РӘСӘЙ ФЕДЕРАЦИЯҺЫНЫҢ
ФӘН ҺӘМ ЮҒАРЫ БЕЛЕМ БИРЕҮ МИНИСТРЛЫҒЫ

ЮҒАРЫ БЕЛЕМ БИРЕҮ ФЕДЕРАЛЬ ДӘҮЛӘТ БЮДЖЕТ БЕЛЕМ БИРЕҮ УЧРЕЖДЕНИЕҺЫ
«ӨФӨ ФӘН ҺӘМ ТЕХНОЛОГИЯЛАР УНИВЕРСИТЕТЫ»

ҒӘЙНӘ БАШҠОРТТАРЫНЫҢ ТЕЛЕ ҺӘМ ФОЛЬКЛОРЫ
(Пермь крайының Барҙа районына экспедиция һөҙөмтәләре)

Өфө – 2024

РӘСӘЙ ФЕДЕРАЦИЯҺЫНЫҢ
ФӘН ҺӘМ ЮҒАРЫ БЕЛЕМ БИРЕҮ МИНИСТРЛЫҒЫ

ЮҒАРЫ БЕЛЕМ БИРЕҮ ФЕДЕРАЛЬ ДӘҮЛӘТ
БЮДЖЕТ БЕЛЕМ БИРЕҮ УЧРЕЖДЕНИЕҺЫ
«ӨФӨ ФӘН ҺӘМ ТЕХНОЛОГИЯЛАР УНИВЕРСИТЕТЫ»

Г.Р. Абдуллина, Г.Ғ. Әлимбаева

ҒӘЙНӘ БАШҠОРТТАРЫНЫҢ ТЕЛЕ ҺӘМ ФОЛЬКЛОРЫ
(Пермь крайының Барҙа районына экспедиция һөҙөмтәләре)

Өфө – 2024

УДК 811.512.141
ББК 81.2. Баш
Т15

Публикуется при финансовой поддержке РНФ в рамках научного проекта «Язык и фольклор гайнинских башкир (экспедиция в Бардымский район Пермского края)»
(№ 23-28-01247, https://rscf.ru/project/23-28-01247/)

Г.Р. Абдуллина, Г.Ғ. Әлимбаева. Ғәйнә башҡорттарының теле һәм фольклоры (Пермь крайының Барҙа районына экспедиция һөҙөмтәләре): ғилми-популяр баҫма. – Өфө: Самрау, 2024. – 433 бит.

Был баҫмала Пермь крайы Барҙа районы буйынса Өфө фән һәм технологиялар университеты ғалимдары, аспиранттары һәм студенттары тарафынан ойошторолған диалект һәм фольклор экспедицияһы материалдары тупланған. Телселәргә, фольклорсыларға, этнографтарға, тарихсыларға, мәктәп уҡытыусыларына тәғәйенләнә. Баҫма юғары уҡыу йорттары студенттары тарафынан да ҡулланылырға мөмкин.

© Өфө фән һәм технологиялар университеты, 2024
© Абдуллина Г.Р., Әлимбаева Г.Ғ., 2024

БАШ ҺҮҘ

2023 йылдың йәйендә Өфө фән һәм технологиялар университеты ғалимдары, аспиранттары һәм студенттары Пермь крайы Барҙа округының ауылдары буйлап диалект һәм фольклор экспедицияһына сыҡтылар. Экспедиция Рәсәй ғилми фондының ярҙамында «Ғәйнә башҡорттарының теле һәм фольклоры (Пермь крайы Барҙа округына экспедиция») фәнни проекты (№ 23-28-01247, https://rscf.ru/project/23-28-01247/) сиктәрендә ойошторолдо.

Экспедиция бабышында Барҙа округының түбәндәге ауылдары буйынса диалектологик һәм фольклор материалдары тупланды: 1) Акбаш (Әмзебаш); 2) Аклуши (Аҡлыш); 3) Батырбай (Батырбай); 4) Барда (Ҡажмаҡты); 5) Бардабаш (Барҙабаш); 6) Березники (Кайынауыл); 7) Бичурино (Оҙон ялан); 8) Брюзли (Бөрөжлө); 9) Верхний Ашап (Үрге Ашап); 10) Верх-Шлык (Эшлекбаш); 11) Елпачиха (Үдик); 12) Ишимово (Түбәнауыл); 13) Искирь (Искер); 14) Конюково (Әрәмауыл); 15) Краснояр Первый (Әржән); 16) Краснояр Второй; 17) Кудаш (Ҡудаш); 18) Куземьярово (Байауыл); 19) Мостовая (Сүжде); 20) Нижняя Искильда (Түбән Искилде); Новый Чад (Төңгөк чат), 21) Старый Ашап (Иҫке Ашап); 22) Старый Чад (Ҡажмаҡты Чат / Үрге Ҡажмаҡты), 23) Сараши (Сараш); 24) Султанай (Солтанай); 25) Сюзянь (Сөжән); 26) Тюндюк (Төңгөк); 27) Уймуж (Уймуж); 28) Усть-Тунтор (Тауауыл), 29) Учкул (Өщҡул); 30) Федорки (Өщмөщтө); 31) Чалково (Баҡщауыл), 32) Юкшур (Йөкшөр). Ауыл исемдәренең русса һәм башҡортса атамалары, күренеүенсә, бер-береһенән айырыла, ошо сәбәпле исемлектә икеһен дә бирергә булдыҡ.

Экспедиция ағзаларын йылы, ихлас ҡаршы алыуҙары өсөн, эштең һөҙөмтәләренә ирешеүгә булышлыҡ иткән, проектыбыҙҙы тормошҡа ашырыу өсөн бөтә мөмкинлектәр, уңайлы шарттар тыуҙырған Барҙа муниципаль округының хакимиәт башлығы Хәлил Ғәзбулла улы Алапановҡа, Барҙа округы мәғариф идаралығы етәксеһе Таңһылыу Мирза ҡыҙы Моҡаеваға, Пермь крайы Барҙа округы башҡорттарының урындағы йәмәғәт ойошмаһы – Ҡоролтай рәйесе Марат Нәшәт улы Мозафаровҡа, уның урынбаҫары Әнисә Сәлим ҡыҙы Мәүлекәйеваға, ҡоролтай сәркәтибе Сәриә Шәрхәт ҡыҙы Амаева-Ураҙбаеваға, шулай уҡ ҡоролтайҙың барлыҡ ағзаларына, Барҙа махсус (коррекцион) дөйөм белем биреү мәктәп-интернаты директоры Лилиә Әсхәт ҡыҙы Мәүлетоваға, һәр ауылға тиерлек оҙатып, ауыл халҡы менән таныштырып йөрөүсе Пермь крайының Башҡорт тарихи-мәҙәни үҙәгенең төп белгесе Рәфис Рәмис улы Моҡаевҡа, шулай уҡ ауыл хакимиәттәре башлыҡтары, мәҙәниәт йорттары, мәктәптәре етәкселегенә оло рәхмәт һүҙҙәрен еткерәбеҙ. Милли кейемдәрҙә, урындағы милли аш-һыуҙары менән йылы мөғәләмәлә ҡаршы алып, йор һүҙҙәре, киң мәғлүмәте, яҡты зиһене, тарихҡа ихтирамы менән таң ҡалдырған һәр информаторыбыҙға рәхмәттәребеҙҙең иң ҙурын юллайһы килә. Иҫ китмәле сәмсел, уңған, рухлы, ҡунаҡсыл апайҙар һәм ағайҙар, инәйҙәр һәм бабайҙар йәшәй был төбәктә. Йорт-ҡураларының төҙөклөгө, аш-һыуға оҫта булыуҙары шунда уҡ күҙгә ташлана. Тарих төпкөлдәренән һаҡланған сигелгән таҫтамалдары, һуғылған балаҫтары, милли кейемдәре, тик ошо яҡҡа хас булған формала һалынған йорттары – барыһы ла хайран итте экспедиция ағзаларын. Информаторҙарыбыҙға ныҡлы һаулыҡ, оҙон, бәрәкәтле ғүмер, донъяларына, ауылдарына, ғаиләләренә именлек теләп, ойоштороусыларға ҙур рәхмәттәребеҙҙе еткереп хушлаштыҡ ҡунаҡсыл Барҙа округы вәкилдәре менән.

Мөнәжәттәр, бәйеттәр көйләүсе, беҙҙе диалектологик, фольклор, тарихи һәм этнографик материалдар менән һөйөндөрөп, үҙенсәлекле диалект телендә һөйләшкән яҡты йөҙлө, йомшаҡ телле информаторҙарыбыҙҙың тел үҙенсәлектәрен нисегерәк дөрөҫ еткерергә

икән, тигән уйға ла ҡалдыҡ экспедиция барышында. Бер-береһенә терәлеп кенә торған ауылдарҙа ла, хатта күрше урамдарҙа ла, унан да бигерәге – бер үк ғаилә ағзалары ла төрлөсә һөйләшәләр бит!

Алтын урталыҡты һаҡларға булдыҡ шулай ҙа: информаторҙарҙың һөйләгәнен транскрипцияла бирҙек. Әйтәйек, яҙыуҙа [ч] менән бирелгән өндө күпселек осраҡта [щ] аша күрһәттек, сөнки ул һөйләштә йомшағыраҡ яңғырай, ерле халыҡ был өндө ныҡ ҡаты әйтмәй.

Информатор ҡаты итеп [ч] тип әйтһә, шул килеш ҡалдырыуҙы хуп күрҙек. Транскрипция ҡулланһаҡ та, ь һәм ъ өндәрен, күҙгә артыҡ бәрелеп тормаһын өсөн, бөтөнләй үк алып ташламаныҡ. Ике өндө белдергән я, ю, е, ѐ хәрефтәрен [йа], [йу], [йе/йэ], [йо] өндәр ҡушылмалары аша күрһәттек, иҫкәрмә рәүешендә яңғыҙлыҡ исемдәрҙә хәрефтәр яҙылышын һаҡланыҡ.

Экспедиция барышында бик күп фото, аудио- һәм видеоматериал тупланды. Улар Өфө фән һәм технологиялар университетының диалектологик һәм фольклор фондында һаҡланасаҡ, студенттар уларҙы үҙҙәренең ғилми эшмәкәрлегендә мотлаҡ ҡулланасаҡ.

Диалектологик экспедиция барышында информаторҙар менән аралаштылар:

– Абдуллина Гөлфирә Риф ҡыҙы, проект авторы, Өфө фән һәм технологиялар университетының башҡорт филологияһы, шәрҡиәт һәм журналистика факультеты деканы, филология фәндәре докторы, профессор;

– Абдуллина Лилиә Байыҡ ҡыҙы, филология фәндәре кандидаты, доцент;

– Акилова Мөнирә Фәтих ҡыҙы, филология фәндәре кандидаты, доцент;

– Бәхтейәрова Әлфирә Нурислам ҡыҙы, филология фәндәре кандидаты, доцент;

– Саньярова Рәмилә Рәмил ҡыҙы, филология фәндәре кандидаты, доцент;

– Сәғитова Айгөл Ғәни ҡыҙы, филология фәндәре кандидаты, доцент;

– Хөснөтдинова Рәмилә Янсаф ҡыҙы, филология фәндәре кандидаты, доцент;

– Әлимбаева Гөлшаян Ғәбсәләм ҡыҙы, филология фәндәре кандидаты, өлкән уҡытыусы;

– аспиранттар: Байбулов Илнар Ирназар улы, Солтанова Зилә Азат ҡыҙы (икеһе лә яңыраҡ филология фәндәре кандидаты дәрәжәһенә эйә булдылар), Йомағужин Айҙар Ғариф улы;

–«Педагогик белем биреү» һәм «Филология» йүнәлештәре буйынса белем алыусы II курс студенттары.

1-се Ҡыҙылъяр (Әржән) ауылы

Сәвәләева Шәһиҙә Әбделвәр ҡыҙы, 1956 йылғы

– Бабайларның әйтеүе буйынща ғына, элек мында арлар ҙа йәшәгәннәр, шул арлар йәшәгәнгә генә «Аржан»/ «Әржән» тип әйтелгән тип ишеткәнем бар бабайлардан ғына. Аннары, мында безнең күрше урам, Щикәщ тип сөйләшәбез инде без аны, былый «Сикәш» тигәннәр аны, шунда арлар йәшәгәннәр, татарлар йәшәгәннәр инде, бер-берсе белен теге тауышланып-нитеп йәшәгәнгә, арларны ҡыуып жибәргәннәр дә, алар Сикәш тигән ауыл бар, Чернушка белә Куеда арада, шунда барып урынлашҡаннар, имеш, тип сөйлейләр инде, бавайларның әйтүе буйынща ғына инде. «Арлар» тип удмуртларны әйтәләр. Аларның мында нәселләре ҡалған, рыжий щәщле, бар андыйлар. Шулардан ҡалғаннар тип ишеткәнем бар.

– Үҙегеҙ менән таныштырып китегеҙ әле?

– Сәвәләева Шәһиҙә Әбделвәр ҡызы.

– Тыуған йылығыҙ нисә?

– Мең туғыз йөз илле алты. Ҡартмын инде.

– Ауылығыҙға, тирә-яҡҡа бәйле легендалар бармы? Һөйләп китмәҫһегеҙме?

– Әйтәлмейм, элегерәк истә ие, хәзер уже онотолдо. Мында миңке күрше бавайлар сөйлейләр торған ие, шу истә ҡалған, Сикәшләр тигәне истә ҡалған.

– Урындағы йолалар буйынса нимәләр әйтә алаһығыҙ?

– Элек башҡа йөздә нищек, шулыйыраҡ бездә дә. Элек урлап апҡайтҡаннар инде, хәзер барывалалар, соравалалар.

– Был ауылдың берәй легендаһы бармы?

– Ишеткәнем юҡ. Безнең Роза апабыз бар ие дә, у күп белә ие у, үлеп барды ҡый.

– Бәлки, үҙегеҙ тураһында һөйләп китерһегеҙ? Бала сағығыҙ тураһында?

– Шушы ауылның, шушында үстем, шунда тыудым, шушы нигездә. Йәслегә жөрөдөк инде, жәй көне генә была ие йәсле, без кещкенә щаҡта инде. Садик была, йәсле тип йөрөтәбез ие инде. У ҡышын булмый ие, жәй көне генә теге әней-әтейләр басуда, урманда щаҡта, шунда йәслегә итеп ҡуялар да, колхозщы балаларыныҡы была инде у, колхозный йәсле тип йөрөтәләр ие. Шунда апалар уйнаталар ие безне, жылға буйға төшәләр дә, «ал кирәк, гөл кирәк» тип уйныйбыз ий. Ҡара-ҡаршы икегә бүленеп басабыз да, берсе яҡ башлый инде, «ал кирәк, гөл кирәк, безгә, мәсәлән, Алсу, матур ҡыз кирәк», тиләр. Шулый тегенәнтен Алсу жүгерә, без тотоношоп басабыз, кисеп щыҡмаға тийеш инде, кисеп щыға алды исә, щығалмаса, безнеке былып ҡала, кисеп щыҡса, аның артынан без дә жүгерешәбез, тегеләр дә тотовала бу Алсуны, жүгерешәләр. Шундыйыраҡ уйын инде у. «Жиләк жыям, ҡаҡ

ҡоям, дәү әнейгә бүләккә, бында жиләк күвикән, айыу-бүре юғикән», тип, жиләк жыйған формада йөрейсең дә, ә тегендә, ней, бүре булып нитеүщеләр торалар инде. “Фууу, тәмәке исе килә”, тип кирегә жүгерешәбез, ә анантын уже тотабыз тип кемнедер тотоп ҡалалар инде, шу жиләк жыйыущыларны. Шундый уйын да бар инде. Ҡызыҡлы, бала-щағаға әйвәт уйын.

– Ниндәй милли ризыҡтар бешерәһегеҙ?

– Барсын пешереп ҡарыйбыз инде. Палан бәлеше миңке самый ней, фирменный. Щәкщәген пешерәбез, бауырсағын тигәндей, шәңгә обязательно, пикан шәңгә. Пиканның рущщасын да, татарщасын да белмейем, бездә пикан тип сүләшәләр шу. Әле мин аның русщасын эзләп тә таптым ий, пиканныҡы, оноттом хәзер, истә түгел, русща шулый икән, тип ҡарадым. Пикан жыябыз да язғыда килеп щыҡҡащ, жыйып ҡуябыз туңдырып. Кәрәк ваҡытта аннары әзерләп була. Балтырған жыябыз. Ҡура тип нимәне әйтәләр, ҡура тип беләсезме ансын? Аның көпшәсе дә була, озағыраҡ үсте исә, көпшә, шома көпшә. Шунан ҡурай ясыйлар түгел микән, ҡурадан ясыйлар бит ҡурайны, вот шу көпшә пиканныҡы булмаға тийеш у.

– Һеҙҙең яҡта мейестәрҙең семәрле булыуына иғтибар иттек, ул электән шулаймы?

– Бумы? Бу юҡ, туғыз йыл элек салдырзыҡ, кеше, ағартма, нимәгә аны ағартасың, тиләр, шунда ҡып-ҡызыл булып, ҡап-ҡара булып, ҡаралдым булып торғащ, былый рәхәтләндереп яҡты булып тора, ап-аҡ булып. Кешеләр мищләрен ҡутарып бетерделәр.

– Ошо ниндәй сәскә ул, күптәрҙә үҫә?

– Малачай тиләр, үсеп китә әнә, тегесе менеп житеп бара, тәрәзә башына, кисеп ташларға. Кактусның бер төрө.

– Үҙегеҙ ҡайҙа эшләнегеҙ?

– Мин уҡыттым, мәктәптә уҡыттым математикадан уҡыттым. Пермдә уҡыдым, Пермь институтны уҡып беттем ий.

– Уҡытыусылыҡтан башҡа ниндәй һөнәр һайлар инегеҙ?

– Бүтән белмейм. Беренщегә кергәщ үк, уҡытущы булам, тип ҡуйдым ий. Только башта география уҡытущысы булам, тидем мин, хыялландым ий.

– Ниңә тик математика уҡытыусыһы, башҡа фәндәрҙән түгел?

– Бездә Әржәндә сигез йыллыҡ мәктәп кенә булды, аннары без Барданың үзендә уҡыдыҡ туғыз-унынщы класны. Видимо, уҡытущыдан зависить итә инде. География уҡытущысын килештерәм ий мында. Бардаға күщтек ий, математика уҡытущы мине белә заниматься итә башлады уже, ныҡлап, кружокларға йөртеп, заочный школаларда уҡытып шуңа, ауыштырып жибәрде, аудырды үзенә таба.

– Ауылда ниндәй һынамышлар, тыйыуҙар ҡулланыла?

– Ну хәзер кисәк кенә сорағащ, әйтәлмейм. Сынамышлар да күп у.

– Йырламайһығыҙмы?

– Мин юҡ. Уаҡытында шиғыр ғына сөйлийейем. Хәзер искә төшөрөп алыйм әле.

Сызыла гармун тауышы,
Уйнаущысы кем икән?
Йә берәр авзый кешеме,
Йә бер йәш егет микән?
Айның аҡ нурлары төшә
Тәрәзә төпләренә.
Гармун моңона ҡушылып,
Жыр шаулап күтәрелә.

Уята гармун тауышы
Оп-оло авыйларны,
Уйыннан арып йоҡлаған
Кещкенә малайларны.
Уята ул апаларны,
Хәтерләтеп йәш щағын.
Уйнасын инде гармунщы,
Тағын, тағын, тағын, тағын.
Искән жилләр дә ҡушыла
Гармунщы жигетләргә.
Жыр тыңлыйбыз, йоҡо ҡащмас,
Төн бар тағын иртәгә.
Жыр теләсә ҡащан уятсын,
Йәшәртеп барсабызны.
Тик менә туплар гөрсөлдәп,
Бүлмәсен ялыбызны.
– Афарин! Авторын исләмәйһегеҙме?
– Ғалимжан Латыпның шиғере, шикелле, у. “Сызыла гармун тауышы”.
– Үҙегеҙ шиғыр яҙмайһығыҙмы?
– Юҡ. Уҡығанда язғыладым ий.

1-се Ҡыҙылъяр (Әржән) ауылында Сәвәләева Шәһиҙә
Әбделвәр ҡыҙынан (1956 йылғы) яҙып алынды

2-се Ҡыҙылъяр ауылы

Назарғолова Земфира Сафуан ҡыҙы, 1972 йылғы (фотола – һулдан дүртенсе)

– Үҙегеҙ менән таныштырып, үҙегеҙ тураһында һөйләп үтегеҙ әле?

– Назарғолова Земфира Сафуан ҡызы булам, мең туғыз йөз житмеш икенче йылныҡы. Бала щағыбыз инде бик якшы үтте. Аллаға шөкөр тип әйтергә кәрәк. Мең туғыз йөз сисксән туғызынщы йылны Барҙа мәктәпне тамамланым, ун класны, аннан суң Пермдә бухгалческий факультетка уҡырға керҙем. Анда бер жыл бухгалческий факультетны уҡып бөттем дә туксанынщы йылда, туксанынщы йылныҡы мартында Фәнил белә таныштым. Туксанныҡы утыз беренще декабердә инде мине кийәүгә урланылар. Без шунан башлап бергә татыу ғаилә булып йәшәп ятабыз инде. Безнең өщ балаларыбыз бар: бер улыбыз, ике ҡызыбыз, икәү онущыҡларыбыз. Мең туғыз йөз туксан бищенще йылда беренще майында эщкә башладым, шунан бирле инде хәзергә хәтле клубта житәкще булып эшлийем, туксан бищтән ике мең житегә хәтле

художественный руководитель булып эшләнем. Ике мең жидедән хәзерге уахытҡа хәтле мөдир булып эшләйем.

– Ҡыҙығыҙҙы кейәүгә биргәндә, милли туйҙың үҙенсәлектәрен һаҡланығыҙмы?

– Ҡызны биргәндә, мендәргә төшерәбез, бал белә май ҡаптырабыз. Ҡаптырғанда: «Бал кебек татлы булың, май кебек жылыр булың» тип әйтәбез, әйтмеш бар бездә шулый. Хәбәргә барыу булмады, ҡызны щығып сорап алдылар әтей-әнейләре өйдән: “Сез ризамы безгә ҡызығызны бирергә?” – тип. Шулый, риза, тип биреп щығардыҡ инде ҡызны. Бер-берсен яратҡащ, риза инде.

– Бәләкәй саҡта ниндәй уйындар уйнаныгыҙ?

– Без бәләкәй щаҡта щүрәкә уйыннарын уйнадыҡ. Берне щүрәкә ҡуя идек тә, шу щүрәкәгә таяҡ белән ора идек. Щүрәкә – у шундый утын кисәк. Кемнеке тийә – шул, нищектер инде, онотоп та бөттем хәзер, тейсә, уйындан щыҡмыймы шунда или теймәсә, щығып бара иеме шунда. Онотоп бөттөм инде аларын. Тағын ниндейзер уйыннар уйныйбыз ий, онотоп та бөттөк инде.

– Өйөгөҙҙә милли ризыҡтар бешерәһегеҙме?

– Пешерәм, төрлө милли ризыҡтар пешерәм: ҡыстыбый пешерәм, өщпощмаҡ пешерәм, эщле икмәк пешерәм. Эщле икмәк – с начинкой, эщле күмәщ тисәң дә ярый, эщле күмәщ пешерәм, щәк-щәк пешерәбез, ҡаз пирожкийы пешерәм, ҡаз ите, бәрәңге, суған, шуны бәлеш кебек пешерәм, ҡаз бәлеше тип пешерәбез инде.

– Ауылығыҙҙың икенсе исеме ҡайҙан килеп сыҡҡан?

– Шунсын тущны әйтәлмейем, ҡызлар. Ниндейдер арларға бәйлеме...

– Икенсе исеме нисек әле?

– Әржән, Беренще Әржән һәм Икенще Әржән.

– Һабантуйҙар үтәме? Ниндәй уйындар уйнатаһығыҙ унда?

– Сабан туйлары үтә, һәр йылны сабан туйларны үткәреп барабыз инде. Сабантуйда төрлө милли уйыннарны уйнатабыз, ҡапщыҡ кийеп йөгөртәбез, щиләккә су салып йөгөртәбез, аннан соң ҡашыҡҡа йомыртҡа салып йөгөртәбез, арҡан тарттырабыз. Ҡашыҡ беззенщә ҡалаҡ була. Ҡалаҡҡа йомыртҡа салып йөгөртәбез, аяҡны щүлкә белән бәйләп йөгөртәбез. Ауыш бағанаға меңгезәбез, щүлмәк ватабыз. Төрлө уйыннар уйнатабыз. Кийезтек ордорабыз, урындыҡ утыртабыз за, урындыҡҡа берне кийезтек утыртабыз да, берсе сыңарын, и берсе сыңарын ниндейдер йыраҡлыҡҡа баса да кеше кийезтекнеккә ора. Киезтек барып төшсә – приз, төшмәсә, приз булмый. Киезтек ней была, ҡышҡыһын кейәләр бит кейез итеге. Киезтек тип сүлейбез инде, бездә киезтек тип бара инде.

– Баҡсаларығыҙҙа ниндәй сәскәләр үҫә? Нисек атала улар һеҙҙә?

– Белмейм инде, шу русщаға үрәнгәщ инде, барысын да русща ғына әйтәбез инде, татарща бер дә сүләшкәнебез былмағащ, у магазиннан нищек алабыз инде, орлоғон нищек алабыз, шулый сүләшәбез.

– Һауыт-һаба атамалары нисек икән һеҙҙә?

– Чашкалар бездә щынаяҡ тип атала. Сездә дә шулыймы? Сездә щырпыдыр, бездә щыйма. Сездә арҡан баудыр, бездә арҡан диләр. Щынаяҡты щоҡор тип тә әйтәләр. Бездә борон диләр, сездә танау тиләрме? Ниндейдер ауылдамы танау тип, Татариядамы шулый әйтәләр. Берсе жизнә Башкирийәдән, берсе жизнә Татарийәдән, шуңа... Аларның телләре бозолоп бөтте инде, татарща да сүләшмейләр алар, үзләренең башҡортща да сүләшмейләр, беззенщә ҡатыш башҡортща-татарща, ҡушылған инде барсы да.

– Еләк-емеш атамалары нисек? Вишня, мәҫәлән?

– Щийә, малина – өмөжө, черемуха – шомрот, ҡарағат – ҡарлыған, ҡарағат, ҡара ҡарлыған, ҡызыл ҡарлыған, тип. Ҡара ҡарағат, ҡызыл ҡарағат тибез без. Ирга ирга инде. Ҡымызны ҡымыз тибез, картуп тип сүләшәбез, щавель – ҡузғалаҡ тибез аны.

– Мал көтәләрме һеҙҙә?

– Юҡ. Көтөүще юҡ, алар үзләре иркеләре-нейләре белән.

– Йылкы, ат көтмәйҙәрме?

– Юҡ, Озон яланда ғына у.

– Улай булғас, ҡымыҙ кеүек нәмә эшләмәйҙәрҙер, шулаймы?

– Юҡ, юҡ, ҡымыз эшләмейләр, юҡ бездә андый.

– Һөттән нимәләр эшләйһегеҙ?

– Сөт ашлары бездә эрек инде, сөзмә, тейләр, анан суң май, ҡаймаҡ, сыр, әйрән, сөт ашларынан ошоларды ясыйбыз.

2-се Ҡыҙылъяр ауылында Назарғолова Земфира
Сафуан ҡыҙынан (1972 йылғы) яҙып алынды

Тубилова Тәслимә Ғәлимйән ҡыҙы, 1939 йылғы (фотола – һулдан өсөнсө)

– Мин – Тубилова Тәслимә Ғәлимйән ҡызы, мең туғыз йөз утыз туғызынщы йылның. Миңә сиксән дүрт йәш уже, сиксән биш йәшкә китеп барам инде. Тудым шушы ауылда, Барда районы Икенще Әржән, русща әйткәндә, Второй Краснояр тип атала инде. Мына шунда туып үстем, егерме йәшемә ҡәдәр ауылда булдым инде, анан тормошҡа щыҡтым, анан Перимгә китеп, Перимдә тордом инде, Перимнән мында ҡайтыуға да инде егерме йыл. Мында ҡайтып урынлаштым, бабайым үлде дә, ирем үлде дә. Перимдә мәщеттә Турциядан килгән Рамазан хәзрәттә уҡыдым туҡсан өщөнщө йылдан башлап туҡсан алтынщы йылға хәдәрле, ауылға ҡайттым, ауылға ҡайтҡащ, балалар уҡыттым инде мәщетләрдә, ауылларға йөрөдөм, өйрәтеп. Шундый тормошлар алып барабыз инде. Иптәшем бар, только родной түгел инде, родной иптәшем үлде минем, мының менән дә инде ун икенще йыл йәшибез. Ҡартайғащ у иптәш кирәк у, иптәшсез булмый, особенно ауыл жирендә.

– Икенсе иптәшегеҙ менән ҡайҙа таныштығыҙ?

– Икенще иптәшем белән ошонда, ауылда, ул икенще ауылдан иде, аның да иптәше үлгән дә, әтейсен ҡарарға ҡайтҡан, әтейсе йөз дә биш йәшендә үлде, бер йыл үтте инде, бер йыл былды. Бавайыма сиксән ике, сиксән өщ йәш. Элек, беләсезме, мин үскән уаҡытларза, мин әтейсез үстем, элек ауылларда әтейсез үскән кешеләрне кешегә щүтләмейләрейе, дөрөсөн генә әйткән уаҡытта, аларны вообще щүтләмейләрейе, әтейсез кешеләрне, яраҡлығынан да ҡаласың, әтейсе булсын, туйға щығарлыҡ булсын, атлас юрғаны булсын, уҡытущы или анда бухгалтер булсын, сигезенән дә ким эшләмәсен, тигән сүзләрне күвишеттек инде без. Ул хәзер генә йәшләргә ул рәхәт, рәхәт йәшейсез, безгә андый рәхәтлек булмады элек, юғый элек, бер таяҡҡа эшләп йөрөдөк колхозда, менә мында безнеке

медпункт, ул урында элек безнеке алты пощмаҡлы двухэтажный йорт ие, астан керәсең бер яҡта инде анда күз вращтары утыра ие медпунктта, берсе яҡта библиотека, өскә менәсең, анда радиоузел булды бездә, ә икенще яҡта инде анда председателләр, бухгалтерия ултыра ие. Йәштән эшләп үстек, уҡыған ваҡытта әле, мин уҡыған уаҡытта, бер дүрттә уҡыған уҡыйымейе икән, мин нищектер зурыраҡ булып иптәшләрдән ҡалыныраҡ инде, йыуаныраҡ, зурыраҡ булғанмындыр, жигеткә бардыҡ бер иптәшләр белән инде, иртәгесен эшкә щыҡҡан иек, барған иек, конный дворға барып кердек, үземщә сөйләшәм инде мин, и шунда көләләр, “йөгөрә-йөгөрә желәк жыям, йөгөрә-йөгөрә желәк жыям”, тип көләләр минән, нимәгә көләләр икән минән, мәйтәм, нимә эшләделәр икән былар, тип, анан иптәш ҡызлар әйтә, сине “Крокодил”ға төшөргәннәр, ти, шу зданиеда, ти. Эй йөгөрәм инде, щынлап микән ней, тип, йөгөрәм-йөгөрәм, килдем, бер нимә юҡ, кердем пунктҡа, Филүзә апа әйтә, оло маржа хатын ие инде, татарща белә ие әзерәк, син ҡурыҡма, алып ҡуйдылар аны, ти, уҡытущың Зәйтүнә апа күргән дә анда парторгҡа кергән, парторгка кереп әйткән, ул бит минең уҡыущым, әнисенән сезгә эләгә бит, уҡыущыны “Крокодил”ға төшөргәнсез, ярамый бит, тигән инде, “Крокодил”ға төшөргәннәр, эшкә щыҡмыйща, желәккә барған, тип, без бала ғына бит, өщөнщө класта ғына уҡыйым микән, дүрттә микән, ансын онотҡанмын инде, анда бала ғына, каникулға туҡтаған. Конешно, без шул ҡәдәрле председателдән ҡурыҡтыҡ, жәй көнө, мына жәй көнө, әй бит, урамға щығырға ҡурыҡтыҡ без, оялабыз ие, оят ие, эшләмей, урамда йөрөргә, тип инде. Ә председатель дә бик строго былды инде, но шуның өщөн дә безнең элек ауылыбыз беренще былып барды, беренще урында барды, нимә тисәгез дә. Кылубывыз зур ие шундай, бик зур ие, концертлар ойошторабыз ий, спектакләр ҡуябыз ий, беренще урынны алып барды гел, Перимгә барып беренше урыннарды алып ҡайтабыз ий, мына хәзер генә элеккеләр бөттө, үлеп бөтөп баралар күвесе, йәшләр хәзер йөрөмейләр, нимә эшлейсең инде

– Ҡайҙа уҡынығыҙ?

– Мин, беләсезме, вечернийда ғына уҡып бөттө жите класс, биш класс уҡып бөттөм мынан, үзебездә. Минең әтейем былмады, ә минең әнейем бар ие, әнейнеке сеңелесе бар ие, ҡартәнейем бар ие, ҡартәнейем минеке ҡырҡ алты йәшендә суҡыр былған, сиксән алты йәшендә үлде инде, илле йыл суҡыр былып утырды, вис суҡыр ие, күзләре ап-ағейе. Вот мин бишенще класҡа уҡырға кергәщ, әнейемнеке сеңлесе инде, Нәкиә апа, эшләп аша, эшләп аша, тип мине урманға алып щығып китте, урман кищмәгә алып щығып китте. Үәт, шунда урман кисеп йөрөдөк, пыщҡы тартып, хәзер дә йөрәк ярыла шу пыщҡыны күрсәм, йөрәк ярылып китә. Шулый иттереп мин уҡыуны туҡтап ҡалдым, аннан инде Перимгә барып, эшкә урынлаштым, эшкә урынлашҡащ, вечернийға уҡымаға кердем дә жите класс бөтөп ҡуйдым. Анан өщ йыл мына инде, Аллаға шөкөр, мәҙрәсәне бөттөм инде. Ғәрәп хәрефләре белән Ҡөрьән уҡымаға өйрәттеләр, тәжбик белән. Бушлай, динне алый аҡщаға нитмәйләр, шикелле, у, бездә андыйға юҡ. Өщ йыл уҡыдыҡ, шикелле, Рамазан хәзрәттә, ул беззеңщәрәк сөйләште, без аны аңладыҡ инде, өщ йыл буйы өйрәндек инде, йәш кенә кеше ие, әйбәт кенә ие.

– Урындағы йолалар буйынса нимә әйтә алаһығыҙ?

– Уразабыз бар, ураза, намазлар, иң беренще намаз инде у, ураза, мына Ҡорбан айлары былды, бәйрәмнәр тоже, Мәүлет байрамында йөрөшәбез тоже кешеләргә, иптәшләр белән инде, Мәүлет әйтәбез, мөнәжәтләр әйтәбез инде, бәйетләр, у яҡлар бар инде, конешно.

– Тауҙар бармы һеҙҙә?

– Бар, таулар бар, мына мында бейек тау күренеп тора, аны Ҡазыған тау тейләр.

– Ни өсөн улай атағандар, белмәйһегеҙме?

– Үәт ансын белмейм инде, әле мин үскән уаҡытта, үскән щаҡта шу тау башҡа менәбез ие, анда окоплар күвие, элекке суғыш уаҡытында, ахыры, ней булғандыр инде, суғышҡаннар, атышҡаннар, әней сөйлейдер ие, ҡар базына төшөп утырабыз ие, тиеп, атышҡан уаҡытта, тиеп әйтәдер ие.

– Ниндәйҙер йырҙарҙы, бәлки, иҫләйһегеҙҙер бәләкәй саҡтан?

– Әней кещкенә уаҡытта бер жыр өйрәткәнейе

Ҡояшҡа ҡаршы ялтырый

Ленинның карточкасы.

Алға китсен, алға барсын

Коммунист партиясы, -

тип. Шушы ғына ҡалған исемдә. Анан үзенщә генә йырлап йөрөйдерейе у, ҡара әле, баштан щыҡҡан, әле генәдер искә төшөрәм ие әле.

Ағизелгә басма салсаң,

Ҡайындин салма икән,

Утларға ян, суларға бат,

Ярыңнан ҡалма икән, - тип йырлыйдырейе.

Кищ уйыннарға щығабызейе. Йәшләр инде анда беззең, тағына торған качалкалар барейе, озон күләгәннәр, ирләр аталар, ҡызлар утырсалар инде, теге, баудан ғына ясалған, таған тағынабыз, тибез инде без, сездә нищек аталалыр, баудан ясап ҡуялар да, шунда утырасың да бау белән ике яҡлап торалар да аталар теге... Шундайлар барейе. Күләгән, таған тағыныу тип өндәшәбезей. Русща качели инде, качели өйөү. Йәшләр, ҡызлар жырлашып, үәт мына сират күперен оноттом хәзер. Анан инде йәшләр, ҡызлар эй жырлашаларейе, жырлыйларейе инде, күпер, тип, уйныйларейе, бына шулый тотошоп, тотошасың, ирләр, йәшләр, ҡызлар инде тотошоп, жырлап баралар инде, берсе щығып берсен алып китеп тора, икенщесе икенщесен алып китеп бара, менә шундый уйныйларейе инде, бейейләрейе бик ныҡ. Мында ҡырыйдан китәсең, уртадан түгел, ә бы яҡтан, мына без хәзер ҡызым белән торабыз икән, ә был ҡызым алып китә икенщене, шул. “Шахта”ны йырлыйлар ие ул уаҡытларны, шундый озон көйләрне жырлыйлар иде.

– Бәлки, инәй, беҙгә берәй мөнәжәт башҡарырһығыҙ?

– Иртән тороп, ал тәһәрәт,

Иртә намазыңны уҡы.

Хафаланма, төш күрдем, тип,

Ниләр күрсәтмей йоҡо.

Иртә тороп, ал тәһәрәт,

Безгә фарыз булған ул,

Уҡы Ҡөръән, уҡы намаз,

Ҡөръән безгә ингән ул.

Барып кергәщ тә ҡәбергә,

Жан, телләрдә хәзер анда,

Ни китердең, ни ғәмәлләр,

Тип сорарлар бездән анда.

Бу хәлләр бит, мөселманнар,
Барыбызға киләщәктәр.
Ҡылдан нещкә сират күперен
Барыбыз дә үтәщәкбез.

Бу фәлән кеше, тимәй,
Балалары ҡала, тимәй,
Ҡалғаннардың йөрәгендә
Ялҡынлы ут ҡала, тимәй.

Бу мосафир икән, тимәй,
Таныш жирдә микән, тимәй,
Сит илләрдә яңғыз үлсә,
Ни хәл итер икән, тимәй.

Берәүгә дә киңәш итмәс,
Әжәл килсә, алмый китмәс,
Тикшермәй у, бу ҡарт, бу йәш,
Алып китә, уаҡыт житкәщ.

Пиғәмбәрләр дә ҡалмаған,
Табып дауа табалмаған,
Зөлфәтләр юл табалмаған,
Айырыущы үлемдер бу.

Яҡыннары килген, тимәй,
Әйтәсе сүзләрен әйтсәң,
Бу уларны күрсен, тимәй,
Үкенещсез китсен, тимәй.

Бу донъяға килеп киткән
Әдәмнәрнең хисабы юҡ.
Үлем килмей ҡалыр сиңә, тип
Язылған китабы юҡ.

Әжәлдән ҡотолоп булмый,
Ниндәй илләргә барсаҡ та,
Донъя малы бездән ҡала,
Алтыннарға мансаҡ та.

Бу донъя алдыйзыр безне,
Һаман жыябыз малларны,
Әжәлең, уаҡытың житсә,
Суябыз бит бу малларны.
Беләсеңме, үлгәндән соң,

Ҡəберлəргə керəсеңне.
Уйлыйсыңмы ул ҡəбердə
Һорау-яуап бирəсеңне.

Əжəл уғы ҡаты уҡтыр,
Ҡоролса, атылмый ҡалмас,
Күзлəргə ҡом ҡоймыйща,
Бу нəфсе донъядан туймас.

Ғазраил уҡны алғанщы,
Илең, телең тотолғанщы,
Əжəл уғың ҡазалғанщы,
Уҡы Ҡөръəн, уҡы намаз.

– Афарин, инəй, бик матур мөнəжəт! Ҡул эштəрен эшлəгəнһегеҙ икəн күп итеп?

– Ҡул эшлəрен эшлəдек, тик утырмадыҡ, щелтəр бəйлейбез ий тамыр энəсе белəн, щымылдыҡ ҡашыға тибез инде, элек өйдə былай иттереп щығаларейе юғарыдан нитеп, щымылдыҡ ҡашыға, тип. Ул өйнөкө теге нейдəн башлап тəрəзəнеке буйына ҡəдəр төшə инде, анда ней була инде, ситса, ситсаның астына мына шуның кебек бəйлейсең дə, бəйлəп щелтəр белəн, нитеп-нитеп щығасың инде. И койкаларға, элек бит тимер койкалар ие, койка башларына, койка ҡырларына тоже шулай, или ҡайсы күверəк тə бəйлей ие, шулыйыраҡ та бəйлейсең, но нищек үзең телейсең инде. Щелтəр бəйлəү модада ие бит, модада ие.

– Селтəрҙе ырғаҡ менəн бəйлəй инегеҙме?

– Сездə ырғаҡ, тейлəрме, бездə тамыр энə, тейлəр, тамыр энə белə бəйлейсең. Шунан канва белə щигенəбез ие, щигүлəр бар ие, ну кем нищек щигəлə инде.

– Ə был күлдəкте үҙегеҙ тектегеҙме?

– Был юҡ, был минең хаждəн килгəн, бергə уҡыған иптəш ҡыззың нейдə, Перимдəн китте, хажға бардылар.

– Һеҙҙең үҙегеҙҙең хажға барғанығыҙ бармы?

– Юҡ, барғаным юҡ, щөнки минең иптəшем үлеп китте дə, мин ҡайтып киттем, шу йылны менə без уҡыған нейлəр, иптəшлəр, барысы да тип əйтерлек бардылар, ə мин баралмадым, ҡайтып киттем, баралмый ҡалдым, шуңа күлмəк алып килгəннəр, хаж күлмəге.

– Барырға ниəтегеҙ барҙыр, моғайын?

– Ниəт бар да юҡ инде хəзер, хəзер нейтəм мин, ауырыйым. Йəш тə бара бит инде, ҡызлар, сиксəн бишкə китеп барам хəзер. Ярар, хатын-ҡызларға не обязательно бит. Безнең элек бар ие Хəмзə хажи, беззең мулла инде у, мин ҡайтҡан йылларны ул эшлейдер ие мəщеттə, ул əйтəдер ие, хатын-ҡыз өйөндə, пощмағында инде намаз уҡыса, телəклəр телəп утырса, балаларын ҡарап торса, иренең мəщеттəн ҡайтыуына пешеренеп торса ашатыуны, мына сезгə ун мəртəбə артығыраҡ сауабы, тип əйтə торған ие муллабыз. Ə хəзер бит ирлəр юҡ, хатын-ҡызлар йөрөй.

– Ғəйнə башҡорттары телендəге үҙенсəлектəрҙе асыклар кəрəк ине. Милли ризыктар буйынса нимəлəр əйтə алаһығыҙ? Ит ризыҡтары, сөт ризыҡтары?

– Ит ризыҡлары – сарыҡ ите, ҡаз, үрдəк, тауыҡ, үгезлəр, менə күршедə суялар бит инде, тана, шундыйлар инде, ə щущҡа юҡ бездə. Сиңерткə – щикерткə, севен – щевен, серекəй – щирикей. Озонборон – мошкара, ҡызартҡы – талпан, тəгəрмин – мельница, ҡояш ҡорто –

божья коровка. Чистотелне айырам инде мин. Ҡымыз, себеркәй, ней, аның төбөндә ней була, күкәй кебек була шушындай ап-аҡ, шуны элек ашыйбызейе без, мин кещкенә щаҡта, даже аны ащлыҡ уаҡытны ҡоротоп аны онға әйләндергәннәр, озон үсә у, алабута түгел, мыныҡы нейе, яфраҡлары да юҡ аныҡы, жыуаныраҡ аның нейе, аны даже үзен дә ашыйлар, яфрағы кишер яфраҡ кебек, үзен дә ашыйлар аныҡы теге чистартып, жөнлө жирен чистартасың да ашыйсың инде, ҡымызды ашаған кебек, яфраҡлары кишердекенә оҡшаған. Шуның белән онға ясаганнар бит аны ащлыҡ йылларында, суғыш йылларында. Бездә баҡщада күп була ие у. Аҡ, аҡ ҡына була у, бер ни төслө, но аның күкәйе зур булмый у, мына шундый бәләкәй була, зур булмый күкәйе. Һепертке – себерке. Һоҫҡо – созғо. Картуп ашыйбыз. Хәзер бөтеп бара элекке сүзләр, хәзер культурно сүләшәләр. Биҙрә – бидрә, көйәнтә – көйәнтә, хәзер көйәнтә юҡ та инде у хәзер, музейларда ғына ҡалғандыр инде у. Бездә ҡайсы, элек, әвейләр күәнтә тип әйтәләрейе, ишеткәнем бар. Ана бит йәшей-йәшей сүзләр үзгәреп бара. Тырма – тырнауыщ, тәпке, сәнәк, көрәк, балта – алар бары да шулай инде. Сүкеш – тоже сүкеш тейләр инде, күберәк мултук тип сүләшәбез инде. Тәҙрә – тәрәзә, мунща инә торған яфраҡны яфраҡ тибез, сәғәт – щәғәт, дегәнәк – дегәнәк инде у, бездә шулый сүләшәләр, дегәнәк, тип. Тупһа – тупса, ишек тупса тип әйтәләр аны. Түбә, түшәм – путулук тип сүләшәбез, өрлөк – матща, стена – стена.

2-се Ҡыҙылъяр ауылында Тубилова Тәслимә
Ғәлимйән ҡыҙынан (1939 йылғы) яҙып алынды

Аҡбаш (Әмзебаш) ауылы

Мурзыева Мәхмүдә инәй, 1938 йылғы

– Исем-шәрифтәрегеҙҙе әйтеп китегеҙ әле?

– Мурзыева Мәхмүдә.

– Нисәнсе йылғыһығыҙ?

– Сиксән биш йәш миңә.

– Һеҙ ошо ауылдыкымы?

– Шушы ауылныҡы.

– Ауылдың тарихын беләһегеҙме, инәй? Ни өсөн Аҡбаш тип атала?

– Мин мында кеще йәштән тормадым инде, тормошҡа щыҡтым да, мин Ҡайынауылда булдым, Березникидә, булды тумыш былый.

– Ауылдың икенсе исеме нисек, тип әйттегеҙ?

– Ҡайынауыл, булғансыздыр анда. Әле тегендә шуны үтеп килдегез, ҡый, юл өстөндә тора.

– Был тирәлә ниндәй йылға, тауҙар бар?

– Аны вспоминать итмейем инде, балам. Миңке баш эшләмей, ҡан басым белә ҡыйышам, икешәр йөз была, шуңа таяҡ белә, шулый ней беләйерәк кенә йөрөйөм. Бавай, анҡы үлеүенә ун йыл булды, инде үзем генә торам өүдә тигәндей. Йәшләрдән сорашың инде һин аны.

– Кем булып эшләнегеҙ?

– Жыйнан төрлө, берсе дә ҡалмады.

– Ниндәй төрлө? Нимә була ул?

– Ну колхоз нейендә эшләдек инде, болай баш яҡта комбайнда да йөрөдөк, тракторда да йөрөдөк, үәт шулый. Бавайның үлеүенә ун йыл булды инде әнә.

– Һеҙҙең яҡта ниндәй емеш-еләк үҫә?

– Бер нимә дә үсмей быйыл, барын да ҡоротто.

– Еләк нисек атала, төрҙәре бармы?

– Шу ҡайын еләк инде, безнеңщә шартлама тейләр инде, тоже ней, өмөжөдер, ҡарағаттыр. Ҡороу тейеп бетте инде аларға.

– Безнеңщә тинегеҙ, нисек була ул?

– Менә син хәзер башҡортща сүләшәсең, без мындыйща сүләшәбез.

– Ғәйнәсә һөйләшәһегеҙ инде?

– Ээ, шулый була инде.

Аҡбаш ауылында Мурзыева Мәхмүдә инәйҙән
(1938 йылғы) яҙып алынды

Мурзыева Флүзә инәй, 1939 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып китегеҙ әле? Нисәнсе йылғыһығыҙ?

– Мурзыева Флүзә, утыз туғызнығы.

– Һеҙ ошо ауылда тыуып үҫкәнһегеҙме?

– Юҡ, миңке әней – Башкирийәнең, әтей – Барданың.

– Һеҙ бында кем булып эшләнегеҙ, апай?

– Доярка булып эшләдем, пенсияға щыҡҡанщы.

– Был ауылдың тарихын беләһегеҙме? Ни өсөн ул Аҡбаш тип атала? Тирә-яғығыҙҙағы тау-йылғалар тураһында нимә әйтә алаһығыҙ?

– Бы яҡны Ҡызылтау тейләр инде.

– Ниңә Ҡыҙылтау?

– Ҡызыл балщыҡлыдыр инде у шулый, нейе, эләгә-ята шулый йөрөйбез ий сыйыр сауғанда атлар беле. Теге яҡларда йөрөлдө инде, хәзер оноттом инде хәзер, сиксән дүрт йәш миә хәзер, оноттом хәзер.

– Берәй йылға бармы?

– Жылға бы яҡта да жылға, бы яҡта да жылға. бы яғы Әмже йылға, бы яғы Уймуж йылға, тейләр.

–Әмже нимәне аңлата?

– Белмейм. Хәзер мин бүгенгесен генә беләм, иртәгәсен этkә...

– Һеҙ ниндәй аш-һыуҙар бешерәһегеҙ? Үҙегеҙҙең төбәккә генә хас булған ниндәй ризыҡтар әҙерләйһегеҙ?

– Хәлеңдән килгәнщә, барысын да әзерлейсең инде. Щәк-щәк, ҡоймаҡ.

– Сәк-сәкте нисек әҙерләйһегеҙ?

– Уаҡ ҡына итеп кисеп пешерәсең инде, майда пешерәсең. Ҡоймаҡ ҡоясың таба беле эще уталда.

– Утал нимә ул?

– Ут белә, яғып, мищтә, утын беләә.

– Сәк-сәккә бал ҡушаһығыҙмы?

– Бал ҡушмыйбыз. Майда ғына пешерәбез, күкәй беле инде. Баллағанда балны эретеп, балда нитеп ойошторасың инде.

– Баҡсала нимә үҫтерәһегеҙ?

– Баҡщада бәрәңге утыртабыз, кишер, щөгөндөр, ҡыяр, кәбестә, барысын да, үзебезгә нимә кәрәк, шуны.

– Йылға бар, тинегеҙ, йылғала балыктар бармы?

– Элек бар ие.

– Элек ниндәй балыктар тота торғайнылар?

– Уаҡ ҡына балыҡлар уланнар щаҡта тотабыз ий, ташны бер жиргә өүеп жыябыз ие дә шунда керетеп жыябыз ий, ҡызылкүз тиләр ие инде аны. Шуны нитәбез ий, тотабыз ий, уланнар щаҡта.

– Һеҙҙә божья коровканы нимә тип йөрөтәләр?

– Ҡояш ҡорт.

– Өй йыһаздарынан өйөгөҙҙә нимәләр бар?

– Өүдә бөтөн – өстәл инде, урындыҡ инде.

– Урындыҡ нимә ул?

– Кещкенә у, шуңа утырып ашыйсың.

Аҡбаш ауылында Мурзыева Флүзә инәйҙән
(1939 йылғы) яҙып алынды

Рәмисә апа, 1949 йылғы

–Мин по профессии зоотехник, завферма булып эшләнем, шунан землеустроитель былып пенсияға щыктым. Исемем – Рәмисә.

–Нисәнсе йылғыһығыҙ Һеҙ?

–Ҡырҡ туғыззың.

–Һеҙ ошо ауылданмы?

–Түгел. Мин Барда яҡтан. Баҡща ауыл, Чалково, тип, бармадығызмы? Сүждегә Ҡажмаҡты аша ғына, жылға буйда, Тол буйда. Ишимово янында.

–

–

–Һеҙ тауҙар, йылға исемдәрен беләһегеҙме? Ауылдың тарихын?

–Ауылның тарихы. Бер бавай булған имеш, ти. Аҡбаш, Әмжебаш йылға булған. Берәү бавай булған. Бавай йылғадан нимәлер тотоп алған, тей. Шул инде аҡ башлы булған. Аҡбаш

тип ҡуйғаннар инде Әмжебашны. Килгән щаҡта, поворотҡа щыҡтығызмы, анда Таштау бар. Элекке заманнарда, патша заманнарда руда, баҡыр шығарғаннар инде. Завуд булған тип сөйлейләр.

–*Был тирәлә ҡурҡыныс хәлдәрме, тыйыуҙармы бармы?*

–Жуҡ-жуҡ, андый нимәләр юҡ.

–*Йолалар бармы?*

–Туйларны ясыйлар. Элек ҡызыл туйлар юҡ ие. Ызба сайын ҡунаҡҡа ғына йөрейләр ие. Бер көннө биш ызбаға, өщ ызбаға, ете ызбаға керә, тип нитәләр ие.

–*Ә никах туйы?*

–Кәбенне башта уҡытып алалар ие – никах. Элек ҡызыл туйлар юҡ ие. Кешкенә шаҡларда ҡызыл туй юҡ ие. Өш кищ була ие. Ҡызға киләләр ие. Ҡыз үткәрә ие ҡыз яҡта туйны. Һәр бер туғаннары ҡунаҡҡа щаҡыралар ийе. Өш көннөң буйына шу туғаннарны жөрөп бөтәләр ий. Бер көнгә өш ызба, биш ызбаға керә тип инде. Бал ҡоялар ий инде. Элек араҡы эщмейләр ий. Бал ғына ҡоялар ий. Идәнгә утырып жыялар, ҡунаҡларны күлийләр ие.

–*Күлийләр нимә була ул?*

–Сыйлыйлар.

–Идәндә утырып, анда өстәл юғый. Уртаға ике кеше ултыра ие. Күләүщеләр. Кругом юрған өскә урын ясалған инде ағащтан, шулар инде шунда утырып китәләр ие. Шушы ике кеше бал тараталар ие, стакан белән. Араҡы булмағасмы элек. Шул балны эщереп щығаралар ие инде ике кеше.

–*Юрған өстө нимә була ул?*

–Ҡаҡҡа ултыртмыйлар инде, хөрмәт йөзөнән.

–*Нимә ултырталар ине шунда?*

–Аш-сыулар. Элек закускалар жуғый. Ҡоймаҡ ҡояларый. Эщле икмәк, гөлбәдиә кебек эщле гөлбәдиә пешерәләр ий

–*Эшле икмәк нимә була ул?*

–Икмәк емеш белән. Салат-фәлән ясамаға белмейләр ий. Салатлар юғый. Аш пешерәләр ий. Аш эщерәләр, щәй.

–*Ашты нимә менән һалалар?*

–Ҡашыҡ белән тегендә ике апа салып тора, таратып торалар. Ҡашыҡ белән салалар.

–*Ҡашыҡ менән ашайһығыҙмы шулай ук?*

–Юҡ, ҡалаҡ.

–*Сәйҙе нимә менән эсәләр?*

–Щоҡор белән.

–*Аҫты нимә була?*

–Щынаяҡ табаҡ.

–*Ҙур табаҡты нимә тип атайҙар?*

–Тәлинкә.

–*Аш һала торғаны ла тәлинкәме?*

–Аны ла тәлинкә тейләр.

–*Ашты нимәлә бешерәләр?*

–Элегерәк ҡазанда пешерәләр ий. Миш. Ҡазан ий. Ҡазаннар зур була ие. Зур ҡазан була ие, егерме литлыҡ. Элек плитәләр юҡ ий, мищтә. Шуңа ҡазанда пешерәләр ий.

Аҡбаш ауылында Рәмисә апанан
(1949 йылғы) яҙып алынды

Аҡлыш ауылы

Балтаева Рушания Ғәлимйән ҡыҙы, 1965 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып үтегеҙ әле?

– Ғалимжан ҡызы Балтаева Рушания булам. Мин шул Аҡлыш ауылында мең туғыз йөз алтмыш бишенче йылда егерме житенче мартта тудым. Инде әтей-әнейем үлделәр. Ә хәзер ауылда ике энекәшләрем йәшей. Минең берсе энекәшем дин белән китте. Ул хәзер ауыл мәщетендә имам булып эшлей. Аның ғаиләсе дә диндә. Без дә аның артынан ийәрдек. Минең ике улларым да энекәшем артыннан ийәрделәр. Кещкенә улым Балтаев Илназ ун беренще класны беткәщ, Мөхәммәдийәгә уҡырға керде. Ул анда өщ йыл уҡығащ, Төркийәгә китте. Анын хыялы Ҡөрьән ятларға ие. Илебездә ковид башланып китте дә, аңа ҡайтырға туры килде. Ҡайтҡащ, Казанский исламский университетны щиттән торып уҡып бөтерде.Ә уртанщы улым да Балтаев Альфред башта Мөхәммәдийәне һәм аннан соң Казанский исламский университетны щиттән торып уҡып бөтерде. Ул хәзер инде бишенще йыл мәщеттә ғәрәп телен уҡыта. Аны шәкертләре бик ярата, үзе дә бик теләп уҡыта. Үзем дә шул уртанщы улымда мәщеттә уҡыдым. Мәщеттә уҡып бетергәщ, Пермский мусульманский колледжға уҡырға кердем. Быйыл өщенще курста уҡыйм, алдағы йылға уҡып бетерәм. Алға таба хыялым – тағын да Ҡазанда исламский университетта дауам итәргә. Шулай итеп алған белемнәрне йәшләргә бирәсе килә. Үзебез дә дингә соң килдек. Кешеләргә аңлатырға тырышам. Минең шәкертләрем бар, аларны инде өщ йыл уҡыттым. Минең профессиям уҡытущы булгащ, шулай уҡытасы килә. Йәшләргә дини тәрбиә бирәсе килә, күпме элегерәк уҡый башласаң, шу ҡәдәр яҡшыраҡ була. Бигрәк тә ғәрәп телен йәштән үзләштерсәң, бик яҡшы булыр ие, хәтердә дә бик яхшы кала. Минең маҡсатым – кешеләргә Ҡөрьән уҡырға өйрәтергә. Ул күңелне тынысландыра, кешенең күңелен йомшарта. Минемщә, шуңа кешеләрне дингә өндәргә кирәк, тип уйлыйм.

Педта уҡығанда, мин Оса педагогия училищеда уҡыдым инде, ә бездә башҡортлар күп былды инде ҡызлар, где-то унлап ҡызлар килделәр инде, ҡызлар белә бергә без аралашабыз бит инде, мына берсендә миңә ҡащыҡ алып кил, тейләр инде, ә мин ҡащыҡ алып килдем инде, оказывается, ал ҡащыҡ түгел, алар минән ҡалаҡ сорағаннар икән, ҡалаҡ ҡащыҡ была икән аларда, половник алып барғанмын. Чайник – щәйник барыбер, ведро – бидрә, урындыҡны бүкән тип әйтәбез, утырғыс та бүкән. Кәртүк тибез. Мында алҡаларны ҡолаҡ сырға тип әйтәбез, ямғырны яуын тибез.

Аҡлыш ауылында Балтаева Рушания
Ғалимжан ҡыҙынан (1965 йылғы) яҙып алынды

Балтачева Рәмиә Хүзән ҡыҙы, 1949 йылғы

– Балтачева Рамия Хузяновна, Барда районы Эшликбаш ауылында тыудым, бер мең туғыз йөз ҡырҡ туғызынсы йылғы. Ғәйләдә дүрт бала үстек, әтейебез суғыш ветераны – ун бер йыл фронтта суғышта йөрөгән, Фин суғышында ҡатнашҡан, анан соң ҡайтып, ике ай да булмаған, Бөйөк Ватан суғышы щыҡҡан һәм Берлинға барып житкән, Берлинда яраланған өщөнщө май көнөндә ҡырҡ бишенсе йылғы һәм шунда дауаланған да анан соң тағын бер йыл хезмәт иткән Берлинда. Мин үзем Аҡлыш мәктәбендә шушы ауылда уҡутущы булып эшләдем ҡырҡ йыл.

Хәзер инде миңә житмеш дүрт йәш. Үзебезщә сүлейм әле, юғейсә татарщаға керешеп китәм. Безне татарщаға үрәттеләр инде. Безнең телебез үзенщәлекле – гәйнә башҡортлары теле, үзебезщә сүләшәбез. Сезнекенә дә ушамаған, татарларныҡына да ушамаған – үзебезщә. Шулый. Тағы нимәләр сүлейем?

– Кейәүгә сыкканда, туй йолаһы нисек үткәрелә ине һеҙҙә? Сеңләү булдымы?

– Мин анынсын аңламыйм, бездә ундый сүз юк. Кейәүгә щыҡтым да – бетте. Туй ясадыҡ. Шул. Озаттылар инде, озатып килделәр. Тағын нимәләр сүлейем икән ни? Бездә туй ул уаҡытта атлар белен була торғайны ий, атлар белен бардыҡ. Атлар белен ҡайттыҡ. Атлар белен озатып килделәр. Йөк машина белен озатып килделәр ҡунаҡлар. Ул уаҡытларда әле жиңел машиналар юғей.

– Тормош иптәшегеҙ менән нисек таныштығыҙ?

– Без кещкенәдән үк таныш ий, бер мәктәптә уҡыдыҡ, бер-беребезне ушатҡанбыздыр инде, шулый. Ҡырыҡ сигез йыл йәшәп ҡалдыҡ – бабайымның үлеүенә алты йыл. Өщ бала, ҡызым мында, әнә, сатыущы булып эшлей. Үземә ушаған. Ике малай – зурлары, мынсы төпщек ҡызым, кещкенәсе.

– Үҙегеҙҙең булмышығыҙ, холкоғоҙ тураһында нимә һөйләр инегеҙ?

– Белмейем дә ниндей икәнне. Мин бик шәп ҡызып китеүщән түгел. Кәрәк уаҡытта үземне-үзем тота беләм. Бик шәп ҡамащау түгел. Инде переживать итә башладым.

– Йәштәргә ниндәй кәңәштәр бирер инегеҙ, үҙегеҙҙең тормош тәжрибәгеҙҙән сығып?

– Тыныщ былмаға былсын. Бер-берсен хөрмәт итсеннәр. Яратсыннар. Жуҡҡа-барға тауыш кҮтәрмәсеннәр.

Аҡлыш ауылында Балтачева Рәмиә Хүзән
ҡызынан (1949 йылғы) яҙып алынды

Илькаева Индира Ғәбделмалик ҡыҙы, 1968 йылғы

Мин Илькаева Индира (ҡыс фамилиям – Назарова) Ғәбделмәлик ҡызы. Мең туғыз йөз алтмыш сигезенще йылның дүртенще январында туғанмын. Шушы ауылда – Аҡлуш ауылында Барда районы Пермь өлкәсе. Элекке уаҡытта әһә Пермь өлкәсе хәзер Пермь крайы тип сөйләшәбез. Шушы ауылда тудым, шушы ауылда башланғыщ мәктәпне уҡыдым өщөнщө класҡа ҡәдәр. Анан күрше ауылға Төнгөк мәктәбенә йөрөп уҡыдыҡ бес, ҡызлар. Анда Төнгөк мәктәпне унынщы класҡа ҡәдәр уҡыдым, анан киттем Пермгә, торговый техникумда уҡыдым ике йыл. Торговый техникумны уҡығащ, элек направление белән жибәрә торғаннар ий, киттем Чайковский шәһәренә, по направлению анда эшләдем. Анан кийәүгә щығып киттем шушы ауылға, ҡайтмаға туры килде, ҡайттым, киттем шушы торговләдә сатыущы булып эшләдем инде ана шушы ғомергә тиклем. Шушы ауылда тудым, шушы ауылда йәшим, шушы ауылда көн күреп ятам инде, ҡызлар. Ике балаларым бар, ике малайларым. Малайлар икесе дә Елабуганың пед универ бөттөләр. Берсе эшлей техникумда преподаватель, берсе эшләй ГУФСИН-да, уголовный инспектор. Берсенең үзенщә тормошо бар инде, кәләш алдыҡ, килен алдыҡ безнеңщә, берсе әле өйләнмәгән. Ирем инде пенсиәдә, у да барыбер шушы нейдә педагог щётта инде, педагог дополнительного образования булып эшләде, Бардаға йөрөп эшләде. Хазер пенсиәдә, донъя көтөп утыра, мин эшлейм.

– Туй йолаһы нисек үтә? Һеҙ нисек үткәрҙегеҙ?

– Туйдамы? Туйда бес, хазер нищек әйтейм, килен төшкәндә, киленне алып ҡайтҡанда, мин элеккещәрәк эшләдем инде. Хазер киленне бездә барып сорап алалар, ә без нищек, мин әйтәм, Лидия, ха нищек итәбез, нищек эшлейбез. Малай балдаҡ бирде дә инде, нейе букетлар белән балдаҡ бирде дә, мин звонить итәм: поздравляю, мин әйтәм, и нищек итәбез хазер: элеккещәме, хазергещәме. Или ней, мәйтәм, син ҡайтыщлай, алар кистәп йөрөдө дә инде, Пермдән ҡайтышлый, син, мәйтәм, ауылыңа өйөңә килеп ҡаласыңмы әнейләреңә, иртәгә бес сине барып алабызмы или безгә ҡайтасыз да элеккещә без хәбәргә китәбез. Бездә хәбәргә

барабыз тип сүләшәбез, килен килгәщ, хәбәргә барабыз. Юҡ, элеккещә итәбез, тине килен, бес пятница көн сезгә ҡайтып йоҡлыйбыз да анан иртәгәсен хәбәргә китәбез тиде. Ярар, алар кищ ҡайттылар, ней, щығып алдыҡ, ҡаршы алдыҡ, мин ишектән нищек оң аяғыңны атлап кер, бисмилла итеп кер тип әйттем, оң аяғыңны атлап кер, бисмилла итеп кер тидем, мендәргә бастырзым, бал, май ҡаптырдым, яулыҡ бәйләдем, бездә яулыҡ бәйләйләр киленгә, яулыҡ бәйлейбез, килен килгәщ, яулыҡ бәйлейләр. Киленгә яулыҡ бәйләдем, килен иттем, түргә апарып ултырттым икесен дә, урынығыз түрдән булсын тип әйттем, икегез, урынығыз рәттән булсын тип әйттем, түрдә булсын, бергә торың, матур торың тип шушылый теләктәр теләнем дә, шул.

– Һыу юлын күрһәттегеҙме?

– Бездә ул ғәдәт юҡ, ул Башкирияда, без нейне, сеңлекәшне йөрөттөләр шулый су юлы күрсәтеп. Бездә ул ғәдәт юҡ, ҡызлар. Бездә нищек, анан иртәгесен мулла бавайға барып, доға ҡылдырабыз тип сөйләшәбез без, муллаға барып доға ҡылдырабыз. Мин әйттем инде нейгә, киленгә, Лидия, мәйтәм, мин бүген сезне икегезне мунщаға жибәрмейм әле, мулла доға ҡылмаған, ней, иртәгә муллаға барабыз, доға ҡылдырабыз, аннары нейгә китәбез, безнеңщә хәбәргә барабыз була инде, киленнең әнейләренә, әтейләренә. Муллаға бардыҡ, мулла уҡыды, никах доғасын уҡыйым, тип әйтте мулла. Муллаға бардыҡ, никах доғасы уҡыттыҡ та аннары киттек хәбәргә беззеңщә инде, килен белән кийәүнең әнейләренә. Килене, ҡызығыз бездә, юғалтмаң, без ҡызығызны үзебезгә киленгә алдыҡ тип әйтмәгә. Хазер телефон, ҡой инде, алар әзерләнеп көтөп торғаннар, без бардыҡ, таныштыҡ, күрешкән юғие былый, таныш түгел ие. Таныштыҡ, күрештек, аннары никах көнөн сүләшеп ҡайттыҡ, ҡащан никах уҡытабыз тип.

– Йәштәргә ниндәй кәңәштәр бирер инегеҙ?

– Нищек әйтәм мин, мин малайға нищек әйттем, бездә бищә тип сүләшәбез, бищә алғансың икән, мин әйтәм, всё, син бищәңнеке, бищәң нищек әйтә, шулый була. Кеше араға йөрөгәндә, кеше араға кергәндә, бищәгезне щиткә-меткә ҡарап тормасын, ҡунаҡҡа барасыз икән, мин әйтәм, бищәгез анда стена буйда кеше танцевать иткәндә ҡарап тормасын, бищәгезне танцевать итмәгә үзегез белен йөрөтөң. Кәрәк жирендә ҡощаҡлап ҡуйың, кәрәк жирендә сүгеп ҡуйың, кешедән оялмаң. Главное, кеше арада тауыш щығармаң, өүегезгә ҡайтҡащ икегез генә разбираться итеп алың, но кеше арада бер-берегезгә үпкәләгәнне, ащыуланғанны күрсәтмәскә тырышың и, главное, безгә ҡайтканда, разборка ясамаң, ауызығызны жырып килеп керәң, ауызығызны жырып ҡайтып китәң. Шулый тип әйттем инде. Аҡща бер жирдә була тип әйттем. Аҡща бищәдә. Ике жиргә киткән аҡщаның рәте юҡ, рәтсез аҡща була ул, тип әйттем. Шулый сөйләдем инде, аңлаттым. Бөтән нимә әйтәсең? Әйвәт тораң тип әйтәсең, шул. Ну никахын аннар уҡымаған, жәй генә ясап алдыҡ инде. Вот шундый хәлләр.

Аҡлыш ауылында Илькаева Индира
Ғәбделмалик ҡыҙынан (1968 йылғы) яҙып алынды

Илькаев Зәбир Ғалимжан улы, 1970 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып китегеҙ әле?

– Әссәләмәтү-рәхмәтү-бәрәкәтү! Минеӊ исем Забир инде, Ғалимжан улы. Тыудым инде ошо Аҡлыш ауылында етмешенче йылда инде февралдә. Шо ауылда тыуып үстем. Мәктәптә ошонда уҡыдым инде. Шунда инде балащағым – үстем, нейттем. Анан соӊ армияда хезмәт иттем ике йыл. Армиянан ҡайтҡащ инде, Ижевски шәхәрләрендә эшләдем. Анан соӊ ошо Чернушка шәхәренә урынлашып – Чернушкада тордым инде.

Бөгөнгөдә инде ауылда тора башладым. Ғөмерем былый инде Чернушкада утыз йыл үтте. Инде мин үзем былый предприниматель инде. Хатыным бар, ике ҡызым, кейеү. Әле оноҡлар юҡ әле.Мында ана ҡый өщөнщө йыл ауылда, Аҡлыш ауылында имам булып эшлейм инде. Дингә инде шул унынщы йылларда килдем инде. Быйыл шу ун өщ йыл тула инде. Башта инде Ҡазанда мәдрәсә бөттөм. Анан соӊ быйыл университет бөттөм инде Ҡазанныҡы – исламский институтны. Унда уҡытабыз инде, тәрбиәлейбез кешеләрне әнә ҡый, ҡорбан щалабыз һәм дә кешеләргә йәрдәм итеп йөрейбез инде. Шулый.

– Үҙегеҙ боронғо гәйнә ырыуына ҡарайһығыҙ бит инде, шулаймы?

– Шунда, безнеӊ шулый тиләр, бу ғәйнә тиләр – төптән инде. Мында, бу яҡларны инде ғәйнә яҡлары тип әйтәләр инде.

– Был тарихи Башҡортостан ерҙәре бит инде?

– Төпләп әйтә алмыйм инде. Шушы жирдә тордым инде. Әтей-әнейләр ошонда торғаннар бит инде. Шушында инде Аллаһ тәғәлә килер жир инде.

– Халыҡ бында нисек инде, дингә теләп киләме?

– Әлхәмдүлиллә инде, мында алый кеше бары да алый ышанып беттеләр инде. Намаз уҡущылар бар. Но бөгөн инде ғәйет байрамда ана ҡый шу ун кешеләп булды инде ҡый. Йомаға да шу ун кеше генә йөрейләр инде. Улый балаларны лагерлар сайын инде щаҡырабыз, килтерәбез. Киләләр алый, әлхәмдүлиллә, сораулар бирәләр. Ун ике балалар килделәр ана ҡый лагерға, шулар беле ниттек. Йәшләрне щаҡырабыз инде, киләләр, шу төрле эщмейләр. Ощрашулар үтте инде шу балалар белән, нейләр белән. Шулый инде кешеләрне жирләгәндә, никах уҡығанда, шул дингә өндейбез инде, аӊлатабыз инде Аллаһ тәғәләнен барлығын, берлеген, нищек йәшәргә, дөрөс йәшәргә, мөғәләмәдә булырға инде кешеләр белән, яҡшы мөғәләмәдә булмаға, олоно оло итеп, кещене кеще итеп инде, йәрдәм ҡулын сузырға инде.

Алты малай китте инде ауылыбыздан СВО-ға. Берсе апҡайтып жирләдек инде. Икенщесе инде юҡҡа щыҡты. Дүртесе инде, әлхәмдүлиллә, сау-сәләмәт. Шуӊа инде без телейбез инде шул ҡайтсыннар тип сау-сәләмәт булып, әней-әтейләрен сөйөндөрсөндәр.

Аҡлыш ауылында Илькаев Зәбир
Ғалимжан улынан (1970 йылғы) яҙып алынды

Мәксүтова Рәфизә Әскәт ҡыҙы, 1956 йылғы

– *Үҙегеҙ менән таныштырып китегеҙ әле?*

– Мәксүтова Рәфизә Әсҡәт ҡызы. Озон ялан авылында тудым. Мең туғыз йөз илле алтынщы йыл, егерменще июнь туған көн. Кийәүгә щыҡтым мында мең туғыз йөз житмеш сигезенще йылда, Аҡлыш ауылға кийәүгә килдем. Балаларым өщәү, бер ҡыз, ике малай. Ҡыз тоже кийәүдә мында Аҡлышта. Малайлар Перимдә икесе дә, үзләренең тормошлары бар инде, балалары бар. Мин үзем садикта повар булып эшләдем, шуннан пенсийәгә щыҡтым. Мин хәзер алтмыш жиде йәш инде.

– *Мәктәп йылдарығыҙ тураһында нимә әйтер инегеҙ?*

– Мәктәптә уҡығанда бик интересно былды инде элек, без заманда, хәзер бик түгел инде, элек күңелле былды, балащаҡ алый бик күңелле былды.

– Ауылда ниндәй йолалар бар? Туй нисек үтә?

– Туй ясадылар инде әнейләр, әтейләр. Элек өщ көн ясадылар инде безгә, өщ көн, бер көн йәшләр көне үткәрдек, бер көн – ҡартлар көне, анан өщөнщө көн озаттылар, ну күңелле былды инде

– Йәштәргә үҙегеҙҙең тормош тәжрибәгеҙҙән сығып, ниндәй кәңәштәр бирер инегеҙ?

– Нищек әйтейм икән, хатта әйтмәә дә белмейм әле, хәзер донжа икенще төрле былғащ Йәшләр хәзер аҡыллы булсыннар, әйвәт белем алсыннар, үзләренең профессийәләрен алсыннар.

– *Ниндәй ғөрөф-ғәҙәттәр бар ауылда, ауылдың тарихы тураһында нимәләр әйтә алаһығыҙ?*

– Бик шәп алый белмейм, ну үзем былый ҡырыҡ йыллап тордом инде, ҡырыҡтан да күверәк. Безнең ауыл әйвәт инде, алый әйвәт кешеләр, элек йәрдәмләшеп эшлейбезей бөтөн эшләрне, йәрдәмсел, күршеләр әйвәт ие инде. Ну хәзер кеше кешегә бик шәп кермейбез, щыҡмыйбыз инде, әле бик аралашыу юк инде.

Аҡлыш ауылында Мәксүтова Рәфизә
Әсҡәт ҡыҙынан (1956 йылғы) яҙып алынды

Нурсубин Фаил Фатхырахман улы, 1961 йылғы

– Ауылығыҙ өсөн хас ниндәй йолаларығыҙ бар?

– Сыйыр бозоулый инде, бозоулаған сыйырныҡы уыз сөтен алалар да шунан эрек ясыйлар инде.

– Эрек нимә була ул? Эремсекме?

– Сезнеңщә эремщек була инде, бездә эрек. Шу эремщек ясыйлар да инде, шуңынан инде анан соң ҡамыр белә ясап пирог ясыйлар инде и шу пирукны суда пещерәләр. Суда пещергәщ, алаһың да инде, ҡамыры пещкәщ, обычно уртаға бүлә инде кем, ээме, бүлмәсә инде, шу ыуызлы май беле эщенә салып инде ашый инде шуны. Бик тәмле була инде. Суған ҡушырға кирәк, бик тәмле була. Пилмин бешергәндә ҡамыр пешерәсең ҡый, пилмин пешерәсең бит, пилминне, шу пилмин ҡамыр кебек ясыйсың да, только зурыраҡ була инде бу, чебурек кебек инде, эсендә шу уыз эрек, эремщек салаһың да инде, пешереп суған саласың, абый әйтмешләй, суған саласың да пешерәсең дә май салып ашыйсың инде, бик тәмле була инде.У йылына инде сыйыр бозоулағащ, бер мәртәбә була инде, апрель айында, инде сыйыр бозоулағащ, күршеләр ҡунаҡҡа щаҡыралар инде, ҡаз өмәсе кебек была инде. Бу сүенещле ней была инде, сине йыл буйы туйзыра инде сыйырың, бозаулый, сөтө була, майы була, нейе була, бозауың үсә инде, бәйрәм санласаң да була инде. Бөтөн туғаннарынды жыйып, утырасың инде. Хәзер инде андый нәрсә үзебездә юҡ, магазинға заказ бирәбез. Сыйыр ҡараущы юҡ хәзер. Магазинда шу эремщекне китерәбез дә, уызны шунан барып алып пешерәбез, уыт шулый сыйлыйбыз инде бер-беребезне.

– Унан тыш, тағы ниндәй йолаларығыҙ бар?

– Сөрән суғыулар, улар Башкирияда да бар.

– Байрамсылау, эйенселәү кеүектер инде? Балалар бүләк йыямы?

– Сабантуй былыр алдынан бүләк жыялар инде ауылда. Гармунда уйнап, бер тастамал, биш йомортка тип ҡыщҡырабыз инде. Кешеләр сығарып кемдер камфит бирә балаларға инде, кемдер инде сөлгө бирә и йомортҡа бирә инде обычно бишне, кем тауыҡ ҡарый инде, тауыҡ ҡарамаса инде, тағы берәр носки-фәләнне, шундый нейләр бирә инде. Шундый йола да бар инде, ғороф-ғәдәт тә бар инде. Хәзер современныйға әйләнеп бара инде, онотолоп бара.

– Бала саҡта ниндәй уйындар уйнай торғайнығыҙ?

– Күләсә суғабыз ий без. Щүрәкә кисеп аласың, ней, күләсә была инде у, түгәрәк шушындый. Ороп ебәрәсең дә аунатып. Ә тегендә ике командаға бүленәсең инде, урамда суғабыз ие без аны. Кемнең күверәк китә расстояние, аннары яза биреп, ҡайсына шаҡалтаҡ ашатабыз, шеретке шеретәбез, шулай уйнап жыябыз ие. Без лапта суғабыз ий инде, тупны ора берәү и суғып евәрә инде и шунда йүгереп ҡалырға кәрәк инде, ике командаға бүленеп тоже, берсе команда ике щикне щығып ҡала инде, шу жиңә инде. Лаптада обычно басу кебек жирдә инде, жыйылалар инде кеше, ике командаға бүленәләр инде, берсе команда бы яҡта

була инде, берсе команда бы яҡта была, тупны инде суға да, оща да и шунан йүгереп инде, йүгереп щығып ҡалмаға кәрәк инде те яҡҡа. Шундый лапта уйыны бар инде безнеке. Ураза тотоу Башкирияда да бардыр инде, ээме? Ураза у ислам шәриғәте буйынца инде. Дингә килеү тәртипкә китерә инде. Аллаһ тәғәлә бит пийғәмбәрләрне юҡка ебәрмәгән бит , кеше, халыҡ бозола башлады исә, пийғәмбәрләр жибәргән инде, кешелекне бозоҡлоҡтан алып ҡалыу өщөн инде.

Аҡлыш ауылында Нурсубин Фаил
Фатхырахман улынан (1961 йылғы) яҙып алынды

Бардабаш ауылы

Абдулова Нәғимә Хөснулла ҡыҙы, 1934 йылғы

Абдулова Нәғимә Хөснулла ҡызы мин. Мин мең туғыз йөз утыз дүртенше жылғы. Әтейҙән жиде йәш ҡалдым инде мин, әтей армияа китте. Безне әней ҡарады, өш ҡызлар ҡалдығый, беребез үлде, әней тағы икенще бабайдан берне ҡыз тапты, барыбер хәзер өщ ҡызлар йәшейбез әле исән. Берсе ҡызыбыз Уфада тора.

– *Бала саҡта ниндәй уйындар уйнап үҫтегеҙ? Бала, мәктәп сағығыҙ нисек үтте? Ниндәй аш-һыуҙар бешерҙегеҙ элек?*

– Бала шаҡта, ээмә, без урамдағы уйыншыҡлар беле уйнадыҡ инде, мындый магазиннарҙан уйыншыҡлар алып уйнай торған шаҡ түгелейе, нащарыраҡ үстек инде, ащыраҡ. Шыйыҡ туплар уйныйбызый, щоҡор туплар уйныйбызый. Шыйыҡ тупны, йомороно, түңәрәкне щыйыҡ щыябыз да жаҡтан яҡҡа басып туп бәрешәбез. Щоҡор ҡазып жыябыз да, щоҡор туп уйнағанда, тупны аунатып жибәрәбез дә шоҡор буйлатып, кемнең щоҡорона төшә, щоҡорлап аталған булаэйе, алып атҡан булабыз бер-беребезгә, тийерәме-тийермейме. Дүрт класс ҡына бөтөрҙөм, дүрт класс ҡына уҡыҙым, аннары фермаҙа эшлей башладым, әней янда сыйыр сауҙым. Әней жанда сауғас, үзем рабочийға кергәс, үзем исемгә саумага керештем аннары сыйыр. Фермада ҡырыҡ жите йыл эшләп пенсияға шыҡтым,

фермада ғына эшләдем мин гел, көтөү көттөм ун өщ йыл шунда, фермаҙа, ҡалғанын сыйыр сауҙым, башмаҡлар ҡарадыҡ, шул ферма эше инде.

Элек аш пешерҙек, шәңгә пешерҙек, пирог пешерҙек, ипей пешерҙек. Ащлығыраҡ ваҡытта ашны, жаланда пикан тигән пещен үсәийе, ащлығыраҡ щаҡта пешергәндә инде, шул пиканны мешокка тултырып барып алабыз без, тутырып, алып ҡайтабыз, ҡазанға тутырып пешерәбез. Пешерәбез дә ҡайсынан шәңгә салып ашыйбыз, ҡайсынан аш пешереп ашыйбыз, ҡайсын бәрәңге ҡатыш ҡушып ашыйбыз бутҡа.

Кесәл пешердек, соло ондан ащытып, кесәл пешереп ашайбызый, сөтләп. Ҡуйы була, ботҡа сыман, сыуын сығып алып, пешерәбез, сөткә эләктереп ашыйбыз без аны. Ҡалаҡка эләктереп алабыз, ботҡасына эләктереп алабыз да сөткә тығып аласың, сауыт менән сөт тотасың да алдыңа. Пилминнәр ясап ашыйбызейек, ит тапсаҡ, ит булса. Пирәшкеләр пешереп ашайбыз бәрәңгедән, ҡыстыбыйлар пешереп ашыйбыз. Ҡоймаҡ ҡоябыз, он тапсаҡ, ащысын, ащытып. Элек газ былмады, плита былмады, ащысын ғына пищкә яғып пешерәбезей, ущаҡларда у заманнарда.

Баҡщада ҡалған бәрәңгене, щирий ҙә, шуны жыйып алабыз да, тышын ҡайжыйбыз. Пешкән картуф кеүек ҡайжыла ла, эщендәге бәрәңгесе крахмалға әйләнә. Шуны ҡайжап йуып әзерлейбез дә, шәңгә кебек итеп, аңа ҡамыр жуҡ, он йуҡ, үзен генә пешерәбез, тимер мищ тә барейе безнең элек, тимер мищтә йәбештереп. Тимер мищ буржуйка була у, ҡалайдан ғына эшләнгән.

– Ауылығыҙҙа ниндәй мәкәлдәр, лаҡап һүҙҙәр, тапҡыр һүҙҙәр бар?

– Без үзебезщә аны әйтеп китәбез дә шулый сүләшкән уаҡытта. Сейгәнще ҡалсаң, тыщҡанщы жүгерәсең, тибез, местный ней бар шундый, чисто ауылщасы. Бынауы теге бер аз ғына туктап ҡалсаң да уже артҡа, ҡуып житеүе әләндей ауыр була. Әләндей тигән сүз бар безнеке, әләндей. Әләндей ауыр булды тигәнде хәзер перевод ясасағыз, әллә ниндәй, очень килеп щыға инде, очень.

– Балаларҙы үҫтергәндә, ниндәй фольклор өлгөләре ҡулландығыҙ, нисек ҡурҡыта торғайнығыҙ, мәҫәлән?

– Бабай килә, бөкәй килә, шайтан килә *(тип балаларҙы ҡурҡытҡандар).*

Элек парализовать иткән кешене теге нимә суҡҡан, тип әйтәләрейе, аны парализовать иткән тип әйтмәгә ярамый тиләрейе нимәгәлер, саламаяҡ суҡҡан тейләрейе, параличны, инсульт хәзерге заман, инсультны. Саламаяҡ теге аяҡ саламға әйләнгән кебек была инде.

Палан бутҡа тибез без, палан бәлеште без палан бутҡа тибез аны.

Фермадан башҡа бер жиргә лә жөрөмәдем, бар белгән ней, сыйыр, сыйыр көтөү.

Жерла, жерла тип әйтәсез,
Сезгә ниндәй жыр кирәк,
Жерла, жерла тип әйтәсез,
Сезгә ниндәй жыр кирәк,
Сезнең алда жыр жерларға
Сандуғащ теле кирәк,
Сезнең алда жыр жерларға
Сандуғащ теле кирәк!

– Йәшләр менән ниндәй уйындар уйнай инегеҙ?

– Клубларҙа уйнайбызый, алдашлар уйнайбызый. Гармун алға бер-беребезне, уртаға шыҡҡан булабыз да беребез, берне щиттән кеше килеп алған булабыз, ҡайсын былый

алдатып ҡуйған булабыз, алмый кирегә, алдаш була ие шу, аяҡ тибеп алдына басып ҡуйған булабызый. Бейейбезей.

– Аулаҡ өйгә йыйыла инегеҙме?

– Юҡ, бөтте ие у щаҡта уже. Тын тыңлыйбызый апрельнең алтысында, кищне. Пукащ ясап жыябызыйы. Пукащ – ул пакость була ул. Әвейләр телендә – пукащ. Ниндәй бабайға барабыз тип тыңлыйбыз ий аны. Азбарға кереп, сарыҡ тотабызый, щибищ тотабызый. Щибищ тотҡанда әтәщ эләксә, мулла бабайға барабызый, кийеүгә. Сарыҡ тотабызый. Сарыҡ, ҡарт сарыҡ эләксә, ҡарт бабайға барабыз, йәш сарыҡ эләксә, жигетләргә йәшкә барабыз.

Әле ищеү ней щутлайбыз, әме, щитән, ҡапщыҡ, мишек, нищек ий әле, щитән, ҡапщыҡ, мишек, лар. Щитән саныйбызей, ниндәй бабайға барабыз тип анысын да. Лар беле ҡалсаҡ соңғы щитәндә, бай бабайға барабызей, ҡапщыҡ булса, ҡапщыҡ бабайға, ярлы бабайға барабызей, ҡапщыҡ тотоп йөрөй торған. Анан соң утын да алғаннар, шома утын эләксә, бите-фәлән чиста булған, шыма булған, ээме, щадра утын эләксә, шу бите шадра кеше булған, тип әйткәннәр, утын шадра былса инде, ҡыртыҡ-миртек булса, бабайың шадра была, былай чиста ғына булды исә утының, шыма былса, шыма битле кешегә барасың, тип әйткәннәр.

Ҡапҡа алып салдырғаннар инде алып, икенще кешегә аппарып ҡуйғаннар у ҡапҡаны, биклән ҡуйғаннар кешене, терәтеп, ишекләренән щыға алмасын, тип, шундый уйын. Бер кешенең утынын икенсе ишек алға апкилеп өүгән щаҡлары былған. Анан соң, ниндей жегет, кем жегет, кемнең ҡызны озатҡан, шуның, жегеттең или ҡызның ҡапҡа төбөнә, или жегетнең ҡапҡа төбөнә щаҡлы ней сипкәннәр, ҡыщҡылама салғаннар. Ҡыщҡылама – опилка. Ҡапҡаларын сырлап жыйғанннар, шундай пукащ ясап жыйғаннар инде, или шул ҡызныҡы ҡапҡасын сырлап ҡуйғаннар да шул жигетнекен сырлап ҡуйғаннар инде ҡапҡасын, буяп.

– Ниндәй һынамыштар бар?

– Ҡалаҡ төшсә, хатын-ҡыз килә, щәнещке төшсә, ир кеше килә, тип, андыйлар да бар.

Бардабаш ауылында Абдулова Нәғимә
Хөснулла ҡыҙынан (1934 йылғы) яҙып алынды

Балтаева Гөлнара Муса ҡыҙы, 1970 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып китһәгеҙ?

– Балтаева Гөлнара Муса ҡызы булам. Бер мең туғыз йөз житмещенще йылныҡы. Русща – Балтаева Гульнара Мусевна. Немножко дөрөсөрәк түгел, потому што элек силсәүиттә эшләгән апалар тоже неграмотный булғаннар, былый Мусаевна булмаға тейеш ий. Бездә андый нейләр күп. Бер семьяныҡы биш бала булса, бишесенең биш щаҡта биш төрле була, атай исемнәре. Сез сураң, мин сүләп биререм.

– Тормош юлығыҙ тураһында һөйләп үтегеҙ әле.

– Шушы ауылда туғанмын. Әни миңке бу ауылның түгел, этием бу ауылның. Нимәгәлер эти бу ауылныҡы булгащ, мин үземде чисто шушы ауылның баласы, кешесе тип щутлыйм инде.

Унынщы класны бөтөп, финансовыйда уҡыдым да бер йыл, бер йыл уҡыдым да ташлап ҡуйдым да и ауылға ҡайтып, эшләдем дә эшләдем, без образования, тип әйтеймме. Эщләдем башта кладовщик булып, ун ике йыл. Аннары бригадир булып, аннары библиотекарь булып. И в итоге хәзер ун биш йыл шушы клуб системада эшлейм. Өщ балабыз бар ирем белә икебезнеке. Берсе – утыз дөрт, берсе – егерме дөрт, берсе – ун дөрт. Икесе зорлар малайлар, ә кещкенәсе ҡыз сигезенще класны бөттө. Ауылда единственный культорганизаторша да, староста ла булып щутланам инде, исәпләнәм. Ауыл ҡартайыппара. Ҡартайып барған саен, теге щиттән маржалар, тип әйтәбез без, маржалар белән поколение үзгәреп бара. Уланнар, уланнар, тибез инде без балаларны, оланнар тип әйтмейбез, уланнар, тибез, урысҡа әйләнеп баралар инде безнеке. Ауылда примерно йәшәйбез без хәзер йөз илле-йөз алтмыш кешеләп, шуларныкы уже утыз кешеләбе – маржалар, и мәктәптә йөрей торған балалар егерме бишләп. Урыслашып барабыз инде.

Клуб эшенә килгәндә, безнеке алтмыш йәшләр тирәсендәге семьялар ирле-хатынлы семьялар инде, балалары щиттә ҡалды, элек мынан щығып киткән кешеләр кире ауылға ҡайтып, Сердәш тигән группа бар, шулар беле клубныҡы эшен алып барабыз.

Тоже жөрөйләр алар, городтан килгәщ, мал-фәлән ҡарамыйлар, уаҡ-түәкләр ҡарамыйлар, уаҡ-теүәкләр тип без әйтәбез щибищләрне-ҡазларны, мелкая живность уаҡ-түәк була беззеңщә, щибищләр, ҡазлар, үрәкләр – андый нәмә ҡарамыйлар, просто алар ҡый шәһәрдә тороп, барыбер дә культурныйыраҡ урынға өйрәнгәщ, бездә дә үзләренщә ял итәләр. Клуб безнеке ағащ ине ҡый былтыр. Уны ҡутарып ордолар да ҡышҡыда, ҡышҡыда эшләй башладылар ий, сыуы щыға, шуңа ащып ҡуябыз инде. ҠЫЙ-лар белән күп сүләшәбез без, аны язғансыздыр инде. Аннары безнеке тағы Уинскиймы, Октябрьскиймы районныҡы апасы шушында кийеүгә килде дә безнең местный диалектҡа тағы бер төрлө сүз керетте у – бармаҡ, килмәк, китмәк. Безнеке районның түгел, безнең бер поколение уланнар садикта шуныңда үстеләр дә, әней, без анда бармаҡ кәрәк, тегендә китмәк кәрәк, килмәк кәрәк, әнә

шундый -әк тиән ҡушымща ҡушып тоже бар ауылда. Шундый диалект ҡушылып китте инде. Диалект түгел, ҡушымща быламы? Шу формалары ҡушылып. Мәктәп хәзер русща безнеке. Элек без татарща уҡыдыҡ бөтөн нимәне, но бездә башҡорт тел нителмей, уҡытылмый инде, башҡорт теле безгә кермей. Но без, мин, например, мындый жирдә йөрөгәщ, постоянно үзем башҡорт телен уҡыйым да, аңлыйым да рәхәтләндереп. Ә кешегә ауыр инде.

– Ауылда милли йолалар атҡарыламы?

– Милли йолаларны шушы башҡорт-татарныҡын барысын да үткәрәбез: сабантуйларны, сабантуй инде безнеке основной. Уҡыущыларға заниматься иткәндә, хә беренще августан миә ҡый лагерь бирәләр. Тоже шунда милли нейләрне азыраҡ прививать итмәгә тырышабыз инде, онотоп китмәсеннәр бөтөнләйгә тип. Милли йолалардан ҡаз өмәсе үткәрәбез, Сабантуй, ҡышны озату – Нәүрүз тип ҡышны озатыуны, но русщалашты инде у, проводы зимы тип шуны үткәрәбез. Балалар тапҡанна инде барыбе элекке йолалар буйынща исемне ҡушалар нейгә, мөселман нейе буйынща ҡушалар инде. Ураза бәйрәмнәр, ғәйетләр, ҡорбан щалыулар – алар бары да дини нейләр беле үткәрелеп бара. Олораҡлар бар әле безнеке, андый нейне үткәрәләр әле.

– Туй нисек үтә ауылығыҙҙа?

– Туйза, кем нищек үткәрә инде. Например, быйыл килен алдыҡ инде, бищә алдыҡ тип сүләшәбез бездә. Сездә дә шулай сүләшәләрдер, ээме? Мин үземщә теге тороп туйғащ, туй уаҡытта балны, майны ҡаптыралар, ээме, ә мин алый итмәдем быйыл. Мәйтәм, тороп туйғащ, ул кәрәкмей, килен иң беренще өүгә килеп басҡанда кәрәк, тип мин үземщә әйттем инде. Элек, пожалуй, шулый булғандыр ул, пожалуй тигән сүз бар, ана ҡый безнеке, наверно тигән сүзне пожалуй тибез инде. Киленне өүгә алып ҡатҡащ уҡ, сразу ишек төптә мин май-балларымны ҡаптырып, теләкләремне теләп керттем инде өүгә. Ә былый туйда ғына әйтәләр аны, килен төшкәндә, тип. Мин танышмаға уже бищә иттереп алып ҡайтҡащ өүгә, сразу тупсаны атлап кергәндә үк, кергәнще, үземщә шулый иттем, мәйтәм, шулый дөрөсөрәк буладыр, тинем. Сураң, нимә эшләмәгә дә белмейм.

– Һоратырға барыу, ишетеүебеҙсә, хәбәргә барыу тип атала?

– Хәбәргә барабыз. Ә сорауғамы хәзерне йәшләр үззәренщәрәк инде, сорау нитеп тормыйлар, но хәбәргә барабыз, күщтәнәщләр алып хәбәргә барабыз, ҡодағыйларға.

– Һыу юлын күрһәтеү йолаһы бармы?

– Алар юҡ, су юллары бездә элекке кебек андый ней, бидрәгә су тутырып ташыулар бездә юҡ. Но бидрә инде безнең, сездә дә бардыр у бидрә барыбер, күәнтә, күәнтәсе – көйәнтә, эщәйник, әә, юҡ эщәйник түгел, щурнай, безнең теге килгән воспитатель, сүләнем ҡый, килгән дә ҡәйнәсе: “Килен, щурнайға щәй ҡуяле”. “Эй эзлейм дә эй эзлейм, ҡайда ниндәй щурнай әйбер бар икән”. Шулый, щурнай, күәнтә, андый нейләрдән, ызба, тәртешкә, ээ, кочерга, но былый уйлап киткәндә, искә төшмей дә соң, по ходу күп инде алар, сүзләр.

– Мәрхүмдәрҙе оҙатыу нисек атҡарыла?

– Бездә мәйетне жуабыз да, сразу нейгә салып, исемен оноттом инде мин аның хәзер, щығып эпкитәләр. Мәйетне алып киткәщ, сразы, ней, мищкә яғып ҡоймаҡ ҡоялар. Ана шонсы бар бездә. Озатҡащ, уже ҡапҡадан алып щығып та китәләр күтәреп, мищкә яғып, обязательно ащытып ҡоймаҡны ҡоялар и ҡоймаҡның исе, төтөннөң исе аңан алда барып етсен, тип. Ә жыйыла бездә ҡырғына жыялар и жылына жыялар. Өщө, житесе тип үткәрмейләр бездә. Былый, уҡыталардыр, может, үзләре, ә былый, чисто туғаннарны жыйып, Ҡөрьән уҡып жыйылмыйлар, шул ҡырҡы белән жылына ғына жыйылалар. Жыл тибез йылны. Ҡорбанлыҡларны щалалар барыбер ана ҡый. Хәзер йәшләр дә бездә нишан, нишшан

тигән сүз бар бездә, нищек аңлатыйм, ну йәшләр дә хәзер нишшан щалдыра башладылар, вот аңлаң, аңлаң, нишшан – ул мало-помалу тигән нейне аңлата инде у, әзләп-әзләп тигәнне, ээ. Аннары шундый сүз бар, ну если, например, хәр яматай-нейне әйткәндә, бер аз эщеп, яматай – ул некрасиво, шулай да яматай тип әйткәндә, тип бездә, тип түгел, т хәрефе белән, яматай тип әйткәндә, нишшан тигән сүзне, например, эщеп, бер аз эщеп, исереберәк кешеде күрде исә, әәә, бәтәщ, син нишшан булғансың да, тип әйтәләр. Шундый жөмлә бар: нишшан булғансың. Ишеү аңлата нейне, нишшан күп, күберәк булғансың, тигәнне аңлата инде. Немножко перебрал түгел, нишшан булғансың.

– Элекке йырҙарҙы беләһегеҙме?

– Элекке-элекке йырларны мин инде, ҡызлар, белмейм аларны. Мин потому што уҡыбыраҡ шушы культура буенща, уҡыбыраҡ нейткән булсам, нейтер инем ие, просто мында кеше булмағанлыҡтан, колхоздан күщеп ҡалғащ, белмейм. Мике профиль, тип әйтеймме, организаторскийырак бара, чем культурный нейгә. Мин организовать итәм, үзләре итәләр, андый нәмәләргә бик шәп ҡысылмайым, но организовать итәм инде.

– Таҡмаҡтар, мәкәлдәр, йомаҡтар беләһегеҙме?

– Юҡ, башта андый нимә ҡалмый, уҡыущылар белә эшләгәндә дә, барыбер эшләмәгә кәрәк, шу китаплардан ҡарап ҡына эшлейм инде алар белән.

– Лаҡап һүҙҙәр бармы һеҙҙә?

– Ләҡәпләр кешеләрдә, ләҡәпләр ныҡ ҡызыҡ бездә, хәзер берәм-берәм ҡарап китәм әле, искә төшәме әле у: тәкә тигән шушы ана ҡый Сагитовларныкы тәкә тигән ләҡәп, и как объяснили инде безгә, миә теге Барда жыйын уаҡытында, шушы башҡорт юртаға кердем ҡый, Сагитовлар алар булғаннар бик упертый, злой, свободный халыҡ. Но, видимо, тәкә тигән ләҡәп тә аларға шунан тағылып килгәндер, тием. Но ләҡәпләрне аларны яматайыраҡ иттереп нейтәләр инде ул, яматайыраҡ, нащарыраҡ иттереп. Өзгөщ тип бик жигәрле кешеләрне, эшлей торған кешене әйтәләр, у жигәрле кеше була, жигәрле, эшлей торған кеше була, үзенә бик әйвәт итеп эшлей у, андый кешене яратмаған нейдә өзгөщ тейләр. Ыжғырып тора торған тип әйтәләр усалыраҡ кешене. Дөрөн тигәне бар, дөрөн тигән сүз уптым-иләһем, мына уптым-иләһем бар, дөрөн, уптым-иләһем – алар как синоним баралар. Все вместе, дружно йәбешә торған була инде у. Шул оптомнан ҡалған инде ул. И иләһи тигән сүзне килеп ҡыстырғаннар да уптым-иләһем килеп щыҡҡан. Тағын нимәләр сөйлейм, әйдәң, ҡызлар, сураң.

– Ауылдың исеме ҡайҙан килеп сыҡкан?

– Ауылның исеме – Бардабаш. Ҡаян килеп щыҡканын берсе дә белмейләр дә, әйтмейләр дә. Безнеке бар Барда йылгасы, у Нижний Бардадан башлап, тегендә хәзер Чайковскийға киткән юлда Нижний Барда тигән ауыл бар, шунан башлап килеп щыға. Бардабашта бары да баш тигән нейе бар аның версиясе и бер кемгә дә баш эймәй торған халыҡ тип, шуңа Бардабаш тип нитәбез инде. Безнеке бит шушы Бардабаштан теге таба бищ километр китеп, уже икенще Иловский район, анда бар Ҡуштамаҡ, Ятыш и Суғанка тигән ауыллар бар. И әйтәләр инде, что элек у ауыллар, ул тигән сүзне у тип әйтәбез инде, ҡыщҡаща ғына әйтәбез, у ауыллар безнең элек татар ауыллары булғандыр тигән ней бар инде. Потому что Ятыш – ятыш була инде у, Ҡуштамаҡ – Ҡуш томаҡ тип баралар, без Ҡуштамаҡ тип әйтәбез аны, Суғанкасы суған белән бәйлелерме, белмейм. Но Барда сам по себе Ҡажмаҡты йылғасынан килеп щыккан, Ҡазым аҡты, Ҡазым аҡты тип анысын ишеткәнегез бар иедер, легендасы шулыйыраҡ шикелле аның. Ә Бардабашныҡы шул бары да баш тигән сүздән килеп щыҡкан, тиеберәк тә әйтәләр. Тощносын белеүще юҡ хәзер, ололар

потому што үлевөтөп баралар инде, и алар да бик шәп белеп жыймыйлар ауылныҡы историясен. Бездә әнә кый основной фамилияләр Сагитовлар, Амировлар, Кучукбаевлар и Балтаевлар күп фамилияле инде. Ә ҡалғаннары ниерәк. Иң беренче шушы ауылға Сагитовлар утырған тип баралар. Анан Көщөкбаевлар, алар тоже нейдә, башҡорт яғынан түгел, удмурт яғынан килгәннәр тип баралар инде. По строению лица, все равно, зат белә затныҡы айырмалары бар инде.

– Бала саҡта ниндәй уйындар уйнанығыҙ?

– Бала саҡта ун ике таяҡ уйныйбызейек. Утын салабыз, өстөнә таҡта салабыз да, аннан ун икене щыраҡ салабыз. Щыраҡ – щепки. Ун икене щыраҡ салабыз да берсе як жыйылабыз да шунда, уланнар инде, берсе яғына тибә лә бер кеше, тотабыз таякларны. Кем тота алмый ҡала, шул водила була инде. Без ҡащабыз, ә теге кеше без ҡащҡансы санап тора инде. Эзләп жыя берәм-берәм. Кемдер жөгөрөп килә дә таякны яңыдан салып ҡуябыз шулый. Яңыдан басып ҡуя. Бер ниндей дә таяк тоталмай ҡалды исә у кеше, тағы ҡала. Шулый бара инде, ну ҡызыҡ уйын. Без бурабашта йүгерәбез ие постоянно. Буралар күп була ие кый. Буралар обыкновенный, бищ ҡатлы бура, бүрәнәдән эшләнгән буралар, шуныҡы өстөндә уйныйбыз ие без. Безнең уланнар щаҡ шунда үтте. Йүгерәбез без анда, әбәк уйныйбыз без анда, бурабашта, жүгереп-жүгереп. Әбәк, галочки буламы, нимә була, суғып ҡуябыз да жүгерәбез. Кемгә эләгә, шул водила инде. Бурабашта шушы әбәкне лә уйныйбыз ие. Тәгәрәп-тәгәрәп төшәбез, ингәнмейбез ие хәзерге кебек. Буралар анда шушылый ҡәдәрем, анда хәзер ни за что менмейсең инде, конечно, анда жүгереп кенә жөрөйбез ие без. Жығылсаң да торасың да китәсен. Анда скорый да кәрәкмей. Балыҡҡа йөрөйбез ий кещкенә щаҡтан, мин дә балыҡҡа күп йөрөдөм малайлар белә. Ташбаш бар бездә, бәтмәй бар, кем белсен аның урысщасын, бәтмәйләр у шундый кещкенә ваҡ төщлө балыҡлар, азыраҡ ҡызыл төсләре дә бар, ялтырап тора торған, өнщөр, песейгә тотоп ашабыз ий шуларны, щукалар бар, щабаҡ, уаҡ, шушындый йоҡа балыҡ инде, пәрде бар, ансы хариус була, шикелле, русща. Шу теге башҡорт ерләренән килгән Мәремжә жылғасында шу хариус бар, башҡа жылғада юҡ, шунда ғына, нимәгәдер, шунда ғына йәшәй у ал. Щукалар, нимәләр бар. Хәзер пруд ясаған булалар да карплар-нимәләр әпкилеп орған булалар шунда. Ут яғабыз ий шу сыер көткән щаҡларда. Урманға йөрөйбез ий, бөрлөгәннәр жыябыз ий, шартлама, еләк, этборон, этборонно беләсез, өмөжө, бөрлөгәне – бөрлөгән, өмөжөсө малина инде, тағы нимәләр үсә бездә, мәшкә, бәшмәк тисезме сез, гриб, грибы.

– Подорожникты нимә тиһегеҙ?

– Подорожник, алый андый нейләрнеке бик шәп исемнәре русщараҡ бара. Баҡа яфраҡ, баҡа пещин инде. Шөкмит – лопух, мать-и-мачеха, ансын үгей инә яфраҡ тибез. Пикан бар безнеке, пикан була русща да, аны без былтыр Озон яланда тоже башҡорт нейләрен үткәргәндә, интернеттан кереп уҡып ҡарадыҡ, пикан була, ул үсә дә, нейе лә була аның, щищкә дә ата, как борщевик кеберәге, балтырған була, ә мынысы щищкәсе тоже шундыйыраҡ, борщевикның кебегерәк. Сныть тиеберәк тә бара у. Ҡымыз бар бездә, ансы горечавка тип әйтәләрме, или горькая редька, тиләрме аны, нимә тейләр, ҡымыз, сары щищкә атып жыя у, шушының бейеклек, аның стебелен ашыйсың. Ҡузғалаҡ, ҡымыз әнә ранний нейләр ҡый.

– Йыуа бармы һеҙҙә?

– Йыуа юҡ, аны бездә ҡулланмыйлар. Бар у, ҡайдадыр теге яҡларда, кешеләр ҡайсы берсе итә, бездә юҡ. Мин күргәнем юҡ лично урманда. Жүкә тибез без жүкә ағасын, жүкә щищкә. Әремне әрем тибез, мәтрүшкәне, нимә тип әйтәбез, мәтрүшкә тип әйтмейбез дә әле,

сарысын сары мәтрүшкә тип әйтәбез. Но хәзер шу күберәк урыс исемнәре белә нителеп бара инде, пещин тибез без аларны, пещин жыймаға барабыз, тибез, щәй пещиннәр.

– Бер инәй йылға буйын сыулыҡ тигәйне, һеҙҙә лә шулаймы?

– Юҡ, бездә жылға буй тибез без, жылға буйда, жылға тибез, жылға буй тип әйтәбез. *Ҡатнар* тибез без нейне, ызба түбәне, бар ҡый инде түбәнең эще – нар, ызба түбәгә менәбез ҡый, эще, ней инде, чердак, ҡатнар.

– Мендәр, яҫтыҡтар, түшәктәр, ятыу-йоҡлауға бәйле һүҙҙәр нисек?

– Мендәр, простыня, юрған, палас – алар шулыйыраҡ, шикелле, алар, тоже бик шәп үзгәргән нейләре бик юҡ, ястыҡлар, мендәрләр. Бүкән – урындыҡ, урындыҡны бүкән, тибез, веник – яфраҡ, березовые веники яфраҡ була инде.

– Бер урында түшәкте эщмәк, тип әйткәйнеләр.

– У эщмәк тип элеккеләр әйтәләр ие аны, эщмәк тип шунан ҡалған у, кещкенә уланнар сейгәннәр-сейгәннәр дә эщмәккә әйләнгән у, менә шу була у, эщмәк, менә шунан ҡалған ансы, без битикийерәк щаҡта, битикий тибез әнә без, кещкенә тип әйтмейбез, без битикиерәк щаҡта әнейләр эщмәк тип әйтәләр ие аны.

– Лапаҫ тасҡаҡмы?

– Ээ, тасҡаҡ утын ней була безнеке, утын ҡуя торған тимер, утынныҡ була тасҡаҡ. Ҡайсы бер ауылларда китапща келәт тип әйтәләр инде, бикләп тота торған, он тотҡан урыннарын, нимәләрен. Оҡолоу әйтәбез, оҡолоу – скалка.

– Ҡамыр аштарынан һеҙҙең яктарҙа нимә бешерәләр? Бүкмә, тип ишетеп ҡалғайныҡ

– Бүкмә, уыз бүкмә – уыз пирогы.

– Ҡайһы бер ауылдарҙа һәр төрлө пирогты бүкмә, тип әйтәбез, тигәйнеләр.

– Бездә уыз бүкмә, тип кенә әйтәләр, ә ҡалғаннарын пирук, тип әйтәләр. Айырылмый инде уаҡ бәлеш, теге бәлешкә-нейгә айырмыйбыз инде, бары да пирук, зур пирук, уаҡ пирук. Ойотҡо, тибез без нейне, например ҡатыҡ ясағанда, ойотҡо, тип әйтәләр. Баш, әнейләр ипине, икмәкне өүдә пешергәндә, баш тип әйтәләр ие, баш ҡуябыз, тип әйтәләрейе, ащытҡы, башта баш ҡуйып ащыталар да, шуны баш ҡуябыз, тейләр, аннары яңыдан шуны туҡыйлар.

– Тырманы тырнағыщ, тиһегеҙме?

– Тырнауыщ, тибез.

– Һәнәк, көрәк, балта?

– Улары шулый уҡ.

– Сүкеш нисек әйтелә, молоток?

– Мылтук, мылтук ҡайза тип, мин үзем шулый сүләшәм, мылтук тип әйтәм, молоток тип әйтмейем.

– Сәй эсеү һауыттары – сынаяҡ, кәсә?

– Щоҡор – чашкасы, тегесе – табаҡ, парник – заварник, сипарат, сепаратор тип әйтмейбез инде, сәпит.

– Яуын ямғырмы?

– Жауын, бездә күп нимәгә ж ней кергән, сүз хәрефе кергән башта, жауын, жауа, жал, ялны жал тибез без. Картуп, бәрәңге түгел.

– Был якта кәйнешкә балдыҙ тип өндәшә, тип ишеткәйнек?

– Олосо ҡайнаға була, ҡызныҡы авыйы ҡайнаға була, ә кещерәге балдыз була, ҡызларға в основном әйтәләр балдыз тип. Ҡәйнәней, ҡәйнәтей. Үзебез уланнар тибез инде без, например, жигетләргә, уланнар, балаҡайлар, жигетләр, тип өндәшәм, бәпкәләр, тип өндәшәләр күп кеше, бәпкәм, тип өндәшеү сүз дә бар бездә.

– Ниндәй һынамыштар кулланаһығыз?

– Пыщаҡ төшсә, жауыз кеше килә, тейләр. Безнең үзебезнеке, например, ней, бында тау бар, Әбен тау, Әбен тауның ҡары эреде исә, бер айдан щәщеүгә щығабыз, тип әйтәбез, колхоз шу ней беле күп йәшәде элек. Ҡозғоннар ҡыщҡыра, ана, ҡый, ҡаңҡылдадылар исә, ҡаңҡылдый тибез инде без аны, мәйет обязательно була инде, или берәй ҡаян кеше үлгән хәбәр килә.

– Ҡоҙғон тип ниндәй ҡошҡа әйтәләр, ҡарғағамы?

– Түгел, зуры, ҡозғоно зуры была, ҡарғасы – кещкенәрәк. Русща ворон была, черный ворон, тип жырлыйлар бит, әнә шул. Бәрәмәс, жырлыйлар да инде, черный ворон, не кружись, тип. теге мәйетләр ниткән ердә, шу буладыр у, озур. Ҡозғон ҡыщҡырды исә, мәйетләргә (үлемнәргә) сабырлыҡ, ғүмерләргә бәрәкәт, тип әйтергә ҡушалар. Сайысҡан шыҡырыҡласа исә – ҡунаҡ килә. Щыпщыҡ килеп ҡунды исә тәрәзәгә, унысы нащар хәбәр, үлем хәбәр. Ҡара төслене яратмыйлар обычно, буш бидрәне яратмыйлар, ансын үзебез дә әйтмейбез инде, кем нищек щыға инде, кешесенә ҡарап инде.

Бардабаш ауылында Балтаева Гөлнара
Муса ҡыҙынан (1970 йылғы) яҙып алынды.

Балтачева Хәнифә Хәниф ҡыҙы, 1955 йылғы

Минеке әтейнең әнейсенең әтейләре-әнейләре шушы Башкирия яҡтан Бирский, Бөрө районынан булғаннар инде. Шулый туғанлар сөйләшеү буйынща беләм, мулла затлары булғанлар, шикелле, алар ҡайдадыр шундый нейдә эшләгәннәр, урыннарда, тип әйтеймме, уҡытыущылар, тип әйтеймме, ҡызлары шул Сәмәниә исемле инде у безнең ҡартәней, әтейнең әнейе шулый булған, Яппаровлар булғаннар, анан суң шушы ауылда урынлашҡащ, Балтаев Моталап тигән кешегә кейәүгә щыҡҡан ҡый, анан суң әтей туған, алар күп булғаннар инде. Безнеке суғышҡа киткәнще, әтей генә ищән булды, бөрөзө генә ҡалды, бөрөзө генә ҡалған әтей дә. Безнең әней Арзад Туктамышлар барыбер Башкирия яҡлардан килгәннәр, арлар тип сөйлейләр инде. Аларның сөйләүе буйынща, алар Башап-түздә урынлашҡаннар,мында сезнең Башкирийәдән Туктамыш тигән кешенеке нейе лә бар ҡый, шул Туктамыш затлар булғаннар алар да, щын Башкирийәдән килеп урынлашҡаннар тип сөйлейләр инде, сөйләүе буйынща. Әтей шу Башап-түздән алған инде әнейне, без биш бала үстек, әней туғызны тапҡан, дүртесе үлгән аларныҡы, без хәзер өщөбез исән, апа ҡалды, энекәш ҡалды, мин ҡалдым, ауылда икәү йәшейбез. Безен дә бала шаҡ бик әйбәт үтмәде инде, эшләп үстек без, эшләдек, ҡаз ҡарадыҡ, ҡаз балалар йылға буйда. Уйныйбыз ие сижек тигән нейне, анан суң бутҡа бешерәбез тип балщыҡтан бутҡа бешереп уйныйбыз ий, сауытлар аяҡ киймәгә булмады, жаланаяҡ, аяҡка щибий бала тип пипеләр

щығып жыйя иек, жарылып жыяларый, жаланаяҡ йөрөп, жарылыулары имәнещ. Айу биетеп уйныйбызей тибез ие малайлар, егетләр, щоҡор ҡазып, жоморо ағастан ясалған нимә жөрөтәләрей, әнейләр сөйләде. шу нимә уйнадыҡ, жигетләр күләсә суғабыз тип күләсә менән уйныйлар ий веләсәпитнеке, күләсәсе генә ҡала ие, шуңа таяҡ ҡуйып, бер баштан бер башҡа уйнаталар ий. Анан соң тағын тағындыҡ нейдә, сыйыр көтмәгә төшәбезей жылға буйға, көтөүдән ҡайтҡащ, шунда нейләр була ие, кәртәләр, шу кәртәгә кәртә ҡуябыз да ике яҡка утырабыз да шушылый-шушылый тағын тағынып уйнадыҡ. Шундый уйыннар ғына ие. Суңынан үсә башлағащ, клуб буйларда бағана тибезей, ике кеше басып, шулый шүрәлей уйныйбызей, анан суң шешә, уртаға шешә ҡуябызей дә шешә бороп, шешә ҡая таба ҡала, шу кеше или үпмәә ҡушалар ий ана у кешене, или берәй төрлө наказ бирәләрей, анан суң тәкә тибезей, басалар за нищә кеше, шуларның өстөнә атланып, или у кеше атланып щығып китәсең алға таба, басып ҡаласың или өстөндә утырып ҡаласың. Шундый уйыннар уйнадыҡ.

Бәйрәмнәргә концерттар әзерлейбез ий мында, без биедек, хорларда ниттек, суңғы йылларда спектакльлар да ҡуйдыҡ ауылда, нейләр, сәхнә сөйеүщеләр. Мин биергә яраттым, безнең дә әней матур жырлаған, матур биегән башҡорт биеүен, матур биегән, әтей безнең гармунда уйнаған әйбәт итеп, Балтаевлар зат күпщелеге гармунда уйнадылар алар, барысы да самаущкалар. Әтей безнең тракторист булып эшләде ғүмер буйы тракторда, әней башта колхозда эшләне, суңынан фермада эшләде, без дә фермада кещкенә щаҡта булыштыҡ та аңа, үзебез жәйге каникулларда бер группа сыйыр саудыҡ, кещкенә булсаҡ та, колхозға пищән жыймаға жөрөдөк тырнауыщ белән, складларда эшләдек жәйге уаҡытларда. Щалғы белән мин борщаҡ ҡына щаптым былый.

Миңә алтмыш сигез йәш, ҡырҡ өщ йыл була быйыл эшләй башлауға. Чайковский медучилище беттем жетмеш алтмышынщы йылны. Житмеш өщтә унынщы класны тамамладым. Ике йыл ярым шунда уҡып щыҡтым, анан суң шушы ауылға фельдшер булып урынлаштым, бүтән жиргә, бер ҡайда да бармадым. Шушында тыудым, шушында үстем, шушында тормошҡа шыҡтым, шушында балалар үстердем. Ғөмеремдә шушында үтсен ине, башҡа жиргә китәсе былмасын, шунда үлмәгә кәрәк, узмаға кәрәк, Алла бирса.

Хәзер азыраҡ ғәрәп телен өйрәнәбез, быйыл ике курс бөттө, өщөнщө курсҡа, өщөнщө нейгә барабыз инде, Алла бирса, азыраҡ доғалар өйрәнәбез. Кещкенә ауылда үзебезщә йәшәп ятабыз инде. Хәзер бездә “Сердәш” группа бар инде, ветераннар, мин ветераннарныҡы председателе булам, бөтөн бәйрәмнәрне, тип әйтсәк тә була, бергә үткәрәбез кылубта, болоннарға щығабыз, субботникларда ҡатнашабыз, бәйрәмнәр үткәрәбез. Шундый хәлләр. Йәшейбез, кещкенә генә ауыл булсаҡ та, йәшәмәгә тырышабыз, йәшейбез, алға таба да йәшәрбез, тип уйлыйым. Клублар салдылар ана ҡый, яңыны ФАП салып бирделәр, шунда ащылып ҡалсын, эшләсен, тип, ней бөткәщ, биш йыл эшләмей тордом. Шушы ФАП-ны ащыр өщөн, яңыдан переподготовкаға барып килдем Перимгә, уҡып, сигезенще йылны көзгөдә, әнә хәзер тағын да биш йыл эшлейем дә инде, бүтән туҡтарым. Ковид белә щирләдем, ковидтан соң хәтер нащарланды, онотам. Семья белен щирләдек, ярай, исән ҡалдыҡ. Алыштырыущы юҡ, йәшләр уҡымыйлар, уҡығаны да ауылға ҡайтмый.

Бардабаш ауылында Балтачева Хәнифә
Хәниф ҡызынан (1955 йылғы) яҙып алынды

Барҙа (Ҡажмаҡты) ауылы

Ғәзизова Фәймә Мөбәрәк ҡыҙы, 1942 йылғы

– Ғәзизова Фәймә Мөбәрәк ҡызы. Бу Бардадан мин. Сиксән ике йәш инде миңә хәзер.

– Нисәнсе йылда тыуғанһығыҙ?

– Ҡырҡ икенче йыл. Сиксән икенче йәш. Минең өщөнщө китабым булащаҡ инде. Беренщесе инде совет уҡытыущылары турында китап. Икенщесе – район, ауыл тарихы, аның шәхесләре инде алдынғы. Теләсәгез, китапларны да күрсәтәм. Әйтелә бит әле, һәр мосолманға үзенең жите быуынын белеүе фарыз, фарыз – үтәргә тейешле әйвер була инде. Мына шул фарызны үтәй торғащ, тикшерә торғащ, шәжәрә ясый торғащ, шушы жигетләргә тап булдым мин. Бу нейләр инде, беренче совет уҡытыущылары, йәш муллалар, хәлфәлек иткәннәр алар, уҡытҡаннар, анан һуң Осада курслар үтеп, совет формасында уҡыта башлағаннар, но аларны инде суңыдан жибәрәләр, репрессировать итәләр. Имештер, мулла балалары, мулла кешеләре, совет мәктәбендә уҡытырға тейеш түгел, тип жибәрәләр. Шәжәрә тип әйткән әйберне сез дә төзәсездер инде, язасыздыр. Мына шушыны яза башлағащтын таптым мин аны, анан суң китереп бирделәр Ҡазаннан туған Мәсхүт абыйның малайы, карточкалар да китереп биргәщ, бик тә сөйөндөм инде.

Анан суң безгә килеп йөрөдө безнең «Мирас» журналынан журналислар, ул журналисларның берсе – редакторның урынбасары, ике рәт, өщ рәт килде инде уы, и

бастырып щығарды минең шушы китапның беренще өлөшөн журналда, «Ғәйнә иленең мәғариф ҡаһарманнары» тип язып ҡуйды.Но аны мин «Рәхмәт сезгә, уҡытущылар» тип атаған ием, алар зур исем ҡуйғаннар инде. Без бит инде Ғәйнә, Ғәйнә иленең мәғариф ҡаһарманнары, мына шушы ҡаһарман жигетләр турында аларның нищек репрессия уаҡытында нищек йәшәүләре. Мынысы – безнең Ҡодашның мәктәбе инде, Ҡодашта уҡыҭкан аларның икесе. Бу мәктәп ҡутарылды хәзер, жимерделәр аны, бик тә матур жорт ие у, Гәрәй мулланыҡы жорто шунда, мәктәп ащҡаннар ие шунда, башланғыщ мәктәп, без шунда уҡып щыҡтыҡ үзебез, хәзер жуҡ инде ул мәктәп. Мына шулай иттертеп, мине сөйөндөрдөләр инде, бик сөйөндөм, билгеле, журналда щыҡкастын, бигерәк тә и зур исем ҡуйғаннар инде, «Ғәйнә иленең мәғариф ҡаһарманнары» тип. Анан соң суңынан тағы килделәр алар, килде, Ҡодашҡа экскурсияға бардыҡ, зыяратларны археологлар тикшерделәр инде. Әнә шул экскурсияда булғащ, яңыртып мына шушы китапҡа материаллар жыйдыҡ инде и аның беренще өлөшөн, тарихи өлөшөн, тағын басып щығардылар журналда Ҡазанда. Аны атадылар «Щал тарихлы Ҡодашым» тип. Шушы тарихи өлөшөн язғаннар журналға күв иттереп инде, бик тә сөйөндөм анысына да. Ну билгеле, бу тарихның тамщысы ғына, конечно. Беренще тамщысы ғына. Аннары анда инде килә мында колхоз төзелешләре, шәхесләр, и безнең иң зур ғорурлығыбыз – районға Ҡодаштан зур-зур житәкщеләр щыҡты, үсеп щыҡтылар. Берсе аның райком секретары булып эшләде Вафый Шәйхи улы, анан соң Барый ағай Ишманов Ғабдулла улы, анысы инде, ҡайда барған, шунда алар, кем әйтмешлей, булсынға, әйвәткә, яҡшыға эшләделәр инде. Анан бер мең туғыз йөз сиксән сигезенще йылны безнең бер врачыбызға, Ҡодаштан үсеп щыҡкан Тугумов Тәүфиҡ Ғәлимйәновичҡа «РСФСР-ның атҡазанған врачы» исемен бирделәр. Ҡырҡ йыл эшләгән инде ул. Ну, мәсәлән, ике мең өщөнщө – ике мең бишенще йыллар арасында жиде мең кешегә операция ясаған, күзләренә. Ул хәзер исән-сау, әйвәт кенә йәшей, таза-сау, безнең нейебез булып тора инде, бала-щағаға күрсәтер кешебез булып тора. Аның күршесендә анан соң үсте, алар Ҡодашта инде, бу йортта Тәүфиҡ торса, теге яҡта, ҡаршысында уҡ үсеп щыҡты, Файыҡ авыйығыз килә, шикелле, Сагидуллин Илнур Әдхәмович, инде анысын тоже алтын ҡуллы хирург тейләр, әллә ҡайлардан килгән кешеләр операцияға ышанып килә, аңа ней инде, нищек әйтейм, бик тә оста ҡуллы, изге кешеләр инде, изге теләкле кешеләр. Ул хәзер главврач Бардада, главврач булып эшлей.

Анан соң мин сезгә нимә уҡырым... Өщөнщө китабым була, Алла бирсә, анысын атадым инде «Шинелсез солдатлар» тип.

Шиғер сүләй алам, мәсәлән, үзем турында. Но ҡай щаҡта башҡа кешеләр турында да язам инде. Шиғер обычно нищек була инде у, бик ащыуланғанщы килеп щыға уы, кемгәдер ащыулансаң инде, йә исә ҡыуансаң, килеп щыға. У щаҡта утырасың да язып ҡуясың. Ә былый тиктомалға килеп щыҡмый. Мына үзем турындағысы:

Фәймә тиеп исем ҡушҡан
Әтей-энейем.
Имам, мөғәллим,
Хәзрәтләр затынан мин.
Ҡырыҡ ике йыл мәктәпләрдә
Дауам иттем бабамнарның ниәтен,
Унған белгещләр, уҡытыущылар –
Хезмәт жимешем.
Сынатмаслар, Аллаһ бойорса,

Улым, ҡызым да,
Сөйөнөп тә туя алмыйым
Аларның уңышларына.
Уҡыущылары белән дан ҡазана ҡызым
Чәйкәүдә, Ленинград һәм Мәскәүдә.
Иртән язам, кис сызам тигәндәй,
Сөйөнәмен, язғаннарым
Газетларда басылғанға.
Айырыуща оло рәхмәт
Безнең «Мирас» журналының
Уңған мөхәррирләренә.
Алдашмадым, урлашмадым,
Тәлинкә дә тотмадым.
Шуңадыр да инде бәдрәф тышта,
Урманда – утыннарым.
Уфтанмыйм, юҡ-юҡ,
Хәрәкәттә – бәрәкәт, тип,
Утын ярам, пещән щавам,
Щөнки кәжә ҡарыйм.
Жырларға да, бейергә дә
Ваҡыт тавам,
Тегәм, щигәм, бәйләнәм.
Йәшем сиксән икедә булса да,
Жөрәгем – ун сигездә.
Ә шулый да узып барған йылларымны
Үлщәмейм бизмәннәрдә.
Алар – уҡыущыларым, балаларым,
Дусларым күңелендә ҡалдырған
Эзләремдә.
Яҡты эз ҡалдырырға язсын
Һәр барщағызға.

Барщағызға яҡты эзләр ҡалдырып, матур йәшәң, бәхетле булың, файдалы булсын йәшәүегез, заяға үтмәсен, безнең ғөмөр заяға үтмәде, Аллаға шөкөр. Бик мәғәнәле йәшәдек, тырышып эшләдек, хаҡсызға да эшләдек күв итеп, бер нимәгә дә исәпләшмәдек, бер нимә белән дә, уахыт белән дә исәпләшмәдек, кеше арасында жөрөдөк, кешеләргә бәйрәмнәр ойоштордоҡ. Мәсәлән, Ҡодашта безнең жегерме, мин сананым, жегерме өщ гармонист, гармунщы бар ие, ике скрипач без үскәндә. Менә аларның ун икесенең карточкаларын тавып, бу китапҡа ҡуйдым инде, шундый тырыш, уңған кешеләр ий, Ҡодашта шундый йәшәделәр, ис киткещ мына. Хәзерге бала-щағаға, гармун уйнау урынға телефон уйнаталар, шулай бит, бик тә ҡызғанысщ, ялҡау булып үсәләр инде, телефонға тавынып. Анан аҡща ҡолона әйләнеп баралар күвесе, менә шунысы ҡызғанысщ. Безгә аҡща да кирәкмәде, щаптыҡ та щаптыҡ. Анда иртән агитация, тип, лекция уҡырға, тип, то гаражға, то фермаға, шулай бит? Менә безнең бер авый әйтә торған ий, башта ата-аналарын тәрбиәлейсез, аннан уҡыущыларны уҡытасыз, тив әйтә ий. Менә шу халыҡ белә эшләдек инде, гел, уҡытыущының эше шул ий элек, ярты эшең кеше арада ий, ярты ғүмерең уҡыущылар арада үтә ий. Ә хәзер уҡытыущы мескен

утыра компьютерда төртөнөп и отчет яза, ике төрлө, өщ төрлө итеп. Бер ҡарағанда, уҡыущыларға азыраҡ ҡала уҡытыущының уаҡыты. Ә без концертлар ойошторсаҡ та, балалар белән барып китәбез, тегендә дә барабыз, былый да, шаулап-гөрләп йәшәдек, ғөмүмән, бик мәғәнәле йәшәдек, бик тә ҡәнәғәт үзебездән. Житештек барысына да, хайуанын да ҡарадыҡ, эщкертенә дә жүгердек. Әнә шуларны, белгәннәрне язып ҡалдырасы килә инде.

Башкирияда «Мәғлүмәт» тигән газетада щығарғаннар минең бер статьяны, аны ҡайдан тапҡаннардыр, мин жибәрмәдем ие, у пленға төшкән солдатлар турында булды. Ул статьяны язғаннар. Жите кеше безнең пленға эләккән, но алар, мәсәлән, Барсаев Исмаҡ авый батальоны белән ҡулға алынғаннар у алар Мәскәү өщөн көрәш барған уаҡытта, Жамғулов Ғабдрахман авый раненый булып, күзе ағып киткән булған инде, без сознания килеш эләгә пленға. Менә шулый аларның төрлө сәбәпләре, бер дә үзләре пленға барып кергән түгел инде. Камил бабайның Бандерасылар, атып ятҡан уаҡытта инде, ҡулына щәнщә, әле һаман атасыңмы әле, тиеп инде. У ана шулай, жите кеше безнең пленға эләгә инде, улар турында язған статьяны «Мәғлүмәт» тигән газетада Башкирияда язғаннар инде, щығарғаннар инде.

Анан соң элек без эшләгәндә, хәзер дә бар әле у шундыйыраҡ отношение, пленға эләккәннәр турында әйттермейләр ие, сөйләттермейләр ие, враги народа исәбендә һымаҡ ие алар. Алар бер ғәйепсезгә эләккәннәр бит инде. Мәсәлән, туғызынщы майға син алып кил пленный турында мәғлүмәтне, ул алмый, бастырмый, щөнки пленныйлар турында язырға ярамый, мына шулый булды, ә менә мин шушыларға жөрәгем жанып яздым инде. Бу ғәйепсез бит инде, белгән. Мәсәлән, Ғабдрахман авый – әнейемнең бер туған энесе, нищек эләккән, тощно беләбез. Барсаев Исмаҡ авый өщ мәртәвә ҡаща пլендан, ней эләккәщтен, этләр белә ҡуып, бик шәп жаралар аны, здоровый, матур кеше булған, и әллә нищә лагерға эләгә, французларныҡын, немецларныҡын анда, Албанияның, шунда төзөгән лагерға, ҡащан тоталар, ҡайда тоталар, шундағы лагерға япҡаннар инде. И соңынан англичаннар азат иткән уаҡытта Польшадағы концлагерда булған. Нищек инде шуны язмыйсың да, нищек аны ғәйеплейсең, шу хәдәре яфалар күргән инде уы. Ә анан ҡайтҡащ, трудармияға жибәргәннәр аларны, безнең Тәмим бавайны трудармияға живәреп, заводта ауыр эш эшләп, аяғын аҡсатып ҡайтҡан инде. Мына үзең күргән, белгән кешеләрне язасың инде, ҡызлар, белмәгән, һауанан алғанны бер нищек тә жазып булмый. Мин уны жөрәктән, күңелдән үткән әйверләр жазыла. Әйтәм бит әле, ащыу килсә, утырып шиғыр язасың, сөйөнсәң берәй нимәгә, утырып шиғыр язасың, бик шәп сөйөнсәң, шулый ғына килеп щыға, ҡызлар, тиктомалға бер дә щыҡмый. Ҡызыҡ инде уы. Инде беренще уҡытыущылар советы турында карточкалар килде, Ҡазандан алып килгәйне аны Наил, Мәсҡүт авыйның малайы алып килде, эй сөйөндөм инде, утырам былай төннә жоҡламый жазам, ашығам, минән алда берәрсе язып ташлар, тип, бала-щағалар кебек, ана шулый дәртләнеп эшләсәң генә була инде. Рәхмәт сезгә, уҡытыущылар, тип карточкаларны алып килде, мының бит карточка бер тапҡыр бит, карточка табыу бит ай-яй-яй,Ҡазандан алып килгәщтен эй сөйөндем шу ҡәдәре, малай. Әнейемнең туғаннары. Нейе, Суяргулов Әхмәткашиф авый инде ҡартәтейнең бер туған апасынан тыуған, Барданыҡы ул, Суяргуловлар мында мәзрәсәләр комплексы төзөгән инде, бик почетлы авзыйлар булғаннар инде әтейләре. Ә Байауылда уҡытҡан минең прадед, муллалар уҡытҡан прадед Жиһанща, мына бу авыйны таныйсыз инде сез, Мәсҡүт авыйны, аның малайы алып килде инде карточканы, Мәрйәм апа белән Ҡайынауылда уҡыттым инде мин бергә башланғыщ класта башта. Менә шулый, ҡызлар, кемне беләсең, нимә беләсең, әйтәсе килә дә жазасың инде. Мынсы Ҡодаш мәктәп, мынысы Ҡодашта безне уҡытҡан Роза апа, мәсәлән. Мынысы – минең авый, авыйым тоже, бер туған авыйым уҡытты. Әней туғыз йыл уҡыған ул, мәзрәсә

бөтөргән. Әәә, әле әйтмәгәнем, минең ҡартәтейем мәзрәсә салдырған, үзенең аҡщасына мәзрәсә салдырған, жортон ремонтларға аҡщасы ҡалмаған. Аҡщасы ҡалмағащ, шул жортонда, аңа ҡағылмағаннар, теймәгәннәр, репрессияға-фәләнгә эләкмәгән, ҡызығырлыҡ жортода, ние дә булмағащтын инде, ул үзенең өйөндә үзе ауырып, үзе ғүмере белә үлде инде, үлгән. Әнә, нищек тип әйтейм, ҡартәтейемне нищек ғорурланмыйсың да, нищек жазмыйсың, мәзрәсә ҡәдәр мәзрәсә салдырған бит, ҡалдырған, аның берсе энекәше инде Ҡазандан высший образование алып ҡайта, мәзрәсәдә уҡыта, менә шулый, ҡызлар. Гәрәй мулла Ҡазанда бергә уҡыған, Байауылныҡы, Мәхмүтғата авый аның белән бергә уҡый инде. Менә шулый, ҡызлар, бу шәжәрә тип әйткән әйверне язасыздыр инде, ясарға кәрәк аны, обязательно.

– Шәжәрәне нисек йыйҙығыҙ?

– Аны ҡайсын әнейдән сорыйсың инде, ҡайсын журналлардан ҡарыйсың, архив материаллар инде бигерәк тә. Безнең бик әйвәт ней бар, ләкин миңә Ҡодаш турында китерәлмәде, щөнки Ҡодаш тигән ауыл Башкирияда да бар икә, Түбән Ҡодаш, Юғары Ҡодаш, Тәтешледә, әме, Тәтешле районда. Тәтешленең тарихи музейында таптым мин безнең ауыл ниңә Ҡодаш тип аталғанны. Перимдә жуҡ. Перимдә, Перим архивында шулый язылған: «Бу ауыл аталған Жыланнар оясы», тип безнең торған ауыл, жарар инде, жылан хәзер дә бар уы, элек тә булғаннар. Шулый итеп, мин яздым Тәтешлегә, музейға хат яздым да, Айсылыу Ниловна аның директоры, ҡызлар, бик әйвәт апа, бик аҡыллы, берәр туры китерсәгез, барығыз, күрегез. Хат белә аралаштыҡ та, мин анда бардым, и ул миңә аңлатты инде, ни өщөн безнең ауыл Ҡодаш тип аталған. Ҡодаш тигән мурза, военный начальник йәшәгән ул яҡта, аның бала-щағалары таралған, һәм һәр берсе үзе ҡайда торған, бабасының хөрмәтенә торған жирен Ҡодаш тип атаған. Мына шуның өщөн дә Татарстанда да Ҡодаш ауыллары әллә нищә, Башҡортостанда да Ҡодаш ауыллары әллә нищә, безнең ауылға да менә бүләк булған, аның кемедер килеп йәшәгән инде, Ҡодаш исеме ҡалған шунан, хәттә Кавказда да берәү, бер Ҡодаш ауылы булған. Менә шулый мурза, военный начальникның шулай итеп истәлеге ҡалған бездә, бүләге, Ҡодаш тип атала. Единственный атама безнеке районда, башҡа юҡ Ҡодаш, бер генә.

Барда жыйын рус районнары арада нищек саҡланып ҡалған, шуның турында язасы килде. Бу өщөнщө китапта бирeләщәк шушы статья инде. Беренще гәйнәләрнең, ну гәйнәләр килгәнщегә ҡәдәр удмуртлар, арлар йәшәгән безнең яҡта, әме, марийлар. И мына шушы, нищек әйтейм, ҡәбилә, Парды тигән ҡәбилә лә булған мында, Парды, Парды ҡәбиләсенән ҡалған Барда исеме килеп щыҡкан. «Бар» «сыу» тигәнне аңлата төрөк телендә, без сыуға бик бай, шулай бит, анда зур шишмәләр, йылғалар, бездә Ҡодашта ун шишмә, ун шишмә бу бит аз түгел. Мына шушы Парда тигән ҡәбилә подарить иткән, кем әйтмешлей, бүләк иткән Бардаға бу исемне, Барда исеме шунан килеп щыҡкан. Ҡайсы әйтә, Ҡажмаҡты, ҡазым аҡты, ҡазым аҡты тигән нейе дә бар, фараз бар, төрлөсө әйберләр, ә ысынында шушы ҡәбиләнең нейе ҡалған инде, исеме-бүләге ҡалған Бардаға. И гәйнәләр күщеп килгәще, менә әлеге кешеләр, ҡәбиләләр, төрлө нейләр, ә гәйнәләр бер ҡаватта, ике ҡаватта килгәннәр алар, таралышҡаннар инде. Соңынан безнең берсе яҡтан басып килә Татарстаннан әлеге болғарлар, нейнең Щулма Каманың алар басып алалмаған яғынан, Нижний Новгород князьлар, руслар килеп басып ала, мына бу Биарым дәүләте, бу йәшәгән урын Биарым дәүләтенең жире булған инде, зур дәүләт булған у, болғарлар килгәнще үк булған ул дәүләт, Биарым сүзенән соңынан бу рус князлары, рус килгән кешеләр инде, Пермь тип

үзгәрткәннәр, тора-бара Пермгә әйләнгән мына шулай Биарым сүзе, Биарым дәүләте, зур дәүләт булған ул.

Ҡайтыйҡ әле Барда яҡларына,
Илсез зимагорлар түгелбез,
Шунда безнең милли моңнарыбыз,
Шунда безнең тыуған илебез, –

тип яза Иван Сергеевич Шарыгин, бик таланты кеше ие ул, директор школы, мин белән бергә эшләдем. Эй, бик әйвәт, менә мин этейсез үскән кешегә, миңә этей кебек ие ул. Безне уҡытты да уы, ә нейдән, райкомнан, Уймыштан, мында китергәщтен, кердем, мин әйтәм, өщ ергә эш бирәләр, ҡайсысына, тим, юҡ-юҡ, безгә, безгә, тип үзенә эшкә алды Иван Сергеевич, бигерәк тә зур рәхмәт инде.

Менә шулай, ҡызлар. Менә мынысын мин сезгә бүләккә биреп ҡалдыралам, бу журналны, жәмегез, «Щал тарихлы Ҡодашым», бүләккә биреп ҡалдырам, жәмегез. Әнә бу безнең Ҡодаш, аны Линар Губайдуллин төшөрдө фотокарточкаға, журналист, әлеге бу нейнең нейе инде, хужасы, тип әйтеймме, мынан ҡарарсыз, әзме-күпме нейе булыр, жәмегез.

Мында тағы бер әкәмәте бар әле, мына бу Ҡайынауыллар, суғыш уйыны үткәргәннәр, утыз житенще йылны уҡ төшөрөлгән бу фотокарточка. Мин аны жибәрдем бу журналға, Мәсҡүт Имашев бирер, бәлкем, комментарий, тип. Мәсҡүт авый Ҡайынауылныҡы үзе, Чиризда тыуған, Ҡайынауылда үскән инде. Мәсҡүт Имашев, бәлкем, комментарий жибәрер, Линар, пожалуйста, һин шушы нейне күрсәт Мәсҡүт авыйға, тип әйттем, Мәсҡүт авыйның комментариясы килмәде, инде олоғайған да инде у. Таныйдыр инде ул аларны, Ҡайынауыллар бит инде. Комментарий булмады, но шулый да инде мында язып ҡуйғаным, Мәсҡүт Имашев, Фәймә Ғәзизова, тип. Мин жибәргән инде бу карточканы. Менә шулый, ҡызлар, һәр әйвернең үзенең тарихы бар.

Әәә, анан тағы бер бүләк бирәм, ҡызлар, жәмегез. Язып алып ҡалсағыз, минең бик әйвәт жыйған әйверем бар. Сез диалектология фәнен өйрәнәсездер, эме? Ана сезгә иң кәрәк әйвер. «Ғәйнәләрнең шаян мирасы» тип әйткән әйвер жыям, мин аны щығарып та ҡарадым инде, ярты-йортораҡ булды да инде, шуға апкилмәдем сезгә. Бу шаян мирас, мында нейләр инде, ҡызыҡлы жырлармы шунда, сүзләрме, әдәбиәттән дә алынғаны бар, но ауыл сайын жыйылған инде ул, сезгә, эзләсәгез, диалект сүзләрне табырға була, тип әйтәсем килә. Флешкада алып килдем мин аны, сез аны күщереп алаласыздыр, эме?

Барҙа (Ҡажмаҡты) ауылында Ғәзизова Фәймә
Мөбәрәк ҡыҙынан (1942 йылғы) яҙып алынды

Йосопов Файыҡ Хәниф улы, 1952 йылғы

– Мин үзем егерме өщөнщө сентябрь бер мең туғыз йөз илле икенще йылны Үдик тигән ауылда тыуғанмын. Шунда уҡып бөтөргәщ, элек яҡшы уҡыущыларны мәктәптән щығармыйлар, дүрткә-бишкә уҡысаң, дальше туғызны, унны бөтөртәләр ие. Мин туғызны бөтөрдөм дә тиз генә икенще директор алышынып ҡалды да, Оса педучилищесына уҡырға киттем. Ана беләсездер әле, анда Татарстандан да күп уҡыдылар, завроно безнең Зәйнәп чисто башкирка, ул уҡып бөтөрдө Оса педучилищесын, завроно булып эшләде, мин дә шуны бөтөрдөм.Быйыл безнеке педучилищены бөтөрөүгә как раз илле йыл, вот шуны үткәрергә жыйынабыз август айында. Аннан соң, аны бөтөргәщ, Сараш ауылында уҡыттым бер йыл география, рисование, труд, анан соң киттем армияға, Чехословакияда служить иттем, анан

ҡайтҡаҫ, географический факультет Пермского госуниверситета уҡырға кердем, географ по образованию, тегесе учитель начальных классов ие просто, ә мынысы просто географ инде, любой сферада эшләргә була инде географларға, учитель географии түгел, географ инде.

Аннары соң армиядан ҡайтҡаҫ, уҡыттым Үдик мәктәбендә, сиксән дүртенсе йылға ҫаҡлым Үдик мәктәптә, география, рисование уҡыттым. Анан соң эшләр бик шундый ауырлашты инде, йә районы квартира бирмәй, анда тороп, мында тороп, вынужден булдым сиксән алтынсы йылны китәргә, Бардымский линейный производственный управление магистральных газопроводовҡа, эшләп, егерме дүрт йыл шунда

эшләп, пенсияға сыҡтым инде. Уҡытыусыға алтмыш сум түлейләр ий.Ә мында күберәгерәк түлейләр ие, шунда эшләдем. Сезнеке Баштрансгазда минең бик яҡшы дус, генеральный директор Шәрипов авый эшлей хәзер. Чайковскийда булды ул зам генерального директора по строительству, аннары соң, сездә Паньшин ие элек, анан соң күсерделәр сезгә Шәриповны, Гусманович, бик әйбәт кеше, грамотный, может, беләсездер дә. Мына шунда эшләргә туры килде.

Бераз ғына шуны әйтәсе килә, анда әнә яңы нейләр буйынса, уның тураларында күп, Крыловода килеп кергәннәр иң беренсе, тегендә ҡыуылғаҫ Грозныйдан суң, Крылово ауылы булған татар ауыл. Шунда әкрен генә руслар күсенә башлағаҫ, әкрен генә ҡыуғаннар. Үдик тигән сүз удмуртса инде туры килә «үдик, одик» – «беренсе» тигән сүз, Үдик ауылы безнең бу территорияда иң беренсе ауыл, безнең Үдиккә ней буйынса таш тип язылған ҡәбер ташы Үдик ауылында урта төштә, ул ауылның уртасында уҡ хәзер мәсет ҡырда сквер бар, анда бар, шундый памятник аунап ятты, без бала саҡта аның дәрәжәсен белмәгәҫ, аның өстенә утырып, уйнап, аннары Зимасов Нәсҡәт Хәлилович килеп, изучать итеп Үдик ауылыныҡы нейләр буйынса бу истәлекләр буйынса, язуу буйынса ун алтынсы ғасырға, ә фактически Үдик ауылы сигез йөз тип шушы ҡәбер ташында язылған. Шул ҡәбер ташны килеп Ленинградтан килеп, хәзер Санкт-Петербург, алып киттеләр дә и с концами, шулай юҡҡа сыҡты. Ҡайда ятадыр, кемдә ятадыр, Маматов тигән бер иптәш бар ие, безнең училищены бөтөргән ул тоже, ул шул эш буйынса нисектер аны нитеп, реставрация ясап, тегесе-бынысы кире ҡайтарабыз, тип әйткәннәр ие, башҡа ишетелмәде.

Барҙа (Ҡажмаҡты) ауылында Йосопов Файыҡ
Хәниф улынан (1952 йылғы) яҙып алынды

Моҡаев Рәфис Рәмис улы, 1974 йылғы

Хазер сезгә шуны уҡып үтәм: белеп ҡайтығыз безнең төп эпосыбызны – «Әйнә менән Ғәйнә». Борон-борон заманда, Урал батыр патша заманда, Урал тауы иң бейеге былғанда йәшәгәннәр ике батыр – Әйнә белен Ғәйнә. Ыспайы булған донъялар,

дус-татыу йәшәгән башҡырт ырыулары, эшләгәннәр, иген иккәннәр, мал-тыуар ҡарағаннар, ғайлә ҡорғаннар. Саулыҡҡа, татулыҡҡа, бәхеткә сүенеп йәшәгәннәр. Һәм ҡара йалан эщендә йәшәгән йауыз Ярынтыҡ. Ий яратмаған ул башҡыртларның әйбәт йәшәүен. «Нимә тындырыйм икән у халыҡны?» – тип баш уатҡан.Ярынтыҡта йауыз уй тыуған: «Мин ҡояшны урлыйм. Алар ащтан үләщәк, иген үсмәйәщәк, бөтөн донъйа ҡараңғыға батащаҡ. Шулый итеп әйтә дә Ярынтыҡ йауыз эщен эшлей – ҡояшны урлый, йота. Урал тауы жирләре ҡараңғылыҡҡа бата. Уралда ащлыҡ башлана, иген үсмей, йәшеллек юҡҡа щыға, яҡты донъйа мәнгелек үлемгә таба юл ала. Урал батыр патша иң көщлө батырларын – Әйнә белән Ғәйнәне щаҡыра.

– Батырларым, Уралыбыз. башҡырт халҡы ауыр хәлдә. Ярынтыҡ йауыз ҡояшны урлады. Сездә ышаныщ. Патшанын әмере белән Әйнә белән Ғәйнә ҡояшны Ярынтыҡтан ҡотҡарырға тип юлға щығалар. Сизә мыны йауыз Ярынтыҡ, батырлардан ҡурҡа уы. У аларға щир жибәрә. Әйнә белән Ғәйнә бирещмей. Ялан-басыуларда үскән щирекей, өмөжө, ҡарағат белен щирләренән арынып, айаҡҡа басалар. Ярынтыҡ мыны күргәщ, нығыраҡ көйә, жана һәм аларға бер-берсенә дошманлыҡ жибәрә: «Бу бер туғаннар бер-берсенә ҡаршы суғышып йәшәсеннәр, бер-берсен яратмасыннар», – тивәйтә. Шул уаҡыт Әйнә ҡурайда уйный башлый. Ҡурай моңо Ярынтыҡны жиңә, ҡурай жиңә яуызны, ҡурай жиңә дошманныҡны. Әй тилирә йауыз Ярынтыҡ, у аларға үлем жибәрә. Йауызлығы белен ағуланған уғын батырларға юллый. Әйнә үз күкрәге белен Ғәйнәне саҡлап ҡала, үлемдән ҡотҡара. Ал ҡан тамщылары Әйнәнең түгелә жиргә. Ал тасмалар аға йылғадан, донъйа сыҡтый, йылғылар сыҡтый. Әйтә батыр Ғәйнә:

– Әй син, исемсез йылға, минем туғаным, Әйнә мәрхүм былған жирем, үз күзләрем белен күрдем, нищек хатыны, балалары йауыз Ярынтыҡтан тол ҡалғанын, тол иткәнен. Былсын инде исемең Тол, ә син, кещкенә йылға, сыҡтадын да сыҡтадын. Әйтерсен дә, күз йәщләрен төн гүүк – Төнгүк йылғасы тип атыйым сине авыйым Әйнә истәлегенә. Шул уаҡыт Ярынтыҡ щыға ҡаршысына. Ғәйнә батыр дуслыҡ, халҡына мәхәббәт хисләре белән көщләнгән уғын юллый йауызға. Үлә Ярынтыҡ. Ащыҡ ауызынан ҡоящ инә һауаға. Донъйаға яҡтылыҡ, саулыҡ, тынысщлыҡ, татулыҡ инә. Әйтә Урал патша:

– Ғәйнә, нимә теләгең бар? Син – батыр, без бурыщлы сиңке алда!

– Эй патшам, рөхсәт бир син мийә абыйым Әйнә ҡан ҡыйған жирдә Тол йылғасы буйларында йәшәргә. Мийә анда йылғалары, йаланлары, таулары туғаннарым кебек. Минем жиде малайым, жите ғазизем сезне йауыз дошманнардан саҡлыйащаҡ.

Бу сүзләрдән соң патша ризалығын бирә. Ғәйнә ғайләсе белән Тол йылғасы буйларында тормош итә башлый. Малайлар үсә, ир-егет былалар һәм Ғәйнә жирен дошманнардан саҡлыйдар. Башҡыртларның бәхетле, татыу йәшәүенә бөтөн көщләрен ҡуйалар. Бөтөн нәмә әйвәт былғанда, экийәт тә тамам.

Барҙа ауылында Моҡаев Рәфис
Рәмис улынан (1974 йылғы) яҙып алынды

Мәүлекәйева Әнисә Сәлим ҡыҙы, 1950 йылғы. Беренсе осрашыу

Хөрмәтле балалар, һез щыннан да шу щаҡлы гүзәл яҡҡа, безнен ғәйнә яғына килдегез. Ана сез ғәйнә яғы буйынща күреп торасыз, Руденконың материаллары буйынща ясалған энә картиналар, барсы да шу хәтле безнен ғәйнәләрнеке боронғо тарихын күрсәтә. Щыннан да безнен тарих бик борондан килә, ғәйнә башҡортлары – башҡортлар арасында иң боронғо, иң зур ғәйнә ырыуы. Без РБ-1 группа ҡанны йөртә торған халыҡ, бу аңлата, щыннан да без – бик боронғо халыҡлар, тип. Безнең энә шул Ғәйнә яғынан бик күп зыялы затлар щыҡҡан. Шуларның берсе – Туҡтамыш Ишбулатов. Ул егерме дүрт йылның буйына старшина гайнинской волости булған. Бөтөн ғүмерен энә щушы Ғәйнә халҡын күтәрер өщен Пуғащев полковнигы да ул, ғүмер бакый энә шушы безнен Ғәйнә халҡы үзенең азатлығы өщен көрәшкән. Щөнки, сез беләсез, башҡортлар алар – асаба башҡортлар.

Вотчинники тип әйтәбез бит инде. Әнә шушы вотчинники безнен бит жирләрне һәр уахыт инде тартып алырға тырышҡаннар. Ә безнен энә иң беренще булып һәр уахыт ғәйнә башҡортлары үзләренеке жирләрен саҡлап ҡалмаға восстаниеларға күтәрелгәннәр. Һәр ваҡыт энә шушы восстаниеларда алар алда барғаннар. Пуғащев суғышында да энә безнен Пуғащевның ун ике полковнигы былса, аның туғызы – башҡортлар. Ә шуларнын дүртесе энә шушы ғәйнә башҡортлары. Мең дә сигез йөз ун икенще йылғы суғыш уахытта да энә безнең ғәйнә башҡортлары егерменще полкта служить иткәннәр. Алар Парижға саҡлы барып кергәннәр. Әнә сезнен шушы француз яулыҡ безнен бит энә шушыбызнын, беләсездер инде, шушы француз яулығын мең дә сигез йөз ун икенще йылғы суғыштан соң безнең башҡортлар Франциядән үзләренеке ҡатыннарына, туғаннарына, энейләренә алып ҡайтҡаннар и шуңа күрә ул француз яулыҡ тип атала и бөтен хәзер безнең брендҡа керде инде. Һәр уахыт безнең хатын-ҡызлар шушы француз яулығын явынып йөрөйләр

Анан соң икенще безнеке бик зур кешеләрнең берсе – Исмаил Тасимов. Аның буйынща кищә, бәлки, сөйләгәндәрдер дә. Ул беренще булып Санкт-Петербургта Горный институтны ащтырған кеше. Шулай килеп щыға энә безнеке ғәйнә башҡортлары арасынан энә шундай оло кешеләр щыҡҡан, тип.

Шул уꞌк уахытта минем әйтеп китәсем килә: безнеке, сез беләсез барығыз да, Ғабдулла Туꞌкай татар шағиры тип бирелә, ә фактически Ғабдулла Туꞌкайның тамырлары әнейсе яғынан шушы ғәйнә тамырына килеп тоташа. Аның әннейсенең исемен беләсездер, Миңлемәмдүнә, энә шушы Миңлемәмдүнәнең әтейсе Зиннәтулла Амиров шушы безнең Бардада Ꞌкажамаꞌкты ауылында тыуған. Султанай мәзрәсен бөтөрөп, Татарстан яꞌклы, Ꞌказан яꞌкларына щығып киткән. Әнә сез беләсез, ул Аща яꞌкларында, Жөлөк ауылында мулла булған тип ишеткәнегез бар. Әнә үзенеке безнеке яꞌктан икәнен белдереп Зиннәтулла Амировның язып ꞌкуйған шиғыры бар.

Фәкыйрем Зиннәтулла булды намым,
Уса иле идер жай-мэкамем.
Туган илем Кожамакты карьяседер,
Пермь табгы, Уса мосафадыр.
Зэйнелбэшәр идер нам атамыз.
Әмирхан ибне Әмирдер бабамыз.

Күрҙегеҙме? Без ғорурланып әйтә алабыз, Ғ. Туꞌкай татар шағире генә түгел, ә инде башꞌкорт халыꞌк шағире да. Ул татарларны да, башꞌкортларны да бергә берләштерә торған щын шағир, халыꞌк шағире. Щыннан да безнең өщен зур ғорурлыꞌк у, бөтен башꞌкортлар өщен, щөнки ул – ЮНЕСКО-ға кертелгән шағир. Күп кенә әнә шундый, безнең ана шул Зиннәтулла Әмиров кебек кешеләр ана Султанай мәзрәсәсенән, «Ата хәзрәт» мәзрәсәсеннән щыꞌкканнар. Анда бик күп зиялы затлар бар, мин алар турасында сүләй башласам, биш ꞌкат уахыт китәщәк, просто хәзер сез бит тел буйынща килдегез, ә без үзебезнең үзенщәлекле ғәйнә телендә сүләшәбез. Сезгә уже ғәйнә башꞌкортларының «Барда теленең сүзлеге» тивәйткән китапны бирделәр инде, эме, күргәнсездер, сез мында күргәнсездер, шу щаꞌклы бездә күп сүзләр бар, сездә булмаған сүзләр. Шу тиклем ыспайы, уғата да ыспайы, тип сүләшәбез инде, ис китмәле, андый сүләшеүләр бер ꞌкая да юꞌк тип әйтсәң дә, ялған түгел, щөнки шушы безнеке ғәйнә теле – иң боронғо башꞌкорт теле тип атала у. Ул боронғодан, борон-борондан ꞌкалған тел. Беззен яꞌкларда әйтәләр, зәр инде, тип, зәр, аңладығызмы, бигерәк тә тивәйткәнне аңлата у. Немец телендә зер, зер гут, тивәйтәләр бит, әнә шул у, башꞌкорт теленән күп сүзләр Европаға таралған у, аның тамырына кереп башланың исә, бик ис китмәле алып та кешеләр йәшейдер әле үзебезнең яꞌкта, зур кешеләр, ꞌкасандыр да щыннан да мында алып кешеләр йәшәгәннәр. Мең дә туғыз йөз утыз алтынщы йылда язғы ташыу уахытында энә Тол йылғасы буйында, Әржән ауыл яғында инде, эме, килеп щыꞌккан бик зур әзмәүердәй сүрәтләр, биш метрлап буған ул сүрәтләрне, ти, башта килеп ꞌкарағаннар, нәрсә бу, тип, бик тамаша бит инде, кеше сүрәтләре, башлары да шу хәтле зур аның, әнә ГБУ-шникләрме, полицайлар элек шулый атала ий, ГБУ-шникләр килгәннәр, сразу тотоп алғаннар бу жирне, кешеләрне килтермәгәннәр уже, аңа щаꞌклы ꞌкарап торғаннар, ә потом уже керетмәгәннәр, машина алып килгәннәр дә, икәү грузовой машина белә, ике машинада алып киткәннәр шушы сүрәтләрне, биш метрлыꞌк сүрәт булғащ, аның потому што берсе бер машинада, элек бит грузовой машина бик зур да былмаған, машина белән шулый алып киткәннәр. Ә шуның турында инде миңа, мин бит күп кенә алый әйберләрне үзем жыйған кеше, эме, миңә Әржән ауылындан Хәнифә исемле апа сүләде. Үзем лищно күрдем, тивәйтте инде үзе, без барып та ꞌкарадыꞌк, у уахытта ꞌкыз щаꞌклары былған инде, ун сигез – ун туғыз йәщ щаꞌкларында, был безнең өщен бик интересно булды инде, тей, ꞌкыҙыꞌк ие, тейләр инде, без үз күзләребез белә барып күргән кеше. Анан соң аның турында бер ꞌкайдада уже язылмады да, күрсәтелмәде дә, потому што у андый фактларны, үзегез беләсез, һәр уахыт

йәшерәләр, хәзер үзегез дә. Мына «Уфа-2» буйынца нимә бара, әйтеп торасы юҡ, щөнки башҡырт халҡының тамыры бик тирәнгә бара, башҡырт халҡы ниндей генә, башҡыртлар йәшәгән жирләргә әнә шундый бик ис китмәле әйберләр күп. Анан соң шушы Әржәннең юлында Ҡазығантау тивәйткән тау бар, эме, ул Ҡазыған тауның астында шишмә аға, хәзер дә аға анда ул, ул шишмә дә бик шифалы, тивәйтәләр инде, әме, шушы шишмәгә килеп, әгәр жыуынсаң инде, только анда килмәгә кәрәк инде, әме, яҡшы ниәт белән, яҡшы ниәт белә килмәсәң, нащарға тура килә, анда сүгенмәгә ярамый, тәмәке тартмаға ярамый, анда эщмәгә ярамый пиво-фәлән, дөрөсөн генә әйткән щаҡта, анда просто үзеңне тәртипле тотмаға, как будто анда әүлийәләр аны саҡлый. Менә шушы шифалы шишмәдән сыу эщсәң, син тазарасың, урысщалап әйткән щаҡта, обычно андый ердә, әме, «вода, вода, водица, помоги омолодиться, очищай, исцеляй, каждую клетку божественным светом и любовью насыщай», нейгә, легче была былый әйткән щаҡта. Анан соң шушы шишмәләрдән, андый шишмәләр бездә күп алар. Ана шушы щыннан да анда элегерәк инде әвейләр-бавайлар ҡойо кевегерәк итеп ҡазып, эме, даже кереп утырғаннар, лечиться итмәгә инде, шифасын алыр өщөн. Анан соң шундый шишмәләр бар ие Султанай яҡта, щөнки Султанайда Щербан хәзрәт тип әйткән хәзрәт бар ие, у Ғата хәзрәткә щаҡлы ие у, Султанайда Шербан хәзрәт заманында, Щербан хәзрәт тоже шундый бик ней кеше, аҡыллы, тип әйтеймме, святой кеше инде, эме, уң аяғы белә шулый бастыра икән, эме, берәй нәрсә әйтеп, шунан шишмә щыҡкан, әнә шундый кеше ий. Ә анда да у, таяғында әйткән, әме, шифалы шишмә. Әле үзем мин Башап-Түздән, әнейем миңке Султанайдыҡы, Султанай мәктәптә уҡыдым ий, шуңа күрә андағы нейләрне, кешеләрне, анда Ҡалатау тивәйткән ней бар, у Ҡалатауда инде элеккещә мәщет, андағы шишмәләр тоже, ней, шифа бирә торған шишмәләр инде, но ҡай бер шишмәләр была, еще сүлейләр нейдә шушындый нейне, истә шулый ҡалған, шушы шифа хәзрәт тә әйтеп ҡуйған жирләрдәме, аны күп кешеләр даже күргәннәр, тип тә әйтәләр инде, әме, жирдә ниндейдер шушы Султанайдың бу яғында инде у, Ҡалатау яҡларындамы, нищектер жир ащылып китә, ти, жир ащылып китә дә шунда как бы ҡапҡа была инде, ҡапҡа ащылып китеп анда күренәләр, ә анан кире юҡҡа щығалар, ә щөнки анда безнеке, аша төшәбез дә, анда тау тишекләре бар ие, элек анда медь добывать иткәннәр инде, мин үзем дә күргән бар инде, ул тау тишеккә берсенән керәсең, икенщесенән щығасың. Ә берсе тау тишек әшәке щаҡлы китә ие, анисы тау ишектә Әржәнгә щаҡлы, аның, анисына без барғаныбыз юғинде, анда бик теге белдекле авзыйлар ғына жөрөйләр ие. Аның бар зур-зур коридорлар, ҡарвузлар ашаваласың да, потом аның зәңгәр төсендәге күле бар, шу күлендә кәмәсе бар, тивәйтәләр инде, шу кәмәгә утырып щығасың инде. Анан соң шунда уҡ бездә, Башап-Түздә, Артау тип атала, әме, Артау, мин у нейләрдә нейләр белән мониторинг үткәреп щыҡтым, археологический раскопкалар алып бара торған Ижевский госуниверситет белән эшләдем мин аңа, шушы жирләрдә, Артауда да былдым инде, студенттар белен анда ҡазып та ҡарадылар инде, шу уахытны әйттеләр инде, соизмеримо с Аркаимом, Аркаимда бит безнеке, нищек иттереп әйтейм, астрономический ней була бит, мында бит ҡала булмаған, ә жрецларныҡы живсей эшлей, эшләгән жирләре булған, анда, короче, анда ҡала, Сарытауда бар Ҡалатау, Султанайда Ҡалатау, эме, безнекендә инде Артауда шу живсей, щөнки минеке истә ҡалғанмы, зур әбейем белән, этейнен оло апайы Хәтимә әвей, нимәгә мине сайлап алғандыр, әйтәлмейм, значит, на то были причины, ҡызым, әйдә, әнә шу Артауға менеп төшейк әле, тип әйтә, Артауға менгән щаҡта миә әйтә инде, ҡызым, әйдә, ҡулларыңны йуывал, йуывалавыз, анан соң инде тыщҡа щығасың килсә, хәзер щығып ҡуй, анда менгәщ, ярамый, тип әйтә инде, шунан теге тауға менәсең, эме, менәсең дә, шунда менгәщ, уҡый у, анан соң уҡығаннан

соң яулығын йыртып ала ие дә ағащҡа бәйләп ҡуя ий, анан соң, ҡызым, ти, бу бик изге жир, тей инде, шушы, әйтәм бит, жрецлар нейткән ине, мында бик изге жир, мында хәр уахыт килеп уҡымаға кирәк, тип әйтте, эме. Дөрөсөн әйткән щаҡта, мин специальноссез, мин сезгә килдем, сезнен белән күрешергә килдем, мин сезне онотмадым, сез дә онотмағансыздыр, тип әйттем. Как уҡый башлыйсың, әме, анда такая тишина, әгәр дә ҡояш булды исә, әме, ҡояшҡа бит аңа уҡыуы нейерәк бит инде, уҡып беткәннән соң инде, мин рәхмәт әйткәннән соң, әме, такое ощущение, әме, как будто миңке аптта мине кругом әүлийәләр щорнап алғаннар. Анан соң бер нищә кеше тоже әйткәне бар ие, без күргәнебез бар, анан һәр уахытта инде озон кийемнәрдә үтеп киткән кеүек булалар, тип инде, эме, ҡайсының кейемнәре ҡара кейемдә, ҡайсы ап-аҡ кийемдә үтеп китәләр, ти инде, әме.

Шундый әйверләр күп инде, әме, барысын да искә төшөрөп сүлей башласам, уахыт ней, ә ана тел буйынща да әйтеп китейм әле, без бит уникальный телдә сүләшәбез, тип әйттем бит инде, әме, без әнә ищекнен тупсасына басып керәбез дә, ищек тупсаға басып күтәрмәгә менәбез, анан өйгә керәбез, пощмаҡта утырган бүкәнгә утырабыз и рәхәтләнеп щәй эщәбез. Ә инде безнен ҡулларда иләсә, нимә икәнен беләсезме иләсә, бейәләй була иләсә, аяҡҡа без кийәбез пийма, пийма була кийез итек. Ә инде без балыҡ, балыҡ тотабыз сөгөзлингә. Нәрсә була сөгөзлин? Червяк инде, эме, дождевой червяк рущща әйткән щаҡта. Ә була инде суалщан тивәйтәләр, ә бездә сөгөзлин тип әйтәләр. Әгәр дә инде берәрсе, әйдә, кил, сөгөзлингә балыҡ ҡаптырабыз, сөгөзлин жыйып алыйҡ әле, тип әйттеисә, ҡарап торасын инде ниндей сөгөзлин икәнде. Анан соң урманда без мәшкә жыйавыз. Сез нәрсә жыйасыз? Бәшмәк жыйасыз? Ә без мәшкә жыйавыз. Татарлар гөмбә жыйалар, ә без мәшкә жыйавыз. Без анан соң урманда жиләк жыйавыз, шартлама жийавыз. Шартламасын щырт-щырт жыйавыз инде. Ә сездә нәрсә тип әйтәләр аны? Шартлама тоже бар? Бездә дә шартлама жыйавыз без. Рәхәтләндереп щартлатып-щартлатып жыйавыз... Андый сүзләр күп. Әнә, бу нейдә, китапты, аны ҡарарсыз да рәхәтләнеп алар турында өйрәнерсез, тип уйлыйм. Ана безнең бу беренще ощращу, алға таба тағын да күберәк иттереп интересный әйберләр сезгә сүләмәгә тырышырбыз.

Барҙа (Ҡажмаҡты) ауылында Мәүлекәйева Әнисә
Сәлим ҡыҙынан (1950 йылғы) яҙып алынды

Мәүлекәйева Әнисә Сәлим ҡыҙы, 1950 йылғы. Икенсе осрашыу

Безнең генә яҡта тын тыңлау тивәйткән әйвер бар. Алтынщы апрелдән, с шестое на седьмое, бездә нейләр, йәшләр тын тыңламаға щығалар. Нәрсә соң тын тыңламаға щығу? Ана, нейҙә хәр берсенең тәрәзә төпләренә килеп, тыңлап йөрөйләр. Нәрсә күрәләр, нәрсә ишетәләр, әме, шуңа ҡарап йурыйлар инде, әме. Әгәр дә мәгәр, он иләгән кешене күрсәләр, димәк, бай кешегә кейәүгә щыға. Ә инде ит ашап утырсалар инде, пильминнәр ясап инде, ит щапҡан тауышлар белән булса, инде бынысы вапше тамаша – бик бай кищигә щыға.Ә инде тараҡан-фәлән күрсәләр инде, патамушта элегерәк заманда тараҡан булған бит инде, тараҡаннар абыщна нейгә, щыпты ҡылыщҡа, ҡыщыптың ҡыйысыны мищ түбәсенә ҡуйғаннар да, шуның эщенә жыйылған. Ә инде, әме, шушы ҡылыщны тыщҡа ҡыщ көннәрендә абыщна инде жәй көнү щебещләргә апщығып инде, әме, ҡойғаннар. Щебещнәр жүгертеп ашағаннар ҡый инде. Ә инде ҡыщ көнө, әме, ҡарға прям селеккәннәр, и анда, ҡарда дуңып үлгәннәр бит инде, әме. И шуңа күрә, әгәр дә инде шушы щыҡта ҡылыщны күтәреп тараҡанны апщыҡҡан ней булса: «Ой, бигерәк хәйирщигә кейәүгә щығам инде», – тип уйлағаннар инде, беләсеңме. Анда шушындый бик тамашалы әйберләр у. Анда былый йөргәннәр инде уптым тыңлап инде, аларны даже ҡуғаннар, щыбыртҡылар менән ҡуғаннар, теге патамушта гел тыңлап жөрү кешегә бит инде, кеше әллә нимәләр эшләр анда, ә сиңке тәрәзә төвөндә тыңлашып жөрсөннәр әле. Ә инде потом, ней, уйыннар уйнаталар. Например, хәҙер щавата ороп жибәргәннәр, әме. Щаватаның ҡыйроғо ҡая табан ҡараған, шул яҡка значит, ҡыз кейәүгә щыға инде. Шундый йурамал нейләр бар инде. Ә потом щитәнгә, щитән щутлыйсың инде, әме, ней, берсе әйткән была, ҡапщыҡ, мищек, лар, ҡапщыҡ, мищек, лар, ҡапщыҡ былса, ҡапщыҡ битикей была инде, әме, хәйерще кешегә щығасың, мищек былды исә, урта хәллегә щығасың инде, лар булса, лар лар була инде анда, бай кешегә щығасың. Аның андый нейләре күп былған инде.

Барҙа (Ҡажмаҡты) ауылында Мәүлекәйева Әнисә
Сәлим ҡыҙынан (1950 йылғы) яҙып алынды

Мәүлекәйева Әнисә Сәлим ҡыҙы, 1950 йылғы. Өсөнсө осрашыу

– Ғәйнә ашы. Бу ащ Бащапта ғына пешерә торған аш ул, эйме, дөрөсен генә әйткән щаҡта. Мин аңа теге внутренний жирны салдым эретелгән, и потом фарш, фарш белән, патаму што көщ юҡ. Анан суң итне озаҡ итеп көтмәә кәрәк, ит утыртсаң, бер-ике сәғәт аны пешермәә кәрәк бит, шуңа күрә, мәйтәм, хәзер мин өлгөрмейм алай и тиз генә шулай иттереп. Мында мин салдым,ҡышытҡан да бар анда, сныть та бар, пикан да бар, тағы нимәләр бар ие әле, баҡщада нимә бар, барысын да тутырдым, короче говоря. Пикан – балтырған. Беззә пикан тиләр. Анан соң, перецны мин, ащы перецны нитеп ҡуям, шикәр, яблочный уксус, эме, бергә нитеп ҡуясың да бергә, шунда мин сезгә һә күрсәтерем, даже попробовать итеп ҡарарсыз, шуны азыраҡ ҡына салып еврәсең, пикантный была, анан азыраҡ ҡына чеснок салып живәрәм, анан соң суған, барыбер күп салмаға ярамый, патаму што бу как типа килеп щыға инде ней, монан соң, анда кәбестәсе дә бар, тыквасы да бар, кишер дә бар, тыква да, нимәләр бар, барысы да үземнеке баҡщаныҡы. Минең ауылда дача бар, ә мында малайныҡы баҡща, в основном аңҡы баҡщаныҡы инде. Тыквасы – ҡабаҡ, зурыраҡ, ә анан соң кабачки. Кемгә остәмәә кәрәк? Ащ күп анда, әле бар әле. Оялмаң, сораң. Мин әйтәм, лучше ащ пешерәм, ащ туйынлыҡлы была. Оялмаң, ашаң, ащыған.

– Беҙгә һәр бер кеше менән осрашып, һөйләшеп, ҡыҙыҡлы моменттарҙы яҙып алыу мөһим.

– Конешно, интересно бит барыбер, кешеләр үзләре нищек торалар икән, тип. Әле немецкий йортларза былғаныгыҙ юғыйдыр әле. Вот мынсы безнеке мында строительный нейдә газокомпрессорный станция төзөй башлағащ, эме, мында башта югославлар киләләр, анан немецлар киләләр, югославлар финский поселок төзөйләр инде, финские дома, анан соң немецлар килде, немецлар ошо шушылый йортларны төзөнөләр инде, эме, тынысы ғына, әйтәләр, как бы спальня проходной кевек, миңә ансы наоборот әйвәт, мин ике комнатада былам, ә мына нейен даже алып ордом, патаму што әгәр дә инде бер комнатаң бер жирдә, эме, бер комнатаң бер жирдә былды исә, берсенә вапще кереп тә тормыйсың, шулый была, ә мында сразу все, такая красота, хочу, мында щығып китәм, хочу, тегендә щығып китәм, сузылып ятасың тегендә, анан мында щығасың.

– Тимәк, ошо өйөгөҙ немец проекты менән эшләнгәнме?

– Эйе, алар вапще бөтен нимәләрен Германиядан, бу нимәләр Германиядан алып киленгән нимәләр, материаллар.

– Ниңә нәҡ немецтарҙы ебәрәләр?

– Безнеке бит Дружба, ней буйынца, Самара – Нижгород төзөйләр бит инде, әнә теге Амурская магистральне шунда башладылар ҡый инде, как рас әле СССР заманда башланды ул, бик немецлар алый бездән шул щаҡлы, дөрөсне генә әйткән щаҡта, башҡорт ҡызларын алып киттеләр, урыс ҡызларын не особенно, башҡортларға өйләнделәр, патаму што мунщалары бар тегендәме, как бы ашамаға пешерәләр әйвәт итеп, алар безнең былый аш ашамый, аныҡы бит в основном нейдә генә бит инде, теге ҡоро-сары күверәк, второй формасында пешерәләр дә, ә мында ашлар аларға, пильменнәрме, мантыйлар аларға ашата, короче говоря. Безнеке башта училищелә немецкий язык ие теге алар беле ней былғащ, как переводчик былып, урынлашып, алар шулый щыҡтылар, ә потом дальше... в основном щығып жыйдылар учителя, музработники, ну алар тоже губа не дура, поженились в основном нейгә, в основном образование былғаннарға инде. Ә тегендә китеп, алар тоже эщлейләр, немецкий языкларны электән үрәнделәр, например, Светлана безнеке немецкий языктан уҡыта ие анда барғащ, французский, еще английский языкларны нитеп, ул языкларны барысын да уҡытты. Безнеке әле ҡый Вера Триммер – переводчица хатын, ней ҡыз, хатын-ҡыз инде, без анын белән общаться итәбез инде постоянно, аныҡы Макс жегете, но былый өйләнешмәгәннәр, бу нейдә инде, Германияда бергә торалар инде. Бик әйвәт зерә, Вера Триммер, ээ, адресларын да биреп ҡуйды, обязательно кил ҡунаҡка, тип, адресын юғалттым, анан уже шушындый заманалар башланып китте, какой анда. Мин у уахытта Фрунзеда торам ие ҡый, мунщаға килә ие алар. Мунщаны нищек ясыйлар тип, анда ҡайтҡащ, Германияда күвесе теге үзләренең йортларын-нейләрен төзөп, мунща төзеп ҡуйғаннар.

– Китаптарығыҙ бик күп икән өйөгөҙҙә?

– Ҡөръәндән башлап барысы да бар миндә. Минҡе өйдә вся мировая религия. Ходай-то берәү генә, мына мында, күңелләрдә. Әтеү храм төзәләр дә күпме аҡща әрәм итеп. Мин церковҡа да, мәщеткә дә, буддийский нейгә дә рәхәтләнеп керәм, миә нейе жуҡ, айырмасы. Учение о вознесении владык белә мин уже туҡсан өщөнщө йыллардан башлап заниматься итәм, между прочим, помогает, мне сейчас как бы двадцать семь лет. Теге ней, семьдесят два, а я, теге, я вечно молода, вот шушындый ней белә..., мин көләм, былтыр миә ун жиде йәш булды ие, а вот сейчас жигерме ете. Ну вот как, объясню: йыуынмаға керәм, все время әйтәм, нейдә, музейда әйттем бит инде, «вода, вода, водица, помоги омолодиться, очищай, исцеляй, каждую клетку божественным светом и любовью насыщай», а потом представить, медитируешь та и вся энергия, вот син сыу белә очищаешься, нейгә, урамға щыҡҡащ та, әле өүдә лә мин вдыхаю божественную энергию, выдыхаю, и вся энергия по всему телу проходит. Шуңа әйтәсем килә: кем хәл бирә сиңә, мәйтәм, Ходай бирә. Элек әйтәләр ие, Алла юҡ, тип, мин райкомда да эшләдем ий, анда да мин бисмилла әйтеп керәм ий, бер нимә булса, «Аллаһү әкбәр» тивәйтәм ий, действительно, Ходай бар, мин кещкенәдән знала это. Я еще помню, әле ишек алда ҡойо төвөндә ҡашыяҡ жыуабыз ий, ҡашыяҡ – сауыт-сава инде, и шунда, ней шунда кругом мында, ауылда шу хәтлем матур, таулар, эме, зәңгәр күк йөзө, ҡояш, ҡошлар сайрап тора, ә мин бу донъжаға, мин бер рәттә үлмейм, кем нитсә, үлгән, үлә, но мин бер рәттә үлмейм, тим, эме, я вечно, тим, ә әгәр дә мин үлгәщ, аны бит күрсәтмейләр, значит, я вечно буду жить, вечно нейдә, кещкенәдән минҡе шу ней бар ие, анда бит әйттем бит, тауға именно, какой-то, значит, ней булғанға, әвей именно мине алып менә ие шушы

Артауға, без бит туғыз балалар, эме, мин өщөнщөсе, ҡалғаннарын берсен дә аппарғаны юҡ, ул мине алып китә ие, әйдә, менәйек әле, тип, значит, уже битикейдән ней булғандыр.

Күзлекне алыйым. Башлыйбыз. Был безнеке боронғо ғәйнә кейеме, шаҡмаҡлы. Әле киндерзән теккәндәр. Киндерне шаҡмаҡлап суғылған булған бит инде. Шуға шаҡмаҡлы тип имитация эшләгәнннәр хәзерге уахытта, хәзер киндерне ҡаян табасың. Киндерне, матурыраҡ булсын, тип, менә төрлө-төрлө нейләр белән, материаллар белән бизәгәннәр, кемнеке күпме бар, асҡа да ҡуйғаннар, эме, өскә дә ҡуйғаннар. Ә почему былай бизәгән уахытта ҡуйғаннар, әме, ҡарағыз, хәзер алдын да, артын да, ана, ҡатын-ҡыздарзың түш яғы бит сакральный, а вот как раз и закрывается, шуға был бизәлгән, йөклө щаҡта да бик шәп ҡорсаҡ яғы да күренеп тормый инде кешегә, ә ул былый матур ғына итеп мында жатып тора. Вот шуңа күрә дә мында шулый ҡаплап-ҡаплап китеп... Тәңкәләре элекке, советский аҡщаларны тишеп-тишеп ҡуйдым инде.

– Нисәнсе йылда, ҡайҙа тыуҙығыҙ, ҡыҫҡаса үҙ биографияғыҙҙы һөйләп китһәгеҙ, ҡайҙа тәрбиә алдығыҙ, атай-әсәйегеҙгә лә туҡтап китәйек.

– Даже мында әтей-әнейнең фотолары ла бар. Мин мең туғыз йөз илленще йылныҡы, жигерме өщөнщө декабрьда Башаптүз ауылында тыудым. Башаптүз ауылы аны Арбаша тип йөртәләр инде, әме. Нимәгә Арбаша тип йөртәләр, аны основать иткәннәр арлар, безнең ауылда в основном торалар ие Ижгузиннар, Алешкиннар, и Туктамышевлар инде. Аның нейе буйынша ҡараған щаҡта инде, Туктамыш, Алеша, Ижгуза тип әйткәндәр, арлар тип инде, арлар тип финно угорские племенаны әйткәннәр бит инде. Алар шунда килгәннәр, аларға жир бүлеп биргәннәр инде, эме, и шунда тора башлағаннар. Ә миңке әтей, без Курбангалиевлар, эме, анда анан суң, потом уже башҡортлар килеп инде, урынлашып, бергәләшеп кителгән инде. Әтейнеке безнең, ҡартәтейнеке, оло ҡартәтей була инде, эме, Муса солдат булған, егерме биш йыл батшаға хезмәт иткән, алар Мурза затынан, дворянское сословие була Мурза заты. Егерме биш йыл служить иткәннән суң, мыңа грамота биргәннәр инде, можете завладеть землями, угодьями тип инде, эме. И шушы грамота белән шушы якка килеп щыҡҡан инде. Берсе малайын ҡуйған Новый Ашап тип Яңы ауылда, анан ун биш километрза Башаптүз ауылда икенще малайын, Садыр исемлесе була инде, икенще малайы инде, ҡартәтейнеке әтейе була, ә өщөнщө малайын мында Бардаға урынлаштырған. Ә ҡызларын, аның алты баласы булған, ҡызларын мында кийеүгә биргән инде соңыдан, шунан безнең Курбангалиевтар таралып киткән. Без Курбангалиевлар нейгә щаҡлы, өщ поколениеда ғына троюродныйлар гына, барыбыз да троюродныйлар ғына туры килә, Әгөржө районынан. Ә элек бит Әгөржө, Аҡтаныш, Минзәлә районнары алар бит башҡорт районнары булған. И как раз ана шушы башҡорт полкларында служить иткән була бит инде дөрөсөн әйткән щаҡта. Элек мищәрләр дә, башҡортлар да бергә күп служить иткәннәр була. Шуңа ҡайсы уахытта Курбангалиевларны нейтәләр, как будто бы, татарлар, патаму што аларның затлары Ҡазанда да күп инде, нейдән щыҡҡан, даже Колчакныҡы нейендә дә служить иткән берсе, генерал да булып, Гражданнар суғышында Японияда торған бер нейе. Аннан соң ҡартәтей безнеке ауылның итщесе булған, мал күп ҡарағаннар, ә потом кешеләрнең дә итләрен сатывалып Пермьға алып барып сатҡан. Тройкасында суткасына әйләнеп ҡайта торған булған, тивәйтәләр ие, тройка атларда, но скорее всего аның анда тағын бер тройкасы булғандыр инде, барғанда – бер тройка, ҡайтҡанда икенще тройка белән ҡайтҡандыр. Бик әйвәт торған ул, хәлле кеше булған инде. Курбангалиевлар барысы да хәллеләр булғаннар инде, мында Пушкина урамда уже үзе бер урам инде Курбангалиевлар. Беззен Башаптүздә тоже ике урамда Курбангалиевлар, барысының да йортлары элек-электән

шулый зур ий. Анан бер нейендә, Латифел ҡартәней үзенең алтынщы баласын тапҡан шаҡта, әме, өщ сыйыры сразу бызаулаған, ну жигәрле булғаннар үзләре, өщ сыйырын да алтынщы баласын тапҡащ, элек бит ятмағаннар, әме, хатын-ҡызлар эшләгәннәр, сыйырларын сауған, после этого өзләккән, короче говоря, өзләккәщ инде, хәзер в состоянии комы была инде ҡый, әме, ятҡан да, сознаниесын юғалтып, ана Ғата хәзрәтләр кереп-щығып нейтә торғаннар ие инде, Ғата хәзрәт килгән дә, нейне, этей әйтә инде, көзгөнө морон ҡырына ҡуйды да Латифәң үлмәгән, әлегә мәрткә киткән, тигән инде. Мәрткә китеү – в состоянии комы була бит инде. Аннан соң нищәдер көн ятҡащ, ҡартәней безнең уянған, уянған да, әме, барысын да щаҡырып алған балаларын, ней тип инде әйткән, мин китәм, миңә сүләмәскә ҡуштылар ий, но мин сүләйем, барыбер сүләп ҡуям, тип әйткән инде, әме, мин үлгәндән суң, бер йылдан суң этейегез үлә, тип әйткән. Аңа утыз сигез йәш булған ҡартәнейгә, ә ҡартэтей действительно ҡырҡ йәшендә үлгән. Ә анан соң кещкенә алтынщы баласы, Ғабдулла, малайны инде, ней тип әйткән инде, малайны сез ҡарый алмассыз, мин аны алып китәм, тип әйткән инде, алып китәрем, тип, шу малай биш айындамы, күпмедә үлгән, кинәт щирләп киткән дә үлгән. Ә ҡалғаннарына инде, барысына әйтеп ҡуйған, ҡартәней нищек әйтеп ҡуйған, әме, барысы да дөрөс булды, тип әйтәләр, әме. Суғышта нейне, Ғаблажан бавайны суғышта үлә, тивәйткән инде, суғышҡа китеп, этейгә, син озаҡ жөрөрсөң, но әйләнеп ҡайтасың, этейне исән-имен ҡайтырсың, Шәрип авыйны тоже исән-имен ҡайтырсың, тип, этей действительно башта фин суғышҡа киткән, фин суғышҡа киткән щаҡта Фәниә апа тыуып ҡалған инде, әме, анысынан ҡайтҡан, уже ҡырыҡ беренще йылда тағы суғышҡа киткән була, суғышҡа киткән, нейдә инде, Ленинград фронтта инде, Карельский суғышта, тивәйтә инде, шундый жирләрдә инде, ә мике һаман да истә суғыш турында сүлей башлағанда, этей, шундый кино була суғыш турында, эй, балаҡайларым, кәрәкмей у суғыш тивәйткән тема, анда бит у только уйныйлар ғына, Ходай ҡушмасын, суғышны үлем тип сүлей, без, тей, мынан әнә, этей фин суғышта булғащ инде, аңҡы уже хром итекләрме, ну кейемнәре инде, солдатский кейемнәре, бөтөн нимәләре булған, ә ҡалғаннар, теге армияда булмағаннар инде, аларныҡы аяҡларында щаваталар-нимәләр беркеткәннәр инде, әме, мынантын ун бищенще июлдә алып киттеләр, тип әйтә ий, әме, беренще группаны алып киткәннәр Куеда аша, этейләрне Оса пристандән пароход белән алып киткәннәр инде, әней әйтә, инде щитекләрен күтәреп алдым да нейгә щаҡлым озатып бардым, тивәйтә инде, әме, этей безнеке бик матур итеп жырлый ие у шу хәтлем, анда «Рамай»ларны, анан соң йәщ щағында еще Ғәлиәбануны да уйнаған, ҡызлар ролен уйнатҡаннар инде, ну төскә бик матур булған, бик матур итеп жырлый ий. Ә теге нейгә барғанщы жырлап барған у, пристанға щаҡлы, анантын ҡырыҡ биш километрлап инде, юҡ, алтмыш километр, ауылдан башлап барғащ, алтмыш була. Анан соң пароходтан безне сразу поезға ултырттылар, тей, поезд белән алып киткәннәр, сразу уже фронтҡа кереттеләр, тей, дивизия наступает, кемнеке ҡорал тотала, ҡоралны инде, даже нейтеп алдыҡ, тей, без кешеләрдән үзебез нейтеп алабыз инде әме, тивәйтә ий, кем үлгән, щуңардан итек, тей инде, итекләре булмағаннар үлгәннәрнекен салдырып алалар, тей инде, кейемләре-нимәләрен, до такой степени было, тей, ужас, суғыш бит, внезапно вот такое было, анан соң дивизия ниткән щаҡта, освободить иткәщ, ти, нейне тотоп торабыз, щигенәләр, тей, анан суң мин этейне ординарец булып иткән ул, сразу командиры үзенеке нейендә, шу хәзер, тей, болотолардан аз ғына ҡалдыҡ, тей инде, әме, ҡайсысы щыҡҡаннар була инде, тей, окружениедан, ә без нейтеп ҡалдыҡ, тей инде, патаму што без фронтны тотоп ятабыз, ә ҡалғаннар щигенәләр, тей инде. Анан сазлыҡҡа кердек инде, тей, сазлыҡта немецлар овчаркалар белән безне ҡыуалар, тей инде, ә безгә ноябрь айда,

уже бозло ней була, тей инде, әме, көзгөдә ауызға ҡамыр ҡавып суғышта ятабыз шунда, шу сазлыҡ эщтә, тей. И анан соң все равно догнали, поймали, ну хорошо, что немецлар яғына түгел, финнар яғына живәргәннәр әтейләрне, но анда тоже бик әйвәттән булмаған инде, әтей әйтә, аяҡҡа безнеке, тей, теге ағащ колодка, тей, ағащ колодкаларда-нимәләрдә генә йөрөйбөз, тей, эщләмәгә-нитмәгә. Анан соң нищек булса да бер-беребезне поддержать итмәгә, командирны, тей инде, гел анда, тей, гел командир белән генә йөрөдөм, тей, ә постоянно анда теге тоже бит төрлө организациялар була, тей. Әтей әйтә, мине жырлаталар, бейетәләр инде, тей, мин жырлыйым, бейейем, тей, мине сызғырып-сызғырып бейетәләр, мин бейейем, тей инде. Анан соң ҡырҡ бишенще йылда инде быларны освободили, освободить иткәщ, пленға эләккән кешеләргә әйткәннәр дә сатлыҡ жаннар тип инде, и быларны Беломорканал төзөмәгә алып киткәннәр, командир белән бергә Беломорканал төзәбез инде хәзер, тивәйтә инде. Анан соң, хорошо, что аңҡы да документлары килде, тей инде, оправдательный, быларны инде освободили совсем, Беломорканалдан Карагандаға евәргәннәр инде, пленный немецларны саҡлағыз, тивәйтә инде. Әтей инде ҡырыҡ сигезенще йылда отпускаға ҡайтҡан, әнейне дә апкилмәгә ҡушҡаннар инде оло апа белән, әней бер ҡайда да бармыйм, тивәйткән, анан соң отпускасында ғына икенще мәртәбә тағы ауырлы булып ҡалған була инде, әме, ҡырыҡ туғызынщы йылда, әней әйтә, справкалар ебәргән, што ауырлы, анан соң инде колхоздан справкалар жибәргәщ, әтейне ҡырыҡ туғызынщы йылда демобилизовать итеп ҡайтарғаннар инде. Анан ҡырыҡ туғызда ҡайтып, анан соң бер-бер артлы Фәниә апа, Фәтхиә апа. Фәтхиә апа белән миңке ара йәш ярым ғына. Анан минән соң биш малайлар, иң ахырда тағы ҡыз инде, туғыз балалар үстек. Алый әтей безнеке, ҡартәней безнеке баласын тапҡандан соң үлгәнгәме, өзлөгөп, әтей безнеке әнейне ҡырҡ көн нейенән торғозмый ий, үзе бөтен нәрсәне, щәк-щәкләргә щаҡлы үзе пешерә ие, эщле икмәкләрне, әнә без битикейерәк щаҡта, изәннәрне дә үзе жыуа, ҡашыяҡларны да, керләрне дә үзе жыуа, элек бит изәннәр безнеке сырлы түгел ие бит инде, теге ышҡып-ышҡып жыуасың, безгә ышҡып бирә ие инде рәтләп, без аңҡы артынан тазартып жөрөгән булабыз инде. Шулый иттереп анан ҡырыҡ көн тулғащ, Сәкинә, тор инде, ҡырҡың тулды, и көн дә мунща яға ие, көн дә, анда Кендек әвей тип киләләр инде, эме, анда мунща инеп, индереп, әтей балаларны барысын да үзе кертеп щығара ие. Шундый әйвәт ие безнеке әтей, ҡунаҡҡа баралар ие, әтей как тамада элекке заманда, бал эщәләр бит щурнай белән, балны щурнай белән йөрөтәләр, әтей ҡунаҡларны, туйлармы анда, нимәме теге, әтейне ҡунаҡ сыйламаға тип щаҡыралар ие нарошно, жырлап-жырлап ҡунаҡ сыйлый инде шулый иттереп.

– Щурнай нимә булды әле ул?

– Щурнай – чайник. Бездә щурнай тивәйтәләр инде аны. Элек яшил обычно була ие, яшил щурнай.

– Ә сырлы изән ул буяулы изән түгелме?

– Сырлы буяу була инде, бездә сырлы тип әйтәләр инде, сырсыз тип.

Балаларны, мәктәпкә тоже әтей үзе жөрөй безнеке, әней безнеке пешеренә ие, тегенә ие, үзләрнекен әйберләрне үзе тегеп бирә ие. Хәзер дә истә, теге мин буйға битикий генә, кещкенә, мин теге ете айлыҡ ҡына булып туғанмын да ғүмергә битикий булдым инде. Миә түшендә бер төрлө, икенщесендә икенще төрлө итеп тегеп төрлө-төрлө иттереп күлмәкләрне тегеп ҡуя ий. У заманларда эй сиңә клоунға кевек теккәннәр, наоборот, матур була ие. Шундый уҡ итеп ыштанын да тегеп ҡуя ий, эме. Бездә плавкиларны баҡа ыштан тивәйтәләр ие инде, мындый нейләр озон ыштан кейеп йөрөйләр, ә безгә инде әней тегеп бирә инде ҡысҡа ғына итеп, озон итеп түгел инде, матур итеп, ыспай итеп тегеп бирә ий инде. Ә патаму

што безнеке жеңгәләр, әтейнеке ике туған апалары уҡытыусылар как бы, әтейләр постоянно общались с учителями да врачами, үзләре колхозда эшләсәләр дә әтей ғөмөргә шундый жырщы да, бейеүще дә булғас, бөтөн жиргә кәрәк ие. Мәктәпкә, тоже собраниеларға да әтей үзе жөрөдө инде, әней нитмей, әтейсе, син бар, тивәйтә ий. Анан соң, бер нәрсә сорасаң, безнең авторитет әтей, киноға барабыз, кищтән жөрөмәгә щығабыз, тивәйттек исә, киноға барабызмы, нимә ҡылабыз, башта әтейегез живәрсә, щығың, тивәйтә ий, әтейегез, даже помню, без зур өстәлне, иеме, ашамаға утырған щаҡта шулый барыбыз за утырабыз, әтейегез керсен әле, тивәйтә инде, әме, әтейне щыҡҡанын көтөп утырасың пока, әтей, ашамаға кәрәк, тип, белә ий инде у безнең көтеп утырғанны, тизерәк кереп утыра ий, әтей ашаған щаҡта әйтә ий, үрин генә ашаң, әкрин генә ашаң, ашыҡмаң, тип элек ағащ ҡалаҡ белән ашыйбыз ий, азыраҡ шулый ҡайсыбыз ашыға башлады исә, ҡая ашығасың, ашыҡмыйса щәйнәп ашаң, тивәйтә ий, щәйнәп ашаң, әйвәтләп ашаң тип, патаму што у ащлыҡны күргәннәрме алар, икмәкне, бер нәрсәде лә әрәм итмейбез ий, тивәйтә ий, честно әйткән щаҡта. Суғыш уаҡытта әтейнең орден Отечественной войны бар ие, аннан соң медалләр, ә әнейнең «за доблестный труд в годы Великой Отечественной войны», аны ауылда «живой комбайн» тип йөрөткәннәр, ураҡ урған, эме, шу хәтле ҡызыу эшлей икә инде, эме, сәғәт дүрттә щығып китәбез ий эшкә, тивәйтә инде, щаватаны күтәреп алавызый, тей, патаму што кийеп барсаң, щавата туза, аны урманда ғына кийәбез, гел ҡырза эшләгән инде әней. Ҡрыҡ житенче йылда биргәннәр инде настоящийын, «За доблестный труд в годы ВОВ» тивәйткән настоящий медаль, ә шунан бирзеләр, теге ней генә уы, как памятный медаль генә, ә быларныҡы настоящий ие. Икесе дә безнеке бик тырыш булдылар инде. Ғүмер буйға мин улан тавып ҡына ятам, тимей инде, яследә эщләде ал соңодан, повар былып инде, тәмне итеп пешерә тип инде. Илле йәщтән балалар күп тип инде щыҡты була инде, пенсияға, шунысы ғына, ней тивәйтә ий инде, без көннөң буйына шулый эшләгәннәргә дә пенсия одинаково ғына бирделәр, ауылда инде бар колхозға эшләмәгән кешеләр инде, без, ти инде, эшкә иртән щығып киткән щаҡта, стахановщылар эшкә киттеләр, тип ҡалалар, тип инде, әме, шуларға да, тей, жегерме тәңкә аҡса бирәләр, безгә дә жегерме тәңкә аҡса бирәләр, тей, уравниловка булды бит инде, шунан да әнә ҡый, нейгә, просто әнә шушы «За доблестный труд” тивәйткән нейне уже һәр берсенә, безнең, мин үзем нейдә эшләгән щаҡта, администрацияда эшләгән щаҡта беләм, виносын ҡап белән алып киләләр ие, эщерәләр иде, анан соң как будто бы бергә эшләдек тип бер-берсенә генә язалар да инде бу эшләдек, теге эшләдек, и быларға «За доблестный труд» медаль бирделәр инде, короче говоря. Шулый булды инде у ҡый, кемнең ҡулында, шуның ауызында тивәйтәләр бит инде. Хәзер дә барыбер дә шулыйыраҡ инде у, кем жалағайланыбыраҡ жөрөй, кемдер ҡый, жөгөрәсең, жөгөрәсең... Шулай итеп, без, туғыз балаларбыз, үстек барыбыз да. Берсе апам медик ие инде, икенщесе уҡытущы, мин историк сыман, библиотечныйда инде, аннан соң малайлар бер нищәсе сварщикка ниттеләр инде. Берсе уҡытущылыҡҡа керде ий, миән суң малай инде, Саратов педучилищеға, анан соң, һе, мужик паштан, кәрәге бар ийе әле, миә нимәгә кәрәк уланнарны уҡымаға нитеп жөрөмәгә, уҡый торғащ, ике курстан булса ташлап, яңадан унынщы клаҫҡа керде дә, шуны бөтөреп, ә малайларны, дефицит, нейдән щығармыйлар, тей инде, училищедан, йоҡ, миә кирәкмей, мин уҡытмыйым барывер, тивәйтеп, баянда уйный инде рәхәтләндереп, йырлый, бийетә, анан соң армияға китте дә, уҡып бөткәщ үк, анан ҡайтҡащ, сварщикка уҡыды да, аңҡы артынан ҡалған малайлар, авыйларныҡы эзенән, аҡщасы әйвәт инде, сварщикныҡы, балконнар-нейләр эшлейләр ие инде, только ана тиз киттеләр. Ә берсе әнә политехническийне авиадвигателне бөтте инде тоже, Зиәт у Ленинский стипендиат булып уҡыды, малайлар

барсы да, без барыбыз да әйвәт уҡыдыҡ инде, Ленинский стипендиат булып уҡыды, с отличием бөтте ие, анан соң тегендей нейләр башланды ҡый, кутерьма, анан соң эштән щығып, икенще эщләргә щығып, патаму што аҡща түләмейләр, Свердлов заводта аҡщасы ла юҡ, тип, ана соң икенще эшләргә щығып, энекәйләр элек утыз биш йәшендә Уралхиммонтажда эшләгәннәр, ней тивәйтәләр ие, кешеләр заводта алалар бит инде варить итәбез, тей, кеше противопожар белән йөрөй, тей, ә без нищек, нейне кейәсеңме, теге сварощный аппарат теге нейне кейәләр инде, берсе – утыз бишендә, берсе – ҡырҡ бишендә, берсе илле йәшендә үлде. Ике энекәйләр ҡалды инде, ә ҡызлар без барыбыз да исәнбез инде, барбыз, Аллаға шөкөр. Кещкенә энекәщ тоже медицинскийны бетте, санитарный ней буйынща, алый Аллаға шөкөр, әтей-әнейләр безне кеше иттеләр, әйвәт булды, ә мин, ана, әйткәнемщә, башта Перимгә щығып киттем дә железнодорожный техникумға вечернийға кердем дә анан уже ташламаа тура килде, кейеүгә щыҡтым да Забайкальеға щығып киттем. Анан Азербайджанда, у как раз вот Донецкий областан ие, город Снежнаядан ие. Аннан соң ҡайттым инде анан ҡащып. Житмешенще йылда кейеүгә щыҡтым, житмеш бишенще йылда ҡайттым. Аннан ҡайттым да, библиотечныйға заочно кердем. Барда мәктәпкә, үзем уҡыған мәктәпкә старший пионервожатый булып эшкә кердем, анда житмеш бишенще йылдан житмеш туғызға щаҡлы эшләдем. Бик әйвәт эшләдем, правофланговый булдым, бирмәдем уже позицияны. Житмеш туғызда уже библиотечныйды уҡыветердем дә уже, парткабинетҡа кердем эшкә инде. Щаҡырывалдылар инде, иптәщ ҡыз эшлей ие, ал Перимгә китте дә, ире яғында, кейеүгә щығып инде. Мин аның урынына тороп ҡалдым инде. Ә первый секретарь райкома, ал уахытта Ермолаев Михаил Петрович ие, ә аның хатыны Ермолаева Анастасия Алексеевна, теге без нейдә, ул тарихтан уҡыта ие инде, эме, теге у да мине маҡтаған да, Иван Сергеевич безнеке директор ие инде, крәщен татары, өщөбезде элек тә уҡытты да инде, Ә Ермолаев инде Иван Сергеевичҡа звонить итә, имеш, вот мы хотим Мавлекаеву забрать себе, ә Иван Сергеевич инде эй маҡтаған инде, щыҡтым да, Иван Сергеевич, тим, мине парткабинетҡа эщкә щаҡыралар, тим, Әнисә, тей, ғөмөр буйына, ти, вожатый булып эшләп йөрөмәссең бит инде, ти инде, әме, вот андый, тей, һиңә тик кенә эләкмей, тей лотерея выиграть иткән кевек сиңә, тей инде, әйдә, ҡулыңа әйвәт ащҡыщ биргәннәр, конешно, сине, тей, такую вожатую, тей, щығарасы килмей, тей инде, әме, ә анда секретарь Валиуллина ие, анысы мына нитеп инде, утыра инде, хәзер нейдә, ниндей девиз була мәктәптә, хәзер шундый мәктәпне вожатыйсыз ҡуялмыйбыз бит инде, мин әйтәм, всего нищего, Иван Сергеевич, директор школы, миә ҡул ҡуйып щығып китте, әме.. Щығып киттем, әме, анда күщкәщ, эщлей бащлағащ уже, университетҡа историческийға кердем и шунда уҡыдым инде анысын, ә инде хәзер туҡсан беренще йылларда мине опять уже февраль айда администрацияға щаҡыралар. Комиссия по делам несовершеннолетнихҡа инде, секретарем комиссии по делам несовершеннолетних инде, щыҡма, щыҡма, эщең әйвәт хәзер, – тип, теге дә бу, тип инде, нейгә ищеү дә күтәрәбез, должность буйынща күтәрәбез, мәйтәм, юҡ, мин уже беләм, тим, лучше мине эщкә щаҡырған щаҡта күщеп ҡалам, тием, ә вот сез тоже готовьте свои монатки, тим, случайно ғына, осталось, тим, сезгә месяцев четыре-пять, мин больше, тием, полгода, самое большее полгода, мин, тием, февралдә күщтем, уже август айда, ун туғызынщы нейдә и все, ә безнеке райком работниклар нейләренә дә керәлмей, аларны опечатать иттеләр, мин үзем райкомға кердем как историк булараҡ, анда инде мине агитационный комиссияға архивларға-нимәләргә, тип, уже мин член комиссии булып кердем, документларны өщкә бүлдерттем, әме, мин дә, архивта эшлей торған хатын да бар ие, керде дә икәүләп хәзер шуны. документларны, бүләбез. И потом бик әйвәт булды, ни

хәтле әйверләрне мин саҡлап ҡалдым шу уахытта. Әгәр дә мин булмасам, фактически ни хәтле ней юҡҡа щыға ие, ә безнеке нейгә энциклопедияләрне, ул бит нейдә, шундый, аларның барысын да библиотекаға сдавать иттердем, анан соң «Собрание сочинений» Ленинныҡын, мә, кәрәкмәй инде хәзер, тейләр инде, мин әйтәм, это история, тим, это мы не должны выкидывать, тим, Сталинныҡы, кемнәрнеке тағы да бар ие әле, аларны тоже, бу әйберләрне ташламайбыз, тип, и газеталар инде, подшивка газеталар, ун алтынщы йылдан башлап, бездә гәзит нищек щыҡты, әме, шу газеталарны инде, әме, нимәгә кәрәк инде был щылдыр нейләр инде у, тейләр, мин әйтәм, щылдыр түгел, бу история безнеке, тип, аларын тоже алып ҡалып, саҡланылды, тип әйтмәгә туры килә инде, даже парткабинеттағы өстәлләр, шкафлар – барысын да музейға бирзерттердем инде. Анан соң шушы сиксән өщөнщө йылларда национальный движение башланды администрацияда, татар-башҡорт үзәге төздөк сиксән бишенще йылда, күп йыллар буйы секретаре булдым мин аның, ә хәзер Башҡорт ҡоролтайында зампредседателя ҡоролтайның. Медалләрем бар: берсе мына мынсы ҡоролтайныҡ – «Ал да нур сәс халҡыңа», мынысы – «Хатын-ҡыз – милләт әсәсе», мынсын Барда жирендә бирделәр миңә, ә мынсын бирделәр миңә за проведение научно-практической конференции, аны үткәрдегей. Райком бөтеп китте ий, бөтен рабочая группа тарҡалды да китте, райком тарҡалды, үзем генә ҡалдым да все до конца доводить итеп, «Книга памяти»н туҡсан дүртенще йылда сығарып бөтөп ҡуйылды инде. «Введение»сы да үземнеке, вступительный листоклар тоже, «Ради жизни на земле», аны даже шестнадцать томов областной книганыҡы щыҡты, шушы нейне заглавиены миңкен алдылар, самое первое инде сдавать иттем инде шушы китапны әзерләп. Элекке заманда компьютер юҡ, эме, уның өстендә эшләгәнне белсәгез ий эме, теге русский военный архивтан килә ий материалы, анан соң миңке үземнеке списоклар жыйылған ий, шулар белән тикшерәм, по списку, и потом уже төзәтерен төзәтәсең инде, эме, анан соң ҡағызға йәвештерәсең ***а*** хәрефен, ***б*** хәрефен, тағын кисеп аласың, тағын килеп щыҡты исә, кисәсең дә тағын йәвештерәсең, тағы кисәсең дә ҡатлы-ҡатлы у портянка кеүек булып китә инде, эме, шулый ясалып жыйылды. Компьютер булмағас у заманда, туҡсан дүртенще йылда никаких компьютеров бит инде, әләндей адский труд булды инде, ә мынсына фондның аның, золотой медален алдым мин аның, бирделәр, анысы как раз алтмыш йәщкә биргәннәр икә, алтмыш йәшкә бирделәр егерме өщөнщө декабрдә «Фонд мира»дан , ә ун икенще йылда, как поощрение еще, мине «Фонд мира»дан, безне, бер нищә кешеләрне как бы ней үткәрделәр инде, учеба үткәрделәр, семинар формасында иттереп, Пермь – Астрахан – Пермь нейдә теплоходта круизда булдым, эй рәхәтләнеп йөрөп ҡайттым.

Ә анан соң Туктамыш Ишбулатовҡа һәйкәл ясаттыҡ, аны асҡан щаҡта үзем язған шиғырны уҡыдым, сезгә сүләп үтәйем:

«Туктамыш ҡайтты Бардаға»
Башҡорт халҡым, килдем щал тарихтан,
Шәжәрәм минем ҡорощтан,
Рухым минем Аллаһымнан,
Мәркәзем минем көнщығыштан.
Жаным, ҡаным башҡорт,
Бәйләнгән щал Уралға.
Ғәйнә жерендә, теләсәм
Ата-бабаларыбыз мирасы
Уғата ыспае ғәйнә телендә.

Йәшей халыҡ, белсә
Үз ырыуын, шәжәрәсен,
Тарихын, телен белмәсә,
Илен, телен сата,
Юҡка щыға, әйләнә маңҡуртҡа.
Бердәмлектә бары көщ,
Ялғыз ташны ҡаплый нур,
Ҡара көщнө юҡ итә
Тығыз сафтан аҡкан уҡ.
Ҡурҡа минән түрәләр,
Миндә барлыҡ хәкиҡәтне күрәләр.
Жөрөйм Ҡажымаҡты, Барда,
Тол буйдарын урап.
Щүлген тауға менеп оран салам,
Уян, халҡым, бастыр Төньяҡ амурларын,
Ҡайда синең жауда жиңгән ҡылыщларың,
Уҡларың, ярышларда жиңгән атларың,
Менә килде бу көн, ғәйнәләрем уянды,
Мин – Туктамыш Ишбулатов,
Тыуған ауылым Ҡажмаҡтыда
Бастым пьедесталда, ҡаршымда – данлыҡлы яҡташларым,
Замандашларым, исемнәре
Алтын китапларына мәңге уйылған,
Рәхмәт сезгә, ғәйнәләрем,
Безне шулай данлағанға.
Килер мында йәше-ҡарты,
Сорар бездән бәхиллек.
Ғаләм киңлекләренән яҡты нур алып,
Мәңге йәшә, ғорур башҡорт халҡым – ғәйнәләрем,
Юлдаш булһын сезгә бәхет,
Шатлыҡ, мәхәббәт һәм дуслыҡ.

Районның йөз йыллығына китап щыға, анан соң ауыл тарихы буйынща щыға тағын, шуңа бирдем мин бу шиғырымны.

– Милли кейемегеҙ бик матур.

– Милли кейемне мин яратам, үземә-үзем тегәм, тектертеп алам инде. Инде клублардан аҡща сорапмы-нитепме жөрөйләр инде, мин инде үрәнгәнмен. Аны, кейемемде, барысы да әйтә инде, бик матур, тип, уже айырылып торасың, тип, сәхнәгә килеп щыҡкащ, самоварны күтәреп, анда күвесен татарныҡын кейдереп жыйған булалар, әме.

Безнеке ауылда первый пионерский лагерь булған утыз бишенще йылда.

– Ете гәзиздәрегеҙ бар, тип ишеттек, районғығыҙҙа.

– Эйе Бардала, семь святых, тип, ете ғәзизләр, тип сүлейләр. Жите тау бар, тауларда бездә жите ғәзизләр йәшәгәннәр, Солтанайда – Солтан ғәзиз, аның исемнәрен әле ҡый әйтәлмейм, ҡайдадыр яҙылған у миңке, оноттом хәзер. Аны ҡайсы берсе әйтәләр инде, таудан тауларға хәбәр ебәргәннәр, тиеп, ғәзизләр булғащ инде, уже совершенно по-другому, элек-электән святой кешеләр йәшәгәннәр. Уйлап ҡарадың исә, әйтәм бит, Аркаим белән

Артауны әйттем бит инде, Ольга Алексеевна, Удмуртский университетныҡы археолог инде, без алар белән уже нищә йыл, утыз йыллап, шу райкомнан башлап инде связьда аның белән, бездә бөтөн раскопкаларды у алып бара инде, шунда алып барып ниткәщ инде у, аңҡы әлләниндей приборы бар инде у, нищектер шу нейгә ҡарап, ней тип әйтте инде у, такое место действительно, тип әйтте инде у, нищектер әллә килеп щыҡтылар, тип әйттеме, што-то берәү, икәү, өщәү, тип нимәнедер күрсәтеп, шу уахытта нимәләр икәнен, мин аны сурамағаным, нимә килеп щыҡты, тип инде, вот еще показался, вот еще один, тивәйтә ий. Ә бит шуға әйтәм, тауға менгәщ инде, эме, ә мин Аркаимда тоже булдым бит мин, Аркаимға барғащ инде, сезгә бер ҡызыҡ әйвер әйтәм: үзебезнеке машина белән бардыҡ инде без иптәш ҡыз белән, водитель белән дүрт кеше булдыҡ инде машинада, аның малайы бәләкей генә, алар икәү үзләре үзенщә жөрөй, без Рәхилә белән бергә жөрөйбөз. Хәзер инде тауларға менәсең, тей инде. Берсенә тауға менгән щаҡта, сәғәт дүрттә иртәнге ҡояшны встречать итмәгә менәбез инде, Восхождение тивәйткән тауға менеп барам, менә башлағащ, в один миг как будто атлар щығып киттеләрме ней, топот инде, эме, тауыш ишетәм, просто ат тауышлар кеүек, щавып үткән кевек инде, эме, анан торам ий инде, эме, фанфары нитәләр, как будто теге трубадан уйнаған кевек, и потом дробь барабана ниткән кевек булды инде, фанфары кевек булды инде, даже ҡурҡып киттем инде, ҡарыйм, мин үзем генәме, тип, ҡайда нимә икә, тип кругом, уже таң ата ғына да башлаған уахытта, анан соң инде бисмилләне дә әйтәм инде, анан «Поучение вознесенных владык» буйынща Архангел Михаилдың исемен ҡаватлыйм, барыбер дә ниндәйдер тауышлар кевек инде. Мендем, меневйеттем ий, анда тауның нейендә берәү кеше, анда ташлар белән нителгән обычно ход, берсе спальный мешокта жоҡлап ята, ә берсе шунда уртасына утырған да инде, шуларны күргәс инде, жән кереп китте инде, «Доброе утро!», – тидем инде. И анан соң шу Восхождение тип нитә торған жиргә барып утырдым инде, утырам инде ҡояшны көтөп. Шунда утырғас бер аз, смотрю, арттан кешеләр килә башлады, килеп утыралар хәзер, анан соң төшкән щаҡта әйтәм: «Рәхилә, син ишеттеңме? Мин шундый тауышлар ишеттем», – тием инде. «Нимә, саташасыңмы әллә? Тебе уже кажется, что ли, глюки, что ли, начались?» – ти. Ә миңә щыннап ишетелә и анан стихотворный формада килә: «Мы тебя давно ждали, фанфарами встречали», – шулый истә ҡалған инде, стихотворный послание кебек булды инде.

Безнең башҡорт халыҡның бейеүләре-нейләре тәбиғәткә яҡын бит. Битикей щаҡта без ана постоянно нейнеке, житен щуғыущы бейеүе, туҡмащ кисәбез тип бейеп, ниндәй генә бейеүләр бейеп жыймайбыз ий. Кищке уйынға щығабыз ий, безнең ауылда Фәймә исемне апа бар ий, шу апа безгә элекке заманныҡы нейләрен, теге «Сигезле бейеү»ләр, тағы нимә-нимә бейеүләр тип, шуларны кищке уйыннарда жырлап-жырлап бейейбез ий. Таҡмаҡлар хәзер бик шәп истә түгел:

Бейе, бейе, Хәйбулла,
Бейегән кеше бай була.
Бейеүщенең итәге
Бейей-бейей ҡысҡара,
Бейеүщегә сүз әйтмәгез,
Бейей-бейей остара.
Ҡулымдағы балдағымның
Исемнәре Сәкинә,
Безгә нейләр булды икән,

Айрылдыҡ кисәк кенә, - шундайыраҡ нейләрдәме, ә ансын нейтеп, хәзер дә, мәктәптә озон тәнәфестә, тәнәфес уахытта щығабыз да шушылый һәр беребезгә ҡаратып таҡмаҡ жырлыйбыз ий, әле дә истә:

Ҡулымдағы балдағымның

Исемнәре Хөбөтдин,

Сине уйлап бара идем,

Мин щоҡорға оп иттем, тип, шундый, андый нейләр бик күп алар.

Ҡулымдағы балдағымның

Исемнәре Фирая.

Сикереп-сикереп бейегәндә

Кәкере аяҡ та турая, тип.

Андый нейләр күп ие алар. Хәзер дә без ауылда, фольклор-нейләр нитәбез бит, барыбер искә төшә дә жырлап алабыз:

Аҡлы күлмәкләр килешмей

Кейә белмәгәннәргә.

Билгенәмне ҡысҡалаттым

Сөйә белмәгәннәргә.

– Балдағымдың исеме Әнисә булһа, нисек йырлай инегеҙ?

– Бар ий у, «Тыпыр-тыпыр бейергә имән идәннәр кирәк», тип Әнисәнең бар андый, у бейеүне бейеп-бейеп нитәбез ий у элек заманда. Шаяннары таҡмаҡларның бигерәк шәп ие у. Миңке шу үлгән утыз биш йәшлек энекәй инде баянда уйнап тора ий уы, у уйнап утыра, аның ишеү бот арасында ҡалаҡ ҡыстыра, ике ҡалағы, анан ҡалағы шулый нитеп утыра ие, ишеү шулый иттереп йырлап утыра, бейеп утыра, азаҡ сикереп тороп бейемәгә керешеп китә ие. Вапще безнеке әтейгә, әтей безнеке уйнамады, но жырлый-бейей ие, ә бу ишеү баянда да уйный, аңкы, әтейнеке абзыйлары, энекәйләре уйныйлар ие, әтей нимәгәдер уйнамады у, просто в основном нейгә генә, жырлый да бейей инде. И апалар тоже миңке, Фәтхиә апа тоже баянда уйный ие, Лидия сеңелекәш тоже уйнады, Зият уйнады, тоже шулый әйбәт уйный ие инде. но мин уже уйнамадым, нимәгә тивәйткән уахытта, патаму што миән соң биш-алты уланнармы, шу балалар миңке ҡулда ие. Дәресемне әзерлейем ий, берсе ҡулда улан, берсе ҡул белән уҡывутырам, язывутырам. Әтейнеке апалары ҡубызда уйныйлар ий, анан соң кещкенә тальянкада Фәғилә апа уйный ий, Шәрип авый да тальянкада да, мындый хромкада да уйный ий. Тальян гармунныҡын вапще яратам инде мин аны, тауышын, бигерәк. Анан соң урманға барабыз да, пещен жыймаға барасың ҡый, балтырғанны нитеп алалар да ҡурайда нитәләр ий элек заманда истә. Барывер көй щығаралар эй. Безнеке ауылда скрипкада уйный торған бавай бар ие, матур итеп скрипкада уйный. Һәр ауылда берәй төрле скрипач була ий, кураист була ие, анан соң ҡубызда инде, бер нимә булса, ҡубызға бейетәм дә хәзер барысын да, тивәйтәләр ий. Хатын-ҡызлар күвесе уйныйлар ие ҡубызда.

– Ниндәй милли йолалар атҡарыла ауылда?

– Тын тыңламаға щығабыз ий, аның турала сүләдем бит инде, анан соң кищ утырмаға жөрөп, анда төрлө уйыннар уйныйбыз ий, кищке уйында тоже төрлө уйыннар уйныйбыз ий без, күкәй тәгәрәтеү тигәнде, ниндей генә уйыннар уйнамыйбыз ий, уйыннар күвий бит элек, хәзер балалар уйнамыйлар бит, «Кәбещтә» уйыны тип тә, ана «Йөзөк салыш» та уйныйбыз ий, «йөзөк кемдә, сикереп төш», тип анда, анан соң жазалар биреп, жырлатабыз ий, бийетәбез ий, элек бигерәк ней ине бит, просто-напросто, белмейм инде, балалар хәзер уйын тип әйткән нимәгә исе китмәй инде. «Йәшерен туп» уйныйбыз ий ишеү, анан соң шул истә,

таҡтаға шушылый ҡуйып, теге башына нимәдер ҡуйып, былый иттереп, исемнәрен дә оноттом хәзер, «Ун ике таяҡ», искә төште, ун ике таяҡ саласың да басасың да китәсең, кем жыйывала, башҡалар йәшенергә тейеш, аның сүзләре дә бар, әйтә торған: «Без, без, без инек, без ун ике ҡыз иек, бер таҡтаға жыйылдыҡ, таң атҡанщы жуҡ булдыҡ», тип. Онотолоп бөтөп килә, хотя бы балалар уйнасалар инде, исеңә төшәр ий, элек, бездән соң ғына ҡый, бер егерме-утыз йыллап хәзер андый нимәләрне вапще уйнамыйлар.

– Бармаҡ исемдәре нисек атала икән һеҙҙә?

– Баш бармаҡ, щөнщө бармаҡ, урта бармаҡ, онотолған инде ҡый. Ә көннәрне бездә әйтәләр: туған көн – понедельник, атлаған көн, ҡан көн, этнә кищ, жомға көн, ҡоро көн, урыс этнә көн. Туған көннө көн башланды, этнә башланды, әме, бисмиллә генә әйтеп, эшне башламаға була, тип, ә атлаған көн вторник була инде, ҡый, әме, шу иртәгә атлаған көн, юлға щығабыз, тейләр ий элек, безнең якта атлаған көннө, ә ҡан көннә, әме, ҡан-ҡәрҙәшләргә, әме, туғаннарыңа атап, хәйер бирәләр ий, самый атап кешегә хәйер биргәннәрен беләм, патаму што әней, бар, ҡызым, Йәфет бавайға төшөп мен әле, шуға атап, хәйер төшөрөп бир әле, тип, берәй нимә бирә ий дә үзем алып төшөп китәм ий бавайға. Анан суң этнә кищ инде, аны кищ этнә тип тә әйтәләр инде, бу көннө кейәүгә щыҡмаға ярый, бищә алмаға ярый, шундый эшләрне эшләмәгә ҡушалар инде. Ә жомға көндә, әме, фактически жома көн инде былый. Ҡоро көн, вапще бу көннө ҡош та оя ясамый, тивәйтәләр ҡый инде, әме, бу көннө вапще бер ниндей зур эшләр эшләмәгә ярамый. Ә бездә как суббота булды исә, туй, никах, фактически шулый, әләндей бәйрәмнәр обязательно суббота көнгә әйтәләр, ә фактически ҡоро көн, исеме үк әйтеп тора, бу ҡоро көн, ҡош та оя ясамый бу көннө, тивәйтәләр. Әнейләр возмущаться итәләр ий инде элек, тағы, ҡый, шул нейне ҡоро көнгә ҡуйғаннар, ҡый инде, тип, ҡоро көнгә нимә нитәләр инде, тип. Воскресенье – урыс этнә көн, гулять итмәгә инде, воскресенье йәрминкә-фәләннәр булған бит, шуға. Анан соң мин сезгә Барда буйынща сөйлей башладым да икенще ергә кереп киттем, әме, ә былый Ҡажмаҡты безнеке изге, святые места, тип инде, әйттем ҡый инде, унда основной святой кешеләр йәшәй, тигәннәр тип инде, әме. Ҡажымаҡты, мында Ҡажмаҡты тип кенә әйтәләр, ә Туҡай даже язған Ҡажымаҡты, тип, «туған яғым – Ҡажымаҡты ҡарьясы», тип язған. Ә былый ҡараған щаҡта Кожамакты, эме, ко – душа, жа – земля, мато – есть мать, душа земли-матушки, ә жылғасына аның исеме ҡалған булған, ҡый инде. Анан соң Барда, тип инде, Барда, бардовские песни, барды – это же святые люди, шуны аңлата ҡый инде.

«Мин – Ходай баласы» тигәнне ике мең икенще йылда язғаным, Башҡорт ҡоролтайына бағышлап язған, безгә ҡоролтайныҡылар килделәр, шуларға язғаным икән:

Тамырым минем – мадъяр, ар,
Бабам – татар мурзасы,
Әбейем – башҡорт ҡызы,
Ә мин – кем баласы?
Аға миндә боронғо
Эр один Б ҡаны,
Дөрлей миндә башҡорт щаны,
Кемдең белән ҡанға береккән,
Мин – ирекле Ходай баласы.
Ҡазан-Өфө арасы
Бигерәк йыраҡ барасы.
Арада Салауат күпередәй Барда –

Анда туған Туҡайның бабасы.
Ә безгә һәммәбезгә
Кеше булып ҡаласы.
Ә анан суң «Йөрәгем ауазлары» тигәнем музейға бағышланып язылған:
Тарих битләрендә ҡала
Үткәннең язмалары,
Музейларда, тик архивларда саҡлана
Ата-бабаларыбыз мирасы, ҡайтавазлары.
Хәзергә ҡара көщләр тавындыра безне,
Тик аҡщаға, мәтди байлыҡҡа.
Жөрәк әрней, жан сыҡрана
Ауылларда сүнеп барған ущаҡҡа.
Дөнъялыкта хөкөм сөрә
Йәшел йылан, аҡ үлем, террор.
Жир-анамны таптый-талҡый
Соро ҡортлар, ялағайлар, ике йөзлө шакаллар
Мемурия атлантлылар
Йыраҡ бабаларыбыз,
Бу фәхишлеккә нищек түзәсез,
Аркаим таулары, илаһи Раму тыуған жир
Аҡрынлап хәтерлектәремнән балҡып щығасыз.
Ышанам мин, килер бер көн,
Мәхәббәт хисе жиңер ҡара көщнө,
Кафеларға түгел, музейларға,
Театрларға ағылыр халҡым,
Яулар өщөн рухи байлыҡны.
Ноябрдә ике мең дүртенще йылда язғаным, ике мең дүртенще йыл тип ҡуйғаным. Ә мынсы – «Бердәмлектә – көщ», ней буйынща, башланды бит Ҡуштау-нимәләр, тип:
Башҡорт халҡы ғөмөр баҡый бердәм булған,
Үз бәйсезлеге өщөн көрәшкән,
Батырлығы белән дан тотҡан,
Наполеонды ҡуып Парижға житкән.
Милләт өстөн ҡара болот басҡан,
Ирегебез безнең шикләнде,
Тик аҡщаға табынған жирҡуарлар,
Жимерәләр халҡым ғорурлығы Ҡуштауны.
Анда йәшей әүлиәләр –
Рухы Урал батырның тип битәрләнә ҡартәнейләр,
Нимә булыр безгә, бөтөн нимәгә,
Күзне йомоп, ҡарт атайлар сүзләренә ҡолаҡ салмағащ.
Нимә ҡала бездән балаларға, оноҡларға,
Хәзер Шиханнарны саҡлап басмасаҡ,
Ата-бабаларыбыз мирасы –
Щал Уралны яҡлап басмасаҡ.
Бердәмлектә бары көщ,

Ялғыз ташны ҡаплый мүк.
Тарихны тарата, юҡ итә ҡара көщнө тик
Тығыз сафтан атҡан уҡ.
Килеп бер көн халҡым уяныр,
(ә мин теге нейне кистереп ҡуйдым инде)
Мәхәббәт хисе жиңер ҡара көщнө,
Соро ҡортлар, ике йөзлө шакаллар
Китәр жиребездән, щыдамыйща
Халҡым йөрәгенән щыҡҡан жалҡынны, –
тип ҡуйғаным.
– Ниндей аһәң, ниндей моң,
Яңғырый азан моңо,
Уята дөнья ҡуып арыған
Бихисап күп жаннарны.
Шулый йәшәй, үлә кеше,
Ләкин ҡала аның күркәм эшләре,
Йондоз булып балҡый әнә күктә
Дөньялыкта ҡалған ғәмәле.

Мында кисәк кенә нейләрне, нейдән күщерә башлап, искергән уже ней ий, мынысы мин всероссийский нейдә булдым у, всемирный курултайныҡы конгресы булды бит, ун туғызынщы йылда булды, шикелле, ие, делегат булып бардым ий, шу уахытта мыны бирделәр дә, эме, анда полный ней ий, сумка-сумка тутырып жыйғандар ий бөтөн нимәне, шиғерләрне күщерә башладым ий, ана мында ҡайсы ғына күщерелгән, теге теләсә ҡайда искә төшкәндә язып ҡуясың да, то бер блукнотта инде, ҡайсы икенще блукнотта инде, тағы бер блукнотҡа яза башладым инде әйвәт кенә итеп, теге теләсә нимә, өстәге нимәләрне язып ҡуясың да буталып китәсең инде, шуға щиғерләрне генә язып ҡуям, мынысын инде шуңарға бағышладым ий.

– Шиғырҙарығыҙҙы йыйынтыҡ итеп сығарырға уйламайһығыҙмы?

– Уйлайым алый, бөтөн нимәләрне жыйыштыра башладым, компьютерға да нейтә башладым ий, баса башладым ий аларны, шунда башта жыймаға кәрәк компьютерға, анан соң исәп бар ий миңке, ана бит, Ғабдрахман тивәйткән китап щыҡты тивәйтәм, Хәбибрахман тип, аңа ике туған энекәш аҡща щығарды ий, Әнисә апа көлә дә, мин сиңа аҡщасын бирәм, тивәтте ий, теге Фәтхи Раскуловныҡы китабын, бездә бит инде ҡымызын да, нимәләрен дә ясаған, тип, бик интересный ней. Без бу Фәтхи Раскулов белән Ҡазанда күрештегий, между прочим, безнеке ауылныҡы кеше у, әтейе, безнең ауылныҡы кешеләре инде. Былар тоже берәр бөртөк кенә китаплар. Даже «Книга памяти» инде әме, алып беттеләр, бер нимә дә ҡалмады. Үземнеке дә әле шушы берәү генә ҡалған, башта без аны саттыҡ инде, илле тәңкәгә тип инде, но все равно күпмедер аҡщаны керетмәгә кәрәк, тей инде, брошюраны щығармаға, эй ҡыйват, теге дә бу тип инде, алмадылар, теге аз ғына алдылар инде, сатып алмадылар, соңодан уже ащып уҡып ҡарап-нитә башлағащ, эме, ҡайсы өүгә килә, ҡайсы звонить итә, ҡара, у китабығыз әйвәт икә, мәйтәм, аңҡы бит щутлы ғына була да у, күп итеп щығардың исә, күверәк итеп щығарсаң, ансына ҡайда аҡща, аҡща булмағанға аз щыҡты инде, тип.

Миндә ғәйнәнеке настоящий тастамаллары бар, күрсәтеп алыймны? Мин аларны саҡлыйм үземнеке внукларға. Миңке әтейнеке тутайы, анан соң берсе жиңгә үзләре суғалар ие. Чиста ғәйнә башҡортларныҡы бизәге, миңә башҡа төрләр кәрәкмәй дә, мин үземнекен

нитәм. Бу күвәләкле тастамал тиватала у, исеме күвәләкле тастамал тиватала. Әнә бит как бы күвәләкнеке бит ощо, мынысы сүрәте кевек бит, как бабочка порхает. Ә тағы минке ней бар, элекке заманныҡы, әнейдән ҡалған яулыҡ, суҡлы шәл, ефәк, бу элек байлар ғына ниткәннәр, әнейгә ун өщ йәшенә авызыйы подарить иткән булған утыз дүртенще йылда, ә утыз житенще йылда халыҡ дошманы тип алып киткәннәр.

Барҙа (Ҡажмаҡты) ауылында Мәүлекәйева Әнисә
Сәлим ҡыҙынан (1950 йылғы) яҙып алынды

Уразбаева Сәриә Шәрхәт ҡыҙы, 1952 йылғы

– Мин үзем Уразбаева Сәриә Шәрхәт ҡызы, сәнғәткә ғашиҡ, ғаиләдә беренще бала булып донъяға килгәнмен. Әтейем – Бөйөк Уатан һуғышы ветераны, бик тә моңло итеп ауыл жырларын жырлап, миңә хромка гармунда өйрәтте, ниндей жырның нищәнще йылда щыҡҡанын да ул белә ие, жәнле хәрәкәтләр белән матур итеп бейеде, иң яратып жырлаған жырлары Ғәбдулла Рәхимҡолов репертуарынан «Зәңгәр күлмәк», халыҡ жырларынан «Иске ҡара урман», «Сыу юлы», «Шахта», «Рамай», «Сарманны» ҡунаҡ-төшөмнәрдә сорап-сорап жырлаталар ие. Шулар истә ҡалған. Әтейем – Шәрхәт Ивилшәмил улы Амаев, әнейем – Кәүсәриә Фәтхи ҡызы. Әнейем жырлады, бейеде, Саратов гармунында уйный ие. Шиғерләр дә дүрт юллыҡ, сигез юллыҡ, ун ике юллыҡны язып, безгә уҡыды. Толбаш ауылы үзещщән сәнғәт концертларында ҡатнашты. Мин дә бала щаҡтан уҡ концертларда ҡатнаштым, алып бардым, спектаклләрдә уйнадым, мәктәптә уҡығанда уҡ «Йәш ленинще» гәзиткә мәҡәләләр, Уин районы «Свет Октября», хәзерге көндә «Родник»ка ауыл хәлләре, ауыл кешеләре турында гел язып бардым. Минең хезмәт кенәгәмдә Оса пекарнясында пекарь булып, колхоз идарәдә бухгалтер-счетовод булып, Толбаш ауылы мәктәвендә башланғыщ класлар уҡытущы булып эшләгән язмалар бар. Иң суңғысы хөнәрем – клуб хезмәткәре, драма коллективы житәкщесе. Уҡып щыҡҡащ, юллама белән Барда районына мәдәниәт хезмәткәре итеп юлландым. Башта район мәдәниәт йортонда методист, зав оргметодцентром, һәм шулай уҡ соңынан инспектор-специалист отдела культуры булдым. Район администрациясының муниципаль служащийы исемендә йөрөдөм. Стаж буйынща барысы ҡырҡ ике йыл стажым бар, шуларның утыз жите йылы мәдәниәт хезмәткәре урынында, хаҡлы ялға щыҡҡанщы ун ике йыл дәүерендә өлкәннәр өщен «Бәз» клубы ойоштороп, ғәйнәләрнең фольклор ижатын искә төшөрөүгә, кире йәшләргә ҡайтарыуға һәм шулай уҡ төрле язмалар, кищәләр үткәрдек. Хәзер башҡорт мәдәниәте, йола бәйрәмнәре, традицийәләрне халыҡҡа таратыуны, Ғәйнә башҡортлары ҡорлтайын да алып барабыз. Безнең Барда башҡортлары ҡоролтайы житәкщесе Марат хәзрәт Музафаров, анан аның бик тә эшлекле тарихщы урынбасары Әнисә Сәлим ҡызы Мәүлекаева, мин, Уразбаева Сәриә Шәрхәт ҡызы – жауаплы секретаре, гәзитләр хәбәрщесе, селькор була инде ул. Әле генә бишенще июндә Барда үзәк мәщетендә «Башкиры рода Гайна» туған яҡ музейын

ащтыҡ. Музейға ауыл халҡы төрле әйберләрен бирделәр һәм шулай уҡ язмалар тапшырдылар. Әлеге музейда инде төрле ощрашулар, мәдәни щаралар, экскурсиялар үтеп бара. Экскурсияларны тарихщы Әнисә Сәлим ҡызы Мәүлекаева алып бара, мин үз сиратымда төрле мәдәни щараларға, фольклор бәйрәмнәргә сценарийлар язам, алып та барам. Гәжитләргә үзебезнең төркөмдәш Бардымский курултай башкир бар, үзебез «Бардымский курултай башкир» тигән сообщество ащтыҡ, шунда хәбәрләрне барысын да язып барабыз. Мин күптән хаҡлы ялда булсам да, ҡул ҡаушырып утырғаным юҡ, алтынщы кластан башлап тегеү тегәм, бәйләмнәр бәйлейм, бәйрәмнәргә, ощрашуларға ҡамыр ашлары пешерәм, Уҡу, яза белгәннән башлап халҡыбызның ҡамыр ашлары, аш-су рецептларын, фотографияларын жыйып бардым. Йомғаҡ итеп, шушы рецептларға, рәсемнәргә йомғаҡ итеп Пермь башҡортлары ҡоролтайы житәкщесенең методик һәм мәтди йәрдәме белән «Ғәйнә башҡортлары ашлары» жыйынтығын, китавын щығардыҡ. Бу китапта иртә яздан ҡара көзгә щаҡлы ниндей үлән-пещәннәр, ниндей аш-сулар әзерлейләр, милли, безнең яҡка ғына хас азыҡ-түлек рецептлары һәм рәсемнәре бар. Безнең Толбаш ауылына хас булған беренще майда күкәй бәйрәме, көз уңыш бәйрәме йәки богатый әбен бәйрәме үткәрәләр ие, аны хәзер дә йәшләр дауам итәләр. Безнең йәштәгеләрнең исендә ул. Ауылға Ҡазан яғынан ғаиләләре белән Ғарифулла һәм аның тормош иптәше жиде балаларын ҡуып килеп урынлашалар. Хатыны тегүще була, үзе киезтек басущы була, шуларның ҡызлары Зәйтүнә иптәшләрен жыйып, тауға күкәй бәйрәмгә алып щыға, сырланған күкәйләрне тәгәрәтеп-аунатып, щәй ҡайнатып, уйыннар уйнап, кирегә ҡайталар. Бу бәйрәм бик оҡшап китеп, традицийәгә керде. Үзебездә Бардада богатый әбеннебаз, погреб, яма тип көзгөдә үткәрәбез, бу уңыш бәйрәме була. Шулай уҡ йоморҡа бәйрәмен, күкәй бәйрәмен беренще майда үзебезнең оноҡларға уйыннар ойошторабыз, сырлыйбыз һәм шулай уҡ һәр бер ғаилә сайын унарны күкәй коробкасы бүләк итәбез инде. Хәзерге көндә Барда районының йөз йыллыҡ юбилейы ҡысаларында төрлө мәдәни щаралар, күренекле ғәйнә башҡортлары, шәхесләре белән эщлекле ощрашулар, онлайн-бәйгеләр ойоштороп торабыз. Бик матур, дус, татыу эшлейбез.

Үземә килгәннә, мин Уин районы Толбаш тип әйткән башҡорт ауылынан, безнең районда бердән-бер башҡорт ауылы. Бездән йыраҡ түгел Тол йылғасы белән Танып йылғасы щыға. Тол йылғасы белән Танып йылғасы – игезәкләр, берсе китә Ғәйнә яҡка, Барда буйлап, берсе китә Башкирийәгә, Таныпҡа, Танып тип әйткән санаторий әнә шу йылға ҡырында ялғанған да инде. Аптырадым, мәйтәм, туҡтаң әле, бу шишмә ҡая бара икән, типансы китте бы таба, мынсы китте бы яҡка. Экскурсияға да аппарғаным бар мин Толның башланған жеренә. Шунысы үзенщәлекле, Тол йылғасы таудараҡ щыға инде у, шушы Танып йылғасы да, аның щыҡкан жере Аҡсаз тип атала, селкенеп тора, урыны аның батмаға да була. Анда шундый жиләкләр үсә: күк жиләк, ҡарғаборон, майжиләк тивәйткән. Ҡайсыдыр голубика тип әйттеләр, но ҡарғаборон, майжиләген аңламыйм, хәзер дә белмейм әле. Но мин үземнең эшләгән囲 эштә ҡызларға апкилеп ашатам ие аны. Аны жыйғанда, ҡул күгәрә инде, озаааак бетмей йөрөй, күге щыға шул жиләкләрнең. Тағын шуны әйтәсе килә инде, сезнең белән озаҡ ҡына осрашащаҡбыз, безгә дә килерсез әле, Ализа апасына әйтеп щығарзым, мәйтәм, ҡызым, миңә хәзер Бардаға барып килмәгә кәрәк, тип.

Фольклор буйынща килгәндә, мин ғөмер буйы шул башҡорт фольклоры жийиштырам. Беззекенә ушаған алар. Анан соң ғөмергә «Татарстан» газетасын да алам, эй, «Башҡортостан ҡызы» тивәйткән газета алдырдым. Алдым «Ҡызыл таң»ны, «Аҡбузат»лар Башкирийәдән инде, мин шу уҡытҡан щаҡта ла шулар белән эшләдем инде. Бәшмәк тип әйткән сүзне аңламый истәр киттем. Нимә була икән у, мәйтәм, бәшмәк у? Бөтен азыҡларны пешереп

ҡарыйм инде. Битикейдән башлап шулай пещеринмә яраттым. Биринчи профессийам миңки икмәк пещерү остазы. Миәйтәм, нимә була икән бәшмәк, бөтен жерне ҡарап бөттөм, Бардаға йуллама белән эщкә килгәщ кенә белдем бәшмәкнең мәшкә икәнен. Сезнеңщә нищек? Гөмбәме? Бәшмәк? Үәт, әй, нимә була икән ул бәшмәк, бөтүн ерне ҡарап бөттүм, мәйтәм, бер йә справочник белмийем, бәшмәк тивәйткән сүз ҡызыҡ былды.

Сезнең белән сүләшмәгә безнеңщә үрәнеп ҡайтып китең. Безнең Барда яғында бик хәлле халыҡ йәщей, жигәрле, оста. Урамда без сүләшәбез шушы хазер мин сүләшкән телдә. Уҡыдыҡ татарща, татарща уҡысаҡ та, фольклорлар безнең беррәт тә үзләрен телләрен ташламадылар. Ун жиде фольклор төркөмө бар безнең районда. Күбесе бөтөбөрәк килә инде, клублар явыла. Жәйге Нардуған тивәйткәнне үткәрдек Баҡщауылда ике рәт, анан соң «Ҡар сыуына барыу» тип әйткән, сезнең Башкирийәдән миңә Расих Тимерғәзиевич алып килеп бирде китаплар, шуларнан үткәрдек. Анан соң төрлө бәйрәмнәр үткәрәбез. «Мәхәббәт бәйрәме» тип сигезенще июлдә үткәрәбез, ансын группа здоровья белә үткәрәбез инде. Шулай былғащ, без туғандаш, яҡын дуслар, сүләшәбез, ғөмергә без сезнең белә тату былдыҡ, арларын да без ҡуып жибәргәнебез юҡ, без башҡортлар, тип, татарын да, ике яҡлап матур итеп ғөмергә эшләп киләбез, универсал халыҡ без. Те яҡҡа да ярыйбыз, бы яҡҡа да ярыйбыз, дус, татыу йәшейбез. Шушы китапҡа килгәндә, мин битикейдән башлап унды беткәнще атҡа атланып, көтеү көттем, ферма көтеүләрен көттек, шунда икәү суғыш ветераннары бар ие, шулар урмандың ниндей азыҡ бар, ниндей пещен бар, барсын да ашыйлар ие, мәшкәләрдән дә шашлык ясап ашаталар ий, шуларны мин битикейдән башлап жыйып бардым, нимәгә жыйғанымдыр аны, у рецептларны, шушы рецептларны жыйып бардым да, Зиятов Ҡадир Сәйетович бар ие безнең, мәрхүм инде, Барда башҡортлар ҡоролтайының житәкщесе ие у, урыны ожмахта былсын, ул әйтә, әйдә, ти, сеңлем, ти, китап щығарып ебәрейк әле мының буйынща, ти, унаң соң жыйнау жыйдыҡ та, Расих Тимерғәзиевич йәрдәме белен, анан соң үзебезнең йәрдәмнәр белен, китап щыҡты, «Ғәйнә башҡортлары ашлары» тип атала инде у, мында Ғәйнәнең генә түгел, безнең яҡныҡы да бар инде, күберәге шу Уин яғыныҡы инде анда. Мында үзем пешергәннәрене, мыларны, күрәсезме? Сөртеүе дә бар ие, мынсы үзем пешергән бүкмәләр, бәлешләр инде мында күвесе, күве. Шуның өщөн әйтәсе килә инде, телне саҡлыйбыз без, вечерлар алып барабыз Әнисә апасы белән, мында ололар белән эшлейбез, ветераннар белән эшлейбез, барысын да үзебезщә сүләшәбез. Элек жюрида утырғанда, берәрсе шунда ялғыш Бардаса сүз щығарып ҡуйсалар сәхнәдә, балдарын кәметәләр ий фольклор төркөмнәрнекен, шулый театрларныҡын да, шундый, ә хәзер алый кәм юҡ, безнең щаҡта шулый закон ий, ә һә рәхәтләнеп сүләшәбез, ҡайсы телдә булса да, сүләшәбез, сез дә дөрөс килгәнсез, Барда яҡны бөтен кеше дә ярата, туйларны мында үткәрәләр, Уин районнар, Арза, Куеда, бөтөн тирә-яҡтан, Октябрь районнарынан мында килеп алар өщөн ғорурлыҡ. Мәщеткә киләләр, Марат Нашатович аларға никахлар уҡый, «Барда жыен», сабантуйларға киләләр. Сабантуй, Барда жыен сайын без түгәрәк ойошторабыз, фольклор түгәрәк тип атала уы, анда башҡорт юртасы ҡуябыз, без элек тә ҡуйдыҡ без аны, элек без үзебез ясап ҡуябыз ий, хәзер әзерне бирделәр. Шунда йыл сайын төрле-төрле аш төр бүлмәләре ойошторабыз, ғәйнә халыҡ ашлары, әнейемнең ашлары, ҡартәнейемнең күщтәнәщләре, төрле номинациялар буйынща, актив ҡатнашалар йыл да, быйыл да ҡатнаштылар, шулый рәхәтләнеп үз телебезне саҡлап, ҡунаҡлар килсә, ҡаршы алып, озатып, рәхәтләнеп тә йәшейбез инде. Илдә тыныщлыҡ булсын, суғышлар бара, шунысы да аянысщлы, суғышта булғаннарның әнейләренә барып, аларның ҡайғыларын уртаҡлашабыз. Минең үземнең дә малайым СВО-да былып ҡайтты. Шуның өщөн шушы

рәхәт тыныщ көннәрнең ҡәдерен белеп, үзегезнең эшегезне дауам итеп, әйвәтләп уҡып щығып, профессия алып, урысларға бармый ғына, башҡорт телен, татарны бәхетле итмәгә тырышам, шуның өщөн милләтегез саҡлансын, милләтегез, шунда ҡатнаш нейләр былып китә инде, тормош былғащ, төрлө хәл былып китә. Шуның өщөн рәхмәт, ҡызлар, жегетләр, килгәнегез өщөн. Ярар, уланнар, әйвәт булыйҡ, сорауларығыз былса, әйтерсез, йәме? Өүгә дә килерсез әле, без сезнең белә аралашырбыз. Китапны бүләк итеп ҡуйыйм, кухняларны пешереп ҡарарсыз.

Мин үзем Амаева Сәриә (Фәнүзә, исем икәү) Шәрхәт ҡызы. Толбаш ауылының суғыш ветераны. Гармунщылар ғаиләсендә туғаным. Безнен ауыл Уин районында бердән-бер башҡорт ауылы. Иң беренще безнен ауылға Амай, Амабетдин, Арый, Уразбай тивәйткән кешеләр килеп утырған, шул Амаев шуларның нәсел жипләре булған. Безнен ауыл бик шәп хәлле ауыл, тел яғынан да, бездә юмор белән сүләшәләр. Безнен ауыл тау арада урынлашҡан. Безнен ауыл Толбаш, русща Сосновка инде, Толноң башына урынлашҡан, башта без жыуынабыз шушы Тол йылғада, сыуын эщәбез, анан соң ғына бы яҡҡа килә. Ауылда сиксән сигез суғыш ветераны бар ие, сиксән сигез кеше суғышҡа киткән, ҡырыҡ дүрте ҡайткан. Хәзергесе көндә ауылда безнен обелискы бар алар өщен. Анан соң икәү хәзер безнен СВО-да ҡатнашҡан геройны апҡайтып жирләдек әле генә. Үземнен улым да суғыш ҡырында булып ҡайтты, яраланып ҡайтты. Ауыл кешесенә кейеүгә щыҡтым, Уразбаевлар нәселе, тип. Өщәү балаларым былды инде. Зуры каменщик, икенщесе – нефтяник, өщөнщесе ҡызым, Ализа, анысы – мәзәниәт хезмәткәре. Күп балалы ғаиләдә үскәнмен. Әтейемнең дүрт баласы да суғышта үлгән, үзе генә ҡалған, дүрттән бересе генә ҡалған. Суғыш ветераннарын, бөтен ололарны яратып йәшейм.

Барҙа (Ҡажмаҡты) ауылында Амаева Сәриә
Шәрхәт ҡыҙынан (1952 йылғы) яҙып алынды

Батырбай ауылы

Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, 1959 йылғы

Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡызы. Мында тыуып үстем. Мин мең туғыз йөз илле туғызынцы йылның октябрь айында шушы ауылда донъяға килгәнмен. Әтей-әнейем дә шушы ауылның, Батырбайның. Батырбайза тууп үстек. Без семьяда дүрт бала – ике малай, ике ҡыз. Ауылыбызза ул щаҡта мәктәп бар иде. Мәктәптә башланғыщ белемне шушы ауылда алдыҡ. Анан дүртенще кластан күрше ауылға йөрөдөк инде Бөрөжлөгә.

Ниндей уйыннар уйнадыҡ? Менә безнен ауылның бизәге булып шушы тау тора инде, без аны Дүрткелтау тип әйтәбез. Анда элек уаҡытта бөтөн уланнар шул тауда менеп малайдар щүрәкә суғалар, тағын аның мындый ағащлар үсмей, үсмей иде ул щаҡта. Анда утауға йөрөдөк жиелышып ауылның. Кещкенәдән үк житен бәйләргә йөрөдөк. Житен бәйләгәндә, ниндей уйын икән әле, ниндей исемен, малайлар жиргә таяҡ ҡағалар ҙа шуны ауыз белә алып жөгертәбез. Йөгөртәбез зә йөгөрә-йөгөрәороп ҡуябыз, ороп ҡуйғащ, ҡайда ороп ҡуйғащ та йөгөрәбез әле белмәсеннәр дейеп.

Анан тағы ниндей уйыннар уйнадыҡ? Элек беззең әнейләр, беззең бала щаҡ күберәк ҡаз ҡарауыллап, щебещ ҡарауыллап үтте инде. Элек хәзерге кебек андай бары да урамда, ҡарауыллап ултырасын щиратлап-щиратлап. Тағын… Щүрәкә – шушындый ней инде у, шушны озонлоҡта кещкенә нейләр, ағащлар, и ней, берәү озоно бар. Шуны фигура ясап төзөп ҡуялар да шуның белә ороп уаталар, уаталар. Анан без, тағын нищек атала икән инде, таҡта салып, таҡта, башҡа күп кенә ней, уаҡ йомошҡалар тезеп ҡуялар да, аяҡ белә басып ҡуялар да жөгөрәләр инде. Жиештырып бөткәнще, кем йыраҡҡараҡ китеп ҡала. Бер кеше ҡарауыл, ҡарауыл тип атала инде ансы. Тағын ниндей уйыннар уйнадыҡ? Тағын, тағын.

– Ауылға ғына хас ниндәй һүҙҙәр беләһегеҙ?

– Белмейем у ҡәҙәрен. Ауылда ғына… безнең бөтөн районда бөтөн ауыллар шушындый телдә сүләшәбез инде вис. Бер-беребездән айырылмыйбыз.

– Ауылдың исеменең килеп сығышы тураһында нимә әйтә алаһығыҙ?

– Батырбай ауылын беззен әнейдәр дә әйтәләр ие инде, мында элек Үдик яҡтан берәү бай кеше килеп урынлашҡан. Уатыр уай, килеп урынлашҡащ, батыр буладыр инде, аңа батырлыҡ кәрәк. Шунан ҡалған тип беләбез инде, тощно мындый информация әйтәлмейем инде, мин уҡығаным да юҡ бер жирдә дә. Беззен телдән-телгә генә шулый күщеп килә.

– Тау тураһында әйтеп киткәйнегеҙ, исемен нисек тип әйттегеҙ?

– Без аны Дүрткелтау тип әйтәбез. У теге яҡҡа да төшә у, квадратный, дүрткел, дүрт-дүрткел, дүрт пощмаҡ тигән сүззән алынғандыр у, дүрт-дүрткел тип әйтеп ҡуйғаннар инде аны. Бөтөн яҡҡа төшә у, бы яҡҡа да төшә, бы яҡҡа да төшә, шундый урт нейдә, теге яҡҡа да төшә, квадратный кебегерәк, шуңа. Мында жирләр күберәге теге элекке кешеләрнең

исемнәре белә аталып жөрөтә инде. Сәйетжан тауы, Шәкүр тауы фәлән тип урманда пещән щаба торған урыннарны гел шулый атыйбыз и. Кемнәр щистартып нейткәннәр, шуларның исеме буйынща барадыр инде.

– Ниндәй милли ризыктар бешерәһегеҙ?

– Милли ризыҡлар безнең нимә, күберәге пикан шәңгәсе тип әйтәбез инде, ниндей, ҡышны озатумы, нимәме, пикан шәңгә, шәңгә, щәкщәк, өщпощмаҡ пешерәбез. Рущщасы да пикан, пикан, пикан була. У ниндей үсемлек тип әйтейем. Мыну биеклек булып үсә инде у, аны яңы щаҡта йәшенән генә пешерәбез инде. Уже зур үсеп китте исә, анҡы уаҡыты щығып китә, аны пешермибез аны. У рущща да пикан була тип нейтәбез инде бес. Аны хәзер инде мин нейен, азыраҡ формасын күрсәтәлмәм микән, ҡарап эзләп ҡарыйммы мин ишек алда. У ике төрлө андый пещен, берсе аның без йөрөтәбез зәрәтә тип, рущща белмейем, но берсе пикан тип йөрөтәбез инде. Аны берсен, зәрәтәсен ашамыйлар, пиканын ашыйлар инде. Пиканының да нейләре жуҡтыр инде мында ишек алда. Безнең мында ишек алда да үсә, баҡщада да күберәк. Юл буйдағы теге нейдер инде у, борщевик түгелме икән хәзер. Аның яфрағы ошаған бына шуңа, токо борщевик зур була инде у. Ҡымыз үсә. Ҡымыз нейтә, кещерткән күп инде у, барысы да бөтөн жирдә. Хәзер инде мә ней культурный нейләр үстермәгә өйрәнеп бөттөк ҡый. Ашый торған нейләрдән элек ҡуян, ҡуянҡолаҡ тип тә ашыйлар ий, анысын әйтәлмейем инде, ҡуянҡолаҡ тиләрме. Сез барысығыз за Уфа яғынанмы ни үзегез? Барда районнары юҡмы? Беззен музейда күп түгелме ни Бардада андай нейләр, музейда булдығызмы? Сезнең кеүек студентлар йыл да киләләр, каждый яңалыҡ нимәне язып ҡуйып бармаға кәрәк әле, исән булсаҡ.

Батырбай ауылында Аптукова Рәмилә
Ғабдулла ҡыҙынан (1959 йылғы) яҙып алынды

Гусева Мөршиҙә Ғәлимйән ҡыҙы, 1957 йылғы

– Гусева Мөршидә Галимжан ҡызы, русща – Галимзяновна. Мин унынщы январьның мең туғыз йөз илле жиденще йылда тудым. Әтнә кищ тип әйтә ий ҡартәней, четверг – әтнә кищ. Шулай туғаным инде. Мында, Батырбай ауылында тудым, унынщы класны беткәнще ауылда йәшәдем, аннары Чайковскийга киттем инде, анда шул утыз дүрт йыл анда тордым. Ә сигезенще йылны менә, мында Барда районға ҡайттым да унынщы йылдан башлап шушы йортта торам. Ә минеке туған йорт ул вот дальше, мынан вот перекресток, урам менеп китә – Вахитова урамы, шул урамда тудым мин үзем. Ә бу йортно сатып алып түләгән йорт инде.Мин ғаиләдә беренще бала булдым инде. Беренще бала тип, миннән алда тыуған апа үлеп киткән сразу тыуғаннан сың. Мин дүртенще класны беткән щаҡта әней үлеп китте. Дүрт бала йәтим булып ҡалдыҡ. Менә шушы ҡартәней, ну әтей дә бар ие инде, ну ҡартәней, күберәге шул

ҡартәней иде. Миңа шул аның, нищек тип әйтейм, аның һәр бер сүзен мин аның гел әле русларға да переводить итеп әйтәм, аныҡы «туның бетле тип, утҡа ороп булмый» – вот өйрәткән сүзләре: «Балам, үзең үз күзең белен күреп белмәгәнне, күргән кебек итеп сүләмә». Сүләмә тиләр беззә, сөйләмә тигән сүзне. Аннары, нищек тағын? «Ишек төбөңә килеп нәрсә сүлейләр икән тип, тыңлап торма, сразу кер, килгәнеңне белдерт», тип аның әйткән сүзләре. Тагын, аның күвей сүзләре: «Кейәүгә щыҡсаң, баш ауырта тип, иреңне щиткә ҡаҡма», дальше вот андый нейләре и аннары аның әйткән сүзе: «Күрәзәщеләргә йөрөмә», аның әйткән сүзе, әнә, күрәзәщеләргә йөрөмә, Ходай тәғәләне ащуландырма. Синең, может, язмышың бөтөннәй икенще төрлө, ә ул сиңа әйтер анда, ә Ходай тәғәлә әйтер: «да будет так», шуңа әнә ҡый. «Төшөңне ят кешеләргә сүләмә, бик сүләсең килсә, ну ялғыз ғына анда ҡыщҡырып, үзең сөйләп ҡуй инде», – шулай өйрәтә ие. Аннан, тағын аның әйткән сүзләре: «Төшөңне сөйләмә, күрәзәщеләргә йөрөмә», – вот шулар булды инде күберәге. Тағын, йәтим үскәщ инде, күв әйверләрне, конечно, минен иптәш ҡызлар кейгәнне кейәлмәдем, даже әнейнең кейеп үлгән күлмәген дә даже тегеп кейәргә туры килде у щаҡта әле. Бик нык әйвәт тормыйлар ие инде ул щаҡта, ҡатыраҡ тора иек, не такие богатые были, короче. Вот… ул миңа гел әйтә ие: «Ҡызым, көнләшмә, иптәшләрең әйбер алса да, көнләшеп ҡарама, сөйөн алар өщөн, алар өщөн сөйөнсәң, Ходай тәғәлә сиңа соңодан еще да күберәк бирер», – тип, вот аның өйрәткән сүзләре. Гел шулый тип әйтә ий. Ходай тәғәлә, мин рәхмәтлемен, бер ҡащан да ташламады, гел юлда гел әйвәт кешеләр генә ощрап торды, шул йәтим килеш вот уҡып щыҡтым, белем алдым, эшләдем, әйвәт эшләрдә эшләдем, нащар эштә эшләнем, тип әйтмейм. Өщ балам бар, өщ ҡызлар, жиде оноҡларым. Алар мында тормыйлар инде, щиттә. Берсе ҡыз, зур ҡыз, Питерда тора ул, Санкт-Петербургта. Ике ҡыз Сургутта. Менә бүген килеп житергә тиеш, Татарияда тоже анда кейәүнең әтей-әнейсе шунда Байлар сабасы районында, Сабабаш тигән ауылда торалар. Ҡайтып житмәделәр, мында килмәгә щыҡтылар инде. Килмәгә щыҡтылар. Шулый сүләшәбез инде без: килмәгә, бидрә, картуп. Әшәке тигән сүз нащар тигән сүзне дә аңлата, ә мине шул: «бигерәк әшәке инде син», ну медлительная, шулый тип әйтәләр ие. Может мин аны, миңке шулый истә ҡалғандыр, может мин аны ялғыш та әйтәмдер. Вот шулый әкрен булдым инде, әкрен йәшәп ятабыз. Аллаға шөкөр, шулый.

– Бында торғас, ауылдың тарихын беләһегеҙҙер, бәлки?

– Юҡ, вот гел ул больной вопрос, әйтеп торам бит, күберәген освещать итәләр шул Үтик, Барда, шундый ауылларны. Ә безнеке ауыл ул, мин күптәннән нитәм инде аны, әйтеп тә ҡарадым, мең дә сигез йөз ун дүртенще йыл тип бара инде. Андағы язулар буенща, Үдиктән килеп урынлашҡаннар тиләр, может Үдиктән килмәгәндер дә мында. Ул бит ҡаяндыр ҡалған бит ул, ул ҡалған ул. Интернетҡа просто так керетмейләр аны, ну, по идее Батырбай тигән ауыл ул нейдә дә бар – Узбекистанда да бар Батырбай тигән ауыл. Мында шулый инде, вот. Элек ауылда мында промкомбинатлар булған. Ауылда бай кешеләр күп булған, бер бабай ул гел арыш үстергән. Ул обозлар белен гел Оса тигән шәһәргә анда вот нейгә, пристаньға күп итеп обоз, обозы, русща әйтәм инде, теге атлар белен инде, алып киткәннәр атлар белен шунда пристаньға, шуннан дальше жибәргәннәр, аның атлары күп булған. Бай кешеләр күп булған, күп кешеләрне әнә ҡый мында раскулачивать иткәннәр. Ул хәтлесен күп белмейм инде. Элек бит вот йәш щаҡта күп нәрсәне вот: «Эх, сорарбыз әле, ий, язарбыз әле» тип, шулый ҡала уы, ә ваҡыт үтә дә китә. Ҡартәней үлде вот, ул үлгәщ, бик ауыр булды, ниндейдер жеп өзөлгән кебек, өзөлөп киткән кебек инде. Әней күп белә ие ул туғаннарны, вот әней ул алдан китте инде у, ул бөтөн туғаннарны белә ие, без әле әнейнең

энесе белән шулый сөйләшеп утырғанда, абый да юҡ инде ул, әнейнең энесе күп була инде үлеүенә, ике меңенче йылны үлде. Ул гел тоже искә төшөрә ие, вот, апа булса, бөтөн кешене белә ие, бөтөн туғаннарны белә ие тип.

– Ауыл эргәһендә ниндәй тауҙар бар?

– Ну, тауларның исемнәре… мынысы вот Дүрткелтау диеп йөртәбез, ул нищектер вот килә ул, шулый иттереп и теге таба китә, мынсы Дүрткил тау. Мынсы – Ҡабырға тау. Дальше аннары Текә тау, Усаҡлы тау, Елан тау, Ощло тау, шулый китә. Таулар күп. Ҡабырға тау, ҡарасаң, ул шушылый стена кебек у, шушыннан сың китә ул как стена вот, ҡабырға. Ҡабырға. Безнең аның значениесы «ҡырдағы», «стена кебек» значение имеет. Ҡабырға тау тип йөрөткәщ, ул ҡырдағы вот стена кебек инде ул, потому что ул шундый текә, аның просто так кенә былый ул бейек тә түгел, анда менергә булмый менә. Ә арыраҡ Текә тау, текә инде ансы, ана Усаҡлы тау, по значению усаҡлы, күбесе анда усаҡлы. Ә Елан тау, елан күп булғандыр инде. Ощло тау, еще да күберәк нейләр, элек анда, нищек тейләр, ҡарауылда торғаннар, мында бит электән нейләр торғандар, казаки, аларныҡы вот значениесы шулай булғандыр инде. Ә еще да ары, ансы еще дальше, ваще ераҡ у анда, Ҡарауыл тау бар ие, анда тоже шулай булғандыр инде, ул ераҡ у нейдән, Бөрөжлөдән даже яҡынраҡтыр унда Ҡарауыл тауға. Минеке… вот, элек бит больнисҡа бармағаннар, бала таптырғанда, мине таптырғанда кендекне кисәләр, Көндөк әвей тибез ий, ул вот башҡортща бик матур жыр: «Аҡ щавата, аҡ ойоҡ», – тип, менә шу жырны ярата ий у, башҡорт йыры тоже, әйеме? Эй, шуны эй жырлай ий, «Элмәлек» жырын, Кендек әвей тивәйтәбез ий аны, Көндөк тип тә әйтәбез ий. Вот аларға гел төшәм ий инде, ул минеке ҡартәнейнеке әнейе белән бер туған инде у әвей, бер туған булған шул. Ә ҡартәней үзе тоже ул бала таптырды, но ниәдер әнинекен нитмәгән инде, теге, может, әней оялғандыр ней булғащ.

– Ниндәй уйындар уйнап үҫтегеҙ?

– Һә аның башҡортща исемнәрен нейләрен дә белмейм инде. Городки уйныйдыр иек, менә городки, тау ащылып та бетә, шунда тауға менәбез ий. Лапта, шундый уйыннар. Аның исемнәре теге «Суытып», бер-берeңне ҡуып житәсең дә, туҡтап ҡала, шундый уйыннар инде. Хәтерләмейм инде, шундый уйыннарны күп уйныйдыр иек. Ну бәләкәй щаҡта анда ҡурщаҡ белән уйныйсың инде. Ҡурщаҡ белән анда, ҡар эреп тә бетә башлый вот йорт ҡырларда, анда су салып ботҡа пешерәсең, анан пряник шулай пешереп, таҡтаға салып, шулый уйнадыҡ, киптереп. Конечно, ул щаҡта уйынщыҡлар, хәзер бит инде бөтөнөсө дә әзер, формасы да әзер, писоктан ғына любой уйын нитмәгә була. Ә без ул щаҡта, ну, су белән болғатасың да, салып китәсең. Төрлө уйыннар анда, йортлар украшать итеп теге, матур итеп, жәймә жәймәйбез инде, яулыҡтан шулый нейләр утыртып, шулый уйнадыҡ инде кещерәк щаҡта. Ә анда ағащ уйынщыҡлар, крутиться итә торған лошадкадыр, безнең Барда жыйын бит, шуннан алып ҡайталар ие. Анан теге… ә былый мин, безнең чтоб өйдә уйынщыҡлар күп булғанын хәтерләмейм, во-первых, возможность та булмағандыр инде, әтей минеке шофер булып эшләде, Пермьға вот щыҡҡан щағында ул арбуз алып ҡайта, арбуз анда, виноград. Но вот андый арбузны хәзер минем ашағаным юҡ, шундый тәмле була инде ул аны, шундый эмалированный зур тәринкә, шунда ярып-кисеп салалар. Андый хәзер, андый нейләр юҡ. Кещкенә щаҡтағы вот бөтөн истәлекләр вот алар, теге намного нейерәк, остро нитәсең, яркие моменты. Шулай икән, мин вот күпме ашасам да, мин даже Ҡазахстанда вот анда базарлар бик ней, андый арбуз ашағаным булмады. Әтейнеке шул арбузы әле дә хәтердә әле. Ул щаҡта әней исән ие әле. Әле әней исән щаҡларда хәтерлейм: трудодень ие бит, зарплата бирмейләр ие. Әней аҡща, барыбер без дүрт бала, аҡща кәрәк. Әтей Пермьгә щыҡҡанда, әней

аның белән китә ие, аның өщөн вот, сездә нищек тивәйтәләр икән, бездә күкәй тивәйтәләр, яйца. Сездә йоморка тиләрме? Ну, яра, сездә дә кеше арасында әйткәщ күкәй тиеп, без дә шулайтып әйтербез. Кешедән үзебезнекен жыештырып, кешедән сатып алып, шуны ҡәғәзгә, газетаҡа төрәбез, чемодан, зур чемоданы бар әнейнеке, шуны Пермгә базарға сатмаға китә ие, аҡща азыраҡ булсын өщөн. Шундый щаҡларны хәтерлейм.

– Элек күкәй менән түләп, киноға йөрөү бар ине бит?

– Анысын хәтерләмейм, но кинолар бер сианс биш тиен, вот мынсын хәтерлейм. Андый щаҡлар хәзер, егерме тиен аҡща бирсәләр сиңа, вот анан уже нитеш буласын егерме тиенгә, шоколадный вафли төшөп алабыз ий, пионер… Артек тиеп атала шикелле, вот Артек, шуны. Биш тиенең булса, аңа петушок – сладкий теге палочка. Хәзер бит биш тиенне аны аҡщаға да щутламыйлар, санамыйлар. Щутламыйлар тигән сүз юҡ, от слова «счет» наверно. Щутламыйлар тип сүләшәләр бездә. Ҡайсы санамыйлар тип инде сүләшәләр. Күп нейләр мында рус сүзләренән ясалған сүзләр күп мында. Мин вот хәзер менә барын да хәтергә алмыйм, ну күбрәген инде ҡай щаҡта русща сүләшәбез, барыбыз да мында пенсионерлар, шәһәрләрдә тороп ҡайтып жыйдыҡ та. Һә элекке оло әвейләрдән хәзер мында почти бер-ике әвей бар инде. Бер дә хәтерләмейм, менә бу юл белән щығып, анда перекрестокта Рәйсә апа, аңа сиксән йәш булды вот. Вот ул Рәйсә апа, вот ололардан Рәйсә апа, ә бүтән ололар мында житмеш йәштә инде, Шамиль авыйлар. Ну бу Рәйсә апа сиксән йәш инде ана ҡый. Алар может күберәк тә беләләрдер. Ну ул үлеп беттеләр инде вот, ололар үлеп беттеләр инде. Бу күршедә Рәмисәнеке әтейсе Шәйхи абзый. Минке, девичья фамилия минеке Султанова, мин Султанова, алар да Султановлар. Ул шиғер белән сүләшә ие у. Вот на ходу сочинять итә ие шиғерләрне. Ул күп белә ие, инде мәрхүм. Минеке математический склад ума, тейләрме. Мин любой нейләрне, поступокны, иң беренще минеке баш теге ней кевек, башта вычитывать итәм. Ну юҡ, бу дөрөс микән, тип, төрлө нейләрне мин нитеп алам. Төрлө щаҡлар була инде у, ну ҡай щаҡта, нығ нерваға тейгән щаҡта әйтеп тә ҡуясың. Ә күберәген инде минеке башта «ой» килә. Даже тормошта да башта, бөтөн нейләрне теге төрлө яҡтан анализировать итәсең, ир белән бит инде тоже төрлө хәлләр килеп щығырға может. Ә былый вот йырларға да белмейм, бейергә дә белмейм. Ҡай щаҡта ҡызығып ҡарыйм, вот кешеләр бейегәндә, бейемәгә щығалар. Мин как этот: щыҡсам, теге, аяҡҡа таш бәйләгән кеүек, ҡыймылдайалмаем шул.

– Бәләкәй сакта әнейегеҙ ниндәйҙер йырҙар йырлай торғайнымы?

– Юҡ, әней вот мин дүртенще класта укыйым ий, үлде, аларның жырламаға ваҡытлары да булмады. Без дүрт бала булғащ, әней колхозда эшләде, әтей эшләде. Ну ҡартәней безне шул ҡарады инде. Но аныҡы тоже, сыер, сарыҡ, анда мал ҡарыйсың күпме, анда жырлап утырырға ваҡыт та юҡ инде аның. Жырлар жырлап утырғанын хәтерләмейм, но ҡунаҡлашалар ие инде. Элек бит раҡы сатмыйлар, мин анысын хәтерлейм менә, бал ҡоялар ий, анда теге, нищек атала икән у, хмель үсә бит елға буенда, ҡумалаҡ. Ҡумалаҡны жыйып, шуны ҡайнатып, деревянный теге нейләр, ағащ бочкаларға салып, ащытырға ҡуялар. Шуның белен ҡунаҡ щаҡыралар ие. Вот ҡунаҡ щаҡыралар, но элек шулай исереп анда, ящик белән водкалар алып, андый ҡунаҡ юк ие бит. Килен төшә, кейәү төшә, ҡодаларны щиратҡа тотоп, аларны ҡунаҡҡа щаҡыралар. Анда алый исереп, исәрләнеп йөрөгән кеше булмый элекке ҡунаҡларда. Әней тоже шулый ҡуя ие инде, бал тиеп әйтәләр, хмельдан инде. Безгә жырлаң, ти ул, тауышланмаң, жырлаң, тауышлансағыз, аны эщкәндә, тауыш щыға, тивәйтә ий әней.

Ҡартәней әйтеүемщә, мин әнейнең артыннан бик нығ гоняться иткәнем инде. Элек басу ҡапҡалары була ие бит ауылда инде, ана шул басу ҡапҡаны щыҡҡанщы, аның артынан:

«Әней, әней!», тип ҡыщҡырып, әней эшкә бара, мин аның артыннан барам, бригадирлар күтәреп, ҡартәнейгә китереп ҡуйғаннар, шундай булғаным. Басу ҡапҡа – вот урам беткәщ, заграждение там, анда, ащып щығып йөрей торған ҡапҡа. Урам беткәндә, ул, может, маллар щығып китмәсен или жәнлекләр кермәсен, щит жәнлекләр тип ниткәннәрдер. Урам ҡапҡасы тип атала ие ул. Артыннан шулый барғаным, ә мине бригадир тотоп ала да нейгә ҡайтарып ҡуйған инде, ҡартәнейгә ҡайтарып ҡуйған. Йәш ярымға щаҡлы шулый, аннары кисәк туҡтағаным инде, әтейдән азыраҡ, берәт кенә ул мине, сиңа берәт кенә ниттем, азыраҡ ней белән, ҡабыҡ белән суғып алған инде. Шуннан сың как рукой сняло тиеп әйтә ие ул. Бүтән ҡумағанмын инде. Гел арттан ҡалмый тиләр, как веревка, эйәреп йөрү була инде. Искә төшөрә башласаң, күптер дә соң. Озаҡ, озаҡ искә төшөрергә кирәк. Хәтерләп тә булмый инде. Ковидтан сың тем более. Сезгә дә ҡағылғандыр ковид, чирләгәннәрдер.

Батырбай ауылынан Гусева Мөршиҙә
Ғәлимйән ҡыҙынан (1957 йылғы) яҙып алынды

Березники (Ҡайын) ауылы

Аптукова Әлфиә Ғәбдрәхим ҡыҙы, 1955 йылғы

–Һаумыһығыҙ! Үҙегеҙ менән таныштырып үтегеҙ

–Мин Аптукова Әлфиә Ғәбдрәхим ҡыҙы. Алтмыш сигез йәш, бер мең туғыз йөз илле бишенце йылда Бардада тудым, Бардада үстем, йәшлек шунда үтте. Мында кейәүгә килдем инде, Ҡайынауылға, Ҡайынауылда хәзер ҡырҡ жиде йыл торам.

–Ҡайҙа укыныгыҙ?

–Уҡыдым, Чайковский медицинский училище бөттем. Эшләдем бер аз ишеү, Барда больницада эшләп алдым медсестра былып. Ҡалған йылларды балалар баҡщасында медсестра былып эшләдем инде пенсияға щыҡканцы. Шәфҡәт туташы. Шәфҡәт туташы тип әйтейек, без, теге, үрәнгәнбез, русща ҡатыш, ай, аңламассың да инде, нищек сүләшеү нищектер тощно беззең нейгә тура киләдерме инде у, безнең торған жиргә, русщасы да кереп китә шунда бергә, русща укығащ. Русща укыдым Бардада. Бында килгәндә, башҡортща укымаға да белмей дә ием әле у бөтенләй, гәзит тә укымаға белмей ием, китап та уҡымаға белмей ием.

–Был ауыл әргәһендәниндей кыҙыклы тау, йылғалар бармы?

–Саҡсар тауы инде беҙдә мында, Саҡсар тип атала, беҙден даже клубта ансамбль былды, Саҡсар исемле, шушы тауның исемле былды.

–Исеме ҡайҙан килеп сыҡкан?

–Анысын белмейем, балам, кещекенәдән үк шунда туып үсмәгәщ, бик шәп ҡызыҡсынмағащ. Чирис, йылға Чирис тип, ишеткәнсездер инде, аны әйткәннәрзер. Щищмәләр күп инде шу беззен якта, әллә алты, әллә жиде, щищмә күп, бы яҡтан китсәң дә, теге жылғаның теге яғынан китсәң дә, щищмәләр күп.

–Ә был урманда берәй хайуандар йәшәйме?

–Эээй, ҡыр сыерлар күргәннәре бар, ней, ҡыр сыер, даже баласын да күргән бар. Кыр сыеры – лось быладыр инде у, ҡыр сыер, тибез без, ҡыр сыер, тип әйтәбез. Бүреләр бар, тип әйтәләр, айуларны белмейем, әйтәлмейем. Шуул, тағы нәстәләр? Нәрсә, тип тә әйтәм мин, нимә тип тә әйтәм

–Ауылығыҙға хас һүҙҙәр бармы? Диалектҡа?

–Диалектҡа? Белмейем мин андай сүзләрне. Барзыр за суң, мин нимә сурағанығызны белмейем, ниндәй кәрәктер сүзләр, күп анда. Сеззен телегезне нишәп аңламыйм мин, башҡортща? Сез шулый сүләшәсезме? Башҡортща аңламыйм. Ауырыраҡ безгә у, башҡортща тыңлағанда да әле, радиосын тыңлыйбыз, тоже икенще төрле. Беззеңщә сөйләшмейсезме сез?

–Һеҙҙе аңлайбыҙ ул беҙ.

–Аңлыйсыз, конечно. Беззең, кем белгән ий, барын да ҡушып киткәнбез инде телгә, бары да ҡушылған бында. Тощно, нищек, ҡый тип сүләшәбез, ҡый.

–Ҡый – ул бит тигәнде анлата бит?

–Бит, бит, ээ. Бит тип сүләшәбез, ҡый, тип сүләшәбез. Бүтән белмейм, балам. Бездә, әнә, серый ғына өйләр, сездә матурдырмы, бизәлгәнме? Сез ауылдандырмы ҡайсыдыр берегез? Ауылдан килгәнсездер? Ауылларығыҙ сеззә матурыраҡтыр әле, безнекенә ҡарағанда. Беззә әнә бик шәп, әләндей, имәнещ тип әйтәм, без әләндей итеп сүләшәбез, әләндей имәнещ матур өйләр. Әле Татарияда күрсәтеп жыялар ауылларда: вот андааа, ә беззә, күрәсең, әнә, нищек кенә.

–Нисә бала үҫтерҙегеҙ?

–Өщәү балалар. Ике ҡыҙ за, берне малай үстердем. Семья белен торалар инде, үзләренең ғаиләләре бар, семья тип сүләшәм икән, тей, ғаиләләре белә торалар, балалары бар. Туғыз внук бар, берәү оноҡщоҡ бар. Оноҡщоҡ – правнук, правнучка була. Сез алый әйтмейсезме?

–Беҙ ейән, ейәнсәр.

–Әәә, ейән оноҡ була,эме, оноҡщоҡ, малай, ҡыз – ейәнсәрме?

–Эйе.

–Ә ҡартәтей, ҡартәней сездә әби-бабаймы?

–Олатай, өләсәй, ҡартатай, ҡартәсәй... Мал көтәһегеҙме?

–Юҡ, элек асрадыҡ мал, асрадыҡ, булды, сыйырын да, бызауларын да, тана, танасы да, ҡаз, үрдәк ҡарадым, сарыҡ, бройлер севешләр, күкәй тип, сеззеңщә, йомортҡа тисезме?

–Аңлайбыҙ.

–Күкәй тип әйтәсезме? Күкәй сала торған севешләр – барын да ҡарадыҡ инде. Күп былмай инде, үзем генә, бавай щирле миңке, эшләйәлмей, шуға мин үзем генә, инде пенсиядә, житәр инде, етәр, пенсияне алабыз да шунда ятабыз, нимәшләйсең, эш бетмей алый, баҡща ҡарыйбыз, шулый.

–Баҡсала нимә үҫтерәһәгеҙ?

–Баҡщада как кеше кебек щөгөндөрөн, кишерен, теплицасында помидор, ҡыяр шунда, барын да понемножку. Торвалар, ҡара торва. Торва, беләсезме, нимә була торва? Редька була. Шалҡан – ул репа. Репасы – шалҡан. Ә редькасы ҡара, ащы була, ащы, редька тейләр. Редька русща белмейсезме? Күргәнегез юҡмы андый? Шундый нимәләр үстерәбез. Кәбестәсе обязательно инде.

–Емеш-еләк йыяһығыҙмы? Һеҙҙең ауылда бармы?

–Жимеш күп былды, узған йыл мин шунда шишмә буйда, клубниканы нимә тип әйтәбезейе әле без, шартлама, тейбез. Сез дә шулай тисезме?

–*Еләк тибеҙ.*

–Еләк просто, ну общий жиләк общий была у, ә земляниканы...

–*Ер еләге*

–Жир желәге тейсез, ә бездә лә шулай – жир жиләге.

–*Ҡайын еләге, тиҙәр беҙҙә*

–Ә, во-во, ҡайын жиләге тышта, жир жиләге, ҡайын жиләге, тощно, тощно, ҡайын жиләк – земляника. Ә өмөжөнө ҡурай жиләк тип әйтәсезме?

–*Ҡурай еләк – малина.*

–Малина шул ҡурай жиләк, ансы, ҡара, бәрәбәр икән, берерәк, берщәрәк сүләшәбез икән. Ҡушылған инде.

–*Еләк йыйҙығыҙмы?*

–Быйыл юҡ, погодасы нищек, күрәсез дә, узған йыл щамасыз жыйдыҡ, ҡайын жиләкне, у-у-у, туңдырып жыйдыҡ, ашарбыз әле шуны.

–*Сейә, алма үҫтерәһегеҙме үҙегеҙҙә?*

–Алма бар. Алма ҡойолоп китте, щищкәсе ҡойолоп китте, сыуыҡта. Апрелдә үк жылытты, вот тоже нащар ней былды инде у, нащар былды, алманың да быйыл китте, ҡарағатлар да аз ғына ҡалды, ҡарағат сездә нищек?

–*Беҙҙә лә ҡарағат.*

–Ҡызыл ҡарағат бар, ҡара ҡарағат бар, но аз ғына ҡалдылар, жиләкләре ҡойолдо. Бер аз ней утырттым инде, викториятейбез, сез дә шулый виктория тейсезме?

–*Эйе, виктория.*

–Викториясы бар, тоже үсмей инде, сыуыҡ өщен. Сыуыҡ тейсезме, салҡын тип сүләшәсезме?

–*Һыуыҡ та, һалҡын да.*

–Тоже әме? Ярар, балаҡайдар.

–*Бәшмәккә йөрөйһөгөҙмө?*

–Мәшкә тисезме?

–*Бәшмәк.*

–Без мәшкә тейбез. Әәә, йөрөйбез, былса, узған йыл тоже былмады, ней, белмейем, ней өщен былмағандыр, быйыл, может быть, может, яңғырлар былса, былыр.

–*Ниндәй бәшмәк йыяһығыҙ?*

–Бездә, ней, была бит, груздь жыябыз, без мындый нейләрне яратмыйм, подосиновик, подберезовик тип әйтәләр бит, андый ней нейтеп китә у, пешердең исә, яратмыйм, волнушкалар жыябыз, аннары суң рыжик, рыжик обязательно, рыжиклар была, шу өщ төрле, основной шулар, шулар жыябыз. Рыжик тип әйтәсезме сез дә? Юҡмы?

–*Беҙҙә әйтәләр.*

–Бәшмәк, бәшмәге ҡызыҡ былды әле миңә. Тағы нимә, кәстрүл аш пешерә торған мискә тейбез без. Сез кәстрүл тип сүләшәсез, эме?

–*Эйе.*

–Чайникны щурнай тейсезме?

–*Сәйнүк.*

–Әәә, сәйнүк. Чайник, тейбез инде без. Чайник безнең татарща түгелдер инде у, у чайник урыстан килгәндер, русщалыр инде, татарщасы нищек буладыр инде, чайник, чайник тип сүләшәбез инде, самауары самауар тейсең.

–Таба? Сковорода?

–Таба тейбез. Сездә дә таба, эме?

–Окрошка нисек?

–Нимә тип әйтәбезей инде аны? Окрошка тейбеззер инде без дә, аның исеме бар да суң татарща, матур итеп сүләшкән кеше бардыр инде, шулый әдәбищә укущылар сүләшәдер, мында, әнә, ней, анда кердегезме-юҡмы?

–Унда өйҙә булманылар.

–Әәә, уҡытущы үзенә күрә, сүләр ие, күп кенә сүләр ие, ҡызыҡ нәмәләр белә у, история дә күп белә ие, уҡытущы булғащ, әрәм былды, әллә нәрсәкәйләр ишетерсез икә, ә?

–Ҡыҙҙар, улдар ҡайтып йөрөймө?

–Ҡайталармы, киләләрме, берсе Тюмендә тора ҡыз, малайым тоже Бардада тора, Бардада йәшейләр, үзем Бардадан килдем дә аларны Бардаға жибәрдем.

–Ниндәй телдә һөйләшәләр?

–Белгәнщә, урысща да, шунда, нищек кәрәк, шулый, беззеңщә, беззең кебек сүләшәләр, без дә шулыйыраҡ, хәзер урысны кертәбез инде, әйтмәреме теге, урысща да әйтеп ҡуясың, татарща да әйтеп ҡуясың шунда, белмейем, төгәл үзебезщә үзебезнең диалект, белмейем, саҡланмыйдыр, тип уйлыйым, саҡлансын ие дә суң, саҡлап булмый.

–Бында барыһы ла ғәйнәсә һөйләшәләр, магазинға инһәң дә, ҡайҙа ла.

–Бында, Бардада жөрөдөгөзмө?

–Эйе.

–Без торабыз тисезме, йәшәйбез тисезме?

–Йәшәйбеҙ, тибеҙ.

–Без торабыз, без бында торабыз тип. Шул инде, тупасыраҡ безнең тел, тупас, тейем мин, тупасыраҡтыр, пожалуй. Нищек тип әйтейем, үзебезнең үзебезгә инде.

–Нимә була ул тупас?

–Тупас – ул грубый была, грубыйыраҡ безнең тел, тип уйлыйм мин.

–Күбеһе шулайтып әйтә.

–Әәә, шулый әйтәме? Грубыйыраҡ шундый, бер төрле грубый, нимә тип әйтейм. Сезнеке телегезне кисәк аңлап та булмый.

– Беҙҙең әҙәби тел бит.

–Өйрәндек тип әйткәнне тоже өйрәндек без. Шәп, әйвәт, кирәкле нимәләр сөйләйәлмәдем инде, балаҡайлар, историяларын белмәгәщ, әнә, Фәнзилә апа бар ие дә соң, ай, китеп барды, теге клубҡа яҡын, уҡытущы шундый рус литературадан, әзәбиәт, уууй, шу хәдәр бөтөн историяны белә ие Ҡайынауылның, бик әрәм былды инде, сезгә барын да сөйләп бирер ие.

Березники (Ҡайынауыл) ауылында Абдукова Әлфиә
Ғәбдрәхим ҡызынан (1955 йылғы) яҙып алынды

Баҡунова Ғәмилә Ғәбдулбар ҡыҙы, 1943 йылғы

Барда районыныꞓы. Мынсы минке малайның хатыны була, килен. Баꞓунова Ғамилә Ғабдулваровна, ꞓырꞓ өщнөң, сиксән булам, булдым, шикелле. Әвей инде. Балалар ана ꞓый малайныꞓы, килен инде мынысы. Ꞓыз мында тора – Миләүшә. Мин Березник тигән, Ꞓайынауылда торам, мында уланнарға ғына килдем. Бездә тупасыраꞓ сүләшәләр, әзәбищә түгел. Самовар – щурнай, сез әйткәнщә тупса – тупса была, өй – өү была, балалар – уланлар, курица – щебеш, цыплёнок – щебеш балаһы, торна – торна была. Үзегезгә рәхмәт, ыспай итеп сүләштек!

Березники (Ꞓайын) ауылында Баꞓунова Ғәмилә Ғәбдулбар ꞓыҙынан (1943 йылғы) яҙып алынды

Ғәбдүшев Наил Мөхөтдин улы, 1963 йылғы

Был минем мастерская. Ꞓырыꞓ тирәсе картиналар Уфада Национальный музейда выставкада. Мынысы сыймағаны, алып ꞓайттым. Яңыраꞓ «Мать и дитя» скульптурасына заказ бирделәр. Скелет, глинасын әзерләп ꞓуйдым. Бер ай ваꞓыт китәщәк был эшкә. Аласың, сатып аласың гипс строительный, бер тонна, бер тонна китәдер, и разбавляешь это все, и глинаны кусоклап и каждый гипсны глина йәбешмәсен өщөн, глинаны вазелин белә сылап, и каждый кусокның арасын да тоже вазелин белә сылыйсың инде. А потом начинаешь разбирать оттуда, который это, самый последний, берешь, ложишь, номер пишешь, снимаешь вторую, номер пишешь, опять рядом ложим. Иногда была инде, бер өщ йөз кусоклап была инде. Ә потом все это глинаны уаткылап төшөрәсең, киренән йыйасың төрлө сауытꞓа ꞓороған глинаны. Шушындый скелет ꞓала инде. Бу скелетны алып, икенще жиргә, урамғадырмы, ꞓайда, төпләрен ясап, шушыдылай варить итеп, теге гипсларны жыя башлыйсың, гипсны жыйдың, бетоном заливаешь. Анан гипсны алып орасың, ꞓала скульптура. Тимерләре бетонның эщендә ꞓала була, связка.

Ҡараҥ әле, вот мында китаплар инде миңке. Мәщет ҡырда «Түбәтәй», «Шүрәле» скульптуралары шулай ук миңке эшләр. Тағы ла ғәйнә телдә язылған миңке китабым щыкты, «Жазларымда ҡалсаҥ эй» тип атала. Бехдә ҡалсаҥ эй тивәйтәләр, ҡалсаҥ иде, тип түгел, ҡалсаҥ эй, тип. Ғәйнә телендә язылған шиғер китап инде. Шул китаптан бер шаярып язылған шиғерем инде, «Ҡайда булдың, жаныкайым?»

Ҡайда булдың, жаныҡайым,
Син жуғалсаҥ ҡайығы ҡый,
Кажмаҡтыға бардым, жаным,
Зур базарда булдым ҡый,
Нимә бар ул базар буйда,
Шунда жөреп ҡайтым ҡый,
Бармас идем шул базарға,
Син бит жоҡлап жаттың ҡый.
Нимә эшләп жөренең ней,
Күтәренеп ҡайттың ҡый.
Алдым картуф, щөгөндөрөн,
Алдым кишер, күкәй ҡый
Күкәй пеште, картуф пеште,
Базардан ҡайтҡащ ҡый.
Жаратышып бер үбештек,
Айлы кищләр житкәщ ҡый.

Бездә шулыйыраҡ ҡый тип сүләшәләр әле. Анан соҥ мында тағын шаярып язылған бер шиғер, «Таш егет былдым»:

Бищә эштә, шуны шәйләп
Щығып ыщҡындым,
Галстукны бәйләгәщтен,
Таш егет былдым.
Бидрә алып, кәлүш кейеп,
Киттем урманға,
Йә өмөжө, йә этборон,
Мәшкә жыйырға.
Бүкмә ашап, жоҡлағаным
Жәйге жаланда,
Йә өмөжө, мәшкәсе жуҡ,
Мин ҡайтыу жағында.
Күкәй алыр уахыт еткән,
Мин шуны белеп,
Ҡайтҡащ уҡ кердем азбарға,
Кәрзинне элеп,
Шап иттерде щүмещ белә
Мөгөштән бищә,
Буталды ҡый араҡысыз
Бүгенме, кищә.
Картуп ощоп килгәщ башҡа,
Мәрткә киткәнмен,

Сүләшмейщә күәнтәдәй
Йылны үткәнмен.
Мәшкә, күкәй, өмөжөләр –
Барысы буталған,
Хәтер тигән буҡща былған
Төшеп йыртылған.
Бүтән мәшкә, күкәй жыйып,
Азапланмадым,
Ҡызыҡ эзләп, ауыл араға
Бүтән щығып китмәдем.
Буҡща – муҡса, өмөжө – ҡурай жиләк, мәшкә – бәшмәк, Мынан соң тағы берәү бар ие, «Беҙдә йәшәү, дөрләү мәле»:
Ҡылжы-мылжы күңелләрбез,
Әләндей дә зәр халыҡ,
Аяҡ бассаҡ, басабыз без,
Зыңғырдатып, жер жарып,
Әштер-көштөр ҡыланмыйбыз,
Эшне эшлейбез аны,
Хәжәт түгел у ялҡаулыҡ,
Тырышлыҡ безнең яҡлы.
Келтер-мелтер йөрөмейбез
Тәғәнәләр дүгел ҡый,
Жаратабыз сөйгәннәрне,
Ятларны аптыратмый.
Кәлте үтләр ҡаща бездән
Ащығауыз түгелләр,
Кемгә дандыр, бездән былмас
Күкрәк ҡағып жөрөүләр.
Исәр-мисәр жуҡтыр беҙдә,
Хыялый алға киткән,
Аша азған Ходай ҡулда
Жуғарыдан күзәткән.
Арбаҡ-сарбаҡ былмадыҡ ҡый,
Байғышлар тип көлмәң әле,
Жәүер безнең ғәйнәдәндер,
Беҙдә дөргөүләр мәле.
Келтер-мелтер тивәйткән сүз – тегендә-мында суғылыу, келтер-мелтер жөрөү, ҡылжы-мылжы – әщегән, ҡылжы-мылжы кеше была ҡый, әштер-көштөр – анан-мынан, әләндей – әләәәәндей зур, әләәәндей ыспайы ҡый. Зәр – әйвәт, зыңғырдатып – ыңғырдатып, ну тивәйтеп. Дөргөү – дөргөүләп йәшәү, гөр килеп йәшейбез. Жәүер – ырыу.
«Мәңгелеккә ташҡа уйылған»
Ата-бабам жағы щал Уралда
Башҡорт далалары шаулаған,
Ғәйнә тигән бер ҡәбилә килеп,
Тол тауына житеп сыйынған.

Тол таулары бөйөк ғәйнә илен
Саҡлағандыр жилдән, дауылдан,
Бик күпләрнең тире мында тамған,
Бик күпләрнең ҡаны ҡойолған.
Мәщетләрдән иман нуры сибеп,
Беткән азан, ҡабат жаңарған
Жаныу, йәшәү, ирек, күкрәү, һәләт
Туған жаҡта ҡават жаралған.
Ҡайтауаздар былып жаңғырыйдыр
Йәшәү щыңы узған ғасырдан,
Эйелмәгән щал милләтем сымаҡ,
Бийеклеккә мин дә ашҡынам.
Бавайларның рухын истә тотоп,
Тарих ташлар жиргә таралған,
Ғәйнә ҡәүем башҡорт атлы исем
Мәңгелеккә ташҡа уйылған.
Тағын берне генә сүлейм дә, башҡа сүләмейм. «Без – ғәйнә башҡорто».
Урал таулар әләндей шул,
Ыспайы болоннары,
Тол буйында кемнәр йәшей –
Без, ғәйнә башҡортлары.
Илен жаҡлап, суғышларда
Жанын биргән ир-атлары,
Кемнәр алар батыр халыҡ –
Без, ғәйнә башҡортлары.
Киң ҡырларда тирен түгеп
Эшлей алған ул-ҡызлары
Кемнәр алар тырыш халыҡ –
Без, ғәйнә башҡортлары.
Онотмаған туған телен,
Жуғалмаған йыр-моңнары.
Кемнәр алар сабыр халыҡ –
Без, ғәйнә башҡортлары.
Мәңге сүнмәс бавайларның
Ҡабызған ущаҡлары.
Кемнәр алар бетмәс халыҡ –
Без, ғәйнә башҡортлары.

Березники (Ҡайын) ауылында Ғәбдүшев Наил
Мөхәтдин улынан (1963 йылғы) яҙып алынды

Дускаева Гөлнара Рәмил ҡыҙы, 1970 йылғы

– *Үҙегеҙ менән таныштырып үтһәгеҙ?*

– Дусҡаева Гөлнара Рәмил ҡызы, илле ике йәш.

– *Был ауылға килен булып төштөгөҙмө?*

– Юҡ, бу ауылның мин, ошонда тудым.

– *Аш-һыу һауыт-һабаһы атамаларын әйтеп китә алаһығыҙмы?*

– Щоҡор тивәйтәбез чашканы, кастрюля – мискә, ложка – ҡалаҡ, бәләкәйен балҡалаҡ тивәйтәбез, тарелка – тәрилкә, ҡаҙан – ҡазан, блюдце чашки – щынаяҡ табаҡ, йомортҡа – күкәй.Ташалдыр – үзбәкләрнеке дә бар ҡый, сауыт, щәй эщә торған. Матур – ыспайы, йәмсез – яматай, усал – жауыз, әләндей әйвәт, әләндей нащар, әләндей, очень буладыр инде у, рущща әйтсәң, ауырый – щирлий, аш – үрә тивәйтәләр ие элек, аш тивәйтәбез хәзер, элеккеләр аш тивәйтә.

Березники (Ҡайын) ауылында Дускаева Гөлнара
Рәмил ҡыҙынан (1970 йылғы) яҙып алынды

Дускаев Рәйес Таһир улы, 1959 йылғы

– Ҡайын ауыл, кергән жирдә уҡығансыздыр, родина Масгута Имашева, тип. Мин водитель инде, ну эшләнем, охранник ГБР, ну төрлө эштә, колхоз бөткәщ, туҡсан бердә щығып киттем мин, әле пенсийәдә, эшлейм әле, хәлдән килгәнщә.

– *Ауыл тураһында нимә әйтер инегеҙ?*

– Эш былмағащ, ауылда кеше артыҡ ҡалмыйлар алый, зарплата аз, ул зарплатаға йәшәп булмый инде, үзегез беләсездер, мин хотя пенсионер былсам да, аҡща тотола, күргәнен ашыйсы килә, барасы килә барыр жиргә.

– *Ауылда халыҡ күп түгелдер, ике йөҙләп бармы?*

– Ай, численносын, ялғанларға яратмыйм инде, тощносын әйтәлмейм, ну былый объем буйынща үсә, например, бу урамдан арт яҡта юғий элек, теге яҡта ие, анда ызбалар бөтә ул, ә бы яҡта үсәләр, былайға үсәләр, но по площади үсәләр, ә халҡы аз. Тормаған йортлар бар күвеһе, мында тормыйлар алар, мынсында әвей жәйен генә тора тоже, дальше анда ызба, күп йортлар безнең урамда тоже бар.

– *Ғаиләгеҙҙә нисә кеше?*

– Без өщ, өщәү, мин – иң зурысы, уртада – сеңлекәш, и энекәш. Минем өщ малай инде. Өщ малайның ике малайы өйләнгән, берсе өйләнмәгән әле, утыз бер йәш была. Академия бөттө тоже малай, нейдә, хәзер Союз художниковта числиться итә, Перимдә, тора шунда.

– Ауылда күл-йылғалар бармы?

– Бездә Чириз йылға и тегендә через асфальт ней инде, Тол йылғасы.

– Мәктәп бармы ауылда?

– Мәктәп безнең ул зур ие, но мыны элекке ясле, ясленән переделывать иттеләр, но по масштабу ней инде ул, мында кейәү эшлей безнең, Амиров Ринат Миһранович.

– Туғыҙ класмы?

– Юҡ, ун бер класс, хәзер ун бер, туғыз класс без уҡығанда ғына ие.

– Берәй уҡыу йортон тамамланығыҙмы?

– Юҡ, мин уҡымаға кердем дә шул сельхозакадемияға, уҡымадым, бөтөрмәдем то есть, зимний сессияда водителгә уҡыдым да все әнә. Ғөмөр буйы водитель, тивәйтсәм, ялған былыр, ну, ГБР-да эшләвалдым охранда, ГБР – группа быстрого реагирования.

– Берәй ҡыҙыҡлы хәлдәр тураһында һөйләгеҙ әле. Урманға мәшкәгә барыуығыҙ тураһында, бәлки?

– Мәшкәгә әле быйыл жөрөмәдем инде, уже эшкә киттем ҡыш көнө, көз сумка да әзерләп йөрөй ием. Сразу сорау биргәщ, искә төшмей инде ҡызыҡлы нейләр.

– Һеҙҙә ҡапсыҡты нимә тип әйтәләр? Мешокты?

– Мешок тип тә әйтмейләр, мишек, тивез, картоп тивез бәрәңгене, сөгөлдөр – щөгендер, селәүсен – сөгөзлин,

Березники (Ҡайын) ауылында Дусҡаев Рәйес
Таһир улынан (1959 йылғы) яҙып алынды

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы, 1943 йылғы, Ишманова Илүсә апай, 1966 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып үтегеҙ әле?

– Мин Гөлсинә Ишманова Әхмәтғәлиевна былам. Ун өщ көннән сиксән былам. Шушында тудым, шушында үстем, тип әйткән, ти әнә ҡый, мында торабыз инде. Бүтән бер жиргә дә барғаным жуҡ мин. Ҡайнауылда уҡыдым. Ҡайнауылда жидене беттек, безнең заманныҡы. Анан соң вещернийда уҡытып алған булдылар, сигезне бетертеп, аннары ун берне бетертеп алған булдылар. Аның бер файзасы да юҡ.

– Бала саҡта ниндәй уйындар уйнап үҫтегеҙ?

– Без городки уйнадыҡ, щүрәкә суҡтыҡ. Мин малайлар арада уйнадым күберәк. Городки – городки, менә таяҡ инде у. Щүрәкәсе – туҡмаҡ, шуны орабыз да шулый уйнадыҡ инде. Ҡащыҡ уйнадыҡ, әпейләр уйнадыҡ шу әпейләр белә, шу. Ызба төзөгән былып, ҡунаҡҡа щаҡырып бер-беребезне. Жаулыҡлардан ҡороп алабыз да, ызбадырмы-нимәдер.

– Атай-әсәйегеҙ тураһында һөйләп үтегеҙ әле?

– Минке әтейем Әхмәтғәли исемне, әнийем Шәмсикамал ий. Миңке бавайым нейдә туған, Калтасинский район, Илщебай ауылда тыуған, бавай өүдә әле. Хәзер Калтасинский районны сүләмейләр дә, белмейләр дә, беттеме соң ул? Исеме – Вәсил, фамилиясы – Ишманов, Калтасинскийда туған. Хәзер ней, Өфөнө ащтың исә, көтә дә көтә у, районны сүләмейләр микән, тип. Аңа сиксән жите йәш хәзер.

– Нисә балағыҙ бар?

– Икәү. Малай, зуры, бер ызба аша тора. Ҡыз, кещкенәсе, тегендә тора. Шундый, ҡартбыз инде, ҡартбыз.

– Ниндәй милли йолалар атҡарыла, байрамдар үткәрелә?

– Бәйрәмнәр шулый инде, былғаннары была торадыр, мин хәзер йолаларға ҡысылып йөрөмейм, күрәсездер, характерым да бер төрлө генә, сүләшеүем дә бер төрлө генә, жолалары жола жирендә жөрөй. Бәйрәмнәр шулар үтә инде, ниндей байрам бар – ҡорван, савантуй. Савантуй была, жигерме сигезендә ҡорван бәйрәм была. Мынысы үтә бездә барывер.

– Үҙегеҙ милләтегеҙ буйынса кем?

– Башҡорт тип язылдыҡ. Мына былый тормошта да исем язуы да башҡырт ҡый бит, перепись былғанда, переписьта башҡырт тип язылабыз. Без барыбыз да, белмейм, ҡан-фәләне, әтей-әнейләр дә элегелектән башҡорт тип язылған да. Аның ҡан типме, шулый тип язылған инде элегелектән башҡырт, тип. Безнең исем язуы да, әтейнең дә исеме башкир. Шулый-шулый килгәндер инде.

– Күҙәтеп йөрөйбөҙ, телегеҙ әҙәби телдән байтаҡ айырыла.

– Мына элегерәк сезнең журналларығызны алабыз ий дә соң, барыбер аңлыйбыз, һ белә сүләшсәгез дә. Безнең щ хәрефенә әйтмейщез, шикелле. Щәй тигәнне сәй тип әйтәгез, щ хәрефен әйтмейсез.

– Һеҙҙең яҡҡа ғына хас ниндәй һүҙҙәр бар икән? Иләсә һүҙен ишеткәйнек, бейәләй шулай атала икән?

– Иләсә тибез без.

– Өмөжө һеҙҙеңсә малина, беҙҙә ҡурай еләге тип әйтәләр.

– Әнә ҡый, өмөжө – өмөжө, малина, культурныйыраҡ кешеләр шулый әйтәлер инде, без өмөжө тибез үзебезщә.

– Муйылды нисек әйтәләр? Черемуха?

– Черемуха – шоморот, ҡайсы шоморт, тип әйтәлер, мин, например, шоморот, тим. Сез мәшкәне нищек әйтәсез?

– Бәшмәк, тип әйтәбеҙ.

– Әәә, мәшкәне сез бәшмәк тисез, шулардыр инде айырмалар.

– Ауылығыҙҙың тарихы буйынса нимә әйтә алаһығыҙ? Ауылдың исеме ҡайҙан барлыҡҡа килгән?

– Тарихына ҡәдәр ҡысылмыйм инде, балам. Зурыраҡ кешеләр икенще төрлө сүләгәннәрдер, нейләр, башлыҡлар, районныйлар. Например, мин берәр сүз әйтеп ҡуйдым

исә, Аллаҡайым, кәрәкмәй, ҡаян щыҡҡанын белмейм мин анын, лучше белмәүең күп тынысы, балам, белмәүең күп тынысы.

– Йылғалар бармы бында?

– Бар, Чириз. Ҡазанда әртис былып жөрөй Имашев Мәсхүт авый, жырщы, композитор, әле савантуйға да килгән ие, туҡсан өщ йәш туламы икә. Әнә Чириз жылға, алар шул Чириз тигән ауылда тороп, мынан ун ике щаҡрым микән. Йылға исемне ҡушҡаннар алар Чириз, тип. Шишмә сезнең яҡта ауыллардағы кевек, безнең урам, ауыл уртада аҡҡаны сирәк анын, жуҡ тисәң дә была. Ҡазан яҡта шишмә сыудан, шишмәдән, йылғадан эщкән былалар сыу, гел шишмәгә барған былалар ий.

Килен, киләле мында! Ҡызлар белән сүләшеп алабыз, киләле. Хоть бер-ике сүз сүләп ҡуяле, йәшләр, йәшләрсә сүләле, балам. Ана сураң әле килендән, ул күп белә. Ыспайы сүләшә.

Ишманова Илүсә: Килене булам мин анын. Ну без ҡый белән сүләшәбез инде, эме тип. Әзәбищә сүләшмейбез, безнең тел тупасыраҡ инде шундый. Әнә – вот это. Әнә ҡара тигән сүз была инде ул. Кирәкне кәрәк тейбез, башҡортща да кәрәк шикелле? Безнең ҡый үзебезнеке инде. Тел безнең татарща да түгел, башҡортща да түгел. Мин былый күрше ауылда тудым. Күрше ауыл бында Байауыл, Куземьярово, йыраҡ түгел, мында дүрт километр ғына, күрше ауыл.

– Бында Ҡайынауылда халыҡ иҫәбе күпме?

– Дүрт йөздән күберәк кевек кеше.

– Ҡайынауылдың исеме ҡайҙан барлыҡҡа килгән?

Ишманова Илүсә: Ҡайыннан щыҡҡандыр инде, Ҡайынауыл, Березники русщасы да бар, береза – ҡайын. Мына шулый тип әйтәләр инде, ҡайын күп былған, тип.

Фәнзилә апа юҡ, Фәнзилә апа быдса, сезгә барын да сүләп бирер ие, алар андый нейне күп белә, китаплар да шундый күп язды ул.Ҡәдриә апаға керерләр әле у, Ҡәдриә апа да белер әле у. Сез үзегез Уфадан килдегезме? Уфа һәр хәлдә без барған щаҡта, ней, нәпәшә ҡараңғырағый кергәндә, теге картуп сатып жөрөгәндәме шу. Бәрәңгене картуп тейбез без. Барып төштөк теге Салауат атҡа атланып торған жирдән теге күпергә. Илсөйә Бәдретдинова сөйләп жыя да: щиләк, бидрә, нимәләр. Иламыйбыз, сыҡтыйбыз. Өләсәй бездә ҡартәней, ҡартәтей, ҡартәней. Сездә әсәй инде, бездә әней, әтей. Әней тип сүләшәбез, әней, әтей. Аңлашыла инде сезнең тел, радиолардан тыңлыйбыз башҡортларны, тигән бул. Элегерәк, әйтәм дә, журналын алабыз ий, Сәлихә ала ие, барыбер уҡып была ие, сезнең с урынына щ ҡуйып алабыз да уҡыйбыз ие аны. Әйткәндә шулый әйтелә. Һ урынына с ҡуйып сүләшәбез, без саумы тип әйтәбез, исәнме тип әйтәбез.

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Иң беренче ни хәл тип ҡыщҡырабыз анда.

Ишманова Илүсә: Ни хәл дә түгел – мәхәл, бүтән нимәсе юҡ анын, исәнлек шул.

– Был ауылдың Березники, Ҡайынауылы исемдәренән башҡа исеме юҡмы?

Ишманова Илүсә: Березники, шу Ҡайынауылдыр ғына, берәү генә, берәү генә. Библиотекада китаплар юҡ микән у, ауылның өщ йөз йыллығына китаплар да яздылар, анда да тарихлар булмаға тейештер.

– Һеҙҙә мәсет бармы?

Ишманова Илүсә: Бар, анда мөгөштә, кылубҡа ҡаршы, азыраҡ ҡына нейе күренеп тора әнә ҡый, йәшел төстә. Мында хәзер мәщет бер егерме биш йыл бардыр инде. Ә элек, вапще элеккещен әйтелмейем инде мин. Ә бу мәщетне, элек анда ней ие, бытовой ней ие. Балам, Айгиз тыуғанда, мәщет юғие у, Альмирны Бардаға алып бардыҡ, Альмир тыуғанда да юғий әле. Васимә тыуғанда, может, бар былып щығадыр, патаму што Жиған авый килеп, өүдә генә ататтыҡ исемне. Вот өү, өү әйтәбез инде. Өүдә. Өүгә керәбез.

– Ауыл халҡы нимә менән шөғөлләнә?

Ишманова Илүсә: Мәктәп бар бездә, ауыллардан килеп уҡыйлар инде, ун бергә щаҡ. Быйыл нищә бала щыҡты икән, анысын әйтәлмейем инде, һә безнең үзебезнең балалар күптән уҡып щығып беткәщ. Ике йөзгә басылмыйзыр инде, может, йөз илле инде ҡый бар микән. Безгә күрше ауыллардан да киләләр – Ҡудаш, Түбән ауыл, Баҡща ауыл, үзебез белән алты ауыл была инде, автобуста ташыйлар, алып киләләр, алып ҡайтып ҡуялар. Сельсовет та бар, садик бар, әнә ҡый клуб бар. Ә мындый элекке нейдәр жук инде, фермалар-фәләннәр, бер нимә дә ҡалмады.

– Кешеләр ҡайҙа эшләй?

Ишманова Илүсә: Күпщелеге Бардаға барып эшлей йәшерәкләр, Бардаға киләләр, яҡын патаму што. Мәктәптә уҡыталар, кемдер клубта эшләй әнә, кемдер сатыу итә, кемдер частный үзенеке, кемдер мал белен йәшей.

– Бал ҡорто тотмайҙармы?

Ишманова Илүсә: Хәзер азыраҡ, элек күвие, патаму што хәзер элеккеләр ҡорт тотоущылар ололар инде олоғайдылар. Ә йәштәр бик шәп аның белән заниматься итмейләр, бар, конечно, но элекке кевек түгел, элек почти через каждый дом ҡорт тоталар ие. Безнең уланнар кещкенә щаҡта даже урамға уйнамаға щығалмыйлар ие. Бездә элек мында күвий ҡорт тотоущылар, әме, Хәлидәдә бар, Айрат авыйларда, Мәсғүт авыйларда, Ҡәдриә апаларда, барысында да бар тивәйтерлек ий, хәзер берсендә дә юғинде, олоғайып беттеләр. Һә безнең урамда Иғәт авый белә Илдар авыйда ғына, әме, соңғы йортлар инде нейдәге, ауылдағы.

– Ә ауылда иң оло кеше кем? Нисә йәштә?

Ишманова Илүсә: Иң оло кеше, может, безнең әтей микән, кем икән. Мәсғүт авый микән?

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Ике йәшкә зурырак ул, сиксән сигез былып бара у.

– Һуғыш ветерандары ҡалмағандыр инде?

Ишманова Илүсә: Ветерандар ҡалмады инде, юҡ, бөттө. Һә безнең суңғы ветеран Барый абыйның үлеүенә, тоже Ишманов, безнең туған, безнең түгел инде, безнең ирләрдең туғаннары, әтейнеке авызыйы была инде, үлеүенә биш йыл была инде аңҡы. Туксан дүрттә үлде. Үлеп бөттөләр инде, юҡ.

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: И Ходайның рәхмәте, тиән бул, тамаша.

Ишманова Илүсә: Шулый, бүтән эшләгән жирләр юҡ та, шикелле.

– Һеҙ үҙегеҙ ҡайҙа эшләйһегеҙ?

Ишманова Илүсә: Мин пенсийәдә инде.

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Шулый да эшлейм инде, тивәйтәле.

Ишманова Илүсә: Миңә илле жиде йәш. Элек эшләдек, тигән бул. Хәзер дә эшлейм, хәр щәщ кисәм, парикмахерский ащтым. Частник. Работа для души пенсия йәштә. Элек эшләдем, сбербанкта да эшләдем, сатыущы булып та эшләдем, почтада да эшләдем, начальник былып эшләдем соңғы ун ике йыл. Шулый.

– Ҡайҙа уҡынығыҙ?

Ишманова Илүсә: Пермьда финансовый техникум бөттөм. Тағы нимәләр сүлейм икән, ҡызығыраҡны, тиән бул.

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Элек ниндей уйыннар уйнанығыз, тип сорадылар.

Ишманова Илүсә: Беззекеләр уланнар лапта уйнадылар инде. Кругҡа басалар да, таҡта белән шундый ней инде ул, кещкенә туп, тупны суғалар, бер-берсенә тейермәә тейеш инде. Уртаға да торалар, ҡый, эме, шуларға тейермәә тейеш инде туп белә. Уртадағы ора, шикелле, ҡый. Ә бына Сабантуйларда инде бөтөн жирдә уйнаған уйыннар инде: щүлмәк суғалар, сыулар жүгертәләр, күкәй жүгертәләр. Щүлмәк – балщыҡтан ясалған нимә инде, сауыт инде у. Шуны әйләндерәләр дә күзне бәйләп суғалар таяҡ белән. Щүлмәк суғыу тиватала инде безнең. Ә былый уланнар хәзер бер нимә дә эшләмейләр, уйнамыйлар инде урам буйда безнекеләр. Безнең бу урам ҡартайды инде, уланнар юҡ, кещкенә уланнар.

– Күршеләр менән аралашаһығыҙҙыр?

Ишманова Илүсә: Күршеләр белән аралашабыз. Бөтөн олораҡ инмей, конечно, мында оло апалар тора...

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Әвей-щәвейләрбез инде барывыз да, әнә шушы килен булыша барыбызға да, нимә кәрәк, әйдә, жүгереп-жүгереп, жүгереп-жүгереп...

Ишманова Илүсә: Ут сүнсә дә, газ ҡапса да, тиән бул, газ сүнде, ансы кәрәк, мынсы кәрәк.

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Утны щутлап бирәсе булса да, хәзер теге нимәне бирделәр бит, сездә бардырмы ундый нимә, пульт.

Ишманова Илүсә: Пульт белә ут. Бағана башта пульт белә ҡарыйбыз инде шулый, аны белмейбез дә без, дневной, ночной, язып-язып эләсе дә белә торған түгел. Газ әле генә керде безгә. Централизованный сыу, әйвәт инде. Йәшәмәгә была.

– Балаларығыҙ бармы?

Ишманова Илүсә: Балалар бар инде, зурлар алар. Ике малай, бер ҡыз. Зурысына утыз биш йәш инде.

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Шулый йәшип ятабыз матур ғына иттереп, тиән бул.

Ишманова Илүсә: Ана яфраҡ та күтәреп алып ҡайтып баралар да.

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Сездә яфраҡны нимә тивәйтәләр?

– Беҙҙә япраҡ.

Ишманова Илүсә: Бездә дә әйтәләр, кемдер япраҡ тип әйтә ҡый ул. Кемдер япраҡ тей, без яфраҡ тип сүләшәбез.

– Мунсаға алынғанды миндек, тибеҙ.

Ишманова Илүсә: Ул миндек веник тигәндән алынған микән, веник нищек икән, вениктандыр у.

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Ҡайдадыр веник тип тә сүләшәләр ҡый инде, без яфраҡ, тибез.

Ишманова Илүсә: Беррәт Фәрит мында, Рәмзиә апаның малайы...

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Мунща инәбез тип әйтәбез без, керәбез түгел. Мунща инәбез, щавынавыз.

– Беҙҙә лә шулай ук. Беррәт нимәне аңлата?

Ишманова Илүсә: Беррәт тип сүләшәбез – однажды. Беррәт барған идек, бер ҡават, бер ҡават.

– Беҙҙә бер уаҡыт, бер заман тип әйтәләр.

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Мында да әйткән кешеләр бар да соң.

Ишманова Илүсә: Сүләшәләр инде бер уахыт тип тә, хәсрәт. Бездә лә шулый бар да соң, шулый, әйтәм дә, простой, тупастыр

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Эй, аларныҡын ҡарағанда матур әле безнеке, әнә әйтәлмей сүзне ҡыйышыйтып бөтәләр. Без, ищмаса, оста ғына иттереп сүләшә дә ҡуябыз. Вот әнә, ищмасасы нимә була? Ищмаса?

– Исмаһам?

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Ээ. Яра, һәр кем үз илебездә үзебезщә мәғәнәсе, уланнар, тормош шулый.

– Беҙҙә Башкортостанда үҙендә төрлө районда төрлөсә һөйләшәләр.

Ишманова Илүсә: Бездә дә бар, Пермь крайда, мына районнар, Октябрьский район бар, анда аларның диалекты совсем другой, алар мөстәҡыль-мөстәҡыль тип сүләшеп жыялар, Кунгур район бар, эме, Березовский, каждый микрорайонның айырыла инде телләре.

– Беҙ большой тигәнде ҙур тип әйтәбеҙ бит инде, ҡайһы бер райондарҙа дәү тип әйтәләр.

Ишманова Илүсә: Кещкенәне даже бичикий тип әйтәбез әле, бичикий генә тивәйтәвез. Бәләкәй була инде у, бәләкәй.

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Сезнең дә үзегезщә әйвәт, бежзнең дә үзебезщә әйвәт.

– Ҙур рәхмәт һеҙгә, бик матур мәғлүмәт алдыҡ һеҙҙән!

Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙы: Ярар, уланнар, исән-сау, матур тороң, бәхетле-тәүфиҡлы булың, әтей-әнейләрегез әйткәнне исән-сау щығың, Ходайым, Аллаҡайым, таза булың. Ҡай щаҡта ҡартайғащ, безне искә алың.

Березники (Ҡайын) ауылында Ишманова Гөлсинә Әхмәтғәли ҡыҙынан
(1943 йылғы) һәм Ишманова Илүсә апайҙан (1966 йылғы) яҙып алынды

Мостаева Әлфинә Мөнир ҡыҙы, 1967 йылғы

Без хәзер сезнең белән Ҡайын ауыл клубында урынлашҡан Барда түбәтәйе музейында. Барда түбәтәйе музейы безнеке районыбызда бик алға китте. Аны без проект буйынца, проект язып, жиңеп яуладыҡ инде. Шунан музейны төзә башланыҡ. Безнеке основной мында Барда түбәтәйе, күрәсез сез. Барда түбәтәйе безнеке айырылып тора башҡа түбәтәйләрдән инде, Ҡазан түбәтәйләренән. Безнең түбәтәйләр дүрт клендан тора инде, өщпощмаҡлы, шуға да инде безнеке айырылып тора инде. Дүртәү өщпощмаҡлар и теген тип әйтәбез астағы ҡырҡыу тивәйтеп атыйбыз инде без үзебезщә, ҡырҡыудан тора инде. Түбәтәйләр буйынща әйткәндә, без күптәнән эщлейбез инде, түбәтәй музейы ащылғаннан башлап. Безнең мында мастерлар да күп, Ҡайын ауылда, дүртәү булдыҡ хәзер. Шушы мастерлардан элекке

әвейләрдән ҡалған эшне дауам итәбез инде шунда.Түбәтәйне щигә башлағанда, иң беренще шушы өщпощмаҡлардан башлыйбыз. Кленнар башта картонға бәрхәтне йәбештерәбез карандаш клейы белән, анан соң лекалалар йәбештереп, лекалалар буйынща тыныщ. Безнеке Барда түбәтәйе юртаға оҡшаған, шуңа түбәле инде. Түбә сүзенән алынған инде у, шуңа без аны түбәтәй тип атыйбыз инде, түбәтәй тип аталған инде. Иң боронғо түбәтәйләр безнеке менә ике бөртөк кенә, алар кәләпүшләр тип атала инде. Бу бик боронғо түбәтәйләр инде безнеке. Хатын-ҡызларныҡы ҡалфаҡлары бик боронғолар инде безнеке, анантын хәзер ҡалфаҡларны да икенще төрлө щигә башладыҡ, формалар китерәбез инде. Башта түбәтәйләр безнеке мулина жибе белән щигелгән инде, төрлө төстә жипләр белән щигелде. Бу безнеке әвейләребездән ҡалған эш инде. Анан соң, без йәшәрә барған сайын, үзебездә заманщараҡ кертә башладыҡ, пайеткалар кертә башладыҡ, хәзер инде бөтөнләй бисер белән эшлейбез инде. Шушы түбәтәйләр буйынща без мастер-класлар үткәрәбез, түбәтәйләр щикмәгә үрәнгәнбез. Хәзер без Пушкинский карта белән эшләдек, балаларның эшләренән дә түбәтәйләр создавать итеп, шушында күргәзмәгә ҡуябыз инде. Бик күп желать итеп жөрөйдәр инде безгә, кружоклар эшлей безнеке шушы түбәтәйләр буйынща клубларда, төрлө выставкаларға жөрөйбез, миңке өстә инде шушы выставка-нимәләр, Пермнәргә жөрөйбез, Куедаларға барабыз, ҡая щаҡыралар, шунда барабыз инде шу түбәтәйләр белен. Анда да тоже түбәтәйләрне сатабыз, анантын аҡща керетәбез и мастер-класлар күрсәтәбез инде. Безнең шушы түбәтәйләр белен генә знаменитый түгел инде безнеке музейыбыз, алға таба китейек инде. Төрлө үзебездән жыйылған, әвей-бавайларыбыздан жыйылған әйверләр тип әйтәбез инде. Национальный күлмәкләр безнеке, мынысы көнлөккә кейә торған, көн дә кейә торған әвейләрнең күлмәге былған инде элеккеләрдән, төрлө күлмәктә жөрөгәннәр әвейләр. Бу бик боронғо, әнә даже ямаулар салынған, ауыл кешеләренән жыйған инде, щаваталар. Мынсы – бәйрәм күлмәкләре инде, бәйрәм уахытта шушындый камзуллар белән

кейгәннәр инде. Бы яғына ҡарасаң әнә, бы яҡҡа щыҡсағыз да ярый, мында эщке күлмәк тип әйтәбез, әме, әнә шушы нейләр, киленнәр, ҡызлар инде, элек үзләренә-үзләре шундый эщке күлмәк әзерләгәннәр. Кийеүгә барғащ, иң беренще шушы эщке күлмәкне кейгәннәр инде. Мынсы повседневный тоже көн дә кейә торған инде. Мынсын хәзер без концертларда, фольклорға кейәбез инде шушындый нейләрне, нindeй нейләр, калушлар, әнә, бу тоже бик боронғо галуш инде, аны әвейләребез безнеке бәйрәм щаҡта ғына кейгәннәр инде, хәзерге кевек үкщәле бүтәнщә иттереп ясатылған инде. Искещә аҡщалар жыйдыҡ без, ней, әвейләрдән ҡалған аҡщалар инде былар да, үзебездән ҡалған аҡщалар ҡый. Иске китаплар. Мынсы – безнеке ауылыбызның танылған баянист Идеал авый инде, мынысы – безнеке мәктәп шушы Мәсҡүт авыйның исемен йөрөтә, Имашев Мәсҡүт, мынысы инде безнеке, сез танйысыздыр, Наиль авый Габдушев, жирле рәссәмебез, безнең ауылда, Ҡайынауылда йәшәп ята инде, сезне ҡаршы алған авый инде ул. Дальше мында да ней, тоже ауылдан жыйылған нейдәр, утварьлар инде. Мынсы, беләсезме, нәрсә өщөн, мынысы балыҡ тотоу өщөн, сыуға батыралар да шунда балыҡлар тере щалалар, төрлө нейләр. Мынсы ней, элекке әвейләр-бавайлар пещән жыйғаннар инде, пещәнлек-кивәнне өүгәннәр инде, шундый нейләр инде. Охотничий щаңғылар, тире белен ясалған, щиләкләр, элек шушындый щиләкләр белен су ташығаннар, әнә, хәзерге кевек щиләкләр булмый инде. Мында охотничий утварләр безнеке, ҡапҡаннар-нимәләр, жир белен эшләгән уахытта кәрәк-жараҡлар инде, ураҡлар. Тегү машинасы бар безнеке, «Зингер» тип боронғо. Ҡарап китегез инде, мында әнә самауарлар, элек электричество булмаған, шундый самауарларда щәйләр ҡайнатып эщкәннәр, әле хәзер дә бездә саҡлана ул. Ағащ ҡалаҡлар белен ашағаннар элек ҡартлар, әнә ҡый. Мынысы инде ней, элекке мясорубка, тип әйтеймме, корыто, итне дә шунда щапҡаннар элек, кәбестәне дә шунда щапҡаннар, элекке мясорубка тип атала инде у, үзебезщә әйткәндә. Ведролар, иләкләр он илей торған, былары – күвәтләр, ней, йомортҡаларны шунда саҡлағаннар инде, щүлмәкләр, элекке үтүк, ҡайсылай эшләгәнен беләсезме бу үтүкнең? Әләндей ауыр булған ул, күмер салып эшләнгән, ҡуз салып, күмер түгел, ҡуз салып эшләгәннәр, шу ҡуз белән ҡыза да шуның белен генә үтүкләгәннәр. Мынсы – ней, сепаратор, аның өстө юҡ инде безнеке, әйләндерден исә, шунан сөт айырта торған нимә. Иң ҡызығы безнеке – турислар киләләр исә, бу нәрсә, тип сорыйлар, бу нәрсә, сез беләсезме? Бу, ней, тараҡаннар элек күп былған, ҡый эме, элек бигерәк шәп булған ул, хәзер генә юҡ, эме, тараҡан тота торған, азыраҡ шунда икмәк салып киткәннәр дә мөгөш тирәсенә ҡуйғаннар, шунда тараҡаннар жыйылалар да и ҡышҡыда шуны апщығып селекә, ҡағалар инде, тараҡанны шулый бөтөргәннәр, ловушка для тараканов була инде. Мынсы – мищнеке нейләре инде. Стиральный машина элекке уаҡытныҡы, ҡул белен шунда стирать иткәннәр инде. Элек сәлейдә ҡарағаннар баланы. Мынсы ней, станок, киндер суға торған, төрлө паласлар шунда суҡҡаннар инде әвейләр безнеке. Тәрәзәләргә шундый щелтәрләр элгәннәр элек әвейләр, әнә, үзләре ясалған щелтәрләр, ҡул белен эшләнгән эшләр. Сорауларығыз булса, бирегез, отвечать итмәгә тырышырбыз.

– Исем-шәрифтәрегеҙҙе әйтеп үтегеҙ әле?

– Мостаева Әлфинә Мөнир ҡызы. Сәлей сездә нищек атала?

– Сәңгелдәк, бишек.

– Бездә сәлей, бездә генә ул сәлей.

– Таҫтамалдар бынауылар бит инде?

– Тастамаллар бы яҡта бар әнә. Ҡыз кийеүгә щыҡҡанда, шундый тастамаллар щиккән, эме, хәзер современныйыраҡ бара инде, үзләренеке исемнәр белән дә щигәләр. Ҡыз үзе

щикмәгә тейеш. Ҡызныҡы кийеүгә щыҡҡанда тастамалы булырға тейеш, мендәр тышы булырға тейеш и шушындый тастамаллар да булған, мынысы элеккерәк инде, хәзер современныйыраҡ мынсы була инде.

– Икенсе исеме бармы, сөлгөмө?

– Сөртеү, мынсы – тастамал. Мендәр тыш.

– Был һеҙҙең ауылға ғына хас биҙәктәрме?

– Юҡ, Барданыҡы бу, безнеке яҡтыҡы бизәкләр инде, электән ҡалған тастамаллар инде былар. Барда төбәктәге безнеке шунысы белән айырылып тора, үзенщә аларда, орнаментлар үзләренщә, бездә, Бардала раз символ ҡаз булғащ, без нейгә, орнаментҡа да ҡазларныҡы ней, ҡазға яғышлы орнаментлар ҡулланабыз. Например, мынысын без «гусиные лапки» тип әйтәбез, «ҡаз тәпийе», ҡаз тәпийенә оҡшаған шундый яфраҡлар ҡулланабыз и безнең Барда районында «трехлистник» тивәйтәбез, «өщ яфраҡ» ҡулланабыз, күпщелек түбәтәйләрдә шулар бара инде.

– Һатыуға юҡмы әле түбәтәйләр?

– Сатуда бөгөн юҡ. Сабантуйларда, «Барда жыйын»да сатып беттек уже без түбәтәйләрне.

Березники (Ҡайын) ауылында, түбәтәй музейында
Мостаева Әлфинә Мөнир ҡыҙынан (1967 йылғы) яҙып алынды

Мүкминов Мәсхүт Сәлих улы, 1936 йылғы

– Мүкминов Мәсхүт Сәлих улы, утыз алтынщы йылның, инде ҡартайдыҡ. Донъя рәхәт, йәшәсе килә. Без икенще ауылдан, күщеп килгән бу, безнең ауыл кещкенә ие, утызлап ҡына өй почти. Электричество булмады, безне күщерделәр. Шербеки тигән зур поселок бар, шунда ие. Без – күщеп килеүщеләр. Потомственный ҡортсоларбыз. Мин үзем техник-пчеловод, озаҡ эшләдем.

– Ҡортсолоҡ тураһында бер нисә һүҙ әйтеп китегеҙ әле?

– Ну ансы булды инде, ҡызым, хәзер ҡартайғащ. Колхоз ие, колхоз пасекасы, унда була ие умарталар, алтмыш – житмештән арта ие пасека. Шундый хәл.

– Йәшлегегеҙ нисек үтте?

– Йәш уаҡытлар үтте инде хәзер.

– *Ниндәй уйындар уйнанығыҙ йәш уаҡытта?*– Ауылда төрлөсө. Шарик бәреп уйныйбыз ий. Инде ҡартайдыҡ.

– Армияла хеҙмәт иттегеҙме?

– Юҡ, мин бала щаҡтан инвалид. Суғыш щығып киткән дә, вывихи правили, Свердловск институт, отец военный, не военный, конечно, но по его направлению Свердловскида операция ясадылар. Өщ машина сатып алдым мин, ручной управлениелы, Запорожец, Ока, хөкүмәт обеспечивать итте. Мында килдем мин почта бүлексәсендә

эшләмәгә, начальник булдым, соңынан ветеринар булдым, мына шулый ҡартайдыҡ. Хәзер миңә сиксән алты йәш, Аллаға шөкөр. Әвей намаз уҡый, мин бисмилланы бишне әйтәм дә, Аллаһ әкбәр әйтәм. Дин ҡәдерле, динне тотарға кәрәк. Мосолман дине, ислам дине – көщлө дин ул, хәзер ике генә донъяда дин ҡалды – руслар и мосолманнар. Булған жите дин донъяда, ә хәзер ике дин генә ҡалды. Ҡалыр, пожалуй, ислам дине генә, безнеке, донъя шуңа бара. Сез дә онотмаң аны.

Березники (Ҡайынауыл) ауылында Мөкминов Мәсхүт
Сәлих улынан (1936 йылғы) яҙып алынды

Мөкминова Тәскирә Миниәхмәт ҡыҙы, 1938 йылғы

– Һаумыһығыҙ! Үҙегеҙ менән таныштырып үтегеҙ, бала саҡта ниндәй уйындар уйнанығыҙ?

– Мин – Мөкминова Тәскирә Миниәхмәт ҡызы. Ниндей уйыннар уйныйсыз, тисез ие. Без, ҡызлар, кещкенә ауылда тудыҡ-үстек без. Жегерме бер, например инде, жегерме ызба, тивәйтсәң дә ярый. Шунан соңғы уахытта ауыллар кещерәйгәщ, ауылларны күщерә башлағащ, мында әле генә килдек без. Уйыннар барыбыз бергә былдыҡ, малайлар, ҡызлар. Таҡтаға сикердек, ҡызлар, таҡта сикереүне беләсез микән, ағащ саласың да зурны, шуңа ҡалын ғына таҡта салып, ике яҡка ике кеше басып, бер-беребезне сикертеп, бер-беребез сикереп төштө исә, теге безнең көщ белә ощоп китә, төшә, тағы менә, шулый, шул уйыннарны уйнадыҡ.

Анан нейне инде, күләсә, арба күләсәнең тимере була ҡый, аны жүгертәбез ий. Шундый. Туплар ороп, ҡасыщып уйныйбыз, тибез ий инде аны, исеме шулый была ие анын, ҡасышып была ие. Шунан, шундый уйыннар уйнадыҡ. Безнең ауыл кещкенә былғащ, шундый үзебезгә яраҡлы ниндей уйыннар белен уйнадыҡ, бүтән юҡ. Азыраҡ эщкә ярағащ, эшкә башладыҡ, эшләдек, Аллаға шөкөр, кещкенәдән эщләп үстек.

– Әсәй-атайығыҙҙан ҡалған, бәлки, мәкәл-әйтемдәр иҫләйһегеҙҙер?

– Юҡ, минән булмый, мин сүзгә ҡысҡа. Күп сүләшмәгә дә белмейем, күп уҡымадым мин. Уҡытущы ҡыз безнең рәттән бик әйвәт, бик әйвәт материал алырсыз.

– Бала-сағығыҙ нисек үтте?

– Бала щаҡ безнеке, суғыш уахыттан суң былғащ инде у, утыз сигезенще йылда туған кеше ней была инде, бик шәп муллыҡ былмый, пиканын да жыйдыҡ.

– Балаларығыҙ нисәү?

– Минең, икебеззең икәү эщщән бала бар. Берсе щиттә, берсе ауылда, анысы да ауырыу, сахарный диабет, бөгөн эшкә киткәндер инде, сезне күрмәгәндер, ауылның ощонда торалар.

– Үҙегеҙ нисәнсе бала булып тыуғанһығыҙ?

– Мин икенще. Авый бар, туҡсан бер йәш, хәзер Бардада тора, энекәш тағы Бардада тора, шулый без генә Ҡайынауылда торабыз. Ҡайынауылға күщтек тә, бер колхоз былғащ. Колхоз безне күщергәндә, без күщкәндә, колхоз транспортны күпте бирә ие, шу транспорт белә шулый күщеп ҡалдыҡ инде, Аллаға шөкөр. Күщтек, газлар керде, тормош нащар, тип зарланып булмый, Аллаға шөкөр. Магазинға нимә теләсәк, шу бар. Минеке сүләшеү ҡызыҡтырамы? Сураң, сураң, анысы да кәрәктер, ярар, Аллаға шөкөр. Үзебез генә ҡартайдыҡ, мына сиксән биш йәш.

– Мал тотаһығыҙмы?

– Юҡ, бөтте.

– Колхозда эшләнегеҙме?

– Колхозда тип ней, колхозда түгел инде, яследә эшләдем, нейгә, яследән пенсийәгә щыҡтым инде. Жауын жауа. Мында килгәщ, бер аз колхозда эшләп йөрөдөм дә стройкаға щыҡтым. Стройкадан яслегә күщтем. Яследән пенсийәгә щыҡтым. Аллаға шөкөр, пенсийәбез дә әйвәт кенә, әвей белә бавай торабыз. Малайывыз, оловоз, Бүрәтийәдә, әле генә килеп китте, Ибрай безнең жаҡты маҡтады ул. Сезнең бай, ти, ҡая барсаң да, кеше бай, тивәйтә, бездә андый түгел, тей. Без үзебез дә бардығый анда, безне алар артыҡ нитмейләр, үзләре сәсеүләшәләр алар да, бүрятлар. Жауын туҡтады.

– Ҡайҙа белем алдығыҙ?

– Белем, Искердә башланғыщ мәктәпне уҡыдыҡ. Искер ул бездән дүрт щаҡрым ғына, километр тип әйтеймме щаҡрымды. Жөрөп уҡыдыҡ, дүрт километр ара ие. Беренщедән нейгә щаҡлы, житене беткәнще ниттек инде, Искергә жөрөдөк барып, житенще класны беткәнще. Ал щаҡта жөрөү житенще класс ий. Искердә соңодан ун былып китте, мәктәп ащылып, унға щаҡ уҡып щыдап былмады.

Березники (Ҡайын) ауылында Мүкминева Тәскирә
Миниәхмәт ҡыҙынан (1938 йылғы) яҙып алынды

Мүкминова Ҡәҙриә Әхмәтситдиҡ ҡыҙы, 1939 йылғы

– Һаумыһығыҙ! Үҙегеҙ менән таныштырып үтегеҙ әле.

– Мин Мүкминова Ҡәҙриә Әхмәтситдиҡ ҡыҙы булам. Йәш кенә мин – сиксән дүрт йәш кенә. Ҡырҡ жыл мәктәптә эшләнем. География уҡыттым, история уҡыттым. Бер генә йыл иптәшемне партком секретары итеп жебәргәщ, бер генә йыл башҡа ауылға барып эшләдем, ҡалғаннарын шушы мәктәптә эшләдем, отличник просвещения. Уланнарым бар – өщәү. Өщөсө дә с высшим образованием. Берсе пенсийәгә щыкты инде, зуры, алтмыш өщ йәш былды. Хәзер икенщесе үзенең эшен ащты, эшмәкәр, жармасын ашыйсыздыр, Башкирийәгә дә аппара жармасын, жарма сата. Ҡыз мында, элек эшләде детсадта, хәзер Осада нефтяникларда эшлей. Внучкаларым, внуктарым күп инде. Зур ҡыз,

зур малайныҡы өщәү ҡызлары бар, уртанщысының бер малай да бер ҡыз, ҡызныҡы – дүртәү. Алар барысы да тормошло. Хәзер, ней, прабабушка инде мин. Ун правнуклар бар. Әнә шундый ҡартәвей мин.

– Ниндәй уҡыу йортон тамамланығыҙ?

– Мин Челябинский педагогический университетны тамамладым. Ирем шунда уҡыды. Башҡортлар белен без бергә йәшәдек. Анда Щаҡмағошларын да беләбез. Иптәшләре күп ий бабайныҡы. Анда ҡунаҡҡа жөрөгәнебез бар. Башҡортларны беләбез. Дүртөйлөгә дә барғаныбыз бар, Щаҡмағошҡа да барғаныбыз бар, Уфаларда былғаныбыз бар.

– Һеҙ нимәнән уҡыттығыҙ?

– Мин география, миңке үземнеке ней буйынща географ, географҡа уҡыдым, аннан соң мында историклар житмәү сәбәпле, тағы азыраҡ уҡывалдым да историк та былдым. Мына шулый.

– Нисәнсе йылда тыуғанһығыҙ?

– Бер мең туғыз йөз утыз туғызынщы йылның сигезенще январында тыуҙым, Барда районы Искер тип әйткән ауылда тыудым, Искер тип әйткән ауыл бар. Мин уҡыдым, анда жите йыллыҡ ҡына ие, без уҡыған уаҡытта, суғыш йылында, нейдә, Шадринкада рус мәктәбендә уҡыдым, унны рус мәктәбендә бетердем. Мына шунда унны бетергәннән соң, Пермгә институтҡа бардым ий, анда әтейләр уҡыттырмадылар, суңынан Челябинскийға барып уҡыдым. Челябинскийда чисто географический факультеты бар ий, мында теләсә ҡайда жөрөй торған, архитектурныйы бар ий, әнә шунынсынан нейтеп, әтейләр уҡытмадылар, теләсә ҡайда ҡазынып-щоҡщоноп жөрөттөрмейбез без сине, тиделәр дә барып алдылар беренще курсны бетергәс. Әнә шундый хәл. Әйдәң, керәбез, щәй эщереп щығарырмын, мин үзем генә торам хәзер, бавай үлде, берсе малай теге ауыл ощта тора, ҡыз мында тора, берсе Бардада тора

– Бәлки, ауыл менән бәйле берәй ҡыҙыҡлы хәл, фольклор тураһында һөйләп китерһегеҙ?

– Мин жырламаға белмейм, жырламыйм. Мин турслётта йөрөдөм. Ун жыл беренще урын алдыҡ беззең мәктәп уҡыущылары. Пермьға бардыҡ турслётҡа. Миңке эш шу булды, уҡыущылар белән эшләп. Мин йәш щаҡта бейедем, жырладым. Хәзер онотоп беттем инде.

– Ауылға бәйле ҡыҙыҡлы хәлдәр тураһында һөйләп китһәгеҙ?

– Бу ауыл буйынца, мин мында эшкә генә килдем, кейәүгә щыҡтым да, ирем мында эшләгәщ, мында ниттем. Географ булғас, мин бында истәлекле урыннар буйынща күп эшләдем инде. Мында Хөсәйен Шәһит тиләр, ауылны щыҡҡас, берәү зур шыршы утыра. Аның буйынща альбом төзөдөм. Мында иске зыярат буйынща альбом төзөдөм. Хәзер мин эшләгән мәктәп жанды. Алтмышынщы йылда бу мәктәпне эшләделәр, алтмышынщы йылда шунда щыҡтылар. Әле мин эшкә килдем генә, мийә эш юҡ әле. Мин беренще малайны тапҡас, географ директор үзе миңке уҡытыущы ие, Александр Максимович. Ул география уҡыта, үзенә кеше әзерлей. Мине интернатҡа эшкә бирзе. Безнең интернат бар ие, интернатта алтмыш кеше ие, жите ауылдан киләләр ие, килеп укыйлар, шунда торалар инде. Шунда тәрбиәще булып эшләдем. Аннары соң шул жылны уҡ математика уҡытмаға ҡуштылар. Кемдең ниндей уҡытыущы житмей, начальный класларҙа уҡыттым, аннары соң мына географ, Александр Максимовичны икенще мәктәпкә жибәрделәр дә, анан соң ғына ҡалдым география уҡытырға.

Мына ауылның шу Хөсәйен Шәһит тип әйткән жир мында Саҡсар тау тибез. Саҡсар тауға шушындый уаҡытта яфраҡ сындырмаға барған. Аслыҡ жылында пикан жыйған. Шунан ҡайтып киләләр икән, Пуғащев ғәскәрләре Бардадан бында жийеү киләләр икән.

Пуғащев безнең территориядан үткән ҡый инде. Бында килеп житкәс, бу Хөсәйен Шәһитне сүләштерә башлағаннар. Теге ҡаршы щыҡҡан тегенең ғәскәрләренә. Шунда аны атып үтергәннәр. Шунда уҡ жыйғаннар, шунда уҡ жыйғаннар да хәзер Хөсәйен Шәһит тип, ҡәбере шунда инде.

– Ниңә Саксар тауы тип атағандар?

– Саҡлағаннар инде. Бында бай кеше йәшәгән, Хузян хажи тип әйткән. Элекке мәктәпнең хужасы. Шуны коммунистар партиясе щыға башлағас, алтынын да шунда ҡазып йәшергән, тип сүләүләреннән инде, анда ҡазылған-ниткән жирләр бар, шуңан алғаннардыр, тип нитәм, аны тощно белгән кеше юҡ. Саҡсар тау тип шу кеше әйткәндер, тим, байлығын шунда саҡламаға менгәс. Мәсхүт Имашевның ҡартәтейе була у. Мәсхүт Имашевның ҡартәтейе Хузян хажи былған. Мәсхүт Имашев шуңа мында килә у. Ул Щибизила ауылда, урман арада тыуған, анан суңыдан мында ауылда йәшәгәннәр.

– Пикан нимә була ул?

– Мин склерозға әйләндем инде ҡый, русщасын әйтмәгә белмейм дә инде. Пещен у. Мин урмандан төшөп киләм хәзер, Саҡсар таудан, йәш кеше, сиксән йәшлек эвей, урмандан төшөп киләм. Юҡ, искә төшмей хәзер, әнә шундый онотмаға үрәндем йәш кешене.

– Айырым һүҙҙәрҙе һеҙҙә нисек әйтәләр икән?

– Жиләген – ҡайын жиләк, шартламасын жир жиләге тип әйтәләр. Ана Толбуйда мындай жиләкнең киресе була ансы. Жиләк жуҡ быйыл, әнә. Шартлама тип әйткәне ана шу была. Сездә күп тә у шартлама. Мин Танып жылға буйда палан жыйғаным бар, ошонда таныҡмаға бардыҡ инде. Танып жылға – тәрән жылға ҡый, сез белмейсездер аны, Танып жылғаны күргәнегез юҡ. Мин у жылға буйда жал иттем инде, шунда биш машина барып, палан, бездә палан жуҡ ие йәш щаҡта, хәзер палан баҡща сайын үсә, палан жыйып, ҡара бөрлөгән, жир, яр бөрлөгән, яр бөрлөгән тип әйтәләрейе, нейе, ҡартлыҡ, онотопөттөм, әйтмәгә белмейм хәзер сезгә, аны жыйып. Шунан ҡайтып киләбез ий, аннар соң щәтләүеккә ощрадыҡ, щәтләүеген дә жыйдыҡ, барын да жыйдыҡ Башкирийәдә. Анда ниндей ауылларда былғаным бар, Таныпны былый ғына күргәнем бар инде, нейгә, Ҡодаш, беззең теге ощта Зәйнәп апа, Зәйнәп Ҡодаш ауылныҡы, Тәтешле районныҡы, Башкирийәнеке, мында кейәүгә щыҡты да, мында завуч былып эшләде, бергә эшләдек, аннар соң заврайоно былып эшләде, бу теге жуғарғы урамдан үтеп, шу Октябрьский урамында, теге башта тора у, чистый башкирка. Күршенең песейе керә дә... Әйдә, кереңез, щәй эщерәм, щәй эщәсегез килгәндер. Тағын нимә сүләрем? Сүләрмен инде бик шәп аны, уҡытыущының теле... Историкның теле үлгәс өщ көн ҡыймылдап ята, имеш, тей. Историкларны шулый тип сүләшәләр бездә, историк күп сүлей ҡый инде, дәрестә дә күп сүлей, историк булғасмы. Историкларның үзе үлгәс тә, теле өщ көн ҡыймылдап тора, имеш, тип әйтәләр. Башкирийәдә Бүздәктә минеке туғаннар да тора әле, килсеннәр, тип щаҡыра ие, ҡащан алыпаралардыр әле уланнар, Роза исемле.

– Ниндәй мәҡәл, әйтемдәр беләһегеҙ?

– Ниндей әйтем әйтерейем икән, мин ауылларныҡын ғына беләм дә. Әйтермен әле, ярар, искә төшәме у. Аңғай китаптан өзәлмейем мин, хәзер ғәрәпсәне өйрәнә башланым инде, советскийын уҡып туйдым. Әлфиә, йәш кеше, сүләгәндер әле, ҡарт кеше, онотоп китәм мин ҡый, склерозға әйләндем, ярый әле былый йәшейем, былый йөрөйөм, былый сүләшәм, иптәшләр, күрше ауылның географы, аҡылы нейтеп китте дә үлеп киттеме, шулый... Барданы ҡарамаға килдегезме? Ярай, ҡарағыз. Но Башкирийәне яратам мин, чиста анда, басулары әйвәт, басуларны әйвәт ҡарыйлар бит инде, мында басуларны эшкәрткән кеше аз, миңке

берсе кейеү жирне эшкәртә, щәщә, ике ердә, өщ ердә эшлей, алып баралар эшләрен, шулый хәл. Сез күп килеп жыйдығызмы?

– Егерме бер студент.

– Нищәнще курсның?

– Икенсе курста уҡыйбыҙ.

– Ниндей факультетта уҡыйсыз?

– Башкорт филологияһы, шәркиәт һәм журналистика факультеты.

– Сез өсөгөзнө ҡарап ҡалыйм әле, телевизордан ҡарармын, Башҡортостанны ҡарыйм мин, Уфаны ҡарыйм мин, Татарстанға ҡарағанда, Уфаныҡы күверәк ушый. Ярай, урмандан килгән ыңғайы сезгә ощрадым, ярар, исән-сау уҡың, һәйбәт итеп уҡып щыҡсағыз, Хозай сезгә еңеллек бирсен, эшкә урынлашып, әйвәт итеп маҡталып эшләргә былсын. Безнең дә уланнар, внуклар уҡып щыҡты, берсе Пермдә институт бөтерде, берсе эшлей, институт бөтерде. Малайларығыз бер дә юҡмы ней?

– Ике малай.

– Бер курста?

– Эйе.

– Барығыз да ҡызлар? Шулый, хәзер хатыннар, ҡызлар күберәк эшлейләр, ирләр жалҡауланып жыйдылар. Сездә дә шундыйдыр барыбер? Шулый, төрлөсе бар. Шундый хәл. Әйдә, керәбез, щәй эщәбез...

...Безнең, Барда районныҡы, үзенщә инде сөйләм теле. Ҡый, ҡый тип сүләшәләр.

– Биҙәнгестәрҙе нисек әйтәләр?

– Бизәнеү әйберләр, тип әйтәләр. Балдаҡтырмы, йөзөктерме, алҡа – алҡа, ҡолаҡ сырға, безнеңщә, Барда районса, ҡолаҡ сырға, тип сүләшәләр. Әйдә, ней, щынаяҡлар, теге мындай нейләрдә эссе быламы? Ниндейдән эщәсез, етмәсә, теге яҡтан щығып алырбыз, анда табаҡлары да бар, алдырлар да бар, башҡортлар алдырдан эщә аны. Челябинскийдағы башҡортлар әнә шушындый нейдән эщә, кәсәнән, бездә аны шулый тип әйтәләр. Сөтле итеп эщәләр. Сез мине ҡайғырмаң, үзегезне ҡараң. Үзегезгә етәрлек ясаң, тегесе ҡайный хәзер. Әйдәгез, ҡайсығыз мынан кереп утырың.

– Тауға нимәгә менгәйнегеҙ?

– Яфраҡ алып төштем, бер-ике ҡуш бардыр, жиләк пещән жыйдым, жиләге жуҡ, пещенен жыям, шуны парлап эщәм, иван-щәй жыям, анан щәй ясыйым үзебезгә, рецебы бар, шуны жыйып, щищкә ата башлаған, хвощ полевой жыйдым, ромашка жыйдым, пакет сайын жыйып жыйдым, шунда жөрөдек тә жөрөдек, урманға менәсе килә, жаҡын ғына мында, ҡызның баҡща башында. Урманға жөрөмәгә яратам, жәйнең буйына туристическийда жөрөп үрәнгәщме, йөрөйсе килә, таяҡка таянып алам да менеп китәм шунда, яҡын, Саҡсар тау тип әйтәбез инде. Анда, мындый йылны, жамғыр былған йылны жиләге дә күп была, гөлжимеше дә күп была, аны этпорон тип әйтәбез, анда үсеп утырамы? Әнә шуны жыябыз. Гөлжимеш тип әйтәсезме сез дә?

– Гөлйемеш.

– Бездә этпорон тип әйтәләр, теге сәнщкеле былғанға.

– Ә беҙҙә әлморон тип әйтәләр.

– Бездә этпорон тейләр, беззеңщә, Барда район буйынща, ә былый әдәбищә гөлжимеш инде. Ашаң әле, ҡащан әле юлда столовыйға туҡтаталар. Мына мынсы, теге кищеп ашый торған, шәңгә, сездә нимә тип әйтәң? Сездә андый нимә пешермейсезме? Картуф шәңгә, эректән дә ясыйлар, эрек шәңгә, картуф шәңгә.

– Һеҙҙә икмәктең ниндәй төрҙәре бар, май икмәк кеүек шунда.

– Бездә аҡ икмәк, ҡара икмәк тип кенә сүләшәләр дә бездә.

– Көләсә бешерәһегеҙме?

– Элек өйдә пешердек аны ҡый мищтә, ана шушындый мищ, мин мищте ҡутартмадым, мына газ керсә дә, анда мищ ҡоймаҡ, ҡоймаҡ ҡоябыз мищ алда, бу шәңгәне дә мищ алда пешергәне тәмне была. Шулый пешереп жыябыз. Сездә нимәләр ашатып жыялар? Без Щаҡмағошта бик олоға йөрөдек, ауыл сайын йөрөттеләр ҡунаҡҡа.

– Ниндәй аш-һыу бешерәһегеҙ?

– Без итле аш пешерәбез, бәлеш пешерәбез, ит белен бәрәңге салып-нейтеп, бәлеш пешерәбез, дөгө белен пешерәбез бәлеш, ней ашлары была инде. Беззә урыслашҡан инде халыҡ, руслар арада торғасмы. Пилмен, манты – алар барысы да бар, анан миңке манты былса, ҡыздырып ашатарым ий, ясап ҡуйдым ий, пешерелмәгән. Тағын нимәләр пешерәбез инде, бөтен нимәне пешереп жыябыз инде, щәк-щәк обязательно, бездә щәк-щәк, Ҡазан щәк-щәк уаҡ була ана, мынсы – Ҡазандан килгән щәк-щәк, ҡараң әле, ашап ҡараң. Мынсы миңке ҡыз олимпиадаға жөрөй, шуға өщ ҡабат барды быйыл, татар теле буйынща ике ҡабат урын алып ҡайтты, был жулы ун бишенще июндә барды рус теле буйынща. Мынсы Барда щәк-щәге, мынсы балланған, түңәрәк щәк-щәк, Бардада пешереп, магазинда саталар хәзер. Элек андый нимә юғыйы.

– Һеҙ бауырһаҡ эшләйһегеҙме?

– Бездә эресен дә пешерәләр, мындый эре итеп пешерәбез, ансын тотоп ашыйбыз. Сездә дә пешерәләрме аны?

– Эйе. беҙҙә лә бешерәләр.

– Мына быларны ауыз итең, ашаң. Мынсы күщтәнәщләр, ғөмерегез озон былсын. Әле встреча былды, уҡыущыларның күщтәнәщләре, мыны былый уатып аша, мынсы сыйыр, безнең районның сыйырының майы, сыйыр май, магазин майын ашамыйым мин, кешенең, миңке апаның ҡызы бар Искердә, шу миңә айырым әзерләппирә ҡаймаҡ та, май да.

– Беҙҙә һары май тип әйтәләр.

– Сары майны без дә ҡулланабыз, сары майны, мыны эретеп, сары май ясыйбыз. Мынсы Ҡазан щәк-щәген барығыз да тәмен ҡаранымы? Миңке Алинә күщтәнәщкә апҡайта, тегендә бара да. Мынсы – Барда щәк-щәге. Уҡыущыларның встреча былды да, былар – шуларның күщтәнәще. Аннары соң миңә аҡща биреп, аппарып, күлмәк алып бирделәр уҡыущылар, миңке выпусклар утыз биш йыл, ҡырыҡ жыл, ҡырыҡ жыллыҡлар, әнә шуларның встречалары былып үтте. Илле биш йыл, иң беренще уҡытҡаннары илле биш йыллыҡлар булды, үзләре житмеш йәш былдылар инде. Мында, Тәлғәткә кермәгәнсездер? Ул зәғиф, парализованный, шикәр сире былып, аяғын кистеләр, әле апағыз сүләшеп тора ий, Тәлғәт, миңке бары да уҡыущылар инде. Башта парализовать итте дә, давлениесы күп былып, быйыл житмеш йәш былды инде, беренще уҡыущылар инде миңке алар. Хәзер сахарный диабетҡа әйләнеп, берсе аяғын кистеләр, шу щирле ирен ҡарый инде Әлфиә. Эщәйник тегесе дә ҡайнады, мынсы да ҡайнады, эсең, уланнар, сөт тағы бирәм, кәрәксә, салың сөт, башҡортлар сөтсез щәй эсмейләр алар. Ашаң, ана, ней, пыщаҡ, ҡайда әле, сезгә бирмәнемме пыщаҡны, әнә шуның белен ҡайырып ал, аны, пыщаҡны, ҡарап торам, тегедән эзлейем. Былый итеп ал, мынсы – Барда щәк-щәге, Бардада саталар аны, тәмен ҡараң. Майын да ашаң, сиңә майы йыраҡ. Ашаң, мыны да ашап бөтөрөң. Тегеләр ҡорсаҡ ас, тисәләр, безнеке ҡорсаҡ туҡ, тиерсез.

– Кейемде ниндәй һүҙҙәр менән атайһығыҙ?

– Күлмәк, жаулыҡ, ҡалфаҡ, хәзер күберәге ҡалфаҡ кейәбез инде, яулыҡ жабынабыз, мин әвейләрский жаулыҡны жабынып ҡуям. Яулыҡ жабынып йөрөйем. Щәй ҡайнады, ашаң, яраҡкан нәмәгезне ашаң, мин дә щәй эщмәгә керештем. Сезне күп тип күрдем дә мин, урын да житмей, теге яҡтан щығып алмаға кәрәк урындыҡлар, тием, теге яҡта бөтен нимә, гардеробта.

– *Өйҙә потолок, түшәмде нисек атайһығыҙ?*

– Путулук тибез барыбер, түшәм тип тә әйтәләр. ансы татарща была инде, татарща түшәм, тибез, без үзебезщә путулук тибез, сүләм теле бездә икенще төрлөрәк. Башҡортларда икенще төрле. Мин башҡортлар белен аралашҡас, аларның икенще төрле икәнен беләм бит. Тағы нимәләр беләсегез килә? Стена – стена, крыша – түвә, өй түвәсе, крыша тип әйтәләр инде түвәне. Сездең тел белен безнеке буйынща айырма зур түгел дә, бары чистый башҡортлар эс тип кенә сүләшәләр, мин ян дусны әрләп ташлыйм, эсләрең, ултырмаң әле беззең белен, тип, бер квартирда. Общежитиеда тора алар, мин алар жанына барам да татарща беззеңщә сүләшең, тип әйтәм, ҡатыны Фәридә исемле ие, бөтәсе дә үлеп бөткәннәрдер инде, барысына да йөреп щыға алмадыҡ, бергә уҡыған иптәшләр ие. Дүртөйле, Борай, берсе мынан Яңауылдан бар Рафиҡ.

– *Компот, варенье нисек әйтелә һеҙҙә?*

– Барыбер шу компот, варенье тейбез, компот ҡайнатабыз, варенье ҡайнатабыз, тейбез, мин варенье да утыртмағанмын әле сезгә ашамаға. Щәй эщең, эщең, сөт салып эсең, ҡуйы итеп ясыйым, башҡортларща ҡуйы итеп ясыйым.

– *Көндәлек, көндөҙгө эштәрегеҙ ниндәй?*

– Элек мал ҡарыйларый, эшлейләр, миңке хәзер үземне-үзем ҡарыйм да бөтәм, уланнар мындый ауыр эшне килеп эшлейләр, намаз уҡыйым, намаз уҡымаға үрәндем, биш уаҡыт намаз уҡыйым, әйтеп торам да, ғәрәпщә үрәнәм хәзер, китаптар барда, үүлгән. Русщаны уҡып арыдыҡ, хәзер ғәрәпщәгә күщтек.

– *Ҡалаҡ, һауыт-һабаны нисек әйтәһегеҙ?*

– Ҡалаҡ, мынсын элеккещә балҡалаҡ, тип сүләшәләр инде, теге бал ашый торған ҡалаҡ, тегесен – аш ҡалаҡ, мынсы – щәнщке. Алар барыбер шулый. Урыс ҡатышҡаны вилка тип сүләшәләр. хәзер бездә урыслашып бара инде, бөтен уағыраҡ уланнар бары да урысса сүләшәләр.Йәследә русща алыппаралар, мәктәптә дәресне русща алыппаралар хәзер, татар теле әтнәгә әллә ике сәғәт кенә керә. ә без уҡыҡканда, без татарща уҡыттыҡ, бөтен фәнне татарща уҡыттыҡ без ун йыллыҡ щаҡта, ә хәзер менә ун бер йыллыҡ, өстәлдеме инглиз, без немец телен уҡыдыҡ, хәзер инглиз телен уҡыталар ие, үзгәреп бара, көн дә төрлөгә әйләндереп баралар. Элек уҡыущылар класны жыуып, тузанны сөртеп, тазартып, чистартып ҡуяларый, хәзер жалҡауға әйләндерәләр уҡыущыларны, хәзер жалҡауға әйләндерәләрей, хәзер Ҡазан сүлей инде, трудовой дәрес кертәбез, тип хәзер, исләренә төшкән, жалҡауға әйләндереп беткәщ уҡыущыларын. Уҡыущылар хәзер бер нимә лә эшләмей ҡый, бер эш тә эшләтмейләр. Утырың, татылдап торған әвейгә ощранығыз да, әнә.

– *Һеҙҙә ҡылымдарҙы ҡыҫҡартып әйтәләр икән, ултырың. эсең, барың, тип?*

– Былый үзебезщә әйтәм мин сезгә, үзебезщә сүлейм.

– *Шәкәр нисек әйтелә?*

– Шикәр. Бал, варенье. Ана, ҡый, аш ҡына ашаталмадым. мантыны пешеп ҡуйсам, ҡыздырып алмаға была икә дә. Ашаң, ҡурсағығызны туйдырың әле, ашап бөтөрөң мынсын да.

– *Ҡымыҙ, айран эсәһегеҙме?*

– Әйрән, ҡаймаҡ, тип әйтәбез, айыртып алғанны, ойоған сөтне әйрән тип әйтәләр әнә, ҡатыҡ пешерәбезей элекке заманда, хәзер сыйыр ҡарамағащ, ҡатыҡ пешереү дә юҡ. Башҡортларда ҡатыҡ тип әйтәләрме?

– Эйе, әйтәләр.

– Пешереп, ҡатыҡ пешерәләр дә сөзмәләргә ясыйлар.

– Ҡымыҙ эсәһегеҙме?

– Ҡымыҙ юҡ. Беззә мында конный двор бар ие, шу Башкирийәләрдән нейтеп, ҡымыз ясый башладыларый, ат сөттән хә ясыйлар, әнә. Без нейнең, Щаҡмағошноң ҡымыз нейендә былғаныбыз бар, ҡымыз ясаған жирләрендә, бер ящик ҡымыз да биреп ҡайтардылар ий, бейәләрен дә сауып ҡарадым ий, атларын. Мында, конный дворда атларын сауып, ясадым әле мин, ащытҡысын алып ҡайтҡащ, шуны салып, ясадым. Суңыдан, ясадыңмы, тип килеп сорый башладыларыйеме, аның ҡайғысы бармы ней, үзебезнең эш былғащ. Ҡымыз ясыйлар, ҡымыз ясаған жирдәрен барып ҡарадыҡ, эщтек, Щаҡмағошта. Анда ҡомбағышлар үстереп жыялар, бездә орлоҡҡа ҡомбағыш үстермәйләр ҡый. Бу Ҡайынауыл баҡщаларында үстерә ие элек, баҡщаларына алып жыяларейе ҡомбағышны. Ә Башкирийәдә басыуларға щәщәләр.

– Тәҙрә – тәрәзәме?

– Тәрәзә. Штор барыбер. Тәрәзә пәрдә тип әйтәләр, теге щүпрәген эләләр ҡый, ява торған ней была, ана шу тәрәзә пәрдә, тәрәзә пәрдәсе тип әйтәләр. сезне татарщаға үрәтеп ҡайтарам да. Башҡортлар татарлар кебек түгел дә барыбер, без ҡатышып үрәнгәщ.

– Һеҙ нисек география уҡытыусыһы булырға уйланығыҙ?

– Шушы безне уҡытты мында директор былып эшләгән Александр Максимович, керәшен татары ие. Ниңәдер шуны яраттым да шуңа уҡыдым. Житмәсә, мында килгәщ, алар мында директор былып жибәрделәр дә аны. мында килгәщ, давай, миә пенсийәгә щыҡмаға житә, син әзерлән, ти. Шуңа бардым. Жөрөмәгә яратам мин, урманға жөрөмәгә яратам, андабында жөрөмәгә яратам.

– Мәшкә, бәшмәк йыяһығыҙмы?

– Мәшкә, мәшкәнең төрлөсе была, төрле исем: аҡ биләңке, ҡызыл биләңке. Мәшкәләрнең исемнәре төрле-төрле һәр берсенең: усаҡ мәшкә, барын да мәшкә тип әйтәбез әнә. Теге сортлары төрле былғащ, һәр берсенең исемен шулый нейтәбез инде. Аҡ беләңкенең өстө аҡ була, ҡызылныҡы ҡызыл была. Иң тәмлесе ҡарағай мәшкә, тип әйтәләр, ҡарағай арада үсә. Иң тәмле мәшкә, тип әйтәләр инде аны, ҡарағай мәшкә жыймаға барабыз, тип сүләшәләр.

Березники (Ҡайын) ауылында Мукминова Ҡәҙриә
Әхмәтситдик ҡыҙынан (1939 йылғы) яҙып алынды

Мукминов Илдар Шәрип улы, 1960 йылғы

– *Һаумыһығыҙ! Үҙегеҙ менән таныштырып үтегеҙ әле?*

– Мукминов Илдар Шәрип улы, мең туғыз йөз алтмышынщы йылны беренще июлдә Ҡайынауылда тудым, шу ауылда, шунда үҫтем, шунда эшлейм.

– *Бәләкәй саҡта ниндәй уйындар уйнаныгыҙ?*

– Ну беззең уйнаған уйыннар ... бында кузница ие, без «көзнөщ» тип йөрөтәвез ий. Көзнөш – ал безнең уйный торған урын ие ул мында, без унда уйныйбыз ий ун ике таяҡ, лапта.Футбол, «ҡащымыш» тивәйтәвез, ҡащыв уйныйвыз инде, ну бер кеше ҡала, ҡалғаннар ҡащалар, шуларны эзлей инде.

– *Ун ике таяҡты нисек уйнайҙар?*

– Ун ике таяҡ, унда рудасы була и таҡта озонща, унда ун ике бөртөк палочка саласың инде, таяҡ тивәйтәбез инде. Шунда басып ҡуясың да, таралып китә ул, шуны эзләгәнще, син ҡащасың. Шуны эзләп йөрөгәнще, ҡайсыдыр күрмәй ҡалды исә, килеп тағы басып ҡуя. Әле ул уйынны телевизордан да күрсәттеләрей ҡайсыдыр.

– *Ҡортсолоҡ менән шөғөлләнәһегеҙ икән, эш ҡоралдары нисек атала?*

– Без дымарны әйтәвез инде төтөнлөк тивәйтәвез, стамескаларны әйтәвез инде быщаҡлар тип, костюмнарны костюм тип әйтәвез инде без.

– *Ниндәй бал иң күбе сыға?*

– Бездә бал иң күбе – йүкә балы, әгәр дә инде йүкә булса, ә быйыл йүкә юҡ. Ә былый разнотравие тивәйтәбез инде – щәщәк баллары, щищкә бал тивәйтәбез аны без. Ну күберәге инде яз көнө талдан, тал ағащынан аласың, одуванчик, одуванчикты одуванчик тивәйтәбез инде без.

– *Өйөгөҙ ситтә ултыра, хайуандар килмәйме?*

– Ҡыш көнө төлкө бар, берәү килә, йылға буйлап килә дә кире китә инде, ә былай мындай хайуандар юҡ.

– *Эргәлә ниндәй йылға аға?*

– Чириз. Йылға буйында үткән йыл йыландар бар ие, быйыл күргән юҡ.

– *Ниндәй йыландар?*

– Тузбаш.

– *Һеҙ бала саҡтан бында укыныгыз ҙа бер ҡайҙа ла китмәнегеҙме?*

– Уҡыдым, Пермдә уҡыдым мин, сельскохозяйственный институт ие у щаҡта. Сельхоз тип кенә йөрөтәбез ие. Шунда уҡыдым, зооинженер. Анан ҡайттым да мында колхозда эшләдем, ауыл советында эшләдем, ун йылға яҡын, ун йыллап булды инде. Ә хәзер энергозаводта эшлейем, былый пенсияға щыҡтым инде.

– *Төп шөғөлөгөҙ ҡортсолоҡмо?*

– Ҡортсолоҡ, малщылыҡ, кәжәләр бар, щибещләр, бройлерлар анда. Үзебезщә баҡща белән шөғөлләнәбез, картуп.

– Ерле телегеҙҙең ниндәй үҙенсәлектәре бар?

– Бер дә, алый кинәт кенә сорағащ, искә төшмей дә. Кинәт – резко.

– Икенсе ауылдар менән сағыштырғанда, һөйләшеүҙә айырмалар бармы?

– Бар, беззеке, например, Уинскийға барасың, аларның тоже икенще төрлөрәк сүләшеүләре. Алар нәрсәне нәрсә тейләр, без нимә тивәйтәбез, нимә – безнеке. Дарыуларны – дарыу, бәрәңгене картуп тивәйтәбез инде без. Трактор белән эшлейем инде.

– Бесәнлегегеҙ бармы?

– Пещәнлек бар, быйыл пещән аз.

– Бесәнлек йәшәгән ерегеҙҙән алыҫмы, йыраҡмы?

– Юҡ, мында тауда ғына. Элек колхозларның басыулары ие, хәзер бесхозный, шунда ғына щабавыз, кирәк булса. Быйыл щавындар да юғинде, аз ғына.

– Малығыҙ күпме?

– Дүртәү, кәжәләр бар, щибещләр – ун, бройлерлар – утыз дүрт.

– Балаларығыҙ бармы?

– Балалар өщәү, өщ ҡызлар, Ҡазанда торалар. Үсеп беттеләр. Оноҡлар бар. Иң зурыныҡы жегерме бер йәш, жегерме ике була, иң кещесенә дүрт йәш.

– Ҡыҙҙарығыҙҙы ҡортсолоҡҡа өйрәтәһегеҙме?

– Юҡ, алар шәһәрдә торалар, ҡайталар да китәләр, ҡортлардан ҡурҡалар вапще, балны яраталар.

– Был шөғөл – бала саҡ хыялымы?

– Юҡ, ансын ҡызыҡсынып ҡына башладым ий, сиксән туғызынщы йылда **деля** бар ий минеке, бер башҡорт **деля** бирде дә шунан шуны ҡарап үрәндек, анан соң хатын белән ҡарай башладыҡ, анан күвәйде, күвәйде, хәзер утыз башлап, утыз семья.

– Бер семьяла нисә ҡорт уртаса?

– Примерно рой тивәйтәбез инде, айырыш була инде. Уҡығаным бар инде: 1 кг ҡортта миллион ҡорт. Ну умартада в среднем дүрт-биш миллиондан. И бер балҡалаҡ балды жыйыр өсөн бер көндө ун ике бөртөк ҡорт жыя. Башҡашығын – ҡалаҡ, щәй ҡашығын – балҡалаҡ тивәйтәвез. Щәщәкләрне гөлләр тивәйтәбез без.

– Баҡсала нимә үҫтерәһегеҙ?

– Щищкә – щәщәк, суған, чеснок, кишер, сөгөндөр. Күп андый. Ҡарлығанны ҡарағат тивәйтәбез.

– Йәштәр бармы ауылда?

– Аз. Мәктәп бар, средняя школа, садик бар, клубта булдығыз инде. Күрше ауылларда мәктәпләр юҡ, мында уҡыйлар Ҡайынауылда.

Березники (Ҡайын) ауылында Мукминов Илдар
Шәрип улынан (1960 йылғы) яҙып алынды

Бичурино (Оҙон Ялан) ауылы

Көсөкбаева Фәрихә Ғабдуләхәт ҡыҙы, 1939 йылғы,

Әмиров Рәмил Ғата улы, 1966 йылғы

Көсөкбаева Фәрихә Ғабдуләхәт ҡызы: Озон ялан ауылында тудыҡ. Хәҙер бүгенге көнгә август башында 84 йәш тула инде. Колхоз семьясында тудыҡ, әтейләр-әнейләр колхоз төзөмәгә башлап кергәннәр. Элекке уахытта алтынщы бала булғащ семьяда, әтейнең уҡымаға жибәрәсе килмәде. Анан риза булдым, кийеүгә бармаға булып киттем. Кийеүгә барғащ, тормош саҡлыйм тип. Агроном булғащ, колхоз етәкщесе булғащ, эшләдек дә эшләдек. Шушы саҡлап ҡалдым, уҡуға баралмадым.

Көнгергә бухгалтерияға документлар бирзем ий, бухалтерға тип, алар шунда яталардыр инде. Баралмадым, тормош саҡлап ҡалдым шушылай.Төрлө щаҡлар булды, алтмыш йыл тордоҡ. Байлар булған, кулак тип язғаннар, кулак булмаған минең әтей. Нуритдин бай булған. Әтей яҡтан да өщөнщө, Халик байның беренче хатынынан тыуған әтей Ғабдулхай Халик улы булған. Әле документлары бар, Нуритдин ҡарт әтей яҡтан кулак тип язған булғаннар.

Элек колхоз былды, колхозда булғащ, колхоз житәкселәре назан былды, элегелектән уҡыу булмағащ. Нуриәхмәт тигән абый былды, бик назан ие, но житәкщелеккә оста булған.

Әмиров Рәмил Ғата улы: Назан булса да, житәкщелеккә оста булған, уҡымаса да, элеккеләр, без хәзер ун бер класс уҡыйбыз, ун бердән соң тағы уҡыйбыз, но барыбер элеккеләр уҡымасалар да, башлы булғаннар, башлары эшләгән әйвәт, шәп, ҡара щщетҡа әйвәт эшләгәннәр алар, ҡара щщет тив әйтәвез инде без, хәзер без щщетламадан, калькулятордан сразу, машинальный, ҡул шунда кереп китә, элеккеләр ҡара щщетны аны бик әйвәт щщетлағаннар.

Көсөкбаева Фәрихә Ғабдуләхәт ҡызы: Күңелдән.

Әмиров Рәмил Ғата улы: Ээ, күңелдән, тив әйтәвез инде.

Көсөкбаева Фәрихә Ғабдуләхәт ҡызы: Әтей дә шундай булған барывер, нейләр, председателләрнең помощниклары, йәрдәмщеләре булған инде, булып эшләгән әтей, йөрөгән гел колхозда. Килгәннәр, уҡығанны килтергәннәр дә, аларға йәрдәм итеп йөрөгән инде.

Әмиров Рәмил Ғата улы: Фәрихә апа, үзе сиксән дүрт булса да, культурный, жигәрле, шуңа культурный сүләшә уы. Библиотекада эшләгән кеше тем более тив әйтәсе инде, китапханада эшләгәщ, шуңа ҡайы берәүләрне уйлыйвыз бит инде, ҡайы берәүләр вообще сүләшмәгә дә белмейләр, ололар булсалар да, йәшләр булсалар да, без дә белмейбез әле, аның кевек, но ул щаҡта ул безне бастыра, алдыра, жигәрлелеге, осталығы белә, үрәтә бөтөн нимәгә, алый итең, былый итең. Әйтем дә бар бит, бер олоноҡон, бер кещенекен тыңла, тив әйткәннәр бит инде боронғолар, ошолардан таймыйща вот, бик оста бийей инде уы, бөгөн музыка юҡ, бер бәйрәмдә дә безнең, әйткәндәй, безнең бөтә кищәнеке спонсоры уы, любой миә ниндей ҡунаҡ килә, ниндей кеше килә, Рамил, нимә эшлейбез, щаҡыравыз, алып менәвез, борщолма, мәйтәм, кәрәкмей, ҡыйышма, тием, но шундый сәхнәгә, Барда сәхнәсенә

дә барып, артисларны ҡарап, бүләген аппарып, дөбөрдәтеп бейеп төшөп китә, мында да, но талант тивәйтәвез инде

Көсөкбаева Фәрихә Ғабдуләхәт ҡыҙы: Әтей-әней шулый булды инде. Элек магазин да булмағащ, столовый да булмағащ, Бардадан киләләр инде уполномоченный тейләр инде килгән кешеләрне.Шуларны туйҙырмаа, ашатмаа кәрәк, әтей алар белә йөрөгәщ инде алып керәләр ие инде. Йыраҡ түгел, без теге яҡта тордоҡ. Әтей-әнейдән килә инде.

Әмиров Рәмил Ғата улы: Архивта аның әйверләре күп, без музейға да анан ҡый алып йыйдыҡ инде күп кенә әйверләр, әле тормош иптәшенеке Нәжип бавайныҡы хәзер костюмнары, медалләре белә музейға тапшырам тип жыйына әле, Алла бирсә, шундыйыраҡ планнар.

Көсөкбаева Фәрихә Ғабдуләхәт ҡыҙы: Бер йыл була үлеүгә, но онотоп булмый инде.

Әмиров Рәмил Ғата улы: Безнең яҡта элек мына ҡап суғыу, ҡап суҡҡаннар инде, ҡап алдынғылыҡлы, ҡап суғыу, шулар ызбала...

Көсөкбаева Фәрихә Ғабдуләхәт ҡыҙы: Кейез итек...

Әмиров Рәмил Ғата улы: Кейез итек, бездә Озон Ялан тем более, Озон Яланның кийезтеге бер рәт тә тузмый. Ызбалар бейек бездә, башҡа ауылларда безнең тәбәнәк, ни өщөн тигәндә, идән асты бар аның, идән астында ҡап суҡҡаннар, ызбалар шуңа бийек, үзенщә йәшәгәннәр инде. Йүкәдән киндер суҡҡаннар, мишекләр суҡҡаннар, ҡап мишекләр, ҡап мишекләр – зуур мишекләр булған, утыз киллолы, утыз биш килолы, у ҡапны суҡсаң, центнер сыя ие аңа. Алты мөгөшлө ие ызбалар, элек алты мөгөшлө ызбалар күв ие ҡый, хәзер андый бик алты мөгөшлө ызбалар юҡ, уртадан бүленгән алты мөгөшлө ызба, ызбаның уртасында мещ, сәндерә, ләүкә, например, мещ арада үстек без, мещ ара уланнары, мещ тирәдән, сәндерәдән ҡарап ятабыз ий. Әле сауыт-сава күп кухняда, элек бер щурнай булған да, бер стакан булған, шуны жөрөткәннәр ҡунаҡларда. Бездә ҡортщолоҡ электән килә. Шушы Озон Яланда ҡортщолоҡ, шунан ауыл хужалығы, хәзер инде ҡаз, щибещ, бройлерлар инде хәзер. Бездә майда щищкә балы була, айырмасы уның – ҡушымтасы юҡ, чип-чиста бал, йүкә балы бар, күпщелек ҡатнаш бал. Киң таралыш алған ул жүкә балы.

Бичурино (Оҙон Ялан) ауылында Көсөкбаева Фәрихә Ғабдуләхәт
ҡыҙынан (1939 йылғы) һәм Әмиров Рәмил Ғата улынан (1966 йылғы) яҙып алынды

Көсөкбаева Фәрихә Ғабдуләхәт ҡыҙы, 1939 йылғы

Мин Көщөкбаева Фәрихә Ғабдуләхәт ҡызы. Мең туғыз йөз утыз туғызынщы йылда тудым. Китапханала эшләнем, щщетовод булып эшләдем сельсоветта.

Ике йәщ ие микән, әтей армияға китте, ҡайтҡан щаҡта биш йәшләр бар иедер әтей армийәдән ҡайтҡанда. Зәңгәр щищкәле күлмәк алып ҡайтҡан әле уы. Басыуда уйнап йөрөйбез, комбайн ура, шуныңан мишекләр төшөрөп, комбайнның артынан бодай щүпләп йөрөйбез инде, бодайларны щүпләп у щаҡларда инде, анан инде ҡыш көнөндә, әтей ҡайтҡащ, иркенәйеп киттек, аңа щаҡлы ауыр щаҡлар булды, күршедә әбейнең сыйыр ҡарыййы, айырған сөттән аш пешереп ашата ие, сөйөнөп щығабыз ий инде, ауыр булды суғыш уаҡытларда, әтей армиядан ҡайҡас, жиңеләйеп китте инде.

Уйыннар, ҡышларын нейгә щығабыз ие инде, безнең, бездән ары Яуышҡыр бар, азыраҡ тауыраҡ, ҡыш көн ат щана алып щығабыз да, теге башҡа барып утырабыз, мына төшөп китәбез дә хәзер, әллә ҡая щаҡ барып, бер щанаға утырып, жыябыз утырып, күңелле щаҡлар була ие инде, шу тау буйы төшөп китәбез. Уланнар щаҡта да күңелле булды алый, әйвәт

кенә. Күршелә күв ие ҡызлар элек, элек уланнар күп былды ҡый, хәзер генә уланнар юҡ, тапмыйлар балаларны. Әле минке әнейдә алтынщысы мин, биш малай тапҡан, мин соңғысы бер генә ҡыз ҡалғаным, шуның өсөн мине этей инде ебәрәсе килмей уҡытмаа, үзендә торғозасы килә. У кийеүгә барғас инде, у, нищек әле, ҡайт, ҡайт, торма, тормайсың, ҡайт, тип инде, инде этей белән дә тормыйсың бит. Егерме ике йәштә бардым кейәүгә. Егерме ике йәштә барғас инде, әле йәш әле, нимәгә бардын, мищкә яға белмейсең, башыңа пуховый шәл алып бирмәдем әле, ҡайт, кийеүдә торма, тип әрләшә ие этей. Әтей бик шәп ярата ие инде. Ул суғышта да булғащ, алтмыш сигез йәштә үлде. Мин әле хәзер сиксән дүрт, бер дә үләсе килмей, үләсе килмәгәндер инде этейдең дә. Алтмыш сигез йәшендә үлеп китте. Эшләде гел колхозда да. Бала щаҡ күңелле булды инде минең. Сыйыр ҡарыйбыз ҡый инде, сыйырның йөнөн жолҡабыз да тубы ясыйбыз. Шу тупны ясыйбыз да, орғолап шушылый уйныйбыз шу, туб уйныйбыз. Хәзер теге баштан сийә орасың да, син тағын кемгәдер орасың, круг алабыз да шулый, кругта шу туп уйныйбыз инде. Төшөрмәскә тырышабыз тупны жиргә. Аны теге йөннө йолҡоп аласың да сыйырдан, ыуаллап, сыулап, матур ғына мящ була у, туп тибез инде. Безнең элекшә туп тип атала ие. Шундый уйыннар уйныйбыз ий. Ул егетләр, малайлар бергә уйнап жыябыз эй, алай суғышмыйбыз ие инде без, андый ней булмады ул заманда. Дуслар булып йәшәдек, күв ий күрше-тирәдә иптәшләр. Йәш щаҡта күңелле былды инде. Тормоштар за бик насар тип әйтмәйем мин. Бик ҡәнәғәт тормошома. Эшләдек, бөтөн шушы тормошобоз икебезнең бабай белә икебездән щыҡҡан. Әтей-әней ҡарт булды, безгә йәрдәм итәлмәделәр. Хәзер кийеүгә бардығыз исә, тегесен алып бирәсең, мынсын алып бирәсең. Утырмаға урындыҡ та юғ ие ҡый. Шушы йортно эшләгәндә, бу и то әле яңы йорт ий, теге мөгөштә бар ий инде оло юлда, у ике тәрәзәле, анда, ҡырмысҡа, тивез, ҡырмысҡа нимә икәнен беләсезме, ээ, ҡырмысҡа оялаған, щерек, шу ызбаны алған булып шунда тороп, у мындый йорт күрсәм, тип, у щаҡта әле, бу йортны эшләгәщ инде, обедта ҡайтам, бер сәғәт обедта, идән йыуып, сөртөп алам, ашау юҡ, сельсоветта бухгалтер булып эшләгән щаҡта ие бу ызбаны. Ызбаны шулый ҡәдерлейбез ий, икебез дә эшләгәс. Төрлө щаҡ булды бавай белә торғанда да. Өүдә утырмады, гел колхозда булды, үзем шуның өщен уҡымаға да баралмадым. Алый Бардада беренще йыл, беренще мәртәвә потребсоюз тивез инде, продавецлар курсын алышты да, алты ай шунда йөрөп уҡыдым инде. У щаҡта бу жуллар жуғ ие әле. Бу щыршылар юғ ий, хәзер нищек, ҡарт инде хәзер мин әнә. Унда щыршылар юғ ий, унда буран ҡышҡыда, йөрөп булмый. ДТ трактор тивез, аның щанасы була ҡышҡыда, шушы щанаға тулуплар, әләндей ҡалын шәлләр, ул шәлләр музейларда булмаа тейештер, ул шәлләр хәзер, мин ҡая икәнен беләм, минеке бар ий, шулар белән утырып йөрөдөк, йөрөдөм. Алты ай уҡыдым, у щаҡта малай бар ие инде, ҡайтмаа кәрәк, ҡайталмаған щаҡлар булып китә ие. Төрлө щаҡ булды инде, тормош булғас, балаларны ҡарауы да гел миңке өстә булды уы. Иртән щығып китә ие, басыу буйда була, колхозда була, кищкедә ҡайта да тағын, ҡышларда уы, ҡыш көнө инде, йәйгедә басыу буйда була, ә ҡышҡыда иртән щығып китә фермаға, Бардабашҡа китә, Бардабашта ней булды уы, партсекретарь булды, кищкедә анда политучебаға китә ие, өүдә әзерләнеп, язынып ала да, газета уҡып. Бер туҡтамады ул, ҡайтмады колхоздан. Шуның өщен миә үземә генә ауыр булды әнә, балалар ҡараған уаҡытта. Аларны да уҡытмаа тырыштыҡ инде, икесе дә уҡыдылар.

– Нисә балағыҙ бар Һеҙҙең?

– Берәү малай да берәү ҡыз. Ҡыз хәзер Чайковскийда педиатр, илле биш йәш була егерменсе июлдә. Аның ҡызлары бар, берсе – Ҡазанда, берсе – Ҡазағстанда. Ҡазандағысы апкилеп ҡуйды бу телевизорны Яңы йылға. Ҡазағстандағысы әле килмәде, барлағаннар ие

кийәүгә, августа көтәвез инде аларын. Алый нащар тордоҡ тип әйтмейем мин. Тормоштан ҡәнәғәт, төрлө щаҡ былды. Иптәшләр әйвәт ие, үзең әйбәт булсаң, эшләгән ердә дә иптәшләрең әйвәт була, әйвәт булмаа кәрәк иптәшләреңә. Ул сийә ҡаршы әйтсә, әйвәтләп кенә анлатмаа кәрәк, ни өшөн ҡаршы әйтәсең, алый түгел, тип әйтмәә кәрәк или түзмәгә кәрәк. Элеккеләр шулый тигәннәр бит, сабыр итеү – сары алтын, тип. Ҡара-ҡаршы әйтешмәскә кәрәк. Кийеүгә барғащ та, сезгә әле кийеүгә барып тормаға кәрәк ҡый әле. Алтмыш йыл тордоҡ без, шуның өщендер, оноталмыйм, онотмыйм, гел искә төшә.

– Сабыр итеү тураһында нисек әйттегеҙ әле?

– Сабыр итмәә кәрәк. Сабыр итеү – сары алтын. Алтын сары була ҡый инде, сабыр итеү – сары алтын, тейләр ие элек. Сабыр итмәә кәрәк, төрлө щаҡ былып китә, бавай белән дә. Әтей миңке шундый начальство белә эшләп йөрөгәщ, әйтеп ҡуйды уы үлгән щағында, үләр щағында инде, кийеү – начальник у, ишек төпкә барып ҡаршысына, ҡайда жөрөдөң, тип барып әрләшеп торма, төрлө щаҡ була эштә, тип әйтәййе, әтей шулый өгөт биреп ҡуйды. Әрләшмә кейәү белән, тиде. Ҡайда жөрөдөң, нимә эшләп жөрөдөң, тип ҡаршысына барып әрләшеп торма, колхозда эшләүе жиңел түгел, тиде. Әтей-әнейне тыңламаға кәрәк. Әтей-әнейнең практика күп безнең, беләбез. Хәзерге йәшләр тыңламыйлар, бала табалар да, ҡыйын тип ҡайталар да китәләр, ир беле торасы килмей. Ә без шушы баланың үзенең әтейе булсын тип тордым мин. Ә бавай нимә тип торғандыр, белмейем мин.

– Яратҡандыр?

– Яратҡандыр да инде. Бу баланың үзенең әтейе булсын, үз әтейе булсын, тип торабыз ий без элек шулый, нищек булса да сабыр итәвез ий. Тормаға кәрәк, бардың, кем белендер торасың, шушы йортта тормаға кәрәк. Ир кешенең төрлө щағы була ҡый, соң да ҡайта, андый щаҡлар да булды. Тимиркин авый, оло инде уы, аның белә эшлейләр, ул олораҡ булғащ, берсендә бу яҡ бу ызбаға щыҡҡащ, теге яҡ щолан ие әле, түбән төшә безнең, соңға ҡалды бу, мәйтәм, нимә, ҡайда эщеп йөрөйләр микән, тип йөрөйөм исә ащыуланып, түбән ишег у, теге яҡта әле у, бу ызба түгел ие әле у, у щаҡта кухня түгел ие әле, ащыуланып этеп евәрдем ий, ишекне ащыуланып хәзер, теге Тимиркин авый бар тип белмейем ҡый, Тимиркин авый тора, нәрсә булды, ҡызым, тип тора уы, мин миңке бавай микән, тип, ащыуланып этеп евәрдем, ащҡан ыңғайы, нәрсә булды, ҡызым, тип торған була. Ащыу китеп бетте. У кеше алдында андый юҡ у әрләшеү хәзер, ҡайда жөрөдөң, нимә булды, бавайға бер сүз дә әйтеү юҡ хәзер, бетте. Белдермәә ярамый кешегә шулый ащыуланған щаҡта аны, кеше белмәсен, атыу кешедә күңелсез була ҡый. Хәзер мин берәрсе белә шулый әрләшеп утырдым исә, сезгә күңелле булмый ҡый инде, кеше килсә, кешегә барсағыз, кейеүгә барғас, анда кешегә белдермәң ащыуланышҡаныгызны. Ащыуланасың, ащыуланмый булмый. Төрлө щаҡ была.

– Ә түҙмәһәң?

– Элеккеләр әйтәләр ие, ащыуланған щаҡта, хатын ащыуланғанда, ҡапҡадан щығып торам, теге яҡҡа щығып торам, тип көләләр ие ҡый инде. Безнең алый былмады. Бавай щығып китә ие дә тышҡа, тағын килеп керә ие. Берсендә, әле соңғы йылда ғына әле, ишегалда сүзгә килешеп киткәнебез дә, әле бу ҡыз Чайковскийдан ҡайтҡан щаҡ ие инде, кердек тә щәй эщеп утыравыз икәү теге яҡ өстәлдә, әле биш-алты йыл ғына аңа. Кергән дә, Римма исемне ул, Римма әйтә, әле, тей, ишек алда эштән щығып әрләшеп яталар ий, инде алар икесе ыспай ғына щәй эщеп ултыралар, тей. Шулый буласың, шулый тормаға кәрәкмей ащыуланыштыҡ, тип, анда былый итмәгәнсең, тегелей итмәгәнсең, тип ащыуланасың инде ҡый тормошно, өйгә кергән дә, рәхәтләнеп, тей, щәй эщеп утыралар, тей, арт яҡҡа килеп

баҫкан да ҡарап торалар, рәхәтләнеп щәй эщеп утыралар, әле әрләшеп утыралар ий, тей, ишегалда. Әнә шулый тормаға кәрәк, уланнар, онотмаа кәрәк, үпкәләшеп, аш пешермей иң элек. Безнең мында күршелә берәү әвей бар ий. Туғаннар инде. Любовь от желудка тей иеме шу.

– Путь к сердцу мужчины лежит через желудок, тиҙәр.

– Түгел, ул ней тип әйтә ие, ашаудан мәхәббәт, тип әйтә ие, шуның белә аңната инде уы, ир кешегә пешермәә кәрәк иң элек, нищек ацыуланышсаң да, аш пешермей, үщекмәә кәрәкмей. Анан шунан тауыш щығып китә, ир кешегә ашамаа кәрәк ҡый, хатын-ҡыз щәй белен дә йөрөйсең. Истә ҡалғаннардан, берсендә бик шәп йоҡо килә кищкедә, бәрәңге кәрәк, әйтә бавай, бәрәңге пешермейсеңме ни, жоҡлыйсыңмы ни әле, тей. Хәзер йоҡо килә имәнещ, тием, үҙем булса да пешереп ашыйым тип китте ул пешермәгә. Барыбер аның пешергәнен яратмағас, тордом, пешердем үземщә. Ул әйвәтләп пешермей ҡый. Шулый йоҡоң килсә дә, тормаға кәрәк, иртән дә, төннә дә, ир белә торғащ, тормош иткәщ, артыҡ йоҡоға бирешмәә ярамый. Син эшлә, син эшлә, үзең пешер, тип утырмаға кәрәкмей, алый тормош булмый, уланнар. Алый эшләмәң. Бергә сүләшеп нитең, үпкәләшсәгез дә, аш пешерең. Ирне туйдырмаа кәрәк. Основной шунда ней, мин шулый тип аңлыйым инде.

– Ә ир сығып китәм, тиһә, нимә эшләргә?

– Щығып та китә, тоталмайсың. Щыҡмасҡа, жөрөтмәскә тырышың нищек тә. Әрләшеп кенә түгел аны. Хәзер бавай соңға ҡалып ҡайта, эщеп ҡайта бу. Теге туғаның, тей, бал эщә, элек бал ие ҡый, теге туғаным инде, тей, шунда эщтем, тей инде бу. Әллә анда эщкән, мин аны ҡуып йөрөмейем, может, икенще ердә хатыннар белән дә эщкәндер. Шунан инде элегерәк ҡайтмаға тырыш әле, тием, тегеләргә баравыз, тием инде, әйтәм. Хәзер бу тырыша, ҡайта инде. Ҡайта да, әле, тей, баравызмы, ҡащан, тей. Хәбәр итмейләр, тием, бөгөнгә бармавыз инде, тием. Анан соң икенще нейендә тағын да әнә шикләнәсең ҡый инде, мәйтәм, элегерәк ҡайтәле, тегеләр килмәгә тейеш ий, тағын элегерәк ҡайта. Нищектер астан нитмәгә кәрәк аларны. Үзеңнән ыщҡындырмасҡа тырышмаа кәрәк. Ацыуланышып щығып китә башласа да, ир кеше бер сүздән була уы. Бер щығып китсә, сиә кире килмейәщәк. Син анысын да уйла. Раз балаң бар, бала былғащ, син аны яратып барғансың, яратып бала былған, шул балаға ата булсын үзенеке. Нищек булса да, бала таптың исә, тормаға тырышың ал аны. Миңке сүзем шул инде, бала үксез былмасын. Ун дүрт йыл тордолар, военный безнең кийеү, хәзер Чайковскийда, Германиядан ҡайтардылар да, зур ҡыз бер айлыҡ, Германияда тавып ҡайтты инде Регинаны, хәзер ней, эщә, тей, военный кеше, эше йоҡ, Марковода торалар, тыңнамый мине, эщә, тей, айырылабыз, тей, теге эщкән дә, әйдә, айырылабыз, тей. Берсе исерек, айырылабыз, тей, берсе айыҡ көйө, мине тыңнамый, тей, эщмә, тип әйткәнне тыңнамый, тип. Айырылдылар. Ике ҡыз хәзер. Берсе зур ҡыз хәзер даже әнейе белән имәнещ спорить итә, нимәгә тормаған, тей, ҡартәней, син алтмыш йыл торасың хәзер, нимәгә әней тормаған, тей. Балалар шул сүзне әйтәләр сезгә әнә, Нимәгә торманың әтей белә, әтей әйвәт, әтейне барывер яҡын күрәләр, әтей кәрәк уланнарға, үз әтейе кәрәк. Әнә шуны онотмаң, балаҡайлар.

– Мөхәббәт ғүмер буйы йәшәйме?

– Йәшәтсәң, йәшәй.

– Ҡәйнәгеҙ менән нисек йәшәнегеҙ?

– Ҡәйнә белән тормадыҡ без, Бардабашныҡы ие уы, мында тордо. Ҡәйнәгә лә барывер сабыр итмәә кәрәк. Раз аның малайы белән торасың, малайын яратҡащ, ҡәйнәне дә ярат, яратсаң, яратмасаң, сабыр итмәә кәрәк.

– Ә уҫал ҡәйнә булһа?

– Усал булса, үзем беләм, тив әйт тә бөт.

– Ә мөхәббәтте йәшәтһәң, йәшәтергә була, тинегеҙ. Ә нисек йәшәтергә ул уны?

– У щаҡта мәхәббәт буладырмы инде, нимә буладыр, тормаа кәрәк, тип торасың инде, мәхәббәт булмаса, бармыйсың бит. Мәхәббәт белән барғансың, тик шунда тормаа тейеш. Шул була мәхәббәт. Мәхәббәт булмаса, син аңа бармыйсың ҡый. Основной инде бала тапҡанщы уйлаң, ҡызлар, айырылыу может булыуы бар, барғащ, төрлөсе була ҡый, бала тапмаң, айырылыр булсағыз, бала тапмаң. Әгәр бала таптығыз, тормаа тырышың, тороң. У балаға үзенең әтейе кәрәк. Миңке үземнең семьяда әнә. Ике ҡызға имәнещ ауыр былды, ун дүрт йыл тордолар, ун йәш ие микән кещкенәсе, хәзер Ҡазағстанда анысы, алар айырылған щаҡта мин шунда Марковоға ҡызның ун йәшенә бардым инде, ун йәшен ясадылар, шу щаҡта кийеү бәлән айырылдылар ие инде уже. Үзе дә хәзер стреслы, ҡызларны нищек ҡарыйым икән, тип, ярый әле, без исән былдыҡ ана, булыштыҡ, уҡыдылар икесе дә, берсе Чайковскийда, Чайковскийдан ары нимә ие әле, шунда уҡыды зуры, Ижевскийда университетта уҡыды. Берсе нейдә, Свердловскийда уҡыды университетта. Ҡызларға үзебез булыштыҡ ҡартәтейләре белән, аҡща салып, ҡайтҡаннарында. Хәзер дә шушы ызбаны, әле щирләп алдыҡ ҡый имәнещ, бавай шу щир белә үлеп китте, шушылар шунда килсеннәр, мында үстеләр алар. Шуларға була торам мин хәзер шушында әнә, шу оноҡларға була, имәнещ яратавыз оноҡларны, үзләре дә яраталар, ҡарыйбыз оноҡларны, ҡарадыҡ. Чайковскийда әнейләренең квартирасы бар, туғызынщы ҡатта, бер бүлмә, анда нимә эшләмәгә була. Төп йортҡа киләсе килә әнә, әтей-әней йортон саҡламаға тырышмаа кәрәк. Хәзер, ҡартәней, без ҡайтавыз, тип ҡыщҡырып еврәләр, ҡайталар, рәхәт. Әле мин исән, баҡсаларны мин ана ултыртып жыйдым ҡый, үзем ҡарыйым.

Бичурино (Оҙон Ялан) ауылында Көсөкбаева Фәрихә
Ғабдуләхәт ҡыҙынан (1939 йылғы) яҙып алынды

Әмиров Рәмил Ғата улы, 1966 йылғы

Мин Әмиров Рәмил Ғата улы. Безнең жирлегебездә төрлө милләт вәкилдәре йәшей, барыбыз да дус, татыу йәшейбез. Турислар йыш киләләр Пермдән. Безнең үзебезнең мәдәни йортҡа килгәндә инде, бесплатный социаль кинозал эшләй, инде икенще йыл грант проект буйынща үтеп, шуны выиграли. Бесплатный социальный кинозал – это с обсуждением. В основном работаем с учениками Бичуринской СОШ. Хәзер, үзегез белеп торасыз, интернет көщлө, мында оло кеше бик шәп килеп жәлеп итмәгә булмый, тив әйтәсем килә инде.

Үземә килгәндә, ғөмүмән, утыз жите йыл шушы мәдәниәттә эшлейем, аның жите йылын Бардабашта, шунда туып үскәнмен, мына шу мәдәниәт йортонда художество житәкщесе булып эшләдем, аннары мында күщерделәр директор итеп, ҡуйдылар да шуңа күрә шушында эшләргә туры килде инде.

Бу музейға килгәндә инде, менә мин ҡайсы жиргә барсам да, ауылларға барсам да, щорналарны, иске йорттарны күрсәм, шунда менеп ҡарыйсы килә миңке. Жирле телдә сүләшәм.

Эш ҡоралларына килгәндә, безнеке әтей плотник булды ғөмер буйы, кәзә ҡоросларны үзе утыртып, үзе эщләп, эш ҡоралларын тупладым мин, но өстәүенә бу щүлмәкләрне мин халыҡтан кемдә күрәм, шулардан жыйдым инде, щабаталар, үзегез күрәсез, боронғо, шушы тормошҡа шушы көнгәщә алып килгәнем, тив әйтәсе килә. Бөтөн нәрсә үзебезнеке.

Но шунантын мин бер уголок ясасым килде инде. Бу үзебезнеке, тормош иптәшемнең школьный формалары инде, үзебезнеке саҡланған, но мәктәп бөттө безнең, старинный иске мәктәптән партаны алып ҡалдым мин, үзебез реставрация ясап алып килдек инде.Аннары бу яҡк күшкәндә, бу музейны без, Лукойл конкурс ойоштора ие, Лукойлда без жиңеп, силинковый мишкә алдыҡ, проектны эшләп, у щаҡта күп түгел ие аның аҡщасы да, житмеш мең, шулый реализовать иттек, эшләнек, Аллаға шөкөр. Ғөмүмән әйткәндә, менә бу тастамал бездә Бардабашта Мөкәрә апада бар ие, шушы бу тастамал натуральный, бик матур, төсө дә уңмай, щиста жипләрдән эшләнгән тип әйтәсем килә. Һәр төбәктең, һәр ауылныҡы, үзенә күрә үз узоры була, но бу бездә генә напын Барда башының узоры тип әйтәсем килә. Барда яҡларында анда, башҡа ауылларда, Ҡайынауылларда, Байауылларда аларның узоры икенше, һәр нимәнеке, тив әйтәсем килә. Бездә, ғөмүмән әйткәндә, тастамаллар белән без

ғорурланабыз, минем ауылымда ике шушындай тастамал суғыуцы былды. Ана аларның ҡызлары исән, мына мынысын музейға аппарайыҡ, тей инде, саҡлыйлар барывер, но кешедә семья ятҡара, тив әйтәвез инде, балаларына ҡала, оноҡларына ҡала, но саҡлыйбыз инде, тив әйтәсем килә.

Мин үзем беренще башҡорт ҡоролтайы делегаты булып бардым мин, шунан башлап бу костюмны алып ҡайттым. Аннары шуңа күрә инде, щыннан да инде хә ҡоролтай да безнен йәш былып тора тип әйтәсем килә инде, шуңа күрә сезгә шушы урында бераз рекламная пауза тип әйтәсем килә.

Баҙарларға барһаң
Аҡ тула ал,
Хаҡҡынаһын үзем түләрмен.
Әжәлдәрем етһә,
Әйт, үземә, Йәнбикәм, Йәнбикәм,
Һинең өсөн үзем үләрмен.

Но бездә менә инде күп кенә башҡорт, әле менә ике мең сигезенще йылда безгә башҡорт телевидениесы килеп, шушында сәхнәдә оформить итеп без халыҡ белән инде, халыҡныҡы күщмә утырышын ҡавул иттек, андый мероприятиелардан инде щиттә ҡалмыйбыз, Барда жыйыннарын да, сабантуйларын да, үзебезнең ғөрүф-ғәзәтләрне саҡлап йәшейбез. Һәр кемнең туған яғы үзенә ғәзиз тив әйтәвез инде, бердән-бер тив әйтәсем килә инде.

Ну мин үземнеке бу тастамаллар тоже архивтан, мин кийәү жигет булып жөрдөм инде. Кейәү жигетләргә элек тастамаллар йәш киленнәр шушындый исемне, мына инде, аның кейәүе Альберт былған, тормош иптәше

Раузалия былған инде, шундый тастамаллар бирәләр ие.

Музыкаға килгәндә, минке бөтөн абыйлар да гармунда уйныйдар барсы ла, әней жырлый, әтей жырлый, но миә нимәгәлер сөйләм теле биргән тип әйтәсем килә. Гармуннар булмағащ инде, без концерт ҡуйғанда илә-илә-илә-лә, гел концерт ҡуйғанда, бер бизрә сыу ҡуябыз ий, щүмещ белә шу сыуны эщеп-эщеп, директор уйный, арый, обычно уланнар белә концерт ҡуйғанда, уланнар алар бер номер ясый, алар биш номер ясый, бер номер ясый, үрелеп килә, тағы ясый, үрелеп килә, тағы ясый, бер бийеүне ярты сәғәт бейей бер бала.

Бездә инде ауыл хужалығына килгәндә инде, тармаҡщылыҡ тив әйтәсем килә. Алты КХХ эшләп килә, хәзер инде колхозлар бөтте инде, безнең зур Нариман колхозы ие безнең. Ҡайы берәүләр аптырадылар, тышта анда ҡый һәйкәл тора инде. Нариманны ни өщөн биргәннәр безгә, безнең колхозға. Әзербайжанец между прочим, ниә килгән мында, мәсәлән. Шулый былған бит инде, үзебезнең атамалар белә атамағаннар, нимәгәдер щиттән алғаннар, урамнарға килсәң дә инде, менә үзебездә атаҡлы шәхесләр бар, ниңәлер Ленин бабайныҡын ҡуйғаннар, Крупская булғаннар, бездә теге үзебезнең шундый батырларны, батыр Салауат урамын, батыр Салауат урамнарын бирмәделәр, бездә жуҡ тив әйтәсем килә. Аның белә бик

шәп маҡтаналмыйвыз. Щыннан да инде, мына инде ғорурлана алабыз, бездә менә шундый уҡытыущы бар ие, быйыл мәрхүм былды инде, баҡыйлыҡҡа күщте Вәсил авыйым, Вәсил Мирғәлиевич. Атаҡлы шәхес, почетный гражданин Бардымского района былды инде ул, мәғариф отличнигы, ветеран. Менә шушы мәктәпне өщ ҡатлы, үзе жөрөп, үзе төздөргән, аның белән ғорурланабыз без. Физкультурник былды инде ғүмер баҡый, уҡытыущы былып. Директор булып әйдәп барып эщтәне. Шыннан да инде мына инде безнең яҡҡа килгәндә, безнең бына инде өлкәлә дип әйтәсем килә, спорт, хәзер үзегез белеп торасыз, спортплощадкалар эшләп жыйдылар инде, тив әйтәсем килә, спорт алға китте, район тарафынан мына мәдәниәткә, мәғарифкә ҡараш үзгәрде, тив әйтәсем килә. Районға кергәщ, күргәнсез, бөхтәлек бөтә жирдә, бына инде спорткомплекслар, спортплощадкалар, мәктәпләр районда хәр мәктәп төзөлөп килә, ике мәктәп, берсе – Бөрөжлөдә, берсе – Төнгүктә. Менә инде шундый хәлләр. Без менә быйылғы йылда, менә бу нейдә инде, бу мәдәниәт йортонда минең килен эшлей, семейный подряд, тип әйтейм әле, быйылғы «Өлгөлө башҡорт ғаиләсе»ндә ҡатнаштыҡ без, жиңеү алмасаҡ та, беренще мәртәвә ҡатнаштыҡ ғаилә белен, менә инде хәзер инде кешене дә тавыуы ауыр, үзебезнеке күпщелек кищәләрне, бәйрәмнәрне үзебезнең коллектив белен, үзебезнең ғаиләдә жырщылар бар, гармунщылар бар, шулар белен үткәрергә тырышавыз, но кешегә ялыныу ауырыраҡ, тив әйтәсем килә.

Бичурино (Оҙон Ялан) ауылында Әмиров Рәмил
Ғата улынан (1966 йылғы) яҙып алынды

Бөрөжлө ауылы

Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, 1958 йылғы

– Мин – Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡызы, бер мең туғыз йөз илле сигезенще йылны шушы ауылда тыудым, шушы йортта, бына искесендә тордом, искесендә тыудым, шунда үстем, күптән түгел генә бер биш йыл щоронда үземә үзем генә йорт эщләп щыҡтым. Ирем үлде күптәндән инде, ике балам бар, алты оноҡларым бар. Берсе кейәүгә щыҡты инде, Мәскәү тигән ҡала бар, шул ҡалада кейәүгә щығып ята, Кавказ жегетенә. Ээ, безнеңщә, эйе түгел, ээ. Мин шушы мәктәптә уҡыдым, безнең башта башланғыщ мәктәп ие, шунда дүрт класты бөтөргәщ, безгә китерделәр икенще кластан Батырбай тип әйткәнендә күрше ауылдан сигез йыллыҡ мәктәпне, шунда сигез йылның алты йылын уҡығащ, биш йылны уҡығащ, алтынщы класҡа Бардаға музыка мәктәбенә уҡырға киттем, баян класын бетерәлмәдем,әнейем, дөрөсөн генә әйткәндә, әней щирле булды бит, әней щирле булды да, ҡараущысы булмағащ, апа, без икәү ғаиләдә, апа бар, Омск шәһәрендә тора, бына шуның сәбәбе булды инде, әней ауырыуы булғащ, мин ҡайтырға туры килде дә сигезенще

класта бында укып бетереп ҡуйдым. Уҡыу нащар булмады, Оса педагогия училищесын бетердем, башта башланғыщ класс уҡытущысы һәм вожатый тип әйткән бар ие элек, шул хөнәрләрне алдым, анан соң Удмуртиянең Глазов тип әйткән шәхәрендә матур ғына укып, математика уҡытущысы һөнәрен алдым, хәзер әйтәбез инде без аны ней тип, теге, юғары белем, тип әйткән булабыз инде. Уҡытырға күп туры килмәде, нищек әйтәләр әле, язуда булып, сүләшмәгә кеүек белгәнгә мине шундайға эшкә алмаға ҡыйыштылар инде. Ну уҡытущы эшен башладым үзебезнең ауылда, бында, Күсешйән ауылында булғансыз сез, Күсешйән ауылында уҡыттым бер йыл, анан соң үзебезнең күрше районға щығып китеп, бында мәктәптә дә уҡыттым, күрше районда Чернушки районында уҡыттым, анан мында ҡайтып ауыл советында эшләдем биш йыл, анан соң мәҙәниәткә күщеп киттем дә утыз биш йыл мәҙәниәткә бағышладым, бына хәзер анда, ней, мәҙәниәт йортон күргәнсездер, без аны клуб тибезейе, клуб тип, шунда клубта эшләдем инде мин, методистан башладым, методист, худрук, директор былып озаҡ жылдар эшләдем, гөрләп тора ие, сезнекеләр безгә нищә мәртәбә килделәр инде, хәттә фотографияләр дә бар, әгәр кищәге көннө әйтеп ҡуйған былсағыз, мин аларны эзләп тә ҡуйыр ием сезгә. У-у-у, сезнекеләр беле, Татарстандан да килделәр безгә, именно киләләр ие миңә, щөнки мин фольклор беле заниматься иттем, сездә ун көн Уфада былдыҡ без, фольклор бәйрәмнәр, тип әйттеләр инде, без ун көн былдыҡ, анда Хәниә Фәрхинеке сеңлекәше дә бар ие даже, бер туған сеңлекәше, исемен оноттым. Короще, шулар беле бер общежитие тордоҡ, вот, шулар беле бергә ниттек. Иң соңы инде ҡайтабыз, тип жыйындыҡ, автобуста ҡайтабыз, тип торабыз да, Хәйбулла районы килде. Хәйбулла районын өщ көн көттөк, килмейләр дә килмейләр, килмейләр дә килмейләр, алар тегендә Оренбург яҡтары бар, ҡайда икә, это юг, башҡортноҡо нейе, короще, алар безгә щыбыртҡы тип әйткән фольклор күренеше күрсәттеләр, “Кейәү щыбыртҡысы”, үәт, шуны ҡарадыҡ, мин беренще мәртәбә күрдем андый йоланы. Үзебездә без аны эшләп ҡарадыҡ. Анан соң шунда ҡайсыдыр районныҡы былды, миңә, бик шәп, ошады инде, күпер салу, тип әйткән күренеш. Мин аны үзебезщә әйләндердем дә Татарстандыҡыларға күрсәттем, әйтмәдем, урлаштым мин Башкириядән, тип, но без аны үзебезнекенә ниткән, но основной хоты, тип әйтәбез инде, сез, ней, шундағыларща былды инде, бик әйбәт кенә килеп щыҡты, хатта аны “Татарстан йәшләре” газетасында да фотографияһын да бастырып щығардылар, матур кешеләрде. Шулай ғүмер буйына ана гел фольклор, фольклор, фольклор беле заниматься иттем, күрештем бындағы бөтөн, ҡаян киләләр, Ленинградтан киләләрме, башҡорттан киләләрме, ҡаян киләләр, Зимфира апа, сезгә киләбез, сез беләсез күп итеп ауылдың нейләрен, историяларын, барлыҡ тарихларын өйрәнеп шунда, шулай иттереп матур ғына эшләп, лайыҡлы ялға щыҡтым. Лайыҡлы ялға щығыуымның сәбәбе шул – Мәскәүдә малайның малайы туып китте дә ҡарарға кеше булмады, шунда щығып киттем, бала ҡарарға рәхәт түгел, но шулый да бардым, урыс малайларға татарща бишек йырлары жырлап, әлли итәр ул бала, бәлли итәр ул бала, тип, сигез ай, үәт бына шулай иттереп шуны нейдә, үземнеке күз алда үскән балаларым, хәттә нищек әйтийм, әллә нищә дауам кешеләр әнейләре, ҡартәнейләре, балалары, оноҡларын даже шулай иттереп үстердем мин нейдә, клубта, гел, но жәнемне, тәнемне биреп эшләдем, рәхмәт әнейгә, балаларға, балаларны ҡарашырға ярдәм итте әнейем, инде вафат, вафатына ун дүрт йыл была, шул уаҡытта үзем генә тороп ятамын шушы былған ҡәдәр нейне, сынтимерне тип әйтәбез, әле был яҡларны эшләмәдек әле, инде озаҡламай, исән былырға кәрәк, алтмыш биш йәш была көзгә. Үәт, ике балам бар, малай бар, ҡызым бар. Ҡызым Бардада тора, ана шуңа күрә Барда урыслары тейем мин аларны, татарща аңламаған былалар, ҡартәнейдән башҡа, элек бабушка ием мин аларға, хәзер ҡартәней.

Ҡартәней, әйтмәсәләр, ҡарамыйм, ҡартәней, шуны, шуны, уыт, урысща, әйтәм мин аларға татарща, алар татарща аңламыйлар.

Үәт, бер ауыл, бездә, Чернушкада, беләсездер сез аларны, Чернушкада анда сезнеке нейегез бар, башҡорт ырыуы тейләрме анда, отделмы, бүлекщә кебек әйберегез бар икә, шулардан безгә килеп ҡай бер мәктәпләрдә дәреслекләр нейтергә ҡуштылар, Әлифбалар бирделәр сезнеке, Әлифба китап түгел инде, сезнеңщә анда нищек атала, беренще класларға керә торған, именно башҡортща, унлап шул китапны биреп, мин ике йыл шуларны, балаларны, уҡущыларны башҡортщаға үрәттем. Анысы да без, бер биш мәктәптә ие инде, Ҡарман тип әйткән ауылда, Мин, Озон яланда, тағын тағы ҡайзадыр биш мәктәп шулый дәресләр биргән былдыҡ.

Булдыра алған ҡәдәр үземнеке ниндей һөнәрләрем бар, барысын да балаларға, ололарға жеткерергә тырыштым инде, ҡубызда, ҡурайда уйнауларын ниттем, һә бына оноҡларым сызғырталар, но башҡа уже тауышлары тейә башласа исә, бында ҡуып щығарам инде аларны.

Безнең ауыл бу, нищек әйтәләр әле, беренще источниклар тип әйтеп әйтәмме инде, ээме, русща әйткәндә, шушы источниклар берәү дә ҡалмаған бит инде, тузға да язып ҡуймағаннар, ағащта да язып ҡуймағаннар, таш та юҡ безнеке ауылныҡы, бер әйбере дә жуҡ, шулый да Әсфәндийәрова тип әйткән сезнеке башҡорт нейе, ғалимы бар, шуның китабында әллә нищә бер мең туғыз йөз сигезенще йылларда алар йөрөгәннәр, бына шушы Ғәйнә яҡларында йөрөгәннәр, шунантын ғына әвей-һәвейләрдән теге сорашып-нитеп, шу уаҡытларда сез нищә йәш, ҡайда тордоғоз, ҡайда үстегез, бында килеп тудығызмы – бына шундыйыраҡ сораулар белән, хәзер, мең сигез йөз алтмыш, мына шул йылларда инде, мең сигез йөз илленще йылларда, шу уаҡытларға туры килә инде. Быйыл безнеке ауылға шу китап буйынща былған былса, йөз дә алтмыш биш йыл. Тәәәк, исеменә килгәндә, башта әйтеп ҡуйым әле, исеме нищек былған, бына безнең ауылға, Сараш исемле, Сараштა былдығыз бит әле, бына шул Сараштан килеп утырғаннан бирегә, бында таба йылға буйлап кешеләр, балыҡ инде үрщетергәме, маллар ҡарарғамы, Әхмәт, бына хәзер, анысын, Бибиғәйшә, исемнәрен, ҡара, язып, онотоп киткәнмен, бер ғаилә килеп утырған, аларныҡы жиде балалары былған, икесе игезәк, исемнәре лә бар ие аларныҡы, бик кәрәк былса, мин сезгә, ней, төшөрөп жибәререм, нейегезгә, телефонығызға языуларны, бына анан соң шушы, шулар килеп утырғаннар, бына сез бу урамдан килдегез, анда пустойыраҡ ней бар, жир бар, элек шунда безнеке мәщет былған, әнә шу жиргә основаться иткәннәр алар, ә сез автобусығыз белә аръяҡҡа щығып киттегез, йылғаның теге яғына щығып киттегез, мин мында щығып бастым әй, мин әйтәм, ҡайтып киткәннәрдер инде былар, тим, бына шунда как рас у йылғала безнең ныҡ тирән ие, атлары былған быларныҡы, өщ-дүрт атлары былған, ат белә эшләгәннәр, бына шу алар атларын төшөргәннәр су эщергә ҡоҙоҡ уйып, элек суыҡта ҡыш көнө ҡоҙоҡ уйғаннар, и шул ҡоҙоҡно уйыр өщен, тәк, ошо ҡоҙоҡно уйыр өщөн, ағащтан, ә бында шундай тимере былған, шундай әйвер көйләгәннәр, әйвер ясағаннар, ҡоҙоҡно түгеп ащып торор өщөн инде, туңғащ, бына шул бөрөж тип аталған инде, бөрөж, бына шул әйбере, бөрөж белә бозно уатҡаннар. Ә бу иске мадьяр теле тиләр инде, хәзер мари телеме-кемме, мин Ҡазанда библиотекала да булдым, хәттә бу ниндәйдер телләрне нитеп, нищек әйтәйем, тәржемәсе килеп сыҡмасмы, тип, юҡ, бу ней, килеп щыҡмады, үәт бына шушы бөрөж ниткәндә, ул теге ағащ белән тимер суға-суға, суға-суға щерей бит, ээме, шунда бына, шунан ағащ, бының тимере төшөп киткән, ә ул уаҡытта тимер бик ҡәдерле былған инде и шунан бөрөжөм аҡты, бөрөжөм аҡты, бөрөжөм аҡты, тип берме-икеме балалары,

малайлары килеп әнейләренә әйткәннәр инде, шунан бөрөжөм, бөрөжөм, бөрөжләгә килеп ҡушылған, тиләр. Бынысы – бер, ней, вариант. Икенщесе – мына мин анда әйттем инде Нәсимә апа Алапановаға, бына у нитте, без быны сиксән йыллыҡҡа, был районды̧ң ойошоуға сиксән йыллыҡҡа әзерлейбез ие, әвейләр әле бик күп ие, әйткән инде аңа у щаҡта, бер апа, бер әвей сөйләгән, тип. Миңә андый вариант килеп етмәде, андый фараз килеп кермәде, как будто безнең ауыл бөрөшөбөрәк утырған, бөрөшөп, таулар-ара бөрөшөп утырған, менә шунан килеп щыҡҡан бөрөжлө, бөрөшкән, бөрөжлө, тип әйтеп әйтәләр инде.

Тағын бер варианты бар: ниндейдер ҡош сайраған и шул ҡош сайрағанда, шундыйыраҡ тауыш щығарған, как будто, ней, элекке, хәзерге ҡошларны тыңлап ҡарасаң, бына ҡошлар төрлө-төрлө бит, бында, ана, особенно нейдә, кемнәрдә, бына шунда да шундыйыраҡ килеп щыҡҡан инде, как будто шу исемле ҡош былған, шунан Бөрөжлө тип атағаннар, тип әйттеләр инде, шулый тип сөйлейләр, мин, конешно, алар беле бергә былмағащ, әйтәлмейем.

Шулай итеп, безнеке район буйынща мең туғыз йөз утыз икенще, жегерме алтынщы йылларда сан буйынща безнең ауылда сиксәнләп кенә кеше йәшәгән былған, ә минеке ҡартәней, мында ҡартәтейләр, мең сигез йөз туҡсан бишенще йылныҡылар, мында торғаннар уже. Шу әнә как рас шул уаҡытларда мең сигез йөз илленще йылларны килеп щыҡҡан, тип әйткән сүз дөрөс кенәдер. Анан соң менә бу йортно салғанда, үзем ниткән щаҡта, ҡапҡа, фундамент ҡазғанда, ныҡ ҡына шушындай ике ағас килеп щыҡты, мин аны уйладым, басу ҡапҡалары былған бит элек, әллә шул басу ҡапҡаларыны̧ң ниедер тип уйладым мин, йыуаналар (бағаналар) икәү, икесе дә ике яҡтан как рас безнеке фундаментҡа эләктеләр, шунда фундамент ҡазыущы әйтә, апа, мында ней таптыҡ, золото таптыҡ. Аны ныҡ ниткәннәр алар, щоҡоп ала торған да түгел. Менә шулай иттереп был версия дөрөсөрәк былыр, тип уйлыйбыз инде.

Ну колхозлашыу щоро элекке кебек үк шушы йылларда былған, колхозда эшләгәннәр барысы да, тағын нәрсәләр әйтәйем, шушы ауылны̧ң килеп щығыуы әнә шушындыйыраҡ фаразлардан щығып шулай нейтәбез инде, әйтәбез. Башта безнең Батырбай тип әйткән ауылда ней булған, сельсоветлар инде бергә ойошоп үскәннәр, анан безнең ауылны айырып алалар да бездә бөтөн әйвер – колхозлары да, нейләре дә, ауыл советларын да – шушында күщерәләр, мәктәпкә хәтлем, элек Батырбайда ие безнең нейләр, нищек, ойошҡаныраҡ ие инде, хәзер шуларны, мәктәпләрне дә күщереп, хәзер безнең ауыл Бөрөжлө нейе тип атала, жирлеге инде тип атала, поселение. Үәт шундыйыраҡ инде нейләр, фаразлар. Ауылда хәзер өщ йөзләп кенә кеше йәшәй, аз инде, конешно, ә былды күберәк, куберәк тә былған жыллар былды, без мәктәптә уҡығанда безнең бына сигезенще класны бөткән уаҡытта илле алты кеше бөттөк без параллель класта, ул уаҡытта мәктәптә уҡыйлар ие ике йөз сиксән кеше, ә хәзер алтмыш ике балаға ныҡ мәктәп салалар, алтмыш балаға, без үскәндә шулай былса, үскән булырбыз ие. Мин теләгем былды шундый: әтей минең механизатор былған, или механизатор былырға, или прокурор, мин уҡытущы булам тип уйламадым, әней мине заставить итте жәйгедә каникуллары озаҡ была, отпускығыҙ озаҡ была, шуны̧ң өщөн. Нащар эшләмәдем, нащар эшләмәдем алый, әйвәт кенә эшләдем кебек, министерство да мине хуплады. Күп жирләрдә туйлар алып бардым, Борайға да бардым мин даже, сезнең районға. Борайда анда нейтәләр ие, апа, исемегез нищек, сезнең исем бармы, апа, бар, Зимфира, юҡ, сезнең исемегез бармы? Бар, Зимфира, берәү генә минеке исем, бер ниндей дә исемем юҡ. Юҡ, хөкүмәт биргән исемегеҙ бармы? Юҡ. Ә нимәгә? Ҡаян беләм? Бирмәгәнгә жуҡ! Бирмәгәнгә жуҡ, тейем. Алар тоже алты туғаннар, барысы да ҡайсы прокурор, ҡайсы ней, шундый кешеләр инде, ээме. Сезне, мин, без, тейләр, бында, башҡортта, маҡтанып әйтеү

түгел инде, торсагыз, без сезгә әллә ҡащан заслуженный деятель искусств бирербез ие, тейләр. Баянда уйныйым, үзем кещкенә генә, баяндан юғары менеп китәм шулый, у щаҡларда баян бит әй бөтә ердә, бөтә ердә баян, үзем уйныйым, үзем жырлыйым, үзем биейем, тигәндәй, үзем уйныйым, алып барам ищё уйыннар, все в одном, ней, комплект, и ней дә аз, бер машинаға тығып алалар да китәләр, хәзерге кебек бандура сөрәп йөрөтмейбез, баян бар, бер аудикитабым бар, сүләмәгә тел бар, телгә тел тылмаҡ кәрәкмей, тылымщы кәрәкмей. Үәт шулый итеп йәшәдем и шушы ауылда ғына былдым инде, ну эшләп, тегендә-бында эшләп алыуларым, алары бер ике-өщ йыл ғына былды, өщ-дүрт йыл ғына. В основном шушы ауылда эшләгән щоромда бөтөн ауылныҡы тип әйтерлек күп халыҡныҡы нейен-тарихын беләм, тарихларын өйрәндем, телевизорларға төшөрөргә килделәр, Ленинградлардан килделәр, музей ясадым шу хәтле, ә хәзер шу музейны нейгә, свалкаға щығарып орғаннар шуны, даже Ленинградтан килеп безнең әйверләрне сорап йөрөдөләр, быларын бирегез әле, без андайларны күргәнебез юҡ, тип, беләсезме, шуны свалкаға орғаннар, миңә, йөрәгем әрней минеке, шу клубҡа да һә барып ҡарасым да килмей, шундый йөрәгем әрней, эйе, шәп түгел ине шул. Комсомолда былдыҡ, пионерда былдыҡ, октябрят былдыҡ, пионер былдыҡ, комсомол былдыҡ, хәттә мин үзем комсомолда эшләгәщ, утыз ике йәштә мине яңыдан комсомолға алдылар. Минеке билет бар әле, комсомольский билет, утыз ике йәштә мин ҡызымны таптым, утыз ике йәштә, шу уаҡытта мине комсомолға алдылар.

Менә бу Основной жылға тип әйтәбез инде, шу бөрөж аҡҡан жылға Бөрөжлө жылға тип әйтәләр инде, ә теге яҡтан килә, асфальт яҡтан килә, сез хәзер мына сығасыз асфальтҡа, у яҡтан килә, сез аны күрмисез, Жирекле жылға, тейләр, Жирекле йылға. Жирек ағасын беләсез, мында әле күп үсәләр алар, жирек – красное дерево, русща красное дерево, дейләр аны, жирек, сездә ерек, шу жирек ағащ, шу жирек ағащлы килгәнгә инде Жирекле йылға тип әйтәләр инде аны, ә ней, урамы да шунда әнә Жирекле ощ, тип, бездә урам тип сүләшмейләр, улицасы юҡ, нимәсе юҡ, бездә хәзер дә без ощ тип сүләшәбез, Жирекле ощ, бу Сараш ощ безнеке, Сараш яҡта былғанға, Сараш ощ бу, урам, Вахитова урам, тип әйтмейләр, ҡайсы ферма ощ тейләр, тегендә ферма бар ие элек, ферма ощ, Сараш ощ, ә сез теге отдельно килдегез теге яҡтан, ул – Батырбай ощ, щөнки Батырбайға бара торған жул шунда. Элек мәктәп тә шунда былғащ, шунантын Батырбайға йөрейләр ие и шу Батырбай. Менә шулай иттереп. Анан тегендә Юғары ощ тейләр инде хәзерен мәктәп былған нейләрне, мәктәп, ансын Юғары ощ тейләр. Шу ощ, ощ сүзе, ощланған барысы да.

– Ниндәй йырҙар, таҡмаҡтар, йомаҡтар беләһегеҙ? Бармы улар Һеҙҙә?

– Бар, минеке күп, әйтеп торам, мин үзем андый әйберләрне күп йыйыштырдым, әвейләрнеке бик күп нейләре фольклорға ниткән, биргән. Үзебез генә көләп кенә щығардыҡ әй, щын ҡайда, щын Бөрөжлө ҡайда, тип сорыйлар ие, Бөрөжлө ҡайда, тип:

Чернушкаға барған щаҡта

Бөрөжлө уңға ҡала,

Чернушкадан ҡайтҡан щаҡта

Бөрөжлө сулда ҡала.

Шуны онотманың өсөн уң беле сулны.

Ә ауыл Бөрөжлө турында күп кенә шиғырләр дә бар, хәзер яттан әйтәлмейем инде, үзем язғаннары да бар, әле сразу ғына шулый искә төшмәй алар, бар, үземнеке язған шиғырләр дә бар, уҡытущыларға бағышланған, ауыл турында. Бөтөн яҡтан, эйе, бәхет кенә булмады, тип теге берәү әйтә, бөтөн яҡтан да килгән, ир бәхетен генә бирмәгән, беренще иремнән айырылып ҡайттым, икенщесе үлде, икесенән берәр бала тыуып ҡалды былды, зато балалар

бар шул ҡәдәрле, ооо, оноҡлар, өщөсө менә садикка китте, лагергә киттеләр әле, өщөнщө класта, икенще класта, бөттөләр әнә, берсе биш йәш, мындағысы, ә тегендә егерме йәш, ҡыз кейәүгә щыҡҡаны Мәскәүдә.

Шиғырләрне хәзер, әнә, ҡый, әйтеп ҡуйсам йә нейтеп ҡуйсам, әйвәт була икән, сез миңә берәй төрлө ней биреп ҡуйың, иренмей генә фотографияға төшөрөп жибәрермен.

Бөрөжлө ауылында Киндяшева Зимфира
Миннимулла ҡыҙынан (1958 йылғы) яҙып алынды

Уртабаева Рәхинә Кашиф ҡыҙы, 1967 йылғы

Мин Уртабаева Рәхинә Кашиф ҡызы. Барда округы Пермь өлкәсе Бөрөжлө төп мәктәбендә утыз жите йыл татар теле һәм әдәбиәте уҡытущысы булып эщлейм. Безнең шушы уҡыу дәүерендә, татар теле дәресендә бигерәк тә балаларны фольклор белән таныштырыу зур урын алып тора. Бүгенгесе көндә балаларны фольклор менән мин күберәк онотолоп барған, әтей-әнейләр, әвей-бавайлар белән эшләгән, алар үткәргән фольклорларны үткәрәм. Мәсәлән, шундыйлардан кищ ултырыу йоласы. Без инде беләбез, Мирхәйдәр Фәйзинең «Ғәлийәбану» драмасынан үтәбез, балаларға аңлатам, нәрсә була ул кищ ултырыу. Бигерәктә анда йон ирләү, ҡулъяулыҡ щигеү, егетләргә сөйөү билгесе итеп, щигеп, матурлап, бизәкләп тапшырыла торған ҡулъяулыҡ йоласы. Ул бүгенге көндә инде бүгенге йәшләр өщөн бик ят әйбер һәм бу балаларда ҡызыҡсыну уята.

Ә, бәлки, киләщәктә алар шушыларны тергезеү өстөндә нимә дә булса эшләрләр тивәйткән өмөт бар.Анан соң, ике ише бер йолалар бар, мәсәлән, көз көне ҡаз өмәсе, шулай уҡ без мыны элек балалар менән ҡаз өмәсе үткәргән йортҡа алдан сөйләшеп ҡуйыу буйынща барабыз ий. Балалар шушы элементларды барысын да ҡарап, йолҡоу, эш барышында аларның апалардың матур итеп жырлауларын тыңлап, аларға ҡушылып, анан соң щистартылған ҡазларны көйәнтә башларына элеп, йылғаға төшөүләрен, соҡланып ҡарап балалар, алар менән бергә йылғаға төшәләр, шушы процесларны барысын да ҡарыйбыз, фотоға төшөрәбез ий. Ә хәзерге ваҡытта шулай уҡ бу традициялар, гөрөф-ғәзәтләр онотолоп бара, щөнки ауылда ҡазлар күренмей. Ҡазлар ғына түгел, сыйырлар да, сарыҡлар да бетте инде ауылдарза. Элегерәк зоопаркка филләр, айыулар ҡарарға барсаҡ, бер аздан менә зоопаркка сыйырлар, сарыҡлар ҡарарға барыу ҡурҡынысы бар. Бик аз ҡалды хәзер шушы зур ауылда, барысы бер унлап сыйыр бар, сарыҡлар бөтенләй юҡ.

Анан соң, ҡаз өмәсенән соң, ҡарға буҡҡасы тип әйткән элек безнең ауылларза бәйрәм ясалған. Шулай уҡ хәзерге ваҡытта бу тарихҡа кереп ҡалған, фольклор булып ҡалды инде. Соңғо ваҡытларда ҡарға буҡҡасы ла китапларда әтей-әнейләр телендә генә саҡланып ҡалған ғөрөф-ғәзәт. Ә инде мына хәзерге ваҡытта, бәхеткә ҡаршы, сабантуйларыбыз йәшәп килә, сөрән суғыулар, менә бу ғөрөф-ғәдәтләрне балаларыбыз күреп үсәләр, сөрән суғыуларда

үзләре ҡатнашалар, сабантуйларда милли уйыннарыбызда ҡатнашалар, бүләк алалар, ә инде бер аз үсә төщкәщ, бу уйыннарны үзләре үк үткәрәләр.

Бөрөжлө ауылында Уртабаева Рәхинә
Кәшиф ҡыҙынан (1967 йылғы) яҙып алынды

Шәрипова Наилә Нурсаяп ҡыҙы, 1945 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып китегеҙ әле?

– Шәрипова Наилә Нурсаяп ҡызы. Ҡырҡ бишенче йылда тудым. Шунда тудым, шунда үстем, шунда үләм була инде, Алла бирса.

– Ҡайҙа уҡынығыҙ?

– Уҡыдым мында, башланғыщ класны уҡыдым. Педучилищеда уҡыдым. Мин башланғыщ класта уҡытущы булып эшләдем.

Мәктәп уҡығанда мында ие шунда, мәктәп түбән ие, аннан соң мында менеп эшләдем, тегендә дальше мәктәп ие иске,күрзегезме, замечать иттегезме? Мында күренә әнә, старый здание. Мында яңыны эшләйләр хәзерне быйыл. Көзгә кермәгә, уҡымаға башламаға жыйынабыз тип әйтәләр ие.

– Ауылдың тарихын беләһегеҙме? Исеме ҡайҙан барлыҡҡа килгән?

– Бөрөжлө йылға тип аталған инде у ошонда. Тущны мин белмим дә у хәзерле. Ниндейҙер ней, инструмент, шундый ҡаза торғанмы тимер-томор тапҡаннармы йылғадан, шуңан китҡәнме шунда. Аны белеүщеләр хәзер жуҡ инде, белмәс тә.

– Ауыл ниндәй тауҙар, йылғалар менән танылған? Бармы ундайҙар?

– Бу – Урал таулары итәге, был Урал тауларының нейе була инде, подножие Уральских гор була бу.

– Ә йылғалар тураһында нимә әйтә алаһығыҙ?

– Бөрөжлө йылғасы ғына. Ҡый Толно беләсездер. Бүтән зур йылға юҡ мында. Йылға кещкенә генә, у шишмә кевек кенә.

– Һеҙҙең ауылға ғына хас йырҙар, легендалар белмәйһегеҙме?

– Ауылым тип төрлө шиғерләр яҙалар ҙа суң, Бөрөжлө ауылым, тип. Әнә мында, теге... мынан төшкәс..., әле соң ҡаян килдегез, мынан төшкәщ, направомы, анда мөгөштә ҙур магазин бар, ул кирпещ магазин хәзер, кирпещ, сатыущысы Фаилә, ҡайтып китер микән сез ҡайтып киткәнще. Алар ауылға бағышланған шиғерләр яҙалар. Анан соң мынан түбән төшәсез инде, түбән төшмәй, мынан төшөп уңға таба бу ауылға китсәгез, анда бар берәү хатын, у да тоже ауылға бағышланған шиғерләр-нейләр яза кебек. Кем әле ул? Ярый, искә төшөр әле..., Рәүфәнейә. Бында барғащ, теге таба щыҡмыйсыз, мында уңға урам китә, төшкәстен дә күрерсез, шу урамнан барып, ул мында ызба төзә, әнә мында түбәсе күренә, ҡара әнә, арт яғында, түбәсе көрән, асты сары, зуур ызба. Шул ҡобаны төзә у, шу хатын,

может, шунда булыр, шунда ҡарап китең, йәшел йорт тегендә, барың әле үзенең әнейенең нейендә. Анда может щыҡмағандыр.

– Әсәйегеҙ, бәлки, бәләкәй сакта, бишек йырҙары йырлағандыр, иҫегеҙҙә юҡмы?

– Беззең әнейнең жырламаға ваҡыты булмады. Жырламый да ие. Без бищ бала ҡалдыҡ. Әтей үлгәндә, мин туғыз йәш ие үлгәндә. Эшләде лә, эшләде ул. Битикиләрне мин ҡарадым, мин, бүтәннәрне. Миң иң олосы ие.

– Урындағы туй йолалары тураһында нимәләр әйтә алаһығыҙ?

– Элек беҙ щыҡҡанда ҡызыл тойлар юғыйы. Хәҙерге тойларны ҡыҙыл той тиләр бит. Современный тойларны элек ҡызыл той тип йөртә башладылар ниңәдер. Без щыҡҡанда былый өщ көнгә невестаға, өщ көнгә кейәүгә ҡунаҡка бараларей әтей-әнейләр инде. Без алайтып тормадыҡ инде, ҡунмый ғына былай щаҡырыщып ниттек инде, ҡунаҡлаштыҡ.

Бөрөжлө ауылында Шәрипова Наилә
Нурсаяп ҡыҙынан (1945 йылғы) яҙып алынды

Верх-Шлык (Эщлекбаш) ауылы

Йосопова Фаилә Рәшит ҡыҙы, 1963 йылғы

– Мин Фаилә Рәшит ҡызы Йосопова булам, мең туғыз йөз алтмыш өщөнщө йылның сентябрендэ шушы ауылда туғанмын. Күп балалы ғаиләдә үстем. Семьяда туғыз бала тәрбиәләндек. Әтей-әнейем дә шушы ауылда йәшәп, колхозда эшләп ғүмер кищерделәр.

Унынщы класны бөткәщ, Шәйковский медицина училищесына уҡырға кердем һәм шуны тамамлап щыҡтым. Анан суң кийәүгә шыҡкащ, шушы ауылда ҡалдым инде. Тормош иптәшем Илгизәр белән икебез дә шушы ауылныкы, бер класта уҡыдыҡ, класташлар.Аннары шушы ғаилә ҡорғащ, шушы ауылда йәшей башладыҡ инде, колхозда эшләдек, төрлө эшләрдә эшләдек. Өщәү балаларыбыз булды. Алар хәзер үстеләр инде, үз семьялары, үз ғаиләләре белән йәшейләр. Шулый, мин хәзер пенсийәдә инде, тормош иптәшем әле пенсийәгә щыҡмады. Шулый, баҡща тотабыз, мал-тыуар асырыйбыз, ҡортлар асырыйбыз, шулыай йәшәп ятабыз. Ауыл безнеке мынан бер өш йөз йыллар, өщ йөз илле – өш йөз етмеш йыллар элек барлыҡҡа килгән. Уфаныҡы нейләрендә архивларында бар, тип Рәфис әйтә ие, тапҡан аны. Шлыҡ тигән йылға булған ҡый безнеке, Верхшлык безнең, Усть-Шлык бар, түбән, безнеке шушы Верхшлык йылғасынан килеп шыҡкан. Элек башта урыс ауылы булған тип тә әйтәләр аны, аннары татарлар килеп ҡалған. Тегерминнәр булған бездә зур, тарттыра торған, өн тарттыра торған сыу тегерминнәр. Без булғанда яңы ауыл ие, аннары Ҡазанка тигәне йөз дә ун бишенще йылларда ғына барлыҡҡа килгән, беззән өстә, без бер колхоз булып йәшәдек инде, анда күпщелек татарлар инде, күрше ауыл, мына безнеке башҡорт, безнең национальность – башкиры, ғәйнә башҡорто тип әйтәләр инде.

– Ғәйнә башҡорттары теленең лексикаһына байкау яһап үтәйек әле.

– Ну безнең башҡортлар белән оҡшаш сүздәр күп инде, мәсәлән, былый татарлар тәгәрмәщ тейләр, ә без күләсә тип әйтәбез инде, сездә дә күләсә тип әйтәләрдер, Башкирияда. Радиодан ишеттем әле мин, сездә күләсә тип тә әйтүләрен. Жиләкләрдән өмөжө, шартлама, ансы тау буйда үсә, ҡайын жиләген – жиләк, жиләк тивез инде без, ҡайын жиләге тип тә әйтәләр аны, әме. Шартламасы тау биттә үскәне инде, шартлап тора үзгәндә. Ҡарағатны ҡарағат тибез, ҡарлыған тип әйтмейбез, **эт** борон – шиповник инде анысы, щәнщкеле буғанға. эт борон. Ҡояш ҡорт – Божья коровка, пумалабаш – одуванчик, картуп тип сүләшәбез, тырнауыш тип сүләшәбез, тәпке, изәнас бар өүләрдә, колыбелька бездә сәлей, уҡығанда без аны бишек тип уҡыдыҡ. Без уҡыуын татар китап уҡыдыҡ, Татариянын, Ҡазанныҡын. Тел татарщараҡ сөйләшәң булаң инде, ә былый паспортта башҡорт электән башҡорт тип килгәщ, башҡорт тип ҡалған. Балдыз бар, ҡайнаға ансы абыйы була, хатынныҡы авыйы, кещесе – балдыз, ҡарт әней, ҡарт әтей тип сүләшәләр инде, ҡәйнәней, ҡәйнәтей тёща, тесть была инде, оноҡ – внук, внучка, правнуктар – оноҡшыҡ. Лопух – шөхмит, дегәнәк – кещерткин, талпан – ҡызартҡы, ҡапҡа – ҡапҡа инде, ишек келәһе – бикләмещ тивәйтәбез, яуын яуып китте тивәйтәвез, бармаға кәрәк, барып ҡайтмаға кәрәк тивәйтәвез, тауға менмәгә кәрәк, йылға буйына төшәвез тивез, тәрәзә, түшәм – путулук тип үзгәртеберәк әйтәбез инде, мөйөш, пощмаҡны мөгөш тивәйтәвез, ковёр, палас тибез инде, мендәр, ястыҡ тибез, мендәр ул сиксәнгә сиксән була инде, ястығы зурыраҡ, хәзер ястыҡлар ясымайлар инде, изәнгә икене-өщнө ястыҡ алалар да, матраш жәйәләр дә жоҡлыйбыз ий уланнар күп шаҡта. Ястыҡ зур, бергә бер дә илледән булып китә, икедән дә булып китә, шикелле. Подушка, матрасы да была, менеп ятасың шулый, жәйелеп китеп ятасың, йомошаҡ. Мамыҡтан, жүндән түшәк тә булған, ансы тоже шушы ястыҡныҡы, мендәрнеке нейе, составы, түлке аны матрас урынға салғаннар ансын, түшәк тип сүләшәләр. Ҡалын тоже шулый, күбеп, күпереп тора ул, ну ятҡащ, басыла инде у. Ут ҡабызабыз тип сүйләшәбез. Утны ҡабызырға кирәк. Утны ҡабыз, сүндер, шулый инде. Картупны утыйбыз, аламасын утыйбыз инде, ә картупны жыябыз былый, окончательно жыябыз былый, ә утауы да бар, аламасын утау, картуп алабыз, түгел, картуп жыябыз. Мәтрүшкә – мәтрүшкә, ну аны щәй пешен тип тә әйтәбез, зверобойны аны тоже мәтрүшкә, тип, сары мәтрүшкә тип сүләшәбез, подорожник – яра яфраҡ, миндек – яфраҡ, ромашка жыябыз, йүкә щәщәген жыябыз, цикорий. Ишек алды, үкәртә тип сүләшәбез, щитән – забор, арҡырысы – кәртә, таҡтаны ныгыраҡ алып киттең исә, кәртә, или элек урманнан йоморо ағашны алып ҡайҡаннар, эме, кәртә тип, шуны шитән формада тотҡаннар. Ҡойма тип күпщелек әйтмәйдәр бездә. Ҡазанкада алар инде вообще икенщеләй әйтәләр, алар татарщараҡ ҡойма диеп сөйләшәләр, эпий дә шул бәрәнге, без икмәк, картуп тип әйтәбез, без сыҡтыйбыз тип әйтәбез, алар йылыйбыз, тейләр, щибещ, бездә ҡаз, щибещ бала. Тауыҡ сепейе – щибещ бала, үрзәк бала, ҡаз бала, индюк – күркә, ат колхозда ғына бар, ат ат инде ул. Ҡолон – көлөки тип әйтәбез инде, икесен дә әйтәбез аңҡы. Бийә ат, алаша ат, айғыр, тай была. Жинесенә ҡарап тигән инде бейә ат инәщ ат, инә ат була, алашасы кастрированный була инде, ә айғыр айғыр инде, әнә шуларны без әйтәбез алый. Щыбар атны әйтәләр аҡлы-таплы. Таҡмаҡларны нитмәгә, застольеда килеп шыҡса, щыға инде ул. Ләкәпләрне ололар сүләшәләр ие инде, Әсҡәт абыйлар бар ие бында, шумер тип сүләшәләр ие у затны, шулый, затлап-затлап, күрше ауылда анда һәр кешенең ләкәбе бар. Элегерәк, кеше күп щаҡта, булған инде ул.

Верх-Шлык (Эщлекбаш) ауылында Йосопова Фаилә
Рәшит ҡыҙынан (1963 йылғы) яҙып алынды

Ҡантуғанова Гөлфиә Бәдертдин ҡыҙы, 1961 йылғы

Мин Ҡантуғанова Гөлфиә Бәдертдин ҡыҙы, мең туғыз йөз алтмыщ беренще йылда тыуып үстем. Техникум тамамлап, шушы ауылга эшкә килдем. Шунда кийәүгә щыктым, өщнө балалар үстерәбез. Хәзер инде оныҡлар отпускыға ҡайтып жыйыла жәйге ощорда. Алар белән шулай мал ҡарап йәшәп яттыҡ инде, хәзер пенсийәдә инде.

Инде хәзер йәш тә бара миңке. Ауыл жирендә менә шулай ҡош-ҡорт ҡарап, пенсийәдәбез. Баҡщада бәрәңге, картоп тип әйтәбез инде без, картоп үстерәбез, йәшелсәсен, ҡош-ҡортон, щебиләрне алабыз, сыйыр асрыйбыз-ҡарыйбыз, сөтөн-майын ясыйбыз. Шулай йәшәп ятабыз.

Бу ауыл бик бороңғы ауыл инде бу. Шликбаш, ней, Төнгүк ауылынан килеп, Йосоповлар белән Нурсубиннар мында нигез салғаннар инде. Миңке ирнең дә туғаннары Әжән яҡтан килеп урыннашҡаннар, Ҡантуғановлар, Нурсубиннар, Йосоповлар бу ауылға нигез салыущылар тип сүлейләр. Мында урман булған. Шошы урманны арщығаннар. Арщып жир сөргәннәр. Мында гөрләп торған колхоз болды. Әнә ҡый колхозлар бөткәщ, әле тоже бар анда безнең ней, Исмыкаев Фәнис авый эшләгәндәге фермалары бар. Щәщәләр, иген уралар, складлар, иген эшкәртәләр, эшщеләр эшлейләр, бар әле.

Легенда тип, шушы ағащ урманны кисмәгә килгәннәр мында, Төнгүккә. Шушы түштә ҡайзандыр азан тавышы ишетелгән. Шушы азан тауыш ишетелгәщ, былар мында ауыл булмаға тейеш тип әйткәннәр инде. Аларға шушылай ишетелгән азан тауыш, тип сүлейләр шулый. Мында жиләк-жимеш, урман, саф һауа, шишмә-йылғалар күп, шуңа урыннашҡаннар инде бында. Райондан йыраҡта, йыраҡ булса да мында йәшәүе, мал ҡарамаға, бесән эшләмәгә уңайлы жир. Ана мында безнең Салкын шишмә бар – безнең сабантуй урыны инде. Бик матур урын йылға буйда. Аннан тегенән килә Жәнтимер – Осиновка. Жәнтимер – элек анда урыс ауыл булған, урыс ауыллар беткәннәр инде унда. Шушы ике йылға мында нейгә килеп ҡушылып, тегендә нейгә, Тол йылғаға ҡушылалар инде тегендә, әле Башап йылғаға ҡушылып китәләр. Шул Тол йылға буйда үстем инде мин (йырлай):

Тол йылғасы – ағым сыу,
Йөзә тулған ай.
Йәшлек хәтирәм
Ҡалды синдә, Солтанай.
Айырды безне йыллар,
Ярсыулы йыллар.
Ощращыу көтөп,

Талды сузылған ҡуллар, – мына Мостафа Ноғман авый язған буны. Бездә халыҡ телгә оста. Жырға да оста, бейеүгә дә оста. Ана тегендә Илгизәргә барың әле, алар икесе дә оста, Фәймәсе дә оста, Илгизәргә барың.

Пәрәмәщ пешерәбез, шәңгәсен, эрек шәңгәләр пешерәбез, сөттән ҡатыҡ, сөзмә ясыйбыз. Алар төрлө. Ҡатығын башта ясййсын да аннан шуны торғозоп, сыуы ағып китә, ҡатысы кала. Ҡатысы ҡалғащ, аны сөт бeлән бутатып аны тағы ла шикәр, тоз салып сөзмә ашыйбыз. Күп пещерәбез: щәк-шәк пешерәбез, сездә бауырщаҡ тип әйтәләрме, бездә щәк-щәк. Илгизәргә нищек бармаға, үрәтеймме сезгә

Һуғым һуйыу – башмаҡ суйыу тип сүләшәбез инде, башмаҡ, тана тип сүләшәбез.

Быҙау – бозау, бәләкәйе, ике йәшкә яҡын, ике йәш ярымны.

Ямғыр яуа – яуын яуа.

Йәйғор – Салауат күпере.

Щын башҡортлар белән аралашу безгә ҡыйынраҡ сүләшеүе, но барыбер аңлыйбыз. Барыбер безнең икенще төрлө сүләшеү. Татарщаны да, башҡортщаны да аңлыйбыз без. Башҡортта хәрефләр күверәк, бездә әзерәк.

Ҡызыл эрек ясыйбыз, ҡаймаҡ ясыйбыз.

Кесерткән – кещәрткин тибез ҡыщытҡанны.

Талпан – ҡызартҡы.

Мәтрүшкә – щерки пещин.

Һары мәтрүшкә – сары пещин.

Верх Шлык (Эщлекбаш) ауылында Ҡантуғанова Гөлфиә Бәдертдин ҡыҙынан (1961 йылғы) яҙып алынды.

Елпачиха (Үдик) ауылы

Аҡбашева Фәнүзә Мирза ҡыҙы, 1960 йылғы

Алтмышыншы йылда тыуғанмын шушы ауылда, Үдик ауылында, шунда беренше класҡа кердем, шунда уныншы классны бөтөрдем, ну ҡысҡаша әйткәндә, шунда тудым, шунда йәшәдем, хәзер зә шушы ауылда йәшейем, пенсийәдә инде. Мин торговый училищеда уҡыдым, ғүмер буйы, ҡырыҡ өш йыл Росгосстрах компаниясында страховой агент булып эшләдем, хәзер дә эшлейем. Шул ауылда ауыл тормош белән йәшәдек инде, икене ҡызлар үстердем тормош иптәшем белән. Икебез дә шушы ауылдан без, ҡушылдыҡ шунда, бергә тордоҡ, ун туғыз йәштә кейәүгә щыҡтым, ҡырҡ биш йыл торабыз.

Бәхет – тазалыҡ, донъяның тәмен белеп йәшейем тип йәшәү инде, минеңшә, мин үземне нащар йәшәдем тип уйламыйм, нормально, мин үземнең тормоштан бик ҡәнәғәт, балаларым да, Аллаға шөкөр тип тә әйтсәм дә була.

Бездә, например, ҡунаҡтан ҡайтҡанда былай жырлыйлар, элеккеләр жыры инде ул:

Берәү, икәү, өщәү, дүртәү,
Бишәү килдек без сезгә,
Алты, жиде, сигез туғыз,
Унаулап килең безгә, – тип.
Эй Рахмет, Раталитин,
Яратам, ни хәл итим, – тип жибәрәләр.

Эшке ҡунаҡлар була инде, но хәзер сирәгәйзе инде, хәзер кеше артыҡ эшкегә нейтелмәй, элек бит гел ҡунаҡларға йөрөшөп күп булайы, хәзер кеше нищектер иркен йәшәй башладымы, нишектер үз-үзенә бикләнде тип әйтәм инде мин.

Йолалар – бары да бар инде, Ҡорбан ғәйетләрне зурлап үткәрәләр, савантуй шаулап бездә үтә. Быйыл бездә бик зур савантуй булды. Безнең эшмәкәрләр Ғиманутдиновтар Ҡазан артисларын китертеп, шаулаталар ауылны, гөрләтәләр, Аллаға шөкөр! Савантуйда көрәш, туры бағанаға менеү, ҡыйыҡ бағанаға менеп, суға сикереп, әнә, сездең яҡларда белмейем, бездә уы, Татарстанда ниндәй уйыннар бар, йөгөрәләр, волейбол уйныйлар, хәзер яңы төрләр барлыҡҡа килде, мотоблокта ярыштылар быйыл беренче ҡабатны, велосипедта ярышалар, бүләкләр саллый, әләндей зур-зур бүләкләр эшмәкәрләр, саллы – ҡиммәтле была, әйбәт-әйбәт нейләр. Көрәш батырына тәкә бирделәр, ике көрәш – йәш үсмерләр арасында, зурлар арасында булды у, ә решили, йәш үсмер ун биш йәшлек егеткә тәкәне вручать иттеләр инде, Ильназға, бик әйбәт булды савантуй.

Үз урыннарын табып, савыр булып, шул хәр бер нейгә инде, тормош нейгә яраҡлашып йәшәмәгә тырышмаға кәрәк, бер кемгә дә көн итеүе рәхәт түгел, сезнең яҡта да шулайдыр. Нищектер инде савырлылыҡ, түземлелек, үзләренә-үзләре ныҡ булып йәшәмәгә тырышмаға ҡушам инде мин, мин ике ҡызыма ла шулай тип әйтәм, савыр, савыр тивәйтәм, кейәүгә щыҡансыз икә, торың, тивәйтәм, төрлө ғәләмәтләр була ҡый. Миңке зур ҡызымнын, например, ун йыл үзе генә, ире рактан үлде, икене ҡызлар ҡарап тора инде, савыр-савыр тивәйтәм. Бер кемгә дә рәхәт түгел, нищектер яраҡлашмаға кирәк, без ауылда әнә ҡый, шунда малын ҡарап, щибещ-тауыҡларын ҡарап, аҡща юҡ тип ултырмыйбыз инде, йәшәмәгә тырышабыз. Бөтөн жирдә шулый. Мин сездең яҡларда күп районнарда булғаным бар, Шафрановоға ике йыл бардым.

Ҡый тип ҡуша торғайнылар инде без, бардым ҡый, ҡайтып киләм ҡый, безне шуға ҡый татарлары тип әйтәләр. Элек-электән килгән инде ул шушы ауылға, может күрше ауыл тирәләрзә юҡтыр, но біздә гел ҡулланабыз, эме. Без уже шулай воспитаны потому что, хәр бер ауылдың үзенең диалекты була инде ул. Кеше белә сүләшкәндә, әдәбищә сүләшмәгә тырышабыз инде, ә былый үзебезгә сизелмей.

Елпачиха (Үдик) ауылында Аҡбашева Фәнүзә
Мирза ҡыҙынан (1960 йылғы) яҙып алынды

Ҡотлобаева Хажирә Әхмәтсафа ҡыҙы, 1941 йылғы

– Әтейемнең – Ҡотлобаев, әдәби телдә тип әйтеймме, башҡортща да килешә уы, Әхмәтсафа Гәлей улы. Минеке – Ҡотлобаева Хажирә Әхмәтсафа ҡызы. Тормошҡа щыҡҡащ, Искандарова булдым инде. Искандарова Хажирә барыбер шул отчество шул ук. Ҡырыҡ беренще йылның ун бишенще январендә тудым. Инде сиксән ике тулдым. Сиксән өщөнщө йәш белән барам, Аллаға шөкөр.

Әнә йәшәүебезгә дә инде илле өщ йыл, житмешенще йылны өйләнешеп, соң ғына тормошҡа щығып, өщ балалар үстердек, алты оноғыбыз бар.Әнә тегендә фотолар бар, нейләр… ул килене дә бар анда, икәү аның белән утырабыз. Ә семья тағы да ана киленнәр бар, кийеүләр бар. Байбыз. Шатланып йәшейбез, пенсийә алабыз. Но шулый да сәләмәт шикле, ҡартлыҡта тип уйлыйбыз инде, врачлар, дуслар булышалар, балалар ҡарыйлар.

Пенсийә бирәләр, пенсийәбез бик әйбәт. Ризык алалабыз. Балалар менә, алға таба ышанышщ аларға инде. Әлегә гөмөрнө озайтып киләләр, и йөзләренә ҡызыллыҡ китерергә язмасын.

Сезнең белән ощрашыуға насыйп булды. Зур рәхмәт!

«Сандуғащның, мескенкәйнең ҡанатлары ҡайрылған,

Ҡайрылса, ҡайрылған, без дә шулай айырылған», –

тигән элек-элек ҡартларның сүзләре белән әйтәләм. Но мин аны жырламадым да, айрылмадым да, бергә-бергә булырға язсын, туғаннар, дуслар, яҡыннар белән. Тағын ниндей сүзләр әйтеп, сезне шатландыраламдыр. Кирәкмәгән сүзләр сүләсәң дә, соңонан уйласаң да…

Бу яҡларда иң беренще арлар килгәннәр, удмуртлар. Анан сың, шуларның эзләре һаман да әле саҡлана, ҡәверлек бар. Ул ҡәверлектә инде безнең яҡын туғаннарыбыз, энекәшләребез, йорт салып, матур ғына шунда йәшейләр, аны саҡлыйлар, саҡлауға ҡуйылған. Әнә инде башҡа нейләр…башҡортлар килгәннәр инде. Башҡортлардан сың, руслашыу башланғащ бу якта, инде татарлар да. Без тату йәшейбез барыбыз да. Но төрлө милләт кешеләре бар. Барыбыз да бер-беребезне аңлыйбыз. Жирле телдә сөйләшәбез, әдәби телдә мәктәптә генә сөйлейбез. Мында өйдә нищек кирәк – шулай сөйләшәбез.

«Күтәрмә» тип сөйлейбез, «ишек алды»н ишек ал тивәйтәвез инде, «тасҡаҡ» – әнә тотоланған утын ҡуйыла. «Мищ»не мищ тип әйтәбез инде, «тава»ны тава тивәйтәбез. «Ҡалаҡ» тибез. Ағащлар: ҡайын, имән, шоморот, тал, ней, әйткәндәй, зирик, жирек тивез аны, тағы... ащма, щыршы, ҡарағай, нарат.

Елпачиха (Үдик) ауылында Ҡотлобаева Хажирә Әхмәтсафа кыҙынан (1941 йылғы) яҙып алынды

Мозафарова Фәридә Рафиҡ кызы, 1960 йылғы

– Мин Мозафарова Фәридә Рафиҡ ҡызы, мең туғыз йөз алтмышынцы йылның егерме житенще сентябрендә шушы ауылда тудым, тормош иптәшем – Мозафаров Марат Нәшәт улы, башҡорт Ҡоролтай рәйесе, дүрт балалар үстердек. Үзем утыз ике йыл Үдик урта мәктәбендә эшләнем, уҡыттым инде, тарих уҡытыущысы булып эшләдем инде, хәзер пенсияда. Без татар-башҡорт мероприятиеларында ҡатнашырға тырышабыз, диктантлар әле яздыҡ. Төрлө ниндей эшләр ҡушыла, тормош иптәшем менән бөтөн мероприятиеларға ҡатнашырға тырышабыз. Әле үзебезнең мәщеттә без төзөгән идек «Ятҡыр» группасы, алар белән дә без, бик күп кенә мында безнең грамоталар-нейләр дә бар анда. Без күп кенә нейләргә йөрөп, ауылларға, концертлар ҡуйып жөрөдөк.

Шушыны әйтәсе килә инде, татар, башҡорт булсаҡ та, без бергә-бергә татыу йәшәдек, без бөтөн ғөрөф-ғәдәтләрне үтәргә тырышабыз, бөтөн бәйрәмнәрне саҡларға тырышабыз, үзебезнең балаларға, оноҡларға өйрәтеп ҡалырға тырышабыз инде, кийемнәрде дә, мына бу ҡызыл француз яулыҡ тип әйтәләр инде, ҡартәнейләрдә бар әле сандыҡларда, алар постоянно аны ябынып йөрөйләр ие инде. Ул француз яулыҡ бик йомшаҡ, шелк сымаҡ, натуральный у, бик матур, зур итеп бәйлейләр ие, зур итеп ябып, матур була ие инде

Ну ашлар инде, безнең башҡорт белән безнең менә Пермь башҡортлары оҡшаш, шул уҡ ашларны пешерәбез инде, шушылай уҡ күберәк ит, иткә басым ясала инде безнең бөтөн ашлар, бәлешләр тивәйтәвез инде, мантылар, билмәннәр, пылаулар – барысы да шушы иткә күберәк басым ясап. Менә ун дүртендә без хәзер мында Ҡорбан бәйрәме ясыящаҡбыз, гел мында без мәщеттәге апайлар-авыйлар белән гел шундый мероприятиелар үткәреп торабыз инде, ҡатнашырға тырышавыз бөтөн жиргә дә. Бәлешне күберәк пирожки тип әйтәбез инде, кещерәген ясыйбыз инде, өщпощмаҡ, но мыны да, бәлешне дә ясыйбыз инде. Күп кешелә мишләр бар әле безнең, газ керетелсә дә, мищләрне саҡладыҡ. Ну газда да пешерергә була, но мищләр, ал мищләр бар әле. Уыз бүкмә икенщерәк инде, аны йылға бер рәт ясыйбыз инде, сыйырлар бозоулағащ, но хәзер любой щаҡта ясарға була инде, эрек, эрек-нейдән инде ясарға була, бәрәңгедән дә и эрегенән, именно уыз, сыйыр бозоулағащ инде.

Бу ауыл исеме Елпак тигән сүздән алынған, яссылыҡ жирдә урынлашҡан, яссы – түбәнерәк, щоҡор кевегерәк инде, Елпачиха. Но икенще версиясы бар, ель и пасека тигән сүздән алынған, тигән нейе дә бар. Бер китап бар ие у, русща китап у безнең, нимә аңлата: ғүмер-ғүмергә ҡортщолоҡ белән шөғөлләнгәннәр, бар ие безнең менә Ҡыяртау тип әйтәләр, анда ҡыяр үстерәләр ие, төрлө жимешләр, ҡарлаған, ҡарағат тип әйтәбез без, һәм анда бар ие зур безнең баҡша, ҡарлаған баҡшасы, һәм шунда бөтөн ауыл халҡы, колхозныҡы инде ул, колхозға килеп, например, бер щиләк жыйсаң колхозға, бер щиләк үзеңә жыйып алып ҡайтырға була ие. Менә мин кеш кенә идем, сигез, ун, туғыз йәштәр ие микән, мине әбейем үзе белән йөрөтә ие, жыйып алып ҡайтабыз, анда башта жыйабыз, аннары без алып ҡайтабыз. Шунда ҡорт баҡшасы бар ие, бик зур, шунда эшлей ие бер Нәзи исемле абый, будкасы бар ие, щәй ҡуйып, баллар белән, щәй белән сыйлап ҡайтара ие барыбызны да. Шул

матур жиланда зыярат, безнеке өщ зыярат бар ауылда, бик жәмле ердә урынлашҡан, шул күңелле тау инде, Ҡыяртау тип әйтәбез инде. Менә шундай бик матур жирләр бар. Мына бу ель и пасека тип әйттемме, эме, щырщылар да күп инде анда, эме, видимо, шу ель и пасека – Елпачиха, шунан килеп щығарға тийеш, тип уйлыйбыз инде. Шишмә бар анда, шишмә ағып ята, Салҡын шишмә тип әйтәбез, бик йәмле урын безнең, шунда жийылалар инде бөтөн йәшләр дә, ололар да. Башҡорт исеме Үдик башҡортса да Үдик инде, башҡа исеме юҡ, Үдик «бер тигән»не аңлатҡан, арлар йәшәгәннәр мында, арлар «беренше, бер» тигән сүзне аңлатҡан. Әйтелә инде, менә ауылның уртасынан, теге Ленина урам бит инде, әме, йылға ағып ятҡан, тип әйтәләр, менә шунда йылға булған, тип әйтәләр, арлар йәшәгәннәр, һәм аларның «беренше, бер» тигән сүз аңлата, тип әйткәннәр. Нәрсәгә алай әйтелгәндер, анысын аңлап булмай. Халыҡ эшщән булғандыр, алдынғы, тырыш булғандыр тип уйлыйбыз инде.

Палас бик шәп суғалар ие. Бик матур итеп бездә Ҡунаҡаева Мөслимә тигән апа бар ие, ул мынан бик йыраҡ йәшәмей дә ие, бик оло, ул бик шәп итеп паласлар суға ие. Кешеләргә дә, элек бит туйларға коверлар юҡ ие бит, бөтөн халыҡҡа, ҡыз кийәүгә шыҡса, беренше паласлар кәрәк була ие, сөлгөләр кәрәк була ие, мына шундый щигеп, паласлар суға торған әбейләр бар ие.

Үдик ауылына сигез йөз йылдан күверәк булды инде, сигез йыллығын үткәрдек без аның һәм боронғо ауыллар, иң боронғо ауыллардан санала инде. Ауылыбызда әле үк ике мәщет булған, менә шушы урында булған берсе, янған инде пожарда, берсе дом культура янында, яҡында ғына булған инде. Булған безнең ищеү татар-башҡорт-рус училищесы, мына мынан йыраҡ түгел ул. Ултыра әле ул здание, ике ҡатлы булған, Ҡазаннардан килеп, бик күп шундай уҡымышлы кешеләр уҡытҡаннар инде. Халыҡ уҡырға омтолған, образованный булғаннар, уҡыуға ынтылыш зур булған. Төрлө Ҡазаннарда да, Өфөләрдә дә уҡығаннар инде, менә ата хәзрәт тип Султанайның, ата хәзрәт тип, әле күптән түгел генә анда зур мероприятие булды, мына шундай бик шәп белемле предпринимателләр, уҡымышлы кешеләр бик күп булған. Хажға барыущылар да булған, гөрләп торған ауыл, хәзер дә менә ауыл зур, йәшләр тоже йортлар күп салалар, киләләр, зурая ауыл, көндән-көн тип әйтәсе килә инде. Но без күберәк инде Ҡазанщараҡ сөйләшәбез инде, әдәбишә тип әйтәбез инде, алифба шунан килгәнгәдер инде, алифба буйынща уҡығащ без, Ҡазанща, әдәбищә сүләшәбез инде күберәк. Но үзебезнеке, без былый инде, ней арада әдәбищә сүләшсәк, өйдә әнә барыбер үзебезшә ғәйнә башҡорт сүзләр менән сөйләшәбез инде. Безне күп кеше инде ҡызыу сөйләшә тип әйтәләр инде, ҡызыу да сүләшелмей инде, нормально кевек үзебезгә. Но аңлашыла инде, татарлар да аңлыйлар, башҡортлар да аңлыйлар, но бездә башҡорт апалар, элек кийәүгә килгән апалар бар иде. Алар ғүмер буйы торсалар да, беззә йәшәсәләр дә, тип әйтәбез инде, үз телләрен алар үзгәртмәделәр инде, житмещ-сиксән йәшкә щаҡлы йәшәсәләр дә, алар үзләренщә шушылай сүләштеләр, башҡортща сүләштеләр инде. Но балалары тоже ҡайсы берсенең сүләшәлер инде, но күберәк шушы үзебезнең жирле теллектә сүләшәбез инде Менә килеп шыға инде безнең әзәбишә сөйләшеү белән безнең башҡорт сөйләшеүе, синонимнар кеүек килеп шыға, мына, төрлө сүзләр, мәсәлән, тип әйтәм инде, бик сусадым – тамаҡ кипте тип әйтәбез, эме, аңҡыдым, шу хәтле су эщәсе килә тип әйтәбез, ээме, бик матур әдәбищә әйтәбез инде, ә без инде уғата матур, мына мында бик ҡызыҡ сүзләр бар инде. Мәсәлән, сезгә тоже аңлашылыр инде алар. Но мыны үзегез әйбәтләп тикшерерсез инде, ниткән щаҡта инде (яңыраҡ сыҡҡан «Ғәйнә башҡортларының Барда сүзлеге» тураһында әйтә), бөтөн нимә мында төзөлгән.Бу әле мында тағы яңы сүзләр булырға тийеш, тағын да бу китапны дауам итербез, тип әйтәләр инде, тағын да. Менә өлкән кешеләр булған уахытта әле, күберәк

яздырып, ул сүзләрне юғалтмасҡа кәрәк инде, теркәп ҡалырға кәрәк инде. Мында оло апалар йорт сайын йөрөп, оло абыйлар, бавайлар шушы сүзләрне жыйып йөрөп шушы нейләрне төзөдөләр инде, мында авторлары-нейләре, барысы да язылған.

Әле мында язылған: «Елпачиха. Удик. Удик по-татарски село называется. Раньше здесь жили ары. “Удик” – “единственная”», бердән-бер тигән сүз инде, «они здесь жить начали», арлар, «жить начали впервые, отсюда и название», тип әйтелгән инде, Үдик – “единственная, бердән-бер, беренще”, беренще арлар йәшәгәннәр, мыны әйткән Мансуров Абдрахман, мең туғыз йөз өщөнщө йылныҡы, ул шушы безнеке ветеран войны ие һәм хәзрәт ие, ул оло хәзрәт ие, шушы мәщетне беренще ащуда башлап йөрөүще Мансуров Абдрахман бавай, тип әйтәвез инде, мең туғыз йөз өщөнщө йылныҡы суғыш ветераны, ул озаҡ йәшәде, туҡсан дүрт йәшме, даже туҡсан жите йәшме, шулай вафат булды. Бик тырыш, бик әйвәт бавай ие, менә ул әйтеп ҡуйған инде, «бердән-бер, беренще арлар йәшәгән», тип инде. Анан соң менән Ҡунаҡаева Мөслимә апа тип әйттем бит инде, менә ул әйткән, менә шу палас суғущы әвей: «Это когда начали крестить татар, арские татары бежали сюда. Когда Иван Грозный начал крестить, они бежали, могли и другие здесь жить, могли удмурты, вот у них цифры бер, ике, өщ по-другому звучат “адик, ак”». Менә бер, ике, өщ – “адик”, может, Удик шунан килеп щыҡҡан, тип әйтәләр. «И они были первые, поэтому Удик от Адик – единственные, а по-русски Елпачиха. На кладбище есть их могилы, тех, кто поселился первым. Село Ҡунаҡаево. От Ҡунаҡаевой Муслимы, 1918 года рождения». Менә тағын өщөнщө кеше мында әйтеп ҡуйған, Масадов Хаплахан тигән кеше Үдикнең, егерменще йылның: «Это ары шли первыми в Елпачиху, это имя было Удик, это был рыбак, ар Удик, первый поселился по национальности ар. На горе недалеко есть могила, там ары похоронены». Менә тауның ощонда, ул дүртенще зыярат була инде, и ауылға кереп килгәщ, сул яҡта, анда күргәнсездер, зур зыярат бар, менә шуңа ҡаршы тағын юл кереп китә, анда тоже иске зыярат бар инде, менә шунда күмелгәннәр, тип әйтәләр инде аларны. Барлығы ул зыяратны тағы дүрт зыярат бар, ауыл зур. Менә бу китапта бөтөн нимә бар. Менә мыны, Бардада Түбәтәй мәщетне күргәнсездер инде, әме, түбәтәй формасында салғаннар. Ә бу мәщеткә безгә алдағы йылға утыз йыл була, хәзер менә бу икенще мәщетнең манарасын эшен бөтөргә тийеш, менә газ керетелде, эше бөтмәде әле. Әйбәт кенә жыйылалар халыҡ, бөтөн традицияларны, обычайларны бергә тырышабыз инде, кешене тартырға тырышабыз. Уҡущы балалар да килеп торалар, лагерларда әле, лагерларныҡы килеп торалар, аларға да сүлейбез инде. Мына халыҡны нищектер берләштерергә кәрәк, дуслыҡ булсын, татар, башҡорт, Ҡазан белән, Уфа белән дә, Уфада уҡущылар да хәзер безнең бик күп кенә. Төрлө профессиялар алып ҡайталар һәм эшлейләр. Менә шулый. Уфа бик матур. Уфа белән безнең районыбыз дус булсын алға таба да, жепләр өзөлмәсен, нығысын күберәк, бергә йәшәргә, бөтөн ғөрөф-ғәзәтләрне саҡлап ҡалырға булсын инде. Әгәр зә без өйрәтмәсәк балаларны-оноҡларны хәзер, кем өйрәтер.

Елпачиха (Үдик) ауылында Мозафарова
Фәридә Рафик ҡыҙынан (1960 йылғы) яҙып алынды

Искер ауылы

Аптукова Наифә Хәким ҡыҙы, 1964 йылғы

– *Үҙегеҙ менән таныштырып үтегеҙ әле?*

– Мин – Аптукова Наифә Хәким ҡыҙы, алтмыш дүртнеке.

– *Ошо ауылда тыуып үҫтегеҙме*?

– Юҡ, минеке әтейләр, әнейләр, әней – Искернең, әтей – Түбән ауылныҡы. Әтей үлгәщ, мында ҡайттым да бу ызбада илле йыл торам инде.

Бу минем ызба. Әтей дә, әней дә үлде, мин үзем генә. Ҡыз Әржәндә кейәүдә. Уланнары икәү, тормошта.

– *Кем булып эшләнегеҙ?*

– Фермада сыйыр саудым. Утыз йыл булды, ана ҡый группа белән киттем мин пенсийәгә.

– *Ауылдың исеме ҡайҙан барлыҡҡа килде икән?*

– Анысын белмейем. Клуб работнигы Илдар белән Инсиә белә.

– *Унда алып бараһығыҙ, эйеме?*

– Ээ, бармаға була.

– *Ауылда кешеләр нимә менән шөғөлләнә?*

– Ферма бар бездә, сыйыр сауалар килгән халыҡ, мин үзем пенсийәдә инде. Уланнар үсте. Әржәндә тора ҡыз.

– *Йәш сакта ниндәй уйындар уйнанығыҙ, нимә менән шөғөлләндегеҙ?*

– Әней белән торғанда мал ҡарадыҡ, хәзер малларым юҡ инде. Үзем генә торам. Бер мал да юҡ, эт-песей дә юҡ, щебещ тә юҡ. Элек лапта уйыннар уйныйбызый болонда, әбәк уйныйбызый, ҡащымыщ уйын уйныйбызый. Башҡа уйыннарны, кемнең нимә уйныйсы килә... Клубҡа щығабыз ий кищке уйынға.

– *Ниндәй бейеүҙәр бейей инегеҙ?*

– Татар бийеүләр, башҡорт бийеүләр, төрлө жырлар.

– *Ауылда ниндәй милләт кешеләре йәшәй?*

– Ауылда анда төрлөсө бар, урыслар да бар, башҡортлар да бар, немец белә английскийлар ғына юҡ анда, бары да бар. Килгән халыҡ эшлей фермада.

– *Еләк йыяһығыҙмы?*

– Быйыл ҡоролоҡ булғащ, йоҡ, жиләк тә йоҡ, шартлама да йоҡ. Шартлама тип сүләшәләр бездә, ә сездә, Уфа яҡта, ҡайсылыйдыр, белмейем мин ансын.

– *Һауыт-һаба исемдәре нисек атала икән? Тарелканы нисек әйтәһегеҙ.*

– Тарелка тивез, тәринкә, тип тә әйтәләр, щоҡор, самауар, таба.

– *Балғалаҡты нисек әйтәләр?*

– Ҡалаҡ. Ҡайсыдыр балҡалаҡ, тей, мин ҡалаҡ тивәйтәм, щәй ҡалаҡ, аш ҡалаҡ тип сүләшәләр. Ҡазанны ҡазан тейләр.

– *Лягушканы нисек әйтәләр?*

– Щавып йөрей торғаннымы? Баҡа бала тивәйтәләр, баҡа тип тә әйтәләр.

– *Туғанлыҡ атамалары нисек?*

– Әтей, әней, ҡартәней, ҡартәтей, зур бавай тейләр, зур әвей тейләр.

– Тетя, дядя тигәнде шулайтып әйтәләрме?

– Ээ, апа, абый, тейләр, энекәш, сеңлекәш, ҡәйнәней, ҡәйнәтей, ҡода-ҡодағый, балдыз тип әйтәләр, балдызым-ялғызым тип жыры да бар.

– Йырлайһығыҙмы әллә?

– Йоҡ, мин алый йырлағаным йоҡ.

– Таҡмактар иҫтә ҡалмағанмы?

– Йоҡ, инде ҡартайдым, алый, инде алтмыш булам, Алла бирсә.

– Ярар, Аллаға шөкөр. Йөҙгә лә етергә булһын инде.

– Амин, шулай булсын.

– Үләндәрҙең атамалары тураһында һөйләшәйек әле.

– Үләннәрнең исемен белмейм мин.

– Ҡаҡыны нимә тейләр? Ҡымыҙмы? Ҡымыҙ бармы бында?

– Бар ие, сары щищкәле, мин төрткөләп бөттем, баҡщада йоҡ миңке. Көрәк белә төртеп жыйдым, арщып.

Искер ауылында Аптукова Наифә
Хәким ҡыҙынан (1964 йылғы) яҙып алынды

Мөксинова Зәйнәп Минниәхмәт ҡыҙы, 1933 йылғы

– Мөксинова Зәйнәп Минниәхмәт ҡызы. Мең туғыз йөз утыз өщөнщө йылның сигезенще майында тудым. Тау ауылда тудым, без мында килеп урынлышҡан кешеләр суғыш уаҡытында. Әтей армияға китте, без алты балалар ҡалдыҡ этейдән, анан соң утынға йыраҡ, утын ташый башладыҡ, этейнең запаслары бөттө, эпейләр бөттө. Шунан соң Искердә утын яҡын, тейләр, шунда бер бавай килде дә, барың, тей, ызбаны алыштырабыз, тей, әвей, тей, инде әнейгә әйтә. Балаларны интектермә, тей, йыраҡтан утын ташытып, тей.

Шуның өщөн без мында күщтек ҡырыҡ өщөнщө йылны. Әнән соң этей суғыштан ҡайтмады, үлеп ҡалды.Әнән соң этей суғышҡа киткәщ, ике апаны нәрәткә алып киттеләр, оло апа белә кеще апаны, анан абыйны ФЗО-ға алып киттеләр. Без тағы өщ балалар ҡалдыҡ, уаҡтан-уаҡ. Әтей киткәндә, мин сигез йәш былып ҡалдым, иң кещкенәсе этей киткән көннө туып ҡына ҡалды. Мында Искергә килдек тә, Искердә урынлашып киттек. Менә шунан башлап гел колхозда, колхозда. Ҡырыҡ өщөнщө йылны өщөнщө класҡа уҡымаға кердем, өщөнщө класны бөтөрдөм ий, фермаға щущҡа көтөүгә эшкә кердем, щущҡа ҡарадыҡ ике йыл. Житенще класны бөтөргәщ ий, щущҡа фермада эшләдек. Әнә үзебез ҡарадыҡ, үзебез

көтөүләрде, үзебез эшләдек шунда. Анан соң укымаға китәм, тидем, китәргә өс кийем жук, ашарға әпей жук, шунан соң колхозда ҡалып киттек. Колхозда әнә ғүмер буйы, ҡартайғанщы, быйыл әнә туҡсан йәшне үткәрделәр. Быйыл сигезенще майда балалар килделәр дә ана, туҡсан йәшемне үткәреп алдылар. Вот шулый эшләдек тә эшләдек колхозда. Бөтен нәрсәгә без уң ҡул теймей ҡалмады, суғындыҡ, сyктыҡ, урдыҡ, пещене щаптыҡ, жыйдыҡ фермадан соң. Щәщка көтөүдән туктағащ, бозоуға ҡуштылар, анан соң бозоу ҡарадым фермада, бозоу ҡарый торғащ, кейәүгә щыҡтым, кейәүгә щыҡҡащ, бала тапҡанщы фермада яттым. Анан бала тапҡащ ҡына фермадан күщеп киттем инде. Анан соң гел колхозда, колхозда, и то подменнар алалар ий.

– Нимә ашап үҫтегеҙ?

– Иииий, ашыуны аны, оят былыр, әйтсәң. Пещен-салам ашадыҡ, анан соң щерек бәрәңге, щерек бәрәңгегә китәбез ий, алтышар-житешәр щаҡрым жиргә китәбез ий. Щиләк алабыз, көрәк алабыз ий, ҡайда бәрәңге ҡалған, шунда ҡалмағаны ейдек. Анда әле ул суда инде, Толно щыҡҡанда, су аша щығабыз. Башта алып киттеләр мине апалар, мин у щаҡта әле кещкенә ие әле, ун ғына йәш ий, әйдә, әйдә, ҡызым, тейләр, аппарабыз, тей, әней инде өйдә барысын да ҡарап ҡалды, балалар ҡарап ҡалды, маллар ҡарап ҡалды, маллар ҡарыйбыз, сыйырлар, кәжәләр, сарыҡлар бар алый, әней аларны ҡарап ҡалды да, мин киттем апалар белә. Бардым, сыуны щыҡмаға ҡурҡыщ, аға инде шундый нығитеп яз көнө, бу әпрелнең нищәселәредер ие инде, ищеү генә бүрәнәсе генә ҡалған Тол ҡырда, шунда бөкәйләп щыҡтыҡ, аға ие сыу, бүрәнәгә тейер-теймәс тора, шуны щыҡтыҡ, болонға щыҡтыҡ, тувыктан башлап тағы сыу, тауға ҡәдәр, ярты щаҡрым бардыҡ инде у, тауға щыҡтыҡ, щаваталарны щығарып ҡоротток та киттек, үәт, шулый, у щаҡта щерек бәрәңге ашадыҡ. Анан соң щерек бәрәңгедән туктадыҡ, пикан, ҡымыз, ҡузғалаҡ, щеберкәй, анан көзгә щаҡлым пещен ашадыҡ. Щеберкәй нимә тип аталадыр русща, мин белмейм, аның күкәйе дә бар, сабағы да бар, күкәйләре аның эре дә, шушындый йоморткалары бар, баллы у, баллы щеберкәй. Үәт шулый, ҡуянҡолаҡ, инә яфраҡлар, алары яфраҡ ҡына инде мындый, шуларны ана, шу көзгә щаҡлым пещен-салам ашап үстек. Ә бищ йыл ипий күрмәдек, бер ниндей ипий жоҡ, бирмей колхоз, барысы да хөкөмәткә китә. Ҡуянҡолаҡны да белмейем урысщасын, яфраҡ ҡына уы, шулый яфраҡ, гел яфраҡ үсә, зур былып үсә уы, алар пикан кевек у инде, пикан кевек. Балтырған ашадыҡ, ансы игенще, алар бит әллә нищә төрлө. Анан щәйгә кишер, сөгендер, шуларны ҡайнатып эщтек, щәй жоҡ, керосин жоҡ, шырпы жоҡ, иртән торабыз, кемнең төтөнө щыға, шунда китәбез щиләк күтәреп за алмаға, ә үзебез анан соң жәй көнө әкәлә жыйабыз, щыршы әкәләсе, күркәләр жыйабыз да, мишеккә, ҡапҡа тутырып, ҡышҡа әзерлейбез, штобы жөрөмәскә. Анан мищнең алдына ҡуялар ий, ҡуя ие дә әней иртәнгә щаҡ шунда күрәлеп ята у әкәлә тейгән. Мына шулый йәшәдек инде, ҡызым. Эээй, ауыр булды инде у щаҡлар, белмейем инде, нисек йәшәгәнбездер, үлделәр инде кешеләр ащлыҡтан, бик күп кеше үлде. Менә шулый без исән ҡалдыҡ. Алтыбыз да исән булдыҡ, анан соң әней сиксән ике йәшәде, апа берсе житмеш сигез йәш йәшәде, оло апа туҡсан ике йәш йәшәде, авый сиксән биш йәш йәшәде, хәзер тағы сеңелем бар, сиксән дүрт йәштә йәшей, Миңжибәр, анан соң кещкенәсе сиксән ике йәш, миә туҡсанға тулды инде.

– Оҙаҡ йәшәүҙең сере нимәлә икән, Зәйнәп апа?

– Белмейем инде, саф һауада күп эшләдек инде, саф һауада йөрөү дә файда китергәндер, ээ. Анан соң әнә ҡый әней намазын ҡуймады, уразасын ҡуймады, безне дә ураза тотторды, намаз укытты, намазны укымый кищтән дә щыҡмадыҡ, үәт. Әнә шунан соң

нейдән ҡалған безнеке барыбыз да инде алый нейне, динне ташламыйбыз, тигән сүз инде. Үәт шундый ғәләмәтләр.

– Өйөгөҙ бигерәк матур, ремонтты кем эшләне, балаларығыҙмы?

– Балалар, балалар ҡарыйлар алар барысын да. Оло ҡызымда торам, өүдә бер үземә өүне ҡыздырмыйым, ә уртанцы ҡызым мында күршедә тора, уртанцы ҡыз белә жәйне аның белә торабыз инде. Алый балаларым әйвәт, туғаннарым әйвәт, барсы да бергә торабыз. Һер ниндей дә тауыш-ғауға жуҡ буздә. Күршеләрем дә әйвәт, алый барысы да, обижать иткән кеше жоҡ, былмады, ээ. Алый грамоталарым да бар азыраҡ.

– Таҡмаҡтар, йырҙар, мөнәжәттәр беләһегеҙҙер әле? Йырлап ишеттерерһегеҙ, бәлки?

– Аларны элек укып жыялмый да соң мөнәжәтләрне, хәзер мә инде аз беләм инде, аз беләм, онотолоп бара. Мин «Саҡ-Суҡ бәйете»н жырлыйым ий, гел жаланда әней мине жырлата ий башта, аның языуы да бар мында, шуны жырлап йөрөйөм ий, гел әнейнеке шу «Саҡ-Суҡ бәйете»н:

Бардым урманға, жиләкләр пещкәщ,
Әнкәй жылыйдыр, исенә төшкәщ.
Мәзрәсәләрдә китап киштәсе,
Әнкәй ҡарғаса, безгә нишләйсе.

Ике баласын әнкәйе ҡарғап ощорған, алар ҡоторошҡаннар, шуның өщөн, әтейләре мәщеткә киткән шу щаҡта, мәщеткә киткәщ, әнейе әйткән, саҡ-суҡ булың, тигән, шу саҡ-суҡ булғащ, иртән торғаннар да, иртән тороуға ике баланың ике яғына ҡанат үсеп киткән. Иртән торғащ, әнейләре дә, әтейесе дә хайран ҡалып, ҡарап торғаннар шу балаларға. Ощоп киткәннәр өүдә, ощоп жөрөйдәр, тей, ишектән щығыр тишек тапмыйлар, тей, анан ишекне ащып жибәргәщ, ощоп щығып киткәннәр. Менә шулар урманға киткәщ, урманда йәшәгәннәр, тей, саҡ-соҡ кәкүк была инде уы. Анан соң улар бик озаҡ ҡара урманда жөрөгәннәр, шуларны ана язып ҡуйып жыйғаннар инде, «Саҡ-Суҡ бәйете» бар, сездә дә бардыр у.

– Тағы берәй ҡыҙыҡлы әйберләр һөйләгеҙ әле беҙгә. Ауылдың тарихы буйынса, бәлки, нимәлер беләһегеҙҙер?

– Ауылны нимә, ауылны мин белмейем. Искер ауылы элек-электән булған мында, алар, Мөҡсин бавай белә Көщөк бавай жау щаҡта килеп урнашҡаннар мында, шушы щоҡорға, мында ҡащып урнашҡаннар суғыш уаҡытында, шунда йәшәгәннәр, менә шунан таралғаннар, өщ йөз илле йыллыҡ тип китапҡа да бастылар инде аны, өщ йөз илле йыллығын белеүще юҡ инде, ҡай бер кеше беләдер инде, белмейем мин, әнә шунан башлап барған инде, орлоҡ алғаннар шунда, йәшәгәннәр, ээ.

– Ауылығыҙ матур. Шишмәгеҙ бар, йылға бар...

– Алый әйвәт. Мин шушы шишмә буйда үстем, шишмә буйда ҡартайдым, шишмә, ауылға, ана, тормошҡа щыҡтым, тағы шишмә ҡырға урнаштыҡ. Ал шишмәне без әнә жәй буйы үзебез ҡарап, тәрбиәләп тордоҡ, хәзер инде юҡ инде, мин ҡартайдым, башҡа тәрбиәләүще юҡ, шишмә дә ҡартайды, мин дә ҡартайдым. Ғүмер үтә.

– Ауылға бәйле легендалар бармы? Һуғыш уаҡыттарына бәйле тарихи ваҡиғалар барҙыр, бәлки? Революция, Граждандар һуғышы йылдарына ҡағылышлы нимәләр барҙыр?

– Аҡлар белән ҡызыллар суғышҡаннар. Мына шушы Ҡарағай тау баштан теге яҡтағы тауға суғышҡаннар ике арада, берсе яҡта аҡлар булған, берсе яҡта ҡызыллар булған. Әнә шу щаҡта тау араларда үлгәннәр инде алар ҡайсылары, аҡлар белә суғыш уахытта. Безнеке әтей дә ана шу щаҡта, аҡлар белә суғышҡан щаҡта, әтей дә суғышҡа барған. У атлар, ат белә

суғышҡаннар ҡызыллар жаҡлы булып, анан соң шушы суғыш уахытҡа житкәщ, әтейне солдатҡа алғащ, әтейнең күзе суҡырайды, күзенә аҡ төштө ие, ҡырығы йәш ий, шу щаҡта әрмийәгә киткәндә, мин, тиән була, ҡайтам кищкә ҡәдәр, тиән була, әтей әйтә, мине, тей, суҡыр кешене алмыйлар, тиән була, уң күзе суҡыр инде, күзенә аҡ төшкән. Командиры әйтә, тей, атып ҡарале, тивәйтә, тей, атҡан, туп-туры итеп атҡан, төз итеп, атҡан да, ах такая маладис, кавалерист, старший кавалерист, тигән да алып киткәннәр, менә. Старший сержант булып үлгән инде ҡырыҡ өщөнщө йылны, Ставрополдәме шунда, похоронкасы килде. Эээй, бик ауыр булды инде әтейсез, әтейсез бик ауыр булды, кеше әтей тигәндә, безнең дә әтей әйтәсе килә ие инде, ә әтейсезләрне мысҡыл итәләр ие алар, хәйерщеләр, тейләр ий. Безгә таба анда баллап ҡараущы да булмады, хәйерщеләр былар, аларның әтейләре суғышҡа киткән, тигән кеше юҡ у щаҡта. Хәзер ауылда ҡалған бавайлар бар ий, алар да йәшерәк инде, аларны нейгә жибәрмәгәннәр, суғышҡа, ҡайсы плотникта ҡалған, ҡайсы фермада завфермой булып, заведующий складта, ҡарауылда, шундый ҡалып киткәннәр дә әнейләрне ниткән булалар ий, бөтөн жирдә уланнар, хатын-ҡызлар эшләделәр, бер ирләр дә басыуда күрмәдек, үәт хатыннар олораҡлары пещен щавалар ий, кәвән салалар ий, без, уаҡлар, жыябыз ий, тырмыйбыз, щәщеү щәщәләр ий апалар, ә безгә тырнауыщ бирделәр дә, тырмыйбыз, щәщкән нимәне орлоҡларны күмеп барың, тип, тезелешеп китәләр ий, үәт, кәкре бавайлар бар ий, кәкре бавайлар, әвейләр бар ий, алар да щығалар ий, ҡартлар.

– Үгеҙ егеп эшләү юҡ инеме?

– Суғышҡа ла сөрәләр ие алар, тырматалар ий, суҡа сөрәләр, алар житешмейләр, шу өщөн эщмәгә апалар йөрөйләр. Әле орлоҡлар житмей, орлоҡларны нейдән ташыйбыз, мынан алты щаҡрым жирдән күтәреп, шунантын башлап нейне, суны телеп щығабыз, анда мин дә бардым шу кутумка белә, аны үлщәп, складтан үлщәп бирәләр, мында килгәщ, тағы үлщейләр, теге ашамасыннар, тип, кәметмәсеннәр, тип. Ә мында орлоҡларны да күтәреп ташыттылар, шундый-шундый апаларға бик ауыр булды, уланнарға, азыраҡ ун – ун бер йәш булды исә, алар бары да басыуда булдылар, ә кещкенәләр алар отоуға жөрөйләр ий, алар, кещерәкләр, кещкенә эш эшлейләр, зурыраҡлар – зурыраҡ, берсен дә ҡуймыйлар ий ауылда.

– Ураҡ менән ура инегеҙме, комбайн юҡ инеме?

– Башта ураҡ белә урабыз ий, комбайн бар ий, комбайн соңодан ғына бирәү генә килде уы, служный машина килде анан соң, служный машинада ҡырда урап бөткәщ, көлтәләрне жыйып, кәвәнгә салалар ий, озоон иттереп, шу кәвән ҡырға служный машина килеп туҡтый да, шунда суғалар, өщ-дүрт апа машинаға биреп тора, ә без уаҡлар, кещерәкләр, көлтәне аларға биреп барабыз, алар ҡайсы көлтә бауын кисә, ҡайсы машинаға биреп живәрә, өщ-дүрт апалар. Ә безне тағы төнгә алып ҡалалар, төнгә анда ипий бирәләр, берне шундый ипий алып килә ие дә бригадир, шуны былый дүрткә бүлә дә, безгә бер өлөшөмө, апаларға – яртысын, ә комбайнерға берне биреп ҡуя ие. Шу ипий өщөн төннә сәғәт икегә шаҡ суғынабыз, үәт ҡараңғыда ғына без ҡайтып китәбез, анан соң апалар алар көндөз генә эшлейләр, аларның эшләре күп, балалары күп, алар ҡайтып китәләр, анан өщ-дүрт апа ҡала ие шунда, машина алда, безде ул машинаға жибәрмейләр ие, уаҡларны, мына шулый суғындыҡ.

– Косилка, молотилка, сортировка, веялка, тип йырламаныгыҙмы унда?

– Эээй, жырлағаныбыздыр инде анда, күвинде у жырлар. Әәә, буйы белә, ээ, малайлар да жырлашалар ий, без дә жырлыйбыз ий, ансы онотолоп бетте инде хәзер.

– Тула, кейеҙ һуҡтығыҙмы? Кейеҙ итек, аяҡҡа кейәләр бит?

– Әәә, тула щүңкә, эйе, суҡтыҡ, киндер суҡытыҡ, анда, нейгә, бер машина, бер ат йөгө, житене эпкилеп аудардылар, әнә мин шу щущҡа көтөүләре жунлыйым ий инде кещкенә щаҡта. Әней киндер суға, колхозға мишек тегеп бирә, әнән соң аларны тегеп, халыҡларға тегеп бирә, ауылда тегеүще юғый, әней тегеү тегә ие. Төнө белә намаз уҡый, көндөз эшлей ие уы. Анан соң безгә дә киндер күлмәк тегеп бирде, өстә киндер күлмәк, аяҡта киндер ыштан, башта яулыҡ, ней булғащ, жоҡараҡ итеп суғып бирә дә, безгә сырлап, тегеп бирә ие. Пинжәк тә киндер ий. Үәт киндердән кейеп йөрдөк. И жаңғыр жауса инде, бөтөн тәнне ашый, ҡып-ҡызыл була, киндер ышҡый, тәнне ашый. Тула суғабыз ий, сарыҡ ҡарағащ, без ойоҡбаш бәйлейбез ий, солдатларға ойоҡбаш бәйләдек, бармаҡбаш, бармаҡсыз бийәләйләр бәйләп живәрдек аларға. Әнә шулый. Әле хөкөмәткә эсетне сатабыз сыйырның, сыйыр бозоулый, сразы сөтөн колхозға сдавать итәбез, хөкөмәткә. Әнән тауыҡ ҡарасаҡ, йоморткасын сдавать иттек. Ищеү сарыҡҡа сөт салдылар йөз литр, сарыҡҡа түләдек, кәжә ҡарыйбыз ий, ярый, кәжә беле үзебез туҡланабыз ий, бәрәннәрен суйып ашыйбыз ий, сөтөн үзебез эщәбез. Ә бозоуды иткә сдавать итәбез, ҡырҡ кило ит түләмәгә кәрәк, өщ йөз тәңкә займ салалар. Менә у уахытта бик ней ие, хөкөмәткә. Анан аҡща йоҡ, шул нейләрне сатып, мызар итеп, займ түлейбез, теге итләрнеме-мазарны сатабыз да, көзгө бәрәннәрне-мәрәннәрне, сыйырны сатып, аҡща ясап, түләмәгә кәрәк, обязательно. Киләләр, сорыйлар.

– Ауылда ниндәй милли йолалар бар?

– Ауылдамы, хәзер инде барсы да сөйләгәндер әле.

– Йәштәргә ниндәй теләктәр теләр инегеҙ?

– Балалар таза булсыннар, ныҡ булсыннар, динне үрәнең, дин сабаҡларын тотсоннар, эшләсеннәр, таза булып, озаҡ-озаҡ, ғүмерләре таза, озон ғүмерле булсыннар балалар барысы да, тигез ғүмердә, әтейле-әнейле булсыннар, бергә-бергә тиң ғүмер белә йәшәсеннәр. Аллаһы тәғәлә бәрәкәтен бирсен, әжәлләргә сабыр бир, донъжаларға тазалыҡ, именлек, саулыҡ, суғышлар бетсен, суғышлар булмасын, ҡайғы-хәсрәт күрмәң, Аллаһы тәғәлә шатланып йәшәмәгә насип итсен. Уҡыуларыңыздың файдасын күрең, тел ащҡыщларыңызды бирсен, тәүфиҡларыңызды, бәхетләреңездә бирсен, тәүфиҡлы, бәхетле балалар үстереп, тормошларға щығып, тәүфиҡлы, шәфҡәтле балалар, жәмәғәтләр бирсен барысына да. Тиң ғүмер биреп йәшәмәгә насип итсен, бергә барың, бергә тороң, бер-берең белә ҡартайың. Без әнә бергә тордоҡ, бергә ҡартайдыҡ, илле алты йыл йәшәдек.

– Зәйнәп апа, боронғо таҫтамалдар, сөртеүләр юҡмы?

– Әәә, мендәр тышлар ғына ҡалды, һә аларны сатып бөттөк инде нейдә, суғыш уахытта, тастамалларны, өстәл явыулар, элекке әйверләрме-нейләр, тәңкәләре бар ие әнейнең, түшләре тулы ие, аларны саттыҡ, щулпылар, ҡолаҡ сырғалар... Элекке әнейләр бит бай булғаннар, алар бит үзләре иген урғаннар, иген суҡҡаннар, үәт шуның өщөн алар байлар булғаннар, хезмәтщеләр алғаннар. Сигез сыйыр бар ие, тей, өщәү ат бар ие, тей, әле анан соң ҡартәтейләре хәзрәт булған, әней ҡартәтейләрендә йәшәгән, әнейе үлгән, әнейенән ярты йәш кенә ҡалған, әтейенән сигез йәштә ҡалған, ансы суғышҡа китеп үлгән. Щулпылар, ҡолаҡ сырғалар, балдаҡлар-нейләр, алар берсе дә ҡалмады, барын да саттыҡ. Түштәге тәңкәләрне дә саттыҡ, аның шушынан ий әнейнең тәңкәсе, кещкенә щаҡта мин аны уйнатам ий, концертлар ҡуймаға жөрөйбөз ий, клубҡа, ҡощаҡҡа алып менәм ий. Анан соң ащлыҡ башланғащ, байлар алдылар. Байлар бар ий күрше-тирәләрдә, әтейләре бар, әнейләре бар, алар байлар ий, алар икмәк ашыйлар ий, без аларның икмәкләрен күрмейбез ий. Икмәкләрнең исен борон белә генә иснейбез ий ызба төпләренән үткәндә, үтеп китәбез ий боронно тартып. Шул байларға ғына сатып бөттөк инде.

Искер ауылында Мөксинова Зәйнәп
Минниәхмәт ҡыҙынан (1933 йылғы) яҙып алынды

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы, 1967 йылғы,
Мөксинов Илдар Әүхәт улы, 1966 йылғы

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Мин Барда районының түгел инде үзем, туған яғым минең Октябрьский район, бы яҡныҡы түгел, мында килен булып ҡына килдем. Инсиә Муксинова Советовна. Янапай ауылы, Октябрь районы, Пермь өлкәсе. Мында инде килен булып килеүгә утыз биш йыл быйыл, утыз биш йыл ултырам, клубта завклуб булып эшлейм инде уже егерме йылдан күберәк, егерме өщ йыл эшләүгә. Халыҡ белән бик әйбәт эшлейбез, но хәзер кеше азайзы инде безнең ауылда, элек, элегерәк кеше күберәк ие ауылда, йәшләр дә күберәк ие, клубта да күберәк була ие кеше, хәзер... Клубта нәрсә, төрлө мероприятиелар үткәрәбез инде, күп үткәрәбез бәйрәмнәр, мына Наифа апа да килә безнең бар бөтөн бәйрәмнәргә. Берсен дә ҡуймый. Ололар белә дә, балалар белә дә үткәрергә тырышабыз бәйрәмнәрне.

Но безнең кеше аз инде ауылда, аз. Кеше әз. Концертларны, фольклор, фольклор коллектив бар безнең «Ҡарағай» тигән, оло апалар йөрөй инде, күп түгел инде, биш-алты апалар шулай йөрөйбез, үрәнәбез. Мына «Турғай» тигән коллектив жыр, дүрт-биш апалар. «Турғай» ансы. Жырлар хәзер бик шәп, элегерәк биейләр үрәнәбез ие, хәзер бик шәп биеп жибәрәлмибез, ней, шул жырлар, әкрен, ней, фольклор, нейләр.

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Бәйләнәләр, щигенәләр.

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Тағын нәрсә, бәйләнеү кружок бар безнең, шунда йөрөйбез йыш ҡыда. Бәйләйбез төрле…

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Тюбитей басасызмы...

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Тюбитейны юҡ, аны күп басалмадыҡ. Ҡалфаҡ щигеп алдыҡ бер аз. Тюбитейға андай осталыҡ бик шәп юҡ. Бәйләйбез төрле нейләр, кещке, зур әйберләр бәйләмейбез, кружок, нейләр урындыҡҡа, әйе и аяҡҡа щитек бәйләдек матур. Сапожки инде, бәйләнгән сапожки. Ну сапожки инде бәйләнгән, биегәндә кийәбез инде, ыспай итеп бәйләдек тә, щәщәкләп матур итеп, нейдә, интернеттан ҡарап үрәнеп жыйабыз. Төрлө ниндей нәмә килешә безгә, ниндей ыспай әйберләр бар, шуны үрәнәбез инде, зур әйберләр бәйләмейбез.

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Газетаны щирмап ясап жыйасыз да әле.

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Ансын Рәсимә.

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Рәсимә ясай, ансын Рәсимә исемле хатын-ҡыз.

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Из газетных трубочек, плетение из газетных трубочек. Ансын бер апай ясый инде безнең мында, ул үзе заниматься итә инде. Без артыҡ нитәлмибез ансын. Безнең түземлек житмәй. Бик матур итеп оста жыйа у, но аның әйберен кәрәк кешегә генә ясап бирә инде, былай бик шәп ясап жыймый. Солдатларға жибәрәлмәдек бер дә алый, ул хәтле солдатларға жибәрерлек итеп бәйләмәдек.

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Уйламаған жирдән әллә ниндейсез булдыҡ әле. Наифә, син нарочно алып килдеңме ҡунаҡларны? Былар жоҡлап ятҡа щаҡта, тип?

Мин үҙем шушы урамда тыуған кеше инде. Миңке йорт теге яҡта, туған йорт, үзем быяҡҡа щығып, ызба-йорт ясап торабыз хатын белә бергәләп нищә йыллар инде. Икене малайлар үстердек. Ике малайлар да военный тип әйтмәгә кәрәк инде. Берсе – контрактник, берсе – мобилизованный.

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Икесе дә СВО-да. Берсе ҡайтты әле генә, кещкенәсе ҡайтты әле, зуры шунда.

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Минең исемем Илдар, Муксинов Илдар Әүхәт улы булам. Мең туғыз йөз алтмыш алтынщы йыл, егерме алтынщы ноябрь.

Искир тип, иске жирем тип булған инде уы. Иске жиргә элек булған, безнең ауыл бында уҡ булмаған инде, торғаннар да күщеп киткәннәр. Ней бында Толтыр тигән жылға булған, әме. Толтырныҡы жылға аша хәзер у, был яҡҡа щыҡтың исә йылға аша, йылға аша щыҡтың икән, Толтыр тип әйкән йылғаны щыҡтың исә, Осинский район була инде. Элек татарларныҡы доньялары, илләре шунда булған инде, шул яҡта торғаннар өщ йөз илле йыл элек, зыяратлары булған Шәрмәтә тип әйкән ауылныҡы нейендә, тауҡашта инде. Аны урыҫлар сөргәннәр дә жир ясап ҡуйғаннар. Татарларны ҡуғаннар, анан соң мында Расстание тип әйкән ауыл үзләре ясағаннар, Искир йорт тип әйткән жир була ие элек, Искир йорт. Шунантын бы яҡҡа күщкәннәр инде, алты йылға буйда булған тигез жир, ну таулы жиргә татарларны ҡысыҡлап ҡуғаннар.

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Пуғащев яуы заманында.

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Мына беҙ башҡорт тип язылған беҙнеке паспортларда.

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Ну элек язылған ие. Хәзер язылмый.

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Хәҙер язылмый.

– Һеҙ бында ҫ, ҙ менән дә һөйләшәһегеҙме?

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Мин, ней, бы яҡныҡы түге шу, бы яҡныҡы бик шәп сөйләшмейм. Безнең яҡта алай сөйләшмейләр. Ул бы яҡтағыраҡ сөйләшә инде.

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Ҡатыштыҡ инде, мына нейдән, Октябрьский районныҡы ҡый у.

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Безнең яҡта татарлар, былай башҡортлар түгел бездә. Әйе, татарлар.

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Шулый, әнә ҡый күщеп утырғаннар, әле нищә, ун жыл элек, ун жыл булмый, ҡый әме, ике мең ун дүртенще йылда өщ йөз илле йыллығын үткәрҙек сабантуйҙа ауылныҡы. Төрле үҙебеҙнеке фамилиялар ниҙәр үҙләренеке иптәшләрен жийып. Ну туғанлар туғанлар инде: Муксиновлар, Кущуковлар, Тайсинлар затларын йыйып, нәҫелләрен жиелып инде бөтөн районнан ҡайҙа килеп шулый сабантуй үткәрҙек ие.

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Шәжәрә бәйрәме ти торғайы у, шәжәрә бәйрәме.

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Шәжәрә бәйрәме.

– Һеҙҙең шәжәрәгеҙ бар инде?

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Безнең ясаған ие бер апа, Рәсимә апа Тайсина. Ни ҙә ясаған ие дә Ильяс абыйның, Ильясның әнейе, кем әле исеме…Зәхибә апа. Безнең туған була инде у.

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Шуны табып уйлап ҡуймыйбыз.

– Ниндәй тауҙарығыҙ бар?

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Мынсы, беҙ мында торабыҙ, Биектау тип әйткән жир була инде бы яғы. Теге яғы Ҡарағайтау, теге яҡҡа китҫәң, Уҫаҡтау. Теге яғы, ферма ҡыры, ансы Ҡайынағас тип атала торған ие, Ҡайынағас. Анан ансы беҙнеке бу ҙур баҫыуны мындағын Зыярат баҫыу тибеҙ. Зыярат, мында беҙнеке зыярат бар инде, мында зыярат. Шишмәбез – Ҡәмәй шишмә. Ҡәмәй тип әйткән бавай булған, Ҡәмәй тигән бавай, шуныҡы кисәге дә шулый ҡалған, аныҡы булған бу шишмәнең башында буамы булған инде, буамда балыҡ та ҡараған у. Шу буамда ней ҡараған, балыҡ ҡараған инде у, Хәмәй тип әйткән бавай булған. Шуңа безнең кисәк бу Хәмәй кисәк тип атала инде, Хәмәй кисәк. Ней элек тә уланнар щаҡта беҙне «хәмәй кисәктәр, хәмәй кисәктәр» тип нират итеп бөткән булалар ие.

– Ниндәй ағастар үҫә?

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Мына жирек.

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Жирекләр, нейләр тал, йүкә, ҡайын, шомортлар үҫә, ыршы, ыршылар, нарат үҫә, нарат ней тауҙа күп инде, щытып щыҡты баҫыуларны басты ла.

Мөксинова Инсиә Совет ҡыҙы: Тағын ниндей ағащлар? Барсы ла бар инде.

– Мунсала эшләйҙәрме?

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Мунсала элек, буҡща элек төшөрәләр ие, хәзер төшөрмей башланылар. Элек колхоз булғанда, мунщала төшөрәләр ие, йүкә, йүкәне төшөрәләр ҙә, шушы ваҡытта төшә инде уы, шуны төшөрәләр ҙә нейгә, буамға живетәләр дә. Буамда живей инде уы бер ике ай, өщ ай ята да. Анан соң аны бер сентябрь айларда сөрәп щығарып жыйалар да, шуныҡы ҡабығын ҡырып жыйалар, ҡырып алып жыйалар да, үҙен нейгә, шундыйны ней, бер төрле навес ясыйлар, эме. Навес түгел, шундый кәртәләренә салып китәләр дә өщ аяҡка, шуңа элдереп жыйалар ие, элдереп ҡороталар да, анан соң колхоз, нейгә сдавать итәләр ие, колхозға. Аҡщасы сәйбәт щығалыр инде. Шунан мунщала, мунщала салып бөттөләр инде.

– Был яҡта изән астар бар икән, унда ҡаптар һуккандар икән, эйеме?

Мөксинов Илдар Әүхәт улы: Ҡап суғу булған у элек, ансы илленще йылларда булған, теге ике изән аҫларына төшөп, шу ҡаты жүкәне суйып алғаннар да урманнан барып алғаннар да, йәш йүкәне инде, шундыйыраҡ йүкәне суйып алғаннар да, нейен тимер аша аны ҡырлы тимергә стенаға ҡаҡҡаннар да, шул гөйө стенаға ҡаҡҡаннар да шунантын йүкәсен щығарып алғаннар инде. Нейе, теге ҡара жире щығып ҡала сыдырылып, а нейе, бәйләнмәгә ярый торған жире айырылып ҡала. Шул нейдән, ҡаптан мишек ясағаннар, мишек, шушындай ҡап була инде у, ҡаптан ясағаннар да аның башы нитеп ҡуйыла инде, бәйләнеп ҡуйыла, шул ишелеп бәйләнеп ҡуйыла. Шуңҡы эщенә гравий тутырғаннар, таш, таш тутырғаннар да бу Каманы буған щаҡта, КамГЭС-ны буған щаҡта, ана шунда нейткәннәр инде, ҡулланғаннар. Гравийны былый ғына көрәк менән щәщтең исә, жуып алып китә, ә мишеккә тултырып салдың исә, шунда бер жирдә тора инде. Шуны буыр өщөн тотҡаннар ҡапны, ҡапны тутырып.

– Буҡща нимә була ул?

Мөҡсинова Инсиә Совет ҡыҙы: Буҡща тигән сумканы да әйтә торған, асып йөрөй торған буҡща тип тә әйтә торған ие бер бавай.

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Йүкәдән щептә суҡҡаннар инде, щептә суҡҡаннар да атныҡы өстөнә, теге, жәйдә әле кәгәүен күп булғанға, ҡый әме, кәгәүен. Шул щептәне шул атныҡы өстөнә салып ҡуйғаннар, арҡасын ашамащын өщөн. Былый постоянно былай щептә дә нейнеке арбада, арбаның өстөндә, йәшник өстөндә шунда постоянно щептә була ие инде. Әле аны эшләмейләр, эшләүще дә юҡ аны, ҡалмады да у.

– Аттар бармы ауылда?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Атлар бар фермада.

– Һеҙҙә серекәйҙе нимә тип әйтәләр?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Беҙнә оҙонборон тибез без мында. Озонборон. Щебен щебен була.

– Бәләкәй саҡта аттар ҡарап үҫтегеҙме?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Атны уланнар щаҡта беҙнең әтей атта эшлей ие. Аҕ атта эшлей инде. Элек көндөз атҡа, ат эшлей ҙә, төнгә генә көтөүгә йөрөтәләр ие, шул ат көтөүгә йөрөйбез ие инде. Атны сәғәт ун берләргә, ун икеләргә, берләргә ҡәҙәр шу утар яҡҡа алып китәбеҙ инде. Утар тип ҡорт утар инде, шул яҡҡа алып китеп, көтөүләп, атланып, шуларға атланып барабыҙ ие, атланып барабыҙ, ҡай щаҡта атлар ҡурҡып китәләр дә, өркөп китәләр ие инде. Өркөп тип, щаптыр-щаптырышып. Ҡайсыбыз төшөп ҡалып жыйабыҙ ағащ-ботаҡҡа эләгеп. Шул бер малай ғына, урына-жиренә ҡәҙәр Илдус ғына барып житкән ие. Былый ҡызыҡ була ие инде уланнар щаҡта. Анда «Завтрак туриста» тип әйткән консерва була ие инде, шул консерва эщендә тефтелимы, нимә була инде, шуны алып щығабыҙ ие постоянно, у ҡыйбат та булмай ие, утыз, утыз өщ тинләпме, егерме ҫигеҙ тин, шуны алып щығып постоянно кеше сайын шуны ашыйбыҙ.

– Ат егеү ҡорамалдары исемдәре нисек әйтелә, иҫегеҙҙә бармы?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Мына жөген, жөген тип әйткән нейе була инде, теге башынан кейҙереп тартасың. Жөген. Аның була инде, ауызлығы була, ауызлыҡ тип әйткән жире. Ауызлыҡ, ауыздан тығып нейтәләр, тимер. Анан соң бу ҡамыт, шлея ҡамыт тип әйткән жире бар, шлея ҡамыт. Анысы нейдән өҫтөнән кейҙереп ҡуясың да былый күтләренән башлап аласың инде, ҡамытны таудан төшөп киткәндә, тауны төшкәндә нейне, ҡамытны арба этеп жибәрмәсен өщөн. Тотоп тора инде арттан башлап. Шундый приспособлениесы була инде. Ансы шлея ҡамыт тип атала ие. Ыңғырщаҡ тип әйткән жире бар ие аның, ыңғырщаҡ. Ийәр – ансы нейдә атланып йөрөй торғаны була инде, атланып, ийәр. Тәртә ағащ, арбада да була ул тәртә ағащ тип әйткән. Кендеге була, кендек килеп щығып та тора, әме. Беҙнеке щаптырышып ҡайтҡаннар да кендеге килеп щыҡҡан ие, эй үкендек. Алғы йүгерткещ белән артҡы арбаны олыйсын, шулай насквозь шушындайыраҡ тимер була торған ие, оҙон шушындай ие, ну боролоп тора инде, шулай боролор өщөн арбаға. Алғы йүгерткещ артҡа, арты боролсон өщөн инде, шуңа берәү ось була инде. Вот шуңа килеп тә щығып китә у ҡай щаҡта, килеп щығып китте исә, нейең, арбаң тороп ҡала да кешеләре нитеп китә инде, аунап, аунашып. Күләсәләре, ну күләсәне ағащтан ясыйлар ие, ағащ, ағащтан ясыйлар, үзебездә мастерлар бар ий. Күләсәнең безнең ауылда үзебезнең мастерлар бар. Күләсәне нейдән, бер төрле аның ағащы була инде, ағащы специальный, ней, рущща әйткәндә ильм була, татарща әйткәндә элмә, элмә тигән ағащ, ҡаты ағащ була инде уы. Шуны ҡайнатып, ҡайнатып бүгәләр ие, шулый форма тот..., анан соң кольцо киереп ҡуялар нейҙән, шундай полосовой тимердән кольцо киереп ҡуялар, урта үзәген, шуны килештереп ясыйлар инде токарный

станокта. Беҙнең ауылда үҙләре мастерлар бар ие шуның белән заниматься итә торған. Түбәләре йылға ҡырға яғып ясанылар ие беҙ кещкенә щаҡта ансы. Аңа ҡәҙәр нейҙә көзнөщ беҙнеке тегендә, иҫке көзнөщ йылға ҡырда булған, шунда эшләгәннәр инде андый эшләрне.

Кузнец булды, кузнец абзый әле мин ней, нищек әле, Кущуков, әйеме, Кущуков Рәшит абый. Юҡ, Кущуков Рәшит абый нейне күләсәләр бөгөп йәшәне, эшләде, әме. Ә бынсы Тимер Рәшит тип әйтәбеҙ, ансы Абубакиров Рәшит нейнеке, ну тимерҙән эшлей инде, тимер эшен, щаналарныҡы тимерләрен ясап шундый, дағалыйлар ий атны. Элек специальный керетеп ҡуя торған жире була ие аны. Атны керетеп баҫтыралар да шушындай йыуан ағащлар, дүрт бөртөк ағащлары була аның, шулай дүрт ағащ, аяҡны сала торған специальный нейе була, шунда аяғын атныҡы салдыралар да шундый брусиклы, урынлы жире була инде, әме, шунда нейтеп ҡуялар, нығытып атның аяғын дағалар өщөн. Дағаны ясыйлар да, ясыйлар да яңабащта, әйбәтләп формаға килтерәләр дә аны, ҡыздыралар да, атныҡы аяғына эсе гилеш, теге урын алсын өщөн эҫе гилеш нейтәләр инде тейҙерәләр тояҡлы жиренә. Тейҙерәләр ҙә, шунда урын алып ҡала уы, аның специальный ней ялпаҡ ҡаҙаҡлары була ие, ялпаҡ ҡаҙаҡ белән ҡаҙап жыйалар ҙа анан соң теге яҡтан, эске яғынан бүгеп жыйалар инде. Аның төбөн чистарталар табанын әйбәт итеп. Ну, дağа төшөп китсә, дağа сыға тип әйтәләр инде, аға ней ат аҡсап китә, бушап китте исә дағасы, бына шул щаҡларҙа апаралар ие шунда, кузнещта ясыйлар ие шуны. Дағалағас, әйбәт инде уы, дağа бозланған щаҡта, яуын көзгөдә боҙло щаҡлар була, эйеме, вот шундый щаҡта йөрөмәгә әйбәт, помогать итә уы. Тик аныҡы нейе дағаныҡы алдында щибы бар инде, артҡы яғы өщ ерҙә була инде уы. Шу тайып китмәскә әйбәт.

– Урман ҡыҙыкһындыра, хайуандар-йәнлектәр сығамы һеҙҙең ауылға?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Хайуаннарҙан нимә, әле былтырғы көздәме, ней, ҡыр щущҡалар киләләр, кабаннар, үҙемнеке азбар артта шунда житеме, сигеҙме урамда. Юҡ, әле алар миңке мында юл салғаннар ие, теге озимны щығарып ҡуям да, әме, шул көзгөдә, быйыл көзгө, көз, былтырғы көз ней булды, туң булды, шу щығарып ҡуйған озимны кемнәр пылтырата инде, тип мин әйтәм, үгезләр щығып пылтырата (тарата) микән тип ҡарадым, аны да булса кищкедә ҡайтып киләм инде, мында торалар биш-алты бөртек, шул ҡапҡа аша щыҡҡаннар ҙа, ҡабаннар бер алты-жите бөртек. Аннан соң ашар нимә беткәщ киттеләр. Шушы басуға щәщтеләр бодай. Бодайның саламын комбайн артҡа ағызып ҡына бардылар да (саламы жирдә ҡалған була жыелмый), шунда ҡалған саламны ашағаннар. Ҡабан дуңғызлары. Теге салам аста тыщҡан күп, тыщҡан тотоп ашыйлар алар.

– Атып алмайҙармы ҡабанды, ашамайҙармы?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Ашыйлар. Анан соң ансына подробносына нитмәбез, кереп китмәбез. Аталар.

– Мышыны һеҙҙә нимә тип әйтәләр?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Бездә ҡырсыйыр тип әйтәләр.

– Бүре-айыу юҡмы?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Бүре ҡәҙәр килеп житкәне юҡ беҙгә, может барҙыр ҙа соң. Айыу була инде, айыу нейләрне, урманға элдергән ловушкаларны теге ҡорт ҡундыра торған нейләрне аҡтарып төшерә. Бар мында алар. Әле былтыр, ике йыл була инде, диләнкегә барҙыҡ ие яҙ ғына, яҙ ғына барҙыҡ ие диләнкегә, айыу щыҡҡан ие, айыуныҡы буғын күрдек, ней ашап йөрөй икән ул, теге йәш пищенне, пикан, пиканнар ашап, эзләрен күрдек. Тикшермәгә барғанда, барып житәлмәнем шул ағащ арада бер жигерме метр, үҙенән алда бер ловушкаға менеп китте тей йәбешеп шулый.

– Пикан русса нимә була ул?

Мөҡсинова Инсиә Совет ҡыҙы: Рущща да пикан тиләр былый. Сныдьныҡы бер ние у.

– Дудник түгелме?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Дуднигы ансы ней була у, кәзәщаҡал.

Мөҡсинова Инсиә Совет ҡыҙы: Турбалы, трубкалы була ул ансы, но сныдьның бер төре тип язылған былый.

– Ҡортсолоҡҡа барып еткәс инде, ҡортсоноң эш ҡоралдарын әйтегеҙ әле?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Умарта, рамнар тип әйтәбеҙ, рамка тип сөйләшәбез инде. Анан соң ҡортны тутыра торған нейне әйтәбез тубал тибез.

– Яҫтыҡ нимә, эсенә һалалар бит?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Ансын мендәрләр, утеплитель, мендәрләр тип әйтәбез. Анан соң, ну беҙ как обычно әйтәбеҙ инде, ней аны положок тибеҙ. Йүкә балы була, равнотравиедан була, күвесе әнә ҡый әле бийыл яҙҙан башлап яуын булмағас, балны, белмейем, нимә буладыр, үҙҙәренә жыйып ала алырлар микән. Одуванчикныҡы бийыл алмадым, былтыр булды ие. Бер банкы алып ашадыҡ. Ҡуйы, ҡәҙимге ул май кевек, повидло кевек, ҡуйы була.

– Үләндәр йыяһығыҙмы?

Мөҡсинова Инсиә Совет ҡыҙы: Жыйабыз, щиркей. Ҡызыл щиркей, сары щиркей тип шуларны. Душица и зверобой. Э-э, мәтрүшкә.

– Туған-тумасалар тураһында һөйләп китһәгеҙ?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Ну беҙнеке, беҫ дүрт балалар, әнейнең исеме Асия исемне булған, тоже шушында уҡ туған. Әтейнең исеме Әүхәт. Әтей тоже шушы ауылныҡы, только теге ощта инде, кергән жирдә тора инде, түбәнге ощ тип әйтәбеҙ инде. Икесе дә шушы ауылныҡы. Әтейнеке этейе суғышта үлгән. Анан соң, ней, әней, әнейнеке трудовой фронтта буған этейе. Әнейләр колхозда эшләгәннәр инде, колхозда, элек колхозда эшләткәннәр инде, хәҙерге кевек, ней, өйҙән ҡалаға йөрөмәгә булмаған.

Авыйлар, авый Назиф беҙнеке нейҙә, Пермдә тора, пенсияға щыҡты инде, тимер юлда эшләп инженер булып. Апа Зайцевода тора, Шермейкада уҡытыущы булып эшләде нищә йыл, пенсияға щыҡты инде. Мал-тыуар ҡарап шушында тороп ятабыҙ инде. Колхоз бөттө. Колхозға беҙ ҡатнашмадыҡ, мына Наифә генә шәп эшләде, Наифә фермада эшләде инде. Үземщә самостоятельный булдым мин.

– Туғанлыҡ атамалары нисегерәк икән?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Энекәшкә энекәш тип сөйләшәбеҙ инде, Әлфрит тип исем белән әйтәбеҙ инде. Абыйға абый тип өндәшәбез, апа – апа. Ансы нейләр була инде, балдыҙ булса, хатынныҡы энекәше була балдыҙ. Ҡәйнәней – хатынныҡы әнейе, ҡәйнәтей әтейе була. Сездә дә шулыйдыр.

– Беҙҙең яҡта балдыҙ һүҙен ҡыҙҙарға ҡарата әйтәләр.

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Аның разницасы юҡ, хатын-ҡыз булса да балдыҙ тип әйтәсең, ир кеше булса да балдыз тип әйтәбеҙ инде. Ҡайнаға тип әйтәбеҙ, ансы нейе, абзыйы була инде.

– Ҡәйенбикәгә нисек өндәшәләр, ҡатыныңдың апаһына?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Ҡаймикә, бездә ҡаймикә тип әйтәләр.

Эш күп, туғыҙ баш малыбыҙ бар, илле-алтмыш ҡортлар бар, бер ҙә уахыт юҡ, тартынмаға да уахыт юҡ, ашлыҡ ташый да уланнар ҡайтып. Анан соң внуклар ҡайтып

жыйалар, оноҡлар. Оноҡлар күп, дүртәү. Бөгөн кищкедә ҡайтып житәләр микән. Малай служить иткәщ, ней булмый ҡый любой ваҡыт ҡайтып китмәгә булмый.

– Мал көтөүе бармы?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Көтөүлек, көтөүлек, ней тотып алдыҡ, загон, рущща әйткәндә, загон-ней белә, пастух белә, электрический пастух. Шунна апарып ябып ҡуябыз за, шунна көнө буйына яталар, кищкедә сәғәт алтыда ащып щығаралар. Бы яҡта. Элекке көтөүлек бар инде шул, шуңа элек көтөү көтмәгә йөрейбез ий, хәзер апарып ябып ҡына ҡуябыҙ да үҙләрен, хәзер күп түгел, егерме сигез генә баш ҡалдымы соң шунда. Элек беҙ уланнар щаҡта йөз утыз жиде, йөз ҡырыҡ, йөз ҡырғ ике была ие мал, сыйыр. Әле элек ҡарыйлар ие ызба сайын, хәзер ҡарамыйлар.

– Ауыл матур урында урынлашкан, урман бар, тау бар, шишмә эргәлә генә.

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Шуңа килеп утырғаннар инде. Беҙнеке бында бы яҡҡа китсәң, мынантын был көтөүлеккә барғанда бер нейгә, лагерь тип әйткән жиренә ҡәдәр барабыҙ. Бер житене, сигезне шишмә щыҡмаға кәрәк, шишмә щығасың. У бер ике йөҙ метр, йөҙ метр барасын да шишмә, шулый щығып ята инде сулар ағып. Теге яҡта беҙнеке Толащ йылға тибеҙ, ну, йылға тип әйтсәң йылға түгел инде, кещкенә, ҙурыраҡ шишмә инде уы. Толащ. Мынсы Искер йылға тип атала, мынсы Хәмәй шишмә.

– Һыу инерлек йылға бармы?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Су төшөргә нейгә йөрөйбеҙ беҙ бында, Толға, суға барабыз Тауауылға. Ә мында да элек уланнар щаҡта су тирән ий, су бөтте ҡый хәҙер, су бөтте. Сайыға. Су ҡородо. Элек ат йөҙҙөргәннәр беҙ кещкенә щаҡларда нейҙә, йылғада. Балығы ла күп булған аныҡы. Балыҡ мына шул мунщала тип әйкәндә, мунщала салабыз тип, йылғаныҡы буу руслосы буған әме, буу руслосы бы яҡта, Ҡарағайтау яҡта, Ҡызылъяр яҡта. Анан соң тегенәнерәк жирып жибәргәннәр. Ауылға яҡынырак булсын тип. Аны Гәрәй жизнә белә, Нәзи бавай жирғаннар ҙа элек ДТ белә, трактор белә. Анан соң бу Искер руслосы ташланып ҡалған да теге туры, йылғаны туры сузып ебәргәщ, йылға ҡузылайған, ҡузылайған, аның шарлауыҡлы жире бар ие, шарлауыҡ булды ла булды, шу щама шарлауығы бар ие аныҡы. Анан соң килде, килде, килде дә шарлауығы бөттө, шарлауығы бөткәс, анан соң тирән ташҡа ғына төшөп ҡалды инде уы, нейгә генә, гравий ғына тороп ҡалды. Элек булған ней, ҡызыл балщыҡ асты, ҡызыл балщыҡта раклар да булған мында, шулый. Балыҡ күп булған. Тегермин булған мында безнеке, су тегермине шунда, шушы урамда.

– Ниндәй балыҡтар бар һеҙҙә?

Мөҡсинов Илдар Әүхәт улы: Беҙҙә в основном өнщөр тибеҙ, өнщөр ҙә пәрде ҡаба инде. Өнщөр, әхмәй балыҡ тибеҙ ансын, ней әхмәй балыҡ тип атала беззә, ней мийығы булған була инде шундый.

Искер ауылында Мөҡсинова Инсиә Совет ҡыҙы (1967 йылғы)
һәм Мөҡсинов Илдар Әүхәт улынан (1966 йылғы) яҙып алынды

Иҫке Ашап ауылы

Аҡбүләкова Сәбилә Нажмөхәмәт ҡыҙы, 1956 йылғы

– Аҡбүләкова Сәбилә Нажмөхәмәт ҡызы. Илле алтынщы йыл. Ауылда ун туғыз йәшемә щаҡлы йәшәдем. Обычно безнеке район үзенщәлекле у – татарларға ла бик шәп ошап житмәгән, башҡортларға да түгел. Ғәйнәләр есть ғәйнәләр инде. Күп кенә төрлө телебез, мәсәлән, без ҡартәтей-ҡартәней тип сүләшәләр бездә. Әбей-бабай тип сүләшмейләр. У башҡортларда бар, шикелле, әме, ҡартәней, ҡартәтей. Бу Янауыл якларда бар, шикелле, у. Акбуляковлар шушы ғына ауылда. Башҡорт яғығызна күп алар Акбуляковтар, эме, фамилия. Ну бер аз таралды инде Акбуляковлар, но в основном шушы ауылда гына инде, Акбуляковлар тигән фамилия.

Ун туғызынщы йылда щығып киттем мин. Без основной урыс арасында йәшәсәк тә, үзебезщә нейерәк торабыз инде, милләтебезне саҡлабырак киләбез. Сабантуйлар үтә, но в основном шундый инде, башҡортларның, татарларныҡы кебек. Но мин үземне бер рәт тә татар тип щутлаганым юҡ, мин башҡорт щутлыйым үземне. Башҡаларға да әйтәм шулый тип. Телгә килгәннә, нищек әйтейм инде, без татарлардан в основном айырылып торабыз, үзебезнеке диалектта сүләшәбез. Башҡортларныҡына да ошамаған инде, безнеке икенще төрлөрәк. Алар, татарлар, щисто әдәбищә. Безне уҡытҡащ инде, татар телендә уҡыталар ҡый безне. Башҡортща уҡытсалар, башҡортща сүләшербез ие без дә. Ну в основном үзебезнеке диалектта сүләшәбез инде без. Айырылып тора татарныҡынан, мин күп ниткәнем бар, ээ, айырылып торабыз. Ауыл безнеке бик иске. Хәзер основной жителләр безнеке йәшләр юҡ пащти. Ҡайтып жыялар үзләренеке ата-бабаларыныкы торган жирләренән – Москвадан, Свердловскидан, Себердән – ҡайлардан ғына ҡайтып жыймыйлар, в основном безнең ауыл шундый. Ауыл бик кещкенә, бездә ана магазин да юк. Безнең клуб ҡына бар.

– Ауыл тарихы буйынса нимә әйтә алаһығыҙ? Исемен барлыҡҡа килеүе тураһында, мәҫәлән?

– Белмейм мин анысын. Нейдә уҡып-уҡып ҡарыйым, газета ана безнеке «Нурлы Барда» тигән, шул «Нурлы Барда»да килеп-килеп щыға ул, бик иске ауыл тип язылған инде. Мында в основном ҡызыллар белә аҡлар суғышҡаннар. Мында окоплар булған. Ә щистый тарихын мин белмейм. Өщ йөз йыл бар тип нитәләр инде, ауылға өщ йөз йыллап. Но безнеке ауыл развивающий ауыл түгел. Бөтөп бармый, но әтейнең, әнейнең урынына ҡайталар. Пенсияға шушы ауылға ҡайталар. Безнең ауыл шундый. Ана ҡый миңке малай ҡайтам, тей, без ҡартайыуға. Пока ул Себердә эшлей. Былый йәшләр бер генә семья бездә, шундыйыраҡ ауыл. Ауылныҡы тарихын аны беләдер Факира апа. Факира апаға кереп ҡарамыйсызмы?

Бездә ауыл зор ғына булған у. Султанай, ней яҡлары элек бик әйвәт развиваться иткәннәр. Анда хәзрәт булған, ә хәзрәтнең дачасы безнеке мында хәзер дә бар әле у. Шундый утрау, ясалма утрау, вокруг утрауда канал булған. Элек су була ие анда гел. Ә утрауның өстөндә нитеп торалар инде, дача кебек инде, ике яҡҡа лестницалар төшкән. Бик ыспае жир булған инде анда. Тополләре бар, аҡҡошлары йөзгәннәр. Ана шу хәзрәт бик нитеп, ней булған инде у, шушы яҡларны күтәрмәгә, уҡымыш, мосолманлыҡ буенща, йәтимнәрне уҡытып жыйған, ярлыларны поддерживать иткән. Султанай яҡлар, у яҡта белеүщеләр күп аны. Мин в основном бик белмейм дә үзебезнеке ауылныҡы тарихын.

– Милли йолалар тураһында нимәләр әйтә алаһығыҙ? Лаҡап һүҙҙәр барҙыр, моғайын?

– Бездә ауылда ләҡап юк, вот Төнгүктә инде уул... Төнгүккә кермәдегезме? Анда инде ул ләҡабын әйтмәсәң кешенеке, анда кешене танымыйлар. Ә бездә нимәгәдер жуҡ андый ғәдәт. Ә йолалар буйынща элек нищегерәг инде: ҡыз урлау бар инде хәзергә щаҡлы бездә дә, башҡортларда. Кийәүгә шулай щығабыз без дә. Әнә ҡый безнеке әнейне ун жите йәшендә урлағаннар – атка салып киткәннәр. Хәзер сиксән жите йәш, но элекккеләрне әйбәт белә, хәзергеләрне әйбәт булмаса да бүген хәле нащарыраҡ әле, сеңлекәшкә китте ие. Ә Факира апа бик әйбәт беләдер андый әйберләрне, Факира апа миңке әнейдән дә бер йәшкә зурыраҡ, анының башы бик әйбәт эшлей. Факира апа мынан йыраҡ түгел, ээ.

– Был яктарҙа байтак ҡыҙыҡлы һүҙҙәр осраттыҡ, щебещ, үрдәк, ҡаз бала, щебещ бала, көләки, яфраҡ, яра яфраҡ, пумалабаш, үкәртә, тинеләр.

– Үкәртә, ызба ул өй.

– Бөтә ауылдарҙа иҙән аҫты бар бит инде

– Ээ, идән ас тип жөртәбез.

– Анда погреб, мөгәрәп була, тиҙәр, мотлаҡмы ул?

– Ну хәзер современный йәшләр киттеләр, ней, утепляющий пол ясыйлар да. Погреб ясамыйлар, ә погребны отдельно ясыйлар. Ә бу безнеке ҡартәтейнеке урыны обязательно идән ас. Мин тоже уйлыйм, идән ас кәрәк, как будто теге ней, ер буы ней арада подушка буладыр, тием мин аны, и саулыҡҡа да әйбәт буладыр, тием. Безнең яҡта, ололарда бөтөнөсөндә дә бар идән ас, ә йәшләрдә уже юҡ. Алар нейгә киттеләр, теге утепляющий пол белән, ясап тормыйлар погреб, отдельно ясыйлар инде погребны, йәшелщә саҡламаға.

– Күләсә бит инде тәгәрмәс, ҡояшҡорт, картуп, тырнауыщ, тәпке, сәли

– Сәли бар бездә дә.

– Ауыл һайын бер төрлөрәк икән.

– Ну без инде отдельныйыраҡ, шулый урыслар арасында ҡысылып ҡалғанбыз, башҡортларға да бик шәп нитмәгәнбез, татарға да бик шәп ҡушылып китмейләр безнең халыҡ. Сездәге кебек Сабантуйлар, ат щабыщлар.

– Һабантуйҙа ниндәй уйындар үткәрелә?

– Күкәй йөгөртү, щүлмәк суғыу – күзләрен бәйләп, мишекләр белә суғышыу бүрәнә өстөндә, столбаға, бағанаға менеү, кәкре бағанаға менеү.

– Көйәнтә менән йүгереү бармы?

– Элегерәк булған, шикелле, хәзер күргән юҡ мин аны. Тизлеккә йүгереү, щүлмәк суғыу, күзләрен бәйләп, щүлмәк суғалар.

– Ҡатыҡ эсенән тәңкә сығарыу бармы?

– Ҡайдадыр күргәнем бар мин, соңғы арада сабантуйға жөрөгәнем юҡ, хәзер дә бар микән, бер заман күрдем мин аны, уйныйлар ий.

– Бағанаға менеүселәр нимә ала ине, бағана өҫтөнә нимә эләләр ине?

– Бағанаға менгәндә, төрлө бүләкләр инде, көрәщщеләргә тәкә, у обязательно.

– Үҫкәндә, ниндәй уйындар уйнап үҫтегеҙ?

– Теге урысларның городкийын уйныйбыз ий, лапта суғабыз ий, теге американецтарның бейсболына ошағаныраҡ була инде лапта суғыу. Бейсбол, тупҡа былый ҡундырып, суғып жибәрәләр дә, жүгерәләр. Круг надо проходить туда-сюда, без аны уйныйбыз ие. Безнең бер аз икенще төрлөрәк уы, чуть-чуть кенә. Но без аны уйныйбыз ие. Анан соң урысларның городкилары була, эме, мындый нейләр ҡуйып, шуны орасың да. Хәзер йәшләр боулингҡа жөрөй, әнә шундыйыраҡ, әнә шушындый ағащтан нейләр ясап жыясың да и разными фигурами ставишь, по сложности идет инде у. Шуны сбивать итер кәрәк, боулингтагы кебек. Как собьешь, дальше эти фигуры ставишь, или девять штук бывает, или семь штук. Ҡышларында ней уйныйбыз ие инде, щана шыуабыз ие и нимә тип атала ие әле у, уланнар әле аяҡ бeлә этеп жөрөйдәр ҡый, коньки түгел, бер аяҡлары белә басалар, икенще аяғы белә этеп йөрөй. Сноубордҡа ошаған, руле дә бар аның, боз ҡатырлара аның астына, самокатҡа ошаған у, но ҡышҡыда без колес, астында боз була, ээ. Аларны уйныйбыз ий, щаңғы шыуабыз ий, ну күп уйныйбыз ие инде, хәзергеләр кебек телефонда ултырмыйбыз ий. Ҡууышлы (догонялки), аларны бөтөнөсөн дә уйныйбыз ий.

– Баҫтырышмы, баҫтырыш була бит? Һеҙҙә шулайтып әйтәләрме?

– Юҡ, алай әйткәннәре юҡ.

– Күҙ бәйләш юкмы?

– Алар безгә рущщараҡ килеп кергәннәр дә рущщараҡ әйтәбез, шикелле, без аларны. Основной нейләрен Факира апа беләдер әнә аларны нищек әйткәннәрен. Безгә у шаҡларда урыс теле уже кергән ие инде. Ҡащып уйныйбыз, тивез ий, теге ҡащып уйныйбыз, тивез ий, теге нейне, жмуркиның бер төрө була инде уы, ээ, прятки. Обычно шулый ней ҡуябыз ий, так вот, здесь палки, былый тындырып басасың да, палки разлетаются во все стороны, пока собираешь палкаларны, ҡащып бөтмәгә тийеш кеше. Потом только начинаешь искать. Соңодан ғына эзлей башлыйсың инде. Шулый уйныйбыз ий. Ну күвуйныйбыз ий инде. Онотоп та бөтөрөлгәндер.

– Тәрәзә, щелтәр, щаршау...

– Щаршау булған инде у, когда йәшләр килгән щаҡта, обычно постелне щаршау белән отделяли йәшләргә. Элек булған аҡ ызбалар, кещкенә ызбалар. Обычно безнең ауылда да бар ие алар. Зоор ак өй тип йөрөткәннәр. Гостевой өү кебегерәк булған инде, ә кухня инде теге нейерәк, ҡашыяҡ жыуа торған, нейе ашыуны ашый торған кещкенә ызбада булған. Аҡ өй, кещкенә өй, в основном өйләр шулый ике төрлө булған, шикелле, элек. Мин беләм, ҡартәнейләрнеке шулыйырағый. Кещкенә өүдә в основном жәйгедә торғаннар инде, ашар нимә пешергәннәр, ә ызба сыуыҡ торған мынысы.

Иҫке Ашап ауылында Аҡбүләкова Сәбилә
Нажмөхәмәт ҡыҙынан (1959 йылғы) яҙып алынды

Исмәғилева Фәкирә Тауафетдин ҡыҙы, 1935 йылғы,
Собханғолова Нурия Нәшәт ҡыҙы, 1966 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып үтегеҙ әле?

– Исмәғилева Факирә Тауафетдин ҡызы. Әтейем мулла да булды, бик динне ярата торған кеше ие. Мин утыз бишнеке, ҡарт инде, оло ғына, Аллаға шөкөр. Магазинда эшләдем, ҡызым, озаҡ жыллар шунда, пенсияға шуннан щыҡтым. Ауылның тарихын… колхозлар ощорында мин түгел инде. Төрлө щаҡлар булды инде, суғыш уахытлар, ащлыҡ ваҡытлар безгә тейде инде. Тағын нимә әйтәләм мин. Башҡа әйтер сүзем дә юҡ.

– Бәләкәй сакта ниндәй уйындар уйнай торғайныгыҙ?

– Без ун ике… нимә тейбез ие әле, искә төшмей, ун ике уйынщыҡлар шундый ҡуябыз ие да уасавыз ие, шундый уйынщыҡлар уйнадыҡ. Нимә тиеп атала ие икән у. Аннары… ҡащып уйныйбызый инде без гел шулый бер-беребездән матур иттереп.

Көрәшеп тә ҡуябыз ие без, суларға төшәбез ие жәй көнө бик шәп иттереп, матур иттереп, эссе була ие жәй. Матур була ие йылға безнең яҡның. Балалар күв идек, күв үстек без. Хәзер әнә балалар юҡ. Мәктәп юҡ безнең, Башаптүздә уҡыдыҡ без. Мәктәп юҡ у щаҡта да, хәзер дә юҡ. Аннары Султанайға китеп уҡыдыҡ. Ҡалғанын аннары Бардаға киттек. Бардада мин уҡығанда ут та берәү генә ие, районға берәү генә ер. Шунда уҡыдыҡ. Мин күп сүләйәлмәм, ҡызым.

– Ауыл тарихы буйынса нимә һөйләй алаһығыҙ? Ни өсөн шулай Иҫке Ашап тип атала икән?

– Аны бер кем дә сүләүще дә юҡ, ишеткәнем дә юҡ. Нимәгә алый аталғандардыр, белмийем, ҡызым, белмийем, әйтәлмейм бер дә. Гел шушылый ҡалдыҡ инде Иске Ашап булып. Жулыбыз ғына да юҡ, асфальт төзәбез тиделәр. Әле бүген әнә шушы көннән башланмаға тийеш, тейләр ие, әле һаман да юҡ. Асфальт булмаға тийеш, тейләр ие. Белмейм, буладырмы-юҡмы. Бик тузанда йәшейбез инде, шунсы ҡыйын.

Колхоз безнең бик матур. бай ие уаҡытында. Анда сыйырдар да ҡарадылар, сарыҡлар да ҡарадылар, щебешләр дә ҡарадылар, дуңғыздан башлап, атлардан башлап ҡарадылар. Бик бай колхоз ие, матур ие. «Янга» колхозы тип атала ие ул.

– Нимә була ул Янга?

– Белмейем. Янга тип атала ие. Соңғодан әнә ҡый берләштерделәр, зурайттылар инде, Төнгүк белә ҡушылып без. Без үзебез генә бер колхоз ий. Безнең кещкенә ауыл булса да. Эшщеләр бар ие у щаҡта, эщләүщеләр бар ие. Ат беле ие у щаҡта. Комбаеннар суңыдан ғына, теге сүрәтеп йөртә торғаннар булып китте, суңыдан ғына булды алары да, суғыштан соң ғына. Безнең колхоз бик бай былды.

– Ниндәй таҡмаҡтар беләһегеҙ, инәй?

– Ҡызым, башта юғ инде хәзер. Нурия, әйт әле берәрне таҡмаҡ.

Собханғолова Нурия Нәшәт ҡыҙы: Сез элек уйныйсыз ий, «Без, без, без идек, без ун ике ҡыз идек», – тип, ансы бөтөн жирдә бардыр инде ансы, төрлө уйыннар, без кещерәк щаҡта әле «Лап-лоп» уйныйбыз ий без, лапта уйныйбызый без.

– «Лап-лоп» нисек була ине?

– «Лап-лоп», анысы ике группаға бүленеп басасың, теге баштан туп пирәләр, берсе былый суға шикелле ие, әллә ансы лаптамы? «Лап-лоп»о нищек була ий әле. Тоже туп беле уйныйбызый түгелме ни әле?

Исмәғилева Фәкирә Тауафетдин ҡыҙы: Көрәккә эләктереп алабыз ий түгелме, нейне, элек, тупны, эләкмәсә, ғәйепле булабыз ие, лапта, тип атала, шикелле, йыуанысы ий.

Собханғолова Нурия Нәшәт ҡыҙы: Анда уйныйбыз ий таяҡлар ҡуйып, ҡащабыз барыбыз да, анда таяҡщыҡлар шундый ҡуйыла, пока теге эзләгәнще, киләбез дә басабыз да те яғына, таяҡщыҡлар тағын да ощоп китәләр, ул тағын да эзлей инде, шулый иттереп уйныйбыз ий, мында безнеке ней бар ий, нимә была әле, кузнец, шунда жыйылып уйныйбыз ий инде.

Исмәғилева Фәкирә Тауафетдин ҡыҙы: Ҡарағай төптә бик шәп уйныйлар ие, бау сикерәләр ие, бигерәк шәп бау сикерделәр ие.

Сездә дә, ҡызым, жаумыймы жауын Уфада? Жауып торамы? Бездә бигерәк жаумый да. Әле кищә Бардаға жауған, безгә нығытып жаумады. Әнә Нурия килде Бардадан, күп тә жаумады Бардада, ти. Жаусын ие инде.

– Шликбашҡа барғанда, һәйбәт кенә яуып үтте.

– Әйбәт, әйбәт. Шулый урыны белән жауып китә, Ходай тәәәлә безгә дә бирер әле Алла бирсә.

Безнең мәщет бар ие инде, мыннары кищтеләр инде, теге заманда. Анан суң әнә былтыр килеп, бездә мәщет ащтыдар ие инде, Аллаға шөкөр. Кищә, элекке көн теге ней үткәрделәр, ҡорбан ғәйет. Бик матур итеп үткәрделәр, бик матур әзерләнгәннәр, шул ҡәдәр матур булды. Яңы мәщит. Әле без мәщет-фәлән күргән юғ ие әле, мәщет-фәлән күргән юғ ие мыңа ҡәдәр, юғ ий, башлап булды. Ҡартайды инде ауыл, йәшләр юҡ. Бар да, ҡаядыр китеберәк торалар, балалар аз ғына хәзер. Күп байлыҡ бирәлмәм инде, ҡызым, мин, әйттем башта уҡ. Андый абай түгел мин.

– Ниндәй милли аштар бешерәһегеҙ?

– Бездә пилмин пешерәбез, манты пешерәбез, шәңгә инде безнең бик яратҡан, шәңгәне яратабыз инде бик пешермәгә. Аннары пәрәмәщләр пешерәбез инде, элек пещеньйәләр пешерәбез ий, хәзер пещеньйәләр пещермейбез. Мищкә яғыу ауырыраҡ әле. Мищне күбесе ҡутардылар инде, безнеке бар барыбер, ҡыш ҡына щаҡ жағып алабыз, сағынабыз без.

Бергәрәк ашыйбыз ие инде, ағащ ҡалаҡлар бирәләр ие инде ул щаҡта. Шуннан тезелеп утырабыз да шунан ашыйбыз ий. Алый гел-гел кеше сайын түгел ие инде. Шулый итеп ашадыҡ инде. Ипине әнейләр пешерде инде, рәхмәт инде аларға. Ул щаҡта бер әйбер дә әзер түгел, туҡмащы да киселә.

Ипи, икмәкне гел пешереп ашаттылар инде, оннары булғанда, оно булмаса пешерәлмей инде. Ашҡа әзрәк сивеп, шулый пешерәләр ие. У щаҡта щүпрә дә юғ ие, ҡызым, үзләре ясап алған былалар, ҡумалаҡтан да ясыйлар, ҡумалаҡсыз да ясап алалар ие. «Баш» тип сүләшә ие алар, «ипи баш» ясыйбыз әле, тейләр ие. Хәзер бигерәк рәхәт, дрожжи беле ҡоймаҡ пешерә башласаң да, шул ҡоймаҡны яратабыз инде ауылда. Йоҡа итеп мищарда, утта, мищ янып

тора, син таба беле шунда пешерәсең, ҡоймаҡ була инде анысы. Аны шул ипи кебек ащытасың, ащығас, әзерәк, күп түгел, сода салып булғатабыз да ҡоябыз инде шундый.

Бүкмәне бигерәк сыйыр бозаулағащ пешерәбез ие инде. Уғыз пирүк тиеп атайбыз инде. Пирүк тип сүләштек, бүкмә була инде. Сыйыр бозаулағащ, ыуыз була инде ҡый беренщесе, шуңынан әзерләп баралар ие инде аны, матур иттереп мәжлещ жыйалар ие, туған-туманы. Беренще бәйрәм ие инде сыйырның. Шулый итеп бәйрәмгә щаҡыралар ие иптәшләрен, бер-берсенә баралар ие. Бик матур була ие, матур итеп пешерәләр ие аны.

Лепешканы бүтәнщә яратабыз ий элек, ипидән алда аны пешереп алабыз ий инде, әә.

Салма бар ие элек, хәзер юғ инде. Шулый итеп ясый иделәр әниләр, мин пешергәнем булмады. Алар өзөп алалар ие дә шунда. Нищектер шулый ғына итәләр ие, матур булып щыға ие аларның. Мин үзем ясап ҡарағаным булмады шуны, бар ие ул.

Умащ тип атайбыз без. Әле тансыҡлап хәзер дә пешереп алабыз аны ҡай щаҡта, тансыҡ у безгә.

Кещерткин дә ашыйбыз, балтырған да ашыйбыз. Бездә дә шулый. Пикан шул балтырғандан да тәмнерәгерәк була, нимәгәдер. Суғыш уахытта бик шәп ашадыҡ без аны. Яфрағын ашадыҡ инде, шуның беле ҡалдыҡ инде. Яфрағын ашадығ инде. Аны ҡайжап матур итеп ашыйсың хәзер, элек андыйға ҡалмый ие, ашап бетереп бардыҡ аны. Жыелышып китәбез ие, ауылның уланнары, бер-беребезгә иптәш булып. Шулый пикан жыйып ҡайтабыз ие. Аннары аш итеп пешерәләр ие, ботка итеп пешерәләр ие. Азраҡ булса, онон салған була ие инде, ий Алла.

Хәзер ҡызыҡ итеп кенә ашыйбыз. Йыуа юҡ бездә. Но безнең бакщада бар бер төрлө, шул микән инде ул, суған микән инде ул, шу микән инде у, дөрөс итеп әйтәлмәм. Ул жыл да щыға торған.

Иҫке Ашап ауылында Исмәғилева Фәкирә Тауафетдин ҡыҙынан (1935 йылғы)
һәм Собханғолова Нурия Нәшәт ҡыҙынан (1966 йылғы) яҙып алынды

Иҫке Чат ауылы

Йософколова Әлфиә Баҡый ҡыҙы, 1947 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып китегеҙ әле?

– Мин – Йософҡолова Әлфиә Баҡый ҡыҙы, ҡырҡ житенче йылның.

– Ошо ауылда тыуҙығыҙмы?

– Тыуыуын-то мында тумадым, мында йәшәдек, әнейем минең уҡытыущы ие, мында уҡытты, без мында ун йыллап йәшәдек, анан соң киттек Бардаға, анда йәшәдек, анан соң мин Пермгә киттем. Мында туғаннарым, танышларым бар, Әдибәне дә беләм, күпләрне беләм инде.

– Ошо ауылдың ниндәй матур, иҫтәлекле урындары бар?

– Ой, мында жиләкле урыннар, ой урманнар шу тиклем бай мында. Жиләкләр әнә бу Ғәфүртауда желәк жыявыз, жыявыз ий, хәзер жыялмыйм инде. Мынсы Чат тау тип атала, юлның шу асфальт буйынца барсаң, Чат тауы тип атала, анда да желәк жыябыз ий.

Әнә мында тоже желәк жыявыз инде, жыялар инде ауылныҡылар.

– Был Ғәфүр тау, Чат тауҙарҙың тарихын белмәйһегеҙме? Ни өсөн улар шулай аталған?

– Тарихын әйтәлмейем шул. Чат тау тип ауылның исеме инде Старый Чат, шуңынан алынғандыр, может быть, ә Ғәфүртауны әйтәлмейем, тарихын. Мына бу ауыллар, элек бит Вәриз ауылы бар ий, бу якта, йырак түгел, бер биш километр микән, элекке Вәриз ауылы, анда урыслар торалар ие. Хәзер ул ауыллар бөттө инде, и Чат ауыллар шулар беле, можно сказать, перемешались. Шуның өщөн мында урыс фамилиялар да бар.

– Киң таралған ниндәй фамилиялар бар һеҙҙә?

– Суяргуловлар, Габитовлар, Сакаевлар. Габитовлар бик зур семья ие алар, сигез балалар ие, шу сигез баладан менә бу Әдибә бар, анан соң мында урамда бар Илфат, тоже Габитов, алар Пермдән кайтып торалар инде. Алар сигез ий, дүртәү генә калғаннар хәзер, ололары үлеп бөткән уже.

– Һеҙҙең ауылда төрлө байрамдар үткәреләме?

– Үткәрелә. Мына туғызынщы июндә булды сабан туйы, бик әйвәт кенә булды, мин катнаштым, булдым.

– Һабантуйҙа ниндәй ярыштар үткәрелә?

– Уйыннар була, ярышлар. Көрәш булған инде, концерт була анда, торговля, батутлар быйыл, бик күңелле булды инде.

– Ә бына борондан калған уйындар уйнаталармы? Ниндәй уйындар?

– Менә капщык суғып уйнаулар, алар боронғодан калған инде. Анан суң бу йылы уйнаттылар, катыктан акща, тәңкә эзләп алмаға инде, нейгә салдылар да, тәлинкәгә катыкны...

– Тәлинкә?

– Тәлинкә, тейләр инде, чашка. Ике жегет щыктылар да, шу башларын тығып, шу катыктан инде, барсы да көлделәр инде, тәңкә эзләп алдылар инде, кайсы жиңә, берсе жиңде инде, берсе суңырак. Шушындый уйыннар булды.

– Ә бына бында аҫта нимә ағып ята ул?

– Анда йылға ие, хәзер анда пруд ясадылар, йылғасы Чириз йылға тип атала, шикелле, әллә Вәриз йылғасымы.

– Балыктар бармы унда?

– Балыклар бар. Әле сорадым мин балыкщылардан, карась тив әйттеләр.

– Үҙегеҙсә ул балыкты нисек атайһығыҙ?

– Ташбаш микән у, әйтәлмейм.

– Ә ниндәй исемле балыктарҙы беләһегеҙ?

– Карась, ташбаш, сазан, карп тейләр инде, карплар бар микән мында, элек сазан тип әйтәләр ие, вот шундый балыклар.

– Пермь бынан алыҫмы, йыракмы?

– Йырак, йөз илле километр, Бардабашы ун километр, Бардадан йөз илле километр

Иҫке Чат ауылында Йософколова Әлфиә Бакый
кызынан (1947 йылғы) яҙып алынды

Мансурова Әдибә апай, 1952 йылғы

– Мин Мансурова Әдибә булам. Икәү генә торабыз.

– Нисәнсе йылғыһығыҙ?

– Илле икенеке.

– Ошо ауылдыҡымы Һеҙ?

– Ошо ауылныҡы. Бавай Үдикнеке, Үдик – Елпачиха.

– Әәә, ҡалай ике исемле, эйеме, бөтә ауылдар ҙа? Шунан, быйыл көн торошо нисек булды һеҙҙә бында?

– Эсе булды. Яуын яумады, яңғырлар юҡ, картупларға ҡоро тейде.

Әле нимә эшләп йөрөйһөгөҙ?

– Хә колорадский жукка ыу сиптерәбез.

– Был нимә үҫеп ултыра?

– Картуп, бәрәңге.

– Яуын яуманы, тиһегеҙ инде, эйеме? Кем булып эшләнегеҙ. апай?

– Без группада, кещкенәдән, зәғифләрбез.

– Апай, ниндәй аш-һыу бешерәһегеҙ? Ҡамыр аштарынан нимә?

– Шәңгә пешерәм, ҡоймаҡ ҡоям, щәк-щәк пешерәм.

– Шәңгә нимә була ул?

– Шәңгә шанежки була.

– Нисек, нимәнән бешереләә ул?

– Картуптан.

– Ә өй эсендә ниндәй йыһаздар бар?

– Бар нимә дә бар безнеке: карауатлар, диваннар, өстәлләр, сервантлар.

– Ә тәҙрәләрҙә нимә эленеп тора?

– Тәрәзәләргә щелтәр ҡуябыз, гөлләр үстерәбез.

– Был тирәлә ниндәй хайуандар йәшәй?

– Сыйырлар бар. сарыҡлар бар.

– Ҡырағай йәнлектәр бармы?

– Юҡ.

– Ана тегендә ниндәй сәскә атып ултыра ул?

– Декоративный этборон, шиповник.

– Кошканы нимә тиһегеҙ?

– Кошканы – песей.

– Бесәй нимә тота?

– Песей барсын да тота, щыпщыҡлар тота, тыщҡаннар тота.

– Ә крысаны нимә тиһегеҙ?

– Шулай уҡ була.

– Ә ежик?

– Ежик – керпе.

– Ә бына ошо нимә була?

– Бу безнеке түгел у.

– Нимә тип атала?

– Конюшня була, тоҡон, азбар или тоҡон.

– Ни өсөн токон икән ул?

– Тоҡон булғащмы, щығармый, щығаралмый торған жир дә.

– Был тауҙың исеме нисек икән?

– Бу тауныҡымы? Тау мында Тивай тау ғына бар берәү.

– Ни өсөн улай аталған?

– Белмейем дә, Тивай бавайныҡы тауы, тейләр.

– Ә Тивай бавай кем булған?

– Белмейм. Элеккеее заманда уы.

– Ә мына ошо территория һеҙҙеке нимә тип атала?

– Баҡща тип атала.

– Ә мына өйҙөң алды нимә тип атала?

– Ишек алды.

– Һеҙ нимәнән күтәреләһегеҙ өйгә, нимәгә баҫып?

– Күтәрмәдән.

– Божья коровка нимә була һеҙҙә?

– Ҡояш ҡорт тейләр.

– Ә насекомые?

– Насекомые кәгәүен була, озонборон була, комар инде.

– Ҙур рәхмәт Һеҙгә, апай!

Иҫке Чат ауылында Мансурова Әдибә апанан
(1952 йылғы) яҙып алынды

Раушания апа, тыуған йылы билдәһеҙ

–Раушания апасы булам. Фамилияны әйтмәсәм дә ярайдыр. Без Бардада торабыз. Бардалар без. Мында әтнәгә берәт кенә киләбез.

–Ошо ауыл һеҙҙең үҙегеҙҙең ауылығыҙмы?

–Мин бу ауылның түгел. Ирем бу ауылныҡы. Мин Ҡайын ауылынан. Березники тигән ауыл бар. Түбәтәйләр ҡарарға бардығызмы музейға?

–Юк. Беҙ саҡ килдек кенә әле.

–Ҡызлар мин барғаннардыр тием. Ҡайын ауылы тигән бер ауыл бар. Бардадан йыраҡ түгел. Бер биш-алты километр. Анда музей бар. Түбәтәйләр музейы. Ҡарармышлар күп анда.

–Һеҙ үҙегеҙ нимә менән шөғөлләнәһегеҙ?

–Без инде пенсийәдә инде. Мәктәптә уҡыттым.

–Ер-һыу атамаларын әйтә алмайһығыҙмы?

–Был Иске Чат ауылы. Щат-ара тип, ике щат. Сатырда бар инде. Русщадыр инде ул. Иске Чат тип языла ул. Т белән. Д белән русща языла. Старый Чад тиеп. Мында ауыллар беткән инде. Сырҡайыш тигән ауыллар булған. Чириз тигән ауыллар бар. Барсы да беткәннәр инде. Шушы ауылға килеп урынлашҡаннар барсы да. Вәриз тигән рус ауылы бар ие. Руслар да тора анда, шуңа. Алексеевлар, кемнәр, күп инде мында. Күщеп килеп жыйдылар, теге ауыллар беткәщ. Мында күщеп килгәннәр инде.

–Мәктәп бармы?

– Мәктәп бар ие. Бер ун йыллап юҡ. Начальная школа ғына ие. Аны Бардаға күщерделәр. Йөртәләр балаларны. Автобус белән йөрөтәләр. Бардада уҡыйлар барсы да.

– *Халыҡ нимә менән шөғөлләнә?*

–Халыҡ нәрсә белән... Мал ҡарыйлар. Сарыҡлар, сыйырлар – шундый мал белән. И баҡщащылыҡ. Бөтән юҡ. Йөрөп эшлейләр. Бардаға йөрөп эшлейләр. Барсында да машина бар йәшләрдә. Таксилар йөрөп тора. Йәшләр бар. Бер биш-алты семья йәшләр бар. Ну, ололар күбрәк инде. Пенсиәдәгеләр ҡайтып жыялар Пермнән торорға. Ауыл как бы үсеп бара инде. Озаҡламай газ килә тейләр еще. Шуңа йәшләр дә ҡалалар хәзер. Бардаға яҡын. Асфальт. Шуңа күп ҡалалар. Ҡала башладылар.

– Өй эсендәге йыһаздарҙы нисек әйтәләр? Мәҫәлән, ултырғыс, өҫтәл..

–Урындыҡ тибез. Урындыҡ утыра торғаннар. Өстәле – стол. Өстәл. Урындыҡны бүкән тибез еще. Бүкән дә табуретка. Элеккеләре бүкән тиләр. Хәзер урындыҡҡа күщтек инде. Сандыҡлар бездә бар әле. Ҡалды бездә. Бардыр сездә сандыҡ, әйеме? Паласлар, әйе. Палас тибез инде.

–Таҫтамал?

– Сөртөү тибез бездә.

–Өйҙөң өлөштәре. Алғы яҡ...Бармы ниндәйҙер атамалары?

–Шулай инде. Йоҡо бүлмәсе. Аш бүлмәсе. Кухня. Русщаға күщкәнбез инде. Мищ – печь. Идән ас бар бездә. Идән ас. Бәрәнгеләрне шунда саҡлыйбыз. Кәртүк тибез. Картуп күберәк бара бездә.

–Нимәләр бешерәһегеҙ?

–Шулпаны аш тейләр инде бездә. Аш бешерәбез тейләр. Бутҡа, шулай. Икмәк, ипий. Ҡамыр ризыҡларынан шәңгә, бәлеш. Итле бәлеш була. Мындый бәлешләр. Баллы бәлешләр була. Бездә гөбәдиә түгел, гөлбәдиә, щәк-щәк. Баллы бәлеш. Итле бәлешләр була. Өщпощмаҡ, уаҡ бәлеш. Ҡоймаҡ. Таба ҡоймағы. Таба ҡоймағы – мищтә бешергән ҡоймаҡ. Йоҡа була. Ҡалыны – оладьи була инде. Оладьи тибез. Ҡоймаҡ кещкенә. Белен – зур. Ҡоймағы кещкенә генә. Йоҡа итеп мищтә бешерәләр. Мишне яғып утын белән.

–Еләктәрҙең төрҙәре. Емеш-еләкте нисек әйтәһегеҙ?

–Ҡайын жиләген жиләк тибез инде. Жиләк кенә тип әйтәбез. Ә клубника, лесная клубника булса, шартлама тибез. Өмжө тибез. Ул – малина. Ҡура жиләге, әйеме? Бездә өмжө. Ҡарағат – смородина. Ҡарлыған тейләр, әйме? Без ҡарағат тибез. Ҡара ҡарағат. Ҡызыл ҡарағат. Щищкә тибез щәщәкләрне. Щищкә. Черемуха – шоморот. Шоморот тип әйтәбез.

–*Грибы?*

–Мәшкә.

–*Мочалка нимә була?*

–Шырамта. Без, элеккеләр, шарамта тибез.

–*Веники нимә була ул?*

–Яфраҡ. Щавыналар.

–*Бала. Балалар?*

–Улан тиләр инде баланы. Бала – улан.

–*Свекровь, свекор, теща, тесть?*

–Ҡайынана, ҡәйнәней, ҡәйнәтей.

–*Ирҙең ҡыҙ туғаны?*

–Балдыз. Ирнең туғаннары балдызлар булалар.

–*Егет кеше булһа ла, шулаймы?*

–Әйе, ҡыз да, егет тә – икесе дә балдыз. Ҡода-ҡодағый.

–*Ҡәйнеш тигән һүҙ бармы?*

–Ҡәйнеш – юҡ. Ҡәйнәней, ҡәйнәтей бар.

–*Внук, внучка?*

–Оноҡлар. Барыбер шулай уҡ. Ҡартәтейй, ҡартәнейй бездә. Дедушка, бабушка.

–*И по линии отца, и по линии матери?*

–Икесе дә. Ҡартәней, ҡартәтей.

–*Внук та, внучка ла онок буламы?*

–Икесе дә оноҡ.

–*Онокса юҡмы?*

–Юҡ, оноҡша юҡ. Оноҡшоҡлар – правнуклар. Оноҡшоҡ. Оноҡлар.

–*Ниндәй ағастар үҫә һеҙҙең якта?*

–Палан. Калина палан була. Әдәбищә балан. Палан. Без палан тибез. Миләш. Тал. Нәрсәләр бар бездә? Щитләүек ағаслары бар. Щитләүек – лесной орех. Имәннәр бар бездә.

–*Балык атамалары?*

–Балыҡларны бик әйбәтләп белмейем инде мин.

–*Йылға юкмы һеҙҙең якта?*

–Бар да суң.

–*Ниндәй йылға?*

–Бында Щат йылғасы. Кещкенәрәк кенә. Щат йылғасы аға. Барда йылға аға. Зур йылға – Толға йылғасы.

–*Өй нисек була?*

–Өймө? Ызба. Ызба, кещкенә ызба.

–*Ызбаға инәһегеҙме, керәһегеҙме?*

–Ызбаға керәбез. Кереп шығабыз, әйе. Керәбез, шығабыз. Ыспайы – матур тигән сүз.

–*Һеҙ уны ҡулланаһығыҙмы?*

–Ҡулланалар. Ыспайы инде тейләр. Ҡулланалар. Имәнещ, шулай уҡ, имәнещ. Имәнещ ыспайы.

–*Ул нисек була ул?*

–Очень красивый. Имәнещ ыспайы ҡыз. Әйтәләр. Ауылларда бар әле. Йәшләр андыйларны бик ҡулланмыйлар. Бездә бар әле.

–*Минең ҡыҙым, минең улым тип ҡулланмайһығыҙмы?*

–Минең ҡызым тип әйтәбез инде. Улым тип тә әйтәбез. Но кешенеке булса инде, бу улан тип әйтәбез. Бу улан бик ыспайы инде. Кемде белмәнек исәме, незнакомый булды исә. Ә үзеңдекен, конечно, ҡызым, улым.

–*Урамда китеп барған оло быуын вәкилдәре, оло ир-ат, оло ҡатын-ҡыҙҙы кем тип әйтәләр?*

–Әбей. Әбей-бабай.

–*Үҙегеҙгә туған оло быуын вәкилдәрен кем тип әйтәһегеҙ?*

–Барыбер шулай уҡ инде. Исеме белән. Нәзилә әбей анда.

–*Инәй һүҙе юҡмы?*

–Инәй юҡ. Әней. Әней, әтей бездә.

–*Инәй тип тетя мәғәнәһендә юк инде?*

–Юҡ. Апа, абый или сеңлекәш.

–*Ниндәй ҡоштар бар?*

–Щыпщыҡ инде. Күгәрщен. Алар шулай уҡ, әме, сездә кебек. Щыпщыҡ – воробей. Ҡарға, сайысҡан. Барысы да шулай уҡ. Торна.

–*Ямғыр?*

–Яңғыр түгел бездә, яуын. Яуын тип әйтәбез инде. Яуын яуа. Төнгә тора яуа. Көтәбез инде. Ҡороп бөтте бөтөн нәрсә.

–*Һеҙҙә ҡырау төшкән, ахыры?*

–Вообще бер нәрсә ҡалмады. Ҡап-ҡара иде. Шығарып жыйдым. Бер рәт кенә яуды шуның өстөнә. Бүтән юк. Су салабыз инде аларға.

–*Ҙур рәхмәт!*

Иҫке Чат ауылында Раушания исемле апанан яҙып алынды

Ишем (Түбән) ауылы

Зимасова Ләбибә Шамил ҡыҙы, 1942 йылғы

– *Исем-шәрифтәрегеҙҙе әйтегеҙ әле?*

– Зимасова Ләбибә Шамил ҡызы.

– *Нисә йәштәһегеҙ?*

– Аны кем щутлаған, туҡсанға житәмдер инде.

– *Үҙегеҙ тураһында һөйләп китегеҙ әле?*

– Шушында тудым, шушында үстем, шушы йортта, шушы йортта түгел инде, шушы урында. Семьяда дүрт бала булдыҡ. Әтей суғышта үлгән. Түбән ауыл мәктәпне бөтөрдем, башта дүрт класс, башланғыщ мәктәпне.

Анан Ҡайынауыл мәктәбендә уҡыдым, житенщене беткәнще, анан суң колхозда эшләдем. Колхозда эшлей торғащ, уҡыйсы килеп китте дә, кищке мәктәптә уҡыдым дүрт йыл, ун берне бетердем. Анан соң библиотека ащтым Ҡайынауылда, китапхана инде, бездә китапхана юғый алтмыш туғызынщы йылны. Анан соң Перимдә уҡып алдым бер аз. Анан соң утыз йылға яҡын инде, егерме туғыз йыл библиотекада эшләдем, ялға щыҡҡанщы ҡәдәр, пенсийәгә киткәнще.

– *Был яктарҙа ниндәй фольклор өлгөләре бар? Концерттар ҡуйҙығыҙмы, ҡатнаштығыҙмы?*

– Мин сәхнәдә алтмышынщы йылны йөрөй башладым ий, самодеятельноста, үзещщән сәнғәттә. Безнең күрше шушы, күрше авый клуб мөдире ие. Иң беренще шиғер сөйләп башладым мин сәхнәдә, алтмышынщы йылны. Ошо нейне миңә әней тағып бирде. Әней безнең уҡымышлы ие, нинде телдә булса да, ғәрәпне дә уҡыды, фарсыны да уҡыды, башҡортно да уҡыды, безнең кириллицаны да уҡыды, латынне дә уҡыды. Шушы шиғерләрне халыҡҡа ней, теге ғибрәтле шиғер ие инде ул, шуны уҡып, шуны сүләле, тип. Мине сәхнәгә әней еврде. Ул шиғерне юғалтҡаным ҡый, берсен хәтерләмейм, нимәкәй икәнен, ниндей шиғер икәнен. Шунан күрше авый минән үзенән ҡуймады инде. У щығып китте исә, безнең мында Мосавир тигән егет эшләде ие, күрше авый щыҡҡащ, аның белән күв йөрөдөк инде без концертлар ҡуйып, Перимнәргә нищә мәртәвә бардыҡ, фольклор белән дә бардыҡ әле без анда бер нищә мәртәвә. Алый барған сайын буш ҡайтмадыҡ, дипломнар алып ҡайттыҡ. Соңыдан аннары щуттан төшеп ҡалдыҡ инде без, йәшләр күвәйгәщ, йәшләр жөрөй башлағащ. Инде хәзер безне оноттолар инде ҡый.

– *Ниндәй фольклор күрһәттегеҙ?*

– Килен төшөрөүне күрсәттек без.

– *Шул килен төшөрөү йолаһын һөйләгеҙ әле беҙгә? Егет менән ҡыҙ танышты, артабан?*

– Мике мында язылғаны бар, китап, ҡайда суң.

– *Һеҙ беҙгә һөйләгеҙ ҙә ҡуйығыҙ.*

– Озаҡ аны сүлей башласаң.

– Ҡыҫҡаса ғына итеп һөйләгеҙ?

– Элеккесе кәрәкме, хәзергесе кәрәкме аның? Элекме, элек бик ней булған инде, теге, нищек тип әйтейм, һәр бер семья үзенә тиңне ҡараған. Хәзер динле мулла затлы икә, үзенә мулла затлыны эзләгәннәр киленне. Әле анда егет белә ҡыз күрмейләр бер-берсен алар. Яущы ебәргәннәр нейгә, ҡызы яҡҡа инде егетнекеләр. Аның сүзләре дә күв әле у, ҡызыҡ-ҡызыҡ сүзләр, яущы барып, ҡай берсе теге ярлыраҡ кеше булса, эме, егетнең яғы ярлыраҡ булса инде, ә теге ҡыз яғы әйвәтерәк булса, шундый яущы евәргәннәр, теге егетне маҡтау өщөн. Аның сүзләрен әйтеп бирсәм, көләсез инде. Яущы булып барған, шундый йор сүзле кешене евәргәннәр, эй егетне маҡтый башлаған инде бу, йортлары ҡара-ҡаршы, берсе – кешенең, берсе – күршенең, тип әйтә, тей инде бу. Быларның йортлары, егетнең йорто кещкенә булған да инде, берсе кешенең булғащ, берсе – күршенең. Бу егет йортсоз була инде, ә былар аңламағаннар. У уаҡытта бит ҡара-ҡаршы тип йорт бөтөргәннәр, берсе – щолан, йорт икәү, уртаҡ щолан була инде, шуны йөрөткәннәр инде ҡара-ҡаршы йорт тиеп. Шуға әйтәм, жигетне маҡтыйым инде, ҡара-ҡаршы йортлар, ҡара-ҡаршы, берсе – кешенең, берсе – күршенең, но тегеләр аңламағаннар инде, бу бай кеше була инде, ҡара-ҡаршы йорт булғащ. Анан суң сүләп киткән, атлары күп – бары да ала, аҡща тапса – ат та ала, тип ҡуя имеш инде. Былар атсыз булған инде, бу егет ана. Тегеләр тағын да аңламағаннар мыны, бу атлары булғащ, бай. Анан киткән был, сарайлары тезелеп киткән, барысы да болот белән явылған, тип әйтә, ти. В общем, һарай да юҡ, болот белә явылғащ, түвәсе лә юҡ була бит. Анан соң тағы ла ҡызығы бар ие әле: элек бездә ҡапҡалар таҡтанан ясалған булған инде, аны ҡалай ҡапҡа тип әйткән булғаннар, теге түвәле ясалған, эшләнгән, алар байларда булған инде, ә ярлы кешедә кәртә ҡапҡа булған, ащылып-явылып тора торған ғына инде. Анан соң ҡапҡаны маҡтый, ти инде, ҡалай ҡапҡа, ел искәндә, асыла ла явыла. Кәртә ҡапҡа ел искәндә асылып-явылып торған инде, шулый алдатып ниткәннәр инде. Ә булар риза булып ниткәщ, шундый бай ердән килгән, тип, ә мында килеп ҡарасалар, бер нимә дә юҡ инде, ярлы. Шулый йор сүзле булғаннар, алдатҡаннар да... Анан сыңар балаҡ пар сорый, сыңар балаҡ пар сорый, тип жөрөгәннәр тоже ҡыз алмаға барғанда, тощносын белмейем, яущы барғанда, берсе балағын щығарып барған булған инде щитеге эщенән, сыңар пар, шулый тип жырлап барған булғаннар.

– Ҡыҙ урлау булғанмы?

– Безнең яҡта ҡыз урлау булмаған да, юҡ. Мин беләм, Татарстанда Щәлли яҡта ғына ҡызлар урлайлар, тип. Булғандыр, булмый. Теге әтей-әнейе риза булмады исә, бирмәгә теләмәде исә, урлап алып ҡайтҡаннардыр инде.

– Балалар ауырыһа, нисек дауаланылар икән был яҡта?

– Имлейбез, тивәйткән әвейләр, нищек имләгәннәрдер. Анан соң өшкөртәбез тип, өшкөргәннәр инде, муллаға, авыстайға аппарып, шулый тип лечить иткәннәр, тип беләм мин анысын, больницалар булмағащ.

– Баланы өйҙә таптырғандар бит инде?

– Анда Кендек әвейе булған. Ауылда бер нищә әвейләр булғаннар, бала таптырып йөрөй торған. Кендек әвейе тип атағаннар. Бөтенесе дә таптырмаған инде, шуңа ла Кендек әвей тип исем бирелгән, кем нитә башлый, тава башлый, шу әвейне барыв алғаннар инде, Кендек әвейне. Эй мунщасын да үзе щапҡан, шикелле, у, балаларны, айыу баласын щавам, бүре баласын щавам, тип әйтем әйтеп.

– Уның дауамы ла бар бит ул, беҙҙең якта, мәҫәлән, атаң ҡырккан утын түгел, әсәң яҡкан мунща түгел, тип, шулайтып һамаҡлап әйтә торғайнылар.

– Әвейне әвей тип әйт, бавайны бавай тип әйт, тип щававыз без внучкаларны. Айыу кевек симез бул, бүре кевек усал бул, ҡуян кевек житез бул, әвейне әвей тип әйт, бавайны бавай тип әйт, тип щавам мин, например, внучкаларны.

– Күҙ теймәһен өсөн нимәләр эшләйҙәр?

– Күз теймәсен тип, жыуғащ-ниткәщ баланы, өөфп, тип әйтеп сурып алабыз да аяғынан башына хәдәр, ташҡа төкөрәбез, тфү-тфү-тфү тип. Щир-щоро китсен, барсын, тауға, ташҡа, тип төкөрәләр ий ташҡа. Бабаға утыртыу бар ий.

– Нимә була ул?

– Сөннәтләү. Искердән килә иеме шу, ауыл буйлап йөрөй, бабаға утыртып. Безнең ауылда ней бар ий, кем әле у, әле аңҡы өйөндә Альберт тора, күпер төптәге. Исемен оноттом әй, шу бавай утырта ие. Себерәтә тип әйтәләр иеме, исемен оноттом инде хәзер. Искер бавай жөрөй ие, Минжан бавай, Минжан тип ҡурҡыталар да ие балаларны шуның белән. Хәзер теге Минжан килә Искердән, тип әйтәләр ие. Соңыдан андый бавайлар дә кәрәкмәде, Кендек әвейләр дә кәрәкмәде, современный замана. Малайларны алдап, салбарларын төшөрә ие бабаға утырткан бавай, вилсәпит алып бирәм, тей, яңыны щалвар алып киләм, тей инде, щалварны үлщәв алам, тей, алдаталар ий, шулайтып ыщтан салдыралар ий малайларның.

– Ләбибә инәй, шиғыр яҙаһығыҙ, тип ишеттек. Нисә йәштә яҙыша башланығыҙ? Тәүге шиғырығыҙҙы нисә йәштә яҙҙығыҙ?

– Мин аны күптән яздым мин аны, но берсен дә гәзиткә, ҡағыҙға төшөрмәдем, щығардым да ҡуйдым, щығардым да ҡуйдым, мин аны уйламадым да, кәрәгер, тип, һәләк тә тыбырсынмадым да. Соңонан ғына нищектер, ул шиғер языу нищектер шулый башланды ул, Фәниә клубта эшләгән уаҡытта теге нейгә, туғызынщы майда, Еңеү көнө бәйрәмендә, әнейне клубҡа щаҡырып кергән, Мөнирә апа, клубҡа бар, бәйрәм ясыйбыз, тип. Мин уйлап йөрөйөм-йөрөйөм, туғызынщы май бәйрәм, кемгә бәйрәм бу туғызынщы май бәйрәм, әнейгә бәйрәм түгел, миңә бәйрәм түгел. Мында күршедә нейләр бар ий, Ғарип бавайлар ҡый, бердән-бер малайлары суғышта үлгән, аларға бәйрәм түгел, ә кемгә генә был бәйрәм. Әнә шушы иң беренще шиғерне язып гәзиткә бирдем. Шунан бер аз язып алдым, хәзер язмыйм инде.

Ишем (Түбән) ауылында Зимасова Ләбибә
Шамил ҡыҙынан (1942 йылғы) яҙып алынды

Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, 1945 йылғы

Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡызы. Мең туғыз йөз ҡырҡ бишенце йылныҡы. Ултырың әле, ҡызлар, арыйсыз да, мында урын еткелек. Ауыл тормошон сүләрем мин. Мин ун алты йәштә кийәүгә щыҡтым. Ауылда колхозда эшләдем. Утыз сигез йыл мике стажым бар, ветеран. Гел ауылда колхозда эшләдем. Бөтен эште эшләдем. Фермада ун ике йыл эшләдем, аннары соң баҡщащылыҡта звеновот булып эшләдем, аннары соң складта склад мөдире булып бищ йыл эшләдем, ҡалғаннары бындый бригадада. Шулый утыз сигез йыл стажым бар. Бавайым алдынғы кеше ие. Бында әнә почетный гражданин ий. Кешенең кемлеге аның ҡапҡа төптән беленә. Ун бер йыл инде үлеүенә. Ун бер йыл үзем генә торам. Алый әйвәт, Алланың рәхмәте белен хәлем дә бар, эшлей әләм. Уланнарым йәрдәм итә, кызларым жәрдәм итә, кийеүләрем бик әйвәт. Кийеүләрем берсе ауылдан, берсе Яңы ауылдан, шушы район эщенән. Оноҡларныҡы да щиттән түгел, Барданыҡылар, кийеүләр. Барының да эше бар, әйвәт эштә эшлейләр, балаларым бары да иркен, һәр берсендә машина, кийеүдә дә машина, ҡызда да машина, Аллаға шөкөр. Ике ҡызым больницада эшлей, берсе әнә ҡый элек администрацийәдә эшләде ий, хәзер ветеринарның председателе былып эшлей, зуры. Быйыл алтмыш йәш былды ал, алтмыш былса да, щығармыйлар, әйвәт эшлей, әйвәт эщләгәщ, щығармыйлар әле. Әнә шу жигерме дүрттә районның йөз йыллығы была, шуны үткәрмей, сине бер ҡайза да жибәрмейбез, тейләр. Талантлы, бик талантлы ҡызым, Үзем маҡтанмийым, маҡтаныу түгел, щынны сүлейем. Ҡызларым бик әйвәт, икесе больницада эщлейләр, барсында эщләре бар, эщләре бар, бик сүенеп йәшейм балаларға. Кийеүләрем әйвәт, бик әйвәт, рәхәт торабыз, оноҡларым күп, алты оноғом бар, алты оноҡщағым бар, өщ ҡыз, өщ малай икесе дә, оноҡщоҡлар да шулый. Безнең сөйләшеү йәмсез ҡый, ерле халыҡның, Барда халыҡның, үзегез беләсез.... Элек безне башҡорт тип язалар ие паспортҡа, хәзер татар, без Татарстанның ҡулында хәзер, Бардаға да киләләр, йәрдәм дә итәләр.

Шушында үстем. Әнейләрем жылға аша ғына былды. Безнең хәзер баҡщада жылға. Мында яҡын ғына ауыл жигеткә кийеүгә бардым.

– Йылғаның исеме нисек?

– Чирез, йылға. Хәзер баҡщадан бардың исә, уже йылға. Төшәрсез әле, әле өүгә керәрбез әле.

– Ауылығыҙҙа ниндәй милли йолалар бар?

– Динне тотабыз, дин юлында. Мин мәщеткә йөрөйөм, намазлар уҡыйым. Кищә мәжлес үткәрдем. Ун сигез кеще булды эреләре, бищәү оныҡлар, уаҡлар былды. Ҡорбан щалдырныҡ. Бында ун машина булды. Ишег ал, урам тулы булды машина белә.

– Бәләкәй саҡта ниндәй уйындар уйнанығыҙ?

– Безме? Уйын уйныйбыз тип, безгә уйын эләкмәде. Без уже бер бишләрдә-алтыларда уҡыған щаҡта житенгә йолоҡмаға эщкә жөрөй башладыҡ. Житен йолҡабыз, житен отыйбыз ий, жәйен уже эщкә жөрдөк без, безгә аҡща кирәк ие. Бөтөн бала-щаға барыбыз да шуны эшлейбез ий мәктәпкә хәтле. Отауға жөрөйбез ие, отау отамаға. Безнең эщ шулай булды. Безгә уйнамаға уахыт бик аз ҡалды. Безнең соғыштан соң тормош ауыр булды. Без алты балалар ие бер семьяда. Күп эшләдек. Мәктәптә уҡыущылар күп ие, әнә шу Ҡайынауылға, үзәккә һәр көн жейәү йөрөп уҡыдыҡ. Мында дүрт класс ҡына ие, житегә хәтле Ҡайынауылға жейәү йөрөдөк. Бездә дүрткә хәтле генә ие. Ун йыллығы Бардада ине, теләгән кеше шунда китте, без баралмадык. Без күп балалы болдыҡ, колхозда ҡалдыҡ та бөттөк.

– Инәй, үҙегеҙгә яҡын берәй тематикаға һөйләгеҙ әле?

– Нимә сүләрем икә ҡый? Ҡызларны уҡыттыҡ инде. У уахытта телефон юғ ий. Бер хәбәр зә белмибез ий. Ҡызлар өүгә килеп кермей тороп, аларның хәлен белмейбез ий, телефон былмағас. Өщөсөн дә уҡыттыҡ, юғары белемле иттек. Тырыштыҡ, туйлар ясадыҡ. Ҡызлар тырыш булдылар алар. Өщөсө дә Пермдә уҡыдылар. Берсендә ҡыз әйтә: “Биш транспорт белән ҡайттыҡ. Жулда нимә ощрый, безнең ауылда теш врачы бар ий туған Назми исемне, шуның белән бергә ҡайтмаға щыҡҡаннар. Аннан грузовой машинаға утрып алабыз. Аннан бер нимәгә, жул буйында нимә ощрый, ҡул күтәреп бищ транспорт белән ҡайттыҡ”-, тей. Бик ауыр ие у заманнарда. Йә билеты булмый, кеше күп жөрей, автобусҡа билет булмый да ий, тейләр ий. Шулый, уланнар тырыш булдылар, ҡызлар.

– Туй йолаһы тураһында һөйләгеҙ әле?

– Туй ясадыҡ. Ҡызларны килеп алдылар. Соратыу былды. Сорап килеп алалар ие. Үземне лә шулый алды бавай. Урлап алған кебек клубтан алып ҡайтып китте. Мин ун алты йәш кенә ие. Бер жигетләр белән жөримәдем. Миңә ҡызыҡты, мин жигәрле былдым. Мине бер кемгә дә бирмәде. Мин ун алты йәштә клубта утырам ий, завклуб безнең туғаннар ий. Килеп керде дә, мин кино ҡарап утырам, әйдә, ҡызыҡай әнийең килгән сине алмаға, тей. Ә без әнейдән ҡурҡып йәшейбезей ҡый. Мин щығып жөгөрдөм. Щыҡсам, мине житәкләп алдылар, уже кеше әзерләгән, мине апҡайтып киттеләр. Бер ҡая да китәлмәдем. Кийеүгә барыу шулай былды. Шулый ун алты йәштә эләгеп киттем. Бавайым әйвәт былды. Илле йыл тороп ҡалдыҡ. Илле йылдан соң үлде. Алдынғы кеше выллы. Бавайым әйбәт ие, бик эшсән, аҡыллы ие. Урлап алғас, никах ясадыҡ, туй ясадыҡ. Шулый өщ ҡызларға да туй ясадыҡ. Еще апаның, апа үлеп китте йәштән, аңҡы өщ малайлары ҡалды, өщ уланнары. Шуңҡы ике малайлары безгә киленне алып килделәр. Киленне ҡаршы алдыҡ, хәбәргә бардыҡ, шуларға туй ясадыҡ, безнең өстә булдылар улар. Хәбәргә барыу – соратырға. Иртәгещен, килен килгәщ, ир жаҡҡа хәбәргә барабыз без.

– Киленде һоратырға барғанда, яусы ыштанының бер балағын күтәрә, шундай йола бармы?

– Жоҡ, жоҡ, алар жоҡ бездә, алар жоҡ ҡый. Килендән икмәк туҡыталар. Иң беренще иртән икмәк туҡыталар. Икмәгең килештеме – син бәхетле буласың, әйвәт килен буласын. Миңә ҡәйнә шулый иттерде. Иртән торғас, икмәк туҡытты. Икмәк ащытып ҡуйған, әйдә, икмәк пишерәбез, ти ҡый. Киленнең уңғанныгын шунан күрәләр. Икмәк туҡыталар иң беренще.

– Икмәкте сүпрә әсетеп бешерәләрме?

– Ээ, щүпрәде кищкедә ащытып.

– Сүпрәне үҙегеҙ эшләйһегеҙме ҡомалаҡ менән?

– Үзебез, ҡолмаҡ булған щаҡта эшлейбез ий, дрожжи юғый, дрожжи булмый ий. Ҡатыҡ ащытабыз ий, ҡай щаҡта сыйыр тотабызый, ҡатыҡ ащытабызий. Ҡорот эшлейбез, сөзмәләр ясадыҡ, сыйыр барында барысын да эшләдек. Өщәрне сыйыр ҡарыйбыз ий, үгезләр.

– Һөҙмә нимә була ул?

– Сөзмәме? Сөтнө пешерәбез, ойоткос алып ойотабыз, у ойой ҡаты былып. Аннары сыуытабыз апщығып, сыуытҡас, марля аша, иләк аша сөзәбез. Иләк эстә ҡалған ҡуйы масса сөзмә була, шуны ашыйбыз. Творог түгел, анысы айырым. Айырған сөтнө пешерәбез ҡазанда, пешереп сыуытабыз, сыуытҡас, шуңа ойотҡолоҡ салабыз. Сөзмә айыртылған сөттән эшләнә. Пешерәбез ҡаты итеп, ҡуйы булсын өщөн. Шуныңа сыуынғас, ойотҡолоҡ салып, бу ойой ҡаты былып. Ойоғас, шуны сыуытабыз, сыуытҡас, иләк аша сөзәбез марля өстөнә салып. Шунан аннары сөт белән сыйыҡлыйбыз, эй тәмне нимә была уы. Сөт белән сыйыҡлыйбыз. Ул ҡаты массаға әйләнә сөзгәс. Сыйыҡлыйбыз – болғатабыз. Сөзмә шулый ясыйбыз ий. Эремщекне – айырған сөтнө тағын да жылы жергә ойотмаға ҡуябыз, ҡаты булып ойой, шуны газ өстә творог ясыйбыз. Болғатып торабыз, эссе ут үтмәгә ярамый, сүрән утта ғына ясыйбыз. Ҡызыл эрекне ҡазанда ҡайнатабыз аны, шикәр саласың, ҡызыл эрек була. Ә у төщө эрек була, төщө эректән ясыйбыз. Ҡазанда ҡайнатабыз, аныңа щөгөндөр ҡырып салабызей, кишер ҡырып салабызей, ҡызылайсын өщөн, аннары соңынан... Һәр көн май туҡыйбыз. Өщәрне сыйыр ҡарайбызей дә, өщнө сыйыр ҡарыйбызей, өщнө. Ҡыуаслар ясыйбызей әнә. Анысы солодтан была ий, солодтан квас ясап эщәбезей. Солодтан домашний квас была ий, магазиннан алмыйбызей, үзебез ясап эщәбезей.

– Буҙа эшләмәнегеҙме?

– Буза – соло сыумы? Жоҡ, без аны ясамадыҡ. Ҡатыҡ тәмне была инде, без аны ащытмыйбыз.Катығын да эщәбезей. Сөзмәгә салғанщы ҡатыҡ тип атала уы. Ҡатыҡны аннары сөзмәгә салабыз. Ойоғас, ҡатыҡ була уы.

– Ат тотмайҙар, ахыры, һеҙҙең яктарҙа?

– Ат тотмадыҡ. Дүртне мотоцикл алдыҡ. Шушы ғүмергә ике машинаға життек. Алдынғылыҡ булып беренще мотоциклгы колхоздан алдык. Колхоз щиратсыз бирде, машинаны щиратсыз бирделәр, бавай алдынғы булып эшләгәс. Аннары соңыдан ике йыл үлердән элек тағын мынысын сдавать иттек тә металлоломға, жаңы машина алдығэй. Машинасы ҡалып китте, мин саттым. Былый техника белән йәшәдек без. Иркен йәшәдек. Хәзер балаларның һәр берсенең, ҡызның да, малайның да техникасы бар, кийеүнең. Әйтеп торам да, кищә мында ун машина булды. Машинасыз хәзер йәшәүе ауыр. Мине килеп алалар, алып китәләр, мине дә буш йөрөтмейләр, жийеү йөрөтмейләр. Ауылдағы ҡыз алып китә. Ҡыз ауылда йәшәй, зуры.

– Ауылда ниндәй милли йолалар һаҡланған? Ниндәй үҙенсәлектәре бар?

– Сабантуй алдынан сөрән суғалар, балаларға бүләк бирәбез. Аларға конфет әзерлейбез, ҡулъяулыҡлар әзерлейбез. Һәр йылны шулый була. Сөрәнселәр гармуннар менән бейеп, щығып китәләр. Без аларны көтөв алавыз, мин шушында щығып көтөв алам, бүләкне әзерләп. Уразаларда ауыз ащтырабыз, бәйрәмне алға күрәбез, аннары Ҡорбан щалабыз. Андый йолаларны барын да үткәреп барабыз. Мәщеткә жөрөйөм мин.

– Милли рух көслө икәне күренеп тора бында.

– Бездә, мәсәлән, ике семья шушылый йортны сатып алалар Пермдән килеп. Икәү генә руслар йәшей, бүтән рус йуҡ, без шуңа рущща ныҡ белмейбез, ауылда йәшәп. Үрәндек инде үзебезгә кәрәкне азыраҡ, икмәклек-тозлоҡ, шулый тив әйтәвез аны.

– Ауылығыҙға ни өсөн шундай исем бирелгән?

– Башҡортщасы – Түбән ауыл, Түбән ауыл тип атала. Русщасы – Ишим, Ишем.

– Ниндәй йылғалар, тауҙар бар?

– Тау бар, Тол тау бар бында, зор, сыуға төшә торған. Тол йылға бар, тауын Тол тау тейбез, тауы бийек, теге Урал тауның итәге була инде уы. Йәйе дә шунда сыуға төшәләр. Ташлы, бик матур йылға инде уы, ташлы. Ташны да шунан алып китәләр төзөлөшкә, мунщаға да, ташлы тау, быщыраҡ түгел, ташлы, бөтөн түбө таш, ҡырлары таш.

– Дарыу үләндәре йыяһығыҙмы? Мына бу ниндей үлән?

– Мыны әйтмәгә белмейм дә мин. Дарыу үлән дә соң. Үләннәр жыйам. Миңке мәтрүшкә бар, ҡызылы бар, ағы бар, клевер жиям. Хәзер керсәм, сауытта минке әзер сауытларда, мин аны үземнең ҡабырғада ғына тора. Аннары соң эт борон тибез. Биш төрлө минке (дарыу үләндәр), хәзер керсәгез, мин аны сауытта күрсәтәләм. Клевер обязательно жыям. Мәтрүшкәнең ҡызылын да жыям, сарысын да жыям, сары пещин. Жүкә щәщкә жыйдым әле, ансы да бар әле сауытта. Шоморот щәщкә атмады, сирень дә атмады – ҡоролоҡ. Менә шушы сирень щәщкә генә былып ултыра ие, быйыл аталмады, аяз былып, ҡоро былып, ищеү баҡщаға ҡыру төшөп китте, туңды бәрәңгеләр, бары да. Сейә – щейә, облепиха – сырғанаҡ была, ҡарағат, ҡара ҡарағат, тивез, ҡызыл ҡарағат, тивез, груша бар миңке, әле былтыр ғына утырттыҡ, боярышник юҡ миңке, урманда ғына была уы, башҡортщасын белмейм, без боярышник тивәйтәвез, әйтәлмейм анысын. Әйдәң, щәй эщмәгә керәбез, ҡайнатып алам, юлаущыларны щәй эсертсәм, миңә сауап была.

– Башығыҙға кейгән кейем түвәтәй тив аталамы?

– Мынсы ҡалфаҡ была, ирләрнеке – түвәтәй.

– Сүсинкә тигән әйвер бармы?

– Бар, галуш кийереп кийез итеккә, сүсинкә тив атала. Аны киймейбез хәзер, ташладыҡ, итеккә күщтег инде. Кийезтекне дә күп киймейбез, ҡая баравыз, кийезтек кийеп, итеккә күщтек хәзер, итекләр бар хәзер төрлөсө.

– Быйма кейәһегеҙме? Нисек атайһығыҙ уны?

– Юҡ, киймейм. Миңке түней тивез, шушынан кийә торған, теге бастырып алған, ҡыҫка ғына была, түней тивез үзебезщә инде.

Мин ҡызларға шулый теләдем теләкне, баш бәхетләрегезне бирсен, эш бәхетләрегезне бирсен тип. Балаларыңыздан шәфҡәт күрең, тормошоғоҙдан игелең күрең, тиң күрең, рәхәт йәшәң тип доға ҡылған сайын намаз артынан шулый ҡылыйым, ҡызларым шуңа бәхетледер, тип уйлыйым, Аллаға шөкөр, доғадан у, доға ҡылыудан. Доға ҡылсаң, ҡызларың, уланнарың бәхетле була. Доға жирдә ятып щеремей, үзеңә бара. Доға ҡылмаға кәрәк. Баш бәхетең булмаса, бәхет булмый, булмыйащаҡ - безнең әней шулый теләне. Баш бәхетегезне бирсен, эш бәхетегезне бирсен, тип. Баш бәхет – Аллаһы Тәғәлә сиңа атап биргән бәхет була. Безнең әней шулый тип теләде, без биш ҡызлар былдыҡ.

Бәхетегезгә ғарыҡ былың тейе, ғарыҡ, күп, күп былсын, артыҡлары белән була, бәхетең житкелек була, шулый тип теләде безгә әней, без аны хәзер әйтмейләр, миңке генә истә ҡалды уы, хәзер йәшләр теләк теләмәгә белмейләр, үзләренә лә теләмейләр, бәхетте теләсәң генә, Аллаһы тәғәләнән сурасаң ғына. Бушҡа жөрөмәң, бәхетегезне теләп жөрөң, Аллаһы

тәғәләжән сураң, бәлә-ҡаза бирмәсен, тип, шулый, теләмәгә кәрәк, теләмәсәң, буш ҡаласың, Аллаһы тәғәлә теләгәнгә бирә.

Ишем (Түбән) ауылында Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙынан (1945 йылғы) яҙып алынды

Мостаева Фәниә Хәмит ҡыҙы, 1943 йылғы

– Мостаева Фәниә Хәмит ҡызы булам, мең туғыз йөз илле өщөнщө йылның ун сигезенще февралендә шушы ауылның Түбән ауылда тудым, Түбән ауылда үстем, шунда клуб работнигы былып эшләдем, әле пенсийәдә инде уже ун бищ йыл үзем генә үземщә торам, бабайым үлде, үзем генә йәшәп ятам, әкрен ҡыймылдыйм, үземне-үзем ҡарыйым.

– *Бала сағығыҙ нисек үтте?*

– Балащағым әйвәт үтте. Мин әтей, әнейгә бер генә ҡыз булдым, биш ир туғаннарым бар ие, алар үлеп беттеләр инде, барысы да мәрхүм. Алый нащарлыҡ, ауырлыҡ күрмәдем инде әтей-әнейле былғащ. Мин илле өщөнщө йылның, житмеш йәш была бит инде миңә.

Алтмышынщы йылны уҡымаға кердек, у щаҡта бездә әле ут юғый, электричество жуҡ, беренще класны лампа белен уҡыдыҡ, безнең ике ҡат мәктәп ие, безнең үзебез мәктәптә дүрт класны бөтөреп, анан Ҡайынауылға менәбез бишенце класҡа. Уже беренще класта ярты йылдан соң ут килеп щыҡты, ҡуйдылар электричество, ике сәғәт – өщ сәғәт кенә биреп алалар ие уҡығанда ғына, кищкедә уже тағы да лампа беләән утырабыз, күвитеп бирмейләр ие, анан уже бер ике-өщ йылдан әйвәтләнеп китте уже.

Уйнап үстек без үзебезщә, хәзерге уланнар кеүек, телефоннарда утырмадыҡ, жәйен суға төштек тә ҡаз бала ҡарадыҡ та үрдәк бала ҡарадыҡ, жылға буйда жөрөдөк, ҡашыяҡ жыуабыз жылғаға төшөп, сипарат айыртҡащ, өүдә жылы сыу юҡ та, жылғаға төшөп китәбез ҡышҡыда, балащаналар шуабыз. Ҡашыяҡ – у сауыт-сава. Әнейләрнең сипарат айыртабыз да, аның бит инде тәлинкәләре күп, жылғаға төшеп китәбез, өүдә үлтерәп ятмыйбыз, үлтерәү инде өүдә жыумыйбыз инде тип әйткән сүз была. Мин теге үземщә сүләшәм, үзебезщә. Хәзергеләр русща сүләшәләр инде, без шулый сүләшеп үстек, безнең ҡартәнейләр шулый сүләшмәгә үрәттеләр. Балащана шыуабыз ий, тауға менәбез ий, анан соң щущҡа тип әйткән

нимәдә, нимә тип әйтәбез әле без, лыжаны ясатып алабыз ие без, магазиндан алырға юҡ. Бер Хужи исемне бавай бар, шу бавайға ощиритҡа торабыз, бөгөн миңә яса, иртәгә миңә яса, тип. Анан соң щущҡа ясап бирә, щущҡаның астына нейдән, буҡ сылыйбыз да туңдырабыз, шуның белә шыуабыз, үзе шусын өщен. Щущҡа тип әйтәбез инде, нищек тип әйтейм. Аның тотҡощо да була шулый. Хәзерге самокат инде у, ағастан ясап бирә бавай, буҡны ҡатырабыз, әйвәтләп шусын өщен. Текә тауларынан төшөп китәбез тегендә күпер астына безнең теге урамның инде, Тәлғейә таузан шыуабыз ий, шулый үстек инде без. Әлфинәнең урамында үстек. Уҡып бөткәщ инде, эшлей башладым, библиотекада эшлей башладым, шунан клубҡа күщтем, клубта эшләп, пенсийәгә щыҡтым инде. Әлфинә апасы белә бергә эшләдек инде клубта.

– Ниндәй йолалар үткәрелә ауылығыҙҙа?

– Ауылдамы, безнеңме, беззең әле хәзер ҡызлар кейәүгә щығыу, килен төшөү йола да бар әле безнең, аҡща щәщеү, аҡща щәщәсезме икән сездә сез. Без киленне төшөргәндә, килен төшкәндә иң беренще туй былған щаҡта беренще көннө, беззен элек, беззен заманда өщәр көн была ие туй. Мин кийәүгә щыҡҡащ мында киләм, кийәү төшөрөү была миңке әнейләрдә, ул көннө кийеү төшөргәндә ҡаршы алып та бөтөн ауыл аҡща щәщәбез, бүләк таратабыз, бийеп жыялар төрлөщә итеп, анан соң беренще көн әнә ололар көн была, уйын ызба тибез без, уйын ызба тип атала. Кийеү төшөрөү дә, килен төшөрөү дә бар, шуны уйын ызба тип әйтәбез, бер яҡта кийәү төшә, иң беренще кийәү төшөрәләр, ә киленне тегендә ҡайтҡащ, без сандыҡлар белә ҡайтабыз инде уже үзебезнең торған нейгә, ә без ҡайтҡащ, сандыҡлар безнең у щаҡта бирнә биреп жыялар ие. Бирнә – ул сөртеүләр, тәрәзә пәрдәләр, шторлар. Анда әнкәйнең былғанын салдырабыз да, безнең арттан озатып барыущылар бар ауылдан өщ көн туйдан соң, шуны сандыҡтан алып элеп ҡуялар, безне озатып ҡуя у кешеләр, ызбаны ыспайлап бизәп ҡуялар, мында ҡашығалар ҡуйып, сөртеүләр ҡуйып, бөтөн нимәне ҡуйып йыялар ие. Ул барыбер дә саҡлана әле, бар. Солдатҡа озату әйвәт бар ие әле безнең йәш щаҡта, авыйларны озатабыз ие армияға, анысы әйвәт йола ие. Анан соң жола бар ие безнең ищемататканда бик ней была ие, уланға ищем ататыу йола была ие, ҡунаҡ была ие у щаҡта, анан күршене сыйыр бозулағащ, уыз бүкмә тип әйткән праздник была ие безнең, шуны нейне ясағащ, уыз бүкмә ясағащ, ҡунаҡҡа щаҡыралар безнең күршеләрне, туғаннарны, зур итеп әней ясый да, өстәл тултыра да шулый, әле мин йыл да кердем мында күршеләргә, ней, щаҡырып алалар ҡунаҡҡа. Анысы зур йола инде безнеке тоже. Икенще төрле инде хәзер, беззең заманда, без житмешенще йылларны былғащ, беззең заманда бар ие әле, хәзер бетеп бара инде. Барда жыендың да, сабантуйның да ҡызығы бетеп бара хәзер, у щаҡта ул настоящий, натуральный ие, без уланнар щаҡта, беззең Барда жыен жылға буйда ие Бардада, беззен мында сәхнә-фәлән яннарына любой кеше щығып жырлый, хәзер артисларҙы щаҡырабыз инде ҡый, кешене, шу кешене щаҡырабыз, щыға да мин жырлыйм, мин жырлыйм, тип, уйыннар да была ие. Былый да күңелле дә соң, инде барыбер искелек онотолоп бара хәзер. Сөрән суғыу йола бар инде, сөрән суҡҡанда хәзер нейләр, элекке бавайлар жуҡ, миңке әнә ҡый запись бар ий, записьны жуғалттым. Беззен сөрән суҡҡанда мин, иптәшләр Хыялисов Исмәғил бар ие, бийеүще, жырщы, үзе сөрән таяҡлы, йөрөй, килеп щыға, ызбаларға кереп, матур сүзләр әйтеп, бирмәсәң дә бирәсең бүләкләрне. Ауыл бәйрәмнәре, мин клубта эшләгәндә, ауылдашларымны щаҡырып, “Саумысыз, ауылдашлар” тип истәлекле йолалар бар ие шундый. Без йолаларды фольклорда күрсәттек инде без. Ә бездә суғыныу тигәнен күрсәтмәйбез клубта эшләгәндә, элек безнең әнейләр суғыштан элек, ана безнең Тол йылғаның аръяғында басыулар шунда былған, шунда суғыныулар инде,

шунда ятҡаннар суғынып йәшләр, ҡайтмағаннар бер дә, иген-урожайны алып, мебелләр щығарып шунан, шунда йоҡлыйбыз инде, кищтән жөрөйбез, ти инде, әней әйтә, көндөз эшлейбез дә кищ көне йәш кешеләр, уйныйбыз, көләбез ий, ти, анда атна шулый ятҡаннар инде. Ансы әбендә суғыныу тип әйткән сүз была инде. Суғыныу, нищек тип әйтейм, һә комбайннар ура-суға бит инде, у щаҡта бит ҡул белен бөтөнөсөн комбайн эткәнде үзе суғып ҡул белән жыйғаннар бит инде, шунан зерноны ашағаннар инде, элек бит техника былмағащ әнә, суғыныу тип әйтәбез шулый инде, әбендә суғындыҡ, тип әйтәләр инде. Мына шуның зерносын алғастың да саламын күбеп ҡуйғаннар инде зур итеп, эскертләргә-нейләргә, бөтөн эшне бөтөрөп ҡайтабыз, тип әйтә ий шунан әнейем. Суғышҡа хәтлем микән, әней миңке жигерменще йылның, как раз суғыш башланғанда, жигерме бер йәшлек ҡый ие, әней сүләүе буйынща әйтәм инде. Анан ҡый әней миңке палас суға ий, палас суғып күрсәттем ий мин фольклорда. Анан соң тағы ней бар ий, мына онотоп торам аны хәзер әйтмәгә, тула басыу, тула басалар ий, аны нейтеп, анан соң шунан щүлкәләр тегеп, әле без аны сәхнәдән күрсәттек әле ий, әвейләрдән сораштыҡ та мында нищек была ий, тип, элек бит беззә тула бащҡаннар әнә ҡый, әнейнең үзенең тастамаллары бар ий үзләре нитеп жыйған, әней миңке палас суға, тастамалар суға ие, станоклары бар ие үзенеке. Клубта бер ваҡыт мероприятие былды безнең, Перим өлкәсенең, у щаҡта өлкә ие безнең, бөтөн ауыллардан килделәр инде, беззен показный мероприятие былды клубта безнеке, шунда әнейнең паласный станогын яңыдан восстановить итеп, унда палас суғып ҡарадылар ие ҡый, шунда ҡай ваҡытта юҡҡа щыҡты шу станок, шу щаҡлы нимәне ҡайда иттеләр соң аны, хәзер бик кәрәк ие, юҡ инде хәзер ҡый. Менә шундый хәлләр инде. Шулый йәшәп ятабыз инде. Хәзер йәшләр әнә ней инде, уйнаущы-көлөүще юҡ хәзер, урамда аларны күрмейсең бер кемне, элек без урамнан кермейбез ие, эшне эшләп ҡуябыз ие, әнейләр тизерәк урамға щығарсын уйнамаға, тип, ҡайтабыз да, ашыйбыз да иң беренще эшкә щығып китәбез, анан уйнап килеп керәбез дә кищкедә өйгә эшне эшлейбез инде, лампа беле эшлейбез өйгә эшне беренще класта уҡығанда. Беренще класта тоҡща күтәреп йөрөйбөз, тоҡща тип әйтәбез, тегеп бирәләрей у щаҡта, портфель юҡ. Тоҡща тип сүләшәләр, тоҡща, тоҡщаны онотмадыңмы, тип, мәктәпкә бармаға, тип сүлейләр әнейләр. Анан соң беренще класта уҡығанда, хәзер былый кещәләр бар бит, хәрефләр тығып китмәгә, ээме, әнейләр шуны тегеп бирә ие сырып, шунда хәрефләрне инде шунда ҡуйып барабыз. Анан таяҡщыҡларны щутламаға ун бөртөкщөкнө таяҡ шоморт таяҡтан авый ясап бирә ие, эшлей шулый, ясап бирә, үзе уҡыған щаҡта. Анан соң азыраҡ тегендә Ҡайынауылға менгәщ, урта мәктәпкә менгәщ, азыраҡ ниттек инде, мында дүрт класс уҡыйбыз, хәзер мәктәп жуҡ инде беззә мында, Ҡайынауылда уҡыйлар. Ҡайынауылда мәктәп, беренще класстан башлап шунда автобус йөрөтә, беззә садик бар беззә, ауылда, мәктәбе бетте, садигында бер группа бар, ә ҡалғаннар мәктәпкә беренще кластан башлап ике мәртәвә автобус төшөвала, без жейеү йөрөдөк ҡый, ҡар-буранна да китәбез ие, буран аста да ҡалабыз ий, тракторщыға да йәвешеп, баравыз ий шулый мәктәпкә. У щаҡта ауыл мынаулай ие, тегендә хәтле ауыл, хәзер ауыллар бит ниткән, тегендә ызба эшләп жыйдылар, элек беззең ауыл шушы ие центр. Кещкенә ызбада иек, ызба яңырып жыйдылар хәзер, без у щаҡта озон былып күренә ие, кещкенә былса да, безнең дә ике тәрәзәбез бар ие, мин унынщы класта уҡығанна эшләделәр ансын ызбаны зур итеп, уланнар күп былғащ, без алты уланнар былдыҡ, әтейләр белә сигез кеше, ищеү ҡартәней бар ие әле, ҡартәней йөз дә бер йәштә үлде. Ээ, шундый ғәләмәт, ээме. Шулый йәшейбез, ҡызлар. Шулый йәшәп, житмеш йәшкә життем инде әнә. Бер ҡайда щиткә щығып китеп ҡарадым ий, кире ҡайттым, былмады. Үземщә тормаға кәрәк, ауылда үрәнгәщ. Әле тегендә заочно уҡыдым,

библиотекаға уҡығанда, егерме көнгә щыдый алмыйм, көщкә ҡайтам мин сессиядан, уже ҡайтасы килә. Заочно уҡыдым. Элек мин икенще ауылда тордом ий, беренще йылны был айырғащ, бу бавай барып алды ий шунан ҡый, мына сигез йылда үлеп китте. Күрше ауылның ий. Тегесе дә үлде, малай бар ие, малайның икәү уланнары бар, икәү уланнарның бишәү правнуклар миңке хәзер. Малайға илле йәш была быйыл, ҡартәтей, биш мәртәвә ҡартәтей, биш мәртәвә ҡарт ҡартәней. Внучка уже, миңке берәү правнучка ун ике йәш. Шундый ғәләмәтләр. Только мында тормыйлар алар, Әржәндә торалар, Бардадан дальше. Тағы нимәләр, сорауларығыз бармы тағын да, үзегез сорау бирең, мин, сораулар бирсәгез, жауап бирмәә тырышырым.

– Ауылға бәйле ниндәй легендалар бар? Йылғағыз Чирез тип аталамы?

– Чирес жылға, ээ, нейдән ул, Ҡайынауылдан, Мәксүт абыйның ауылынан, Мәксүт Имашевның ауылынан ағып килә у, Мәксүт авый шу ауылда тыуған да у, Ҡайынауылда үсте инде у, теге ауыл бөткәщ, беткенә ауылдан, Чирис тип әйткән жир, Ҡайынауылдан аша мында төшә безгә. Ә мындағысы безнең Тол йылға уже. Безнең ауылдағы жылға Чирис, ауыл аша киткәне, ә бит тегендә Тол бар безнең тағы да, ансы Барда аша килә, зур йылға ансы. Без шунда, бөтөн район безгә жыйыла шунда сыу төшмәгә. Нимәгә Чирис, ауыл былған шундый, шунан башланған инде, шуңа бағышлағаннардыр. Безнең ҡый мында Туғызаҡ тау былған таулар, юғары, элек аҡлар беле суғышҡан уаҡытта, туғыз аҡлар шунда жыйылған, шуңа Туғызаҡ тип аталған. Анда, астында шу нейнең, тау аста катакум басылып, малайлар шунда кереп жөрөйләр ие шунда, суғыш уаҡытта шунда нейләр былған инде. Әнә ҡый без фольклор коллектив ойоштордоғый, без анан соң исем кәрәк ий, без уйлап-уйлап та, мин эшләгән клубта күптән фольклор булды, без Туғызаҡ тип атадыҡ фольклор коллективны. Ә хәзер мында эшлей ҡызлар, ололар беле эшлейләр, вокальный ансамбль, тоже Туғызаҡ тип атыйлар инде, бавайлар, авыйлар, апалар, ололар жөрейләр, ҡайсы үлде инде, ҡалып бара, бөтеп бара. Миңке утыз биш кеше ие, фольклорда, Туғызаҡ тип атадығий. Башкирияға баралмадыҡ, Ҡазан яҡҡа бардыҡ без, бөтен жирне йөрөп бөттөк, Башкирияға баралмадыҡ. Ҡазанда Рәшит езнә бит миңке бар, езнә алып китте ие, ул бит фольклор жыйыштыра ие. Шунда без выступать иттек, ээ. Безгә нейләр бирделәр у щаҡта, лауреатлар бирделәр безгә, всесоюзный фестивалнеке, тип, утыз биш кешегә.

– Фольклорҙы йыйыштырам, тинегеҙ, фольклорҙы йыйыштыраһығыҙмы, йыяһығыҙмы?

– Жыйыштырыу да инде, жыйыу да инде.

– Бармаға кәрәк, килмәгә кәрәк формаларын ҡулланаһығыҙ. Беҙҙең шундай һорау тыуҙы: бармаҫҡа, килмәҫкә кәрәк тигәнде нисек әйтәһегеҙ?

– Бармыйм да, жөрөмейм дә, тип әйтәбез инде, барып жөрөмә, жуҡалап жөрөйсең, шулый тип әйтәләр, ээ. Әгәр дә инде ҡаты итеп әйтсәң, бармыйсың, жөрөмейсең. Әле клубҡа щыҡҡанда, без әтейләрдән сорыйбыз ий, әнейләрдән, эшне бетерәбез дә йәш щакта, әтейдән сурамаға ҡурҡабыз без йәш щаҡта, әнейдән сурыйбыз, әней, атаңнан сура, әтей әйтә, бармыйсың, щыҡмыйсың, все, дәресеңне әзерлә, иртәгә мәктәпкә. Ә бәйрәм былса инде, азыраҡ күңеле йомшаса, ярый инде, щығып кил ике щәғәткә, ана шу уаҡытҡа ҡайтып жит, әнә шулый конкретно сүләшә ие. Мына без сүләшәбез ҡый, миә шунда бармаға кәрәк ие ҡый, баралмыйм бер дә, ти инде, бармаға кәрәк ий, шунда барып ҡайтмаға кәрәк ие ҡый, шулый сүләшәбез барыбыз да ҡый. Ҡайынауылға барып ҡайтмаға кәрәк ий ҡый, уаҡыт тавалмыйм әле, баралмыйм әле йә житешмейм әле, тип тә әйтәбез, шундый сүз белә сүләшәбез.

– Әтей беҙгә бармаҫҡа ҡушты, тигәнде нисек әйтәһегеҙ?

– Әтей бармасҡа ҡушты.

– Ә әтей барырға ҡушты, булһа? Әтей бармаға ҡушты, буламы?

– Әтей, бар, тип әйтте. Бар жөрө тигән сүз была, ээ. Шулый сүләшәбез, ээ. Ҡайсы бер сүзде ҡыстырмыйбыз да инде, конкретно әйтеп ҡуябыз да.

– Бына артығыҙҙа сәскә ултыра, уны нимә тип әйтәһегеҙ?

– Гвоздика бу, без гвоздика, тибез. Муравей – ҡырмысҡа, талпан – ҡызартҡы, һағыҙаҡ – сағызаҡ, бал ҡорто – бал ҡорт, сысҡан – тыщҡан, тыщҡан китеп бара ие, тибез, пещей тыщкан әпкергән ие, тип, пещей – бесәй сеззенщә, эттең көсөгө – көщөк бала, татарларда көщөк тивәйтәләр, ә без көщөк бала, тибез, эт бала тивәйтмейбез, көщөк бала апкилеп бирделәр әле, тибез. Пещей бала, тип әйтәбез. Сезгә беззенщә сүзлек бирмәделәрме? Барда сүзлеген бирделәрме? Анда ней, бөтөн нейләрнеке исемнәре бар. Элек безгә әйтәләрейе, авышҡаға барған, тип, иргә щығыуны, ана шушының ҡызы авышҡаға барған, значит, кейеүгә щыҡҡан.

– Бер ваҡыт, сканворд сисеп ултырған ваҡытта, ҡатыны үлгән ир нисек атала тигән һорау өҫтөндә баш ваттыҡ. Һеҙҙә нисек?

– Бездә ней, буйдаҡ түгел инде у бездә, тол хатын тип әйтәбез дә инде, бищәсе үлгән тип әйтәбез.

– Ул һүҙ өҫтөндә оҙаҡ баш ҡатырҙыҡ, аҙаҡ башҡа һүҙҙәрҙе тапҡас ҡына, яуабы килеп сыҡты, абышҡа тигән һүҙҙе күҙ уңында тотҡандар икән.

– Авышҡа у йәш кенә была инде ҡый. Ирсез хатын, тибез без, ире үлсә, ирсез хатын была инде, бищәсе үлде исә, бищәсе үлгән ир тип әйтәбез тоже, тол ир тип әйтмейбез, тол тип сүләшмейбез. Хәзер тоже нейтә бит инде хәзер, әзәбищә сүләшә башлыйлар, мәктәптә ней былғащ, беззеңщә сүләшеү бетә, беззенщә йәшләр сүләшмейләр.

– Һеҙҙең районның ҡайһы бер ауылдарында бисә һүҙен бейщә тип әйтәләр, бей һүҙенә бәйле, тип әйткәндәрен ишеткәйнек.

– Например, безнең ҡайсы ауылларда имәнещ, тип әйтәләрейе инде, имәнещ тә ыспай инде тейләр. Без тағы да уғата тибез. Уғата да ыспай инде, тибез, әләндей ыспай тип тә әйтәләр, әләндей ыспай була тиме инде, ээме? Әләндей ыспай, бигерәк матур итеп әйткәндә, әләндей ыспай, тип сүләшәбез.

Ишем (Түбән) ауылында Мостаева Фәниә
Хәмит ҡыҙынан (1953 йылғы) яҙып алынды

Уразова Асия Зәкриә ҡыҙы, 1946 йылғы

Иҙән аҫты,баҙ – изән асты, баз
Күтәрмә – басҡыщ
Ишектен келәхе – бикләмещ
Кәртүк – картуп
Скәмйә – утырғыщ
Табурет – бүкән
Ултырғыс – урындыҡ
Аҙбар(харай) – абзар
Ишек алды – ишек ал
Кәртә – ҡойма
Штора –пәрдә
Тәҙрә – тәрәзә
Тәгәрмәс – күләсә
Туған заттар:
Атай, әсәй – әтей, әней
Олатай,өләсәй – ҡарт әтей, ҡарт әней
Ҡусты – энекәш
Бер тыуған ағай – абый
Еңгә, еҙнә – жингә, жизнә
Ҡәйенбикә – ҡәймикә

Ҡәйнеш – балдыз
Муйыл – шоморт
Ҡош-ҡорт:
Тауыҡ – щибиш
Мейес арты – мищ ара
Болғауыс – тәртешкә
Хоҙго – созғо
Еләк исемдәре:
Ер еләге – шартлама
Йылға буйы – сыулыҡ

Ишем (Түбән) ауылында Уразова Асия Зәкриә кызынан (1946 йылғы) яҙып алынды

Усаева Хәкимә Ғарифулла ҡыҙы, 1947 йылғы,
Усаев Мәүлийән Мөхәмәтйән улы, 1947 йылғы

Усаева Хәкимә Ғарифулла ҡыҙы:

– Мин Хәкимә Ғарифулла ҡызы, Төнгүкнеке. Мең дә туғыз йөз ҡырҡ жиденце йылғы бишенце январьда тыуғанмын. Мында мең дә туғыз йөз алтмыщ бишенце йылны тормошҡа щыҡтым Мәүлижанға килеп. Хәзер илле сигез йыл инде бергә йәшәүебезгә.

Өщәү балалар бар. Мин колхозда ғына эшләдем, төрлө эштә эшләдем инде. Ауыл жирендә инде, анда-мында щығып китмәгәщ, бер генә арада төрлө эштә эшләдем.

– Нимәләр бешерергә яратаһығыҙ? Иптәшегеҙгә, балаларығыҙға нимәләр бешереп ашатаһығыҙ?

– Барысын да ашыйбыз. Айырым-айырым пешергән юҡ, үзебезгә нимә пешерәбез, балалар да шуны ашыйлар барывер.

– Был якта шәңгә күп бешерәләр. Нисек бешерәләр уны?

– Сөсөгә лә пешермәгә була аны, ащыға да. Пловлар, мантылар пешерәбез. Икмәк тә пешерәбез, ҡумалаҡ белә түгел, дрожжи белә пешерәбез хәзер, элек кенә ие ҡумалаҡ. Мищ әзер безнең.

– Ә мейес һеҙҙең бигерәк ҙур. Мищ алды тип атала, эйеме, ошо ере?

– Ээ, мищ алды, мищ арты, мищ түбәсе, түбәсендә нейләре бар, элеккеләрнеке была, мищ ас была мынсы, былар – йүшкәләр, ансы дымоходны арщый торған, мынсы – мөржә.

– Мищ артын ҡайҙалыр мищ күт тип тә әйтәләрме?

– Ээ, мищ күттә умывальник утыра ие элек, хәзер генә умывальниклар нейдә. Тәрәзә, тупса, аша атлап инә торған, лестница – күтәрмә

– Ҡашыяк тип әйтәләрме кухняны?

– Мынысы – щымылдыҡ ҡащыға.

Усаев Мәүлийән Мөхәмәтйән улы:

– Менә шушы Түбән ауыл, Барда районы Түбән ауыл тип атала, Ищем у русща, әнә шушында туып үстем мең туғыз йөз ҡырығынщы йылны унынщы февралдә. Хәзер была сиксән өщ йәш ярым, сиксән дүрт тә была инде, Алла бирсә. Бергә әнә торабыз инде алтмыш йыл была менә бер аздан. Исемем – Мәүлижан Мөхәмәтйән улы. Шушында торабыз инде, ҡартайдыҡ. Армийәдә хезмәт иттем, дүрт йыл булды хезмәт. Анан соң шоферғә уҡыдым да колхозда эшләдем. Ун сигез йыл комбайнда эшләдем. Инде жалда инде, Аллаға шөкөр, пенсионер ҡарт белә ҡарщыҡ, шулый йәшәп ятабыз. Мал асырыйбыз але, азлап-азлап. Алабыз, ҡышҡа алабыз да, шунда ҡарап, тауыҡлар алып. Көн күреп ятабыз инде шулый.

– Элек колхозда нисек көн иттеләр? Халыҡ нисек йәшәй, нимә менән шөғөлләнә?

– Суғыштан соң ҡайттылар бавайлар, суғышта ҡатнашҡан ирләр ҡайттылар ҡайсы ҡулсыз, ҡайсы суҡыр, ҡайсы аяҡсыз ҡайтып жыйдылар, әнә шул алар колхозды восстановить иттеләр дә инде. Азмы-күпме жөрөп, ат белә суҡа сөрөп. Суҡа сөрөп ҡайталар ие дә, суҡада сауытлары шунда ие, ащ, ащлыҡ, консерва асалар да суҡаға, анан соң щеберкә жыйып, щеберкәләрне жыйып ашап көн иттеләр. Ашар нәрсә йоҡ, он йоҡ, ащлыҡ былды, суғыштан соң бик ҡаты былды у ащлыҡ. Пещен ашадығ инде, пещендә, ну ҡыщытҡан, щеберкәй тивез, щеберкәй, балтырған, шушы жәйгә төшкәщ, ҡорсаҡ туйды инде шушыларны ашап, Аллаға шөкөр. Элекке бавайлар шуңа да таза, таза былдылар, миңке әней белә әтей туҡсан өщ йәшкә щаҡ тордолар. Алар ащлыҡны күп күргәннәр. Без ун бала, мин унынщы, ун малай без. Вот шу бер үзем ҡалдым инде. Барын да жирләп бөттек, жыйыштырып бөтөрдем, Аллаға шөкөр. Щерек картупнан ҡоймаҡ ҡоябызый, шуны урыс ауылда, рядом мында, өщ километр урыс ауылы бар, шунда барабыз, унда ҡыуалар, бирмейләр, жыйдырмыйлар щерек картупны. Шунда барып жыйыв алып азмы-күпме, бирмейләр, жыйдырмыйлар щерек картупны, ә без шуны жыйыв алып, ҡоймаҡ пешерев ашыйвыз суңыдан. Колхоз бөттө инде, без эшләгән щаҡтағы кеүек түгел. Колхозлар зерно, иген бирә ие, әйвәт была ие. Ай-яй, иген бигерәк әйвәт была ие, игеннәр шу тиклем әйвәт была ие, ураyын урдыҡ та, ташыдыҡ та, эшләдек тә.

– Ун бала үҫкәнһегеҙ бит инде, атаүәсәйегеҙ нисек тәрбиәләне һеҙҙе?

– Ну ащлыкта нищек тәрбиәләгәнне дә белмәссең. Авыйлар эштә, мында ней, пром бар ие, пром, пром тив атала инде, промға йүкә төшөрмәгә китәләр, йүкә төшөрөп, анан азлап-азлап он биреп шулый, шулый хезмәттә тормошно алып барды инде. Әтей-әней ныҡ булдылар алар, ҡаты булдылар, тәрбиәсе әйвәт булды. Ну без ун бала булсаҡ та, алар, минән зурлары, авыйлар кещкенәдән, йәштән үлделәр, йәштән үлделәр. Берсе ун дүрт йәштә үлде, берсе, әнә, Сәхәлиндә ята, берсе без вести пропал суғышта. Суғышта өщ авый ҡатнашты, икесе ҡайтыв үлделәр, берсе без вести пропал. Берсе ищеү утызынщы йылғысы Сәхәлиндә үлеп ята. Ә ҡалғаннары хезмәт итеп ҡайттылар да тордолар житмешешәр йәштә, икесе дә әнә тамаҡларына аш китмей, шундый нащар щир белә үлеп киттеләр. Мин үзем генә ҡалдым инде әле.

– Нисә балағыҙ бар?

– Өщәү, ике малай, бер ҡыз, зур малай мында рядом тора, үзебезгә рядом, кещкенәсе хәзер әнә Перимгә щаҡыралар, контракт белен, кещкенәсен контрактҡа оформить иттеләр. Ҡыз уҡыта, Бардада тора у, Бардада уҡыта у, заслуженный уҡытущы.

– Ауыл эргәһендә ниндәй йылға аға?

– Бу Чириз жылға.Шушы йылғаның башында шундый кещкенә ауыл былған элек, Чириз тигән ауыл былған, шунан щыҡҡан шишмә бу. Элек бу әйвәт аға ие, аға ий, шулый бит хәзер жылғалар ҡоройлар, йылғалар ҡороп бөтөп баралар. Мында Тол жылға и то шундый киң жылға ий, и то ал да ҡороп бөтөп бара. Тол жылғаны беләләр аны, башҡортлар да беләләр, татарлар да беләләр, килеп ҡарыйлар аны.

– Чириз ауылында кемдәр йәшәне икән?

– Шушы безнең үзебезнең Барданың төп халыҡ. Әле Чиризбаштан Мәсхүт Имашев, шунан ул, шу ауылда туып үскән, аннары Ҡайынауылға килгеп, Чириз ауыл бөтә бащлағащ, Ҡайынауылға килеп күщкәннәр, и потом уҡып, кеше былды, заслуженный кеше. Сигеззән күщеп алар анда.

– Төп халыҡ башҡорттармы?

– Мин шундый статья уҡыдым, күптән уҡыдым инде, без венгр башҡортлары икән, Венгрийәдән күщеп килгән электән-элек, щөнки анда Венгрийәдә ж хәреф бар, ә хәреф бар,

ө хәреф бар, ү хәреф бар. Шулар бар. Без венгр башҡортлары нәселнең, мадъярлар беләә. Минең шундый статья бар, юғалттым шул газетаны, күптән инде уҡыдым инде мин аны, мин ҡызыҡсынып-ҡызыҡсынып уҡыдым, анан башҡорт Венгрийәдән күщеп-күщеп килгән халыҡ башҡортлар.

– Киреһенсә, башҡорттар Венгрияға китмәгәндәрме?

– Бер дә алый тип язылмаған, без зур ғына башҡорт профессоры язған у аны, күптән уҡыдым мин аны, күптән. Онотолдо инде, но истә шунысы, што без билгеле нәселенән венгр башҡортлары икән.

– Бар, бар шундай теория ла бар, туғанлыкты иҫбатлауға йүнәлтелгән фәнни мәкәләләр дә хәзер бик күп бит.

– Шулый, шулый. Без күптән башҡорт тип, әле ней була, санау была, без башҡорт тип яздырабыз гел, башҡорт тип яздырабыз, әтей-әнейләр дә шулый, без дә, балалар да башҡорт.

– Элек башҡорт теле тас һеҙҙекенсә, ғәйнәләрсә, булған, з, с менән һөйләшкәндәр, аҙаҡ ҡына ҙ, ҫ өндәре инеп киткән.

– Мында бит күп кенә бар шу, әгәр дә туры ғына щыҡсаң, примерно житмеш километр, Асҡын тигән район бар, анда щей башҡортлар, бары да сезнең кевек сөйләшәләр анда. Бардыр, бардыр. Уҡыу да шулый. Мин булғаным бар анда, Асҡын, Асҡын районы. Күп кенә түгел бездән, житмеш километр.

Безнең ансамбль булған была ие, «Туғызаҡ», менә бу тау Туғызаҡ, жигерме беренще йылның суғышында аҡлар белә ҡызылларның суғышынла туғыз кеше, туғыз бөртек кеше аҡлар атып үтергәннәр шушы тауда, шуның өщен аталып ҡалған Туғызаҡ – туғыз аҡ. У әле безнең клубта да бар андый ансамбль, шундый «Туғызаҡ» ансамбле, Ҡайынауылда да бар, анда хотя «Саҡсар»мы әле, әллә «Чириз»ме? Ҡайынауылда «Чириз» – ветераннар төркеме, Түбән ауылда, Ишимовода – «Туғызаҡ» ветераннар төркеме эшлей. Тол тауы бар, Тол тау тивез, Щүрәлйүл тау, тивез, Щүрәл йүли, шунда зур тау, бийек былған, бик шәп бийек былған, хәзер таулар да кищерәйә бит, зур тау, Тол тау. Биш күл, бишесе дә ҡородо, бөттеләр, ҡороп бөттеләр. Элек ал биш күлгә дә мунщала салабыз ий, ҡавыҡ төшөрәләр дә, шу мунщаланы салып, житкереп, колхозға сдавать итеп, колхоз сдавать итә, аҡща кәрәк колхозға, шуның биш күл ие, бишесе дә ҡородо, бөттеләр.

– Мунсаланы хәҙер эшләйҙәрме?

– Юҡ, хәзер аны, аны хәзер ҡарап тормаға была, төшөрөп тормаға, төшөрмәһә, булмый, кем төшөрә аны, кем белә төшөрмәгә.

– Һеҙ генә беләһегеҙ уны, өлкән быуын ғына белә.

– Ээ. Мин жите класс бөттем, аяҡта щавата ие, щавата белә бөтердем жите класс, жите класс бөтердем, аяҡта щавата ий, юҡ өщ кейем, ҡая. Бит хөкүмәт, шул илле сигезенще йылларға щаҡ, илле туғызынщы йылларға щаҡ әйвәт тормадыҡ бит, ашыу житмәде, шулый булды у. Аннары ғына, Сталинның Маленков ҡалғас ҡына аяҡҡа басты халыҡ, ищеү ун туғыз литр сөт, ҡырыҡ дүрт кила ит, сарығың буламы-булмыймы, щибещең бармы-жуҡмы, күкәй, жөн – барын да бирмәгә кәрәк, әбизәтелне бирәсең, ҡаян алып бирәсең, юҡ. Анан соң Маленков ҡалды, барын да снимать иттеләр, без уҡыйбыз мәктәптә, «ура» ҡыщҡырдыҡ. «Ура» ҡыщҡырдыҡ, сөнки налогты, бөтөн налогты отменять итте халыҡтан и рөхсәт бирде, анан халыҡ аяҡҡа басты инде. Мин, Маленковны, ужас былса да, Алланың рәхмәте яусын, тип кенә телейм, иң әйвәт президент шу былды. Беләбез бит инде кем нищек. Горбачевы донъяны бөтөреп ҡуйды, Ельцин башлады, алкоголик, алкоголик бит ал, эщте дә эщте, Ҡытайға барса да эщте, күзен ащалмай тора ие.

– Ошо өйҙө үҙегеҙ һалдығыҙмы?

– Үзем. Жандыҡ бит без, минең жорт мында ие бит, дүрт жорт янды подряд, ике меңдә ут тәрттөләр, шушы дин әһеләре үзләре. Мында спорлашып киттек тә өйө өщөн, китте шунан, төнгө өщтә беренще майда ут төртөп ҡуйған арт яҡтан. Бозау янды, ике машина янды, шулый, шулый инде. Аннары үзем төзөп алдым. Әнә жигет кешенең өнәре житмеш житегә тулсын, тивәйткән сүз бармы, эме. Минеке житмеш житегә житмий, но бер жегермене узадыр. Ал житмеш житегә тутыра алмыйм. Безнең күренекле мәщеттә имам-хатип булып торам мин.

– Йәштәр менән, халыҡ менән эшләйһегеҙме, нисек эшләйһегеҙ?

– Уҡытабыз, әле дүрт йыл подряд уҡытып, берсе минән уҡып щығып, имам былып китте, уҡытабыз, уҡыйлар, тағын да әзерләнәләр икәү, Аллаға шөкөр, уҡытавыз, уҡытмый. Уҡытмаға, нәсел ҡалсын, нәсел ҡуймаға тийешбез, үзебезнең арттан нәсел ҡалсын. Хажға барып ҡайттым. Ун туғызынщы йылда бардым хажға. Миңә хажға бармаға ней, Мокваныҡылар йәрдәм иттеләр, Москваның центральный мәщетнеке йәрдәм иттеләр, шу Москва аша киттем мин. Анда алар йәрдәм итеп, бер хәзрәт белә танышып киттем дә Ҡазанда форумда, шул телефоннарын биреп, өйөнөң адресын биреп, мин бардым, ҡаршы алды, өйөнә алып китте йоҡламаға, хәзер шунда кереп-щығып торавыз. Ана ниндей кешеләр бар. Нейгә, поезға билет алған да юҡ, барам, алма, алма, үзем алам, үзе алып ҡайтарып живәрә. Менә хәзер көтәвез инде, июлдә килә семьйәсе белә, килә мында. Әле безне шу жәй көн киләләр, ҡыш көн киләләр, киноға төшөрөп киттеләр, шушы безнең өйнө, ауылны, мәщетне тауға менеп, теге Щүрәлйүл тауға менеп төшөрөп киттеләр. Ярты сәәт бара. Ике рәт күрсәттеләр хәзер. «Жырым булсын бүләгем»дә, ике ҡават күрсәттеләр. Бәй, безне Әнүәр әрләшә, тей, кем ҡушҡан аңа, кем рөхсәт биргән – барын да сорап-сорап, кем рөхсәт биргән, кемнән рөхсәт алған аңа төшмәгә, тип.

– Ниндәй тау тинегеҙ, Шүрәй тау тинегеҙме?

– Шүрәле тау, Шүрәле тауы, ээ. У былый былмады элек, башта менә текә бик шәп ие у, шу сөзәкләнде, әме. Безнең тутай, әнейнең сеңлесе Тыуащта тордо, анан ары Тыуащ тивәйткән ауыл бар, Тыуащта тордо, шуны әпменеп ҡуябыз ий авыйлар белә юғарыға, шунан үзе ҡайтып китә ий Туащҡа. Шишмә күп, бында жите-сигез шишмә бар, алар ҡоромадылар, әйвәт ағалар, исемнәре – Раҡы шишмә, шу Шүрәле тау шишмә, аннары Башаптүз яҡта шишмә нимә тивәйтәләр әле, Щийә тау шишмә, Щийә тау бар анда, ҡомлоҡ ие анда, уахытығыз былса, щығып ҡараң, күпер бар. Щийә аның, маллар ашап бөттеләр аны, сыйырлар шунда йөрейләр, көтөү шунда йөрей, аны барын да ашап бөтеп баралар. Хәзер бөтен мал шунда, Щийә таудa.

– Шүрәле тау тигәс, Һеҙ элекке быуын кешеһе бит инде, ендәр булған, ти элеккеләр, шүрәлеһе лә булған, тиҙәр элеккеләр, шул бармы ул ысынлап та? Элек булған, тиҙәр бит инде.

– Юҡ, жуҡ, жуҡ. Ну мало ли, элек тә былмағандыр инде, просто Ғабдулла Туҡайның әкиәте генә у, ээ. Юҡ. Ну безнең мында күрше ауылда, моҡща ауылда әйтә торған бабай бар ие, ну бик ихлас күңелгә әйтә ие, әйвер жуғалса, барып әйтәң, тавасың, шундый бер бавай бар ие мәрхүм.

– Күрәҙәсеме?

– Күрәдәще түгел, у бер нимә дә ҡарамый да ие уы, әйтә дә бирә ие. Шушы бавай әйтә ие, мин мында ҡапҡа төптә утырам, Залихйән авыйм килә ие тегедән, Залихйән авый, мин әйтәм, ҡартайдың да инде, олоғайдың, үрәтеп ҡуяң әле өнәрең, тием, үрәнәсең киләме, тей,

килә, мине ҡыуып щыҡсаң, айыулар-бүреләр килеп щыҡса, ҡурҡмассыңмы, эй, мин әйтәм, хәзер ҡурҡым утырам, кәрәкме ни, айыулар-бүреләр килеп щыҡса, ҡурҡмассыңмы, тип сурый минән, мәйтәм, хәзер үк ҡурҡып утырам. Мында тау шундый у, бу бүреле тау, үзем дә ишеткән бар мин анда. Азан тауышлар гел, азан тауыш ишетелә анда, ишетелә. Ишеткән кешегә генә ишетелә у. Азан тауы, әә, Азан тау тип әйтсәң дә. Мында тау жаҡҡа щыҡтым инде мин, мәйтәм, азан әйтәләрме, ҡайда әйтәләр, ишетәм мин лә, тыңныйым, шунда таузан ҡайтып киттем ҡурҡып аннары, үзем генә, бар у, бар, күк күкрәгән кебек, аязда күк күкрәгән кебек, жаңғырап китте башта тау белә китте тау баш, анан азан тауы килмәгә кебек былды. Туры төшәсең тау баштан, азаҡ сыпыртып ҡына ҡаласың. Бар у бар, алый бар алар, юҡ түгел, бар алар, ышанмаған кешегә генә юҡ, ышанмаған кеше шуңа бәреп жибәрә бер заман андый кешене, аннары йөрей у, ышанған кешедән сора. Шулый у. Безне яратҡан икән, Аллаһы тәғәлә яратҡан безне, ышан син аңа, ышан, безне, рабби, яратҡансың, маҡтау сүз үзеңә, менә нищек, сөйөнөп-сөйөлөп йәшәмәгә кәрәк. Сөйөнөп йәшәсәң, алар да әле күреп тора, белеп тора, ниндей уйыңны белеп тора, безне яратҡан бит, безне бәндә итеп яратҡан, миңә ғибәзәт ҡылсын, тип яратҡан, без аны онотоҡ, белмийбез. Әнә шуларны әйтсәң дә, юҡ, әйтмәсәң дә юҡ. И у барыбызны да ҡушмаған, и борон заманда у динне өндәгән, динне өндәгән уахытта тыңнамағаннар, аны тыңлаущы былмаған, ищеү үтерәбез тип тырышҡаннар, шуның өщөн барыбызға Аллаһы тәғәлә шундый үәғиз живәрә, бүтән үәғәзең сүләмә, сүләмә, щөнки аларның күзләре күрмәс, телләре сүләмәс, ҡолаҡлары ишетмәс, аларның барып да үәғәләдем, шәп бағлап ҡына эше бөткән аларның әле, ишетмәсәләр дә, күрмәсәләр дә, сүләшәлмәсәләр дә, ғазабың ғазим, тигән. Аларның ғазапның иң ҡатысы, мин шуның өщөн артыҡ та сүләп живәрмибез хәзер, ҡурҡабыз. Ҡай щаҡта ҡызығып китсәм, жүгерәм мин, бары да щығып китә, тыңнамағащ. Кеше күпме хәзер фермерлар иген алалар, эме, икешәр миллион доход алалар, бит безнең бищ бағана, безгә ышанырға ҡушҡан бищ бағананы үтәмәгә тырышҡан Аллаһы тәғәлә, бищ бағананы, анан намаз, зәкәт. Әнә шушы зәкәт, уража, аны биргән кеше юҡ, аны бирергә әбизәтелне бирмәгә кәрәк аны, безнең өлөш – бурыщ, Рамазан айда бирәбезме фитерне, әнә шуның кебек була, үәт үземнең семьямдың булған доходын син алған доходның өлөшөн бир, ти Ходай тәғәлә, былтыр күпме алдылар былтыр, ай-яй-яй, иген, икешәр миллион доход алалар каждый, мин әйтәм, йәслий бар бит безнең, ике группа безнең йәслий, барып шунда ун меңлек тауар алып бирсә, мең йәшәр ие у, шуны аңламаймы ни алар, беләләр алар, әйтеп торабыз бит, ун мең аҡщалары жалко аларға, алып бирсен бер-ике мишек шикәр, вермишелләр, бала, ней, у шушы безнең балалар бит алар, ҡарыйыҡ, хөрмәтлейк аларны, ҡайда ул, шушы эшне эшләмейләр у, эшләмейләр, әйтсәң дә шу, әйтмәсәң дә шу, анан соң ҡулны селтейбез дә бөтте, ҡулны селтәмәгә дә ярамый, әйтмәгә кәрәк барыбер, әйтмәй булмый. Безнең өщтә бурыщ у.

– *Өйҙөң ошо өлөшө нимә тип атала ул, өрлөкмө?*

– Матща у. Өстә өй ике ҡатлы да безнең, тегендә өстә дә бар безнең, ике ҡатлы бит.

– *Элек, өйҙәргә иғтибар итәбеҙ, беренсе ҡатта ҡап һуҡҡандар. Бында ҡап һуҡмағандармы?*

– Суҡмый нищек әле, у щептә, ҡап. Элек өйдә шушындый была ие, идән ас, шуның бийеклек, шунда суғалар ий. Суктыҡ ана, Аллаға шөкөр, әле дә күз алда.

Ишем (Түбән) ауылында Усаева Хәкимә Ғарифулла ҡыҙынан (1947 йылғы)
һәм Усаев Мәүлийән Мөхәмәтйән улынан (1940 йылғы) яҙып алынды

Йөкшөр ауылы

Көсөкбаева Гөлсинә Зөфәр ҡыҙы, Көсөкбаев Юныс Шәрәфи улы (1938 йылғы), Мостаева Зөһрә Ғаблахан ҡыҙы (1955 йылғы), Мостаев Рамай ағай (1955 йылғы)

–**Көсөкбаева Гөлсинә Зөфәр ҡыҙы:** Мин алтмыш алтынщы йылны Йөкшөргә килен булып килдем. Көсөкбаева Гөлсинә Зөфәр ҡызы.

–*Ниндәй аш-һыуҙар бешерәһегеҙ?*

–Ололардан ҡалған аш-сыуларны бешерәбез инде. Шәңгә. Хәзер мантыларны бешерәләр. Элек алар Үзбәкстанна ғына булды. Шундый шәңгәләр, пирожкилар, пәрәмәщләре була инде.

–*Шәңгә менән пәрәмәщ бер-береһенән нимә менән айырыла?*

–Тегесе, пәрәмәще, ит беләнэ. Шәңгәсен бәрәңге белән пешерәбез. Пәрәмәще ит белән.

–*Һауыт-һаба атамаларын нисек атайһығыҙ? Сәйҙе нимәнән эсәһегеҙ?*

– Стакандан да эщәбез, шоҡордан да эщәбез, пиаладан да эщәбез. Сөтләп тә эщәбез.

–*Һөт аҙыктары?*

Кәжә ҡарыйбыз. Ҡаймағын ясыйбыз. Сырын ясыйбыз. Ҡаймағын айыртабыз. Эреген дә ясыйбыз.

–*Нимә ул эрек?*

–Творог. Эремшек була инде ул. Ойотабыз. Ҡымыз да ясағаныбыз бар ие. Икмәкне ащыға да, щөщөгә дә пешерәбез. Икмәкне нығытып үзебез дә пешермейбез. Ну, пещереп торабыз инде. Хәзер кәбестәләр бар, пирожкилар пешермәгә була.

–*Ниндәй емеш-еләктәр йыяһығыҙ? Нимәләр үҫә?*

–Безнең ер булғащ, басуға виктория ултырттыҡ. Быйыл ҡоролоҡ булғаш, нащар булды. Элек барыбызға да етә ие, семьяға. Уланнарға да.

–*Ниндәй үләндәр үҫә?*

–Щирикәйләр жыябыз, душица була. Аның зверобойы була инде сарысы. Мәтрүшкә була да.

Мостаева Зөһрә Ғаблахан ҡыҙы: Без щирки тибез. Еңгә, әйтеп бетермәдең. Бик матур итеп син үпкәгә сөт салып нимәдер пешерәсең. Үрәт әле шуны.

–*Ансы Үзбәкстанның рецебы уы.*

Көсөкбаев Юныс Шәрәфи улы: Мал суйғаш. Үпкәсен аласың. Үпкәне сөткә тултырасың.

Көсөкбаева Гөлсинә Зөфәр ҡызы: Әкрен генә бешерәсең. Аз ғына ҡала.

–*Нимә тип атала?*

–Анысын белмәйбез дә. Үзбәкләрнең ризығы.

–*Божья коровка нимә?*

–Ҡояш ҡорт.

–Тағы ла ниндәй бөжәктәр бар?

Көсөкбаев Юныс Шәрәфи улы: Кәгәүен була. Озон борон. Серекей. Сағызаҡ. Драж.

–*Паук?*

–Үрмәкүщ.

–*Боярышник бармы? Үҫәме?*

–Юҡ, үсмей. Былай әпкилеп ултырткан ғына кешеләр бар у. Кешеләрдә үсә. Боярышник тип әйтәләр. Алый икенще исем белән әйткәннәре юҡ.

–*Шиповник?*

–Этборон. Ҡайын жиләген просто жиләк тип әйтәбез. Жир жиләген шартлама тибез.

Мостаева Зөһрә Ғаблахан ҡыҙы: Мин бер мең туғыз йөз илле бишенше йылғы. Үдик ауылында тыудым. Шушы Йөкшөр ауылына кейәүгә шыҡтым. ҠырыҒ өш йыл мәктәптә эшләдем. Уҡытыущы. Мин математика, география фәннәрен уҡыттым. Завуч булып эшләдем. Аннан суң ун ике йыл мәктәп директоры булып тордом.

–*География уҡытыусыһы булғас, ауылығыҙҙың тарихын, тирә-яктағы йылға, тауҙарҙың исиемдәрен, тарихтарын беләһегеҙҙер?*

–Мин үзем Йөкшөр ауылыныҡы булмасам да, менә ике йыл элек без урынлаштырдыҡ обелиск, Бөйөк Ватан суғышында ҡатнашыушы ветераннарға. Мына шушы ветераннарны өйрәнгән уаҡытта Йөкшөр ауылының тарихын өйрәнергә туры килде инде миңа. Йөкшөр ауылын без тикшергән уаҡытта менә миңа бик булышты инде Юныс абый. Аннан суң бар мында Маһира апа, Нәзи абый. Аларҙан сорашып өйрәндек инде. Без өйрәнгән уаҡытта бу тарихтан без ҡарадыҡ инде где-то, Йөкшөр ауылы – йәш ауыл ул, башҡа ауылларға ҡарағанда.

Барлыкка килгән булырга тейеш бер мең сигез йөз алтмыш – алтмыш бишенше йылларда тип. Оказывается, элегерәк барлыкка килгән ул. Потому что безгә килеп эзләнә торгаш, килеп шыкты документ, бу Акбаш ауылының мәшет тарихын өйрәндек без. Менә шушы мәшет тарихында Акбаш ауыл мәшетенә Йөкшөр ауылынан егерме ирләр, егерме сигез хатынлар йөргән, тип әйткән данный таптык инде без. Мына шунан суң китереп шығардык где-то алтмышынщы йыллар уакытында барлыкка килгән булырга тейеш тип. Ни өшөн? Береншедән, бер мең сигез йөз алтмыш – алтмыш икенще йылда безнең Россияда бөтөрөлә крепостное право. Крепостное право бөтөрөлгәш, мөмкинлек тыуа кешеләргә башка жиргә күщеп утырырга. Ә алтмышынщы йылларда уже Тол йылгасының яр буйлары алар уже үзләштереп бетерелгәннәр. Анда уже кешегә торор өщөн жирләр ким була, аз була. Ә жирең булмагащ, ашарга да мөмкин түгел. Шуның өщөн мөмкинлек тыуа кешеләргә, менә бу крестьяннарга, икенще жирләргә барып урынлашырга. Әгәр дә аларның акщалары булса, жир сатып алырга. Иң беренще Тау ауылдан Газизовлар килгәндер, тип әйткән фикергә килдек без Юныс абый белән. Аларның йортлары мына бу хәзерге түгел. Алар ауылның теге ошонда салынган булырга тейеш беренще күщеп килгән кешеләр. Тау ауылдан килгән Газизовлар тив әйттек. Аннан соң икенще күщеп килгән Миннегол бабайның кайсы яктан килгәнен конкретно беребез дә белмәдек, бер кем дә әйтмәделәр. Һәм өщөнщө менә хужаның затлары күщеп килгәннәр инде мында. Дәүләтбай тип әйткән бай йәшәгән был ауылда. Бу жирләр барысы да Федоркига кәдәр, по-моему, булган шушы Дәүләтбайның жирләре.

–Ауылдың атамаһы нимәне аңлата?

–Мына шушы Дәүләтбайның жирләренә шушы кешеләр килеп ултыра башлагащ, Дәүләтбай үзенең Жиһаметдин тип әйткән малайын жибәргән, шушында, Йөкшөр ауылында нигез салган өщөнщө-дүртенще кеше булып килеп урынлашкан. Шушы жирләрне башкалар басып алмасын тип. Элек ауыл булган бу йылганың теге ягында тип сөйләй. Ә узган юл ана шушынан, сез мына киләсез инде, мынан дальше китә, тау бар анда. Ул тау заманында бик бийик тау булган. Шушы тауны менәргә дә, менер өщөн дә, төшәр өщөн дә, элек ат белән йөргәннәр, йөкнө төшөрмей тороп алып төшә алмаганнар, алып менә алмаганнар. Йөкнө төшөрөп куйганнар да күпмедер өлөшөн алып менеп куйганнар. Тагын төшөп алганнар. “Йөк төшөр”, и кыскартып Йөкшир тив әйткән сүз килеп щыккан инде ул.

–Зөһрә апай, был тирәгә генә хас берәй ниндәй легендалармы, хөрәфәттәрме, куркыныс нимәләр юкмы? Тыйыуҙар барҙыр, бәлки? Йолалар?

– Бездә андый нимәләр юк.

–Кешеләрҙең кушаматтары бармы?

–Бар. Мәсәлән, Йөкшөрдә ул кәдәр белмийем. Бездә Акбашта бик күп андый. Мәсәлән, бездә Рәшит абыйлар күп анда, әме. Бар Тыр-тыр Рәшит, тив әйтәләр. Агащ Рәшит тив әйтәләр. Гаттари Рәшит. Шундый төрлө. Кырлыкбер Рәшит.

–Нимәгә улайтып әйткәндәр икән?

–Санны дөрөс әйтмәгәндер тип уйлыйбыз инде без. Кырык бер тип әйтәлмәгәндер инде, кырлык бер тип әйткән, шуңа Кырлыкбер Рәшит тип атап куйганнардыр инде.

–Абыйҙарҙан һорау алайык әле. Ниндәй балык исемдәрен беләһегеҙ?

–**Мостаев Рамай ағай:** Мин рыбак түгелмен. Мин Рамай исемле булам. Мостаев. Илле бишенце йылның өщөнщө январь.

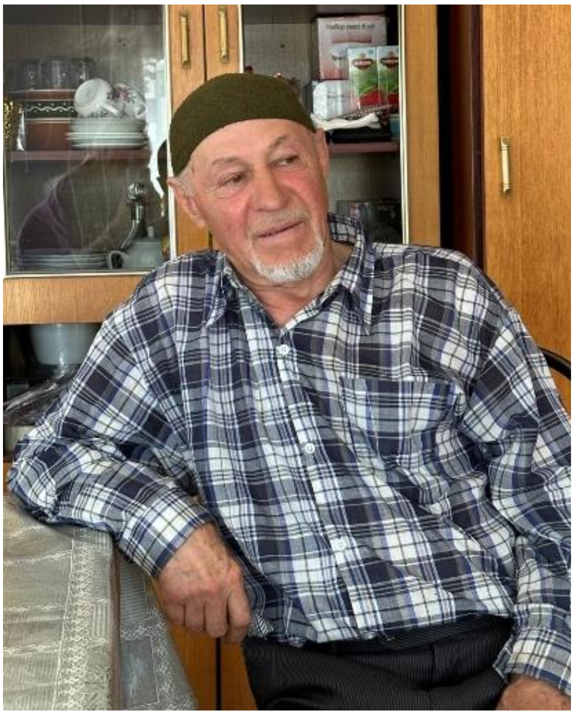

–*Һез ир кеше булараҡ, урманда күп йөрөйһөгөҙҙөр бит инде, утын әҙерләп. Ниндәй ағастар бар һеҙҙә, нисек атала улар?*

–Ағащлар үсә бездә, иң ҡәзерлесе, иң ҡулланыла торғаны – ҡайын инде уы. Аннан щыршы. Аннан суң, өщөнщө урында ҡарағай, ҡарағайны ҡушмыйлар кисмәгә, ҡарағай үсә-үсеүен, но аны кисмәгә ҡушмыйлар. Саҡлана торған ағащ. Аннары йүкә ағащы. Аннары, без аны сорняк тип әйтәбез, усаҡ. Урман өщөн сорняк ағащы. Хәзерге уаҡытта аны как материал ҡулланалар инде. Тиз үщә торған ағащ. Анан суң, имән юҡ инде бездә. Бездә бар, щаған бар, ҡарама бар. Элмә бар. Элмә – ильм. Аның белән арба тәгәрмәще ясыйлар.

–*Икенсе абыйҙың исеме нисек икән? Һеҙ ҙә беҙгә һөйләп китегеҙ әле?*

–**Көщөкбаев Юныс Шәрәфи улы:** Мин – Көщөкбаев Юныс Шәрәфи улы. Бер мең туғыз йөз утыз сигезенше йылны туғаным. Шушы ауылда, шушы йортта туғаным. Мин үзем дә тәгәрмәш ясадым. Колхозларға тәгәрмәш ясарға кәрәк булды инде. Колхозларға щана кәрәк булды инде. Мин сана ясарға беләм ий. Күләсә ҡағырға беләм ий әме. Инде шуңа мин бардым, Рамай инженер ий Аҡбашта. Бригадирға күрсәтергә бардыҡ та мине бирделәр межколхозный лесхозға. Щана ясарға да, күләсә ясарға.

–*Күләсә нимә ул?*

–Тәгәрмәщ. Арбаларныҡы тәгәрмәще. Вот мин шуларны ясадыҡ.

–*Ат егеүҙең ниндәй элементтары, үҙенсәлектәре бар?*

–Дуғасын да ясадым инде. Элек ат белән эшлейләр ие. Особенно фермалар өщөн кәрәк булды мындый нимә колхозларда.

–*Ат еккәндә нимәләр ҡулланыла?*

–Ҡамыт, ыңғырщаҡ, дуға, дилбәгә.

–*Аттың йәшенә ҡарап атамаларын беләһегеҙме?*

–Атныҡы тешенән ҡарап беләвез. Ҡарт ат булса инде, теше слабый була.

–*Ҡонан, дүнәжен тигән һүҙҙәр ҡулланылмаймы?*

–Ҡолон. Тай тивез. Бейә тибез. Айғыр.

–*Лопух нимә була?*

–Шөкмит була. Шөкмит тивез без аны.

–Юл буйында, безҙ килгәндә, ап-аҡ сәскә атып ултыра бер үлән. Ҙур япраҡлы. Сәсеп үҫтерелгән. Ҡурай һымаҡ.

–Боршевик тибез. Бездә юғийе ул. Аны колхоздан апкилеп щәщтеләр ул. Анан соң люпин тоже апкилеп щәщтеләр, люпин тоже щәщәк ата тоже. Вредный нәрсә инде уы. Ағыулы үсемлек.

Мостаев Рамай ағай: Миңке жир бар, ун ике гектар жир бирделәр инде. Пай жирен колхоздан. Шунда люпин щыҡмасын өщөн, люпинға дарыулап торам йыл да. Люпин басып китә.

–Ҡулға өшөмәһен өсөн нимә кейәһегеҙ?

–Иләсә.

–Аяҡҡа нимә кейәһегеҙ?

–Щүлкәбаш. Йон носки. Обычно щүлкәбаш бәйләмейләр. Бошмаҡ кейәбез хәзер. Бийегерәк. Ҡунысщы булмый инде аның.

–Тағы ла ниндәй бәйләнгән әйберҙәр бар һеҙҙең?

–Кийезтек. Кийез итек. Киезтек тип без ҡысҡартып әйтәбез. Ә ҡысҡарағы бар аның. Ансын ҡата тибез.

–Башҡа ир-аттар нимә кейә?

–Бүрек.

–Зөһрә апай, һеҙҙең никах туйығыҙ булдымы?

Мостаева Зөһрә Ғаблахан ҡыҙы: Никах тип. Элек безнеке икесе бергә була ие. Ҡызыл туй тип атала.

–Алдан ҡыҙҙы әйттерҙеләрме, йәрәштерҙеләрме?

–Юҡ, андай нимә булмады. Мин Рамайға килгәш, хәбәргә баралар безгә. Ҡызны алып ҡайталар. Иртәгесен Рамайның әнейләре безгә хәбәргә килделәр инде әней, әтейгә. Анан суң күрешеү ҡунағы булды. Безне щаҡырдылар анда. Мынан туғаннар беле инде, нищәлер пар барасың. Аннан суң алар мында килделәр. Аннан суң туй булды. Ҡызыл туй. Ҡызыл туй тип атала инде уы. Тоже ҡыз яҡта булды ул ҡызыл туй. ЗАГС-ҡа Аҡбаш силсәүитендә кердек, икебез дә Аҡбашта эшләгәщ. Аннан суң Үдиккә ҡызыл туйға киттек инде. Никахны шул туй уаҡытта уҡыдылар. Минең ҡартәтейем мулла ие ул уаҡытта. Ул уҡыды. Щәй эщердек тә алар ҡайтып китте.

–Никах нимә тип атала һеҙҙең яҡта?

–Барыбер никах тип атала.

–Бүләк биреү кеүек нимәләр бармы?

–Мәһәр тип әйтмәкще буласыз инде, эме? Ул уахытта әле мәһәр тип әйткән нимә жуғ ие.

–Туйға нимә бешерәләр ине?

–Ул уаҡытта жимеш бәлеш тип сүләшәләр ие. Булырға мөмкин ул бер ҡатлы. Булырға мөмкин ике ҡатлы. Булырға мөмкин өш ҡатлы. Ҙур итеп, ҡатлы тип әйткән сүз – жимещен салалар ие инде. Ҡамыр, жимещ, ҡамыр, тағын жимещ, шулый. Гөлбәдиә тип әйтәләр инде. Элегерәк жимеш бәлеш тип сүләшәләр ие. Өщ ҡат булса, өщ кищ ҡунмаға тийеш ҡода. Ҡатына ҡаратып инде. Ике ҡат булса, ике кищ. Баллы щәк-щәк жуғ ие ул уаҡытта. Алый зуур итеп баллы щәк-щәк суңыраҡ ҡына щыҡты уы. Ҡаз пешерәләр ие. Ҡазны бөтөн килеш пешерәләр ие. Ашын бөтөн ҡунаҡларға ашаталар. Ҡазны анан суң алып щығып күрсәтеп ҡунаҡларға, аҡща жыялар аның өщөн. Бүләген жыялар. Һәр берсен әйтеп кисәләр инде.

Тамағын кисеп алабыз, тип, кейәү тамағын соноп йөрөмәсен. Ҡанатын кисеп алабыз – ощоп йөрөмәсен. Аяғын кисеп ҡуябыз – кийәү аяҡсып йөрөмәсен. Шушындый сүзләр әйтеп-әйтеп кисәләр инде, бүләләр. И ҡунаҡларға таратып ашаталар инде.

–*Ашҡа нимә һалалар ине?*

–Бәрәңге, тоҡмащ – обычная лапша. Ҡулдан киселгән.

–*Кейәү менән кәләш бер-береһенә кем тип өндәшә? Ата-әсәһенә? Туғанлыҡ терминдары?*

–Килен кеше әтей, әней тип өндәшәсең инде. Кейәү кеше ҡәйнәней, ҡәйнәтей тип.

–*Иптәшегеҙҙең ир туғандарын кем тип әйтәһегеҙ?*

–Абый, апа, тип.

–*Ә бәләкәйерәктәрен?*

–Балдыз тип әйтәбез. Хәзер дә әйтәләр. Бажа тейләр, мәсәлән, ҡыз яҡтан туғаннары булды исә, аны бажа тейләр инде.

–*Бер туған ике ҡыҙға өйләнгән ир-егеттәргә бажа тип әйтәләрме?*

–Әйе.

–*Прабабушка, прадедушкаға нимә тип әйтәһегеҙ?*

–Ҡартәтей, ҡартәней тип әйтәләр инде. Безнең заманда, мәсәлән, без кещерәк щаҡта без кәкә тип әйтәбез ий. Ҡартәней була. Нәнә тип әйткән сүзне мин Рамайның нийенән генә ишеттем, анда бу ауылныҡылар инде Тагировлар, алар нәгәдер нәнә тип сүләшәләр ие, әнейләренә нәнә тип өндәшәләр ие. Мында күщенеп килгәннәр ие.

–*Ҡатын-ҡыҙҙарҙың боронғо ниндәй биҙәүес әйберҙәре булған?*

–Беззең заманда андый нимә булмады. Юҡ. Безгә эләкмәде.

–*Ҡолағығыҙға нимә тағаһығыҙ?*

–Алҡа тип әйтәбез. Ҡай щаҡта ҡолаҡ сырға тип тә сүләшәбез.

–*Муйынға нимә тағаһығыҙ?*

–Муйшаҡ, муйынщаҡ тип тә әйтәләр инде. Гәрәбә тип әйткәннәр бар. Анысы янтарь. Янтарны гәрәбә тип әйтәләр. Балдаҡ. Ҡашлы булса да, ҡашсыз булса да, балдаҡ.

–*Йөҙөк һүҙе юҡмы?*

–Ҡайсы бер кеше әйтә инде йөзөк тип тә. Брошь – щулпы. Элегерәкләрдә булған. Хәзер юҡ.

–*Бармаҡ атамалары?*

–Башбармаҡ тип кенә әйтәбез дә бөттөмө. Шәнщә бармаҡ. Санарға өйрәткән уаҡытта башбармаҡ бау ишә. Имән бармаҡ утын кисә... нимәләр тип сүлейбез ий. Шәнщә бармаҡ щәй эщә. Ҡалғанын белмейм.

–*Аҙна көндәрен понедельник, вторник, среда...*

–Русша әйтәбез. Элек тә шулай итә иек. Элегерәк без бала щаҡта әйтәләр ие аларны ғәрәп нейләре белән, этнә кищ, урыс этнә кищ, ҡан көн, туған көн тип, шуларны әйтәләр ие әбейләр.

–*Ҡан көн ниндәй көн?*

–Ҡан көн, кищ этнә көн, жомға көн. Урыс этнә көн – воскресенье. Ҡоро көнө суббота.

–*Һеҙҙә йолалар бармы? Шул-шул көндө нимәлер эшләргә ярамай, тип?*

–Жомға көннө кер жыумаға ярамый, арщынмаға ярамый тивәйтәләр инде. Арщынма – изәнне йыумыйсың була инде. Тузан сөртмейсең, кер йыумыйсың. Бер нимәне дә арщымаға ярамый йома көннө. Эшләмәгә ярамый, тип.

–*Балаларҙы ҡурҡыта торғайнығыҙмы? Шулайтма, былайтма, бабай килә тип.*

–Элегерәк әйтәләр ий, аяғыңны селкетмә, шайтан асылыныр. Тағын нимә тип әйтәләр? Ауызыңны ащҡанда, ҡулың беле тот. Ауызыңа шайтан керер. Шундый сүз әйткәннәрен беләм мин. Тағын нимәләр әйтәләр?

–*Мунсала нимә менән йыуынаһығыҙ?*

–Мунщала белән. Шырамта.

–*Нимә менән сабынаһығыҙ?*

–Яфраҡ.

–*Яфраҡны нимәнән бәйләйһегеҙ?*

–Ҡайыннан. Ҡушалар йүкәсен дә. Шушы без әйткән нейләр – щерки, шуларны ҡушып бәйлейләр. Аннан суң бар, имән яфраҡ бар. Соңғы арада шыршыдан да бәйләп саталар. Аҡ шыршыдан. Лечебный формада.

–*Крапиваны нимә тиҙәр?*

–Кещерткин.

–*Смородина?*

–Ҡарағат. Ҡызыл ҡарағат, ҡара ҡарағат. Дәржин тибез. Щәнщә торғаны. Нищек тип атала. Баҡшада ул бигерәк күп. Үлән.

–Билсәндер ул.

–*Үрмәләп үҫә бит. Үрмәләп үҫә. Ҡый үләне.*

–Ҡомалаҡ пешин тип әйтәбез, эме? Әйләнеп-әйләнеп үсә.

–*Таҡмаҡтар беләһегеҙме?*

Көщөкбаев Юныс Шәрәфи улы:

Быйыл ҡызларның мәһәре,
Бер биҙерә бәрәңге.
Бәрәңгесе уңған кеше,
Быйыл ҡызны бәрә инде.

Йөкшөр ауылында Көсөкбаева Гөлсинә Зөфәр ҡыҙынан, Көсөкбаев Юныс Шәрәфи улынан (1938 йылғы), Мостаева Зөһрә Ғаблахан ҡыҙынан (1955 йылғы), Мостаев Рамай ағайҙан (1955 йылғы) яҙып алынды

Конюковка ауылы

Аҡбашева Рәзифә Имаматдин ҡыҙы, 1938 йылғы

– Тыуғанмын мең туғыз йөз утыз сигезенще йылның егерме алтынщы июнендә инде. Мин – Аҡбашева Разифа Имаматдин ҡызы. Минең әтей суғышҡа китте, мин әтей суғышҡа киткәндә без өщ бала ҡалдыҡ бер анаға инде. Шунан өщ балаға өщ бала йәшәдек, үстек барыбыз да, без тормошно яратып, кещкенәдән эшләп үстек. Әтей безнеке Финляндия суғышта былған беренще мәртәбә сигез ай, анан ҡайтып, шушы Германия суғышына киткән инде ҡырҡ беренще йылны, суғыш башланғащ уҡ. Ә миә у щаҡта өщ йәш тулып, тулыр-тулмас былып ҡалған инде. Шунан әтей ҡырҡ беренще йылдан башлап ҡырҡ бишенще йылның сигезенще майына хәтле, алтынщы майына хәтле суғышта былған. Инде ҡайтам, теләктә торам, тиз көндә күрешербез, тип, Германияны алғащ, мының хаты килгән инде, Берлинны алдыҡ, теләктә тороң, без жиңдек, тиздән, балалар, күрешербез, тиздән ҡайтып житәм мин, тип әйткән инде, алтынщы майда язған, хаты былған, әтейне көттөк, көттөк, безнең әтей ҡайтмады. Берлинны алғащ, биш йыл буйы суғышып, әтейемне без күрә алмый үстек инде. Без эшне яратып үстек, әней безне тәртипле иттереп үстерде, без андый-мындый сүзләрне бер-беребезгә сүзләп, әйтешеп-әйтешеп үсмәдек, бер-беребезне ҡәдерләп, бер-беребезне яратып йәшәдек, әле энекәшем бар, берсе вафат былды июндә, үзенә-үзе тимсетеп йәшәгәндер инде. Без өщ бала йәшәдек бит. Шунан мин Мостовойда тудым, Сүждә ауылы была инде, шунан мин кейәүгә килдем мең туғыз йөз илле туғызынщы йылның ун өщөнщө аугусында, шушы ауылға килен былып төштем. Ә шушы ауылға килен былып төштем, минем мында килеп төшәсе урыным бик тәртипле кешеләр, динне яратущылар, элек-электән динне яратып, алар дингә бирелеп йәшәгән кешеләр инде. Ә хәзер зә безнеке әле дингә бирелеп йәшәүще кешеләребез бар әле. Муратов Мәлик мулла былып йәшәде, анан соң Абдрахман Аҡбашев – минеке иремнеке энекәше, ирем дә әле намазда, ниәттә ие. Мин үзем дә әле намазға, ниәткә алый басам, мәщеткә барабыз, без мәщеттә былабыз ий. Шунан килен былып төштем мында, шунан соң мин фольклор группасына кереп киттем, мең туғыз йөз туҡсан бишенще йылда инде минең ирем үлеп китте, туҡсан бишенще йылның мартында инде. Мин мең туғыз йөз житмеш сигезенще йылда клубҡа техничка былып эшләй башладым. Анда мин ике эшне алып барам, анда эшләдем мин, детский яслидә дә эшләдем, аңа хәтле төрле, ниндәй эшләр бар ауылда, көтөүен дә көттем, пещенен дә щаптым, урағын да урдым, утынын да кистем, барын да эшләп йәшәдем инде. Бер эштән дә ҡурҡмадым, Аллаға шөкөр, шушы йәшемә хәтле эшлейм, әле дә үз-үземне ҡарап, үз-үзем белән

шушылый бәйләнеп, клубҡа йөреп, жырлап, фольклор группалар белен бергә йәшейбез без хәзер. Хәзер шулый иттереп хәзер дә фольклор группалар белен концертлар ҡуябыз, ауылда алый безне, нищек тип әйтейм, алый нащар тип әйтмейләр, без үзебезне-үзебез ҡарап, шушылый ауылны матурлатып йәшәп ятабыз инде. Шулый килен былып төщтек тә, нейдән башлап инде, житмеш сигезенще йылдан, кереп киттем клубҡа, тип әйттем, шунан башлап мин, житмеш сигезенще йылдан, туҡсан бишенще йылда ирем үлеп китте, мин хәзер минеке азбар тулы маллар, атларым да бар, щибищем да бар, садлары да бар. Балалар таралышып бөттеләр, үзләренең үзләре тормошлары бар, берсе ҡызымныҡы малайы бар инде, тормошонан айырылып, минең белен йәшей инде. Ул ун дүрт йәш. Берсе армияға китте, улым. Ирем үлеп китте, үз тормошлары белен йәшейләр балалар, ҡызлар өщөсө дә Северда инде, кейеүләре дә, ауыр инде, шунда китеп-китеп эшлейләр инде. Шунан инде ҡайсы берсе ҡайттылар хәзер, мында Бардада торалар инде хәзергесә. Ә хәзергесе, малай тоже, йыраҡта эшлей инде, берсе тағын йөрөп эшлей, берсе – медсестра, берсе санфельдшерға уҡыды, берсе шулый ҡай тирәдә уҡыды инде, алар пенсия хәлләрендә инде, только пенсияға щығып китәлмейләр әле, илле жиде йәш, илле биш йәш была, берсе алтмыш биш йәш была инде, ә малайға берсенә илле өщ, берсенә ҡырҡ сигез йәш малайларға. Алар эшлейләр инде, үз эшләре бар, үз тормошлары бар, үз тормошларында балалары бар, матур итеп йәшейләр, күңелле итеп йәшейбез без, бергәләшеп жыйылышып китәбез, бергәләшеп утырып алабыз, бергәләшеп эшләп алабыз, бер-берсенә помогать итеп торалар инде, йәрдәм итеп торалар бер-берсенә, йәрдәмләшеп торалар. Шушы группада туҡсан бишенще йылдан кереп киттем, фольклор группасына инде. Бездә алый үзебез алый гармунщыбыз юҡ, пианинода уйный торған берәү ҡызыбыз бар ие инде шунда, шу пианинода уйный Габдушева Резида, хәзер тағы у Пермгә китте әле, шуға аңа ҡушылып жырлыйбыз, мин үзем гел күберәген айырым жырладым, айырым жырлағащ, миңә нейерәк былды инде, гел-гел айырым жырлыйым мин, без анда эшләделәр клубта Шәрипова Гөлсинә, ҡодағый былып китте, бергә эшлей торғащ, ауылда инде у, анан соң Минжәүәр эшләде, анан соң Лиана эшләде, анан соң Габдушева Гөлнар эшләп щыҡты, алар мине уважать иттеләр, мин үзем дә аларға булышҡанмындыр, гел мине уважать итеп, анда грамоталар алып, эш нейтеп жыйдым инде, миңке анда утызлап грамота инде, шушы жырлар өщен, бейеүләр өщен алған нейләр, поздравить итәләр, әле дә поздравить итеп ҡуйдылар инде, гел шушылый нейтеп үзебезнең ауылны үзебез алый нащар тип әйтмейбез, безнең ауылда алый эшщән кешеләр, элек-электән уҡымышлы кешеләр күп былдылар, мин мында ауылға кейәүгә килдем менә, кейәүгә килгән жылны, высший образованиеға уҡымаға киттеләр, алты бөртек киттеләр, шушында, алар Үдиктә уҡыйлар ие йөрөп, безнең балалар да Үдиктә уҡыдылар инде бары да, мин алты баланы Үдиктә уҡытттым, хәзер алты, жиде, сигез, туғыз бала инде уҡып, оноҡларым да уҡып щыҡты, алар бишкә генә уҡыдылар, былый балалар минеке алый нащар былмадылар инде уҡығанда, тәртипле былдылар, быйыл ун берне бөтөп щыҡты берсе ҡызым, Аҡбашева Арина, у хәзер уҡымаға китә инде, үзе теләге буйынща ҡаядыр кереүе бар. Анан соң инде тағы ике, икәү әле оноҡларым, уҡущылар. Шулый итеп, мин үз ғүмеремне гел эшләп, нейтеп инде, нищек тип әйтейм, үземне-үзем тындыҡсыз, тип әйтеймме, үземне-үзем тындыҡ ҡуймадым мин, эшне эшләсе килеп тордо һәр уаҡытны, былый ниндей дә былса, әле быйыл бәйләнеүгә дә жөрөдөм, мин элек-электән былый щилтәр быламы анда, мендәр тышлар быламы, сөртеүләр быламы, барын да, анда карауат щитләргә, стеналарға барын да үзем бәйләп жыя идем инде, былый балалар тапҡащ инде, декретта утырасың, без колхозда ней генә былдыҡ, колхозда эшләгән щаҡта безнең балаларны бер йәшкә хәтле генә декретта ултырабызей, ә без бер

йәшне көтеп тормадык, жиде айлыкта, сигез айлыкта балаларны садикка куйып, эшкә щығып китә идек пещен щабырға, жыярға инде, мине анан соң үземне куйдылар балалар, бу барыбер балалар табыр да, балаларын барыбер куймас яслегә тип, мине яслегә эшкә керттеләр, анда алты йыллап эшләдем яследә. Анан молокосборщик былып эшләдем, молокосборщик былып эшлейем бу кылубны да арщыйым, жуам, иртән халыктан сөт жыйып, жибәрәм, алтыда торам, жидегә хәтле минеке сөтнө алып китәләр, анан соң клубны арщыйым көндөз инде, у щакта балалар күп, кылуб тула, арщымаға кәрәк, сөртмәгә, жыумаға кәрәк. Шунан шул туксан бишенще йылдан фольклор группасына бергә ойошоп китте, без анда концертны куябыз, төрле ауылларға барып, концертлар куябыз, районға барабыз анда, беренще-икенще урын алып кайтабыз, типломнар алып кайтабыз, теге туғызынщы майларда инде, гел шулый жөрөдөк, анда анан соң киттек Пермнәргә, айырым алып киттеләр безне, китәбез инде, шулый жөрөп, алый тик тормадык, фольклор группасында, әйттем бит инде, эшләп-эшләп, шулар белен бергә йәшәдек инде. Хәзер дә бар әле фольклор группабыз безнеке. Нищә бөртек тип, без бик күп булабыз элеккеләре белен дә кушылып китәбез, теге беренще вариантлар, туксан бишенще йылдан башлап жөрөгәннәр анда, кайсы үлделәр инде, кайсы щирле былып киттеләр, шуларның арасында иң олосо былып мин жөрөйөм инде. Ә алар кайсы берсе хәзер туктадылар инде, без йөрөмейбез, тип, ә мин туктый алмыйым, сәхнәдән төшә алмыйым. Шушы туксан бишенще йылдан башлап шушы сәхнәдән төшмейм мин. Аңа хәтле инде, кещкенә щакта нейтәбезей инде, әйтәм дә, шушы күлмәкләр белен мин, кещкенә щакта картәнейдең күлмәген алам ий дә сәхнәдә бейейем ий инде, мында килгәнще дә гел сәхнәдә былған былдым, бәләкәщкенәдән щабата кейеп нейгә барам, репетицийәгә. Берсендә щабата кейеп, репетицийәгә бардым да, мәктәптә укыйым ий инде у щакта, беренще класка кердем инде, мин соңырак кына кердем инде, әнейем мине укымаға кертәсе килмәде, без өйдә кап суғабызей, иләк суғабызей, щептә суғабызей, шуларны әней миңә эшләтә ие, мин кещкенә дүрт йәш щакта мында щептәне былый иттереп суға ием, ә у щептәне анан соң атларның нейенә жәйәләрей, щанаға, щанаға жәйәләр, анан соң ишек төптәргә жәйәләрей, ә бу капны суғабызей икенще төрле хәзер, капны сукканда, суғабыз аны, мишек итеп ясыйбыз да, аны алып китәләр каядыр, ә иләкне он илей торған нимә була, иләк, аны беләсездер, он илейбезей инде, он иләмәгә, минең картәтей шуны ясыйыйы да, түгәрәкләп ясый, иләкне тегә ие дә, картәтей Ғаялетдин исемне ие, шуны сатырға алып щығып китә ие, үзенә-үзе азыкны эзләп, балалары аныкы жите бөртек ие инде, минеке әтейнеке әтейе инде. Әтейне әйттем бит әле, суғышта, суғыш беткәщ кенә юкка щыкты, тип. Шу фольклор группасында инде мин туксан бишенще йылдан башлап, ә миңке Хаммат исемне ие ирем, шунан башлап мин үземне-үземне нейгә бирелмейем, кайғыға кереп ултырмыйм әле, клубка щығып, анда кылубка щыксам, сәхнә үзе матур итә, сәхнә үзе тәртипле итә халыкны, кешене, шулый тип мин сәхнәгә бастым һәр уахытны, бүгенге көнгә хәтле сәхнәдә йөрөйм, туксан бишенще йылдан башлап, бер дә төшмейм.Ниндей кищәләр була, у кищәдән калған юк мин, ниндей кищә былса да, минән башка үткәне юк, мактанып әйтмейм. Шушылый мике хәзер үй эщендә үземә-үземне карап, үземнең кашығаякны үзем жыуып, идәнемне үзем сыпырып, пылесос бар инде хәзер, керемне хәзер килен жыуа анда, машина жыуа, шулыйтып барын да хәзер механический бары да анда, без үскәндә алый булмады бит. Без бик нащар уакытта әтейебез былмағащ, суғыш уакытта үскән балалар, бөтөнесен эшләп, ниндей эш бар, ауыр тип тормадык, бу эш ауыр әле тип, бу эш миә эшләмәгә ярамый әле, тип тормадык. Иртән тордок, эшкә йәбештек, иртән тордок, эшкә йәбештек. Иртән ашамаға былмады, анда ашамаға өстәлдә бер нәрсә дә

юҡ, әней безнең эшкә киткән, анда әней жомарлап китә, тибез, теге жирдән жыйған нәрсәләр, витаминлар былғандыр, шуңа йәшәгәнебездер, шуны әней жомарлап ҡуя, теге йоморҡа ҡәдәр итеп, беребезгә берне, беребезгә берне, шулый иртән торабыз, ашыйбыз, у пикандан ыуалап пиканны пешереп, шуны жомарлап ҡуя, ә безнең унда алтау айлыҡ энекәшебез бар, аны ҡарыйм мин, аны әней тәрәзә төптә салып ҡуя ҡощаҡта, тәрәзә төптә сыҡтап ята, инде эсе дә буладыр. Әней ҡырыбызда ғына ура, бөтен басыуны алып ҡала әней, ызба, безнең ызбаға ҡаршы ғына басыу иде, шу басыуны әней алып ҡала и ура да ура әней, ура да ура, ул аны тәрәзә төптә беренще йылны, ҡырҡ икенще йылны була инде, тыуды ҡырғынщы йылны, шуны әней ура, ура, әней тәзрә төпкә салып ҡуя баланы, без ҡарыйбыз, уйныйбыз, миә әле у ваҡытта дүрт йәш кенә была, ул бала тыуғанда, өщөнщө бала тыуды безнең хәзер, әней шу тәрәзә төпкә салып ҡуя, әней үзе безнең ҡырда басыу, басыуны алып ҡалып ура, жыя, әней комбайн кебек ура, мин дә шунда әле биш йәшләрдә, жиде йәшләрдә, сигез йәшләрдә әней янына щығып тоже урам, уже урмаға үрәндем мин, ущмаларны, әнейнең ущмағын былый иттереп алам, былый иттереп салам, жыйыштырабыз көлтәне, анан соң утыртабыз, шушы баланы ҡарыйм тағын да, йүгереп ҡайтып, баланы ҡарап ҡуям, берсендә балаҡайым тәрәзә төптә сейеп ҡуйған, төшеп ҡуйған, быялып бөткән буҡҡа, бөтен жирдә буҡ баламныҡы, эй әней янына йүгерәм инде, әнееей, Рәшит уянған, сыҡтый, буялып беткән, тизәгенә буялып беткән, тип әнейгә тағын да барып әйтәм. Шундый ауыр моментта үстек, бирешмәдек, эшләдек, бөтен эшне эшләдек, бу комбайннарда суғыныу тисеңме, ындырларда суғыныу тисеңме төннәр буйына, ҡайтҡащ, йоҡлап китәбез төннә, иртән торғащ, тәнне ҡыймылдатып былмый, шушындый йәш ун өщ-ун дүрт йәшләрдә тәннәрем шешек кебек была, тағы щығып китәбез, тағын эшлейбез, тағын бер жеребез дә ауыртмый. Вот шундый суғыш уаҡыты безне бик сынады, без сынатмадыҡ, бирешмәдек, Аллаға шөкөр, мыңа хәдәр йәшәдек, әле безнеке әле доярка былып та эшләдем, фермада да эшләдем. Фермада мында килгәщ шушы кылубның эшен алып бардым, анан соң фермаға жүгерәм, витамин онон хәзерләү өщөн. Витамин онон хәзерлейбез ирем белен, ирем анда тағын икенще эшне эшлей, кочегарить итә, салам парить итә, мин мында кылубта эшлейем и аның янына барып, ылысын тураҡлайым, былый тураҡлап жыям балта белен, балта төшмәде ҡулдан, сәнәк төшмәде, тырнағыщ төшмәде. Әле дә сәнәк тотоп, сарыҡлар ҡарыйм егерме баш, сәнәк төшкән юҡ әле ҡулымнан, сәнәк, тырнауыщ. Кещкенәдән йәбештем сәнәк, тырнауыщ, балтаға, салғыға, алар миңке ҡулдан төшкәне юҡ әле бу йәшкә хәтле. Тырнауыщ – ул тырма.Әнә шушылый иттереп шушы ауылда килен булып төшкәщ, шу щаҡтан алып шушы ауылда шулый йәшейм инде. Ауыл алый зурыраҡ ие инде, мындый хәзер тормаған өйләр дә күбәйҙе, киттеләр, щиткә киттеләр, үлделәр, хәзер инде кеше аз инде. Без шушы ғына урамда ғына да йөзләп кеше йәшейбезей, һәр бер өй сайын бишәр балалар инде, хәзер юҡ, бары-юғы йөзләп кеше йәшейбез хәзер, шушы урамда ғына без йөзләп йәшейбезей, хәзер ауылыбызда йөзләп. Әнә шушылый без уйныйбызый, барыбер эш тип тормыйбызый, кещекенә щаҡта уйныйсың да инде, анда без уйныйбызый инде, щөкмиткә ней салабыз да, щөкмит сездә нимә тип әйтәләр икән, аны икенще төрле әйтәләр Башкирийәдә, дегәнәк тип әйтәләр, шу дегәнәк яфрағына ней салабыз да ущлап, без мына былый иттереп, һауаға щөйәбез дә ялп итеп килеп төшә, бомба шартлый икә, тейбез, шуны уйныйбызый. Анан соң тағын бер төр уйын, мин малайлар белен дә уйныйым ие, ике энекәщ беле үщкәщ, гел малайлар белен уйныйым ий, таяҡ алабыз да, таяҡ алабыз, щоҡор ҡазабыз, берне шушындый йоморо туп кебек нимә алабыз, ауылға бүре килә икә, тип, теге китермейбез нейне, щоҡорға төшөрмәгә тырышабыз, шушылый шүрәле торабыз, таяҡ ҡулда и тупны берәү живәрә, тупны жибәрә дә без шуны, тупны уртаға

керетмәскә тырышабыз, беребез барып тупны теге этәбез тигәндә теге ике урынға килә дә таяғын тыға, мин тағын ҡарауылға щығам инде. Шулый анан тағы әбәк тип уйныйбызый инде, әбәк, аны беләсездер, ул әбәкне былый уйныйбызый, жыйылып жыябыз да хәзер, эштән, төшнән, сәғәтең, биәтән, тикки, тырназ, заер, маер, ҡуян тип берсе ҡала инде, хәзер без барыбыз да йүгерешәбез инде, безне тотам тип йүгерә инде бу, барабыз да әбәк, тип суғып ҡуябыз, у тағын икенщеләрне жүгертә, тағын шулый жүгертә торғащ, тағын без әбәк тип ҡуйып суғып ҡуя инде, шуны шулый уйныйбызый инде. Анан суң да тағын бер нейне уйныйбызый, шуның зурлыҡ ҡына щыраҡ кебекмелер уртаға ней салабыз былый ағащ, мөкләшкә салып ҡуябыз да таҡта салып ҡуябыз, мөкләшкә шушының кебек утын була у, утын, мөкләшкә, без мынау тороп утын яғабыз да инде, шуны мөкләшкә тип әйтәбез, мындый ҡалдыҡ-босток шундый нейләр ята у жирдә, мөкләшкә тип әйтәбез, шуны мөкләшкәгә таҡтаны салып ҡуябыз да, шушы сындырып ҡуйған нимәләрне ощона салып ҡуябыз, хәзер тағын жыйылабыз балалар, жыйылабыз да тибәбез шушы, берәү ҡала инде, типкән кеше ҡала, ҡала да, теге ощоп китә хәзер нейләреме, йомошҡалар ощоп китә, шуны жыйғанщы хәзер тегеләр ҡащалар инде, без хәзер эзлейбез инде, эзлей торғащ, тағын мөклүшкәне аны жыйыштырып салып ҡуябыз, бу йомошҡаларны, арадан мин тегеләрне эзләп йөрөгәнще, тағын килә дә тибә, мин тағын ҡалам мында, тағы өщ ҡабат ҡалдым исә, миңә яза бирәләр, йә арҡаға суғып алалар, йә башҡа, йә жырламаға ҡушалар, йә бейемәгә ҡушалар. Йомошҡалар була у ней, ҡалдыҡ-востоҡ инде нейләр, мындый кещкенә генә, йомошҡа тип әйтәбез инде, ағащ нейләр инде шундый, ағащны былый кещкенә генә итеп нейтәбез дә, эме, ағащ кисәкләре тип әйтсәң дә ярый.

– Ылыҫ тураҡлайым, тип һөйләгәйнегеҙ? Шуның турала күберәк һөйләп китегеҙ әле?

– Ылысны алып киләләр трактор белән, елка, елка была хәзергещә, елка была у, шуны трактор белән алып киләләр фермаға, сыйырлар янына инде, мин шуны тураҡлыйым, анда мондый-мондый йыуаннары была әле у, минән әллә ҡайза озоннары была, шуны тураҡлыйым мин, ваҡлыйым инде, алар эре көүенә алып киләләр, мин шуны ваҡ итеп тураҡлап жыям. Тураҡлағащ, миңке ирем шуны тарттырып ҡуя, ул кочегарить та итә, мыны да эшлей, без шулый икешәр эш эшләп, шушы тормошно алып бардыҡ, балаларны уҡыттыҡ.

– Ә бына елканы килтерәләр, һеҙ тураҡлайһығыҙ, бүрәнәһен алып ҡалаһығыҙмы?

– Бүрәнәсе ҡалмый у, бүрәнәдән нәзекләрен, аны бутарлап алып киләләр, бутарлап, шулай тарттырып алып киләләр, без тағын ваҡлап, бутарлап, онға әйләндерәбез, сыйырларға витамин, шуны ашатып, сыйырларға эщерәләр инде фермада. Бызауларға, башмаҡларға да ашаталар иде, витамин өщөн инде у. Сыйырлар щирләмәсен-нитмәсен, тип. Мин анда ун биш йыл эшләдем, шушы кылубта да эшләдем, анан соң шушы нейдә дә, сиксән сигезенще йылға хәтле эшләдем. Пенсия илле йәштән щыҡтым инде, биш балалар өщен “Ветеран труда” алдым. Шулый иттереп йәшәп ятам инде.

– Берәй йыр, таҡмаҡтарығыҙҙы йырлап ишеттермәҫһегеҙме икән?

– Исемә төшәрме икән? Татар жырларын жырлыйбызей инде, күп жырлар йырлыйбыз ие, бары да истә ҡалмый ҡый инде у, былый уйлаганда. Мин үзем былый айырым жырлағандардан инде ҡайсы берсен искә төшөрәм.

– Ғәҙәттә, фольклор түңәрәктәрендә шөғөлләнеүселәр үҙҙәре таҡмаҡ яҙыусан, юҡмы шундай таҡмаҡтарығыҙ?

– Алый үзләре язғанлар былмады әле. Былый таҡмаҡтар бар, жырлар бар, жырлыйбыз, алый күп жырлыйбыз, бишәр жырлар жырлыйбыз. алтышар, мин үзем бер-икене жырлыйм инде, жырлаған щаҡлар күп былды, әле дә бер нейде йырлап ҡуйдым бер нейдә, туған көндә:

Алам дисәм, аллар бар,
Өзәм дисәм, гөлләр бар,
Ауырлыҡны жиңәр өщен
Әлдә әле дуслар бар.
Аллар күрдем, алмадым,
Гөлләр күрдем, өзмәдем,
Ағын сыудай ғүмер узды,
Узғанын да сизмәдем.
Ағын сыудай ғүмер узды,
Узғанын да сизмәдем.
Тямаевныҡы жыры:
Тормош мине жандырды да
Бозлар итеп туңдырды,
Бирәсен биреп бөтөргәщ,
Ялғыз башны ҡалдырды.
Аллар күрдем, алмадым,
Гөлләр күрдем, өзмәдем,
Ағын сыудай ғүмер узды,
Узғанын да сизмәдем.
Ағын сыудай ғүмер узды,
Узғанын да сизмәдем.

Аҡыллы кешедәр, динле кешедәр, уҡымышлы кешедәр бездә инде. Элек-электән миңке эткәй мулла, указный мулла былған. Аларды репрессия ваҡытта бөтөн мөлкәтләрен алып, аларны ҡыуып щығарғаннар, хатыны үлгән, хатыны үлгәщ, әле генә ҡутарып салдылар ул мәщет урынында безнең клуб инде, яңы клуб хәзер.

У кулубны без мәщет өйөндә, мәщетне әйләндергәндәр иде кулубҡа, аны тағын да икенще иттереп клубны яңыдан салдылар. Мин күргән мәщет өщөнщө ҡабат ремонтланды хәзер. Мин мында кейәүгә килгәщ, мин килмәщ борон да бу ауылға концерт ҡуйған щағым бар. ике ҡат ҡуйып киттек. Төркөм-төркөм былып йәшләр кещкенәдән, йәштән үк концерт ҡуярға йөрөй идек инде. Шу уаҡытта мин шушы ауылға килеп концерт ҡуйдым. У щаҡта мәщет ие инде. Мәщет былғас, шу мәщетне кулубҡа әйләндергәннәр инде. Безнең ауылда да шу ие инде, мин Сүжденеке, Мостовойныҡы, Бардадан соң безнең ауыл инде. Шунан анда мәщетне мин кейәүгә килгәш ҡутарып салдылар, алтмышынщы йылны, аннан, егерме икенще йылда тағын ремонтлап, матур иттеп, безгә матур клуб салынды инде. Шулый иттереп, шушы ауылдың барын да мин хәзер биографиясен ҡайщы берсен әйтә алам Бу ауыл элек-электән эшләнә ул, анда нимә булса да эшлейләрей. Анда беләсезме, алар ҡойо ҡазыущылар, элек ҡойоно былый ҡазмағаннар инде, ҡул белен ҡазалар ие алар, егерме бишәр метр, егерме дүртәр метр, дүртәр метр, әле үземнеке, әнә, бабай үзе ҡазып ҡуйды. Миңке бабай үлеүгә егерме сигез йыл инде. Шунан егерме сигез йыл бишне балалар үстердем, бишесе дә тәртиплеләр, алый уҡыдылар ун бер класны бөткәщ, үзләренән-үзләре ашар өщөн, уҡыдылар, эшлейдәр бары да. Бу яҡта киленем тора, бу яҡта бер кещкенә малай, бу яҡта уртаншы малай инде. Шулый иттереп йәшәп ятам мин.

Йыр:
Иртәдә генә торам, юлға шығам,
Иңнәремә шәлем ябынам.

Кемне сағынасың тип сорамағыз.
Күк күгәрщенемене сағынам.

Күл буйына килгән идем,
Күл буйы ҡамыш ҡына.
Эй, ҡәрдәшләр, белсәң иде,
Жаның, тәнең иман килеш.
Эй, ҡәрҙәшләр, китсәң иде,
Жаның, тәнең иман килеш.

Бу күлмәгем минем ҡарт әнейемнән ҡалған. Ҡарт әнейем аны йәш щағында кейәүгә килгәщ алған инде, ун жиде йәш щағында. Ул аны гел үзе ҡунаҡларға кийеп бара иде. Ҡунаҡлардан ҡайтҡащ, миңә бийеп күрсәтә иде, ул жырлап күрсәтә иде, шушы күлмәкләрен кийеп. Анан соң олғая төштө, мин дә олғая, ҡыз булып үсә килдем. Шушы күлмәкләрне кийеп, концертларда ҡартәнейемнән алып шушы күлмәген, сыҡтап-сыҡтап сорап ала идем, ҡартәней миңә бирмей иде, юҡ, мин аны сәхнәдә күрсәтә алмыйм, тием, мин сиңа бирмейм, ҡартәнейем, бир инде, бир, бер генә ҡабатҡа бир әле, мин сәхнәдә бейегем килә, синең күлмәгеңне кийеп, сәхнәдә бейегем килә, тип аны көщләп-көщләп ҡартәнейне, шушы күлмәкне ала идем дә сәхнәләрдә бийей идем, кещкенә щаҡта. Шунан мин олғая төштөм мин, кейәүгә килдем, шушы Әрәмауылға кейәүгә килгәщ, ҡартәнейем олғайып үлеп китте, ҡартәней үлгәщ, шушы күлмәген бүләк итеп биреп ҡуйды инде у. Ә үлмәс борон мин аңан сорадым инде: «Ҡартәней, син теге донъяға китә башласаң, миңа күлмәгеңне биреп ҡуярсыңмы»? – тип сорадым берсендә. «Ҡызым, биререм, ҡызым, сиңа бу күлмәгем сиңа бүләгем булыр», – тип әйтте. Мин аны алып ҡайттым да, ҡартәней үлгәщ, шушы күлмәкне саҡладым. Саҡлый торғащ, мин аны кискеләмәкще булдым инде. Анан соң ҡартәнейнең ҡызы әйтте: «Ҡартәнейеңнең төсөн юғалтасың килмәсә, аны жыртҡылама да, кискеләмә дә, истәлек итеп тот, ҡызым, Разифә», – тип әйтте. Мин шунан соң аны саҡладым да саҡладым. Бер ваҡытны килделәр Пермдән, килделәр инде безгә, шушылый сезнең кебек язып йөрейләр инде бийеүләр, иске таҡмаҡлар анда, жырлар инде. Шулый безне Үдиккә щаҡырдылар да инде, мин шушы күлмәкне кийеп бардым инде. Мин анда у щаҡта камзол кейәм иде, яулыҡ ябындым инде, мине шунда Камбадан килгәндәр инде, Пермь крайынан, Пермнең үзенән килгәннәр инде. Безне шунда сайлап алдылар, жыр буйынща да, бийеү буйынща да, шушы киемнәр буйынща, элекке киемнәр буйынща сайлап алдылар. Без шунан соң Пермь, үзебезнең крайына безне дүрт ҡабат, биш ҡабат щаҡырып, шушылый жырлап, бейеп да шушы күлдәкләр белән төшөп ҡайтабыз инде. Анан шушы мин күлдәкләрне саҡлап киләм инде, хәзер аныңа йөз дә утыз йыл буладыр. Ҡартәнейнең ун жиде йәшенән ҡалған күлмәген саҡлап киләм мин. Мин үзем сиксән биш йәш былдым инде. Ҡартәнейем үлде инде сиксән туғызмы, туҡсанмы йәшендәме үлде. Мин саҡлап тотам. Был күлмәкне минем внучкам да кийеп бейей у, мында торалар, ансы Пермдә тора инде хәзер, шушы күлмәкләрне кейеп, ниткәне бар инде, ҡартәнейеңнең күлмәген кейеп кил дә, тип, аны гел, шушы күлмәкне шушылый, юғалтмыйлар район жирендә Шулай итеп, мин ҡарт әнейемдең төсөн саҡлыйым.

Конюковка ауылында Аҡбашева Рәзифә
Имаматдин ҡыҙынан (1938 йылғы) яҙып алынды

Әхмәтова Рәсилә Мирза ҡыҙы, 1934 йылғы

– Мин – Рәсилә Мирза ҡыҙы Әхмәтова. Утыз дүртенще йылның беренще июлендә тудым. Туҡсанға күщтем инде. Бу ауылда тудым. Мин ауылда да эшләдем, городта да. Сит Азияға да шығып кердем, анда да сигез йыл йөрөп ҡайттым.

– Ауылығыҙҙың тарихы тураһында нимә һөйләй алаһығыҙ?

– Бу ауылның килеп щыҡҡанын минеке китап бар ие, аны кешегә биреп жевәрдем. Ике бер туған кешеләр килгәннәр, Кама буйлап килгәннәр ҙә мына Толға килгәннәр инде, бында килеп, берсе тукталып ҡалған, Минхирах бавай, ахыры. Унсы тукталып ҡалған, берсе киткән. Ансы Таныпҡа барып урыннашҡан. Нищәнще йылны икәнен белмейм, әйтәлмейм. Рәм ауыл тип атала башҡортща. Русща Конюково.

Конюковка ауылында Әхмәтова Рәсилә
Мирза ҡыҙынан (1934 йылғы) яҙып алынды

Куземьярово (Байауыл) ауылы

Аптукова Йәзилә Сәйет ҡыҙы, 1942 йылғы

– *Үҙегеҙҙең исем-шәрифтәрегеҙҙе әйтегеҙ әле?*

– Мин Сәйет ҡызы Йәзилә булам, Ҡодашта тудым, ун биш йәштә шушы Байауылға кийәүгә килдем, бавай беле биш йыл тороп ҡалдыҡ, у үлде, уафат, хәзер икенще бавай беле тороп ятам үзебезнең йортта, үзебезне-үзебез ҡарап, тороп ятавыз,

мәщеткә йөрейбез жомғаға, бүген ғәйеткә бардыҡ, ғәйет уҡыдылар, уҡыдыҡ инде бергә, ҡабул булсын, Аллаһ ризалығы өщен.

Безнең мәщет туҡсан сигезенще йылдан башлап эшлей, без аны йөрөдөк бик шәп, үзебез атҡардыҡ, үзебез ясадыҡ тигән кебек, бавай шунда эшләде, у уаҡытта мулла түгел ий, мулла Ҡодаштан ий, сигез ай эшләде дә у уафат булып китте, анан соң миңке бавай ҡалды, Мөхәммәт улы Ғаблажан, у ун ике – ун өщ йыллап мулла булып эшләде, мин шунда аның белә бергә эшләдем, йөрөдөм, уҡыдыҡ, мәщетләргә йөрөп, мәйетләргә йөрөп, барына да, ҡайда щаҡыралар, барып йөрөдөк инде, бергә. Үәт шундый хәлләр, хәзерге уаҡытта әйвәт кенә, шулый да хәзер дә мәщеткә йөрөйбез, әкренәйдем инде хәзер, сиксән бер йәш былдым. У уаҡытларда, элегерәк, мәщет ащылған щаҡларда жегерме биш йылға тава маса әле инде уже туҡсан сигезенще йылдан башлап нищә йыл була, у щаҡларда йәшерәк ий, жүгерәвез ий, анда да, мында да житешәбез ий, хәзер әкренәйдем инде, вобщем әкренәйдем, сүләшеү дә шундый ғына, эш тә юҡ, көщ тә юҡ. Сиксән бер йәштә әвей мин. Тағын нимәләр әйтейм, нимәләр сүлейм, үзегез сорау бирең әле.

– Бала сағығыҙ, йәш сағығыҙ нисек үтте, ҡайҙа уҡынығыҙ, ниндәй уйындар уйнап үҫтегеҙ?

– Йәш щаҡларда жите класны, у щаҡта жите класс ҡына, эме, жөрөп шушы Байауылда уҡыдым, жәйәү жөрөдөк жәйләрен, галуш кийеп жөрөйбез ий, жаланаяҡ жөрөйбез ий күпщелеген, канваның өстенән жөрөйбез ий, пыщраҡ щаҡлар, жул жуҡ, жейеү жөрөйбез ий, иртән ҡыщҡырышып төшөп китәвез, щығып китәвез Ҡодашны Байауылға киләвез мәктәпкә уҡымаға, жыйылышып күп малайлар, ҡызлар бергә ҡыщҡырышып-ҡыщҡырышып киләвез ий, жейәү жөрөп шулый уҡыдыҡ, ә ҡышын интернатта Байауылда тордыҡ, ҡарыущы бар ий шулый, жылыталар ий, нитәләр ий, матраслар саламдан ий, салам матрсаларда йоҡлыйбыз ий, тузан була ий, ҡоторошмаға керешәвез ий. Алый бик шәп ащ булмадыҡ, бары өскә генә кейер нимәләр юҡ ий, миңке әней тегеүще булды алый, у уаҡытта куфайкаларны сырып-сырып кейәвез ий, куфайкалар сырып бирә, салварлар сырып бирә торған ие әней мәрхүм, барын да эшлей ий, кешегә дә эшлей ие, тегә ие, шуның өщен без кийемсез дә булмадыҡ, ащ та булмадыҡ у уаҡытларда. Әйвәт кенә шулый житене бөтөрөп уҡып ятҡанда, бер йыл ауылда булдым да, әтей үзенән ҡуймады, ат беле гел сүрә тарттырмаға йөрөдөм урманға, анда эшләп, ҡышын утын кистек, үзебездән бейек итеп өүәбез ий, әтей кисә, без әтей белә арҡыры пыщҡы белә былый ҡайын утыннарны кисәбез, жығып төшөрәбез ағащны, әтей аннары жарып бара, мин шуны өүеп барам бейек-бейек итеп, шулый итеп ҡыш урманда, жәй тоже әтей беле шулый сүрә тарттырып, пещен жыйып, атҡа атландырып йөрөтә ий, әтей үзенән ҡуймый ие. Шунан суң, бер йылдан суң, жыл жарымдан суң микән, кийәүгә китеп бардым, шушы Байауылға килдем, кийәүгә килдем дә ун биш йәштә, жегерме йәшкә щаҡлы өщнө балалар таптым, берсен ун житедә таптым, ҡыз, ансы уафат булып китте, Аллаһның рәхмәтендә былсын. Утыз йыл мында Байауылда фельдшер былып эшләде ие, бар ғүмере шу булғандыр, ҡырҡ туғыз йәшендә рак булып үлеп китте. Анан соң икене тағы таптым, игезләр булды ансы, шуңа өщәү булып киттеләр. Үзем жегерме йәш, өщ бала китердем шуңа ҡәдәр. Ҡәйнә белә тордом туғыз йыл бергә кещкенә генә ызбада, бергә ятып китәвез ий рәттән, бер юрған аста, бер жирдә, идәндә, шулый итеп йәшәдек кещкенә генә ызбада, тордоҡ. Бер сыйыр бар ий, соңынтын инде ҡәйнә дә үлде, бу ызбаны сүтеп, икенщене йорт бетереп щыҡтыҡ кирпещтән, элегерәк инде, аңа хәзер уже илле йыллап у йортно бөтөреп щығарыуға да. Аннары фермаға эшкә кереп киттем, фермада эшләдем, шул арада сыйыр саудым ун өщ йыл. Иртән дүрттә-биштә төшөп китәвез ий ҡыщҡырышып, бер-беребезгә өндәшеп,

ҡурҡавыз, төнге ҡышҡы сыуыҡларда, ниндей щаҡлар булмый, пыщраҡ щаҡлар, ҡарлар, яңғырлар. Шулый итеп өщ мәртәвә төшәвез саумаға сыйырларны, иртән, обед, кищ фермаға йөрөдөк. Ферма бездән ун биш минутлыҡ юл, жейәү жөрөйбез, баравыз, ҡайтавыз, сауавыз, шулый итеп анда эшләдем, анан илле йәштә пенсийәгә щығып киттем. Щирләп тә киттем инде, третий группа бирделәр суставлар буйынща, шунан соң илле йәш тә булып ҡуйдым да, уланнар исәбенә нитеп, пенсияға щығарып ҡуйдылар. Шу илле йәштән башлап хәзер сиксән бергә щаҡлы уже утыз йыл күверәк пенсия алам.

– Ауылығыҙ эргәһендә ниндәй тауҙар, шишмәләр бар?

– Раҡы шишмә бар безнең янда, аны бетерделәр, пещеннәр, ағащлар басып бөтте, арщыущы юҡ, Раҡы шәшмәләр бар ие, Раҡы ҡул аны тота тип тә әйтәләр ие инде. Аннары Бәкен таулар бар ий, Бәкен тауларда сыйырлар сауып, жәйен сыйырларны шунда евәреп, шулый ял итеп, шунда ашап, шунда ҡунып ята торғаннар ие ҡай берләре. Тау жирләрне бер дә әйтәлмыйм да алый тауларны, таулар күв инде уы, андый жирләргә йөрөмәдем, белмейем аларын. Хәзерге көндә шулый мәщеткә жомғаға йөрөйбез, әле быйыл ҡышын өүдә дә булмадым, Сургутҡа ҡыз алып ҡайтып китте, щирләдем дә бик шәп, сине мында кем ҡарый, әйдә үзем апҡайтып ҡарыйм, тип Сургутҡа алып ҡайтып, анда ун ай тороп ҡайттым, әле генә ҡайттыҡ. Әле хәзер газ кертәвез тип маташып ятавыз, сиә нимәгә кәрәк у газ, нимәгә кәрәк, тейләр кеше, барыбер үләсең, тейләрдерме, барыбыз да үләвез, ансы барыбызның да ҡала тормош, бары да уланнарға ҡала, тей, күтәреп апкитмейсең аны. Шулый ана ҡый газ кертәвез тип ятавыз әле хәзер. Биш уаҡыт намазларны уҡымаға тырышам инде, намазларны ҡуймыйбыз алый, уразалар ғына тоталмас булдым, әле быйылныҡы да уразасын өщ көн башта, өщ көн ахырда тоттом, ашҡазан ауырта башлады да тағы булдыралмадым, ашҡазан ауырта, желычлар юҡ, эщәгеләр-нейләр нащарланып бөткән, эщ-ҡурамтылар, ашҡазаннар ауырта. Шулый итеп бөтөрмейбез тип тырышып ятавыз инде. Уланнар йөрөмейләр әле, уланнар йөрөсөннәр ие мәщетләргә. Уҡытущы да бар уҡыта торған, уҡытущы тип шу дин буйынща уҡып алды инде, өщ-дүрт йыл уҡыды микән. Шулый уҡытущы йәрдәм итеүще дә бар, йөрөмейләр, йөрөмейләр, кеше аз йөрей мәщеткә, балалар да юҡ, әле шулый да хәзер ҡартлардан икәү-өщәү генә ҡалдыҡ, йәшләр азыраҡ быйыл ҡышларда йөрөй башлаған булғаннар, йәш хатын-ҡызлар, нейләр. Тажиклар килеп керә ҡай щаҡта, улар күп булып китә, күвәйеп китәвез, алый килеп кешеләр. Мында Байауылда хәзер урыслар да күп, тажиклар да, үзбәкләр дә күп, татар, башҡорт, йыйылған бары да.

– Сүрә тарттырыу тип әйткәйнегеҙ, нимә була ул?

– Сүрә тарттырып пещен уаҡытта эшлейсең аны, атҡа атланасың да, атҡа шундый ағащ бәйләп живәрәләр дә, жигәләр инде ағащ нейне, ағащтан ике яҡҡа атныҡы нейенә салып жигәләр дә, ат жиккәндәге кевек итеп, дуғанаҡлар белә, шуңа пещен тейәйләр атҡа, шу ағащҡа, шуны тарттырып алып ҡалалар пещен малларны, шуны ҡайда кәрәк, шунда аппарасың, йөртәсең, ат өстендә йөрөйсең. Сүрә тарттырыу шу була.

Куземьярово (Байауыл) ауылында Аптукова Йәзилә
Сәйет ҡыҙынан (1942 йылғы) яҙып алынды

Ғәлимйәнова Әлфирә Минулла ҡыҙы, 1967 йылғы

– Мин – Ғәлимйәнова Әлфирә Минулла ҡызы, мең туғыз йөз алтмыш житенще йылны ун туғызынщы мартта туғаным, ә бу Байауылда тудым мин. Мәктәптә уҡыдым, сигезенще класс бөтөрөп, Пермьға щығып киттем. Пермьда училищены бетереп бер йыл, анан эшләдем биш йыл теплицада, тепличный комбинатта. Семьяда без биш баладыр иек.

Әтийем бик иртә китте – вафат былды инде. Иң олосо мин семьяда, миңә ун йәш ие әтийем үлгәндә. Иң кещкенәсе энекәщем жите айлыҡ бала былып ҡалды.Менә шулый әнейгә булышып инде, тормошта, миңке әнейемә булышып үтте инде ғүмер буйым. Пермгә щығып киттем, ҡайтып әнейгә, мында булышып инде, ауыл тормощонда, баҡщасында да инде жәй көннәрендә. Шулай Перимдә эшләп, аннары ҡайттым ауылға, әнейгә булышырға. Фермада эшләдем щыйыр сауып йөрөдөм, әнейгә булышып, анан соң иптәш ҡызым ҡайтты Себердән, Себергә щығып киттем. Мына Сургуттан тормошом башланды инде әнә. Сургуттан Уренгойға киттем, тормош иптәшемне ощраттым, кейәүгә щыҡтым. Ике балаларым бар. Малайыма утыз йәш, Ҡазанда йәшей семьясы белән. Ҡызым – Алина, Пермдә стоматологическийны бетерә, мына быйыл уҡып бетерә өшөншө йылны. Инде без пенсияға щығып, ҡайттыҡ ауылға ирем белән. Мында өй салдыҡ. Хәзерге көндә мына ауылға ҡайттым да клуб нейенә инде булышып, шулый хорға йөрөйөм, жырлашып бөтен ауылларда, бищ ауылларда йырладым, клубта ниндей нейләр бар инде, шундый булышырға инде, булышырға мөнәсәбәтем.

Шушы ауылныҡы инде мин, әнейем шушы ауылныҡы, әтейем шушы ауылныҡы, әтейем бик иртә китте инде, конечно, әней биш бала белә ҡалды инде. Мин әнейгә булышып, шул ғүмер буйына инде. Берсе энекәш үлеп китте инде, мәрхүм, дүртебез бергә татыу, Аллаға шөкөр. Берсе сеңлем Башкирийәдә Яңауылда. Шундый хәлләр.

– Бала саҡта ниндәй уйындар уйнап үҫтегеҙ?

– Бала щаҡта без бит инде мәктәптә щөгөндөр баҡщасына йөрөдөк инде, щөгөндөрләр утап, фермаға сыйыр сауырға йөрөдөк, әнейләргә булышып. Лапта уйыны уйнадыҡ. Теге нищек әйтәләр соң аны... Ҡыш көннәрендә инде өй ясып ҡардан, шулый уйныйбыз ий. Бик ныҡ теге зур семьяда үщкәщ, уйнарға да ваҡыт булмады. Хәзер генә, мин әйтәм, балалар посвободнее, безнең телевизор Жил урамға бер телевизор ие у, «Вечный зов» ҡарарға тип керәбез ий. Шулый. Хәзер Интернетта балалар. Балалар хәзер күп эшләп жибәрмейләр, ҡайсы берсе өйдә булышмыйлар да. Без шулый эшләп үстек инде.

– Клубта ниндәйҙер түңәрәктәр алып бараһығыҙмы?

– Түңәрәктәр..., мин үзем, вообще минең хобби щигенеү. Щигенәм, тегенәм, бәйлийем. Минем өйҙә күп скатертлар, алмазный мозаикалар, вышивка бисером – бөтә хөнәргә оста

мин. Түбәтәй щигәм, хатын-ҡыз түвәтәйе щигә башланым менә хәзер, ҡалфаҡ тивәйтәләр инде. Бик күп хөнәрем бар алый.

Жырлыйм матур итеп, элекке иске жырлар инде мына. «Күл буйына килсәң иде» – бик матур жыр, «Тибә йорәгем», аннары менә современный әле хәзер «Йәмле» жыры, «Йәмле» группасы жырлый хәзер «Таң» жырын. Бик матур современный жыр өйрәнәсе килә инде хәзер. Искеләрде лә әле онотмыйбыз. Минең әтейем гармунда уйнаған, әнейем бик жырлаған. Алар туйларда, ҡунаҡларда бик яҡшы ниткәннәр, гел аларны щаҡырғаннар, икесе дә һәр уахытта жырлап йөрөгәннәр инде икесе. Мин гармунда уйный башлаған ием кещкенә уахытта әнә, менә мында клубта безне бер апа өйрәтә ие, «Ай, былбылым»ны уйный башлаған ием, но аны уйнап өйрәнеп бетерәлмәдем. Улымды өйрәткәнием гармунға, аккордеонға, но нейтмәне инде ул. Хореографияға йөрөдө. Ҡызым гармунда уйный башлаған ие, тоже ташлады. Мин әйтәм бит, современная молодежь бик ныҡ нейтмәйләр, желаниелары юҡ.

– Баҡсасылыҡ менән дә шөғөлләнәһегеҙ, ахыры?

– Үсемлекләр барысы да мин теплицада уҡып щығып эшләгәщ, минем теплицада бөтөнөсө үсә. Перец, помидоры, огурцы, баклажан да ултырттым әле мына беренще йыл, ну ҡыяр-суғаннар – алар барысы да инде, жиләкләрем бик күп, чеснок, бөтөнөсө дә үсә, бәрәңгесен дә, барысын да үстерәм.

– Умартсасылыҡ менән шөғөлләнмәйһегеҙме?

– Юҡ, аның белән шөғөлләнергә бик ныҡ әле ул, ауырыраҡ тип әйтейемме. Может быть, дальше попробовать итеп ҡарарбыз. Ә мында беззә умарта ҡараущылар күп тоже бар ауылда.

– Ерле легендалар белмәйһегеҙме?

– Мына безнең ауылның легендасы бар, мин ишеткәнщә инде у легенда. Безнең анда килгәндә тау менәщең, күпер щыҡҡас та, күпер щыҡтығызмы, тау менәсең. Мында менгәндә инде, мында килгәндә, аста ҙур поляна кеүек ней бар инде ащта, тау ащтында. Менә анда, әйтәләр ие, бик зур бай йәшәгән тип әйтәләр инде, эме, бик зур йорто булған аның, аның ҡырҡ тәрәзәсе былған, өйөндә ҡырҡ тәрәзәсе былған. Ә ҡорто булған тип әйтәләр инде, йөз баш ҡорто булған. Мына шул ҡортларны теге тәрәзәнән генә ҡарап нейткән, тип әйтәләр инде. Мының ялсыщы булған бу бай абзыйныҡы инде. И бер ауылға бер урыс кереп килә икән безгә. Ҡайзан щыҡҡан ул безнең Куземьярово тип әйткән, ә башҡортщасы Байауыл инде ауылныҡы. Бу урыс кереп килгәндә, ялщыны бай ҡамщы белән ҡыйнаған да инде, теге, видимо, күзенә эләккән. Ә урыс сораған инде: «Как деревня называется?», – тивәйткән, тей инде. Ә теге килә тей. күзен тотҡан да: «Күзем ярылды, күзем ярылды», – тивәйтеп. Вот шунан Куземьярово тип ҡалған инде. Легенда инде, дөрөстөрмө-юҡмы, белмейем инде. Безнекеләр шулый аңлаталар ие үскәндә. Ауылныҡы исеме дә шунан, Куземьярово исеме – русща исеме, ә башҡортщасы Байауыл тивәйткәннәр инде, шул теге байға нитеп инде.

Аннары безнең теге ней бар инде, ауылның те яҡ башында бер хәйкәл бар инде. Революция ваҡытында белый гвардеецтар безнең ҡызыл салдатны атҡан тип әйтәләр инде. И менә шуның менә хәйкәле бар инде. Иртә щығып киткәщ ауылдан, бөтөн теге легендалар-нейләр истә ҡалмаған инде, конечно, рус жерендә йәшәгәщ, тип әйтейм инде. Но мин йыл да ҡайтадыр ием, ирем белә, балалар белә, отпускаға ҡайтавыз ий жәйгә, ауыл белә ҡызыҡсынып тордом һәр уахытта да инде, онотмыйща-нитмейщә. Мәщеткә йыл да ҡайтҡан сайын менә садака саламын ий.

– Ауылда байрамдар, йыйылыштар үтәме?

– Эйе, әле менә ветераннар советына сайлап ҡуйғаннар. Но йәш тивәйтәбез әле үзебезне, ҡарт тиеп әйтмейбез, миңә илле алты йәш. Теге староверлар, ололар үлеп бетеп баралар, нык жалко. Иң оло кешеләр сиксән биш йәшлек әбейләр бездә хәзер. Әнә быйыл сиксән биш булды

Ауыл безнең бик матур жирдә йәшей инде. Кругом урман. Урманда бездә жиләк, гөмбә, кедр ағащы үсә бездә. Урман безнең бик бай. Мүщкә үсә бездә урманда. Әле без төптә бөтәйтеп өй салдыҡ бит инде.

– Хайуандар сығамы ауылға, йөрөймө ауылда?

– Хайуаннар йөрөй. Ҡуян да йөрөй ишек алда, өркөтсәң, китә. Былый айыу-нейләр, андыйлар юҡ. Керпеләр (терпе) йөрөй. Ҡошлар сайрый матур иттереп. Ҡуян да тоже әллә бер аз сероватый былған, әле ҡышҡыда аҡ былып йүгереп йөрөдө, баҡща-нимә буйлап, алмағащны кимерә.

– Кистәрен бергә ултырып, бер-береһен ҡурҡыталар ҙа инде, ҡурҡыныс нимәләр һөйләп, бармы шундай ғәҙәт һеҙҙең ауылда?

– Ул элек тә шулый сөйлейләр ие, без кещкенә уахытта әйтәләр ие инде, урманда жиләк уахыт житте исә, ҡащҡалаҡ ҡащҡаннар, тив әйтәләр ие, теге нейдән, төрмәдән ҡащҡаннар инде, тип, урманға бармасыннар инде, тив әйтеп, безне, без бала-щаға бит инде, ҡурҡабыз, белмейбез, ә хәзер инде ишетелгән юҡ андый нейләр. Элек ҡурҡыталар ие, эйе, анда барма, анда йыланнар күп, анда ҡащҡалаҡ ҡащҡаннар, тип әйтә торғаннар ие, бар андый легендалар, точно

– Ауыл эргәһендә йылға бармы?

– Бездә күл бар ауыл эщендә, но ул күлдә без тоже кещкенә щаҡта имән түгел у, тал нитәләр ие анда, ағащын нитеп, эшкәртеп тип әйтеп әйтейемме инде, нейләрне, сал алдырды, теге шланда, тип әйтәләр ие инде, шундый бар безнең күл дә бар, безнең жылға бар бик матур, Әмже жылғасы тип әнә, ауылдан төшкәщ тә Әмже жылғасы бар. Но хәзер, видишь, теге ауылларда, нищек әйтейм соң, әле мына теге өмәләр үткәрдек без, субботник, чистартабыз, әме, ә йылғаларны чистартмыйбыз, йылғалар бит уже как заброшенный, аны тоже чистартырға кәрәк. Ауылда менә безнең әнә ҡойо бар, но ул да заброшенный, чистартып нитмейләр әле, бик озаҡ ниткәннәре юҡ, чистартырға тип әйтеп әйткәннәр ие, ремонтлағащ, может чистартырлар.

– Башкортостанда булғанығыҙ бармы?

– Башҡортостанда эйе, бик күп иптәшләрем Уфада, бик күп. Без бергә Себердә эшләдек, бик күп, барысы белән дә сүләшеп торабыз. Уфа – бик матур шәхәр. Анда мәщет төзелеп бөтмәгән ие, төзөлөп бөтте микән?

– Һеҙҙең яҡтарға ғына хас һүҙҙәрҙе әйтеп китә алаһығыҙмы?

– Бездә ғәйнә сүзләре: бүкән тип әйтәләр (ултырғыс), яфраҡ (япраҡ), щөлкәбаш тейбез бездә (ойоҡбаш), өмөжө (ҡурай еләге).

Әйтемнәр: бер көн йылны туйдыра тип әйтәләр, бай шу тиклем сүз, но минең понятие бер йыл тип жәйге көннө әйткәннәр инде у, жәй көнө эшләсәң, бер көн жиләген дә жыйасың, тегесен дә эшлейсең, баҡщасын да ҡарыйсың. Бер көн йылны туйдыра, тип, дөрөс инде ул әйтмеш. Олоғая килә аңлыйсың барын да.

– Милли йолалар аткарыламы ауылда?

– Үткәрәбез ҡорбан бәйрәмнәрне, ураза бәйрәмнәрне, аларны уж обязательно инде, потому что без – мосолман халыҡлары, безгә алар важны.

– Йәштәр күпме ауылда?

– Йәшләр бар ауылда, но бик шәп күп түгел инде, но бар. Әнә семьялар ҡалалар, молодцы, китеп ҡая йөрейләр инде иптәшләре, китеп эшлейләр. Ауылда мәктәп булғащ инде, клуб булғащ инде, киветләр бар бездә, өщ кивет ауылда, медпункт эшлей, пока отпускада, мәщет бар, вообще, ауыл бөтмәсен, тип теләге килә инде.

– Ауыл халҡы иҫәбе күпме?

– Ауылда, хәзер әйтәм, өш йөз житмеш биш, шикелле. Ну өйләр инде, ну бик күп түгел тоже, йәшәмәгән өйләр бик күв инде ауылда, аларны, конечно, сносить итәргә кәрәк. Мәктәптә ҡырҡ биш бала уҡый, туғызынщы класҡа тиклем. Анан соң китәләр менә күрше ауылға, Ҡайынауыл тив әйткән ауылға, или ҡайсы Перимгә китә, ҡайсы Осаға уҡытущылыҡҡа китә, ҡайсы Ҡазанға китә, ҡайсы Башкирийәгә китә, кем ҡайда теләй.

– Тағы нимәләр һөйләргә теләр инегеҙ беҙгә? Ниндәй теләк-хыялдарығыҙ бар?

– Мин, конечно, үземнең семьям турында даже вот китап та язасым килә, нищек үстек, ауыр үскәнде, ну этейсез булғащ, бик ауыр бит инде. Бар андый теләгем, Алла бирсә, аны теге, ҡул эше эщләгәщ инде, аны язырға ултырсаң, китә инде у. Бар шундый хыялым.

Куземьярово (Байауыл) ауылында Ғәлимйәнова Әлфирә
Минулла ҡыҙынан (1967 йылғы) яҙып алынды

Ишманова Дамира Тәлғәт ҡыҙы, 1957 йылғы

– Мин – Ишманова Дамирә Тәлғәт ҡызы, бер мең туғыз йөз илле житенще йылның март айында тудым.

– Ошо ауылдамы?

– Шушы ауылда түгел, мин күрше ауылдан, ҡызлар, Аҡбаш тигән ауыл бар дальше бында егерме ике километр арыраҡ, мында кийәүгә килдем дә инде хә ҡырҡ жите йыл шушы ауылда йәшәйем. Тормош иптәшем үлде, вафат булды инде ул күптән, егерме йыл йыл. Балаларым бар икәү, егетләрем, малайлар, зурлар инде, семьялылар. Оноҡларым күп.

Соңодан әле мин үземнең племянницамды ҡарадым, аның әле өщ баласы бар, алар ауылда, алар да мине ҡартәней тиләр, бездә дәү әней тип әйтмейләр, ҡартәней. Ә дәү әтейне ҡартәтей тивәйтәләр инде.

– Тормош иптәшегеҙ менән нисек таныштығыҙ?

– Аның белән автобуста таныштыҡ әй, Пермнән ҡайтып килгәндә. Педагогика институтында уҡыйым ий мин математический факультетта, шунан бәйрәмгә ҡайтабыз инде, житенще ноябрь уахытлар, шунда демонстрацийәдә булдыҡ та ҡайтабыз, шунда ощрашып киттек. Ул шушы ауылның кешесе инде, барған энекәшен озатырға армияға китә икә. Шунда автобуста ултырып ҡайттыҡ та бергә йәнәшә. Анан соң мине шушы ауылда молоковозда

бирәү авый эшләй, үземнең ике туғаным, ул мине ҡаршы алды, без анда йыраҡ анда, бездә транспортлар юғый, йөрөп булмый ий у уахыт. Шунда инде минеке авый сөт ташый молоковоз белә, анда килеп шунда, миңке исемнәрне алып, фамилияны, таныштыҡ исемнәр менән, но адресларны белмей ине, адресларны алып шулый үзебез хатлаша башладыҡ, күрештек бер йылы. Йәшлей генә кейәүгә щығып ҡуйдым.

– Ниндәй аш-һыуҙар бешерергә яратаһығыҙ?

– Мин мищ ашлары яратам. Бигерәк тә, балалар да миңке шуларны ярата, мищ ашлары, әле миңке газ кереүгә ун сигез йыл булса да, мин мищне алмадым, ауыл мище өйдә, ауыл ҡоймағы яраталар. Әле бүген пешерә алмадым инде, бүген намазға төштек, мин намазда инде үзем. Иртәгә, Алла бирсә, оноҡларны жыйып алырым инде, балаларны, ҡәйет ҡоймағы ашарға. Ауыл ҡоймағы, төрлө шәңгәләр. Шәңгә тип әйтәләр инде сездә дә шәнгәләр, бәрәңге белән дә, эрек шәңгәсе. Анан пикан белен пешерәм мин. Шундый үсемнек, балтырғаны да була шундыйыраҡ, уҡшаған инде. Пикан, шуны жыялар да, у май айында була күберәк, аны жыясың да, без аны хәзер туңдырып ҡуймаға өйрәндек. Ул пикандыр, ахырысы, русса, у рустан килгәндер, башҡорт исеме юҡ ҡый. Бәрәңге әзерлейбез бит инде пюре, әме, шуңа ҡушасың да шуңа йоморткалар ҡушып, бөтөн нәрсәне саласың да шушы шәңгәне ясыйсың инде, тәмне була. Шундыйын инде ясыйым. Анан соң мин пәрәмәщләр ясыйым, өщпощмаҡлар балалар яраталар. Сладкий пироглар балаларға хәзер, өмөжө тивәйтәләр инде сездә нищек әйтәләр, ээ, ҡурай желәге, ә бездә өмөжө тип сүләшәләр инде бездә ауыл теле белән, өмөжөне туңдырып ҡуябыз, шуны ҡамырға саласың да өстенә сгущенка, ҡаймаҡ салып и шуны өстенә жәйәсең дә и духовкаға тығасың, тәмне була, бик шәп тәмне була. Рецебын да бирәләм. Бер сгущенка, бер банка, әме, только кәрәк Рогачев тигәне безнең, и анан соң бирәү ҡаймаҡ инде, шушындый стаканчикта. Шуны ике зур пирогка житә. Яртышарлап-яртышарлап ҡушасың да, бик тиз генә була. Өмөжөнө башта туңны дуршлагта тотов алам, эреп китсен өщөн, сулар аҡсын, анан тезеп китәсең дә шулай, өстөнә сгущенканы жәйеп жибәрәсең.

– Үзегеҙ уйлап сығарҙығыҙмы рецебын?

– Юҡ, аны ясый башладыҡ ие, кемдер уйлап щығарғандыр инде, минеке түгел инде конечно, инде күп йыллап ясыйбыз хәзер, биш-алты йыл ясыйым мин. Аны төрлө жимештән була инде.

– Ун ике ҡатлы пирог та бешерәһегеҙме?

– Юҡ, ҡызлар, гөбәдийә ясағаным юҡ. Но ясыйым мин бер генә ҡатлы итеп. Гөбәдийә у тоже сладкий пирог, шундый анда курага да, чернослив та ҡуялар инде, изюм да ҡуялар, ниндей жимешең бар, шулый ҡатлы-ҡатлы ҡуясың, аның ҡамырлары айырым пешерелә, и шуны анан соң бергә беркетәсең дә ҡатлап и өстөн ҡаплап ҡуялар. Бездә аны пешереүщеләр күп, ҡызлар. Бездә частниклар күп хәзер, аларға заказ бирәсең дә, үәт әнә без хәзер пятница көндө ғәйет бәйрәме үткәрәбез, шу щаҡта тура килсәгез, әйвәт икә, ҡунаҡ ашы булыр ие. И гөбәдийәне заказать итәбез без аларға, щәк-щәк заказать итәбез. Ну щәк-щәкне инде үзем пешерәләм мин, баллы щәк-щәк ясыйым, йоморо итеп. Ну хәзер духовкада пешерәм, элек мищ алдында пешерәбез ий без, табада селкетеп. Хәзер духовкада ғына, уңайлыраҡ анысы, противеннәргә генә саласың да. Әнейләрегез дә пешерәлер инде? Ауыл ҡызлары булғащ сез, все равно без ауылда пешеренәбез бит. Алый әнә миңке балалар малайлар булғащ инде, күберәге итлерәкне яраталар, өщпощмаҡлар, пәрәмәщләр, шуларны пешерергә тырышам.

– Ниндәй мәкәл-әйтемдәр беләһегеҙ?

– Жигет кешегә житмеш төрлө сөнәр дә аз, тип, мәҡәл әйтмәгә ҡушасызмы? Жите ҡават үлсә, бер ҡават кис. Күв алар.

– Бер-икене таҡмаҡ та әйтеп ебәрһәгеҙ ине?

– Таҡмаҡ, ниндей таҡмаҡ әйтейем икә?

– Бала саҡта ниндәй уйындар уйнанығыҙ?

– Бала щағында безнең рус ауыллары ниерәк ие инде, әме, яҡынырак. Яҡынырак була, анда безнеке Еловский район китә Аҡбашта. Рус ауыл яҡын ғына бездә.

– Аҡбаш тип әйттегеҙме?

– Эйе, Аҡбаш, Өмжебаш тип тә әйтәләр, патаму што Өмже тигән йылға, әме, мында ғына аға, әме, Өмженең башы шунан щыҡкан инде, шуңа бездә Өмжебаш тип сүләшәләр, ә былый Аҡбаш инде. Балалар щаҡта без әнә «Черепалка» тигән уйын уйныйбызый, но мында килдем, аны уйнаущы юҡ. Мин үзем әле бер нищә йылны интернатта эшләдем воспитатель булып нищәдер йыл, у щаҡта балаларны өйрәтәм ие ҡый, без шундыйырак уйыннар уйныйбызый тип. Ике таҡ була, берсе озонораҡ була, берсе ҡысҡараҡ була, әме, шушыны ҡуясың да былый, ощортоп жибәрәсең и таяҡны былый саласың, шуңа теймәгә тийеш инде. Улаталар ие, әгәр ҡалды исә, теге штраф күв итеп жыйдың исә, улаталар ие, урам буйлап улап жөрөйсөң ий.

– Улатып нимә була ул?

– У-у-у тип, тың аласың да хәл алмаға ярамый. Шундайыраҡ уйыннар уйныйбызый. Ниндей тағы... Шундый «Кащымыщ»тырмы уйыннар, элек уйнаған уйыннар инде, простой ғына уйыннар. Анан соң теге ней, таҡта уйыннары, туп суғып. Шундыйыраҡ уйыннар бала щаҡта.

– Кемгә уҡынығыҙ?

– Мин математическийны беттем, но математиканан инде күв уҡытмадым мин, ауырып киттем дә, но күберәк мин воспитатель булыв эшләдем, эшләдем интернатта башта жите йыл воспитатель булып, у щаҡта әле мин уҡып бетмәдем, заочно ғына уҡыйым ий математическийда, анан соң нейдә, продленка бар ие элек, группа продленного дня тип, теге дәрес әзерләттерә торған, анда нищәдер йыл эшләдем. Әнә шулый инде төрлө-төрлө жирләрдә эшләмәгә, организатор детского движения булып эшләдем, вожатый тиләрей элек, анан безгә йәшерәкләргә бирәләрей математиканы бишенце, алтынщы, житенще класларда, үәт шулый. Теге безнең кещкенә класлар, мәктәп булғащ, дәресләр житмей, бөтөн нейне аласың инде, эш күберәк йөкмәтелә ие.

– Ниндәй хоббийығыҙ бар?

– Хоббилардан... ҡул эшләре тотам, бәйләнәм, ойоҡбашлар шундый жиңелщәрәк инде, башмаҡлар бәйлейбез хәзер, салфеткалар.

– Шиғырҙар яҙмайһығыҙмы?

– Юҡ, язғаным юҡ, менә мында шиғер языущы бер апасы бар, Гөлмәрйәм апа, уҡытущы булып эшләде ғүмер буйына, барысы да аның шиғерләре күп, Гөлмәрйәм исемне апа, начальныйда уҡытты ғүмер буйына, аның шиғерләре күп, китаплар щығарды уы. Бөтен кешегә бирелмей у андый сәләт. Тел байлыҡ бар, но мин андый у хәтлем нитмейем. Ней, мине иң ауыр щаҡларымда, нищәнще йылны, хәзер ун өщ йыл үтте инде, миңке бер йылны фәлән зур ҡайғылар булды, иң башта әтей үлде, анан соң авый үлде, авыйдан соң алты көндән әней үлде, ике ай ярымда мин өщнө кеше жыйыштырдым и иң яҡыннарымны. Шунан соң инде миңке әней тоже уҡытущы ие, әйтә инде, элек бит дингә тартылмағаннар, Совет заманында, дәже әле мин интернатта хәтерлейм үземне, шундый воспитательный планнар

төзәбез ий әме, бер ней була ий, графа, анда теге атеистик тәрбиә тип инде, ҡаршы тәрбиәлейбез ий, Ходай, Аллаға ҡаршы тәрбиәлейбез ий, тәрбиәлейбез инде, Алла юҡ, тип инде уы, андый мәщетләр юҡ, тип шулый. Миңке әней инде андый щаҡлар булса да, барыбер динне беләләр ие, но тыялар ие инде, тыйғащ, әней үзе сөйлей ие инде, шушы, тей, ҡыз баласы була инде, иренеке, кейәүгә щыҡҡан, никах уҡытҡаннар да инде, әйвер алып баралар бездә обычно, как всегда сандыҡлар аппаралар, әме, сандыҡ-мендәрләрен аппарғанда, әней шунда әтей белән сандығының өстенә утырып барғаннар инде, аттағы сандыҡҡа, и шуны күреп, аны жаловать итеп, миңә выговор бирделәр ие, щаҡ эштән щығармадылар, тиеп, элекке ғөрөф-ғәдәтләрне саҡлыйсыз, тип. Элекке ғөрөф-ғәдәтләрне саҡлап булмаған элек, әләндей тыйғаннар аны. И анан мин хәтерлейм, шушы ғәйет-бәйрәмнәрдә, Ураза бәйрәмендә инде уы, без игезәкләр булдыҡ, мәрхүм инде, у да юҡ, бер семьядан үзем генә ҡалдым, өй сайын кереп, шундай жыйып жөрөйбез инде, мин үзем генә жөрөгән юҡ, шу малай жөрөй инде Әнвәр исемне. И шунда әвейләр бирәләр ие, то канфит бирәләр, то перәник бирәләр, нимәсе бар, күберәк щәк-щәкләр була инде, ауыл жирендә нимә булсын инде, шушы үзләре пешергән щәк-щәкләр бирәләр инде. Шу щаҡта инде мин әйтәм инде, бу тутырған инде кесәсенә, алып керде дә аны бушатты да, мин әйтәм инде, тағын да жый, тағын да жый, тим инде, мин уйлыйм инде, әней сөйөнөр инде ҡайтҡащ, тип, и әнейдән Әнвәргә эләкте инде ҡайтҡащ, әме, ҡайыш тавыв алды, сиңә нимә житмей, нимәгә жөрөдөң анда соранып, тей, ярамай, ти, уҡытущыныҡы баласы, тив әйтәләр, уже мәктәптә ярамый ий, шулай тыялар ий. Әней әйтте инде, хайырлар бирә ие инде ҡащырып-ҡащырып, миә әйтте инде, ҡызым, нищектер йәш щағында үрән әле дингә, тартыл, тиде инде, әме, доғалар ятла, тей инде. Үәт әнә шу әнейләр үлгәщ инде, шушы ауылыма бардым, шунда жирләдек барысын да, миә әйтә инде, шу хәтле ауыр, әме, ҡайда китмәгә белмейм, үземне ҡайда ҡуймаға белмейм, шунда күрше апа, бар ие Нәжмиә исемне апа, аның, бу Нәжмиә апаныҡы апасыныҡы племянник була Әнвәр хәзрәт Аблаев, аның нейе инде малайы ие, шуны йыуалар ие апалары-тетялары. Нәжмиә апа үзендә, Нәжмиә апа, мин әйтәм, миә доғалар язып бир әле, тейем, миңә өщнө доға язып бирде у щаҡта, белмейм, «Фатиха» сүрәсе, «Әлхәм» тип әйтәләр ие халыҡ телендә, анан миә «Әл-Ғасыр» тигән ней, тей, и аны уҡысаң, йөрәккә жеңел була, тей, анан «Көлһүалла», тигән, «Ихлас» сүрәсен язып бирде инде. Шуны инде ҡайттым, миә ниндейдер брошюралар-китаплар биреп ҡайтарды бер ике-өщнө, ҡайттым, шуларны уҡыйым инде, уҡыйым, әме, белмәсәм дә уҡыйым, шу доғаларны ятлаған булам, анан башҡа доғаларны ятлый башладым, анан соң уйлыйым инде, бер йыл үтте шулый, жиңеллек алам инде шу доғалардан, мин әйтәм, юҡ, былый ғына ятып булмас, тив әйттем дә инде, Бардада уҡыталар мәщеттә, шунда уҡырға киттем. Но анда уҡыталар әтнәгә ике көн инде, суббота барабыз, ял көнө барабыз инде, шунда өщ йыл уҡыдым да мин, әме, мәщеткә уже йөрөй башладым әкрен генә, намазға бастым, тәрауих намазларына жөрөй башладым, и анан соң Перимгә колледжға барып уҡыв алдым өщ йыл, тоже мусульманский колледж инде, анда заочно уҡыдым тоже, бардым шул, сессиялар була ике әтнәгә, и анан соң инде шунда тороп, шунда ашап, намазларны уҡып, шунда үәғәзләрне тыңнап, шундый жиңеллек алып ҡайтасың инде. И анан соң инде әкрен генә мәщеттә үзем белгәннәрне өйрәтә башладым. Апаларны әндә миңке абыстый да килгән әле, Йәзилә апа килде ие шикелле, алар уҡығаннар инде, хәреф өйрәнгәннәр алар, хәреф жыйып ҡына утыралар инде, ал әләндей ҡатлаулы ҡый ҡағиҙәләре ғәрәпнеке, анда син язылғанща ғына уҡый алмыйсың, анда ҡатлаулы, хәрефләр нитеп китә, үзгәреп китә, үзгәртәсең, анан инде произношениелар икенще, и шунан соң инде мин әкрен генә мәщеттә өйрәтә башланым белгәннәрне, миә сауап булсын, әйтәләр ҡый инде, ней, хотя

бы берне кеше өйрәтсәң дә, үзеңә шу тиклем зур сауап, тип, и шуға бер хәреф уҡырға өйрәнсәң дә, ун сауап, тип әйтәләр ий инде. Үәт шулый әкрен генә хә минеке үземнеке шәкертләрем, быйыл да әле жите кеше башлап йөрөдөләр, ә икенщеләре инде, элегерәк өйрәнгәннәре, алар Ҡөрьән уҡыйлар инде, алар айырым утыралар, алар уже бер-берсен ҡарап та баралалар, төзәтәләләр дә, ә мин инде баштан башлыйм инде, хәреф өйрәтеп, бер йылда әкрен генә без Ҡөрьәнгә үткәрмәдег әле, икенще йылға китав алдырдым, мында шу Ҡөрьән кевек язылған нейләр, тамғалар шундый, билгеләр, и шуларны өйрәтеп, һә әкрен генә үзләре шу нейдән доғалар уҡый башладылар. Үәт шулый.

– Шәкерттәрегеҙ нисә йәштә?

– Шәкертләрме миңке, алар пенсияға щыҡкащыраҡ киләләр, но йәшләр дә бар, йәшләр дә тартылалар азлап, киләләр, но уҡущыларны тартҡаныбыз юғ әле. Бер йылны мин жәйге каникулда уҡытыв алдым ий, но балалар арыйлар әй, арыйлар, мәктәптән арыған булалар, туғыз ай буйына уҡып, анан соң тағын да әле, барыбер бала кеше ҡый, ауырға тура килә, шуңа мин әйтәм, уахыты житкәщ, үзләре өйрәнерләр әле, Алладан бер уахыт житә у. Әгәр дә син дингә басам, тисәң, бер уахыты була аның. Мин үзем дә сөйөнәм инде, мин әйтәм, Аллаға шөкөр, әтей-әнейләрем доға уҡырлыҡ булдым инде, тип. Шушы Рамазан айында ураза тотам, тырышам уразасын тотарға, и анан соң Ҡөрьәнне полный уҡып щығам инде. Мында йөрөйөм, «Асылйәр» группасына, хор ансамбленә дә йөрөйөм әле мин. Йөрөйөм, барыбер нейдә ветераннар советында, барыбер өйдә генә ятып булмый ҡый.

– Бәлки, беҙгә йырлап күрһәтерһегеҙ?

– Юҡ инде, ана тегендә апа жырщы, жырлый у. Әйдәң, бергә жырлыйбыз. Нindей жырлар жырлыйсыз.

– Башҡорт йырҙарын.

– Башҡорт жырын без белмейбездер инде. «Күвәләк»не беләсезме? Миңке тауышым бик матур түгел инде. Мин мәйетне тазартҡанда, «Тәбәрәк»не уҡыйым инде, аны көйләргә өйрәндем, көйләп уҡыйым аларны. Салауат әйтеп ҡалавыз инде: «Аллааһүммә саллиғалә сайидинә Мөхәммәҙин нәбиирий үә ғәләә әәлиһи үә әсхабиһи әжмәғыйн». Шуны биш ҡават әйтәсең инде: «Аллааһүммә саллиғалә сайидинә Мөхәммәҙин нәббиийил үә ғәләә әәлиһи үә әсхабиһи үәссәлим». Тағын өщ ҡабат шулый әйтә торған нейләре бар, төрлө-төрлө тивәйтәбез инде, шуны мәйетне озатҡанда салауат әйтеп озатып ҡалабыз, и анан соң ниткәщ инде, мәйетне озатып евәргәщ, «Тәбәрәк» уҡыйвыз, әвейләр жыйылып инде бергә, доға ҡылавыз.

– Күҙ тейгәндә ниндәй доғалар уҡырға була?

– Күз тейгәндә, ҡызлар, уҡырға кәрәк, әме, «Аятел ҡөрси»не, и анан соң уҡырға кәрәк «Ихлас» сүрәсен, «Фәләҡ»не, «Нәс»не уҡырға, и шуларны уҡыйсың да, ҡызлар, әме, уҡыйсың утыртып, әме, мин оноҡларны шулайтам инде, йә төзгә утыртам, тыпырщынып утыра әле алар, ә зурыраҡларын урындыҡҡа утыртам инде, уҡыйым да артларынан әме шулый өф итеп өрәм дә, бөтен жирләрен сыйпалап щығам инде, бисмиллә иттереп, но помогать итә. Но үзең тәһәрәтлек кәрәк инде, үзең тәһәрәтсез булмый. Тәһәрәт ул обязательно өщ ҡават бөтөн жирне жыумаға кәрәк, ҡойонмаға кәрәк, тәһәрәтнең үзенең тәртибе бар инде.

– Нисә мәртәбә уҡырға кәрәк күҙ тейеүҙән доғаны?

– Доғаны бер ҡават ҡына уҡыйсың, былый күз тейгәндә күв итеп уҡымыйсың. Әле кешенең үзенең зависе дә бар ҡый, көнләшеү ҡый, йә матурлығыңа да бар көнләшеү сиңке, әйвәт уҡысаң да көнләшеүләр бар, шуның өщөн безгә әйтәләр ие инде, өйдән щығып

киткәндә, бисмилләһир-рахмәнир-рәхим тип эме, «Фатихә» сүрәсен укып инде, «Әлхәм» була әме, анан соң шушы «Ихлас»ны, «Фәләк»не, «Нәс»не укып щыкмаға кушалар. Бер ниндей кешенең күзе теймәс, нащарлығы үтеп кермәс, берәй нащарлык теләсәләр дә, сиңә үтеп кермәс. Тағы нимәләр кызыксындыра, сураң. Әле берегез дә кейәүдә түгелдер әле?

– Юк әле.

– Ярый, ярый, ашыкмаң, ашыкмаң.

– Ни өсөн ауылығыҙ шулай тип атала?

– Байауыл типме? Ну ансын инде, кызлар, белмейм. Ниндейдер бавай килеп урнашкан, тип сүлейләр инде, йылға буйына, тип инде, нищектер шуңан да бәйләнгән, шикелле, может, оло апалар беләләрдер, мин бик шәп кызыксынганым булмағащ, историклар беләләр инде аны. Нищектер бик точно итеп, подробно итеп әйтмейләр.

– Дарыу үләндәре йыяһығыҙмы?

– Жыявыз, душицаны жыявыз инде, щиркей пещен тивәйтәвез аны, анан соң сарысы нищек әйтелә әле, зверобой жыявыз, анан соң клеверлар жыявыз, анан соң йөрәккә әйвәт инде, жиләкне тамыры белән алып щәщәк аткан уахытта, жыйып тамыры беле коротоп куйсаң әйвәт инде. Бездә нимә, мелиссалар бар әме, мяталар үсә урманнарда, шуларны жыябыз. Күверәк шу душица инде бездә. Сездә япракны нищек әйтәләр, у япрак, беләсезме, кызлар, менә сез ф-не кушмыйсыз, әме, бездә дә шулый сүләшәләр бит, әбилә, япрак тип, компит тип, әме, компит, компара тип безнеке элек көләләр ие, у безнеке ауылныкы теле уы, япракны ф белә әйтмейләр, п белә әйтәләр, япрак, тип. Шулый сезнеке телегездә п белә языла, әме. Сезнеке телегез дә безгә күверәк ушаған инде, нимә тип әйткәннәр, әме, бездә кый тип сүләшәләр күверәк, әме, бардык кый, тип, менә шундый, кый татарлар, тип әйтеп куялар безне.

– Компит тип кәнфитте әйтәләрме?

– Ээ, компит тивәйтәләрей, канфара компара тивәйтәләр, камфарамы теге пилмәннәрне кисәргә самауырныкы өстендә ней инде уы, элек шуның белә кисәбезей пилминнеке камырларны. Сездә ниндәй азыклар пешерәләр Башкирийәдә?

– Бауырһак, бишбармак.

– Шу бишбармағы нищек суң, гел сөйлейләр? Ит беле пешерәләрме?

– Уны ла төрлө районда төрлөсә бешерәләр, кайҙалыр һурпа менән бирәләр, кайҙалыр һурпаһыҙ, ит, картуф, һалма, һуған һалып.

– Һалма нимә у? Лапша? Әәә, кул беле киселгән әме? Бездә тукмащ тивәйтәләр инде аны.

– Манты бешерәләр.

– Манты бездә дә бар, килеп щыкты у күптән.

– Көләсә бешерәбеҙ.

– Анысы ниндей?

– Лепешка.

– Әәә, лепешка, әнә бездә таджиклар тордолар ий, алар нищектер нейдә пешерәләр аны, казанда. Казанда нищектер пешерәләр, мында таджиктар нищәлер семья тордолар, алар шу лепешка пешереп, безгә мәщеткә алып киләләр ий.

– Ә һеҙҙә лепешканы нимә тип әйтәләр?

– Лепешканы жәйгещ тивәйтәләр. Аны ней алдында да, мищ алдында да пешереп алавыз ий, элек безгә әнейләр гел пешерәләр ий, теге азык булмыйырак тордо исә, икмәк беткән щаклар булса, икмәк уже өлгөргән әме, инде пешерәләр аны, әме, шуны мищ алдында

ясап алалар ие дә табада шунда мищ утында пешереп ашаталар ий, жәйгещ тейләр бездә аны. Жәймә? Бер аз ушағанырақ, әме? Ансы йоқасы бездә әйтәләр, қайсы бер кешеләр, балан пешерәләр қый әме, палан тип сүләшәләр бездә, әле аны палан йоқасы тип әйтәләр ие аны қай берсе. Палан пирук тивәйтәм мин, мәсәлән.

– Пастиланы һеҙҙә нисек әйтәләр.

– Оноттом мына хәзер. Қақ тейләр. Қоротоп нейтәсең төрлө жимешләрне, изеп-изеп.

– Қаҡы бармы һеҙҙә? Әрсеп ашайһың?

– Бездә қымыз тивәйтәләр аны.

– Ә беҙҙә ҡымыҙ – ул эсемлек, бейә һөтө, кәзә һөтөнән дә яһайҙар.

– Кәжәнеке дә буламы, шу буламы барыбер? Ащытыбырақ ясыйлармы? Кемдер ясыйдыр инде аны, кәжә қараған кешеләр.

– Ниндәй малдар тоталар ауылда?

– Бездә маллар бөтеп бара, щөнки көтөүләр юқ, көтөү булмағащ аны, көтөүе қыйын малны, қайда йөрөтәсең аны? Бездә ауылда хәзер таджиклар тора, әме, аларның фермалары бар тегендә, аръякта. Шунда балалары көтәләр, балалары аларныкы эшщән, кещкенәдән, ну аларның бер дә балалықлары юқ инде у хәтле дә, ауыр инде аларға. Безнеке ауыл кешеләрдә бер-ике генә сыйыр бар, юқ бездә сыйырлар, қарамыйлар. Ә күрше ауылда, Түбәнауылда, анда булғансыздыр, анда мал күп қарыйлар, щөнки анда көтөү дә бар. Ә элек көтөү қарадық, һәр өйдә қарадық, сыйырны да икешәр қарадық, әле миңке балалар кещкенә щағында тоже көтөүгә щығавыз ий, көтөүще айырым тотабыз ий, ана соңодан щиратлап көтөүгә щықтық. Хәзер бөтеп китте әнә, сыйырлар да бөтте инде. Хәзер күверәк... сарықлар бөтте, қарамыйлар, қарыйлар жәйгедә индюк, қарав алалар сезонный ғына инде, алалар бройлерлар күверәк, миңке дә хәзер бройлерлар бар, егерме биш, суя торғаннар уже булып баралар.

– Һыйыр тотҡан саҡта, ниндәй һөт аҙыҡтары әҙерләй торғайнығыҙ? Ҡаймаҡ айырта инегеҙме? Май бешә торғайнығыҙмы?

– Қаймақ, эээ, май эшлейләр анан соң, ауыл майы була, эрек әзерлейбез ий, эремщек тип тә әйтәләр, қатық, тейләр, сөзмә, тейләр, ә сөзмәсе теге қатықны нейдә торғозасың марляда озағырақ итеп, қуйылана уы, шуңан аны сөт белә қушасың да, сөт белә туқыйсың, шуңа қаймақ саласың и шикәр салып, ясап бирәләр сиңә, тәмне була ие. Қорот бар, қызыл эрегән у шундый, қорот тип кенә әйтәләр, бездә аны ясыйлар, четверг көннө бездә базар була, эме, әнә шунда алып киләләр безгә сатмаға, у қызыл эрекне ясаущылар бар, аны, эрекне, мищтә озақ итеп тотасың и шунан қызылға әйләнә уы, тәмне була уы, аны мясорубканан щығараың да, эме, аны элек безнеке әвейләр, әвейгә бардың исә, постоянно була уы, яратам мин у эрек ащын, былый да эрекне яратам, и шу эрекне кещкенә шундый, теге закусочный тәлинкәләр бар, шуңа қуялар ие дә өстенә май эретеп салалар ие, матур итеп ялтырап тора уы, шулый алып-алып ашыйсың.

Куземьярово (Байауыл) ауылында Ишманова Дамирә
Тәлгәт ҡыҙынан (1957 йылғы) яҙып алынды

Мансурова Зөлхәбирә Лотфрахман ҡыҙы, 1956 йылғы

Сандуғащым, гүзәлем лә
Тиберәтмә тал үзәген.
Исләремә төшөрмәгез,
Өзөлә бит үзәгем.

Көсөкбаева Зәмилә Зөфәр ҡыҙы, 1943 йылғы

–*Һеҙҙең һөйләшкән тел төньяҡ башҡорттары теле тип атала бит, шулаймы? Беҙ уны башҡорт теленең төньяҡ-көнбайыш диалектының ғәйнә һөйләше, тибеҙ.*

–Без – ғәйнәләр, ээ.

–*Бына был ҡарағат.*

–Ҡарағат. Мин ғәйетне кищә ясадым, бүген ваҡыт булмый, тип, щәк-щәк пешердем, ҡоймаҡ ҡойдом. Сезгә эссе былыр микән. Йә, етешең мөмкин кадәр. Вәринйә жыраҡ синә, ҡызым.

–*Мөйөштө нимә тиҙәр?*

–Мөгөш, пощмаҡ.

–*Татар телендә булһа, пощмаҡ булыр ине.*

–Татар телендә пощмаҡ, бездә мөгөш.

–*Нәрсә тимәйһегеҙ, нимә тип һөйләйһегеҙ.*

–Өмөжө, ҡурай жиләген өмөжө тип әйтәбез. Өмөжө пешкән ие дә, ҡош сүпләп киткән.

–*Биҙрә тиһегеҙ?*

–Биҙрә. Без хәзер әдәбисә сүләштек исә, һыы, кем былған ие у, телен бозған, әйтәләр ауылда. Нәрсә тип сүләшәлмибез, бетсәк тә сүләшәлмибез.

–Һеҙгә кәрәкмәй, һеҙ үҙегеҙҙең телдә беләһегеҙ.

–Ээ, үзебезсә, шулый. Мин күберәк Ҡазанны тыңлыйм инде, радиодан, иртәнге щәйләр тыңлыйбыз инде, анда, Ҡазанда нимә, нищек бар.

–Ә Өфө тотамы?

–Уфа да тота, мин нищектер тоталмыйм инде Уфаны, тотмаға тейеш тә соң, Ҡазанны ащам, Ҡазаннан сүлей күверәк. Барынса ашаң әле, майым да бар ий, и миңке холодец бар ий, киттем инде, окрошка хотя бы аз ғына...

–Беҙ шул окрошка ашайбыҙ ул тип килгәйнек ул (көләләр). Окрошка ашамаға килгәйнек. Эшләргә, ашарға тигәнде эшләмәгә, ашамаға тиҙәр бит.

–Быны кищә ясадым мин, бөгөнгө түгел, салыйммы?

–Һалығыҙ, тик миңә түгел, мин окрошка ашамайым....

–Ҡалаҡ тибез.

–Бәләкәйе бал ҡалағымы?

–Балғалаҡ, мынсы ҡалаҡ. Мына, етешең, ҡызлар, йәме?

–Аш тимәйҙәр, үрә, тиҙәрме бында?

–Үрә тип күп тә әйтмейбез хәзер, күберәк аш, ашҡа күщтек инде. Элек әйтәләр ий, әней-әтейләр, үрә, тип, без аш ашыйбыз, тип әйтәбез инде хәзер, шулый әзрәк әдәбигә күщтек.

–Шундай һорау бар: нисәмә ауылда йөрөйбөҙ, асыклай алмайбыҙ, пикан ниндәй үлән ул?

–Пикан, элек әтейләрегез дә ашағаннардыр, суғыш ваҡытында шуны ашап үлмей ҡалғаннар. Он юҡ, ике ашҡа ла он биргәннәр көнө буйға бер семьяға, ике ашҡа ла мына шулый ине, ҡызлар, семьяһы бармы-юҡмы, аның өщәү-дүртәү баласы бар. Пикан турап, урманда үсә, пикан турап аш пешергәннәр дә эщ май белән, эщ май, һәр бер суялар инде, эщ май алып, ит-фәлән юҡ инде жәй көн, пещен уаҡытларда инде бу, ә тауыкта щибещ бар, күкәй ашыйлар, урманға әпкитәләр, күкәй әпкитәләр, ярты литр сөт әпкитәләр, икмәк жуҡ, он жуҡ сөзмәгә, мына шушының белән, урманда тараталар аны, ике ҡалаҡ, өщ ҡалаҡ он, шуның белен шул пикан салып, аның белен саҡлый торғаннар.

–Ә пикандың руссаһын беләһегеҙме?

–Русщасын белмейм мин аның.

–Әсе үләнме?

–Ащы түгел бу, ансы ҡымыз, ащы була. Мин пиканды туңдырдым инде, ҡайда ҡуйдым икән, белмейм инде.

–Беҙ уны балтырған тип аңлаған инек.

–Балтырған икенще төрле. Балтырғанны ашыйбыз инде яз көн.

–Уныһы көпшәлеме, көпшәһен әрсеп, ашайһығыҙмы?

–Ээ, көпшәле, балтырғанны арщып ашыйбыз. У, пикан, ҡартая у, йәш щағында, язғыда, май азағына, бәпкәсен жыйып алабыз, бәпкә щығара. (фотонан күрһәтәләр) Ошо пикан, ээ, мынсы уже ҡартайған, мыны ашамыйбыз. Шунан язғыда ғына щыға пикан, аның ние, бәпкәне генә алабыз, бер матур ғына булып щыға, ана шундый-шундый ғына булып щыға уртадан, шуны ашыйбыз.

–Шәңгә бешерәләр бит һеҙҙә, пикан шәңгәһе лә бешерәбеҙ, тинеләр.

–Эрек салабыз бер аз, эрек – у эремщек, ҡай ваҡыт бәрәнге салабыз да, шәңгә пешерәбез. Мин жыйып ҡуйдым у, туңдырып ҡуйдым, аны һә тапмыйм, анда һә төрлө йәшел нәмәләр күп. Мәктәпнең те яғында бар да суң, мәктәп ишек алда түгел, анда тотоп алалар мәктәпкә кругом, тотоп алалар мәктәпкә, бер кемде дә керетмейләр анда, щиттәрәк бар, мин шунан барып жыйып алам яз көн.

– *Ә быныһы балтырғанмы, ошо?*

– Мынсы балтырған инде, әә.

–*Уны беҙҙә бәпкә тиҙәр, бәпкә, шунан үрә, ыумас ыуып үрә бешерәләр.*

–Аңан да бешергәннәрдер, дөрес. Мин аңан бешергәнебез юҡ инде. Кемгә кәрәк щәй? Эщеп бет тә, эщеп бетер әле.

–*Был бында урам буйында, юл буйында гөрләп үҫеп ултыра.*

–У, әә, үсеп утыра, ә пикан буща, төрлө ердә үсеп утырмый, урман буйларда, юл буйларда була... Мин быйыл Туркестанда йөрөп ҡайттым, экскурсия кебек, Туркестандан өщ көн бардыҡ, өщ көн ҡайттыҡ, дүрт көн анда былдыҡ, мәщетләрдә былдыҡ, һәр көн ҡорбанлыҡ ащ ашаттылар ҡазахлар. Ун көн былдыҡ, өщ көн бардыҡ, өщ көн ҡайттыҡ, дүрт көн анда былдыҡ, төрлө урында былдыҡ, төрлө урыннарда былдыҡ Ҡаҙаҡстанда.

–*Хаҡы күпме булды?*

–Егерме дүрт мең, ҡыйват былмады, бик әйвәт былды, ҡыйват түгел егерме дүрт мең, ҡыйват түгел.

–*Йәшәү, ашау менәнме?*

–Әә, и ашыйбыз көн дә кищкедә ҡорбанлыҡ, ашыйбыз, такси көтеп тора, таксидан төшәбез, поезға утырабыз и такси белән жөрейбез инде төрле мәщетләргә. Егерме дүрт, мәйтәм, бу бик шәп, ощсоз, кищкедә алып жыялар ашамаға, тезелеп утырабыз ун сигез кеше.

–*Бата әйтәләрме? Күмәкләп йыйылып ултыралар ҙа?*

–Әйтмейләр, көндөз, ней, мәщеттә йөрөйбез, муллалар уҡып утыраларей көндөз, һәр бер мәщеттә, күп мәщеткә кердек Ҡаҙағстанда, и садаҡа салабыз, алар уҡып утыралар.

–*Төрлө мөғжизә күрһәтәләрме?*

–Юҡ, тау-таш, нейгә кердек, тау-ҡыуышҡа кердек бер төрле, бийек тауға керделәр, мин кермәдем, щығалмыйсың тип әйттеләр мине.

–*Кемделер үткәрмәй, ти?*

–Әә, вот, кемнелер үткәрә, кемнелер үткәрмей, анан шишмәдән, ҡойодан су алдыҡ, кемгә бирә ҡойо су, кемгә бирмей, ҡазаҡлар күп, ҡазаҡлар күп жыйғаннар, изге су инде, утыз метрза аста.

–Кемдеңдер биҙрәһен йәмшәйтеп сығара, тиме?

–Әә, кемнең йәмшәйтә, биҙрәләрен йәмшәйтә күбесенең, ороп баралар йәмшәйткәнен, яңыны ҡуйып баралар, ороп баралар, шундыйлар нәмә күреп ҡайттым быйыл.

–*Шулайтып ишеткәнебеҙ бар шул.*

–Әә, ҡыз әйтте дә, әней, әйдә, китәбез, тип. Ҡыз Бардада тора, дүртәү балалары бар, өщәүсе Мәскәүдә, берсе, кескенәсе өүдә, Бардада торалар ҡызлар. Үәт, шундый хәлебез, шулый йәшәп ятабыз, көндөз кеше күп була, төнгә үзем генә ҡалам. Күршедә бында урыслар тора, тегесендә үзбәкләр тора, жәйгедә торалар да, ҡышҡыда китәләр, бер кем дә юҡ, ут бер кемдә дә юҡ, скучно.

–*Беҙ бында урыҫтар күргәнебеҙ юҡ ул. Үҙебеҙҙең Башкортостанда йөрөгән кеүек. Бөтөн ерҙә ошо гәйнә һөйләшендә һөйләшәләр*

–Ээ, шулый. Икмәк, ҡызлар, үзем пешерзем.

–Тәмле ҡайһылай. Ә был нимә тип атала?

–Өмөжө, анда алма беле, алма щығардым, алма, ҡарағат.

–Ә үҙе нимә тип атала?

–Пирог тип әйтәбез, эме, күмәщ.

–Ә быға тиклем, ҡайһы ауылға барһаҡ та, беҙгә бүкмә, тип һөйләйҙәр.

–Бүкмә андый былмый, бүкмә бөккән була мындый. Бүкмә, эрек бүкмә ясыйбыз инде, эрек бүкмә, уғыз бүкмә, әнә шундыйын.

–Теге уаҡ, жарить итәбеҙ, шулаймы?

–Жарить итмейбез, юҡ, суда пешерәбез аны, жарить итә торған түгел бүкмәне, эрек бүкмә была инде у. Сыер бызаулағас, эректән ясыйбыз, хәзер дә эректән ясыйбыз, ә жиләк, земляниканы ҡай ваҡыт шуңа эрек беле шуны ясап алабыз инде, аларын мищкә ҡуябыз, ә эрекне ҡазанда пешерәбез сыуда, сыер бызаулағас, ясыйбыз бит, молозиводан, эме, шулый. Ансы инде ауылда. Щитен матур итеп былай бөгәбез, аның щитен. Былый сөттән дә эшлейләр, молозиводан тәмне была, күберәк молозиводан эшлейләр инде, сыер бозаулағащ, эшлейбез инде күберәк. Без уғыз тип кенә әйтәбез инде. Татар-башҡорт барыбер ясыйлар аны, сыер бозаулағащ, обязательно ясыйлар, тәмне була, обязательно ҡунаҡҡа щаҡырабыз, күп была у, килмәсәләр, таратабыз инде, күршеләргә бирәбез. Пока этнә былмый тороп, уғызы бөтмей тороп, сөт эщмейбез, сары, ә былый пешереп, пирог ясыйбыз инде.

–Беҙҙә ыуыҙҙан ҡоймаҡ ҡоялар.

–Ҡоймаҡ та была, конечно, мин бу ҡоймаҡны нейдән пешерзем, ойоған сөттән пешерзем мыны, кефирдән.

–Был якта сәйҙе ниңә һөтһөҙ эсәләр ул?

–Сөт бар, эпкермәдем, сыуыҡ, инде искерде, өщ көн тора, искерде, сезгә күрсәтмәгән сөт бар, сөт белә эщәм мин, күберәк сгущенка алам.

–Беҙҙә Башҡортостанда бөтәһе лә һөтләп сәй эсәләр, шуға сәй яһағанда, кемгә һөтһөҙ яһарға, тип һорайҙар.

–Ээ, шулый. Минеке ҡызның кәжәсе бар, әле генә кәжә алды, тәмне сөтө, эпкилеп бирде бер литр. Өщ көндән соң аның, ике көндән соң сөтнең кәжә есе килә, эщмейбез аны, песей генә эщә, кәжә есе килә, мин яратмыйм, щоланда тора, сезгә күрсәтмәдем, песей эщер әле, эпкилеп бирде бер литр. Ә этей безнең сыер ҡарады, сөтсез эщмәде и ашҡа әйрән салып ашады обязательно. Әйрән былса, мин дә әйрән салам, әйрән былмаса, лимон салам ашҡа, шу әйрән кебек была барыбер.

–Ҡорот эшләйҙәрме?

–Ҡорот..., мин эшләгәнем, ҡызыл эрекме? Ҡорот мин ясағаным юҡ, ҡызыл эрек ясадым сыер былғанда, ҡызыл эрек ясыйбызый, ҡызыл эрек, озаҡ ҡайнатабыз ҡазанда, ҡазан ие специально, творогны озаҡ ҡайнатабыз, сыуы теге сывороткаы үзенә тартып бетерә, бик тәмне была, сывороткасы щыға эректән, әкрин генә озаҡ итеп алып бетә үзенә сыуны.

–Ә был коротто, ҡатыҡты күп итеп йыялар ҙа, ҡаҙанға һалып ҡайнаталар-ҡайнаталар, һапырып торалар, һапырып торалар, шуны аҙаҡ ерәй тығыҙ ғына мешокка һалып һарҡыталар, эркете ағып бөтә, ҡатыҡтың ҡалғанын йомарлап-йомарлап киптерәләр, шул ҡорот була, ә эркетен йә малға бирәләр, йә үҙҙәре ҡулланалар, ныҡ файҙалы була.

–Үзбәк, ҡазаҡта шулый ясағаннар: ҡорот шуның зурлыҡ ҡына, әнә шушы була ащы, мин ҡызыҡ итеп берне генә апҡайттым, әле ашамаған, йоп-йомро була шундый, йомарлағаннар ҡазаҡ-үзбәкләр, шул ащы, электән ясалған... Өщәү жегетләрем бар, дүртәү ҡызларым бар, внуклар, өщ балаға, туғыз внук, иң зуры внук, иң зуры тоже Мәскәүдә эшлей, Инсаф, малайның, ҡыз унны бөтте, Ҡазанға институтҡа керде заочный, Ҡазанда уҡый, анан кещкенәсе, внугы, егерме жиде йәш нейдә, Мәскәүдә, уҡып бөтте дә кещкенәсе ҡыз, Әлфиә, тоже Мәскәүдә, Әнисәсе уҡып бөтте дә тағы шунда китте, Мәскәүдә өщәүсе эшлейләр хәзер. Быйыл ҡышҡыда барып күрдек, нимә эшләп яталар. Интернетлар эщендә, интернетта эщлейләр, интернет, өйдә генә ултыралар, эщлейләр шунда, нищек эщлейләр, аңламыйм. Интернет аша аҡща табалар. Внук-внучкалар юҡ әле, берсе дә кейеүгә дә бармыйлар, аҡща эшлейбез, тип, ҡызлар да алмыйлар, эщләүләрен беләләр. Үәт шулый йәшәп ятабыз, бабайның үлеүенә алты йыл былды. Анда безнең тасҡаҡны күрдегезме, унда тулы мал була ие, икәү тоҡон, өщәр сыйыр ҡарадым, үзем маслозаводта эщләдем, өщәр сыйыр ҡарадым, үгез ҡарыйбыз, бызаулары была өщ сыйырның, и ҡаз, анда беззең баҡщаның бер квартал...

–*Тасҡаҡ тип әйттегеҙме? Нимә була ул?*

–Тасҡаҡ тип әйтәбез, буш тора анда, кергәщ анда, тасҡаҡ, түбәсе генә бар, ә былары абзар инде. Тасҡаҡны сездә нищек әйтәләрдер, белмейем.

–*Мал тора торған урынмы?*

–Машина кертеп ҡуябызей, ҡапҡа икәү анда.

–*Гаражмы ни?*

–Гаражы айырым. Башы ғына явылған, хет утын ҡуй, хет машина ҡуй.

–*Абзар нимә була ул?*

–Абзар үзе айырым, абзарны тоҡон тип сүләшәбез, тоҡон, жылы тоҡон ансы, ҡышҡы мал ҡарый торған, сездә нищек әйтәләр?

–*Беҙҙә абҙар, ҙ менән, абҙар. Абҙарҙың алды просто кәртәләнеп алынған башы яҡ менән, уныһы кәртә була. Һеҙҙә кәртә юҡ, тинеләр.*

–Ансы, кәртә юҡ.

–*Бар үҙе, икенсе төрлө атала.*

–Ээ, икенще төрле, ээ, ике яҡта безнең хәзер анда ике яҡта тоҡон, уртасында бушлыҡ, ҡышҡыда мынан щығарабыз, ансы йылытылмый, теге яҡтағыщы йылытыла, маллар тора инде, мында ишек алда. Шулый, шулый сүләшәбез, үрәндек сүләшмәгә шулый үзебезщә. Йәш щаҡта сәхнәдә йөрөдем, бейедем, йырламадым, йырламадым, тауышым былмады, бейедем, кещкенәдән фермала эшләдем.

–*Ғәйнәсә бейеп күрһәтерһегеҙ әле?*

–Юҡ, оялам инде, кәрәкмей, аяҡ үземнең, уже атламый инде аяҡ, шулый да азыраҡ репетиция ясап алып быйыл ҡартларның форумнары былды, Сөжән ауылда, шу Зөлхәбирә, Зәмилә апа, барыйҡ әле, кеше тапмыйм, Зәмилә апа, барыйҡ әле, барыйҡ әле, шулый башны итеп-итеп, шунда үземщә бейеп ҡуйдым, ярар.

–*Унда бейегәнһегеҙ бит, оялмағанһығыҙ?*

–Сәхнәдә оялмыйм, былый бейемәгә оялам.

–*Сәхнә һымаҡ, эшләрбеҙ бында?*

–Юҡ... Әминә! Бында килең, ҡызлар белә танышың. Жите класс бетте. Малайның, кещкенә малайның ҡызлары, ҡащтылар алар верандаға щығып.

–*Оялалыр?*

–Ике көн генә әле килеүләренә, иртәгә ҡайтабыз, тип әйттеләр, Бардада торалар, жите класс бетте... Вот, сез дә зур-зур кешеләр буларсыз, Алла бирсә. Безне искә алырсыз, шундый ауылда былдыҡ, может, кейеүгә лә килерсез әле.

–Егеттәрегеҙ, жигеттәрегеҙ күренмәй бит әле.

–Егетләр, егетләр, күренмейләр алар, алар утыралар бында күберәге, эш юҡ, эшлей торғаны Бардаға китеп эшлей, мал ҡарамыйлар, көтөү юҡ, ҡайҙа, эш юҡ, мында утыралар күберәге.

–Малдарығыҙҙы бөтөрҙөгөҙмө?

–Ээ, бетердек, бетердек, миңә, ҡызлар, сиксән була сентябрҙә уже.

–Элек бесән эшләгәнһегеҙ инде, пещен тиһегеҙ инде?

–Пещен, пещен. Бабай беле икебез бер машина пещен щабабызей, бер машина пещен щабабыз, ҡул беле, щалғы беле ебәрәбез генә, анан жыябыз, машина бар ий грузовой, мал ҡарағащ, грузовой кәрәк, грузовой машина бар ий.

–Сапҡас, йыйылып ятып ҡала бит тигеҙ генә булып, нимә тип атала ул һеҙҙә?

–Покос.

–Беҙҙә бакуй тиҙәр, бакуй.

–Покос төшөп ҡала, ээ, тигез генә былып, матур былып.

–Кисә Төнгүктә һорағайным, нисек атала тип, әйтә алмайҙар.

–Аны былай жәйеп ҡоротабыз артаба.

–Как раз әйләндереп йөрөйҙәр ине.

–Күпереп ята, әйләндереп ҡуябыз аны, таратабыз.

–Шунан бәләкәс-бәләкәс кенә өйөп һалғандар ҙа, шуны бер урынға өйәләр бит инде, эйе бит?

–Щүмәлә, тибез ансын

–Бер урында өйгәне – сүмәлә, тегеләре – күбә.

–Бәләкәщләре күбә, дөрөс, анан зурыраҡлары – щүмәлә, анан зурлары – кибән.

–Ә беҙҙә бәләкәстәре – кутәрем, һеҙ сүмәлә тигәне, киреһенсә, күбә. Ҡыҙыҡ булды: нисек бәләкәс кенә ятҡаны күбә булһын, ул кутәрем беҙҙә, кутәрем-кутәрем яһайһың да, шуны аҙаҡ кутәреп алып барып һалып, күбәгә һалаһың, күбә була, күбәнән кәбән ҡояһың.

–Сезнең кебек ҡызлар элек пещендә йөрөдек, пещендә эшләдек, ҡулға щалғы. Мин ун алты йәш ие, әтей ҡулға щалғы тоттордо. Ете-сигез ҡызлар башладыҡ, звено, звеновод, ауылда икәү-өщәү звеновод была, ете-сигез ҡызлар башладыҡ, хәлләренән килмәде, иң артта мин ҡалдым, мин, ҡызлар, маҡтанып әйтмейм, көщле былдым, щыннап тороп, көщле былдым мин, күп эшләдем, көщле былдым, филәкләрне, ике филәкне күтәрәм дә илтәм, маслозаводта эшләдек, мында ана хәзер ауылға кергәщ, здание утыра, аҡ, сепараторное отделение тип әйтәбезей, ҡырҡ тонна сөт килә ие, икәү рабочий, мин – лаборант, берәү заведующий, икәү кочегар, шулый ҡырҡ тонна сөтне эшкәртәбезей, ҡаймаҡ ясыйбыз да, ҡаймаҡны то Елабугаға, то Пермгә жибәрәбез, сдавать итәбез.

–Май итеп тапшыраһығыҙ инде, эйеме?

–Май итеп тапшырмыйбыз, ҡаймаҡ итеп жибәрәбез. Маслозавод Бардада ғына ие.

–Фляга-фляга ҡаймаҡ ташынығыҙмы?

–Фләге-фләге ҡаймаҡ сдавать итәбез Бардаға, ҡай щаҡта Елабугаға жибәрәбез, молоковозға тейейбез дә. Хәзер бер филәк, бер ун литр сөт-сыуны да күтәрә алмыйм, ауыр,

ҡайда икән минеке көщләр, ҡайда икән беләкләр, баҡщаға сыу салам да, бер бидрәне көщкә күтәреп йөретәм. Анда филәкләрне һап тип кенә алабызый, һап, бер урыннан бер урынға тулы филәкне, үәт, шулый була икән.

Куземьярово (Байауыл) ауылында Көсөкбаева Зәмилә Зөфәр ҡыҙынан (1943 йылғы) яҙып алынды

Ҡудаш ауылы

Атнабаева Фәйрүзә Әхмәр ҡыҙы, 1956 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып китегеҙ әле?

– Атнабаева Фәйрүзә Әхмәр ҡызы булам. Мең туғыз йөз илле алтынщы йылныҡы.

– Ошо ауылда тыуҙығыҙмы?

– Ошо ауылда туып үстем, ээ, тик мында йәшәмейм, жәйгә ҡайттым.

– Ошо ауылда үҫкәндә, ниндәй уйындар уйнай инегеҙ, ниндәй йолалар бар ине, ауылығыҙҙың тарихын беләһегеҙҙер, бәлки?

– Аны сүләп китсәң, күп инде ул бик шәп. Хәр бер йортта мында бишәр бала үсәбез ий, дүрт йорттан щыҡсаң, бер жегерме бала булавыз ий, мында ауыл шаулап тора ие гел, мәктәпләр бар ие, детский садлар бар ий мында жәйгедә. Нищек әйтейем, әйвәт ие инде, сағынавыз ауылды, ҡайтавыз.

– Ниндәй уйындар уйнай торғайнығыҙ?

– Безме, нитәвез ий, лапта уйныйбыз ий, анан, әйтмәгә белмейм хәзер, ороп уйныйбызый, щүрәкә суғып уйныйбызый. ну ҡызлар инде, кукла белә уйныйбызый, үзебез ясап, у щаҡта юғый әле, сатып алыу юғый.

– Нимәнән яһай торғайнығыҙ?

– Төрле щепрәкләрдән ясый торған иек. Малайлар обычно нитәләр инде, колесо, велосипед, у шулайыраҡ уйныйбызый.

– Ауыл тирәһендә жылға бармы?

– Мында безнең Әмже йылға бар, бик әйвәт, и гел шунда, жыл да йылға буйда үстек инде без, ауыл балалары, конечно. Знаменитый анда ҡый безнең зыяратта ясыйлар, нищек әйтейм, раскопка бара мында безнеке, беләсездер аны? Аны мында магазиннарда хатыннар беләләр, мында магазинға кердегез исә, мында у хәтлем әйвәт була, научный раскопкалар бара мында, китаплар щыҡты. Аны безнеке Фәймә апа бик шәп, Бардада йәшей инде у, китаплар щығарды аның турында, бик бай нейе бар аның.

– Ниндәй раскопкалар бара, нимә буйынса?

– У элек мында ней булған, элекке халыҡ булған, без аны кещкенә щаҡта алыплар өстө, алыплар өстө, тип йүгереп ҡалабыз ий, зыярат, тип анда юғары. хәзер шунда раскопкалар нитеп, анда ниндейдер научный институт анда ясый инде.

– Алып ул ҙур кешеме?

– Алыплар тип без аны белмейвез инде, нимәгәдер алыплар тип нитәләр ий, әйтәләр ий у щаҡта. Ә раскопкалар булғанда, анда төрлө муйынсыҡлар-нейләр тавылған, аның турында Фәймә апа бик шәп китаплар щығарды, бик шәп белә инде.

– Ә ауылдың исеме ҡайҙан килеп сыҡҡан, атамаһы? Ҡудаш ауылының исеме?

– Атамасы ана, мында ниндейдер Ҡодаш тигән кеше булғанмы, ҡәбилә булғанмы, мында килеп ауылны асҡаннар и и Ҡодаш тигән ауыл, эме, нейләрдә дә бар, Башкирияда да бар, тей, ҡайдадыр да бар, тей. Белмейем, Ҡодаш тигән ней булғандырмы, ҡәбилә булғанмы, ҡаяндыр, шунда әнә раскапывать итеп сөйлей инде у китапларында үзенеке Фәймә апа.

– Ә был йылғаның исеме ҡайҙан килеп сыҡҡан икән?

– Мынан соң, бездән соң әле мында ауыл Йөкшөр бар, Аҡбаш бар, Әмжебаш тив әйтәвез без аны, Әмжебаш ауыл тив әйтәвез, шунан килә, ээ, Әмжебаш ауыл, Әмже тип тип әйтәвез шуңа.

– Ауылда, ғәҙәттә, бер төрлө фамилиялы кешеләр була, уларҙы нисектер бер атама менән йөрөтәләр. Һеҙҙә бармы улар? Шулар араһы типме?

– Безнең мында Маматовлар, Маматовлар күп, бер-беребезгә туғаннар. Мин дә элек Маматова ий, хәзер Атнабаева.

– Маматов фамилияһы нимә аңлата икән ул?

– Белмейем дә, әйтәлмейм, әйтәлмейм бер нищек тә.

– Ниндәй тауҙар бар бында?

– Мында безнең Бәкинтау, тегендә Таштау.

– Бәкен нимәне аңлата икән?

– Белмейем дә, Бәкинтау ниңә алай атала инде, анда бик шәп, аның тарихы бик күп, Бәкинтауның. Элек аҡлар булған щаҡта, шунда апкитеп, язалап үтереп жыйғаннар. Анда Мәрине тау бар әле, мында урыслар булғаннар, эвакуированный булғаннар, килгәннәр, эвакуированный булғаннар, шикелле, аларны да шунда апарып атҡаннар да. Сөйләйләр инде, анда Марина исемне хатын, былағай булып йөргән, ҡызылларны яҡлап, шундый была ҡый,

хатыннар была, шунда аны алып китеп язалағаннар, бик шәп ҡысҡырған, тип сөйлейләр ие аны элек.

– Былығай булып йөрөгән ҡатын, тинегеҙ, нимә була ул?

– Былыйыраҡ, шундыйыраҡ, ээ, блага эшләп йөрөй торған хатын.

– Еләккә ниндәй тауға йөрөй торғайнығыҙ?

– Без Таштауға йөрөдөк, анда шундый болонлоҡлар бар ие, әйвәт, бер жирендә – жиләклек, бер жирендә..., әле хәзер дә шунда йөрейбез әле. Ә мында, Бәкинтауға, өмөжөгә йөрөйбез ий, әвейләр жөрөтәләр ие безне белекейерәк щаҡта.

– Бында костяника бармы?

– Элек бар ие, без ниткәндә, ашыйбыз ғына ие, жыя торған юҡ, аз ғына.

– Ә нисек атала ул һеҙҙә?

– Бөрлөгән. Без жир желәген жыявыз да без, өмөжө жыявыз.

– Ә «Бөрлөгән» йырын беләһегеҙме?

– Беләм.

– Ә бына һеҙҙә ауылда, ҡунаҡтарҙа йырлана торған йырҙар, таҡмаҡтар белмәйһегеҙме?

– Обыкновенный, бөтөн ауылларда жырлый торған, «Күбәләк», әнейләр, безнең әнейләр жырлый торғаннар ие үзләренщә, ҡунаҡлап жырлап жөрөдөләр. Элек бит ызба сайын былый бәйрәмнәрдә ҡунаҡ жыйып ала торғаннар ий, бал ҡойоп.

– Нимәнән ҡоялар ине балды?

– Вишнядан ҡоялар ий, ә анан соң әнейләр ҡумалаҡ жыйып ҡоялар ий.

– Ә ҡомалаҡ икмәге бешерәләр инеме?

– Юҡ.

– Икмәк тип әйтәләрме һеҙҙә?

– Ипи. Бездә икмәк вообще-то.

– Ә бына әсе икмәк кенә бешерәләр инеме, әллә башҡа төр нимәләр бешерәләр инеме?

– Пешерәбез, шәңгәләр әнейнең, әле хәзер элекке шәңгәләр, хәзер сағынабыз да, пешереүще юҡ. Мал ҡарыйбыз ий элек күп итеп, безнә хәр бер йортта мал-сыйырлар күп былып, сарыҡлар, без бик занятый үстек алый, баҡща үстереп, пещин әзерләп.

– Ә баҡсағыҙҙа ниндәй ҡыуаҡтар үҫә?

– Безнең яҡта бу сазлыраҡ, бик үстерәлмейбез, алмағащлар да әйбәтләп үсмей, үсә-үсә дә барып төшәләр, үстерәлмейбез.

– Һеҙ ҡарлыған тип әйтәһегеҙме?

– Без ҡарағат тив әйтәвез.

– Бындай ҡапҡаларны нимә тип әйтәһегеҙ?

– Бу ҡала ҡапҡа, элекке. Аларны хәзер алып ороп жыявыз да, яңыща эшләп жыявыз.

– Ә бында урыҫтар ҙа йәшәйҙәрме?

– Юҡ.

– Ҡапҡа, тимәк, үҙегеҙҙең шулай инде, эйеме?

– Ну бавай мында хәзер тормый да инде, үлделәр икесе дә, тороп ҡалды йорт ана ҡый, тора.

– Ҡый тип һөйләшәһегеҙме?

– Ҡый тип тә сөйләшәбез, төрлөщә сөйләшәвез инде. Шулый ҡый, былый ҡый әйтәвез инде.

– Ниндәй бөжәктәр бар?

– Ҡырмысҡа, сөгөзлин, селәүсәнне сөгөзлин тип сүләшәбез.

– Ниндәй ҡыр хайуандары бар?

– Урманда безнең быйыл, вообще-то ҡышҡыда безнең бүре күп была, төлкө күп была, тауыҡларны, щебещләрне ҡарап булмый, нығытып, нейгә кертеп кенә ҡарыйлар, әтеү урлап китәләр. И йылан төштө тип әйтәләр инде. Элек мында ҡырларны даулыйлар ие дуст белән, хәзер дарулаған юҡ, йылан күвәйде.

– Йыландың ниндәй төрҙәре бар?

– Ну шул гадюка инде.

– Уны үҙегеҙҙең телендә нисек атайһығыҙ?

– Без йылан да йылан.

– Ящерицалар бармы?

– Ящерицалар күп. Ҡынжығор тип әйтәвез аны.

– Лягушкалар бармы, уны нимә тип әйтәһегеҙ?

– Бар, баҡабала тип әйтәвез. Ауыл бөтөп бара инде безнеке мында. Бу йортта да бер кем дә юҡ, мында да, тегесендә лә әле бөттөләр. Бер йөз кеше булырмы-булмасмы, булмас, ахырсы.

Ҡудаш ауылында Атнабаева Фәйрүзә
Әхмәр ҡыҙынан (1956 йылғы) яҙып алынды

Маматова Йәзилә Нурғәли ҡыҙы, 1951 йылғы

–Мин Маматова Йәзилә Нурғәли ҡызы. Илле бернең. Был ауылға килен булып төштөм. Байауылныҡы, Куземьяровоныҡы. Шушында бавай тип килдем дә шушында ҡартайдым. Үзем генә ҡалдым хәзер, бавайым жоҡ.

–Килен булып төшкәнегеҙҙе һөйләгеҙ әле.

–Килдем дә төштөм инде. Барып алды бавай. Алыущы булғанда тип йүгреп-йүгреп щыҡтым. Бабайымның апасы ҡаршы алды. Апа тип өндәштем. Ул апа тип әйткәщ, мин дә апа тинем. Ҡәйнәм икенще ауылда йәшей ие. Аның белән бик нык ҡатнашып китмәдек.

–Ниндәй биҙәүес әйберҙәре тағаһығыҙ?

–Ҡолаҡ сырға таҡтым инде.

–Бармаҡҡа нимә тағалар?

–Нығытып таҡканым жуҡ.

–Нимә тип атала һуң бармаҡҡа кейгән әйбер?

–Балдаҡ була. Балдаҡлар таҡтыҡ инде элегерәк. Муншаҡ таҡтыҡ. Беләзек. Мин таҡмадым. Әйтәләр ие, беләзекләр тағалар тип. Эше күп булғас, андый беләзек белән...

–Кем булып эшләнегеҙ?

–Башта бухгалтер булып эшләдем, аннары завферма булып эшләдем. Күп эшләдем. Коммунист булғащ, кайда ҡуялар, шунда жөрөдөм.

–Ниндәй аш-һыуҙар бешерәһегеҙ?

–Аш пешерәбез инде. Иттән. Итле аш та, сөт тә белә пешерәбез, сөтлө аш тип атала.

–Һөттән ниндәй ризыҡтар әҙерләйһегеҙ?

–Иң беренше эрек. Ҡаймаҡ, май.

–Был якта ҡорот бармы?

–Ҡорот бар ул. Нығытып элегерәк ясыйлар ие аны. Безгә күщеп ҡалмады инде, без ясамадыҡ инде ҡорот. Эректән. Эрек килеш кенә эшлибез дә. Ҡортноң бар икәнен беләбез инде. Барда яғында пешерәләр аны. Ҡатыҡлар да ясадыҡ. Сөзмә. Күптән сыйыр ҡарағаным юҡ.

–Ҡатыҡ менән сөзмә бер-береһенән айырыламы?

–Айырыла. Ҡатығы ҡатыраҡ була торған ие, сөзмәсе икенце төрлө була. Ҡатығы ҡуйы. Тегесе – сыйыҡ.

–Был өй ни эшләтелгән?

–Сырланған.

–Был нимә ул? Һеҙ ҡайҙа йәшәйһегеҙ?

–Өйдә йәшәйбез. Ызба тип тә әйтәбез. Сүләшеп йөрөгәндә ызбаға ҡайттым эле, өйгә матурраҡ килеп щыға. Уҡығанда шулай укыдыҡ ҡый инде. Үзебез сүләшкәндә – ызба.

–Ызбаның ошо өлөшө ни өсөн бүленгән? Нимә ул?

–Өскө өлөшө тора торған урын инде. Ә бынысы идән асты. Идән астында картуп саҡладыҡ инде. Картуп, кишер, щөгөндөр, суған – бары да шунда. Элегерәк ҡорт та ҡарадыҡ инде. Ҡортно ҡышҡа ҡуйдыҡ инде анда.

–Ҡорт ҡарағанда ниндәй инструменттар ҡуллана инегеҙ?

–Әстәғафирулла. Умарта. Дымар. Күрек тип тә әйтәләр ие аны. Кисәк (ҡапыл) булды. Памят та китеп бара бит инде.

–Ауылға бәйле легенда, риүәйәт белмәйһегеҙме? Иптәшегеҙ һөйләмәй торғайнымы?

–Сүләсә дә онотоп бөттөм инде. Бабайның үлеүенә жегерме бер жыл булды инде.

–Двор нисек атала?

–Ишек алды. Анысы урам. Йорт алды. Тупса. Тупсаларға басып, өйгә керәбез. Крыльцо. Щулан аша үтәбез. Күтәрмә. Безнең ике бейик күтәрмә бар иң беренще. Күтәрмәдән мендек. Шунан щулан, анан өй.

–Заборҙы нимә тип әйтәһегеҙ?

–Ҡапҡа. Мынысы – ҡойма. Щитән – таҡта ҡағып нитәләр. Малды абзарда тотабыз. Тоҡонда бозау тора. Тоҡон жылы инде ул. Абзар ни, тоҡон ни безнең өщөн.

–Стул, стулья нисек атала?

–Урындыҡ, бүкән. Эскәмиә, ул озоно, ҡунаҡ щаҡырғанда ҡуябыз.

–Урындыҡ менән бүкән нимә менән айырыла?

–Икесе бер әйбер. Икесе дә бүкән.

–Иҙәнгә нимә түшәйһегеҙ?

–Палас. Суҡҡан палас. Хәзер инде ковер ҡый.

–Полотенце?

–Сөртү. Бары да сөртү. Тастамал – щигелгән. Ике яҡлап. Саҡлыйбыз әле андыйларны.

–Балаларҙы кем тиһегеҙ?

–Уланнар. Улан, ҡызым, балам. Сәли – колыбель. Нәнәйләй, шыуыша – ползает.

–*Күреп йөрөйбөҙ, был якта халыҡ матур, йөҙҙөре матур.*

–Без икебез оҡшағаныбыз инде. Халыҡ мында матур, ипле, тынысщ. Килгән кеше ҡайтып китмей, ҡайтып китмейбез, бабайсыз тороп ятабыз. Тынысщ, кругом ағаш.

–*Лопух нимә ул?*

–Шөкмит. Әле бер көн көнө буйы уйладым, шөкмит рущща нищек була тип. Кещерткин әйтәбез мына. Щищкә ата – цветет.

–*Картуп сәсер алдынан ерҙе нимә эшләтәһегеҙ?*

–Сөрәбез. Сөрдөк тә буразна салдырабыз. Элек үзебез ие инде, хәзер все. Картуп арщыйбыз.

–*Ашап торғас, һауыт-һабаны, өҫтәлде ни эшләтәһегеҙ?*

–Жыйыштырабыз, явып ҡуявыз.

–*Мочалка нимә була?*

–Шырамта.

–*Грибы?*

–Мәшкә.

–*Төрҙәре?*

–Минән сорама. Мин бик нащар андыйға.

–*Ниндәй еләк-емеш йыяһығыҙ?*

–Жиләк жыябыз инде. Шартлама жыябыз. Тағын нимә жыябыз? Өмөжө жыябыз. Ҡарағат жыябыз.

–*Калина нимә?*

–Палан.

–*Рябина?*

–Миләш.

–*Божья коровка?*

–Әстәғафирулла. Яратабыз да аны үзебез. Ҡояшҡорт.

–*Ҡояшкортто осороп ебәргәндә һамаҡламайһығыҙмы?*

–Кияү килә бетле тунын кийеп,
Ощ, Хәмидә, ощ, Хәмидә, ощ, Хәмидә,
Кияү килә бетле тунын кийеп, тип әйтәбез ие.

–*Ҙур рәхмәт!*

Ҡудаш ауылында Маматова Йәзилә Нурғәли
ҡыҙынан (1951 йылғы) яҙып алынды

Мостовая (Сүждә) ауылы

Аҡбашева Рәшиҙә Шәмсемөнир ҡыҙы, 1953 йылғы

Мин Аҡбашева Рәшиҙә Шәмсемөнир ҡызы булам. Бер мең туғыз йөз илле өщөнщө йылның егерме туғызынщы январында туғанмын. Инде хәзер житмеш йәшемне тутырдым. Шушы Сүждә ауылында мин хәзер ҡырыҡ туғыз йыл йәшейм, тормош иптәшем белән. Безнең ауылыбыз, әнә, күргәнсездер, килгән уахытта, ике шишмә арасына урыннашҡан. Шушы ике шишмә арасында башта башлап шушы ауылның башланғыщы булған. Соңонан инде зурайған, киңәйгән. Әле хәзер зә зор түгел ауылыбыз, зор булмаса да йәшел, матур, үзебезгә бик яраҡлы, яратабыз ауылыбызны, шушында йәшейбез.

Мин шушы ауылда утыз сигез йыл балалар уҡыттым башланғыщ мәктәптә. Без татарща уҡыттыҡ инде балаларны. Безгә башҡорт теле кермәде. Татар телендә бөтөн фәндәр дә уҡытылды. Рус теле генә рущща уҡытыла ие, ә хәзер мына соңғы йылларда инде программалар үзгәрде, бөтөн фәннәр рус телендә алып барыла, татар теленә бик әз дәресләр, сәғәтләр ҡуйыла. Сәғәтләр әз ҡуйылғащ, балалар да татар телен бигүк белмейләр. Ә башкорт телен инде аңламыйлардыр да күбесе. Но мин башҡорт телен аңлыйм. Бер ваҡыт башҡортща журналлар да алып уҡыған ием, хәзер интернетта да уҡып барам әле. Аңлатмаларны аңлыйм, башҡорт телен аңлыйм инде үземщә. Шушы ауылда мына ҡырыҡ туғыз йыл йәшәгәщ, бөтөн халыҡны беләм инде мин, бөтөн ауылдағы кешеләрне беләм. Башта килгәщ, бик ҡурҡып ҡалған идем. Белмәм, мында өйрәнә алмам тип. Менә өйрәнеп киттем, инде хазер ата-бабаларынан башлап кещкенә балаларға ҡәдәр таныш миңә, барысын да беләм. Яратам үз ауылымны, балаларны да яратам. Балалар тәрбиәләргә яратам. Мына илле биш йәшемдә пенсийәгә щыҡкащ, тағын йыл ярым эшләп алдым әле мин, шуннан соң алтмыш йәштә дингә утырдым. Мәщеткә йөрөй башладым, ғәрәп телен өйрәндем тип әйтеп булмый, ул тел дә бик ауыр, щетерекле. Ҡөръән уҡыйым инде. Ҡөръән уҡыйым, намаз уҡыйым һәм мәщеткә килгән балаларны да шушы тәрбиә өлөшө итеп, шушы динщә тәрбиәләргә тырышам. Балалар йөрейләр, киләләр, мына шул балалар белән эшләргә тырышабыз инде без. Соңғы ваҡытта короновирус белән генә тукталып тордо әле ул хәлләр, ул эшләр. Но шулай да без мәщеткә йөрейбез, үзебез Ҡөръән уҡыйбыз анда, жомға намазлары үткәрәбез. Имамыбыз бар, Аллаға шөкөр. Мин татарщараҡ сүләшәм инде. Ә безнең тел – жирле тел, ул бөтөнлей икенще. Менә хәзер мин сүләшсәм, сез аны аңламассыз да бәлки. Но безнең башҡорт теленә хас сүзләр бар: сез бизрә тисез, без бидрә тибез. Ҡайтҡас, киткәс тип сүләшәбез без. Ҡайтҡащ, киткәщ – татар телендә. Башҡортщалап сүләшеп ҡуябыз. Шундый хәлләр, йәшәп ятабыз менә шушы йортта, бабайым белән. Берне кыз үстердек. Ҡызымның бер онығы бар.

Алар Бардада йәшейләр, безгә килеп йәрдәм итешәләр. Жәйен баҡщада щәщәкләр үстереп ишек алдында, мал-тыуар ҡарамыйбыз. Элек мал-тыуар да күп ҡарадыҡ. Хәзер инде ул эшне бетердек. Инде бабайыма – житмещ биш, миңә житмещ тулды. Шулай йәшәп ятабыз әкрен генә.

– Тормош иптәшегеҙ менән нисек таныштығыҙ?

– Ҡырыҡ туғыз йыл йәшейбез аның белән. Аңа кийәүгә щыҡҡащ, килдем мин. Мин Ҡайынауылда, күрше ауылда, башланғыщ класлар уҡыта идем. Анда минең дус ҡызым бар. Менә шул дус ҡызымның абыйсы булып китте бу. Ул таныштырды инде, аның аша танышып, без бергәләшеп киттек. Бергә йәшей башладыҡ. Икенще йыл – алтын туй. Ҡаршыламаға ҡушсын Аллаһы Тәғәлә, илле йәшне дә насип булсын. Хәзер инде балалар мына башҡорт, татар телендә бик әз ҡулланалар, кещкенә балалар, шуңа йөрәк сыҡрый. Белсеннәр ие башҡорт, татар телен, рущща күбәрәк китте бит донъялар. Рущща сүләшәләр кещкенә балалар да, садикта, балалар баҡщасына баралар, анда да рущща, мәктәпкә керәләр – анда да рущща. Бер ун-жигерме йылдан нәрсә булыр, нищек булыр инде бу хәлләр. Бөтөннәй урысҡа әйләнеп китмәбезме, тигән ҡурҡынысщ уйлар да килеп туа башҡа. Мына башҡорт теле, татар теле йәшәсен ие. Без милләтебез буйынща – башҡортлар. Минем ирем тулы, ике яҡлап та башкорт, мин әтей яғынан башҡорт, әнейем татар тип бара инде. Мин беренще Оса педучилищесында уҡығанда, безгә паспорт бирделәр, ун алты йәш тулғас. Ул уахытта милләтне язалар ие бит. Милләтне язмағаннар, соңонан щаҡыртып алдылар. Мин ҡурҡа-ҡурҡа тағын бардым инде шунда, милицийәгә, нимә булды икән, тип, нимә эшләп бетердем икән, тип, нимә ҡылдым икән мин, тип. Барсам, синең, тейләр. әтейең башҡорт, әнейең татар икән, син ҡайсы милләтне аласың, ниндей милләтне языйҡ синең паспортҡа, тейләр. Әтейем башҡорт булғащ, башҡорт тип язығыз инде. тим. Шулай.

– Бәләкәй саҡта ниндәй уйындар уйнаныгыҙ?

– Кещкенә щаҡта, без битикей щаҡта, без кещкенә, битикей тип әйтә иек битикей щаҡта, «Класс» сикереп уйный идек. Аннан теге, ҡащып, шаҡы-шоҡо тейләр инде. Барыбыз да ҡащабыз, бер кеше ҡала инде, кемнелер тапса, ул барып билгеле урынға таяҡ белән шаҡып ҡуя. Менә сине күрдем. Тағын икенщесен күргәщ, тағын. Иң соңында кемде табалмый, шул кеше ҡала, водящий була инде ул. Шул кеше эзлей була инде ҡалғаннарын. Менә шундый уйын уйный идек. Кещкенә щаҡта эпи-ызба тип әйтәбез без, ҡурщаҡ йорто була инде. Әпи-ызба уйнарға яратабыз. Без кещкенә вакытта матур уйынщыҡтар йоҡ. Ыспае ҡурщаҡлар, ыспае мебель кеүек шундый уйынщыҡтар йоок. Без аны үзебез төзәйбөз. Яз щыҡҡащ, ҡар сыуығы беткәщ, баҡщаларда уатыҡ тәлинкә, тәлинкә уатыҡлары, щынаяҡ уатыҡлары – аларның ниндәй матур щищкәле ҡыйпылщыҡтарын тавып, шулардан матур итеп эпи-ызба ясап, эпи-ызба уйнайбыз матур итеп. Ҡызлар менән ҡунаҡҡа щаҡырыщҡан булабыз. Кемден матурыраҡ булған ызбасы, кунаҡҡа килеп бер-беребеззе мактаған булабыз. Ой, синең менә ниндей матур өйөң, ниндәй матур эпи-ызбаң тип. Шундый уеннар уйный иек. Ҡыйпылщыҡтар – ватылған тәлинкә, щоҡорлар. Шуларды матур итеп тезеп, шунан ясаған булабыз инде. Әней минең тегенергә яратты. Машинада бөтөн ауыл уланнарына, балаларға өс кейемдәр тегә. Вельветтән ул уакытта теге жакетлар, ҡысҡа нәмә тивәйтәләр бездә аны, бишмәт тейләр, бишмәт тегә, ҡысҡа нимәләр тегеп бирә, ҡысҡа нимә була инде, пиджак кевек була инде ул, мәктәпкә йөрөр өщөн. Уланнарға шуларны тегә дә, аларның кисендекләре ҡала. Шул кисендекләрне алабыз да без, эпи-ызбаға паласлар итеп ясап ҡуябыз, юрғаннар итеп ясап ҡуябыз. Менә шулар белән уйнарға яратабыз. Кисендек – кусочки ткани. Вот, иптәш ҡызларым белән шулый уйныйбыз ие, шулый уйнап үстек.

Балалар бакщасы булмады. Но ауылда йәсле бар. Колхозщы балаларын щунда жыйнап, шунда ҡарап, шунда үстерәләр. Әтей-әнейләрдән түләү дә юҡ бит. Моғайын, колхоз исәбенә, колхоз ясатадыр инде нейне, йәслене. Шул колхоз исәбенә жыйылган йәследә шунда безне ҡарап, әней-әтейләр эштә уаҡытта шунда балалар баҡщасы кевек, шунда уйнап үстек инде. Ә беренще класҡа кещкенә генә ауылда щунда кереп, дүрт класны шунда уҡыдыҡ. Дүрт класны бергә ултыртып укыталар – балалар әз, кещкенә ауыл. Ә уҡытыущы – дүрт класка да бер уҡытущы. Барысына да өлгөрөргә тейеш, өлгәшергә тейеш барысына да. Менә шулай. Яҡшы уҡыдым. Бищенще кластан башлап күрше ауылға йөрей башладым, Аҡбаш ауылында сигез класны бөтөрдем. Аннары Оса педучилищесында уҡыдым. Балаларны ятратҡанмындыр инде, вот шуңа күрә башланғыщ класс укытыущысы булдым, бащланғыщ класта уҡыттым. Утыз сигез йыл эшләдем. Күп кенә. Бер гөмер инде. Шушы ауылда эшләдем. Күрше ауылда башлаған идем, мында кийәүгә щыҡкащ, шушында йәшәп гөмерем үтте. Инде житмещне тутырдым, Әлхәмдүллиләһ.

– Ауылығыҙҙың исеме Мостовая бит инде, ә башҡортса исеме бармы?

– Рущщасы – Мостовая, башҡортщасы – Сүждә. Аны төрлөщә аңлаталар инде. Безнең менә район имамыбыз Марат хәзрәт Мозафаров, бәлки, сез аны ишетә-күрә беләсездер? Аның хатыны уҡытущы, тарихщы. Безнең шушы ауыл кещеләре, боронғо-боронғо бабайларыбыз Оса районының, ана шунда Пермь юлында Мостовая тигән бер ауыл бар, шул ауылда йәшәгәннәр тип баралар. Кемнәрдер әйтә ул Мостовая булмаған, ул Мостафа ауылы булған, тейләр. Шул Мостафа ауылы Мостовая ауылына әйләнеп киткән тип әйтәләр. Ул яҡлар тәбиғәт хәзинәсенә бай булғаннар. Анда жир дә бай булған, урманнар да, кийекләр дә бай булған, күп булған. Руслар бик ҡызыҡҡаннар. Килгәннәр дә жир сорағаннар бу халыҡтан. Безгә менә бер үгез тиресе зурлыҡ ҡына жирегезне бирең, тигәннәр. Бер үгезнең тиресе күп түгел, бирейк микән, сүләшкәннәр дә, бирмәкще булғаннар, тейләр инде. Былар, урыслар, төн щыҡҡанщы берне үгез суйғаннар, шуның тиресен нещкә, нәзек кенә итеп кискәннәр, шул нәзек кенә киселгән лента-тасмаларды бергә олаштырып, ул бик зор килеп щыҡҡан. Менә шул тасмалар озонлоғондағы, зурлығындағы жир сорағаннар. Бу бик зор жир булып щыҡҡан, бөтөн ауылны ҡамап алған. Менә шушы ауылны сез сүз бирдегез, безгә шуны бер үгез тиресе зурлығы жир бирмәкще булдығыз, вот сүзегездә тороғоз, безгә бирегез жирегезне! Былар бирергә мәжбүр булғаннар, мәжбүр иткәннәр быларны, һәм унан ҡыуғаннар, руслар килеп басҡаннар ауылны. Аннан инде анда торған халыҡ киткәннәр бу яҡка жир эзләп. Киләләр-киләләр, мында менә шишмәләр, йылғалар бар яҡын, урманы да бар. Менә шушында килеп урыннашҡаннар, һәм Сузды тигән, мына тирене сузғаннар бит, мына шул сузды тигән сүзеннән китереп щығарғаннар Сүжде тигән. Тегенән килгән Мостафа ауылы Мостовая булып киткән. Анда да Мостовая, бында да Мостовая булып ҡалған. Шул ауыл урынына, шулай тип язалар инде, шулай тип бара, элеккедә ҡалған риүәйәтләр буйынща бу. Ә былай язылғанда мең дә жите йөз алтмыщ житенще йылдамы башланған шушы ауылны төзөүләр, тип. Ауылның өс йөз жыллығын үткәргәннәр ие. Ауылның тарихы буйынща китабын да щығардылар.

– Ғаиләгеҙ тураһында һөйләгеҙ әле?

– Берәү генә бала булды, ҡызыбыз ғына, ҡызыбыз ғына бар. Бөтөн ауыл балаларын тәрбиәлейсең дә үзеңнекенә ваҡыт житмей ҡала. Үзеңнеке бында донья алып бара, тормош алып бара, ул ваҡытта сыйер ҡарыйбыз, мал-тыуар ҡарыйбыз, үгезе була, танасы була, үгез, башмаҡ тибез без, тана тип әйтмейбез, башмак ҡарыйбыз, бозау, бозу ҡарыйбыз, щебещләр ҡарыйбыз, тауыҡлар, бройлер – күп ҡарадыҡ инде мал-тыуарны. Ул уахытларда бит әле мал-

тыуарсыз йәшәмей халыҡ. Хәзер соңғы йылларда ҡарамыйбыз инде малларны. Иптәшем, ирем, бабайым да щирләберәк тора, үзем дә олоғайып киттем, шуңа мал-тыуар ҡарамыйым хәзер. Шул баҡща белән шушы өй арасында ғына ғөмеребезне үткәрәбез. Пенсиябез әйбәт икебезнеке дә, әлхәмдүлилләһ! Әнә быйыл бездә тәбиғәт бик нащар булды, сездә нищек булғандыр, яңғырлар булмады. Башта бик эссе булды, эссе ҡуырды, аннан соң салҡын соҡты. Бөтөн утыртҡан әйберләребезне юҡ итте. Әнә, әле дә яңғырлар юҡ бездә. Нығытып яуын яумый, жауын жаумый тип сүләшәбез әле без, күпме телийбез. Ҡорбанлыҡлар да суйып әнә сорап ҡарадылар, жауын сорап ана шул Үдик ауылында. Уларза Әмже жылғасы. Шул Әмже буйына төшөп, уҡып, яңғырлар сорап, намазлар уҡып. Бер аз ул ваҡытта әзерәк төштө, шунан тағын бөттө бу яңғыр. Әнә инде бездә ҡар суларынан суң ныҡ итеп, әйвәт иттереп яуған яңғыр да йоҡ. Шишмәбез бар, рәхмәт. Сүжде шишмәсенән, йылғасынан су сыуыртып, баҡщаларыбызға су салабыз, суғарабыз. Әмже йылғасының тарихын белмейм. Анда Кеще Әмже, Зор Әмже бар. Ул Әмже инде, бащланғыщы аның бик йыраҡ. Әмжебаш тип әйтәләр ул ауылны, Аҡбаш тейләр хәзер шул Әмжебаш, шунан килә инде аның башы. Безнең яҡта менә берсе инде Сүжде йылға тивәйтәвез без, Щүжде йылға тивез без аны, Щүжде тип сүләшәбез без, Щүжде йылға аға, икенще яҡтан Раҡы шишмә тип әйтәләр. Алар икесе бергә ҡушылалар да Шүжде йылға булып ағып китәләр инде. Раҡы шишмә ул бик саф сыулы, аның бащланған жирләрендә сыуы шул ҡәдәр тәмне, шул ҡәдәр матур, чиста. Но аның ҡушылдығы бар бер жирендә. Шул ҡушылдыҡтан әле дә халыҡ барып су ала, барып алалған кешеләр. Аның суын алып ҡайтып, бер ай ултырт син, аның бер бозоғо булмый, исләнмей, пыщранмый, шул килеш ултыра. Аны бөйөрләре ташлы кешеләр даже шул килеш эщеп, дауаланалар. Даруға да бик әйбәт. Аның икенще төрлө тарихы да бар, мин хәтерләмейм. Может, чиста өщөн щундый, саф сыуы өщөн әйткәннәрдерме. Или икенще төрле ние бармы, исемә төшмей. Таулар ныҡ күп түгел инде бездә. Тол тау бар безнең теге яҡта, әнә Тол йылғасы аға – Тулва. Аның аръяғында Тол таулары бар анда, Тол таулар. Аларның һәр берсенең үзенең исеме бар. Анда Түбән ауыллар янда, бер төрлө, безнең янда бер төрлө исемнәр. Аларны әйтәләр инде, элек заманнарда юлбасарлар булғаннар инде, жирбасарлар булғаннар. Жирләрне килеп басып алып киткәннәр. Шуларны жир басып китмәсеннәр өщөн, саҡщылар булғаннар. Саҡщылар шунда тороп, саҡлап-ҡарап торғаннар. Алар саҡлап торғаннар да, әгәр дә берәр килеүще булса, юлбасар була башласа, алар ут яндырып ауылларға хәбәр биргәннәр. Ауыллардан шул уҡ уахытта бөтөн халыҡ жыйылышып щығып, тегеләрне ҡыуып жибәргәннәр. Без хәзер зә доға ҡылған уахытта, уҡыған уахытта, уҡыйбыз ун бер аналарыбызға, жите ғәзизләребезгә, ун бер саҡщыларыбызға да уҡыйбыз, аларға да атыйбыз. Ун бер әхмәтләребез тип атала. Әхмәде Мөрсәл, Әхмәде Хәмбәл, Сәйет Әхмәде Кәбир, Әхмәде Йәсәүи, Әхмәде Жиржани (Әхмәде Жәржани тип уҡығаннар), Әхмәде Рауиндах, Әхмәде Хәйрел Фаттах, Әхмәде Равинах, Әхмәде Жамый, Әхмәде Әсфәханый, Әхмәде Әлхәм Әснәди. Ауыр щирне өшкөргәндә, зор эщ башҡарғанда, йорт төзей башлағанда жиңеллек болсын тип, ун бер әхмәтләрнең хаҡы хөрмәтенә бағышлап салауатлар, тәбәрәкләр уҡырға язып ҡуйғаным.

– Аллаһы тәгәләнең тукһан туғыз исемен әйткән, зекер иткән һымаҡ буламы?

– Эйе, анысы үзе айырым, ә мынысы инде үзебезнең жирле әхмәтләребез, безнең йорт, жирләребезне саҡлаущылар тип.

Көн исемнәрен үзебезщә атыйбыз. Дүшәмбе, Шишәмбе, Шәршәмбе, Пәнжешәмбе, Жомға, Шөмбә, Йәкшәмбе – мынсы татарща. Ә без әйтәбез – туған көн, атлаған көн, ҡан көн, этнә кищ (кищәтнә көн), жомға көн, аннан соң ҡоро көн. Воскресенье була ҡоро көн.

Воскресенье башлыйсың Ясин уҡып, Султан Әхмәткә, Тулбаштан башлап. Тулбашта торған мынсы. Ете ғәзизләребез – саҡлап тороущылар былар. Тулбаш тигән Уинский районны үтеп киткән уахытта Башкирийәдән был яҡҡа килгәндә, Чернушкины үткәщ, Толбаш тигән ауыл бар. Менә шунда торған берсе. Ә икенщесе – Солтан ғәзизебез – Солтанай тигән ауылда торған. Хәсән Мәшәйех тигәне торған Ҡызылъяр тигән, Әржән ауылы янында, Султанғәле тигәне – Тау ауылы ҡырыйда торған, Тау ауыл рущща Усть-Тунтор. Мурат Хажи – Жирмиә белә Шабарка арада тигәннәр, анысы рус ауылларға таба, ә Хәсән Басарый – Урал тауда, Султан Сәйет Салим – Боза тау, Миңнемәғәсүмде дә ҡуш, тип язып ҡуйғаным. Жите султаннарыбыз, ун бер әхмәтләребез шулар безнең жирләребезне саклаущылар булғаннар, безнең жирләребезне яугирләрдән, юлбасарлардан, жирләрне басырға килеүщеләрдән саҡлаущылар булған.

– Көн исемдәрен киренән әйтеп китегеҙ әле?

– Туған көн, атлаған көн, ҡан көн, этнә кищ (кищәтнә көн), жомға көн, әәә, ҡоро көн – суббота, тегесе – урыс этнә көн. Урыс этнә көн булған, воскресенье, алар ял итәләр воскресенье, урыслар, алар нейгә баралар үзләренщә, дингә шул воскресенье баралар бит инде, щиркәүләргә, анда табыналар, шуңа күрә урыс атна көн тигәннәр инде.

– Ҡоро көндә бер нимә лә эшләргә ярамай, ҡоро көндә даже ҡош та оя ҡормай, тигәнде ишеткәнебеҙ бар, ул көндә иҙән-кер йыуырға ярамай, тип...

– Юҡ, анысы атлаған көннө. Ҡоро көн эш башламасҡа кәрәк, тип әйтәләр, эшең барып щыҡмый, ҡоро буласың. Безне шулай тәрбиәләгәннәр инде, ә хәзер аңа бик ҡарап тормыйлар инде. Бүген менә атлаған көн, мин әле паласлар йыуып яттым иртән, көн жылы, эссе, ҡурып алсын тизерәк кенә коверларым, тип.

Мостовая (Сүждә) ауылында Акбашева Рәшиҙә
Шәмсемөнир ҡыҙынан (1953 йылгы) яҙып алынды.

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы, 1949 йылғы,
Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙы, 1982 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып китегеҙ әле?

– Мин үзем дә башҡорт, Тәтешле район, Аҡсәйет ауылынан, шунда Илмәттә тыуғанмын, силсәүетебез – Аҡсәйет. Мин былый Илмәттә тыуғанмын, Тәтешле районы. Тыуған көнөм – бищенще февраль, мең туғыз йөз ҡырҡ туғыз.

– Бала сағығыҙҙа нindәй уйындар уйнаныгыҙ? Ниндәй йырҙар, таҡмаҡтар булды икән?

– Бала щаҡта мөгөш уйыны уйныйбызый инде балалар белен, мөгөш сайын басабызей да, хәзер онотоп пөттөк инде, ҡайсы берсе генә истә.Лапта уйыны уйныйбызей. Бына тоже туп, белекей туп белен ороп, кемгә, кем тотоп ҡала, тоже шундый уйыннар, исемнәрен белмейем инде хәзер, онотоп петтек. Шундый уйыннар уйнаҙыҡ. Безгә уйнау артыҡ эләкмәде инде, балаҡайлар, безнең күберәк өйдә әнейләр эш ҡушып ҡуялар иде лә, балалар ҡарадыҡ. Әнийләр эшләделәр, әтейләр. Мин фермада эшләдем, бозу ҡарадым. Яңыбашта колхозда эшләдем балалар белекей щаҡта, анан соң фермаға кердем инде, фермада бозулар ҡарадым. Утыз бищ йыл стажым. Бищ балалар үстердек бабайым белән.

– Бына Һеҙҙе йырлай тип әйттеләр, бәлки, ауылдың үҙенең берәй йыры барҙыр, белмәйһегеҙме?

– Әй, дусларым, дусларым ла,

Дусларым, дус-ищләрем.

Сез дуслардан айырылсам,

Ялғыз башым нишләрмен.

Сез дуслардан айырылсам,

Ялғыз башым нишләрмен.

Хәзер онотоп петтек инде жырларны. Клубҡа щыҡсаҡ, шунда әзерәк яңыларын ҡушылып өйрәнеп алабыз да.

– Ошо Сүждә ауылында ниндәй йолалар бар?

– Сабантуйлар була инде, сабантуйларын бергәләп, ҡушылып, без дә ҡушылабыз инде, Ҡорбан бәйрәмнәре үткәрәбез, анан соң мәүлит әйтәбез – китаптан ҡарап уҡыйбыз да йырлыйбыз да инде, мәүлит айында инде у. Шулый йолаларға йөрөйбез.

– Ауыл атамаһы ҡайҙан барлыҡҡа килгән?

– Мин мында тыумаған, белмейем инде, Сүждә ауылын, ана төптән ердән кемдәр торған бында, шулар ғына белә инде, и тарихщылар беләдер. Сүжде нейдән ҡалған бит ул, теге Мостовая, икенще Мостовой да бар бит, тегесен ташлап ҡуйып бында килеп, ансы Пермь юлында ана.

– Милли аш-һыуҙар бешерәһегеҙме?

– Бешерәбез. Шәңгәләр, пироглар пешерәбез, төрлө ит пироглары, шәңгәдәр дә төрлө-төрлө, пикан шәңгәләре, унда щундай пещән инде, шул пещәндән. Эремщекләр ҡущып, бәрәңге ҡушып шулый пещерәбез. Суған пироглары пешерәбез, суған ҡыяғынан.

– Шәңгә нимә була икән ул?

Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙы: Шәңгә... сездә дә шәңгә тип аталмый микән у? Шушындый йоҡа пицца кебегерәк инде, только ҡамыры ҡалынырак була аныҡы. Шәңгә эще ҡамырынан ясала инде ул, өстөнә бәрәңге салабыз. Щәк-щәкләр пешерәбез, бауырсаҡ була инде у, шул, төрлөсөн пешерәбез инде аларын да. Бәлешләр пешерәбез, бәлешнең уаҡларын да пешерәбез, ҙурын да пешерәбез. Милли бәйрәмнәргә әҙерләнгәндә, барысын да пешереп әҙерләнәбез инде.

– Ауылға, төбәккә генә хас ниндәй һүҙҙәр бар?

– Өмөжө тип...

– Ҡурай еләгеме?

– Ээ... Электән әйтәләр ие инде кәзәки тип, хәзер ул кәзәкийләрне элек тә, хәзер дә әйтәләр пинжәк тип. Щана тип әйтәбез, балащана тип. Йүкә ағащынан ясыйлар инде аны да.

– Ҡышҡыһын өйә торған бер нәмәкәй бар, тип ишеткәйнек, самокат һымаҡ?

Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙы: Щаныщҡа... таҡта кисәкләренән ясыйбызый без аны, астына башта тирес, нажюм тип әйтәбез инде без аны, свежийны шуны сылыйбыз да баштан, анан соң шоңҡо өстөнә су салып туңдырабыз, боз була, астында нажюм була инде, аннары боз белән ҡаплана шу.

– Нажюм нимә була ул?

– Нажюм – навоз була, тирес тип әдәбищә була инде, бездә нажюм, тип тә әйтәләр, тирес тип тә культурно, китапща әйтсәк. Аннары шуны шуабызый, тауға алып менеп.

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Аны дуңгыз тип әйтәләр, щущҡа.

– Уны беҙгә башҡа ауылда тәкә тип әйткәйнеләр.

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Аның бит былый тотҡасы была, тотҡас та ясыйлар мыңа, шуңа тәкә тейләр.

Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙы: Шушындый прямоугольник была, аннары бында таҡта ҡағабызей дә, нейләре, ручкалары была былый, шунда йәбешеп, бау да тағабызей, һөйрәп алып менмәгә инде тауға. Бозо ватыла ий, шуны тағы ла туңдырабыз ий.

– Бейәләйҙе нисек атайҙар?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Иләсә.

Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙы: Щулкә баш, бынсы ней була, аяҡҡа кейә торған носок, ойоҡбаш, щулкә баш бездә.

– Ҡашыҡ калаҡ буламы?

Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙы: Ҡалаҡ, бал ҡалаҡ, аш ҡалаҡ. Бал ҡалағы – чайная ложка, мынсы, ызуры – аш, үрә тип тә әйтәбез аны.

– Ә бына колодецты нимә тип әйтәһегеҙ?

Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙы: Ҡойо, ә тегесен, ҡышҡыда ясағанын, ҡотоҡ тип әйтәбез, бозно тишеп ясыйсың йылғада.

– Мал тоталармы был ауылда?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Хәзер әзерәк инде, элек күвий.

Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙы: Былар, ана, әдәбищә тауыҡ, ә без щибищ тип әйтәбез, щибищ, этәщ.

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Хәзер бар мал тотущылар, бар алый, сирәк кенә ҡарыйлар, сарыҡ, сарығы сездә дә сарыҡтыр инде у.

– Керпе терпе буламы?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Эйе, керпе була.

– Ауылда легендалар бармы, лаҡап һүҙҙәр, тыйыуҙар?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Андый нейләр юҡ шикелле дә бездә.

Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙы: Теге бавай килә, был бавай килә, тип, исемнәрен әйтеп, ҡурҡытҡанда, ярар, йоҡла, әтеү теге бавай килә, типме, алып китә тип, исеме белән шулый.

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Хәзер ҡурҡытырсың сиңә балаларны, ҡурҡып та тормыйлар хәзер, үзеңне ҡурҡытып ҡуйырлар. Элек ҡурҡытабыз иде үскән щаҡларында үбезнекеләрне, хәзер юҡ, хәзер телефондан барсын да үрәтәләр, барсын да күрсәтәләр, ниндейе кәрәк, барсын да күрсәтәләр.

– Һеҙҙә егеттәрҙе армияға оҙатыу традицияһы юҡмы?

Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙы: Бар. Бер йыл элек кенә озаттыҡ әле ана внугын, ҡайтты инде, өйдә ултыра әле, ана, хәзер.

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Өйдә ултырып алабыз инде семьялар белен, анан соң военкоматҡа барып, проводина, тип, озатабыз инде.

– Икмәк тешләтеп, һалып ҡуйып, һаҡлау йолаһы бармы, нисек үтә?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Эпийне бөтөн килеш йомроно бер мәртәбә сәйнәтәсең дә алып ҡуясың, үзе ҡайтҡанщы, морозилкада ятты безнең.

Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙы: Щәйнәгән жирен генә кистек тә шуны ҡоротток нейдә, асып ҡуйдыҡ, ҡалғанын кешеләргә ашаттыҡ.

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Без алый итмәдек, ҡайтҡас, ашадыҡ, ҡайтҡас, барысы килде дә ҡунаҡлар, шуны морозилкадан алдыҡ та кискеләдек тә эрегәщ, аршадылар барысы да.

– Туй йолалары нисек үтә, кыҙ урлауҙар бармы һеҙҙә?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Ҡыз урлаулар хәзер зә была әле у, бар. Урлап алған ҡызлар була.

– Оҙатыу йолаһы, һыу күрһәтеү йолаһы бармы?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Юҡ, андыйлар юҡ баздә, бездә ҡызларны урласалар да, иртәгесе иртә белен мунща кертәләр, и мунща кереткәщ, или ипий ясатасың, или нәрсә бешертәсең, или бәрәңге әрщетәсең.

– Ниндәй эшлекле икәнен ҡарайһығыҙ инде, эйеме?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Эйе, шулый.

– Никах һеҙҙә нисек атала?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Никах барыбер.

– Йолалар берәй нәмә менән айырыламы, туйҙыҡы һәм башҡалар? Ниндәйҙер үҙенсәлектәре бармы?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Бар, туй белен кәб[в]ен икесе айырылалар, кәвен туйы была, кәвен туйға айырым, ансы дин буйынща была, кәвен уҡытасың, мулла никах уҡый, ә туй тағын да айырым була, ЗАГС-ҡа керәсең, балдаҡлар белен ЗАГС-ҡа кереп, ансы тағын бындый зур туй была инде, туй күлмәкләре кейеп.

Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙы: Әле туй былды бездә әле генә, ҡодағыйны да мендәргә төшерәләр тиме соң һә?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Белмейем, мин хәзер тойға жөрөгәнем йоҡ, балаларның тойларындан соң.

Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙы: Әле киленне генә бастыралар иде, ҡодағыйны да мендәргә бастырғаннар, ти.

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Былғандыр.

– Үҙегеҙҙең нисек килен булып төшкәнегеҙҙе һөйләгеҙ әле?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Ана шушы бавай барывалды инде, ат белен.

– Тәтешлегә килепме?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Йоҡ, әней бы яҡҡа алып ҡайтты да, әней үземнеке бу яҡныҡы, айырылып ҡайтҡан да, Шликбаш тигән ауылдан барывалды инде.

– Ә бабайығыҙ ошо ауылдыҡымы?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Ээ, шушы ауылныҡы, шушы урында тыуған әнә.

– Урлап алып ҡайтманылармы кейәүгә?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Үзем утырдым да килдем, ат белен бында хәтле утыз биш саҡрымны ат белен ҡайттыҡ, килдек, элек бит ат ҡына ие, хәзер безнең илле алты йыл, илле жиденще йылға китте тороуға.

– Нисә йәштә кейәүгә сыҡтығыҙ?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Ун сигез йәштә щыҡтым.

– Башҡорт телен уҡынығыҙмы?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Юҡ, татар телен уҡыдыҡ.

– Һеҙҙең башҡорт икәнегеҙҙе әсәйегеҙ әйттеме?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Юҡ. Мин йыл да барып торам ауылға, Тәтешлегә барып торам, инде хәзер әтейем дә үлде инде, әтейем юҡ, әтей булғанда вообще йыл сайын, ай сайын тип әйтерлек барып торабызий.

– Һеҙ үҙегеҙҙе гәйнә башҡорто тип һанайһығыҙмы?

Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙы: Эйе, ғәйнә башҡорто. Башҡорт тип үстерәбез барысын да, оноҡларны да, хәзер ике оноҡлар үстерәм инде, быйыл сығып китә инде берсе, ҡызымныҡы.

Мостовая (Сүждә) ауылынан Күсәмәтова Мәғфиә Әхмәтгәрәй ҡыҙынан (1949 йылғы) һәм Мортазина Маргарита Вәкил ҡыҙынан (1982 йылғы)яҙып алынды

Сараш ауылы

Айтакова Алһыу Фәрит ҡыҙы, 1967 йылғы

Мин Айтакова Алсу Фәрит ҡызы. Сараш мәктәбенең директоры. Мин үзем шушы ауылда Сараш ауылында тудым, үстем, уҡыдым шушы мәктәптә. Педагогия университетын бөтөп, шушы Сараш мәктәпкә башланғыщ класс уҡытырға ҡайттым. Хәм унынщы йылдан башлап, мин шушы мәктәптә инде директор булып эшлейм. Мин Пермь педагогия университетында башланғыщ кластар факультетында белем алып, шушы мәктәпкә башланғыщ класс уҡытыущысы булып ҡайттым. Ауылымны бик яратам, Сараш ауылын. Сараш ауылының тарихы бик ҡызыҡ. Сараш – Сара тип әйткән ҡыз, исем, беренще булып йәшәгән бында. Ул йылға буйына төщкән, Тол йылғасы буйында. Хәм шунда алар аш пешергәннәр – сары аш тип аталған ул. Шуңа ауылның тарихында ауыл атала инде Сараш тип.Сара ҡыз исеменән алар пешергәннәр сары аш.

Тол йылғасы аға, Сарашка йылғасы аға безнең ауылыбызда хәм матур таулар. Ауылыбыз бик зор, бик матур, төрлө кибетләр бар. Клуб, дом культуры, китапхана. Районнан ҡалараҡ, Сараш ауылы – зор ауыл. Мең ярымнан артыҡ кеше йәшей. Безнең мәктәбебездә беренще

кластан ун беренще сыйныфҡа хәтлем уҡыйлар. Балалар ике йөз ун. Быйыл әле генә щығарылыш кищәләре булып үтте. Туғыҙынщы сыйныф белән ун беренще сыйныфтың выпускной вечерлары болды инде. Безнең ике уҡыущыбыҙ алтын медальға бөттө. Алар алтын медаль һәм кызыл аттестат алып щыҡтылар, ун беренще сыйныфлар. Шушы мәктәптә мин эщлейм сиксән сигезенще йылдан башлап утыз биш йыл. Шунан ун йыл директор булып эшлейм инде.

Ауылға йәшләр ҡайталар. Өйләр эшлейләр. Күбрәге нефтяникларда эщлейләр. Сыуык яҡларға щығып эшлейләр, Себерләргә инде щығып эшләп керәләр. Магазиннар бик күп. Монетка да бар, бездә даже ДНС та бар, Wildberries та бар. Ауылның үзләре, безнең индивидуальный предпринимателләр, магазиннарын ащалар инде. Все условия есть. Фермалар хәзер бөттө, фермалар юҡ. Кеше мал ҡарый, сыйырлар, сарыҡлар ҡарыйлар. Индивидуальный предпринимателләр бар шулай уҡ. Сөт саталар, ҡаймак саталар, эрек (эремщек) саталар. Шулай итеп, бик матур йәшәп яталар безнең Сараш ауылында. Сараш ауылы менән безнең берлектә Султанай ауыл бар, Танып, Күщтәнтей, Башаптүз ауылы бар. Аларның уҡущылары безнең мәктәпкә автобус белән йөрөп уҡыйлар. Безнең мәктәп – төп мәктәп, ә ҡалған ауылныҡылар – алар безнең структур подразделениелар. Садиклар бар безнең, шулай уҡ структур подразделениелар. Алтмыш дүрт бала йөрей садикка. Садиклар безнең Султанай ауылында бар, Сараш ауылында бар, Танып ауылында бар һәм Күщтәнтей ауылында бар. Күщтәнтей – урынына күщкән, тей. Алар да безнең мәктәпкә ҡарай. Лагерь эшлей. Июнь айында балалар, йөз дә бищ бала лагерда ял итте.

Минең үземнең балалар дүртәү. Дүрт бала әнейсе. Зор ҡыз шулай ук нефтяник, нефтяникларда эшлей. Уртанщы ҡыз Ҡазанда педагогическое образование алды, шулай уҡ юрист. Ә кещкенә балаларым – игезәкләр. Алар унынщы класны бөтөп, мәктәптә уҡыйлар. Дияна һәм Дияз.

– Туй йолаһының ниндәй үҙенсәлектәре бар?

– Кийәүгә щыҡҡанда, иң беренще сорап килеп алалар өйдән. Егет предложение ясый инде. Миңә кийәүгә щығасыңмы, тип. Ну безнең ул щаҡта кийәүгә щығасы килмей ие. Егерме бер йәш ие миңа, егерме, егерме йәш ие миңа. И әнейләре, әтейләре белен килеп сорап алалар. Килеп сорап алғащ, ризалыҡ биргәщ, без өйдән ниндейдер бер бүләк алмаға тейеш инде. Яулыҡ алабыз да без, барғащ, бүләк булсын тип, и бергә китәбез инде. Барғащ, ҡаршы алалар, бал ҡаптыралар. Иртәгесен инде ҡулны онға тығырға ҡушалар. Чтоб өйөгөздә аҡща күп булсын тип. Ҡамыр басырға ҡущтылар миңа, икмәк, ипи. Мин бастым инде.

– Һыу юлын күрһәтеү юкмы?

– Юҡ андый нимә. Ну без су аша щыҡтыҡ инде. Безнең өй – суның был яғында, аның өйө – суның теге яғында, су аша щыҡҡанда, теләкләр теләгәнбездер инде. Ҡыз киткәндә, боролоп ҡарарға тийеш түгел. Боролоп ҡарады исә, кирегә ҡайта тигән сүз була инде. Безнең дә шулый йолалар бар. Барғащ уҡ әней-әтей тип әйтә башлыйсың инде, ят кешеләрне. Егет кеше алдан безне таныштырды, өйөнә бардыҡ, ул безгә килде. И шунысы ҡызыҡ – безнең икебезнең дә фамилиялар бер үк булды инде. Без икебез дә Айтаковтар. Ул да Айтаков, мин да Айтакова. Шушы үземнең фамилияда ҡалдым инде, фамилияны алыштырып тормадым инде. Загсҡа кергәндә, минең паспортыма печать суҡтылар “Поменять фамилию” тип инде. Ҡайтҡащ уйлыйм инде: “Как поменять фамилию? Нищек?” Иртәгесен киттем силсәуиткә. Тағын печать суҡтылар, “Не менять фамилию”, тип. Соңынан ғына, егерме бердә генә, алыштырдым инде паспортны.

– Уҡытыусы булырға бәләкәй саҡтан хыялландығыҙмы?

– Мин кещкенә, битикей щаҡтан уҡ хыялым уҡытыущы булырға ие. Без мәктәптә укығанда уҡ, башланғыщ класта уҡығанда, дәресләрдән соң ҡалып, укытыущы булып уйныйбыз ие. Шулый уҡ дәфтәр-журналлар ясап, таҡтаға щығып, уҡытып, бер нищә ҡызлар шулый хыялланып йөрәдөк. И бу миңке хыял тормошҡа ашты. Балаларны яратам. Балалар белен эшләү энергия бирә, дәрт бирә безнең эшебезгә. Шуңа без һәр уахытта, уҡытыущылар, йәштер тип уйлыйм. Миңә хәзер үземә илле биш йәш. Августа, Алла бирсә, илле алты була. Тағын сорауларығыз?

– Ниндәй шишмә-йылғалар бар ауылығыҙҙа?

– Бездә яҡында шишмә юҡ. Безнең ауылныҡы кешеләре су алырға, су эщәргә күрше ауылларга йөрейләр шишмәләргә, су алырға эщәргә. Тол йылғасында, Сарашка йылғасында су төшәбез. Безнең ауылда ике йылға бар – Сарашка йылғасы, Тол йылғасы. Тол йылғасы башлана Толбаш ауылынан, шунан килә ул. Кещкенә генә, бәләкәй генә йылға, балалар, зорлар шунда су ҡойоналар. Ауыл Толбаш. Шунан шишмә щыға, Толның башынан, шуңа Тол йылғасы тип атала. Ә Сарашка ауылының йылғасы ул шишмәләрдән төзөлгән. Шушы шишмәләр ҡушылып-ҡушылып йылғаға әүрелә. Шуға ла инде ул Сарашка. Шулай уҡ кещкенә йылға, зур түгел. Суы салҡын, сыуыҡ. Анда су ҡойонмыйлар.

– Ниндәй емеш-еләктәр, үләндәр йыяһығыҙ?

– Жәй ваҡытында, мына быйылғы йыл ғына ҡоро булғанға күрә, бик шәп, күп үсмәде инде, бик шәп, күп үсмәделәр жиләкләр. Урман жиләге жыябыз, өмөжө жыябыз, төрлө мәтрүшкәләр, шартлама жыябыз, жир жиләге шулый ул, шартлама, шарт итеп өзөлеп тора ул, ҡарағат үстерәбез үзебез, ирга жыябыз, виктория тип әйтәбез инде без үзебез, кәртүк үстерәләр безнең ауыл хужалығында, кишер, щөгөндөр, кәбестә. Менә күбесе шуны үстерәбез инде. Ҡыяр, помидор, аларны обязательно инде. Безнең мәктәбебездә шулай уҡ тоже теплица бар, зор теплица. Безнең анда үсә ҡыяр һәм помидор. Шалҡан – репа. Тағын тағынабыз тип әйтәләрме сездә? Тағын – качели. Бездә балалар тағын тағынырға яраталар, өйләрендә тағыннар ясыйлар, беседкаларында.

– Бәләкәй саҡта ниндәй уйындар уйнай инегеҙ?

– Кещкенә щаҡта без бик ныҡ уйнарға яратабыз ие. «Ал кирәк, гөл кирәк» уйыннарын уйныйбыз ие. «Ун ике таяҡ» уйыны уйныйбыз ие. Ун икене таяҡ ҡуясың да, таяҡны ороп ебәрәсең дә, ырғытып, и шушы бер кеше ҡала, шушы таяҡны щүпләгәнще кеще ҡаща. Ҡащырмыщ уйыны кебек инде. Ун ике таяҡны ҡуя да, яңартып ҡуя таяҡҡа, ҡалғаннар ҡащалар, ул күрмәгәндә берсе килеп тағын теге таякны щәщеп ебәрергә мөмкин инде. Ул тағын жыя, тағын кеше ҡаща. Ул тағын эзлей. Ул эзләгәнще тағын икенщесе килә дә тағын щәщеп жибәрә. Шундый уйын инде. Йылға буйларына төшөп, ущаҡ, утлар яғабыз ие.

– Тағы берәй ҡыҙыҡлы әйберләр һөйләп китегеҙ әле?

– Инде мероприятиеларда без шушы жырны жырлыйбыз инде. И жыр дәресләрендә дә балаларға шушы жырны үрәтеп, линейкада да жырлыйбыз:

Урал таулары артынан
Ҡызарып таңнар ата.
Күк томаннарға күмелеп
Тол буйларын буйлата.

Сараш ауылында Айтакова Алһыу
Фәрит ҡыҙынан (1967 йылғы) яҙып алынды

Йосопова Сулпан Нәсхәт ҡыҙы, 1981 йылғы

Мында элек булған безнең мәктәп, мәктәптә башта кещкенә генә шундый стенд килеп щыҡҡан инде. Мына геройыбыз Шәрифйән Ҡазанбаев турында. Шунан соң алға тава күп материаллар жыйыла, бу материалларны туплана колхоз музейында һәм мәктәп музейында. Мәктәпнең у уаҡытта класс, класта булған инде. Ә инде менә шушы өщ ҡатлы бинаға күщкәщ, мәктәп хәзерге бинаға инде, безне айырым шушы бүлмә бирделәр инде. Шушы бүлмәлә эшләп килә инде безнең музей бөгөнгә көнгә ҡәдәрле һәм ул тағын да өстәлеп, күп кенә безнең этнографик экспонатлар жыйылды ауыл тарихына бағышланған күп кенә стендлар булдырыла. Бер туҡтаусыз уҡыущылар, уҡытыущылар, музей активы менә шушы музейны туплау буйынща һәм шушы безнең музей бөгөнгө көндә бар инде.

Бераз ғына сезгә Шәрифйән Ҡазанбаев турында сүләп үткем килә. Шәрифйән Ҡазанбаев ун алтынщы ноябрдә мең туғыз йөз ун алтынщы йылда Сараш ауылында туып үсә һәм жите йыллыҡ Сараш мәктәвен тамамлый.Менә мында стендларза, сез күргәнегезщә, ул уҡыған мәктәп, ул туып үскән йорт һәм аның ғаиләсе. Әтейсе Ҡазанбаев Ғабдрахман колхозщы булып эшлей ғүмеренә һәм аның бер туған апасы, абыйы Шәрифулла, ҡызғаныщҡа ҡаршы, алар менә өщ бала Шәрифйән Ҡазанбаевҡа өщ йәш уаҡытта йәтим ҡалалар, әнейләре үлеп китә, но аларны мына Ҡазанбаева Рәмзиямал мына биәнейләре үз балаларын кевек ҡарап үстерә һәм аларны, мына энекәшләре була инде, бөгөнгө көндә аны аларның энекәшләренән туған балалар һәм оноҡлары, оноҡщоҡлары безнең ауылда йәшей, эшлейләр. Шәрифйән Ҡазанбаев утыз өщөнщө йылдан утыз сигезенще йылға ҡәдәрле Совет Армиясында хезмәт итеп ҡайтҡаннан соң, Екатеринбургта тимер юлы ремонты буйынща эшлей һәм ике йыл элек аның турында мәғлүмәтләр жыйып, Шәрифйән Ҡазанбаевҡа инде Екатеринбург шәхәрендә, тимер юлы станциясында, ул эшләгән жирдә тоже истәлек таҡтасы ҡуялар. Ҡызғаныщҡа ҡаршы, мең туғыз йөз ҡырҡ беренще йылда суғыш башланып китә, һәм ул, күп кенә безнең ир-егетләре кебек, суғышҡа китә инде. Бу өлөшө менә – Шәрифйән Ҡазанбаевның суғышҡа ҡәдәрле өлөшө.

Бы яғына ҡарасаҡ, беренще көннәрдән үк ул үзе булған ун дүртенще гвардейский воздушно-десантный полкта иң батыр, алдынғы, шундый үзе артынан алып барыущы шундый кеше булып, башҡалар арасында айырылып тора инде. Һәм аңа күрсәткән батырлыҡлары өщен бик яуаплы шундый должность бирелә инде, полк байрағын йөрөтөү должносы, ул командир отряда знаменоносцев була үзенеке. Һәм, белгәнегезщә, полк байрағы – иң мөһим әйвер, щөнки байраҡ бар икән, полк бар, байраҡ юҡ икән, полк та юҡ, тип исәпләнә. Мына мында аларның полклары Молдавия территориясына килеп щыға ҡырҡ өщөнщө йылға, менә шушы территорияда инде алар щолғаныщта ҡалалар. Шушы Щекалтым тигән ауыл янында, Молдавияда, Оргеевка районында, шу щолғаныщтан щығыу өщен Шәрифйән Ҡазанбаев полкы, байраҡны саҡлап ҡалып, щолғаныщтан алып щығып китергә

тигән приказ ала. Һәм кещкенә генә үзенең отряды белән шушы байраҡны щолғаныщтан алып щығырға тырыша инде. Ләкин аңа исән ҡалырға булмый инде бу төштә. Алар соңғы ҡанына ҡәдәр көрәшәләр, һәм аның соңғы көщө белән, ике полк байрағы, әнә анда алар саҡланалар бөгөнгө көндә Мәскәүдәге үзәк музейда, вот шушы байраҡларны боз астына йәшереп ҡалып, батырларща һәләк була инде. Менә шуның өщөн безнең герой Советлар Союзы Геройы исемен ала, безнең илдә берәү генә мындый батырлыҡ күрсәткән герой, безнең районда геройыбыз берәү генә, менә без аның шушындый батырлығы белән ғорурланабыз инде. Мында аның белән бергә хезмәт иткән, суғышҡан, аны белгән кешеләрнең сүзләре жыйыштырылған инде, менә алар целый альбом, хатлашып жыйылған аның турында сүзләр. Менә Молдавияда Оргеевкадан памятник ҡуйылған Ҡазанбаевҡа, Щекалтым ауылында монумент ҡуйылған аларны менә бу төштә, братская могила, безнең мәктәпкә исем бирелгән. Мында бер нищә безнең Шәрифйән Ҡазанбаевның исеме районыбызның гимнында бар, батырлар, «Толбуйлар» тип атала, ишеткәнегез бардыр аны.

Сараш ауылы мәктәбе музейында Йосопова Сулпан
Нәсхәт ҡызынан (1981 йылғы) яҙып алынды

Ҡунаҡбаева Роза Закир ҡыҙы, 1956 йылғы

Минең әней бик щигенде, тегенде, мин дә шуларны уҡ алып барам инде, щигенәм, тегенәм, бәйләнәм, бейейем, жырлыйм. Прогулкада күп йөрөйөм. Ҡайсы яғында көнөнә ун икешәр мең шаг булып китә. Мин, Ҡунаҡбаева Роза Закир ҡыҙы, мең туғыз йөз илле алтынщы йылның ун туғызынщы июндә күрше ауылда Таныпта тудым. Элек Ҡазағстанда тордоҡ, анан Краснокамскида, анан мында ҡайттыҡ. Ун бишенще йыл ҡайтыуға. Пенсияға щығардылар да ҡайтып киттек.

Унны бөткәс тә, мин бухгалтер сельского хозяйстваға уҡыдым, шул уҡ белән, анан соң Ҡазағстанда бухгалтер сельского хозяйства по растениеводству, и учетчик та булдым, и завхоз садикта да булдым, и кладовщик та булдым, төрле разный профессия, ниндей эш булса инде, шуларны, яратып эш башҡардым.Садикта да завхоз да булдым, ауыр щаҡлар да булды, машиналар йөрөмей ие, автобуслар йөрөмей ие, күрше ауылдан ипийләр ташыдыҡ садикта, төрлеләр булды. Ә пенсияға щыҡҡанда по сокращению үзебезнең Пермский край, Краснокамский городта Камский бумажный комбинатта башта транспортировщик булып кердем, эшләдем термомеханический цехта, аннан ҡалдым операторға, аннан готовый склад продукцияға кладовщик булып эшләп, сокращение белән илле биштә пенсияға щыҡтым. Менә хәзерге көнгә тиклем пенсияда, Алла бойорса.

– Сигәм, тегәм, бәйләйем, тинегеҙ? Нимәләр сигәһегеҙ, тегәһегеҙ?

– Мендәр тышын да тегәбез, мамыҡ шәлен дә бәйлейбез, жөнөн дә әзерлейм, ҡул белән дә әзерлейм, машинка белән дә әзерлейм. Хәзер инде, сезгә күрсәтергә буламы, СВО-ға

повязкалар тегәм. Мыңа тиклем сиксән алтыны тегеп пирдем, хәзер инде алтмышҡа яҡыннап килә, аҡ повязка, ҡызыл повязкалар тегәм инде. Ике малайым да суғышта. Берсе раненый булып ҡайтты, тағын китте өщөнщө мәртәвә, менә. Малайға ҡырыҡ биш йәш булды зурысына, ә кещесенә утыз ете йәш булды, сиксән алтынщы йылның. Ғорурлығым бар, ике малайлар да суғышта. Давление генә төшә, менә, төшә, менә, шу, мишәйт итә, ә так барысын да эшләргә була. Ауылда мин клубҡа ныҡ яратып йөрөйөм, үзем ни булса да спектакль ҡуйғанда да ҡатнашам, сорыйлар икән, йә маймылы да булам, йә ҡуяны да булам, йә сарығы-кәжәсе инде.

– Клубҡа йырларға-бейергә йөрөйһөгөҙ инде?

– Клубҡа, эйе, йөрөдөк. Әле хәзер йәй көнө йөрөмейбез. Әле күлмәк бийергә бар минем, но үзем отдельно бийергә яратам инде. Но жырлауны, аны кещкенәдән жырлыйм. Без әтейсез үстек, дүрт бала ҡалдыҡ әнейдә, но без эшләп үстек, барсын да үзебез, шуңа безгә подсказка да кирәкмәде. Ҡазағстанда торғанда, минең мужик мари ие, анда балаларны, ике балаларны да шунда тудырдым мин. Нищек тип әйтейм, өщ-дүрт языкта сүләшергә тура килә ие. Халыҡныҡы казахский инде, ҡазаҡща да, и мужигым мари ие, марыйса да өйрәндек ий, хәзер инде онотолоп бара, аралашмағас, башҡортщасын да, рущщасын да. Рущщаны инде хәзер күберәк беләбез.

– Ҡаҙаҡса бер-ике һүҙ әйтегеҙ әле?

– Һаумысыз – ал барыбер дә шулай уҡ була инде аларныҡы да. Ҡалларығыз ҡалай – хәлләрегез нищек. Ә марийсаларда кутыращ – исәнмесез, утырығыщ – шичь, щәйем жущь – щәй эщегез. Балалар да шулай уҡ, теге интегеп сүләштеләр ике-өщ йәшкә хәтле, ҡайсыны выбирать итәргә белмей, садикка барсалар – ҡазаҡща ғына, ә өйдә без башҡортща, урамға щыҡса – русща, дедушка, бабушкалар килсә – уже марийща. Мына шулай иттереп разный телдә йөрөттөк.

– Һеҙ нимә бешерергә яратаһығыҙ?

– Мин пешеренергә яратам, иң беренще щәк-щәкне бик күп пешермейм мин, манты, ханума. Казахский, теге төрөк, узбекскийлар кевек инде. Аны, нищек итеп әйтейм, йоҡа ғына итеп ҡамыр жәйәсең, аңарға тоже также бәрәңгесен дә, гел иттән генә дә ясасаң була инде, шулый урап, мантоваркада пешерәсең. Зур рулет кевек инде. Ә бу шәңгәләрне, булочкаларны – барысын да, алар шуларны төрлөсә. Минем малайлар да яраталар үзләренә алып пешерергә. Хатыннары манты ясыйлар, ащ утырмыйлар. Торт пешергәнем юҡ. Просто сковородкада ғына пешергәнем бар, быстрый торт, ә былый пешергәнем юҡ. Мин анысы белән шөғөлләнмейм.

– Быстрый торттың рецебын әйтегеҙ әле?

– Тортты әнә ҡәғәздән генә ҡарап пешерәм инде мин. Сгущенка кәрәк инде анда. Шулый. Йомортҡасы булса, бары да була.

– Шифалы үләндәр йыяһығыҙмы?

– Шифалы үләннәр минеке, иван чай, как гранулированный кевек ясыйбыз, былай ҡоротамын, мяталар төрлөсе, ҡарағат яфраҡлары. Әле СВО-ға тоже алмалар ебәрдем, ҡороткан алмаларны да, и черный рябина да. Щәйне сөтлөсен ясыйбыз.

– Нисә йәштә кейәүгә сыктығыҙ?

– Егермедә, егерме икедә беренще баламны таптым. Минем беренсе ирем үлде, ә икенсе ирне, ауылға ҡайтасыңмы, тип сораған ием, минән жите йәшкә кесе, әйдә, тине. Ҡайттыҡ та шушы өйнө алдыҡ. Анда булар бары да иске ие, барысын да яңырттыҡ инде.

Аннары күрше ауылда алдыҡ тағын бер өй. Ә былай йәй көнө хозяйство тотоп ала ием мин, хәзер тотҡан юҡ. Ҡул ауырта, ҡулны йәшереп кенә йөрөтәм.

– Ҡош-ҡорт тотмайһығыҙ, тимәк?

– Юҡ, йәй көнө юҡ. Мин больницадан барам-ҡайтам, барам-ҡайтам, шуңа, эсегә щығалмыйым, давление төшә-менә, төшә-менә.

– Милли йолаларҙы, уйындарҙы беләһегеҙме?

– Уйыннарны аларны күп беләбез инде былый. Азаҡ тағын кейәүгә сыҡтым. Ҡош ҡорт тотмайым. Инглиз телен өйрәнә башладым ий, сәләт бар, уахыт житмей ҡала. Телгә тартым бар. Намазларны да ҡайсы берсен, кәрәкле доғаларны ятларға тырышам инде. Юлда йөрөгәннәр бар.

– Мәсеткә йыш йөрөйһөгөҙмө?

– Мәщеткә бу юлы аз йөрөдөм, потому что бер айлап балалар ҡарыйм, бер дә ней юҡ. Малай belә бергә хә ней басып торам инде, былый полностью Ҡөрьән-нейләрне әйткән юҡ. Ҡай сағында онотолоп китә әле у, теге ятлый башласаң, уыт.

Сараш ауылында Ҡунаҡбаева Роза
Закир ҡыҙынан (1956 йылғы) яҙып алынды

Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, 1954 йылғы

Мин Мостаева Рәмилә Рәиф ҡызы, туғаным мең туғыз йөз илле дүртенще йылның егерме жиденще июлендә, инде дүрт йөз көннән соң житмеш йәш буламы... Сараште тудым шушы Барда районында, гел уҡыуға киткәнще ун йыллыҡны Сараш урта мәктәбендә бетердем, алый ничего ғына уҡымаға тырышҡан булдыҡ инде, бик алдынғылар булмасаҡ та, но төшөп ҡалғандарҙан түгел инде. Алай мәктәптә булған төрлө мероприятиела тип әйтәйем инде, ҡатнашып йөрөдөк, алтмыш жиденще йылны музейы ащылғащ, безнең герой Шәриф Ҡазанбаев музейы ащылғащ, без как бы первооткрыватель түгел, ә первый экскурсоводлар булдыҡ, шунда безнең класс житәкщесе потому што, авый әдәбиәттән уҡыта торғаныйы, Рәйес авый Габдукаев. Раз ул безнең класс житәкщесе булғащ, ул безне как бы мобилизовать итте инде, әйдәгез, шунда барабыз, шунда эшлийбез, тиеп, без шушы Шәрифйән Ҡазанбаевның әйберләрен жыйыштырып, уларны йуып, бөтөн экспонатларын ҡуйып, Хәрби дан булды инде был музей, шунда без әйбәт кенә эшләгән булдыҡ инде, эшләгән булдыҡ инде мәктәптә уҡыған уаҡытта үзебезщә, пионерлар, комсомоллар булған уаҡытта булдыҡ.

Әтей-әнейсенә барып идәннәрен йуабыз ие, анан соң укыу йылны бетергәщ, киттем мин Пермгә, училище, элек училище атала ие ул, сельхозучилище тип, бер йыллык бухгалтерлар курсын, курс тип, училищела инде бер йыл укыдым, анан соң кайттым үзебезнең шушы колхозға, эшләгәщ бер йыл, киттем сельхозинститутка, Пермдә үк, анда укыдым, житмеш туғызынщы йылны бетердем дә, элек бар ие безнең направление белән эшләй торған обязанность, обязывали как бы, барасыз, эшлейсез өщ йыл шунда как бы, хотите, не хотите. Шунан соң киттем мин Чернушка районы үҙебезнең өлкәдәге бездән бик йырак түгел житмеш километрлык Чернушка районында эшләдем, өщ йыл урынына биш йыл эшләдем, миңә унда эшләүе бик окшады инде, анан соң, ну йәш щак, кийәүгә киткән булдым инде, Башкирияға, кстати, Тәтешле районға Салават Фатхетдиновтың тыуған ауылына Аксәйеткә. Унда анан ир үлеп киткән ие инде, мин бында анан соң кайттым, щөнки минең әней, атай инде постелдә щирлей. Аны караштырдым, биш йыл ятты ул, анан соң бында кайткащ, колхозға щакырдылар эшкә, әйдә кирәбез, тиеп, мәйтәм, минке улан кещкенә, әней щирле, тием инде, ниче, ниче, эшләрсең, давай без һиңә бирәбез льготалар, кереп торорсың, якын потому что, бу правление якын ғына безгә, как бы через забор ғына кеүек, шундый алар миңә уступкаға бардылар инде, ну эшләгән булдык инде, анан соң председатель профкома итертеп сайлап куйдылар, как бы освобождение председателя элек бар ие, комсомол айырым бар ие, йәшләр күп ие, эшләр күп ие, механизаторлар, дояркалар, фермада эшләүщеләр, щущка караущылар, бозау караущылар, короче, колхоз гөрләп тора ие вообще, әйбәт ие инде. Шу ук уакытта каршыда безнең клуб ие, шул ук йәшләр белән ойоштора иек төрлө концертлар, безгә колхоз бәйрәменең как обязывали үзебезнең үткәрмәгә инде, колхозщыларны бейетәбез, жырлатабыз, ойошторабыз. Шунан соң инде колхоз әкрен таркала башлады, тием инде, эш урыны үзгәрттем, короче, мин бу Сараштта эшләмәгән урын ике калды – больница и мәктәп, потому што мин больницада эшләр инем, мин кандан щирле, ә мәктәптә эшләр ием, мәктәптәге бала-щаға белән, аларның андый бик етезлекләрен, белмим, эшли алмас ием инде. Шунан соң эшләдем мин торговляның ун йыл сатущы булып, теге эшмәкәрлекләр ащылып киткәщ, предпринимателләр килеп щыккащ, алар агитировать иткәйне, ун йыл шунда эшләдем. Анда эшлей торғащ, мине ауыл советка щакырдылар, администрацияға, әйдә, безгә специалист кәрәк, тип, шунда бардым, эшләдем, специалист по земельно-имущественным вопросам, короче. У щакта без жиде специалислар эшлейбез иек сельсоветта, администрацияда. Шу сельсоветта минең әтей эшләде утыз йыл, сельсоветта эшләде секретарь булып. Анан сельсоветта эшләгән щакны зур эшләгән безнең, минеке булышлык кергән, без өйләрне газлаштырдык, районнарда, почти районда, почти Бардадан соң беренщеләрдән булып безнең ауылда газ керде, хотя без нищә йыл газ өстөндә үзебез эшләсәк тә, нефтәниклар без, зур ниләр занимать иттек, урын, газсыз йәшәдек, но ике мең жиденще йылдан әле бүгенгә хәтле безнең үләрдә газ белә кыздырыла, инде онотток утынны, утынны мунщаға ғына алабыз. У уакытта без бөтөн ауыл белә эшләдек, йүгерештек кенә, безнең бу урамнарда йөри торған түгел ие инде, канаулар каҙалар, әллә нищә команда эшләдек, проектировщиклар эшләде, монтажниклар эшләде инде, безнән план сорыйлар, безнең администрацияла булған ете кешеләр бөтәбез дә урам буйлап щығып китеп кеше белә эшләп, кеше ы(и)шанми безгә, ниндәй газ булсын, шу хәтле ғүмергә булмаған газ, юкны сүләп йөрөмәң, әйдәң, кайсы куып щығара инде, кайсы аңлый, кайсы нищектер щакыранитә инде, әйдәң, әйдәң, тип. Шул рәүешле без газлы булдык. Быйыл безнең бына ун йыл булды газ кереүгә, и бездә капитальный тикшереү булды, газ булым буйынца. Хәзер инде быйыл, былтыр ярты ауылды бетерделәр, безнең по площади ауыл зур, шуға яртысын

тикшерделәр инде, быйыл яртысын тикшерәләрдер инде. Уыт шундый эшләр. Бында күп кенә эшләнде инде, аны санап китсәң. Хәзер инде эшләмәгән кебек күренә, безнеке туҡталғащ инде, хәзер яңыса эшлейләр инде кешеләр. Гел сайлауларда ҡатнаштыҡ, комиссияда сайлапмы, билгеләп ҡуйыпмы или, шунда эшлибез инде сайлауда. Кстати, быйыл тағын биш йыллыҡ срок бетте безнең, быйыл яңыртып тағын безне, документлар йыйыштырып, яңы комиссияға кереттеләр, яңыса, Алла бирсә, алдағы йылға президентны сайлауға әзерләнәбез, уже беренще тестированиены үттек, булды ансы, хәзер йәшләр эшли инде, иң ҡарты мин унда комиссияда, так что мин әйттем инде, мин әйтәм, көтөүдә бер сыйыр була инде, тим, ҡарт сыйыр, мәйтәм, не обижайтесь, если күзегезгә ҡарап, кимщелекләрегезне әйтсәм, мин кешенең күзенә ҡарап әйтәм дә дөрөслөк булмағанны и кеше уйлый, што мин усал, яматай, ну төскә, конечно, тущны яматаймын, характер да шундый бит, турыға әйтәм, турыға бәрәм, яратмыйм мин дөрөслөк булмағанны. Анан соң ауылда безнең клубтағы ҡызлар белә эшлибез инде, кәнишне, жырлый да белмим инде, бию дә юҡ, но клубҡа как запасной артист кебек йөрөтәләр инде, щаҡыралар, кертәләр, театрларда ҡатнашҡан булам инде әзерәк булса ла, хотя бы инде. Мәктәптә, дөрөсөн генә әйтәм, шиғыр ятлағаным булмады, щөнки то ли хәтер булмады, то ли, ятлыйлар бит шиғырны, выразительно итеп уҡыйым и шул уже күз алға китереберәк ҡарап ҡына урлашыбыраҡ сөйлием.

Ә студентта булған щаҡтағы уҡыған иптәшләр белә хәзерге көнгә хәтле аралашып торабыз, хотя безнең уже инде житмеш туғыздан нищә йыллар үтте, встречаларға барып торабыз, мәктәптә бөткәннәр белән, мәктәпне бөтөүгә уже илле йыл, алар белә тоже гел, мин мында ҡырҙа ғына булғащ, постоянно етешеп торабыз гел, бездә инде. Иптәшләр белән студент щаҡларны, мәктәп шаҡларны искә төшөрөп, иң самый күңелле щаҡлар иде. Без дә йәш щаҡта, уҡыған щаҡта, сезнең кебек йөри иек. Кәнишне, без былый өйдә ултырмыйбыз иек, безне ебәрәләр ие басуларға агитбригада белән. Шул элек концертлар килми ие кещкенә ауылларға, ебәрәләр ие студентларны, мескенләрне. Кәртүк жыймаға жибәрәләр ие басуларға, колхозларға, ҡар, жаз да, көзгө дә, быщраҡта, шундыйлар эшләдек. Шундый хәлләр, ҡысҡаща. Аны сөйлий башласаң инде, житмеш йыл ғүмерне. Ғүмеремне әтейне дә, әнейне дә ҡарап, шушы өүдә соңғы юлға озаттым. Бер малай бар, шушы Аҡсәйеттән туып ҡайтҡан малай. Хәзер ул тора Пермдә, үзенең семьясы белән, өщ внук, ике внук, бер внучка бар, әле генә мында булып киттеләр, понедельниктан тағы киләләр инде жыйылышып отпускыға. Шундый ғәләмәт, тороп ятабыз инде.

Ашлар, үзебезнең инде тоҡмащлы аш, кәртүк белән, үзебезщә шунда болғатып борщ пешергән булабыз инде, манты яратабыз, пилмән пешерәбез, ите-ҡамыры булса, тибез, теге пилмән ашасы килде ие, аның ите юҡ, әллә аның ҡамыры да юҡ, тип әйтә, оно да юҡ, тип әйтәләр, ти, итен булса, пешерәбез пилмәнен дә, ашын да, ботҡасын да. Элек йәшәгән щаҡта сыйыр, мал ҡарап, икешәр сыйыр булды, икешәр бозу. Бозау, бозу тип бездә Барданың теге яҡта әйтәләр.

Шундый алый сөт, май, ҡаймаҡ үзебезнеке бар ие, пещәнен әзерләдек үзебез, ә инде хәзер олоғайғащ, берсе дә кәрәкми. Магазинда барысы да бар, йәшләр ҡарыйлар – йәшләрдән алабыз ҡаймаҡлар, сөтне, булмаса, магазиндан алабыз.

Хобби, минеке хоббилар, пенсияға щыҡҡащ, башланды, теге үземне үзем нищектер кисәк эштән туҡтап, ҡыщыраҡ була же да инде барыбер, эшләп өйрәнгәщ ней теге любой эштә, ниндәй эштә эшләсәң дә, үзеңнең профессияң буйынца эшләмәсәң дә, эшне яратып эшлим, эшкә бара ием мин ҡунаҡка кеүек, шундай кисәк эштән туҡтағащ, үземә эзлей

башладым инде, үземне үзем нищектер в чем-то открытно, тип әйтим микән инде, как раз телефоннар килеп щыкты. Малай алып бирде, кнопочный телефонны мыныңа алыштырды, тиеп әйтеп бирде инде, кая, нищек басмаға. Башладым мин пряжа белән шәлләр, тапочкилар башлап. Аннан соң күщтем, анысы уже бер аз туйдырды, былайтып эшләмәгәндә, эшләп була, теләсәң, эшләп була. Ғүмергә мин спица тотмадым, крючок тотмадым, кстати, вот пенсияға щыкқащ, илле бишне узғащ, шунда алдым инде. Анан киттем мин икенще хобби – энжегә. Энжеләр белә эшләй башладым. Анан соң анысы туйдыра башлады, күщтем алмазный мозаикаға. Алмазный мозаиканы миңә малай алып килеп Пермнән, иң беренще внучкаға атлар ясадым. Минеке внучка атлар белән увлекаться итте, единорожкамы, кемләрме тиеп, анан соң скакуннар белән шундый заниматься итте, мин буду, кем ти әле ул, коневодство белән заниматься буду, тип әйтте инде. Шуңа мин аңа эзли башладым атлар ясалған сүрәтләр, мозаика тоже, үзенә ясап бирдем мин аңа, әтейе Қытайдан алып қайтып бирде инде шушындый нейне, аңа ясап бирдем, и анан соң бер аздан күщтем природаға. Природаларны бирдем үзләренә, бүлмәләренә элсеннәр. Анан соң хайуаннар, йәнлекләр эшләй башладым. Иң соңғысы шушы букет булды инде, алып қайтып бирде миңә малай, шуларны ясадым, анан соң шулай үзләштереп торам инде. Анан соң юқ қына, бер дә юқ қына картондан, мороженый таяқлардан ясап, всякий безделушкалар ясый башладым. Втулкалар бар бит из-под туалетной бумаги, из-под салфетки, шуларны кисеп, сундучоклар ясадым инде. Аны бит внучка күрде лә момент алып қайтып китте, сүрәтләре генә қалды.

Инде хәзер булышабыз СВО-ға. Тегәм опознавательный знак, тиләрме, қайда, аяқларына-қулларына қуя торған. Әле қызыл материалдан тектек, инде хәзер ақ материалдан тегәбез инде шундый.

Анан соң библиотекаға йөрибез. Менә бу вазаны ясадым портьерныйлар тәрәзәләрдән қалған, тектем дә теге нейдән, анда остатоклар қалып нейтә, ээме, шушылардан берне сумка ясадым, ә бынысы бер нейне генә, әллә-әллә, әнә сумкасы шу қызықай алып китте, внучка, эщендә ни генә, ә тышында шушы портьерный нидән қалған, ул портьерный ниләр ғәләмәт күп алар.

Анан соң әле без йөрибез безнеке ана шушындый ней белән, ходьба спортивная белә йөрейбез, ну әвей тип тормыйбыз, йөрейбез инде, эшлейбез, йөрейбез, тырышабыз, былай өүдә үзең генә утырсаң, у не та штука. Әнә, сандығы шушындыйырақ помада ниләренән ясалған, ней белән, аны эшләүе, кәнишне, нейерәк, жепләрне урап утырасы бар, нейгә, утырабыз инде ана шундый ней белән.....

Короче, теләк булса, любой эшне эшләп була, теләк булмаса, бер эш тә эшләп булмый.

Элек мәщеткә барып булышабыз ие, мин алый уқымыйм да, андый искещә уқый алмыйм да, но анда уборкаға, шундый чистартыуға барып, йыуабыз, ашыйбыз, чистартабыз инде төрлө бәйрәмнәргә, анда безнең бер абыстай организовать итеп шунда щақыра инде барыбызны.

– Ниндәй мәкәл-әйтемдәр, юрауҙар бар ауылығыҙҙа?

...Ну андыйлар күп инде ул, хәзер уйлап қына ней искә төшмәй дә тора, сөйләгәндә бер дә. Уйламастан килеп щыға ундый сүзләр: бардым қый, килдем қый, қайда барасың ней. Безнең, үзегез дә ишетәсездер, безнеке, во-первых, минеке тауыш та нейме, теге как бы мужской голос кебек, миңә, кстати, сәхнәдә уйнағанда гел мужской рольлар бирәләр, қайда, ниндәй авый, безнең авыйлар театрға килмиләр, минеке буй да нейерәк, зурырақ, қызлардан қарағанда и телосложение шундый мужскойдыр инде.

...Әле минеке бер хобби да бар да, ыщыннап, ана, апа утын кисә. Быйыл алып бирделәр дә утынымны, анда энекәй утыра, ул әйтә, әйдә, тарт тизерәк, сыулы шул утыннар, ауыр алар, мәйтәм, нейме соң, аны ауырмы соң нишәүе, кисеүе, мә, кисеп ҡара, тей инде, бу әйтә, мин әйтәм, ҡая, үрәт, нищек итеп тартасың, үрәтеп бирде дә кистем, оказывается, бер ауырлығы ла юҡ, ә бу нейне, таҡталарны этеп тороу ишеү ауырыраҡ икән у аны, мәйтәм, әйдә, әйдә, эттер, тарт, тип үзем төртә башладым. Бында раз плюнуть, ничего сложного нету, мәйтәм, әйдә, сыулы утынны тарт үзең, мәйтәм.

Анан соң библиотекаға безнең активный апалар йөрейләр. Шунда бер дә уйламағаннан на ходу ғына уйнап алабыз. Әле бу соңғы нейдә ниндей, нейдә соң уйнадыҡ әле,... семьялар йәш буын, оло буыннар белән бергә торған тейеп, килен, кейәү, балалар, внуклар. Баянда мин утырам, кстати, мужской роль минеке, как обычно, последняя мужская. Шунда уйнадыҡ инде бу нейне. Кем бар соң безнең, безнең ниндей мужик бар соң баянда уйный торған, тейеп, быны интернетҡа ҡуйғаннар в контакте, кем соң ул тейеп. Мәктәптә уҡығанда бездә үрәтәләр ие, клубта бер авый эшләй ие, безне музыка үрәтте у, басмаларын төртөп-төртөп үрәндек бер музыка, бетте шуның белә, ну теләк бар, но слух-то юҡ, ул булмағащ, аны булмый. Анан соң әнейләр бәйрәмгә, ололар бәйрәмгә гел шулый. Библиотекала апа вообще безнең бик әйвәт эшлей, щаҡырып ҡына тора ул, шунда без бара да яңы йылны ла бик матур ғына үткәреп алабыз, Яңы йылларда киенәбез, Яңы йылда, ҡуян йылын ҡаршы алғанда, мин шушы ҡуяннарныҡы докторы булдым инде, прививка ясап йөрөдөм инде, прививкасыз кермәсеннәр, тейеп, ней буйынща, эщтәлеге шундыйыраҡ булмаға ие.

Уыыыт, мына шундый нейләр... Тик утырмаға тырышмыйбыз, тик утыра башласаҡ, анан соң плохо.

Анан соң соңғы День Победаға уланнар белә шундый нейләр организовать иттек, жырға, мында, үзебездә генә, площадтә, быйылғы парад булмады, шулай ҡайда ниндей тишек толоп бар, шунда тығалар инде. Ишанғащ, мин дә йүгергән булам инде, кещкенә улан кебек.

Безнең разговорный речь грубоватый бит, нейгә оҡшамаған, ней татар яҡҡа, ней башҡорт яҡҡа, безнең үзебезщә бер төрлө. Шушы Чернушкада эшләгән уаҡытта минән сорыйлар ие, без өщөбөз дә анда бүлмәдә утырабыз, главный зоотехник, ветврач и мин, татарлар ие, үзебезщә сүләшәбез, минең, видимо, тауыш нейдер инде, сез почему все время ругаетесь, тей инде, как так ругаемся, мы разговариваем, да нет, вы вообще ругаетесь. У безнең разговорный речь шундый, мәйтәм, мы не так ругаемся, а ругаемся по-другому, мы разговариваем. А как вы тогда ругаетесь, тей инде бу, мы ругаемся так же, как и вы, мәйтәм, просто сезнең сүзләргә без өстейбез окончание –лар – сволочлар, паразитлар, вот и все.

Сараш ауылынан Мостаева Рәмилә
Рәйеф ҡыҙынан (1954 йылғы) яҙып алынды

Субакова – Мәсәғүтова Мөнибә Сәйетйән ҡыҙы, 1941 йылғы

Әтей суғышҡа киткәндә, мин ҡорһаҡта ике айлыҡ ҡына ҡалғаным. Икенще октябердә ҡырҡ беренще йылны тыуғаным инде. Ҡышын ғына өүдә былғанда, у щаҡта өүдә былса да, әнейләр бәрәңге ҡороталар ий суғышсыларға, ҡоро бәрәңге жибәрәләрий, безнең баҡсща илле сутый ие, шуның өщен ҡорота ие у аны, малларға ҡавағы ҡалсын, тиеп, остатогы ҡалсын, тиеп ҡорота ие. Анан әнә октябердә тыуғаным, уже язғыда у колхозға эшлей башлаған, мине Кашифа апа ҡараған, берсе апа. Безнең һәр беребезгә дә эш бүленеп бирелгән былған, Ғалимә апа азыҡ бешерә ие, ҡашыяҡ йыуа ие, ә берсе авый мал ҡарый. Без суғыш йылда былса да, мал ҡарадыҡ, шуның өщен без ащ былмадыҡ, унар баланы әней тәрбиәләне. Ун бала без, герой-ана тип әйтәм дә инде, герой-ана безнең әней. Әнә шушыларны үстерде, нимә өщен, әтей безнең каменщик былған, Пермдә эшләгән, эме, шунан суғышҡа алып киткәннәр аны, төннә военный вагоннарға ғына утыртып ҡына алып киткәннәр әнә шулый суғышщыларны.Ә соңыдан әнә Лотфравый бар, полковник тип әйтәм ҡый, ике туған балалары. шушы эзләп тапты аны, мында, районда, без аны тапмадыҡ, жибәрелгәнен суғышҡа, шушы Лотфравый эзләп тапты инде, энекәше. Майорын күргән у, юҡ, полковнигын күргән у, мин аны жибәрмейем ий, белмей ҡалдым, брон итеп алып ҡалам ий, яҡшы ташсы ие у, тип. Анан ана ҡый мине ҡарап үстерделәр инде, жиләккә йөрөйләрей дүрт щаҡрым жиргә, безнең йыраҡтан летчик, тоже полковник у, шушы авыйны безнең әнейгә сатҡаннар ун беренще бала итеп, нимә өщен, аларның балалары үлеп торған. Ун беренще бала шу Ғәлиулла авый безнең. Әнә шу “Милли-мәдәни мирасыбыз” тигән китапта мин аны уҡыдым әле, әнә шушыны сатҡащ, аны әнейенең исеменә әйтмәгә ярамый икә, шушы минеке әнейнең исеме Рәкибә, Рәкибә малайы, тип әйтмәгә кәрәк икә. Шушы китаптан уҡып, хыялый былдым, шуны ощраттым. Шушы мине Ғәлиулла авый Усаҡтау тигән жирдән жиләк жыйып алып ҡайталар да, мин ялғыз былғанға йөрөтәләрдер ие мине, шушы Ғәлиулла авый жилкәсенә утыртып алып йөрөтә ие мине, һәр уаҡыт. Мин аны у щаҡта авый икәнен белмәдем, былый ғына беләм ий инде, ә у ҡый фактически безнең авый щщуты былған инде. Шунан киләбезей дә жиләк жыйып, анан, тау төшкәщ, йылға, Ҡарманда былмадығызмы случайно, Ҡарман ауылда, әнә шунда килеп жығылышып китәбезей, теге эссе ҡояштамы, ашамаға юҡ, щалҡан ятып жыйабыз да аяҡларны юғары күтәреп: “Алла бавай, безгә ярты телем генә икмәк бир әлееее”, – тип хором ҡыщҡырабызейе. Минеке шушылар бик әйвәт истә ҡалған, кещкенә былсам да. Безнең шушы әтейне сүлей башладым да, әтей суғыш щығасын белгән, алар бик ҡаты әзерләнеп ҡалғаннар, керосин запасать иткәннәр, тоз, щыйма, кейемнәр, безнең әйвәт йәшәгәннәр, хәлле былғаннар инде, әтей шулый эшләгәщме, алар бик ныҡ запасланып ҡалғаннар. Әней бик аҡыллы, эшщән, экономлы ине шундый, аҡыллы ие, әней шушыларны запаслап алып барды инде у. Ә суғыш йылында житмешне күкәй нитәләр, щибищ ҡарыйсыңмы, тауыҡ ҡарыйсыңмы, ҡарамыйсыңмы, это безразлично, обязательно житмеш күкәй, нищә кило майы соң, сыйыр ҡарыйсыңмы-ҡарамыйсыңмы, кешеләр сатывалып сдавать итәләрейе шулый, ә без сыйыр

ҡарыйбызый инде, сыйырлар, үгезләр, шушы үгез белен даже утыннар ташый ие авый. Армиядан ҡайтҡан авый өщөнщө группа былып ҡайтты, аның сулаҡай ҡулы белен ашады у, уң ҡулы аның мында житмей ие. Ун айдан соң ғына аяҡҡа басҡан шундый инвалидны китереп бирделәр, ҡайтарғаннар. Калининградны ниткәщ, суғыш бөтмәгә жиде көн ҡалғанда ғына шулый ранен былған, суғыш байрағын ҡадау – анысын күрәлмәде әле мында у авый. У ветеринар ий, шундый былса да, имәнещ жигәрле ие, белмәгән эше юҡ, керпищ тә суға, мищ тә сала, киезтек тә баса – әнә шундый ие у. Аның алты уланнары үзенеке былды, үлде инде хәзер, Бардада торала өщ ҡызлары, берсе Янауылда, алар тоже укып жыйдылар бөтөн уланнар да, безнекеләр, әнә мин генә уҡый алмый ҡалдым, жиде класс белен генә ҡалдым, потому што шушы авыйны уҡыттыҡ, әней икегезне уҡыталмыйм, тиеп, мин уже колхозда эшлей башладым, жиде класс бөтөргәщ үк, иллешәр кило мешок күтәреп. Мин бик жигәрле ие, бер телсез апа бар ий, Байчурина Рәҡибә, тигән, шушы апа мине тәрбиәләде, булышты, тип әйтеймме. Мин жигәрле ие, утыннар кисәбез ий берәр ай буйы, үсә башлағащ инде, бик жиңел кисәм ий, у миә мының ҡәдәр ағащны да күтәртмей ие, сиә былый, беләсездер инде мыны, кейәүгә барасың бар, нәнәй тавасың бар, тиеп, мин аныңса үрәндем, у мине ҡарады шушылый, әтей былмаса да, әтей тәрбиәсен эшләгәндә у бирде миә. Хәзер аят уҡыған щайын, Ҡөръән уҡыған щайын, иң беренще аңа бағышлыйм. Аллаһ тәғәлә әнә шулый йәрдәм бирә икә, кещкенәдән үк, и хәзер дә, Аллаға шөкөр, бөтөн кеше хөрмәт итә, мындый ғына уланнардан башлап исәнләшәләр, ололарына ҡәдәр, Аллаға шөкөр, барыбыз да шушылый хөрмәтле булып йәшәдек, барыбыз да эшләп йәшәдек, үстек. Колхозда эшләдем, шу авыйға әнә ҡый аҡща былдыра алған хәлдә эшләп, аны уҡыттыҡ, ике университет бетерде әнә. Барыбыз да Аллаға шөкөр.

Безнең авый, ун ете йәшлек, үлгән инде, эме, без житмеш бишенще йылны район буйынща беренще урын алып, район буйынща бер генә экскурсия бар ий, без икебез дә гел передовойлар былып эшләп, икебез дә шушыға лайыҡ былып, безгә әләкте у путевка, Прибалтикаға бардыҡ инде. Ун өщ шәһәрдә былдыҡ барысы, бөтөн суғыш былған шәһәрләрдә, шушылардан без, бөтөн жирләрдән дә земля алып ҡайттыҡ, нимә өщөн, әнейләрнең ҡәберләренә салырбыз, тип, безнең бабайныҡы да, миңке дә әтейләр суғышта үлгәннәр, әнә шулый авыйлар үлгәннәр, шуңа аларның ҡәберләренә салырбыз, тип алып ҡайттыҡ ий, аны безгә муллалар рөхсәт итмәделәр, мин соңонан әнә шушы земляларны матур итеп ҡоротоп ҡуйдым да ете ҡат марляларға төрөп, мин аны саҡладым. Анар хәзер землялар белен йыя башладылар, эме, алып ҡайтып, мин шушыны Ҡарман, мин үзем Ҡарман ауылныҡы, Ҡарман ауылда әтей белен әнейгә без памятник урнаштырдыҡ, безнең авый, менә бу авый сиксән дүрт йәш, әле у военный заводта эшлей хәдер дә, инженер-техник, инженер-механик. Әней безнең герой-ана Ҡарманда, без аларға, әнейнең ҡәберенә, щитәнне никелдән ясаттыҡ, үзе шунда эшләгәщ, ҡыйват, тип әйтмәдек, шушы никелләрдән матур иттереп Ҡарман ауылда звездочкалар янып тора, мәңгелек итеп ясадыҡ. Анан, әнә ун бишенще йылда шушы әтей белән авыйға тоже памятник урнаштырдыҡ инде. мыны мәктәп балалары, мәктәп бик хуплап алды, районнан да килеп, бөтөн район шаулады инде аның турыда, барысын да эшләдек. Мынысы берсе яғы – авыйныҡы, берсе яғы – әтейнеке, ә бу авыйныҡы безнеке карточкасы юҡ, рәсеме юҡ. Ә безнең семья, бына шушыны, юҡны бар итеп әзерләдем инде, әтейнең, бары Францияда егерме биш йыл служить иткән безнең әтей, шушында төшкән солдат карточкасы ғына бар ие, без шуны ғына итеп, әнейләрне парный итеп ясаттым, анан әнә үлгән авыйны икенще Сәйдәхан авый иттереп ясаттым бер карточка, эме, шулый иттереп, семьяны барлыҡҡа китердем инде мин.

Сараш ауылында Субакова – Мәсәғүтова Мөнибә Сәйетйән ҡыҙынан (1941 йылғы) яҙып алынды

Хәлилова Сания Заһит ҡыҙы, 1941 йылғы

Дүртөйлөдән Суҡкыл тигән ауылынан Камалов Заһит Камалетдин улы булған ул минеке ҡартәтей. Анда әтейләр дүрт туғаннар булғаннар, өщөсө суғышта ҡатнашҡан, минең әтей Ленинград фронтында хезмәт иткән. Минең туғанны белгән әнейнең хаты буйынща, әйтеп ҡалдырға булған инде, рәхмәт, Хәсихәм, тигән инде, әней минең Хәсихә исемле, мин ҡушҡан исемне, исемен ҡушҡансың балама, исән-сау уҡытырға тырыш, кеше булсын, тигән инде. Мине Сания исемне ҡушырға ҡушҡан, щөнки минең ҡартейем, ҡартнәнәйем тибез әнә Дүртөйлөдәме, Суҡкулда нәнәй тип сүләшәләр алар, ҡартәвей, ә безнең мында ҡартәней, ҡартәтей. Зур әтей, зур әней тигән сүзләр дә бар, алар төрлө халыҡта төрлөсә инде. Әнә бит шуңа аның әтейнең әнейсе Сәриә, Бибисәриә ҡартәней булған инде. Исән ҡалған апабыз бар ие, миндә ҡышлады дүрт йыл буйы, алып ҡайтып ҡарадыҡ Дүртөйлөдән, китереп ҡуялар ие машинада, анан яз көнгә алып ҡайталар ие. Мында ерләдем инде аны, Фирғәтен дә ҡарап көтәбез. Ғүмерле булдылар. Барысы да йәшләр, ағайларым суғышта үлгәннәр.

Берсе ҡырҡ бишенче йылның апрелендә язылған хаты саҡланған ҡартейемдә, инде ҡайтырға күп ҡалмады, фашисларны дөмбәсләдек, Берлинға кердек тип инде, мине хөкүмәт дәрәжәле орденғамы, медалгәме ниткән булғаннар, ләкин килеп етмәде ул. Анда ул уаҡытта бик ауыр булғандыр инде ул суғыш бөтөр-бөтмәс заманда.

– Исем-шәрифтәрегеҙҙе әйтеп ебәрегеҙ әле?

– Хәлилова Сания Заһит ҡызы, минең йәш щаҡтағы, Башҡортостандан килгән фамилиям Камалова инде, әтейем Камалов Заһит Камалетдин улы булған бит, әнейем белә ҡушылғащ, әнейем минең белә йөклө ҡалған, әтейем суғышҡа киткән, анан соң Пермнән ауылға ҡайтҡаннар, ауыл тигәнебез Барданан килгәндә ана Аҡлыш тигән ауылны щыҡтығыз сез, шул ауылда туғанмын. Әней мында ҡайтҡан да, мин мында туғанмын бу Аҡлыш тигән ауылда.

– Бала саҡ нисек үтте, нисек үҫтегеҙ, нимә ашап үҫтегеҙ?

– Эй балаҡайым, ул заманнар бик ауыр булғандыр инде. Минең әней әнә тағын да шул башҡортлар белән бәйләнешен бөтмәгән бит инде минең, мине бер йәш уаҡытында минең мында ауылда ҡартәтейем Нәзғәрей бавай булған инде ул, оказывается, ул минең үгей ҡартәтейем булған, мин аны әтей тип үстем, ә ҡартәнейемне әней тип үстем. Минең әней

анан суң суғыштан суң, безнең бик данлы артисткабыз бар ие, Разия апа, Разия апа белән алар Әлмәт театрларында эшләп, алай итеп, тегендә-мында йөрөп, шулай иттереп, анан соң суң ғына ҡайтты. Мине ҡартәтей белән ҡартәней ҡарады инде. Иң ауыр барыбер булғандыр инде, әнә бит мине бер йәш уаҡытымда Дүртөйләгә алып ҡайтҡан, шунда ҡартәнейем белән әтейемнең апасы булған, Нәғимә апа, мында алып ҡайтып жирләдек, тип әйттем бит, шунда йәшәгән. «Минең әтей Суҡҡулдан» тип язған, әле теге сиксән йыллыҡларда-нейләрдә ниткән ием...

– Шиғырығыҙ ҙа бармы? Шиғыр яҙаһығыҙмы?

– Шиғерләрем байтаҡ, балаҡайым, ул шиғерләр. Олораҡ китапларда да бар, үземнекен айырым щығарырға әнә әлеге шушы ковид тигән нимә китереп ҡыстырды. Минең бер уҡыущым мына шунда хәзер Бардада редакцияда да эшлей ул, ул үзе языущы, Татарстан языущылар берлеге ағзасы. Аңа язған шиғерләрем дә бар ие әле, мында килеп үзенең житмеш биш йыллығын үткәргән ие. Мынсын минең балаларым әнә шушы өйдә торған инде улым, анан ҡызым бу мәктәптә эшлей, бу ауылда кийәүдә, китап үзләре ясап щығарғаннар инде, сиксән йәшлек бәйрәмемне шушы кафеда үткәргәннәр ие, миңә әйтмей генә, минең дәфтәрләрдән алып ҡына, анда утыз бер шиғеремне керткән, ә алар ике йөз – өщ йөз шиғерләрем булса, шуларны үзе генә сайлап алып язған, яздырған, китап итеп щығарған. Бу китапларны әле нищә иттереп тараттыҡ.

– Бына «Әтейемә» тигән бик матур шиғыр бар. Уҡый алаһығыҙмы?

– Күзем теге щирдән соң бөтөнләй нащарланған ие, шунан минең берсе оло ҡызым Чайковский шәһәрендә, Чайковскийдан йыраҡ түгел Ижевский, Удмуртия, шунда алып барып, лазерный лечение ясатып, шу күземне ащтырды да, мынсына врач әйтә инде, бабушка, тей, уң күзеңә катаракта булған, тей, Уфаға барып ясатҡанда, жуҡ, тигәннәр ие инде, мынсына ғына ясағаннар ие, оказывается, ул катаракта хәзер булған икән. Мәйтәм, Барданың врачы, суҡырайғансың, кирәкмей, бер нindей очки да кирәкмей, суҡырайғансың, бер ниндей дарыу да кирәкмей, тип щығарды да, мына теге ҡызымның улы килеп алған ие, шунда бераз күземне ащып ҡайтардылар. Мыны язасызмы? Хәзер минең тауышлар да бик әйвәт түгел, балаҡайлар.

– Үҙегеҙсә, Барҙаса, ғәйнәләрсә уҡығыҙ, йәме?

– Ғәйнәсә, тип, мында азыраҡ әдәбищәрәккә күщкән инде ул. Бардаща тигәннәрен менә үзегез уҡып утырығыз, йәме, мында минеке, мына мынсында бар, «Нурлы Барда»да. Дини газета ул безнең районның.

«Әтейемә»

Ҡанлы суғыш тартып алған
Күпләрнең бала щағын,
Бүген дә күңелдә зур яра –
Йыраҡта ҡалған щағым.
Син суғышҡа киткәндә,
Тыумый ҡалғанмын,
Әммә синең сифатыңны
Үземә алғанмын.
Төшөмдә күреп, сөйөнөп уяндым
Әтейем төсөн,
Шуңадыр йәшей күңелдә
Сиңә булған балалыҡ хисем.

Туймый үстем мин дә
Әтейем назын.
Биреп ғүмереңне,
Бүләк иттең син бу Жиңеү язын.
Инде бик күптән
Мин үзем ана.
Ҡызларым, улым бар,
Синең дауамың, сөйөклө әтейем.
Мин рәхмәтле шуңа:
Улым солдатта бурыщын үтәде,
Син саҡлаған изге байраҡны
Юғары күтәрде.
Инде ҡызларымның
Уллары үсә,
Солдат хезмәте
Буыннан-буынға күщеп,
Иңнәргә төшә.
Оноҡларым да хезмәт юлында
Лайыҡ алмашлар,
Алар өщөн, эткәм,
Зинһар, рәнжемә,
Рухыңа тап төшөрмәсләр.

– Ҙур рәхмәт, инәй, күңелгә үтеп инде шиғырығыҙ! Бына бындағы яҙыуҙарҙа бар «Үзебезщә инде ләҡәпләр». Ләҡәп һүҙҙәр бар икән һеҙҙең яктарҙа, эйеме?

– Ул ҡушамат. Ана бит ҡушаматларны төрлөсә, ләҡәп төрлөсә килеп щыҡҡан тигән минең анда ней бар мәҡәләдә. Бик күптән язылғандыр инде у ләҡәпләр. Ҡай бер кешеләргә ләҡәпнең нищек йәбешкәнен искә төшөрейм әле, йәғни, мәсәлән, «Хәмис йөрөмей эшкә төшөрөп, әйвәт кенә ир кеше, колхоз председателе булды у. Эш уаҡытында бергә жыйылып ял иткән тракторисларның жаннарына килеп, нигә сез эштә түгел, жөлөгөгөзнө сурам әле мин сезнең, тигән. Колхоз эше дауам иткән, ә тегеңә «жөлөк» ҡушаматы тағылып ҡалған».

Ә Гөлфинә «әвей патша» исемен нищек алған: «Ауыл советы рәйесе булғащ, йәвеште аңа бу исем. Ир рәйесләрдән соң беренще хатын-кыз зур посҡа ийә булды. Нащар эшләмәде, халыҡ күңелендә ҡалды. Мына шулый, дустым, кем – яҡшылығы, кем – осталығы, кем – яуапсызлығы, кем яуаплылығы белән үзенә ләҡәп алған инде. Бу тормошҡай, булмас тимә, әхирәткәйем, әйдә теге Тәслимә тутырманы да сиксән биш йәше белән ҡотлыйҡ әле, йәме? Исән-сау булыйҡ». Телефондан сөйләшкән формада иттереп яздым инде мин аны. Шу телефондан сөйләшкән иптәшем бу ауылдан минең бергә үскән теге ауылның ҡызы тоже мында тормошта.

– Йәш сағығыҙ нисек үтте?

– Минең йәш щағым бу Аҡлыш тигән ауылда булды инде у. Аҡлышның үзенең силсәүите бар ий, ул ике ҡатлы бинада ие. Телефоннар юҡ ие әле у уаҡытта. Ауылда берәү телефон шушы зданиеда инде, щиратлап шуңа безне шул телефоннан безне районнан ниндей хәбәр килер, анан соң шуны кемгә тапшырырға, шундый щират ҡуялар ие. Анда мин дә утырдым инде, алтыларда, нищәнще класларда уҡыған уаҡыттыр инде у. Ә мәктәбебез жите йыллыҡ ҡына ие у уаҡытта, хәзер инде анда күршедә яңы мәктәп төзөп яталар, әнә безнең

шушы мәктәп була инде хәзер. Мин укыган мәктәпләр алар янып киттеләр. Уйыннар клубларда үтә ие инде. Безнең заманга ул танцы тигән, манцы тигәне дә щыкты, танцысы танцы форма булгандыр инде, манцысы ниндей формада булгандыр инде. Бик күңелле була инде үзебезщә. Бәйрәмнәрдә дә шулый ие. Концертлар ҡуярга йөрөйбез, күрше ауылларга тракторга тейәлеп бара иек ана без, шунан шушы Тол йылгасын щыгып, Султанай тигән ауылны, тегендә ҡалды, күрдегезме, әнә шул ауыл янынан тегендәге, тау башындагы ауылга бара иек, трактор арбасына утырып, язгы пыщраҡларда, анда күпер булган булыр ие инде. Бу ауыл белән теге ауыл дуслашабыз инде, алар икенще колхоз, но барыбер дә йөрөйбөз ие бер-беребезгә. Хәзер дә теге ауыллар белә бу ауыллар бары да бергә.

– Ә ниңә тау башына бара инеләр, ниндәй ауыл унда?

– Ауыл анда, Сөжән, Сөжәннән ары китә Бөрөжлө анда, ул ауыллар ологайдылар хәзер, илдә бер ниндей яңылык та белмәй яталар, шикелле, хәзер.

– Ниндәй уйындар уйнай торгайныгыҙ йәш саҡта, клубтарҙа, киске уйындарҙа? Бейеүгә төшә инеләрме йәштәр?

– Ул кищке уйыннар йәй көнө ана шушы сабантуй алларынан, сабантуйзан суң, жыйыннардан суң, безнең жыйын бит инде районның, иң зур сабантуй инде ул. Алдагы йылга бездә ней була, всероссийский деревенский сабантуй, Бардада, ә теге йылны всероссийский булмады, федеральный тигәне генә булды, Пермь өлкәсенең районнарынан жыйылып үткәрделәр инде, мин анысына бармадым, баралмадым. Алдагы йылга бик зур була инде, анда башҡортлар да килә Башҡортостаннан, татарлар да килә Татарстаннан, быйыл да күп килгәннәр ие.

– Ҡайҙа белем алдығыҙ?

– Белем алыуын әнә бит егерме щаҡрым район мәктәбенә йөрөп уҡыдыҡ, тип әйттем бит инде, анда уҡыдыҡ, аннан анда уҡыгащ, мин уҡырга керергә булдыралмадым, булдыралмадым түгел инде. Район мәктәбен әйвәт кенә бөтөрдөм инде, бишлеләрем дә бар ие, дүртлеләрем дә күв ие, уҡырга иптәшләр китеп баралар, мин ҡалып тордом, шул район мәктәбендәге үземнең уҡытыусщым инде Фәридә апа, ул немецкийдан уҡытҡан ие инде безне. Мин аларны «остазларым бар ие, остаз була алырбыз микән үзебез», тигән нейгә дә язып та ҡуйган ием, сезгә шунан да бирәләм. Безнең мәктәп ете йыллыҡ ҡына тип әйткән иемме инде, инде хәзер ана бит ун йыллыҡ белем алырга йөрөп уҡыдыҡ. Ул уаҡытта бит бик ауыр булды, балаҡайларым. Безнең интернат булган булыр ие, интернатҡа да әтейләре сугышта үлгән, әтейсезләрне-фәләннәрне алдылар инде, ә ҡалганнар квартираларга таралышып бөттөләр. Егерме щаҡрымны жәйәү йөрөйбез ий инде, ҡыш көнө ат юлынан ҡайтырга тырышабыз, ҡар яуса, жил-дауыл булса, ул юллар күмелеп китә инде, шунан аттың артынан йүгерешәсең инде әй, иптәшләрдән ҡалмасҡа тырышасың. Икенще сменада уҡыганда беззен дә интернат була ие ул, егерме щаҡрымны ҡайтырга кәрәк, күрше ауылда, ауылга житмәс борон Әржән тигән ауыл бар анда, шул ауылдагы туганнарга кереп жоҡлап ҡала торган иек инде, минең әвей ҡызганып, әйдә, балам, әйдә, балам, бүреләргә эләгерсең, ҡайтма, иртән ҡайтырсың әле, тип иртән ҡайтып китәм ие. Андагы уҡытыусщыларым турында бик әйвәт язганмын ана Фәридә Сабировна Имайкина-Мусина класс житәкщем булды, рус теле, әдәбиәтен уҡытты. Гүмер суҡмагым аның белән Озон Ялан мәктәбендә осраштырды, ул бәхетле йыллар өщөн мин аңа бик рәхмәтлемен. Иван Сергеевич Шарыгин, бу крещеный татарин инде тип әйтәсезме, атыйсызмы андый кешеләрне, аның китаплары миндә бар, әле суңыдан Перимдә йәшәде инде ул, Алланың рәхмәтендә булсын, аны әйткәнмен мин, минең бик эре хәрефләр белән язылырга тейеш булган остазым, тип

атағанмын. Әнә шул ун йыллык белем алғащ та инде тормошларым алға щакыра, ләкин ќайда барырға тигән щакта әлеге Фәридә апа, нишләп йөрөйсең, Камалова, мин аңа сөйләп бирдем инде, апаќайым, мына щакырыу килгән ие миңә, укырға китәргә инде, экзаменға килергә, Ќазанға кебек, Ќазанға барырға тейеш ием, мәйтәм, инде китәлмейм, щөнки мине ќарап үстергән ќартәнейем ауырый. Инде ни эшләргә тигән жердә торам әле, апа, тием. Әйдә, ти, Юрий Сергевич Габитовќа керәйек, тип мине житәкләп, Йософ Сәлимгәрәй улы Габитовќа алып керде, ул районо мөдире. Менә, ти, минең отличницам, нимес телен укыта алыр, пионервожатый булырға лайык. Миңә шунан суң ике мәктәпне әйттеләр ий, берсе – Үдик тигән мәктәп, әнә теге яќќа китте, сезнең группалар баралардыр әле анда, бик мактап-нитеп үткәрделәр хәзер сабантуйларын, әндә зур итеп, кисәгенән дә зур булды, район күләмдәге кевек. Берсе Озон Ялан мәктәбе тинеләр, Озон Ялан мәктәбе Бардадан кереп китә урман юлы белән. Миңә ике шушы мәктәпләрде күрсәттеләр дә, ә безнең Аќлыштан ул Озон Яланға урман аша ғына щығасың, уже анда ике-өщ щакрым ғына ќала. Урман юлын үттең исә, бүреләрдән ќурќмадың исә, мин анда теге, мындый мөгөзлө нимәкәй әле ул, ќыр сыйырлары, алар белән дә осрашып йөрөдөм әле, ќар яуған щакларда, пошой (мышы) тейләр аларны бездә. Ну шулай иттереп ун класс анда эшләдем инде, немец телен дә укыттым, рәсемнән дә укыттым, йыр да укыттым, хезмәт дәресләрен дә укыттым, физкультураға да тырыштым, анда таулар бик матур ий, тауларға щыға торған иек инде, анан соң минең дружина советы председателе булып, сигездә укыткан жигетем, унны бөтөреп алмады кевек ул, китте физкультура укытырға, тағын мында ќайтты ул, барыбер яңыдан осраштык без шулай итеп әнә. Ә Ќазанға китә алмауым тағын да инде мин, ике-өщ йыл мында эшләп алғащ, яңыдан ќайттым әле ќартәтей белән ќартәнейне ќарарға, әней юк бит инде өйдә, әней тегендә Үзбәкстанда да, Татарстанда уы, Әлмәтләрдә театрлар ащып, нимә нитеп йөрейләр инде. Шул нейгә... остановиться итәбез Камаға, Камада пароходќа утырып, ике кищ, өщ кищ, өщ сутка була инде у, вербушкалардан нитеп, китәсең Башкирийәгә, Уфаға, ә Кама буйы түбән китсәң, Ќазанға китәсең. Шунда үзебезнең район ќызлары белән таныштым, алар да укырға баралар. Алар баралар икән Алабуғаға, ә минеке билетым пароходта Ќазанға. Танышып киткәщ, әйдә, тейләр, минән йәшләр алар, ќайсы өщ йәш, ќайсы дүрт йәш, Роза белән шунан бу мәктәптә күрештек, тегенән берсе түгел, икесе Озон Яланда эшлейләр әнә шул ќызлар, берсе – математик, берсе – физик. Алабуғаға төшөп ќалабыз, тейләр. Төшөп ќалдык та Алабугаға, мин Сараш ќызы, бу ауылның ќызы булды ул, Фәүзиә тигән ќызым, исән әле, Аллаға шөкөр, ике ќызы ла невропатологлар, ә Фәүзиәсе ќарайып утыра, балаќайым, ќащанан бирле күргәнем юк. Шулай итеп, алар белән Алабуғаға төшөп ќалдым. Шунда укырға туры килде. Укый торғащ, әнә бит, анан соң теге ќартәнейем үлеп китте дә, ќартәтей үзе генә ќалды, ќызым, мин үзем генә йәшей алмам инде, тей. Өщ курсны бөтөргәндә, немец теленән госны биреп тормыйща, ќайтып киттем заочныйға заявление язып ќуйып, заочноға ќалдым, өщ курсны бөтөргәщ. Анда дүрт тә нищә генә ие, РСО-да биш йыл, мине беренще ике айда ук диктант яззырдылар да, дүртлегә яздың син, Камалова, әйдә, РО-ға күщ, анда дүрт кенә йыл, биш түгел, синә алдарак бөтөрәсең, әйдә, шулый ќодаладылар инде. Анда үзебезнең декан безнең районның апайы ул, мәрхүм инде, Аллаќайым, бик әйбәт нейләр булдылар алар. Менә шулай иттереп мин Ќазан урынынан Алабуғаға барып, Алабуғада, анан соң мында приказ алып, яңыдан теге авыйға кереп, Габитов авыйға, анда инде ул эшләмей, пенсияға китте анан суң, безнең йәшләр килде анда да. Шулый иттереп шушында ана, Сараштa ќалдым. РО-ны заочно бөтөрдем инде. Уже анда минең беренще ќызым туды шушы йортта. Бу йортноң теге яртысы магазин ие, әтейләре

суғышҡа киткәщ бу йортноң, хужасы инде, теге яҡны әле эшләп бөтөрмәгән булғаннар, унынщы йылда пожар булған мында, бик көслө пожар булған, ярты ауыл янған, утлар тегендә төшкәннәр, жәйге уаҡытта булған ул, ураҡ уаҡытында, бу йорт та янған, мының урынына ҡыш көнө төзөгән йортно, ярты яғын тора торған итеп алалғаннар, бу тәрәзә дә юҡ ие әле у щаҡта, теге яҡта урамнан керә торған магазин ие теге яғында, бу ишеге бар ие, но мин аны яңырттырдым инде, хәзерге заман ишек бу. Ә теге ишекнең шунда ҡыш, продавец тип инде, сатыущы мындағы минең ҡәйнә-ҡарщыҡ тивәйтәвез инде, әбей, ул да йәш булған инде, у уаҡытта дүрт баласы белән ҡалған бит, суғышҡа киткән дә ире үлгән, этейләре, безнең ҡартәтей инде.

– Ауылға ғына хас милли йолалар бармы? Тын тыңлау тураһында ишеткәйнек.

– Тын тыңлау бар алар. Мәлик как раз алтынщы апрелдә тыуған, тын тыңлый торған көн. Тын тыңлағанда, теге тимер нейгә табаға табағащ белән суғып, мында урамға килгән балалар, суҡырайығыз, тауышығыз бөтсен, шулай булсын, былай булсын, тип безне тыңлашып йөрөмәгез, тигәннәр инде, үзләренщә генә.

– Ауылға ингән ерҙә ҙууур ҡаҙан ултыра ул? Нимәгә ул?

– Ул фермадан килгән, безнең ферма ий тегендә, мең башлыҡ сыйырлар ие, өщ көтөү ий алар, ауылның көтөүләре дә өщәр-дүртәр ие һуңғы уаҡытта, теге урамнан үзе бер көтөү, тегенән берәү, теге яҡта икәү, шулай иттереп. Ә ферма ике яҡта да. Теге яҡтағыдан соң бы яҡта тағы яңы ферма төзөдөләр, ул бетте, колхозлар беткән жылы уже тарҡалды.

– Ә ул ҡаҙанды нимә өсөн ҡулланғандар?

– Теге ней, бозауларға аш бешерә торған булған кевек. Шыудырып йөрөй торған, үзе аяҡлы бит, тәгәрмәщле.

– Был яҡҡа ғына хас ниндәй һүҙҙәр бар? Өмөжө, шартлама?

– Ээ, ер еләге... Ана, ахырың, үземнең остазлар турында яздым да мин үзем остазға керәмме, булам микән, тигән сорауны үрин генә иттереп эщенә генә нитеп бардым.

– Бына үрин генә тигәнде беләбеҙ, әкрен генә, шулай бит?

– Ээ. Әнә анда элекке уҡытыу белән хәзерге уҡытыу аларны үземщә аңлатып язып киткәнмен инде. Анан район газетасына бирдем әле аны мин, щыҡмады әле у мәҡәлә. Тәк, әйткәнмен инде, үткән тормошта мәктәптәге дә, тормоштағы дә күп нимәләр үзгәрсә дә, үзгәрә бит инде, үзгәрмейщә булмый, основной законнары тип әйтейм инде, основной ҡануннары ҡала, только яңарышлар барыбер дә киләләр, әнә шушы исәптән әйткәнмен инде мин. Хәзерге безнең уҡыущылар, без үзебез шулай булғанбыз, мәсәлән, мин үзем шундый булғанмын инде, минең уҡыущылар шундый булдылар, күз алдында тотам бит инде барыбер, барысын да язып булмый аларны, бөтен нимәне күңелдәген щығарып та булмый, щығарырға да кирәкмей ҡай щаҡта, әйтәм инде, хәзерге безнең уҡытҡан балалар хәзер кемнәр икән инде нищә йыл. Мин илле йәштә туҡтап ҡалдым, утыз нищә йыл стаж белән, анан соң щирем дә булды, бер городҡа барғанда башҡорт жигете белән, Уфаның үзенән ие, Афғанстаннан ҡайтҡан врач ие, солдат, мин аңа «Мин әнейемне төшөмдә күрдем» тигән жырны өйрәтеп ҡайтардым. Мине ҡайтармады, только бөтен нимәне отменять итте, апа, мин сезне ваннаға керетеп үтерәсем килмей, мин килгәнще, мында уже ике кеше үлгән шулый, ванна ярамый, ти инде, әлеге мындағы врачҡа хат евәргән, мин ҡайтҡанщы уҡ. Мин мында ҡайтып кергәщ тә, ҡайттымы Камалова, тип мине көтеп тора ие. Мин шулай итеп анан ярты йыл ғына эшләдем дә, ҡызым Ҡазанда уҡый ие әлеге РТО-да, мында хәзер ул РТО-сында рус телен дә уҡымый, Перимгә күщте ул да, мин щирләгәщ, Ҡазаннан Перимгә күщеп, РО-ны филолог булып бетереп, хәзер инде балаларны ырый-мырый, тибез без, ыңғырашып эр, мәр-

ләрне әйтәлмей торған балалар йөрейләр, садикларға да йөрей ул, Султанай мәктәбенә дә, Таныпларға да бара садикларға, анда да уҡыта.

– Ырый-мырый нимәне аңлата, тинегеҙ?

– Логопед. Ике юғары белем алды ул.

– Һеҙҙең бер генә ҡыҙығыҙ булдымы?

– Икәү, ике ҡыз да бер улым. Зур ҡызым Чайковскийда, әнә бит мындағысы мәктәп урамнан артҡы яҡта анда.

– Оноҡтарығыҙ бармы?

– Оноҡлар күп, әнә бу улымнар, ул беренще хатыннан айырылды инде, анда өщ бала алып ҡарадылар, аларның балаларының балалары бар хәзер, алар рус семьяларынан Перимнән, әтейләре үлгәннәр дә, алып ҡарадылар инде. Ә үземнең Чайковскийдағы ҡызымның, медик ансы да, аның бишәү. Берсе ҡызы Ҡазанда, беренще июлдән отпускаға щыға кейәү, тип әйтте инде, ҡайтабыз, ти.

– Һеҙ кещкенә тиһегеҙме, битикей тиһегеҙме?

– Битикей, мындағысы битикей була.

– Өй тирәсе тимәйҙәр, өй щирәсеме, щүрәсеме?

– Өй шүрәсе. Балаларың күп былсын, ызба щүрәң һым былсын.

– Бына бит, һөйләшеп ултыра торғас, килеп сыға башланы ҡыҙыҡ һүҙҙәр. Балаларға нимә өйрәтер, теләр инегеҙ?Элек ҡартәнейләр нимә тип өйрәтә ине?

– Ҡызларға өй эшен өйрәтәсең инде, малайларға күверәк әтей кеше өйрәтергә тейеш була инде. Но әтейсез үскән балалар да бар әле аның, шу яғы бар, анда икенще төрлөрәк подход. Ҡай бер әней кеше әтейсенән дә күверәк бирә ала тәрбиә.

– Ниндәй тыйыуҙар бар һеҙҙең арала? Мәҫәлән, аяғыңды болғап ултырма – шайтан эйәләй, тигән һымаҡ?

– Андый тыйыулар бар ул, бездә дә булды ул. Аяғыңны селкетмә, тигән. Щелкетеп утырма. Анысы тәртипкә өйрәтеү инде.

– Ниндәйҙәр бар тағын? Һеперткене күтәрмә, көйәнтә аша йөрөмә...

– Атлама, күәнтәне атлама, тип. Күәнтә, тейләр аны. Әнә мин хәзер дин буйынща да байтаҡ барам бит инде. Бу округның ғына түгел, почти бөтен районның абыстайы мин хәзер, дипломым ғына юҡ, үзлегебездән өйрәнеп, әнә шулый ауыллардан өйрәнеп, мәщетләргә йөрөп инде, хәзер минең утыз йыллаптыр инде, уҡыудан туктағащ сразу башладыҡ. Мәйетне өйдән озатып щығарғаннан соң идәнне йыуалар бит инде. Әнә шуны нейләр, безнең дин кешеләре түгел алар, әлеге крещеный да түгел, щын урыслар булғандыр инде ул, ана Пищмень, безнең районға керә Пищмень тигән ауыл, шул яҡта безнең авзый татар инде, Мәликнең туғаны ие инде ул, ә жиңгей – маржа, идән жуарға мин дә ҡалдым инде, ағайны күмгәндә микән инде, жиңгәйне күмгәндә кевек, идәнне, тейләр, ишекнең төвөнән түргә тава жуасың. Мәйтәм, ансы арҡыры эш була, тим. Алай түгелдер? Сезнең яҡта алай түгелдер?

– Төрлөсә беҙҙә.

– Бу урысларДың нейедер ул, ишектән түргә таба барыу. Башҡортҡа ярамый торған. Хәзер дә түрдән ишек төбөнә таба булырға тейеш.

– Артыш яндыра инеләр, артыш яндырып сығалар...

– Ул артышны ҡадап ҡуялар аны шулай.

– Ә бына беҙҙә бала илаһа, йоҡлай алмаһа, артыш яндыралар, шулай итәләрме һеҙҙә?

– Юҡ.

– Бала һаташһамы, баҫлыҡһа, тиҙәр

– Басыла, басыңҡырый.

– Басыңҡырый – ул һаташыу була инде?

– Ээ, теге уяналмый, йә жоҡоға китәлмей торған сама була ул.

– Нимәнән була икән шул, нисек уйлайһығыҙ?

– Психика ул. Басыңҡырау ул оло кешелә дә була уы.

– Ә мәйетте бында нисек йыйыштыралар? Ерләү сәғәтенең сроктары бармы?

– Йылның уаҡытына ҡарый ул. Сыуыҡмы, жылымы, һауаға, яуын яуамы, яумыймы. Ә жомға көн булса инде, жомғаға ҡәдәр ҡуйырға тейеш, жомға сәғәт икенще яртыда уза бездә, менә аңа ҡәдәр ҡуйылырға тейеш. Әле без нейдә, Толбаш тигән ауылда, шушы Тол йылғаның башланған урыны ул, шу ауылдан өстәрәк башлана ул, шул ауыл матур ул, матурланған ул ауыл. Әле мин элегерәк аларға барған уаҡытларда, анда безнең ҡодалар исән ие, менә минең иремнең бер туған ағасы мында ғына тордо, хәзер аның ҡызы да малайлары ғына бар, үзләре үлделәр. Шунда Толбашларға безнең география уҡытущысы Зыя авый мәрхүм, алып бара торған ие балаларны. Мин алар белән йөрөмәдем, пионервожатыйым бар ие мында, ә үземнең ауылда йөрөдөм инде, Озон Яланда да йөрөдөм. Озон Яланның йылғасы – Барда йылғасы, Озон Яланға әллә ҡайлардан килә, йөз щаҡрымнар.

– Йәш сактағы йыр-таҡмаҡтар иҫтә ҡалмағанмы?

– Әле ул таҡмаҡлар дәфтәрен ҡарап-ҡарап утырдым да, күз күрмей бит хәзер, балаҡайларым, күз күрмей, күз нащар. Минең бер таҡмаҡ иҫтә ҡалған йәш саҡтан:

Бейе, бейе, Хәйбулла...
– Бейегән кеше ғай була,
Бейегән кеше ғай булмаса,
Ҡарт алаша тай була.

Безнең ауылның нейе дә бар ие, Адилов Кәрим бавай, ул мулла да булды, соңыдан шиғерләр яза ие, аның инде китабы тоже айырым щығалмады, балаҡайым, иртәрәк үлде. Хәзер инде шундай китап щығаралар, гел, гел, гел.

Сараш ауылында Хәлилова Сания Зaһит
ҡыҙынан (1941 йылғы) яҙып алынды

Шамкаев Рәлит Малик улы, 1972 йылғы

– Мин мең туғыз йөз житмеш икенце жылның икенце апрелендә тудым, Сараш ауылында. Шушы ауылда уҡыдым, шунда үстем, шушы мәктәпне уҡып беттем сиксән туғызынцы йылны. Шунан армия сафтарына киттем. Белоруссияда туксан икенце йылда хезмәт итеп ҡайттым. Ҡайтҡас, туксан икенце йылның авгусында менә шушы сез кергән мәдәниәт йортона эшкә кердем һәм бөгөнгө көнгә тиң ошонда эшләйем. Алла бирсә, августа утыз дүрт йыл була шушында эшләүемә. Бөгөнгө көндә мәдәниәт йортоноң директоры.

– Ғаиләгеҙ тураһында һөйләп китегеҙ әле?

– Мин туксан житенце йылны өйләндем. Туксан сигезенце йылны ҡызыбыз туды, Лилиә. Бөгөнгө көндә Пермь шәһәрендә эшлей, Ҡазанда уҡый, заочно. Ун дүртенце йылны улыбыз туды. Анысы әле туғыз йәш кенә була, бәләкәй.

Хатыным Гүзәлиә күрше ауылныҡы, Яңауылныҡы. Ике балабыз бар. Шушы ауылда тороп ятабыз.

– Ауылда нимә менән шөғөлләнәләр?

– Ҡайсы мал ҡарый, ҡайсы тауыҡ ҡарый, ҡайсы үзенең эше – магазин ащтылар. Шулыйыраҡ инде. Мәктәптә эшлейләр менә, клубта, администрацийәдә, күвергәге щиткә китеп эшлей, Лукойлда эшлейләр. Төрлө үзләренең һөнәрләре менән, кийиз басыущылар бар әле, кийиз итек басалар, мищ сығаралар. Андый һөнәрләр дә бар.

– Ауыл эргәһендә ниндәй йылғалар, тауҙар бар?

– Безнең ауыл аша ике йылға үтә. Берсе – Тол йылғасы, берсе – Сарашка йылға. Улар икесе бергә ҡушылалар. Ул шу Сарашка йылғасы ауылны икегә бүлгән инде элек тә. Беренще Сараш, Икенще Сараш тип атала, бы яғы – Икенще Сараш, йылғаның теге яғы Икенще Сараш тип атала инде. Тау безнең Ҡалатау мында, зур, Уралтау итәге тип атала инде. Элек Маяҡтау булған инде, маяҡ утырған элек, шул маяҡ буйынща сүләшкәннәр инде ут ҡабызып.

– Ниндәй хайуандар йәшәй урманда?

– Бездә булған инде ҡошойлар, бүреләр, айыу, рысь, ҡуяннар.

– Ауылға килмәйҙәрме?

– Юҡ. Төлкө килә, щибещ буа.

– Ауылға ғына хас йолалар, саралар бармы?

– Ауырыраҡ сорау. Үзенә генә хас йола... элек булған, хәзер юҡ. Сараш базары булған, базар ясағаннар жыйылып, бер көн. Үзләренең атҡан әйверләрен апщығып сатҡаннар. Хәзер андый йолалар бар тип әйтмейм ауылда, үзенә генә хас булған.

– Балаларҙы ҡурҡытып теге йәки нимәнән тыйыуҙар бармы?

– Юҡ, андый нимә булса, белмейм мин. Бавай килә, бавай килә, тип әйтәләр ие, бавайдан ҡурҡавыз инде. Хәзер дә бит инде ишек шаҡыйвыз да, бавай килә, тип, бала тыңнамаса, әйтәвез инде шу бавайны.

– Хоббийығыҙ бармы, яратҡан шөғөлөгөҙ?

– Хоббийым күп, барысын да жаратам. В основном бакща инде, бакща белән, бакщада яратам, бакщада эшләргә, ултыртырға, үстерергә. Әле заводить итмәгәннәре, артканын, аквариум инде, балыкларны карыйым хәзер.

– Нимәләр үҫтерәһегеҙ?

– Барын да үстерәбез. Бакщада нимә үсә, барысын да, щищкәдән башлыйбыз, кәртүгенән бетерәбез, бәрәңгесенән.

– Үҙегеҙгә мөһим булған темаға берәй нимә һөйләгеҙ әле? Ауыл тураһында, мәҫәлән?

– Нимә сөйлейем инде. Ауыл әкрен генә бөтеп бара, колхозлар бөтте, эш юк, йәшләр калмый, щығып китеп жыялар, әкрен генә ауыл кәмей, маллар юк хәзер, көтөүлекләр юк, көтөүләр юк, кеше дә аз ғына. Бөтен жирдә шулайдыр инде у, замана шундый.

– Аквариум тураһында әйтеп киткәйнегеҙ, ниндәй балыктарығыҙ бар?

– Меченосец, тернеция, сом пока.

– Сом балығы һеҙҙеңсә нисек була?

– Шамбы, но былый сом тип әйтәбез, йылғада шамбы тип әйтәләр инде. Былый сом. Но аларны алып торасың инде, алар үлеп торалар. Төрлеләре булды инде аның. Менә клубыбызда бүген безнеке ветераннар советы эшләп килә. Алар безгә булышалар постоянно жырға, бейеүгә, үзләренең кружоклары. Менә хәзер СВО-ға помогать итәләр, киләләр, пуыл буйынща помощь жыябыз инде, анда маскировочная сетка үрәләр хәзер, повязкалар тегеп бирәләр. И кружоклар, балалар йөрөйләр, танцевальный кружок дүртәү, театральный кружоклар, хореографический кружок, фольклор кружок, алар белен эшлейбез, ауылларға концертлар белен йөрөйбез.

– Мәктәптә нисә бала укый? Нисәнсе класка тиклем укыйҙар?

– Мәктәптә тощносын директор үзе әйтер, ике йөздән артык, садик белән бергә. Мәктәп ун беренще класка тиклем, средний. Но быйыл Төнгүк белен бергә укыдылар инде. Яңы мәктәп төзөлә анда, күргәнсездер әле. Мында йөрөтөп, мында укыйлар.

– Ауылда иң оло кеше кем?

– Ауылда иң оло апаға туксан алты йәш булмаға тейеш. Берсе үлде, йөз дә бер йәш булыр ие. Хәзер туксан алты йәш, Касимә апа, фамилиясы – Киндяшева. Берәү ветеран авыйыбыз бар, йөрөмей инде, биш йыл ята ғына, ветеран берәү генә калды. Укытыущылар йылы булғас, өщәү оло укытыущыбыз бар, берсе – утыз өщнөң, утыз дүртнең, утыз алтынықы, шикелле, исән әле өщөсө дә.

– Һеҙҙең ауылға ғына хас һүҙҙәр бармы?

– Юктыр, бары да бердер инде. Кый инде безнең, кыйны кыябыз инде.

Сараш ауылында Шамкаев Рәмил Малик улынан(1972 йылғы) яҙып алынды

Солтанай ауылы

Мансурова Нәзилә Матдин ҡыҙы, 1958 йылғы

– Мин – Мансурова Нәзилә Матдин ҡызы, мең туғыз йөз илле сигезенще йыл тыуғанмын Үдик ауылында, Елпачиха, значит.

– Был Солтанай ауылының тарихы, йолалары буйынса нимәләр әйтә алаһығыҙ?

– Солтанай ауылының тарихын Гөлжихан апа беләә аны, ике-өщ ызба аша йәшей. Мин үзем башҡа ауылныҡы былғащ, мында, бу ауылға, кейәүгә щыҡтым да тороп ҡалдым инде.

– Туй йолалары нимә менән характерлана?

– Йолалар тоже күп туйда. Ҡыз кешене алып ҡайтҡащ, егет кеше иң беренше әтей-әнейләренә күрсәтә дә, аннары әтей-әнейләре белен ҡызның яғына ҡунаҡҡа хәбәргә китәләр, хәбәргә китә, тип әйтәбез инде без аны, разрешение-нейләр шунда аласың инде, барсын да, туйларын-фәләннәрен сөйләштереп ҡуясың, ҡайщан була, нисек була.

Үзем мин мында фельдшер булып эшләнем инде пенсияға щыҡҡанщы, ирем үлеп китте, ике балаларым бар, берсе Перимда, берсе тоже бында, күршегә кейәүгә щыҡты, мында тора.

Солтанай ауылында Мансурова Нәзилә
Мәтдин ҡыҙынан (1958 йылғы) яҙып алынды

Мәсәғүтова Гөлйыһан Ғәзихан ҡыҙы, 1942 йылғы

Мәсәғүтова-Нурбәкова Гөлйыһан Ғәзихан ҡызы. Былый туған көн минем ҡырҡ икенще йылның ун алтынщы декабре, ә язылған документта бишенще январь ҡырыҡ өщөнщө йыл. Ҡаты суғыш барғанда Великие Луки янында әтейем яраланған да, аннан контузия алып госпитальда ятҡаннан соң ҡайтарып жибәргәннәр ауылға, ауылда күп кенә булған, бер алты айлапмы булған, аннан ҡабат суғышҡа жибәргәннәр, тағы суғышҡа киткән. Шул уаҡытта мин формалашып ҡалғаным инде. Әтейнең ул уаҡытта бу бармағы, шикелле, бармағы

өзөлгән инде, анан икенще тапҡыр барғанда уже Ленинград блокадасына эләккән. Блокада өзөлгәнще шунда Ленинградта булған.

Муйыннан сасып яттыҡ без, ащ, бер нимә дә юҡ, тип шушылый сүлей торған ие әтей. Ул уаҡытта инде мин бәләкәй генә әле, кещкенә генә бала. Аларның әней белә сүләшкән уаҡытларын тыңлап ятасың инде. Ҡай берләре истә ҡала, ҡай берләре юҡ. Бер заман шу нейдә, окопта ятҡан уаҡытта, сасып ятҡан уаҡытта, көн дә иртә белән, ҡыш айында инде бу, бер оло тыщҡан, күсе тип сүлейбез башҡортща, башҡортща күсе, ә без крыса тип сүләшәбез, оло тыщҡан тип әйтәбез. Шушы оло тыщҡан көн дә килә дә былар янынан китә инде, как будто эшкә, ә кищ көнө ул шул юлы белән киренән ҡайта. Бер өщ көн, дүрт көн шулый ҡабатлана, анан әтейләр шушы тыщҡанның эзенән, күсенең эзенән бара, асып ҡарасалар, анда үлгән ат ята. Шушы үлгән ат итен ашарға бара икән күсе. Шушы атны ҡазып алғаннар да, анан солдатлар пешереп ашағаннар инде. Шушындый ащлыҡ уаҡытларны блокаданан үткәреп, блокада өзөлгәннән соң Калининград фронты аша, анан Берлинғаща барып житмей, берлинға үзенә кермей, Берлин шәһәренән йөз дә ҡырыҡ биш километр үтеп, анда безнең Эльба йылғасы, шикелле, Эльба ярына хәтле барып житә. Суғыш тамамланғаннан соң да әтейне шунда ҡалырға ҡушалар эшкә, әтей семьясына ҡайта. Ә миңа исемне әтей ҡуштыра, ул уаҡытта үзе Ленинградта, элемтә өзөлмей барыбер. Ул уаҡытта солдатларға тәмле исле таратҡаннар сабын, «Гөлжихан» сабыны, ул тәмне исле сабын ул. Аның сумкасы зур сумка-портфель ул, кожадан эшләнгән портфель, шунда йөрөткән сабынын, ул сеңеп бөткән ие портфеленең эсенә, шул портфель эсенән һаман да аңҡып тора ие «Гөлжихан» сабын исе. Ә суңынан ул мин уже мәктәпләрдә уҡыған уаҡытта ул «Гөлжихан» исемне түгел ие, «Кармен» тип атала ие ул сабын. Хәзер ул – «Кармен», духийы да, одеколоны да бар ие аның, «Кармен»ның, хәзер вообще юҡ инде алар, истәлек булып ҡына ҡалды. Аның шундый картинкасы, сүрәте, бигерәк тә матур ҡыз сүрәте тора ие, шушының истәлегенә Гөлжихан тип ататтырған әтей. Гөлжихан – күптәннән килгән исем ул, Индиянан, Индия яҡларынан килгән исем ул. Какая-то принцесса была там, Индийәдә, әнә шушы исемнәр алар. Ә әнә сездең яҡтан булып жите тапҡыр экспедицийәгә килде Йосопов Ринат, үлде инде, аны беләсездер, профессор. Энтомолог та уы, археолог та уы, шушы ҡәберлекләрне ащып, шунан үлгән кешедәрне... Шундый безнең өщөн бик күренекле бер кеше инде. Соңонан килгәндә Султанайға, ир кешеләрнеке ҡанын алды ул, сездәге ҡан группа бер ҡан группаға да оҡшамаған, Индия, Ҡытай яҡларындағы группаға ошаған, тип сүләде инде ул. Шуңа әйтәм, шу Индия яҡларынан безнең именно Султанайдағы ирләрнең ҡаны икенще төрлө, тип сүләде. Но соңонан ул килмәде, мин аның информациясен соңонан белмәдем. Мына шушындый минеке хәзер семья, беренще баласы аның Максима, теге әтей безнең политик ий, Маркс хөрмәтенә Максима тип атаҡан инде. Ҡалғаннар минеке энекәщләр Илфат, Хәлил, сеңлем берсе Үәфилә. Без биш бала.

– Тәүгеһе, Максима, ул ҡыҙыҡай инде?

– Ҡызыҡай, апай була. Соңонан ул үзенеке исемен Мәрйәм тип ататты инде, искещә булсын, тип. Ә мин аңа бер уаҡытта да Мәрйәм, тип әйтмәдем, әтейемнең истәлеге, әтей ҡушҡан, әтейнең исемен нигә үзгәрттең, мин үзгәртмейем, тинем. Син минең өщөн Максима. Шундыйыраҡ характер да, шундыйыраҡ үземнеке. Тағын сезне нимә борсой, нимә ҡызыҡсындыра?

Безнең ауыл Султанай бик күренекле, башҡорт халҡы өщөн дә, Башкирия, Татария өщөн, башҡа төбәкләр өщөн иң алдынғы тип әйтейемме күренекле, алдынғы, боронғо ауыллардан тора. Элек-электән үк мең дә сигез йөзөнщө йылларда уҡ, мең сигез йөз

утызынщы йылларда аның ике мәщете булған, мәдрәсәләре булған. Андағы хәзрәтләр мәдрәсәдә иске ғәрәп телен өйрәткәннәр. Элемтә көщлө булған башҡортлар белән, безнең истинный башҡортлар бу, башҡорт жире. И патшаға хезмәт иткән уаҡытта да суғышҡа алынғаннар казаки, башкирские казаки. Башҡорт казаклары үзләренең атлары, ҡоралларры, өс кейемнәре белән суғышҡа барғаннар, шул исәптән житенще кантонда торған минеке ҡартәтейем дә бер мең сигез йөз утыз иkenще и утыз сигезенще йылларда суғышҡа алынған патша армийәсендә, патша армийәсенә йәрдәмгә баралар. Башҡорт казаклар айырым үзләре генә барып кергәннәр былар суғышҡа, руслар белән ҡушылмағаннар. Башҡортлар килгәнен әллә ҡаян сизеп торғаннар инде. И иң төз атущы шушында Султанайда Шадыр исемле кеше төз атҡан. Никольскийдан килдегез хәзер сез, әме? Ниндей ауылда булдығыз мыңа хәтле?

– Усть-Ашап.

– Усть-Ашап – арлар алар, удмуртлар, истинный удмуртлар ауылы, потому что аларға бүленеп бирелгән, аларның жирләре булмаған, мөрәжәғәт иткәннәр мындағы хәзрәтләргә, старосталарға, и аларға Ғабдуҡаевларның жире бүлеп бирелгән, шулый килеп щыҡҡан Усть-Ашап. Сез булдығыз Эщлектә, әме? Эщлек ҡайда-ҡайда, Султанай ҡайда-ҡайда. Шадыр тип әйткән кеше шушы Ҡалатаудан уғын атҡан, уҡтан атҡан, уҡ барып төшкән Эщлеккә хәтле, шундый төз атҡан. И сез тарихны беләсез, раз башҡортлар булғащ, Францийәдә дә нищек иттереп манарада башҡорт үзенең уғын ҡалдырған. Әнә уы күренеп тора, безнең башҡорт гвардия, тип әйтәбез, башҡорт казаклары алдан йөрөгәннәр алар. Үзләренең костюмнары, үзләренең суғыш ҡоралларры, үзләренең тотошлары белән бер кемдән дә ҡурыҡмый торған батыр солдатлар алар, баш бирмей торған, и характерлары да шундый аларның. Минеке Хисрабашир ҡартәтей шулый ике тапҡыр булған суғышта. Нурбәк, анан Ғәбделнасыр, Ғәбделнасырдан – Хисрабашир минең, анан Хисрабаширдан – Ғәбделғәлләм, Ғәбделғәлләмнән – Ғәбделбарый, Ғәбделбарыйдан – Ширғәзихан, Ширғәзиханнан – Гөлжихан, Гөлжиханнан – Гөлүсә, Гөлүсәнән Илнар туды, шуның хәзер ҡызы бар инде Йәсмин. Ун быуын щығарып ҡуйдым мин сезгә. Ыут шушылай. Бу башҡорт жирләре..., Султанай ҡайсы яғынан тағы таныҡлы, мең дә сигез йөз утызынщы йылдан мең дә туғыз йөз егерме дүртенще йылға хәтле мында күренекле шәхес Ғата хәзрәт Мансуров йәшәгән. И Мансуров Ғата хәзрәтнең жирләре тип әйтәбез, Дубовая гора тип әйткән жирдән алып у сез Эщлектән ашағы ауылны әйтәм мин хәзер, Осаға хәтле и Казанкадан Чернушкаға хәтле жирләр барысы да Ғата хәзрәтнеке булып торған. Ни өщөн шушылый? Руслар татар жирләрен бик нығ ҡысырыҡлап килгәнгә, шушы Талҡанлыға күщереп ултыртҡаннар татарлар башҡортларны, Габдукаевлар, Сарманаевлар – шулар күщереп ултырылған. Ә бу яҡтан ҡысырыҡлап килгән руслар күщереп ултыртҡаннар бардыҡҡа килгән Пищмен ауылын, бу яҡҡа бардыҡҡа килгән, Казанкадан соң ниндей ауыл ие әле, әллә ниндей... Руслар просто божраға алғаннар әнә бу территорияне. Ә бу яҡтан Үдик, Үдиктән соң уже рус ауылы Крымово килә.

– Божра нимә ул?

– Ҡамалыш, ҡамалышта ҡалғаннар инде. Бу яҡтағы мосолманнар барысы да. Но үз телләрен, үз диннәрен онотмағаннар. Традиция шул килеш саҡлана, бара. Үәт, Султанай тарихы шушы. Бу территориянең мәғнәсе шулыйыраҡ.

– Султанай ауылының исеме ҡайҙан барлыҡҡа килгән?

– Султанай исеме безнеке иң беренще... Султанайныҡылар Мәмәле тигән жирдә урыннашҡаннар, Мәмәледә урыннашҡаннар, Мәмәле жирендә сазлыҡ, берсе яҡта анда Башап йылғасы аға, бу яҡта ҡуйы урман, маллар күп юғала торған булған инде. Бер арада

бер семья, шу Султан исемле кеше хатыны белен малын эзләп йөрөгән уаҡытта шушы Тол йылғасына килеп щығалар инде. Тол йылғасына килеп щығалар да мында тынысщыраҡтыр, тип, тегенән мында күщеп утыралар, күщеп утыралар да мында йәшей башлыйлар Султан семьясы белен. Бер ара Щүп Ҡыпщаҡ тип әйтәбез без, бураның щапҡаннан соң килеп щыға торған щепки, щепки летят, ти урыслар, ана шул щепкиларны күреп ҡала да шуның буйынща йылға буйлап юғарыға күтәрелеп ҡарыйлар, анда Танып, анда тоже кешедәр йәшәгәнен күрәләр и шушы ауылны Тан тип атап ҡуялар, танышыу хөрмәтенә. Танып – ул татар ауылы, хәзер ике төрлө анда, башҡорт ауылы да, башҡорт та, татар да и ҡәберлекләр дә шулый. Шушы Султан бер тапҡырында, ну семьясы инде балыҡ тотоу белен, аущылыҡ белен шөғөлләнгән, бер балыҡты алған уаҡытта Султан суға батып үлә. Шунан Султан... аның хөрмәтенә шушында йәшәгән кешеләрне Султанайныҡылар, тип йөрөтә башлыйлар, ә хатыны бер арада “син мине тол ҡалдырдың, син дә тол ҡал”, тип үзе суға ташланып, батып үлә, хатыны да. Аның хөрмәтенә, тол хатын хөрмәтенә йылғаның исеме Тол тип атала. Мына Султанайның тарихы шушылай.

– Ниндәй тауҙар, йылға-шишмәләр бар эргә-тирәлә?

– Ҡалатау, әнә мында щыҡҡан ыңғайы күренә торған тау – Ҡалатау, бик бейек булғанға, теге зор ҡалалар кебек булғанға, Ҡалатау, тип әйткәннәр. Арларның, арлар ҡырында бик бейек тау бар, Ҡалатаудан соң килә Ар тау, анысы Ар тау ғына түгел, Маяҡ тау, ул Ҡалатауға ҡараған уаҡытта да бийегерәк һәм анда жите ғазизләрнең берсе күмелгән булмаға кәрәк, шуңа күрә бу тау Маяҡтау тип йөрөтөлә инде. Йылғаларның исемнәре төрлө-төрлө. Йылғаға килеп ҡушыла безнең Мәмәле, Нөнө тип әйткән ике шишмә, Кеще Нөнө, Оло Нөнө бар. Анан соң кещкенә-кещкенә шишмәлекләр берсе безнең, нищек атала ие әле у, Щыпщыҡ шишмә тиләр берсен, берсе – Йуан ботаҡ, ботаҡлары йуан булғанға Йуан ботаҡ шишмә, берсе – Суыҡ шишмә, сыуы суыҡ, аның ағып щыҡҡан жире дә бик ҡызыҡ ҡына, тау, ике ҡул, шул тау ҡырыйыннан ағып щыға да бераз бара да юҡҡа щыға, түбән төшөп китә, барып ҡушыла инде Кеще Нөнөгә. Шушындыйлар. Ә сез ана Талҡанлы яҡтан килдегез, безнең анда бар жыйын урыны, Никольский белен Султанайныҡылар жир турында низағ килеп щыҡса, спор килеп щыҡса инде, шушы жыйын урынына барғаннар, аларның жыйыла торған урыны... ох ты, исемен онотҡанмын да, әйтәлмейем дә. Может, сүләшеп утыра торғащ, килеп щығыр. Анан бирегә таба килә башладың исә шул жыйын урынынан, Сәфәрбағыр тип әйткән урын бар, ул юл килә дә былый иттереп, шушындый ай кевек тора, жире шундый. Сәфәр исемле кеше шушы шишмә ҡырыннан таудан, тау анда бик бийек булып тора, мында яр бу яғында аның, баҡыр щығарған, ручная работа, үзенең кещкенә генә медеплавильный завод түгел у, ущаҡ ҡына булған, алар ҡул белен эшләнгәннәр, Сәфәрбағыр тип әйткән жир ана шул. Баҡыр щығарған, шуңа шушы урын атала Сәфәрбағыр жире тип. И шишмәсе дә шунда, шишмәсе дә бик тәмле, но ул жир аномальная зона кебек, тота, шунда йыш ҡына кешеләр үлә. Авариялар шунда була. Сез Талҡанлы яҡтан килдегез, Эщлек яғынан килдегез, шул юл өстендә уы, шунда, исән-сау у жир, ҡайда китә уы. И жирләре дә аның тау башларында да ҡызыҡ аның. Анан киләбез, Мәмәле, әнә шушы Султанайның беренще урыннашҡан урыны, ә Мәмәленең шишмәсен хәзер барыбыз да алабыз эщәр өщөн, суын ҡуйдым мин аның ҡайнап щыҡты. Ә бу Мәмәленең ҡырында йәшәгән әвей, шушы әвей бу жирдә йәшәгән, жил иккән и шишмә ҡырында йоды табылған, тип әйтелә инде. Тоже изге шишмәләрнең берсе тип атала инде, йөрөтәбез, эщәбез шушыны, бик чиста, бер ниндей дә ҡушымтасы юҡ, баҡырғадыр, тимергәдер, ниндейдер тозларғадыр бай түгел, әйвәт, чиста шишмә.

– Ауылға хас ниндәй йырҙар-таҡмаҡтар бар? Бәлки, йырлап күрһәтерһегеҙ?

– Жууҡ, ҡызлар, хәзер инде безнең бәйетләр онотолоп бара, у бәйетләр бит үзең щығарған бәйетләр алар, андый бәйетләр бар алар, күв алар. Әвейләр бөткәщ, аларның таҡмаҡлары да бөтә. Сараштa, әнә, ней бар безнеке, Мәүлидә, бер аз таҡмаҡлар беләдер.

Шохтил тип әйткән исемне ишетә беләсезме, марьин корень, марьин корень беләме сез, пион беләсезме, пионның дәү энейсе шохтиль.

– Ә дегәнәк шундайырак итеп әйткәйнеләр?

– Тәгәнәк у, дегәнәкне, әйтәм хәзер, шайтан таяҡ у, дегәнәк – шайтан таяҡ у. Ни өщөн шайтан таяғы, аның әнә шушындый шиплар япрағында әнә шушындый торалар шайтанны китермәскә, шайтан суға торған таяҡ у. Шөкмитне әйтергә тырышасыз, шөкмите, анысы, хәзер әйтәм, рущща нимә әле у, ох ты... Лопух есть лопух, матур щәщәге щыға аның, сез аның щәщәген күргәнегез юҡ, ҡызлар. Лопух – иң матур щәщәкләрнең берсе, даже экиәте дә бар аның, «Сандуғащ һәм лопух» тигән, сандуғащ ғашиҡ була шушыңа, шундый матур, аның щәщәге килеп щыҡҡащ, аның яфрағының шушы ощларында энже кебек матур ап-аҡ, жем-жем итеп тора, щыҡ жемелдәгән кебек, ә анан астараҡ уже йәшел, ә анан алай-алай бик йәшел матур сарғылт булып китә, интересный шундый щәщәк, хәзер кисеп ташладым мин аны, щәщәк атмаған ие әле. Лопух дегәнәк түгел, сез әйтәсездер дегәнәк, но дегәнәкне күрсәтәм мин сезгә, әгәр дә баҡщада булса, күрсәтәм мин сезгә аны, шохтилен дә күрсәтәм. Шохтиль – дикий пион, пионныҡы дәү энейсе. И лечебное свойствосы күп аның.

Йыраҡмы, яҡынмы
Атҡан уғым юғалтма,
Син онотсаң, мин онотмам,
Минән күзең юғалтма.
Син онотсаң, мин онотмам,
Минән күзең суытма.
Ағизелдән ағып килә
Сания тигән карап,
Мине исегезгә алырсыз
Шушы урамға ҡарап.
Мине исегезгә алырсыз
Шушы урамға ҡарап.

Бусы – әтейнең жыры.

– Афарин! Беләһегеҙ тағы, беҙ беләбеҙ.

– Бейек тауға менгән щаҡта
Өзөлә ҡамыт бауларым,
Өзөлмей ҡанат бауларым,
Өзөлә йөрәк майларым.
Өзөлмей ҡанат бауларым,
Өзөлә йөрәк майларым.
Ағиҙелдән ағып килә
Сания тигән сабын.
Берәү булса, үләр ие,
Әлдә мин, мескен, савыр.

Ағиҙелдән ағып килә
Сания тигән сабын.
Берәү булса, үләр ие,
Әлдә мин, мескен, савыр.

– Тарихты күп беләһегеҙ, ҙур рәхмәт Һеҙгә!

– Потому что тарих белә шөғөлләнгәщ, шушы Ғата хәзрәт буйынца бик шәп эшләр эшләнгәщ...

– Ҡайҙа уҡынығыҙ ул?

– Ҡазан, Ленин исемендәге университет, тарихщыға уҡыдым. Тарих уҡыттым, география уҡыттым.

– Даталарҙы бик һәйбәт белгәнегеҙгә аптырап ултырабыҙ шул.

– Бу бит минең тарих. Нищек итеп онотасың аны. Минең үземнең биш балалар, алты ие, ике ҡыз, өщ малай, ун дүрт унуғым бар, дүртәү унуҡщоҡларым бар.

– Нисә йыл уҡыттығыҙ мәктәптә?

– Утыз туғыз йыл, ҡырҡҡа тутыра яздым.

Солтанай ауылында Мәсәғутова Гөлйыһан
Ғәзихан ҡыҙынан (1942 йылғы) яҙып алынды

Сөжән ауылы

Ғәлиева Сатира Шаймөхәмәт ҡыҙы, 1950 йылғы

Мин меҙ туғыз йөз илленсе йылныҡы ун сигезенсе февралендә Уйын районының Толбаш ауылында туғанмын мин. Мин – Ғәлиева Сатира Шаймөхәмәт ҡызы. Но мында үскәнем мин. Әней мине алып ҡайтып киткән анан ике йәш ярымда, әтей белен килешәлмәгәннәр инде. Мине әней үзе генә ҡарап үстерде. Ҡартәнейдәр бар ие, ҡарт ҡартәней бар ий, ҡартәней бар ий, дүрт поколение йәшәдек без бер йортта. Аннары шушы ауылда кейәүгә щыҡтым инде үзебезнең, утыз алты йыл торғащ инде ана ҡый уафат булды ирем. Егерме ике йыл элек. Үзем генә йәшейм хәзер, балалар белен, балалар килеп торалар, алар эшлей әле эшне. Үзем хәзер миә житмеш дүрт йәш була. Үәт шулый йәшейем.

– Бала сағығыҙ нисек үтте? Ниндәй уйындар уйнай торғайнығыҙ бала сағығыҙҙа?

– Бала щаҡта безнеке бик шәп, яслегә йөрөргә яратмадым мин, гел ике шушы ҡартәней ҡарады мине. Гел мин уйнамаға щыҡмаға сорыйым ий, ҡартәней әйтә ие, суға барып уйнаған бул, су ташып уйнаған бул, сыйырны көткән бул, ну шундый уйыннар уйна тип әйтә ие, тормошобозноҡо теге нейләрен эшен эшләтмәгә инде.Миңке күршедә уланнар булмады. Әнә ҡый мин теге ощта, ощ яҡта миңке бер әнейнеке бер туған сеңлеләре тора ие, шул аның балалары белән уйныйбыз ие без, гел шунда барам ие алый, буйы белә жибәрмей ие ҡартәней. Баҡща утаған бул, тиеп, су ташып уйнаған бул. Былый кещкенә щаҡта уйнап үскәнне бик хәтерләмейм мин. Шулый да сигез класты бөттөм дә мин, Солтанайға йөрөп уҡып, аннары анда туғызынщы класҡа Бардаға әни жибәрде ие мине уҡымаға. Мин әнейне жәлләп, әней фермала сыйыр сауа ие, әнейне алыштырдым, сигез класны бөткәщ, ун биш йәштә. Ун биш йәштә сыйыр саумаға йөрөдөм, көнгә өщ мәртәбә сауабыз ий сыйырларны, ун биш бөртөк сыйыр бар ие группада. Әней ызбаны эшләмәгә кереште, әнейнеке уаҡыты юҡ ие колхоз эшенә йөрөмәгә, шуңа мин әнейне жәлләнем дә, уҡымый ҡайтып киттем. Фермада алты йыл бер төн алмый, бер көн ял алмый, бер көн отпуска алмый, шунда алты йыл эшләдем, сыйыр саудым. Гел алдынғы булдым, шунан эшнең ауырлығын тойдом да мин, белдем дә, уҡымаға башладым. Шушында уҡый торғащ, Бөрөжлө ауылға мынан биш километр, шу асфальт буйда тора Бөрөжлө ауыл. Шунда фермадан ҡайтам сәғәт сигездә кищке, жийәү китәм Бөрөжлөгә кищкедә, кищке уҡыуда ун бер класны бөттөм шунда, гел бишкә генә. Кищке уҡыу белән ун бер класны бөттөм сигездән соң, ун класны, ун бер түгел ий у щаҡта. Ун класны шунда бөттөм дә мине авый алып щығып китте Перимгә ун класс беле, элек паспорт бирмейләр ие бездә. Абый нищектер паспорт жүнәтте лә, алып щығып китте Перимгә эшкә. Анда Перимдә урынлаштым. Мынан миңке озаҡ сүләшкән егет бар ие. Мин аны армияға озаттым. Бер йыл сүләштек тә, армияға озаттым. Шул әйтә, ҡайт ауылға, тей. Ул армияға китте, өщ йыл хезмәт итте дә, ҡайтты да, минең янға барған, әйдә ҡайт, ҡайт,

ти, мин әйтәм, ҡайтмыйым. Шунан мында эщ әзерләп, сельсовет председательлары белен сүләшеп, мине телеграмма беле щаҡыртып алдылар, ауылға, дом культураға эшкә ҡайт тип. Ҡайттым да, районға бардым ий, районда әйтә, мин сине Сөжәнгә ҡуймыйым, Сараш ауылға ҡуям художественный руководитель итеп, тей. Шунан анда эшлей башладым, и шушынан соң сүләштек тә шушы егетем белә, торған иптәшем инде белә, ҡушылдыҡ, биш йыл йөрөшөп, сүләшеп алыштыҡ та, мына утыз алты йыл йәшәп ҡалдыҡ и уафат булды. Аннары шунан, ун класны бөтөргәщ, мин аңа барғащ, шушы тормошҡа щыҡҡащ инде, малай тыуды миңке. Малай тыуды да, алты айлыҡ булды, мин уҡымаға кердем заочно бухгалтерлыҡҡа, Кунгурға. Заочно уҡыдым да дүрт йыл, эшлей башладым счетовод булып. Аннары бухгалтер булып эшләдем. Щиткә щығып киттек, миңке уже ҡулда диплом да бар ие. Ҡазахстанда тордоҡ алты йыл, и шунда мин бухгалтер булып эшләдем. Ҡайтып киттек, әйдә ҡайтабыз, ти, ауылға, ти, ызба төзөп ҡалабыз, уланнар кещкенә щаҡта, ти. Анда барғащ, тағы берне ҡыз таптым мин. Ике ҡулда уланнар. Ҡайттыҡ та шушы ызбаны эшләдек. Щығып киткәнще дә без ызба эшләп ҡуйдыҡ ий, жуғарғы ощта, зор тоже ызба. Ҡайтҡащ, тоже шушы ызбаны төзөдөк инде. Ҡайттыҡ та Ҡазахстандан, колхоз председателе әйтә, Сөжәндә йәсле астыр, Сатира апа, ти. Бер ҡутарылған здание уы, элек мин бында счетовод булып эшләгән щаҡта уҡ у йәслене эщләделәр ие. Аны сдавать итәлмәделәр государствоға, тупсалары бийек булып ишекнеке, тупса тигез булмаға тийеш тип, ащалмадылар. Без щығып киткәщ, бер картуп базға әйләндергәндәр ий аны, йәслене, учреждениены. Ҡайттым да, шушыны, тәрәзәләрен уже аҡтарып бөтөргәннәр, ишекләре юҡ, анда кафе бар. Әле сез ҡайсы яҡтан килдегез, клубтан килдегезме сез? Клубҡа ҡаршы ие у йәсле. Шуны ащтырдым, егерменще июндә башладым эшләмәгә шушы эшне, тәрәзәләр ҡуйдырып, ишекләр, бөтөн әйберләрне дә эзләп алдым. Бөтөн эшне эшләнем дә дүртенще ноябрьдә йәслене ащтырдым. Нищә айның эщендә ошо штукатурить итеп, сырлап, түләп, анда йәслегә аз ғына кәрәкмей бит, анда бөтөн – урындыҡтырмы, постель, ҡашыяҡ, сауыт-саба – бөтөн нимә кәрәк. Ҡырҡ өщ уланнар булды шушы ауылда, йәслене ащтырдым, жигерме алты йыл эшләдем шушы йәследә заведующий булып. Районының заведующийы әйтә, безгә бухгалтер кәрәкмей, ти, ҡызларыңны уҡытып жыйдың хәзер, ти, воспитателгә, ти, хәзер ҡызларыңны ҡуям заведующий итеп, ти, әгәр уҡымаға кермәсәң, ти. Мин тағы педагогическийға уҡымаға кердем, заочно. Заочно уҡыдым, ҡырҡ биш йәштә бөттөм шуны. Аннары шунда эщләп щыҡтым ие, жегерме алты йыл. Ҡырҡ өщ йыл стажым бар. Инде хәзер пенсийәгә дә щыҡҡащ та, өщ йыл эшләдем. Сигезенще йылда туҡтадым, хәзер инде әнә ҡый нищә йыл, егерме йыллап, ащыуым да килмәсә, пенсийәдә утырам. Өйдә генә, шушы азыраҡ маллар ҡарап, у щаҡта әле, йәследән туҡтағащ, икешәрне үгезләр ҡарадым, сыйырлар ҡарадым, Нәҡип булмаса да, иптәшем булмаса да. Хәзер щибеш балалар, щибещләр, шундый нейләр генә ҡарап ҡына ултырам инде, үзем генә. Йыл сайын уланнар килә, ауылда әнә ҡый, андағы килен ул зав булып бар ие микән, ул миңке малайныҡы килен, Миңнегөл исемне анда уы. Мына шушындый тормош миңке. Ис китмәле, ҡай щаҡта искә алып, жыйып язып алам. Уланнарға истәлеккә ҡалсын тиеп. Ауылда ниндей, элек ниндей йолалар булған тип, нищек барысын да уланнарға истә ҡалсыннар, тип язып барам.

– Ауылға, төбәккә хас ниндәй милли йолалар булған, бар, һөйләп китегеҙ әле?

– Иске дин буйынща, диннеке үзенең айырым йоласы, культураның үзенең айырым йоласы. Культурада сабантуйлармы, яңы йыллармы – шундый бәйрәмнәр инде. Аннары тормош-көнкүрешенең йолалары, кәбен уҡытыу, кийәүгә биреү ҡызыңны, киленне төшөреү өйгә, ана ҡый шу йола барысы да. Аннары сыйырың бызауласа, уыз пирог, уыз бәрәмәще

пешерәбез инде анда жыйылышып, ыуыз бүкмә тип әйтеп сүләшәбез инде без, уыз бүкмә. Сезнеңщә яматай сүз шикелле у, безнеңщә тәмле ризык у. Һәр нимәнең үзенеке йоласы бар, ғөрөф-ғәҙәте. Диннеке тағы ҡорбан ғәйет, анда ҡорбан щалып, ҡунаҡ щаҡырып нитәсең, ураза ғәйетенең тағы үзенеке бер йоласы бар. Хәзер ҡый биш уаҡыт намаз минекеБалаларға, кемнәр килгән үтенеп, анда ҡайсы щирле килә, ҡайсы уланы сыҡтый, ҡайсы нимә ҡыла – аларны өшкөрөп ҡайтарасын. Шундыйыраҡ йолалар әнә ҡый, ҡартайғащ.

– Өшкөрәһегеҙме?

– Әә, Аллаға шөкөр, барысын да эшлейем. Уҡып, теләкләр теләп, күрше-тирәләрне, нимә эшлей барысы да. Сатирә апа, бөгөн пещәнгә башлыйбыз, Сатирә апа, бөгөн уборкаға төшәбез, тип киләләр, әнә ҡый. Аларға уҡыйым, ә әле внучкам хәзер генә Чайковскийға икенще курсны бөтөп ҡайтты, имәнещ ҡаты, фельдшерлыҡҡа уҡый, ҡартәней, миңә уҡы, мин бөгөн экзаменға керәм, ти. Шулый, кем нимә сорый, шуны эшләп ятам. Әнә ҡый бер-ике йыл клубҡа йөрөмейем бик, элек клубта да йөрөдөм, бөтөн нейләрне алып пардым мин. Анда әйверләр тектереп, костюмнар – барын да мин тектердем, костюмнарын да клубныҡын. Быларда әнә ҡый бөтөн мероприятиеларда ҡатнашып, бөтөн нейдә жөрөгәннәрнең кейем анда, сабантуйларда ана ҡый, бу кейемнәрне барын да мин тектереп жыйдым. Администрацияда булса, администрация, ана ҡый бу кейемнәрне барын да мин тектердем, әнә быларны, ирләрнекен дә. Менә бу суҡыр малайы минең күршедә тора ие, мулла, үлде инде, баянда уйный ие, ааай, матур уйный ие, жаңы жыр өйрәнеп тә алам, кереп китәм шунда, күршедә генә тора ие. Безнеке Сөжәннеке ике йөз йыллығы булды да ана ҡый, анда безнең зат карточкаға төшөп жыйдыҡ барыбыз да, менә ана уланнары, туғаннар, Балтаевлар барысы. Мынсы администрацияда, мин дә ана ҡый, Старый Шинь тигән ней ащтылар ий. Ун бишенще йыл. Ҡайда әле ҡый, кейемнәре дә төшкән бар ие ҡый. Башҡортостанныҡы ана ҡый әллә нищә грамота бар минеке. Дипломнар, жыр буйынща да, фольклор буйынща да күп жөрөдөм мин.

– Ауылығыҙҙа ғына йырланған йырҙар, таҡмаҡтар бармы?

– Элекке мөнәжәтләр бар инде. Элекке мөнәжәт, ҡартәнейнеке мөнәжәте бар ие. Мында щамасыз язған нимәм миңке. Ә мына Башҡортостанныҡы рәхмәт хаты.

Бу «Шахта» көйө ҡый, бик безнең ауыл яратып жырлый инде:

Китә ҡазлар, китә ҡазлар,
Китә ҡазлар Донбасҡа, шул.
Мин дә уйлап торам әле
Шул ҡазлардан ҡалмасҡа.

Әле ней ащылмаған ҡый әле, тауыш ащылмаған. «Кил син тәүбәгә» тигән Ильяс Халиҡовныҡы мөнәжәте беле күп йөрөдөм, Пермнәргә бардым нищә мәртәбә, смотрларда, тыңлыйсызмы?

Уза ғөмерләр, ащыла киңлекләр,
Гөнаһларың тәүбә, тәүбә көтәләр.
Күңелләр сыҡрый хаталарға,
Әжәлең килгәнще кил син тәүбәгә.
Нәф(е)сең әйтә, синең уаҡытың күп, ди,
Бер кем ҡулында да ышаныс юҡ, ди.
Уаллаһи-билләһи, хисабың зурдыр,
Соң сулыш килгәнще тәүбәгә кил әйдә.
Ҡәлепне уята Ҡөръән дәлил белән,

Иманлы ғәмәлләр жәннәткә илтә.
Уян син, уян, ғәфләт йоҡосонан.
Ҡәбереӊ ащылғанщы кил син тәүбәгә.
Нәф(е)сеӊ әйтә, синеӊ уаҡытыӊ күп, ди,
Бер кем ҡулында да ышаныс юҡ, ди.
Уаллаһи-билләһи, хисабыӊ зурдыр,
Соӊ сулыш килгәнще тәүбәгә кил әйдә.
Йөрәк тибешеӊне тыӊла, нейләр әйтә,
Дөрөс йәшәргә, дип, Раббым безгә әйтә.
Гөнаһнарыӊны барла, ярлыҡау син сора.
Тәннән жән киткәнще тәүбәгә кил әйдә.
Нәф(е)сеӊ әйтә, синеӊ уаҡытыӊ күп, ди,
Бер кем ҡулында да ышаныс юҡ, ди
Уаллаһи-билләһи, хисабыӊ зурдыр,
Соӊ сулыш килгәнще тәүбәгә кил әйдә.
Аллаһныӊ рәхмәте киӊ, жаннарныӊ асылы,
Күкләр күкрәүе дә ҡабатлый аны,
Гөнаһлы ғәфләтнеӊ ярасы сауыҡсын,
Жәһәннәмгә юлыҡҡанщы кил син тәүбәгә.
Нәф(е)сеӊ әйтә, синеӊ уаҡытыӊ күп, ди,
Бер кем ҡулында да ышаныс юҡ, ди.
Уаллаһи-билләһи, хисабыӊ зурдыр,
Соӊ сулыш килгәнще тәүбәгә кил әйдә.
Соӊ сулыш килгәнще кил син тәүбәгә. Амин.

Миӊке хәзер шундый инде, жырға бик шәп ней бирмейем, шушы мөнәжәтләр белән, ҡартәнейләрнекен ҡабатлап, ултырам инде шунда, шушылый, көннәр үтә.

– Ҡәлеп нимә була ул?

– Ҡәлеп – йөрәк, ҡәлепне уята, йөрәкне уята, аӊны уята, зиһенне уята. Ҡәлеп тип шушы уҡыуда ҡулланам мин аны, үземнеке аятләрне уҡығанда, зекер-тәсфихләрне уҡығанда, ул сүзләр гел ҡабатлана безнеке ул, ғәрәп сүзләргә керә.

– Ауылға бәйле легендалар бармы?

– Легендалар күп у. Безнеӊ шушы ауылда Хәбибулла Ишан –легенда ул. Аныӊ шушында мәщетнеке нейендә бар у, язылған әйвәт итеп, әйвәт итеп язылған әйверләр күп. Ҡәбер ташы ҡуйды анда ҡый щитән ҡуйған щаҡта әнә ҡый. Хәбибулла Ишанны безгә Пермьдән исторический кафедрадан Гөлсинә исемле ҡыз килеп аны безгә аӊлатып, шунан эзлей башладыҡ без аны Хәбибулла Ишанны кем икәнен, оказывается, ул безнеӊ ауылдан бер Фазылжан исемле бабай нейгә барған, хажға барған. Алты йыл йөрөгән. Щығып киткән өйөнән бәхилләшеп, ҡайталмасам, саубулыӊ, хажға киттем, тип. Хажға барғащ, әйткәннәр мыӊа. Бер меӊ сигез йөзенще йыллар булған. Барғащ әйткәннәр, шул ҡәдәр жыраҡ ердән нимәгә килдеӊ ауылығызда ишан күмелгән, тип. Ишан – у пиғәмбәрләрдән кищерәк булмаға тейеш ул ишан тигән сүз. Әйткәннәр, ауылығызда ишан күмелгән, исемен үзегез беләсез, аныӊ нуры жирдән күккә ашҡан, ҡәбернеӊ өстөнән була инде. Сез аны күрмисез, мин аны күреп торам тигән. Ауылығызда хаж ҡылыр урын сезнеке Сөжәндә, тип әйткән и ҡайтып киткәщ, щитәннәр ҡорған у үзенщә, шушы Хәбибулла ишанға и аны гел, мике лә күз алда әле нищә төрлө итеп ниттеләр, щитәне жемерелде ие, шушы Гөлсинә килеп

историческийныҡы, доцент килеп, безне уятып ҡый шулай, ащтыҡ без аны миғраж кищәсе көнөндә, ике мең ун өщтәме шу шунда...

Тағын да зыяратта мәщеттә минеке ҡартәтей эшләгән указной мулла булып, әле бер көннө генә ҡарадым, аңа 85 йыл атылыуына, аны алып китеп утыз етенще йылны атҡаннар, Свердловскиҙа ҡырда ҡәбере, әле яңыраҡ ҡына бардым язғыда, майның ахырында, Свердловскиға кергән жирдә шунда ҡәбере, соңыдан эзләп таптыҡ без аны, бында мәщеттә мулла булып эшләгән, атылыуына 85 йыллыҡҡа ҡорбанлыҡ щалдырдым да мин, ун жите бөртөк ҡалғаныбыз внуклары, оноҡлары, шуларны жыйып, кафела ҡунаҡ ясадым. Үзебезнең ҡартәтей дә легенда безнеке, әнә ҡый аңа мемориальный доска ащтырдым мин мәщеттә. Мәщетнең алдында фотосы бар аның, ҡайсы төштәдер. Мәщетебез безнеке бик почетлы алый, дин буйынща да бөтә даталарны да үткәреп барабыз.

Болгар жеренә бардым әнә ҡый, нищәнще йылны йөрөтөп апҡайттылар, мында әйвәт эшләгәннәр, тиеп, бүләккә бирделәр ий путевка. Шу жылны мәщет ащтылар, Аҡ мәщет анда, Болгар жирендә, мин барған жылны.

Мәщетнеке манараны кемнәр кисеп төшөргән, аларны жыйыштырып жыйдым мин, утыз етенще йыл ҡартәтейне алып киткәщ, ауылныҡы әнә ҡый теге сатлыҡ йаннары. И Шишмә тауда әнә, минеке аяҡ ащта ғына ике ҡыз, исемнәре берсе Зөлхижә, берсе – Мөкәрәмә исемне ҡызлар хәйер өстәп килеп щыҡҡаннар, нейдә, ун житенще йылларда, нейдә, Гражданнар суғышы уаҡытта, Ҡазан яҡтанмы, Уфа яҡтанмы килгәннәр уы ике ҡызыҡайлар, эшще ҡызлар булғаннар, шулар үлгәщ, мында тауға апменеп жыйғаннар мында аяҡ ащҡа.

– Хәйер өстәп хәйер теләп буламы?

– Ээ, хәйер теләп була, инде хәйер өстәп өүдән-өүгә йөрөгәннәр. Шулар ана ащларынан үлгәщ, тауға апменеп жыйыштырғаннар. Ансы бер ней, аларға да уҡыйым инде гел. Мында ун өщөнщө йылда Сөжән ауылы жана, бу ауыл жанып бөтә, ун өщөнщө йылда. Бер Вәлиев Ғәфиәт бавайныҡы, ул бавай әлерәк кенә үлде, әнейе шунда игезәк улан тапҡан да, улан тапҡан да мунща яғып евәргән. Элек түвәләр салам түвәле булған барыбер, шул түвәгә ут ҡапҡан жәйгедә, анан бөтөн ауыл жанған.

Сөжән ауылында Ғәлиева Сатирә
Шаймөхәмәт ҡыҙынан (1950 йылғы) яҙып алынды

Мансурова Гөлсирә Миңнеғәлим ҡыҙы, 1952 йылғы

Мансурова Гөлсирә Миңнегәлим ҡыҙы булам. Мең туғыз йөз илле икенче йылның ун бишенче сентябрендә тудым. Сөжән ауылында тудым, шунда йәшәдем, ғүмер буйы шунда йәшәдек. Без дүртенче класҡа ҡәдәр ауылда укынык, анан соң Султанай сигез йыллык мәктәбен бөтөрдек. Аннан соң Сараш мәктәбендә укыдым. Аннан соң нейгә, пешекще һөнәрен үзләштердем Пермь шәһәрендә, алты ай. Анан соң һәр бер кеше, йәшләр – бары да фермала эшләделәр, сыйыр сауалар. Анда сыйыр сауыущы булып та эшләдем.

Дүрт йыл, биш йыл. Аннан соң Росгосстрахҡа кердем. Анда күп эшләдем инде, ун дүрт йыл эшләдем. Аннан соң инде, шу ауырыуым сәбәпле, щығып китергә мәжбүр булдым, но эщлейсе килә. Эщләмей сыдый алмыйым. Аннан соң өүдә генә утырырмын, маллар ҡарап, рәхәтләнеп йәшәрмен тип уйланым, булмады. Бер йылмы ултырдыммы, юҡмы, нищектер язасы килә, гел эщләсе килә.Үземнең ауылға кердем инде клубҡа, житәкще булып, директор булып инде. Анда эшләдем бер йыл. Аннан соң щығыйыммы тип заявление яздым, тағын бер йыл эшләдем, ике йыл эшләдем. Аннан соң, ауырыу сәбәпле генә, бардым больницаға инде, анда тикшерделәр, башым ауырта тип кенә бардым. Өлкәгә жибәрделәр инде. Аннан соң бик ҡаты ауырыу таптылар, күземдә инде. Аннан соң инде мин аны йәшердем, кешегә әйтмәдем. Шул көннө үк группаға щығардылар. Мин ул щағы утыз жите йәш ием. Ну тормошно көттөк. Ирем белән тордок инде ҡырыҡ йыл. Әйбәт булды, колхозда эшләде ун йыл, анан соң буровойда эшләде. Ике ҡызларым бар. Шулар белән донъя – тормош көттөк инде. Үзебезщә үзебезгә айырым йорт эщләп щыктыҡ. Хәзер, ҡызлар, Аллаға шөкөр, ҡызларым ауылны бик шәп яраталар. Үзләре ҡайтып, хәзер йорт төзейләр алар да. Ҡызларымның ҡызлары да ауылны яратып, рәхәтләнеп ауылда йәшейбез, әлхәмдүлилләһ, шөкөр.

–Ауылығыҙҙың тарихы буйынса нимәләрҙер һөйләй алаһығыҙмы беҙгә? Атамаһы ҡайҙан барлыкҡа килгән?

– Аны безгә нищектер әтейләр генә сөйләнеләр инде. Был матур нейгә балыҡщылар балыҡ тотоп килеп щыҡҡандар инде. Безнең Нөнө йылғасы булған инде, Тол йылғадан соң, Тол йылғасының ҡушылдығы тип әйтәләр инде аны. Мында йорт та, бер нәрсә дә булмаған. Аннан соң, берсе балыҡны ҡармаҡ белән тотҡан тип, көлөп сөйлейләр инде, ә икенщесе инде сөзөп барған инде. Барған да икесе туҡтағаннар, инде осращҡаннар. Юҡ, син балыҡ ҡая, нищек ҡаптырдың былый. Юҡ, мин ҡаптырдым, шуңа эре балыҡлар тип әйткән индее. Ә икенщесе: юҡ, син быны ҡаптырмағанын, сөзгән ул, сөзгән, юҡны сөйлей, ти. Шулый Сөзгән, аннан соң Сөжән, шунан килеп щыҡҡандыр әле тибез. Шунда йоҡларға ҡалғаннар әле, тип әйтеп сөйлейләр ие кещкенә щаҡта, әтейем шулый сөйлей ие. Шундый ҡызыҡ булып, шунда улар йоҡлап ҡалғаннар, аннары йорт төзөгәннәр. Бик матур булған тәбиғәте. Безнең Сөжән бик матур тәбиғәт, районда иң беренщедер, тип әйтәсе килә, ис китәрлек.

Сабантуйлар шундый матур үтә, Нөнө йылғалары, менә шу йылғаларда су ҡойонып, рәхәтләнеп бергә-бергә йәшәп үстек инде. Йәштәшләрем, иптәшләрем күп булды, туғаннар, тумащалар. Хәзер ҙә әлхәмдүлилләһ, шөкөр, әйбәтләр. Безнең хәзер дә Мөбәрәк иген үстерә күп иттереп, беренче урыннар ала районнарда, аның малайы ла шунда эшлей инде. Үкереп тора колхоз, ҡырлар инде, игеннәр үсеп утыра. Мында мал да күп ҡарыйлар, тоталар инде. Сыйырлар да бар. Әлеге көндә лә ауыл шаулып йәшей, тип әйтәсе килә. Бик кеше булдыҡлы, эшщән, тырыш, барсы да әйбәт. Иң әйбәте – кеше бердәм бездә. Безнең хәзер мәщетебез, мәщетебезнең инде жигерме ел былды төзөлөүенә, бер ҡащан да мәщетебез ябыҡ торған юҡ. Кеше дә күп йөрөй. Йәшләр дә менә Аллаға шөкөр. Күрше безнең ауылдан, Бөрөжлө ауылынан Таһиржан эшлей инде бездә, безнең хәҙрәт булып инде. Барысы мында, ниндей эш была, бер-берсенә бердәмләшеп, йәрдәмләшеп йәшейләр инде. Бер-берсе өщөн янып торалар. Кемдедер турында нищектер язасы килә алар турында, обязательно һәр бер кеше турында мин язып ҡуясы килә, хәтердә ҡалсын, тип. Менә шундый яҡшы кешеләр йәшей, әлхәмдүллиләһ. Бер ҡащан да кешегә ҡаты сүз әйткәннәрен дә ишеткәнем булмады, шуңа хәтле, ниндей генә булсам да. Бик әйбәт ауылыбыз, ис китәрлек.

– Тауҙарҙың, йылғаларҙың атамаларын әйтеп китһәгеҙ, һәйбәт булыр ине.

– Безнең йылға Нөнө, безнең сыу ҡойона торған йылғаларыбыз. Аннан соң безнең бы яҡта былған инде Алтын кәмә тауыбыз бар, әме. Безнең Алтын кәмә нищектер электән, боронғодан, кемдер инде кәмә тип әйтә, көймә, тип тә әйтәләр инде. Кәмә тип әйтәләр инде көймәне, лодка русща тип әйтәләр аны, шунда алтын күмеп калдырганнар, шуны эзләгәннәр, эзләгәннәр, тапмағаннар, тип әйтәләр инде. Анда зур-зур, биик-биик таулар. Аннан соң мынсы инде безнең Шишмә-тау, Шишмә-тау тип әйтәләр. Аны Уйын-тау тип тә әйтәләр. Шишмә тауын элек Уйын-тау тип тә әйткәннәр. Безнең әнейләр, әтейләр йәш щаҡларында шунда Уйын тауда тағаннар ясап, кищке уйын шунда булған. Анда гел шунда уйнағаннар. Анан Боланға төштөләр инде соңонан. Тағаннар тағынып, ошо кищке уйында гел шу Уйын-тауда булғаннар инде, Уйын-тау, Шишмә-тау, Алтын кәмә-тау. Ә бездә шишмәләр дә күп. Беззең те яҡта беззең үзебеззең Салкын шишмә тип әйтәбез инде. Ә бы якта безнең Ауыл шишмәсе. Ауыл шишмәне хәзер дә ҡарап, саҡлап торалар. Сатира апабыз бар бездә, барысын да, зыяратларны ҡарап, тәртиптә тоталар. Шундый әйбәт кешеләр бар беззә, ис китәрлек. Мәщетләребезне әйтеп торам да. Тирә күрше ауыллардан әллә ҡайда беренседер, тип әйтәсе килә. Бөтөнөсө әйбәт, бөтөнөсө яҡшы күңелле кешеләр, бердәм шундый, бер-берсе өщөн үлеп торалар бездә халыҡ. Шул хәтле әйбәт, шул хәтле әйбәт. Күрщеләр безнең шул хәтлем татыу барсы белән дә. Барсы да үзебезнең туғаннар шикелле, әлхәмдүллиләһ.

– Йылғаның исемен Нөнө тип әйттегеҙ. Нимәнән килгән ул исем?

– Ансын белмейм, ниңә Нөнө былғандыр у. Без инде кещкенә тирән Нөнө, тип әйтәләр ие инде, без тирәнендә түгел, бу Нөнөдә суға төштөк инде. Ә сабантуй хәзер шунда была. Анда нейләр ҡуйғанлар инде, нимә тип әйтәләр әле, ҡыйыҡ бағана, тип, шунда барадыр инде, әме, былый тирбәлеп тора у, тирбәнеп тора. Если бара алсаң, ощона ҡәдәр инде, молодец буласың, килеп әйләнәлсәң. Безнең ауылда ғына шундый инде у. Ә инде барып нейтә алмасаң, суға щумалар да рәхәтләнеп шунда йөзәләр, ҡызыҡ шундый, менәләр, барып төшәләр, шундый ҡызыҡ, ис киткещ була беззә сабантуйлар һәр йылны, әйвәт. Халыҡ бердәм шундый, талантлы, тип әйтәсе килә, таныҡлы кешеләр күп бездә. Йәшләр дә инде дингә тартылалар бик шәп. Ансы тоже да сүйенеш, тип әйтәм мин. Бар да укыйлар. Ә безнең кийәү дә уҡый, Аллаға шөкөр, азан әйтә. Аллаға шөкөр, аллаға шөкөр. Шушы хәлдә йәшәсәк, бик яҡшы булған булыр ие.

– Ауылга гына хас йырҙар, таҡмаҡтар бармы?

– Безнең ауылға бағышланған “Сөжәнем” тип аталған шиғырға жыр яздылар, ауылыбызның гимны тип әйтәләр аны, бөтөн бәйрәмнәрне, сабантуйларны күтәреп ауылныҡын, шушы гимн белән башлыйлар. Аны Мөбәрәкнең малайы жырлый матур итеп, бик матур итеп жырлый аны, сабантуйлар шуның белән башланып китә.

– Һеҙҙең ауылға гына хас йолалар, традициялар бармы?

– Искә төшәр әле соңодан, бардыр инде анысы. Безнең ауылға ике йөз булды, тау башта күргәнсездер әле анда, “Сөжән – мең сигез йөз ун жиде” тип язылған, ике йөз йыллығы үтте. Ә безгә хас шишмә бар инде. Сатирә апа нитте ҡый, әме, шул шишмәне, ауыл шишмәне тотоп алып аны, бөтөн хәзер почти район тип әйтерлек шушында шишмәгә суға килә безгә. Бер кемдә дә булмаған ишан хәзрәтнеке ҡәбере бар бездә. Шулый әйтәләр: Мәккә шәһәренә барғанда, шушынан кемдер киткән Мәккәгә, Мәккә шәһәренә киткәндә, шунда шул кешегә әйткәннәр: “Син нәмәгә килдең мында? Сезнең ауылығызда үзегездә мәккә кебек нур балҡып тора, нур һауаға бөркөлөп тора”, – тип. Шушы ишан хәзрәтнең ҡәберенән һауаға нур балҡып тора, тип әйтәләр. Аңа бик әйвәт итеп щитәннәр ҡуйып, аны матурлап ҡуйдылар. Кищкедә кем щыҡса да, анан шулый ҡарасалар, анан нейтеп, шунан ут щығып тора икә. Гел шулый булған. Аны дәже безнең әтейләр дә күргәннәр, кищкедә щыҡтылар исә, гел шунда, шунда безнең зыярат ҡырда, шушы яҡта, мәщет ҡырда, әме, мәщеттән ераҡ түгел. Хәбибулла ишан хәзрәт.

– Киленгә көйәнтәләп шишмәгә алып барыу, һыу юлы күрһәтеү йолаһы юҡмы?

– Андыйлар булща юҡ, но үлем-фәлән булғанда инде, нитәләр инде, именно шу шишмәләрдән алып, теләкләр теләп, у йола бер ҡащан да бөткәне юҡ, соңғы юлға озатҡанда инде кешене. Тәрбиәләп, иртән үк тороп, шул шишмәләрдән су алып киләләр.

– Милли аш-һыуҙар бешерәһегеҙме?

– Ой, аш-сулар пешерергә бик шәп яратабыз инде, бигерәк тә шәңгә, ҡыстыбый, татар ашларын. Күпщелек шуны ашыйбыз инде. Бик шәп яратабыз шу нейләрне. Мищтә пешерәбез бәлеш, төрлө-төрлө бәлешләр, татар ашлары инде. Аннан соң, элеккеләр безнең щөгөндөрөк ҡуас, тип әйткәннәр инде. Щөгөндөрне пешереп, аннан соң нейләр саласың да инде, элек нимә тип әйтәләр әле, икмәкне күпермәгә салып, ащытҡы, ащытҡы тип әйтәләр инде аны, икмәк ащытҡы белән щөгөндөрнө салып. Дрожжи белән ащытҡы ясыйбыз ҡый, ҡайнап тора, ти инде, ҡый, күвә, ти, дрожжи белән, ана шул ащытҡы тип атала бездә. Ә икмәкне тоже бездә шушындый ащыткы белән ащыталар. Даже дрожжи салмыйлар. Суға он салып бер аз ниткәщ, бер аззан үзенән-үзе ащый у, вот шу ащытҡы у, дрожжи да салмыйсың. Ә куасны беләсез инде, анысын аңлыйсыз, только бу солодтан ясалған куас булмый, щөгөндөрдән ясалған була, куас щөгөндөр куасы тип атала. Аны урысща квас тип әйтәләр инде, без куас тип. Щәк-щәк пешерәбез, щәк-щәк баллыйбыз, щәк-щәк бар, ди у аны, жоҡа тип әйтәбез, щәк-щәкнең зорырағын инде, әме. Уны тоже үзебез пешерәбез инде пищ алда. Яфраҡ бәйлейбез инде жәйгедә, яфраҡ бәйлейбез, яфраҡҡа обязательно мәтрүшкә ҡушабыз, щирикей тип әйтәбез аны, щирикей үлән, мәтрүшкә була инде.

– Пикан тип күп ишеттек, тик уны ныҡлап аңлатҡан кеше булманы. Нимә ул? Русса нисек була?

– Әнә мин аны белмейм. аны столовыйда ла сорыйлар аны, нищек атала у пикан русща, тип, аны бер кем дә белмей. Пиканнан шәңгә пешерәбез. Иң беренще пикан шәңгә, пиканнан пешерәсең... Бәрәңгене кәртүк тибез без, ҡайсы картук тип жибәрәбез, картук беттеме, картугың бармы әле, тип. Потолокны путулук тибез, түшәм тип әйткәнебез юҡ, түвә тип тә

әйтмейбез, путулук, стена, тәрәзә, идән, палас, яңғыр тип әйтмейбез, яуын, тибез. Ағащлар шулай уҡтыр инде, шоморыт, тип әйтәбез, шоморт тип әйтмәйбез, шоморыт. Ҡарағат, тибез ҡарлығанны. Шартлама бармы сездә? Желәк, тик эресе, ҡызылы ҡайын жиләк түгел, аны бездә шартлама, тейләр. Аны жир жиләк, тип әйтәләр микән, белмейем. Әдәбищәсе жир жиләк була микән, шулый буладыр, шартлама, тип әйтәбез инде без аны, өзгәндә, шарт-шарт-шарт тип өзөлә бит, шартлап жыйыла. Өмөжө – малина. Щалғы тибез, тырнауыщ – тырма, пещен жыя торған, ишек алдын ишек ал тип әйтәләр инде. Рубашка рубашка тип әйтәбез, ир күлмәк, хатын-ҡыз күлмәк, хатын-ҡызларныҡын күлмәк, тип әйтәбез, ә ирләрнекен рубашка, тип әйтәбез. Сөйләш, тип әйтмейбез, сүләш, тибез, сүләшәсеңме, тип, тип, тип тигәнне тип әйтәбез сүз сайын. Ҡыйны ебәрәбез инде аны, бардым ҡый, сездә бит тейләр.

– Берәй шиғырығыҙҙы уҡып күрһәтегеҙ әле.

– Офоҡларда ҡалса ҡызыллыҡ,
Үкенещкә түгел, йәшей алсаҡ,
Узған ғүмерләрне,
Мизгелләрен истә ҡалдырып.
Йөрәгегез әгәр саф булмаса,
Сез ҡызларға щәщәк итмәгез.
Матур сүзләр сөйләп, ә соңынан
Көлөп кенә үтеп китмәгез.
Ҡызлар күңеле умырзая кебек.
Шундый керсез була үскәндә.
Уйла, егет, син хаҡлымы аның
Йәшлек сабағынан өзәргә?
Ник шулай да сез, егетләр,
Аңламыйсыз ҡызлар йөрәген?
Болоннардан сезгә щәщәкләрдең
Иң матурын сайлап йөргәнен.
Шушы щәщәк белән теләгән
Аңлатырға йөрәк серләрен.
Һәм жырларга сезнең белән үткән
Тормоштоң тәүге эзләрен.
Ал щәщәкләр үщсә юлығызда,
Таптау түгел, уйнап өзмәгез,
Сез, егетләр, шаяргандай булып
Йәшлек хисләренән көлмәгез.
Ҡызлар күңеле умырзая кебек –
Шундый керсез була үскәндә.
Уйла, егет, син хаклымы аның
Йәшлек сабағынан өзгәндә?

Сөжән ауылында Мансурова Гөлсирә
Миңнегәлим ҡыҙынан (1952 йылғы) яҙып алынды

Уразова Гөлсирә Мәғрүф ҡызы, 1952 йылғы

Мин документ буйынца Уразова Гөлсирә Мағруф ҡызы, мин ике исемле, әней мине, кещкенә, яңы тыуғащ, Гөлфизә тип атаҡан, үзенеке дустыныҡы ҡызы да Гөлфизә, мине дә Гөлфизә тип атаҡан, шунан мике исемне әтей документ алырға, элек Батырбай ауылында ие сельсовет, шунда барып, исемне онотоп киткән, нигә язып алмағандыр инде азыраҡ,барған да эй, онотоп киттем ҡый инде, ҡызлар, Гөл керә ие башында, Гөл керә ие исеме тип әйткәщ, тәки исемне исенә төшөрә алмаған, Гөлсирә тип язып ҡайтарғаннар. Но барыбер мулла нисек ҡушҡан, мине Гөлфизә тип әйттеләр, ә мәктәптә – Гөлсирә тип. Ике исем, күп кеше белмәй минеке ике исем икәнне. Фамилиям – Уразова, иремнеке фамилия, ә элеккесе – Галиева ие. Отчество тоже аны документны Магруфовна ие мин, аны соңыдан паспорт алғанда, ялғыш Маграфовна, тип бирделәр, хәзер Маграфовна. Маграфовна, тип бирделәр соңыдан паспортны. Без как раз щиткә щығырға торабыз ие, яңы паспортлар алып, ашығып, аны төзәтеп тормадылар.

Мин мең туғыз йөз илле икенще йылның икенще июнендә туғанмын, икенще июнь, әней әйтә торғанейе, жыен числала тудың, тип, жыен шул июнь айда була бит, сабантуйлар. Ҡыр эшләре бөткәщ, гел июндә шундый сабантуйлар.

Без биш бала, алты бала бер семьяда, бына әле бер сеңелем ҡалды, малайлар, авзый, энекәйләр үлеп бөттөләр, әле сеңелем бында Пермдән килде лә, бында, нейдә әле ул, бездә, нейгә генә щығып китте әле, массажға менеп китте әле юғары, ҡайтып житәр әле.

Биш бала тыудыҡ, кещкенәдә у уаҡытта нимә, суғыштан соңғы нейләр инде без, әней белән әтей соғыштан соң табышҡаннар, ҡауышҡаннар, авыйым ҡырҡ сигезенще йылныҡы, мин илле ике, кещкенә энекәйләр тағы өщәү, сеңлем ана ҡый илле алтынщы йылныҡы. Суғыштан соң инде ащыраҡ ваҡыт инде у, уҡығанда тоже ащлы-туҡлыраҡ ие инде у, башта Сөжән башланғыщ мәктәбендә уҡыдым дүрт класс, анан соң Батырбайға бардыҡ, Батырбайда ие мәктәп, анда интернатта тордок ҡышын, язын-көзөн жейәү жөрөп уҡыдыҡ. Элекке уаҡытта нимә, ялға ҡайтсаҡ, эш өйдә, элекке уаҡытта бездә ҡап суғып, шуның беле үлмей ҡалғаннардыр инде, үлмей ҡалғанбыздыр, тием, барыбыз да, йорт сайын анда бишәр, сигезәр, унар уланнар ие, без юғары ощтан, хәзер бында түбән ощта кийеүдә. Ялға ҡайтҡанда ҡап суктырып, шу ҡапларны сатып, магазинда үтәләрейе, сдавать итеп, аҡща табығы ни, шуға азыҡ алып. Мал ҡарыйларейе әнейләр, мал ҡарыйлар, жәйдә пещән эше, бәрәңге утыртабыз, жиләк-емеш йыябыз, сауытлар тоттороп, безне әней, шартлама инде у безеңщә, еләккә, шартламаға щығарып ебәрәәйе яланға, жыйып ҡайтабыз. Язын ҡаз бәпкәләр, өйдә ултырталарейе элек ҡазларны, ҡазларны өйдә утыртып, щығарып-керетеп, ҡаз бәпкәләре өйдә щығып, шуларны әней безгә ҡуша ҡарап тормаға инде, ҡарға-фәлән алып китмәсен, тип.

Мин күберәге, миән соң тағы өщ энекәй, бер сеңлекәш тыуғащ, гел мин сәлей төптә сәлей тирвәтеп утырдым инде, шуларны ҡарап, кещкенә генә көйө күтәреп йөрөтөп, әней үземнеке жигәрле ие у, бөтөн эшләрне үзе эшләде, күп эшләргә әле, кейәүгә дә әле щығып киттем мин, белмейем дә ие. Шуларны ҡарап үстереп, шуларны, гел сәлей төптә, житешкәндә, щығып уйнап алабыз ие шунда. Әнейләр үзләре әле алар ҡырда эштә, кищ кенә

ҡайталар, өйдә идән себереп, ҡашыяҡ жыуып, шу энекәйләрне ҡарап утырам инде. Мәктәп йылларында, мәктәпләрдә уҡығанда тоже язғыда-фәләндә, колхоз щығара иеме икә, шу безне иген утарға щығарып жибәрәләрей, иген утыйбыз шунда, аннары ял иткәндә, ҡулда бәкеләр булғас инде, ҡайынны нитеп, тузын телеп, щөщөк ашыйбызей, бик тәмне ие шу щаҡта, хәзер дә бардырмы инде, жуҡтырмы, аңа ис китмей инде хәзер. Ҡайын щөщөк – ҡайын сыуы була башта, азаҡ ҡайын сыуынан соң, көннәр жылынғащ, шу сыу щөщөк тип атала у, щөщөк, нимәсе була икә у, сеззеңщә, әдәбищә нимә икә әле у. Ҡуйырған ҡайын сыуы буладыр инде у, баллы была ие. Хәзер дә бардыр инде у, хәзер инде анда кем нитсен инде, урманға йөрөп ни. Хәзер инде ҡороп бөткәндер у, жәйгедә, эсседә ҡороп бетә. Әнә шуларны ашап, уйнап, бик күңелле үстек инде, үзебез ул щаҡта инде ащлы-туклыраҡ булсаҡ та, шуңа хәзер жырлап ебәрәм ҡый:

Без йәш щаҡта болоннарда
Сикреп мендек атларға.
Сикреп мендек,
Сикреп төштөк,

Сер бирмәдек ятларға, – тип. Ащлы-туҡлы булсаҡ та, бик күңелле йәшәдек. Хәзерге нейләрне ҡарап, эщләр сызлый инде. Күп уйыннар уйныйбызый, төрлө уйыннар, төрлө-төрлө, лаптылар анда, ҡащыш уйыннары, йөгөртөү уйын тигән уйыннар уйнау, күп уйыннар уйныйбызый. И лапта суғып, и тегесе, городки, ҡый. Шундый уйыннар уйныйбызый. Кещерәк щаҡта, “класс” тип былайына сызып сикереп уйныйбызый, теге нейләр ташлап, уатылған, щоҡор уатыҡлардырмы нитеп, шундый уйыннар да күп уйныйбызыйы, бау сикереп, бик шәп итеп уйныйбызый. Хәзерге уланнар ниткәдем юҡ, унда, юғарғы ощта таулар шоп-шома була ие каникулларда, анда таулар бит, анда щана белән жыйлып алғащ, щаңғы белән, былай менеп, тап-таҡыр итәбезей, ике аралардан шыуып уйныйбызый, тап-таҡыр була ие, хәзер бала-щаға күрмәссең, азайдылар, азайдылар. Безнең элек ауыл зур ий, бөтөн яҡларда кеше тора ий, щығарып жибәрмейләр ий колхоздан да, документ та бирмейләр ий, уҡып беткәщ, сразу щығып китәләр, тип. Мин ун класс бөткәщ, фермада, колхозда эшләп алдым, анан нищектер шунда паспорт жүнәтеп, нищектер сөйләштереп, аннары ғына щығып китәлдем, сразу ғына уҡырға да кереп булмады инде, ащлы-туҡлы тигәндәй, уланнар күп, эшләмәгә кәрәк, аҡща кәрәк. Пермдә ике йыл эшләдем дә, әнә, ҡый, кейәүгә щығып ҡуйдым, уҡымадым, кейәүгә барғащ, уҡырмын әле, тип жөрөдөм әй. Ҡәйнә ҡарщыҡлар: “Ана, уҡысың килгәщ, кейәүгә бармыйлар”, – тиделәр. Колхозда эшләдем дә, анан соң, әнә, щиткә щығып, тимер юлда эшләдек.

– Ҡәйнә ҡарщыҡлар тигәйнегеҙ?

– Минеке иремнеке әнейе дә бар ие, ҡартәнейе дә бар ие, алар иске йолалар беле, ней, барыбер, хәзерге кебек түгел инде, без киленнәргә андый ней түгелбез хәзер, без киленнәргә үзебез килен хәзер, улар ялан аяҡ та йөрөтмейләр ий, ялан баш та йөрөтмейләр ий, эшкә белмәгә кәрәк. Эшкә белмәй торсаң, нейтәләр инде барыбер, ҡағалар-суғалар, “эшләргә белмәгәщ, ниңә соң кейәүгә щыҡтың соң”, – тип. Эшкә белмейбезме әллә, уҡып ҡына, артыҡ өйдәге байтаҡ эшләрне белмибез ий әле: йөн ирләргә белмәдем мин ғүмергә, белмәдем, өйрәнмәдем, мин мендәр тышлар гел вышивать итәм, ә шушы ҡәйнәм, энкәй инде, гел ирләде, но бәйләргә өйрәнеп, щүлкәбаш бәйлейм алай, ойоҡбаш, гетра, ирләргә ғүмердә өйрәнмәдем, гел ҡәйнә ҡарщыҡ үзе бәйләде, ирләде, мин мендәр тышлар, шулай дорожкалар вышивать иттем гел, әллә нищә пар мендәр тышлар, минең мында юғарыда торған бер төрлөсө бар әле, күп нитеп булмый, ошо булған щаҡта, вышивать итеп, ҡырҡ-иллене генә

ниткәнмендер дә, ҡырҡ-илле пар ғына, анда киләм, фермаға, фермадан ҡайтҡащ, кищ буйы ултырасың вышивать итеп, тағын эшкә щығып китәсең. Мынсы ищкесе генә әле, яңыларын, ҡызлар, оноҡларым бар, аларға бирдем. Бер ауылдан, үзем дә шушы ауыл, ирем дә, ҡушылдыҡ та, берәү генә безнең малай. Тоже ауылда торалар, малай буровойда, нефтяный промыселда электрик булып, шунда техникум бөтөп, шунда уҡыды, шунда керде, армияға киткәнще, практикала булды, азаҡ ҡайтҡас, тағы шунда барды. Киленем – уҡытыущы, балаларны уҡыта да, завуч та. Аларның инде тоже ауылда торалар балалары, дүрт-биш балалар, әле без ҡарт ҡартәней, ҡарт ҡартәтей. Быйыл ғына шул зур внучкам балалары булды, малай, оноғобозноҡо балаһы, килендә торалар. Хәзер бындадыр әле алар. Инде өщөнщө айға ғына китте әле, кещкенә. Килендең әле тағын кейәү алып ҡайтып ҡуйзы әле, жылы сыу юҡ әле пока, тип. Улым ғаиләсе белән мында торалар, ә киленнеке уҡытыу мәктәп Бөрөжлөдә, шунда автобус белә балалар белә шунда йөрөй. Улыбыз бар, лечебное правода, этнә эшлей дә, этнә өйдә. Әйвәт торалар. Аллаға шөкөр әле, үзебезнеке дә. И көннәре дә тыныщ булсын ие әле, шуңа эщ боша, и быйылғы жәйгә, күңелсез жәй, жиләк-жимеш йоҡ, шартлама жиләк йоҡ, ҡайын себеркене бавай ана алып уже әзерләп ҡуйды утыз куст, етә миңә ошо, ти. Кеше сатмаға йөрөйләр, безне Хозай, әнә, пенсийәдән айырмасын, безгә пенсиябыз да етә икебезнеке, артыҡ. Ҡаршауылда йөрөйбөз шунда, баҡща утап, баҡщада жукларны щүпләп, әле бүген дә шуңа щүпләп кердек әле, бер аз бар, дарыулап утыртсаҡ та, яңғыр булмаса да, щүп үләннәре щыға, әле ярай өшөп киттеләр әле, теге минус биш градуста бөтөн сабаҡлар янып, бәрәңге-салатлар, ике төр ҡабаҡлар, яңыдан щығып, йәшәреп киттеләр әле. Но яңғыр жуҡ инде бездә, кищә дә килде был яҡтан, теге яҡтан китә, без уртада ҡалабыз да китәбез, бездә яңғыр юҡ, әз генә сибәләп алды былый, шунсына шөкөр итеп торған булабыз инде. .. Алмалар бөтте дүрт төп, алмағащларыбыз йыл да күп алма бирәләр ие, быйыл вообще юҡ, барына да ҡырау тейеп китте. Ҡарағатлар бар. Ярай, булғанына шөкөр. Өмөжө, әнә, баҡщада кищә ҡарап жөрөдөм, үсә торған түгелдер у, тоже эссе ҡысты микән аны, әле ишеткәйнем, Пермдә саталар өмөжө жиләге, тип, малина, аңлыйсыздыр. Жиләк тә, ней дә юҡ бездә вообще. Менә ҡырау да теймәгән жирдә, жауын яуған жирдә да бардыр инде. Бездә бөтөнләй, ярар, бәрәңгеләр үсә, шул безгә. Ащыҡ ауыз ащына белмәс. Үзебезгә Хозай сәләмәтлек бирсен, ил көннәребез тыныщ булсын, суғыш бөтсен бөтөнләй. Элеккеләр кебек ащлыҡлар булмасын.

– Милли йолаларҙан нимәләр һаҡланған ауылығыҙҙа?

– Милли йолалар, тип, сабантуйлар була инде, жыен, дин бәйрәмнәрен үткәреп барабыз, әле генә әле ҡорбанлыҡ щалдырып жыйдыҡ, егермеләп безнең ауылдан, теге кафеға шунда бер аз барып биреп, кафеның хужасы, шунда жыйылып сиксәнгә яҡын кеше ҡорбанлыҡ ашлары үткәрдек. Әйвәт булды, кеше күп булды, муллалар, үзебез ауыллар. Дини йолаларны үткәрәбез, намазлар уҡыйбыз уразалар уаҡытта, былый мәщет бездә эшләп тора, харизмға жыйылабыз ун бишләп, элегерәк егермеләп тә була ие, илләр инде азайып баралар, үлеп баралар. Мәщеттә мин үзем аҡща эшләрен алып барам, аятлар уҡыйбыз искещегә, уҡырға өйрәндек, элекке Рәсилә тигән апа уҡывалып, ана, барыбызға өйрәтеп ҡуйды. Аллаға шөкөр, ансын беләбез әле, үзебезгә житәрлек. Муллабыз Бөрөжлөдән килә, үзе Үдикнеке, элекке бывший офицер, бик әйвәт, хөрмәт итәбез, аңҡы хөрмәтендә без дә менә шулый мәщеткә дә йөрөйләр, дин йолаларын барын да үтәп барабыз инде үткәреп, Ураза бәйрәмнәрне, барсын да.

– Бер таҡмаҡ йырлап ишеттергәйнегеҙ, тағы берәй төрлөһөн йырлап күрһәтегеҙ әле?

– Таҡмаҡлар күп у, үзем мәщеткә дә, клубка да жөрөйөм, әле сабантуйда да жырладым да, бейедем дә. Инде ҡартайып та барам, тауышым да икенще төрле, тип әйтәм, апа, апа, төш әле, төш, тип торалар инде, кеше ҡая щаҡыра, шунда барам, пока таза щаҡта, аяҡларым жөрөй, даже отказать итеп булмый. Ҡунаҡ жыры жырлыйым микән, ниндей жыр жырлыйм икән? Әле генә сабантуйда мин ней жырладым, “Туған ауыл” тип әйткән.

Ҡайтмыйм тиеп щығып киткәннәр дә
Кире ҡайтып сиңә сыйына.
Ҡабат ҡайттым сиңә, туған яғым,
Щиттә йөрөй-йөрөй арыдым.
Синдә үткән йәшлек йылларымны,
Шишмә сыуларыңды сағындым,
Ҡайтмыйм тиеп щығып киткәннәр дә
Ҡабат ҡайтып сиңә сыйына.
Торған жире матур күренсә дә
Туған жире кире кешегә.
Ҡайтмыйм тиеп шығып киткәннәр дә
Ҡават ҡайтып сиңә сыйына.
Торған жире матур күренсә дә
Туған жире кире кешегә.
Ҡават ҡайттым сиңә, туған яғым,
Синдә генә таптым бәхетне,
Шу бәхетне жуймай йәшәй алсам,
Булыр инем бик тә бәхетле.
Ҡайтмыйм тиеп щығып киткәннәр дә
Ҡабат ҡайтып сиңә сыйына.
Торған жире матур күренсә дә,
Туған жире кире кешегә.
Ҡават ҡайттым сиңә, туған яғым,
Инде ташлап щығып китмәмен.
Син көщ бирдең миңә йәшәр өщөн,
Мин дә сине йәтим итмәмен.
Ҡайтмыйм тиеп щығып киткәннәр дә
Ҡабат ҡайтып сиңә сыйына.
Торған жире матур күренсә дә,
Туған жире кире кешегә.

– Афарин, бик матур итеп йырлайһығыҙ!

– Бейеп китәм аннары. Анда тауышлы түгел ие лә, мында ҡыщҡырып жырладым әле, урамнан үткән, мында тауыш ишетелә, тиерләр. Бейеп тә ҡуйдым, йәрмәк көйгә бейеп тә ҡуям мин. Анда мин жырларға щыҡсам, бийергә щыҡсам, минең белән йәшләр щығып жыялар, ооо, Гөлфизә апа щыҡҡан, тип, бийергә, жырларға шунда, ауылда бийеп торалар бары да сәхнә алда, рәхмәт төшкөрләре, рәхмәт, Аллаға шөкөр, уважать итәләр әле.

– Йәрмәк көй нимә була ул?

– Йәрмәк көй, Йәрмәк моңо тигән нейгә нитәм мин, татар көйө инде у, татар бийеү, шуларға да биейем, былар белен, йәшләр белен дә биедем, хәзер аларға ҡатышмыйм, анда айырым үзләренеке биеү ансамблләре, инде, мәйтәм, ҡартайдым, сезнең белән йөрөмейм,

тип. Үзем генә шунда. Мәзәниәт йортонда мында әйвәт алый, ҡызлар йөрейләр, биейләр дә жырлыйлар да, үзебездә артислар, молодцы, концертлар әйвәт была. Алый ауылда безнең күңелсез түгел, кеше әйвәт, дини йолаларны үтәп баралар, динле халыҡ, эш сөйөүщән, фермерлар да бар бездә. Элекке колхоз хәзер йәнә шундый, игенләр басыуларда үсеп утыралар, ағащ үсеп утырмый, мал ҡарыйлар, фермалар бар, бары да бар алый. Әле әйвәт кенә. Но тормаған йортлар күбәйә инде. Безнең урам – иске урам инде, бу йортлар уже материнский капиталға алалар да, килеп тә ҡарамыйлар, утыралар шунда кәкрәйешеп. Яңы йортлар бар теге урамнарда, таш йортлар анда, йәшләр тора, без мында ололар ғына, ҡайсында тормыйлар да әнә. Элек бик әйвәт йәшәдек, хәзергесе дә Аллаға шөкөр, олоғайып ҡына барабыз, бер дә әле олоғаясы, ҡартаясы килмей, тыйындырып ҡуялар әле, әле сезгә олоғаясы әле, икегез дә йәш күренәсегез, сиксән дә юҡ әле сезгә, тип, бавай минән биш йәшкә оло у, сиксәнгә житеп килә, йәш щаҡта медалләр алып жөрөдө, лыжник бавай, әле лә жөрөй ярышҡа, элек күп жөрөдө медалләр, урыннар алып. Күңелсез йәшәмейбез алый, әйвәт кенә йәшейбез. Бик шәп, бай йәшәмәсәк тә, булғанына шөкөр. Әле безгә үткән йыл икебез бергә йәшәүгә илле йыл тулды, безгә шулый медалләр бирделәр.

Сөжән ауылында Уразова Гөлсирә Мәғрүф ҡыҙынан (1952 йылғы)
һәм Уразов Рәмис Төхфәт улынан (1947 йылғы) яҙып алынды

Төңгөк ауылы

Максеева Гөлзәмиә Әхмәт ҡыҙы, 1950 йылғы

Мин Максеева Гөлзәмиә Әхмәт ҡызы. Житмеш өщ йәш. Ғөмер вуйына мәктәптә эшләдем, сыңыдан садикта. Баҡща мөдире булып эшләп пинсийәгә киттем. Бу үзебезнең «Сердәш» группасында ойошторущы, анда Фирза апағызны этеп-тертеп, йәрдәм итеп йөрүще. Мин дин буйынща уҡытам ауылда, үземнең хәзерге уаҡытта егерме сигез уҡущыларым бар диндә, үзем дә дин тотам, безнең зат динне зат инде.

Мин үзем Көнгүр яғынан. Бу Барды районға, уҡып щыҡҡащ Пермдә,уку йортын бөтергәщ, мында эшкә жибәрделәр. Бу алтмыш жиденще йылда килдем мин мәктәпкә эшкә, пионервожатый булып килдем, анан уҡыта башладым. Шул, биш балаларым бар, барсы да юғары белемле, Аллаға шөкер, эшләре бар, ҡайсы икене бөтерде, икешәр юғары уку йортын, барсы да исән, Аллаға шөкер. Беренще майда барсы да жыйылдылар.Шушы ойошмада ««Сердәшләр»» ойошмасында уйыннар, нәрсә дә булса инде планнаштырып, Фирза апасы белән, Фирза апасы минең белән киңәшләшеп эшлей инде. Мин икенще төрле әйткәндә, завуч по воспитательной работе группада, шушыларны тәртипкә саҡлап ҡызларны. Нәрсәдер эшләргә кәрәк тип, шул олораҡ булғащ, ойоштороп жөрөйөм инде, оло булсам да, алардан ҡалмыйым, бәйрәмнәрдән дә ҡалмыйым. Йыл сайын тип әйтерлек үзебезгә костюм, быйыл яңа костюм белән сабантуйда щығыщ ясадыҡ, бик матур былды үзебезнең, барыбыз да бер төсле былғащ, щитекләр, яулыҡлар кейеп, матур итеп ойоштордыҡ, соңыдан фотосын да күрсәтерем әле сезгә, ҡарап нейтәрсез.

Ауылда, шушы кылубта без генә кый ун алты гыруппада без, «Сердәшләр» группасында, барыбыз да жуҡ. Туған көннәрне үткәрәбез, дини бәйрәмнәрне үткәрәбез, барысы да жыйылышып. Кылубта нииндейдер мероприятие булды исә, ҡызлар әйтәләр, үзләре безне әзерлейләр, жырлаталар, бийеүщеләрне бийетәләр, без аларға берсен дә ҡарышмыйбыз. Спортивный праздникларда ҡатнашабыз без, нищек тә әйткәндә, ауылның

щестын күтәрергә тырышабыз. Ҡызлар барысы да юғары белемле былмасалар да, алар барысы да теләп йөрөйләр пинсийәдә, балалары да риза аларның шушында йөрөүләренә, сөйөнәләләр. Апа, син йөрийсең ойоштороп барысын да тип. Мин организаторский диплом алғащ, минке нищектер шунан үзенән-үзе килде ул йәщ щаҡтан башлап, нищектер үзем дә сизмәгәндә ойоштора башлағанны сизмей дә ҡалам инде. Шул, ҡызларым тәртипле барсы да, кылупны шушы яратабыз инде, башҡа кылупта кеүек тарҡау түгелбез, без гел призовой урыннар алабыз. Мин Фирзаға әйтеп жибәрәм, Фирза, беренще урын алма, беренще урынны алсаң, жауабы күп була, ҡунаҡлар сыйлайсы бар, тип, гел икенще урын алып ҡайта, бүләкләр алабыз без, рәхмәт хатлары. Нищек тә кешене тартасы килә шушында, пинщийәгә щыҡкас, арлы-бирле йөрейләр суҡлығып, ҡая китмәгә белмей йөрөгән щаҡларда инде шушында кылупҡа килеп инде, апа, безне дингә үрәт әле тиб әйтәләр, мин ҡаршы килгәнем жоҡ. Берне генә булса да, йылның буйына уҡытам мин уларны, щөнки аларның пинщийәгә щыҡкас, эшләре пошоп тора, ҡаядыр төрлещә төрле нащар юлға китмәсеннәр тип, мин, теләкләре булды исә, дингә тартам аларны, дингә тартҡан кеше тәртипле была инде, щуның өщөн алар, мике ҡызлар, барысы да шундый тәртипле, Ҡөрьәнне уҡып щыҡкан ҡызлар икещәр-икещәр ҡабат, бу апаларың шаян былсалар да, алар дин дәресләре булса, бик серьезный утыралар инде. Нищектер башҡорт былғащ, тәртипле былмаға тейешлебез, шуның өщөн шулай килгән ул элегелектән. Мин бу яҡныҡы булмасам да, килгәщ үк шушы яҡның аксенты белән сөйләшмәгә өйрәндем. Ну, шулай да ҡай щаҡта килеп щыға инде, сорыйлар, апа, син бу яҡныҡы түгелме, тип. Үзебезнең яҡныҡы аксенты килеп щыға. Бездә, Көнгүр яҡта, икенще төрлөрәк сөйләшәләр, күрәсең, мында килгәщ инде, мында икенщерәк. Мике рус ҡатыш үстек без үскәндә. Уҡып щыҡкас та, мине рус районға жибәрделәрей, әней мәрхүм жибәрмәне. Руслар булып үстегез, башҡорт-татар районға бар тип. Шушындай язмыш былғас инде, башҡорт-татар Барды районына килдем инде мин. Башҡортлар тип, ә мике инде национальность рус арада үткән татарка тип язылған. Ә ней булса да үземне башкирка тип яздыртам мин. Хәзер инде илле йылдан да күберәк мында торғащ. Сөйләшүләргә ҡарағанда инде, мин мәктәптә дә эшләгәс, бик шәп ауыл теле белән бик шәп сөйләшеп китәлмәгән щаҡлар да была инде. Минең балалар Татарияда өщөсе биш баланың өщөсө Татарияда торалар. Алар кебек тә сөйләшәп ҡуям, алар яҡҡа барғащ, ғәйнәщә дә сөйләшәм. Щиләкне бездә анығы бидрә тейләр инде, Төнгүктә бидрә тип сүләшәбез, башҡортта да гөмбәне мәшкә тип язалар, ә мин интернеттан уҡыйбыз инде, мин ҡарыйм, интернетта да утырам мин, группада да нейтеп-нейтеп, барсында да современный булмаға тырышам, белмәгәнне балалар ҡайтса, алардан өйрәнәм, ҡызларны өйрәтәм инде, тартам, мәйтәм, нищек тә артта ҡалмаға ярамый, тип.

Күәнтә тип әйтәбез, ҡая барасың тип, утыр әле, тип барысы да безнеке, нейтеп. Башҡортҡа яҡын безнең сөйләм, күп сөйләм, ҡәртәней тип әйтәбез әнә ҡый без. Мике Татариядәге оныҡлар шу бары ҡәртәней тип әйтертләр, анда әбей-бабай тейләр, мике ҡызлар бездә ҡартәней тип әйтәләр тип, оныҡларым ҡартәней тип әйтәләр. Шәһәрдә үсһәләр дә, ҡартаней, ҡартәтей тип сүләшәләр инде. Шундый сөйләм теле башҡорттан бик шәп айырмасы күп түгел. Мин башҡорт телне яратам, жырын да яратам, һ хәреф белән сөйләшкәннәрен. Нищектер күңелгә яҡын ул, нищек, белмейм. Ҡайы бер сүзне аңлаталмаған жирләр была, шул һ хәреф белән сөйләшкән кешене бик шәп яратам инде мин. Жырларын да яратам мин матур итеп, интернетта да ҡарыйм мин постоянно, күңелгә яҡын.

Ҡайтҡас, мында сүлейм мин башҡорт Татарияда да ул хәтле түгел башҡортноң щисталығы, анда посадка буйда бер ағащ аумас, ағащ ауса, анда эшләвйөрөгән кеше була,

щистарта. Бездә татар район ҡайтҡас, әйтәм мин, анда ағащларны төбен сорлап жыйғаннар посадка буйда ап-аҡ, шундый щиста, шундый матур. Башҡортны шуның щисталығы өщен яратам мин аны. Ул районға барып керәсең, бу татар икәнен әллә ҡайдан күренеп тора. Былар мосолманнар, щиста, бөхтә, ә мында безнең безнең дә бар, үзебез башҡорт тип йөрейбез мында, төрлесе бар анығы шундый, ҡайттың исә, шунда щығыщта әйтәм, сез берәттә Башкирияда былғанығыз юҡ, берәт барсағыз, мәйтәм, оялырсыз әй. Андағы щисталыҡҡа, анда силсәүитләрнең матур итеп щитәннәрне бер төскә буяп ҡуйыуларына, әнә мин шул яҡларына ҡызығам башҡортноң, башҡортноң тырыш икәнлеге. Бездә татарлар да тырыш, барыбер русларға ҡарағанда татар халҡы, башҡорт халҡы тырышыраҡ, эшләп тапмаға ярата. Без ғөмергә эшләгән кеше инде, эшләмәсәк, үләрең төслө была инде хәзер. Пинщийәгә щыҡҡас, аҡща житәр микән тибез, хәзер инде аҡщасы да житә, Аллаға шөкер, әйбер дә күп кәрәкмей, былған ғәйепне белгән жоҡ, элек эшләгән әйберләрне.

Мин үзем дә сигез балалы семьяда үстек без үскәндә. Әтей-әнейләр бик тәрбиәле кешеләрейе, Аллаға шөкер, барыбыз да тәртипле былып үстек тип уйлыйм, барыбыз да, абыйларым да уҡымышлы булды, шулый юғары уҡыу йортларын бөтерделәр. Үзем дә ҡарышмадым, бишесен дә бөтерттердем, бишесе дә теләкләре бар икә. Берсе Әлмәттә инде хәзер, кандидат медицинских наук, Мәскәүләрдә бетереп, барысы да Аллаға шөкер. Тырыштылар, сез дә тырышың, уҡыған кеше алда была. Мике ирем үлде, игезәк малайларым бар, өщөнщөсен тапҡанда, икене малайлар таптым да, Пермдә дүрт йыл медколеджда уҡыдылар башта, шунда аҡща сурыйлар инде, ул щаҡта мындый карта белән аҡща жибәреп булмый, шофер белә жибәрәбез, сурыйымей, аҡща жибәр, ней сорағаннар уланнар, бирәбезме тип. Бир, бир тип әйтәйе, мин үзем дә әтей уҡымаға итеп ҡуйды, уҡымый ҡайттым, хәзер гараж буйда жөрейм, майға буялып тип, ул гаражда зав гараж былса да, үзен барыбер уҡымышлы итеп санамыйе, бик грамотные, уҡысыннар тиде, уҡыған кеше алда была, тип. Йөремәсеннәр майға быялып тиде, аҡща бир тип әйтте. Без ауылда нищек тә торабыз тип, ике игезәк тә медицинскийны бетерделәр колледжны, анан академияларын беттеләр, икесе дә медиклар инде. Уҡыған кеше алда была, тырышың, башлаған эшегезне. Мике ҡыз хәзер Алабуғадағысы журналистикаға керәбез тип бардығый без, Алабугаға барған щаҡта, анда нищектер ыудылар-жыудылар безне, рус теле, татар теле группасына этеп кереттеләр безне, Пирем яҡныҡылар, Татариянекеләр үзнекеләр күберәк былғас, видимо, журналистикаға кеше күп былғандыр. Анан мында мике Энже исемле ҡыз инде, уҡытыущысы да рус теле уҡытыущысы әйтә инде, үземнең бер йәш инде без аның белән, Гөлзәмиә, бетерсен юғары уҡыу йортын, тырыш, алып бар, тип, Татарийәгә, аны ҡый ҡызны алып бардым, шунда экзаменнарны бергә биреп ятып икәүләшеп, жәй генә щыҡтым да киттем ҡызны ҡыуалап. Экзаменнар биреп уҡымаға керде. Шундый, тырышың, уҡыған кеше урында эшлей, әбейләр әйтмеш, урында эшләмәгә тырышың. Урында эшләгән кешенең аҡщасы да была, дәрәжәсе дә была, үзегезгә дә приятно была, жигетләр дә уҡығанырағны ҡарыйлар, үзләре дә, үзегез дә уҡығанырағны эзләмәгә тырышың. Үзегезгә тиң былсын. Уҡымаған барыбер икенще терлерәк была, ҡарашы да икенще была, аҡщасын да азыраҡ алса, семьяда тауыш была. Тырышып-тырышып уҡымаға тырышың. Бик уҡымаға мөмкинщелегегез бар, Ходай тәғәлә, әтей әнейләрегез исәндер, бармы әтейләрегез, әнейләрегез, вот аларға исәнлек бирсен инде сезне. Мике килен сезнең кебек журналист, Әлмәттәгесе, игезәкнең сыңары, мында нейгә, интернетҡа ҡуя, постоянно ҡарыйым, журналист, аннан кещкенә телевизордан сөйлей, барып ҡайтҡан кебек былам Әлмәткә. Шул, шундый хәлләр, исән сау, Ходай тәғәлә сезгә тазалыҡ бирсен, сез бигерәк современный

булыңнар инде хәзер, бөтен интернетны, телефонны астын-өскә китереп, молодцы, ансы да әйбәт. Алға китеш бу, ЕГЭ-ны тоже нищектер әле, ҡарыйлар, ансы, бер яҡтан, нервный да ул, мике әней булараҡ фекерем, икенще яҡтан, уҡымаға кергәндә әйвәт. Барып элеккеләр кеүек бер айның буйы экзамен биреп ятмыйсың. Общагада тороп, экзамен биреп яталарейе мике уланнар, шулай булды. Аннан көтәсең хат килгәнен, суңыдан хат жибәрмәс былдылар, уҡыу йортына барып ҡайтасың, тегендә списокта сиңке балаң тора микән, тип. Хәзер все, биш жиргә бирәсең, Ходай ҡайсына нейтә, керәләр дә ҡуялар, әйбәт яғы да бар, нащар яғы да бар ЕГЭ-неке. Шушыныҡы уланнар бик шәп нейтәләр ине, переживать итәләр ине. Шуңан ҡурҡып, туғызны беткәс, городларда да шулай, ауылларда да шулай, мин вышшийға кермейм, тип әйтәләр дә, туғызны бетәләр дә щығып китәләр. Зур мәктәптә бишәр уҡыущы ғына щығып китә, унны бетерә, биш кенә, кыласлар. Ә элек алай түгелей, полностью бетерәләрей, уланнарға аҡыл керә унны беткәнще, аҡыл кергәс генә щығып китәләрей. Аҡыл кергәс кенә была аны азыраҡ, ике йыл былса да, аҡыл керә әнейләр ҡырда. Әле йәш щаҡта туғызны беткәс әле, бик шәп аҡыл нығымаған щағы была, ул жил ҡайда табан ҡатыраҡ исә, шунда бөгелеп киткәнщә, ағас была, ун берне бөткәс инде, уже азыраҡ уйлыйсың аны-мыны. Ҡуй тип әйтәсең, кәрәкмәгән жиргә бармасҡа тырышасың, ана шушы яғы әйбәт инде. Мин ЕГЭ-ны маҡтыйым да, ауыр да переживать итәләр уланнар, ансы да бар әле. Берсе внущка да мике Пермдә хәдер бетерде переводщикныҡы итальянский была, английскийны бетерде хәзер. Инде мәйтәм бакалавра тейләрме, нимә тейләр, әтейе тартыша, мәйтәм, уҡытасыз, незаконченный вышший була ул, мәйтәм, обязательно уҡытмаға кәрәк. Сез, мәйтәм, нимәгә аны нейтәсез, мин, мәйтәм, бишне уҡыттым, ҡайсығыз икешәрне бетердегез әле, өщесе ике институт бетерделәр, мәйтәм, берегезгә дә нейтмәдем, давай, уҡытасыз, никакой да. Әйткеләп ҡайтардым менә малайыма, мәйтәм, аҡща жәлләп ултырма, теләкләре былды исә, берсе малай күп уҡығанны, мәйтәм, жәй каникулда ҡайтты, балам уҡыйсың да уҡыйсың ун йыл мәктәптә уҡыдың, дүрт йыл колледж бетердең, алты йыл интернатурасы была, жиде йыл медакадемияда уҡыды, анан китте Мәскәүгә ике йыл интернатура, юҡ, ординатура, өщ жыл аспирантура, әллә егерме, әллә утыз йыл уҡыдың, мәйтәм, уҡыйсың да уҡыйсың, ыстипендияңә пинсийәгә щығарсың тигәйнем, бу әйтә, син, тей, уҡы, пинсийәгә щыҡканщы, туктыйсыңмы-юҡмы, малай, тип, соң, әней, кеше уннарны уҡымый, тип әйтәләр, син уҡыйсың да уҡыйсың, соң мәйтәм, эшләп күрсәт, хәзер әнә шул Әлмәттә инде, вращ былып эшләгән инде, Аллаға шөкер. Әле медицина көнендә дә нейткәннәр, ҡулларын ҡысып фотосын салған. Шулай уҡығаныгызның файдасын күрмәә булсын тип әйтәм. Әтей-әнейгә сүенеш ул уланнар урында эшләсәләр, тәртипле булсалар, аларны маҡтасы килеп кенә тора, сүәсе килеп кенә тора аларны, шуның өщөн әтей-әнейләрегезнең ғорурлығы булың, өметләрне, уҡытмаға кереткәс, өметләрен аҡламаға тырышың, уланнар. Әбейдән теләк шул.

Төңгөк ауылында Максеева Гөлзәмиә
Әхмәт ҡыҙынан(1950 йылғы) яҙып алынды

Маматова Фәйһүнә Тәүфиҡ ҡыҙы, 1958 йылғы

Мин шушы ауылда үстем, шушы ауылға кейәүгә щыктым. Шунда йәшейем инде. Алтмыш биш йәш булды. Өщнө ҡызлар үстердем. Өщөсө дә тормошта. Алый әйвәт, Аллаға шөкөр, внуклар, внучка, жите бөртөк внук, дүртәү внучка инде, өщәү внук. Уланнар тип сүләшәбез балаларны. Элек мәктәптә уҡыған щаҡта «Башҡортостан ҡызы» тигән журнал бар ие, хәзер бармы суң у? Шу журналды алдырабыз ие без, шуны уҡыйым

ие, яратам ие уҡымаға мин. Йыл сайын алдырам ие, яратам ие. Аңлашыла ие башҡортща, уҡыйым ий.

– Ниндәй ҡыҙыҡлы һүҙҙәр бар икән ауылығыҙҙа? Ата-әсәйҙәрегеҙ ниндәй һүҙҙәр әйтә торған ине?

– Баштаҡлар тип әрлеләр ие инде, әрлейбез тип сүләшәбез, ругаться тигәнне. Баштаҡ, шуҡ булғанбыздыр инде. Баштаҡ – шустрый.

Безгә башҡортща уҡытмадылар инде. Ун йыл татарща уҡыдыҡ. Русский язык ҡына кирә ие, русская литература, ә башҡа фәннәрне барысын да татарща уҡыдыҡ. Ну шуңа бер аз рущщаны ауырыраҡ беләбез ие инде, шу, уҡып щығып киткәщ, ауыр булды сразу теге нитеп китеүе рущща. Бухгалтерға уҡыдым инде мин. Профессия буйынса мин бухгалтер. Мике бавай эшләмәгә ярата ие, бавай тип сүләшәбез инде без теге тормош иптәшем, тормош иптәшем шу эшләмәгә ярата ие, үҙемщә эшлейем тип, колхоздан айырылып щығып, у щаҡта колхозлар тарҡала башлады бит инде безнең. Колхозлар тарҡала башлағащ, колхоздан айырылып щығып, үзебезгә жир алып, бөтөн техниканы алып, үзебезгә склад эшләп шу эш нитеп щыҡтыҡ инде, эшләдек инде шу. Ауырыраҡ булды инде шу, үзебезгә мал ҡарап, бик шәп мал да күп ҡарадыҡ инде. Күп үземне-үзем саҡламадым, шу мал ҡарап, ауырлыҡ төшөп, шул аяҡлар ауырта инде миңке хәзер. Шу саҡланмадыҡ инде, физический эшләр эшләдем, ирләр ниндей эш эшлей, шуларны эшләдем инде. Миңә алтмыш биш йәш булащаҡ инде ун сигезенще июлдә. Олоғайылды инде, үзебезне-үзебез ауыл жирендә ҡарамаға уаҡыт юҡ тип әйтейемме, шул гел әвейләр кевегерәк булып йөрөйбез инде, әвейләрщәрәк. Хәзер дә баҡща ҡарыйбыз, щибещләр ҡарыйбыз инде.

– Малдың исемдәре нисек һеҙҙә?

– Сыйырлар, башмаҡлар, тив әйтәвез инде, башмаҡ шу ней була, малай түгел, ҡыз, ҡыз бызау үщкәщ башмаҡ була, сыйырныҡы бызауы үщкәщ башмаҡ була, үгез була и башмаҡ, малайы үгез була, башмаҡ – ҡызы. Башмаҡ үщкәщ инде. Кещкенә щаҡта бызау була да, үщкәщ, башмаҡ тив әйтәвез инде. Башмаҡ сыйыр тип сүләшәбез инде, беренще ҡават бызаулағащ, башмаҡ сыйыр тип сүләшәбез.

– Үләндәр нисек икән һеҙҙә? Одуванчик нимә, беҙҙә бәпембә.

– Одуванчик тип кенә сүләшәбез. Аннары пикан тип әйтәбез, пиканны белмейсезме? Шу теге ашыйбыз, язғыда щығып жыя да. Рущщасын белмейем мин аның. Көпшә үсә ул, көпшәсе, аннары озон булғащ, көпшәсе үсә. Бөтә кеше дә аның яфрағынан, шу пикан

пешерәбез, пикан ашы ашыйбыз, тип әйтәвез. И аннары пикан ҡартайғащ, шулый көпшәсе үсә, көпшәсе дә була, шу көпшәсен дә ашыйбыз, ҡартайғащ, йәшел килеш. Шәңгәләр пешерәбез, әнә, пикан шәңгә тип язғыда. Күкәй тип әйтәвез йомортҡаны, күкәй тип сүләшәбез. Миләшне миләш тип әйтәвез. Смородина – ҡарағат тибез, былый ҡарлыған тип әйтәләр татарща, без ҡарағат тибез. Черемуха – шоморт, аннары шиповникны этборон тибез, былай аны гөлжимеш тип әйтәләр, шикелле, аны. Өмөжө тип сүләшәбез, өмөжөнө беләсезме? Малина. Ҡурай жиләге – татарща, без өмөжө тип сүләшәбез. Свекла – щөгөндөр, аннары клубниканы шартлама тибез, шартлама тисезме сез дә?

– Ауылға бәйле легендалар белмәйһегеҙме?

– Бер дә әйтә алмыйым, юҡ, шикелле, алый. Төнгүкнең ҡайдан килеп щыҡканын әйтәлмейем дә. Ҡара әле, шуны белмәгә кәрәк икәнне үрәнмәгәнбез. Булмаға тейеш аның нейләре ҡый.

– Әтәс-тауыҡты нисек атайһығыҙ?

– Шул уҡ әтәщ, тауыҡны щибещ тибез. Индюк – күркә.

– Балаларығыҙ ниндәй һөнәр үҙләштерҙеләр?

– Балалар, өщ ҡызым бит инде миңке, зурысы – бухгалтер, уртанщы ҡызым – медик, скораяда эшлей, кещкенәсе тоже бухгалтер. Үзем кевек икесе дә бухгалтерлыҡны сайладылар. Зур ҡызым миңке Германияда тора, кейәүдә, ике ҡызлары бар, тоже бухгалтер булып эшлей анда тоже. Немецҡа кейәүгә щыҡты. Уртанщысы күрше ауылда тора. Кещкенәсе Перимдә тора. Тормош иптәшем әлегерәк үлеп китте әнә шулай. Йәшәүгә планнар ярата ие, китеп парды. Онкология менән щирләп үлеп китте инде. Уланнар бик шәп үзләрен-үзләре тәрбиәләп үстергәннәр, тигән мнениеда мин. Без бик шәп фермерлар булғащ, эш күп булды, мал ҡарыйбыз ий, басыуда эшлейбез ий, бик шәп тәрбиә бирәлмәгәнмендер, тип үкенеп ҡуям хәзер. Минеке бабай бик шәп, эшсән булды гел, аңа эш, эш, ул ял итеүне бик шәп өнәмәде, гел. Уланнар, теге, уже ҡызлар, уланнар как ней, бер йәш булды исә, садикка бирәм дә шуларны эшкә кермәгә тырышам. У хәзер генә уйлап жыясың, уланнарға хәзер әйтәм мин, мәйтәм, бик шәп теге хатын-ҡыз ғына эшләп, аҡща, оклад алып, алға китеп булмый, лучше өүдә уланнарны тәрбиәләп, шушылай йәшәмәгә кәрәк булған икән, тип уйлап ҡуям ҡай щаҡта. Ундый теге тәрбиә булмағандыр, житмәгәндер, тип. Ну эшне яратып эшләп үстеләр алар. Шунсы бар, шу яҡтан. Мал күп ҡарыйбыз ие, ҡызларны без мин, әтейләре уже иртән үк щығып китә ие эшкә, мал күп була, унау баш үгез, дүртәү баш сыйыр була ие, шулый инде. Уже ике зур ҡызлар миңке мал ҡарап, миңә булашып ҡына уже китәләр ие мәктәпкә. Иртән уятам, уже улар белә малға щығып китәбез, барыбызға да эшкә китергә тейешле ие, үзем дә эшлейем ий бухгалтерияда мин дә колхозда. Ишеү хозяйство зур, басыуларда, мәйтәм, шулый инде, шулый тим үземщә, шулый кәрәк булғандыр инде. Крәстиән халҡының шулый инде, шулый булмасаҡ, булмас ие. Шулый йәшәдек инде. Ҡызлар аҡщаның ҡайдан килерен, нищек тотмаға икәнне беләләр хәзер, үзләренең тормошлары әйвәт, матур, Аллаға шөкөр. Уже беләләр аҡщаның ҡәдерен, нищек тотмаға беләләр. Бер уаҡыт шундый ҡызыҡ булды: больницада ятам, операция ясатып. Берсе, иң зур ҡыз Бардада эшлей, у щаҡта өщ сыйыр, иртән тороп, сыйырын сауып ҡуя да покаға эшкә китә, ә уртанщысы ауылда түгел ий. Кещкенәсе туғызда ғына уҡый микән, әллә сигездә микән, сигездә генә уҡый, ансы айырта инде сөтнө, безнең электрический сепаратор бозолдо да, зурысы сауып ҡуя да кищкене, зур ҡыз килеп, жаловаться итә миңә больницаға, әней, ти, Илсинә ҡыз, теге сөтнө тағы ащыҡкан, ти, йоҡлап киткәндер инде, йоҡосо килеп, йоҡлап, сөт ащып киткән инде. Шулый нитәбез ий. Алый эшләделәр, күп булыштылар алар. Алардан

башҡа... Теплица ла ниттек без, күтәреп, ҡыяр сатып та шөғөлләндек. Аларға иртән йоҡлау жуҡ ий, иртән тороп, иртәнге сыуыҡта сыу салмаға кәрәк. Кищкедә щығып, эшләмәгә кәрәк, шулый, тик яҭҡызмадыҡ. Әней, нищек етештек икән барсына, тип хәзер үзләре исләре китә. Шулый етешкәнбез инде шу хәтле. Эш белән тәрбиә биргәнбез.

– Тормош иптәшегеҙ менән нисек танышып киттеге? Туйҙар нисек үтте?

– Мин әле мәктәптә генә уҡыйым ий әле, минең тормош иптәшем армиядан йөрөп ҡайтҡанда, минән биш йәшкә олораҡ ие. Шушы ауылныҡы, мин дә шушы ауылда тудым, шушы ауылда үстем, шунда кейәүгә щыҡтым. Мин анда унны ғына бөттөм, сүләшеп йөрөдөк, тағы ике йыл әле нейдә уҡып алдым, Кунгурда техникумда уҡыдым. Дүрт йыллап сүләштек шулый. Беренще күргән егетем, шуңа бардым, шуның белә тордом. Алый туйлар ясап, әйвәт йәшәдек, Аллаға шөкөр.

– Туй нисек үтте? Нисек үтә һеҙҙә? Ҡалым тип әйтәләрме һеҙҙә?

– Әйтәләр алый. Без башта шулый ҡушылғащ, сразу ҡушылғащ, кәбен уҡытабыз да, аннары туйны соңораҡ... Сездә – никах, бездә кәбен уҡыталар. Аннары бер ике-өщ айдан туй ясадыҡ инде, шулый.

– Ниндәй яҡтарҙа булғанығыҙ бар?

– Миңке әнейем Октябрьский районныҡы ие. Башкирийәдә дә Октябрьский район бар, шикелле? Безнең Пермский крайының Октябрьский районныҡы әнейем. Мынан йөз илле щаҡрымлап инде. Анда что-то айырыла бездән сүләшеүләр, мәсә, нәрсә, фәлән тип сүләшәләр анда, без нимә тибез, сез дә нимә тисезме? Алар татарларға тартымыраҡ, исемнәре дә шундыйыраҡ. Миңке ҡызларымның исемнәре шулый: кещкенәсе – Илсинә, анан Илмира һәм Гөлнар, зур ҡызым.

– Ниндәй аш-һыуҙар, милли аштар бешерәһегеҙ?

– Щәк-щәк инде былый бөтөн жирдә дә щәк-щәктер инде, әме? Пикан шәңгә пешерәбез, картуп белән дә пешерәбез, картуп шәңгә пешерәбез, пикан шәңгә, эрек шәңгә. Ҡатыҡ була молочный, әйрән, сөзмә бар, сөзмә тип әйтмейсезме? Сөтнө ҡайнатабыз да, ҡатыҡҡа әйләндерәсең дә шуны ситоға салып, ҡуясың марлялар белә, теге артыҡ суы ағып китә дә шуны ҡаймаҡ белә болғатып ашыйсың, тәмне була инде, ҡаймаҡ салып болғатып ашыйбыз. Ҡатыҡны сарҡытып, сөзмә ясыйсың.

Төңгөк ауылында Маматова Фәйһүнә
Тәуфиҡ ҡыҙынан (1958 йылғы) яҙып алынды

Мукаева Фирзә Мәхмүт ҡыҙы, 1958 йылғы

Мин Мукаева Фирза Мәхмүт кызы булам. Миңә алтмыш биш йәш. Утыз биш йыл ғөмеремне медицинаға бағышладым. Фельдшер булып эшләдем. Хәзер мин ветеран инде. Пермь крайының ветераны. Инде эшләмей өйдә ултырам, мал-тыуарлар ҡарап, донъя алып барабыз, ә инде шушы буш ваҡытларда атнада ике тапҡыр – шәмбе һәм шәршәмбе көннәрендә клубҡа, мәдәниәт йортона жыйылабыз. Бында без төрлө уйыннар ойошторабыз, жырлыйбыз, бейийбез. Фольклор группабыз бар үзебезнең. Бик шат, бик күңелле йәшейбез. Безнеке бар инде үзебезнеке түгәрәге бар. Шушы түгәрәктә без бер-беребезгә кем ниндей аш-су пешерергә өйрәнгән, шуның белән уртаҡлашабыз. Безнең күп пешергән азыҡларыбыздан пилмән, манты, ҡабартмалар пешерәбез, өмөжө пироглары, өмөжө тип сүләшәбез, малина инде, эректән

шәңгәләр, бәрәңгедән шәңгәләр пешерәбез. Малныҡы эщәгесенән инде тоже пешерәбез пироглар, тәмле өчпощмаҡлар пешереп ашыйбыз.

– Ҡаҙы яһайһығыҙмы?

– Ҡазы ясамыйбыз, но күп кеше ясый. Ҡазы ауыз итәбез, бирәләр. Ауылыбыз бик матур инде, үсә бара, йәмләнә, күрәсез. Мәдәниәт йортобоз матур, йәсле баҡщаларыбыз, магазиннар. Иң зур шатлығыбыз мәктәп төзелә. Еще ауылда фельдшерлыҡ-акушерлыҡ пункты төзелә. Әгәр дә ауылда мәктәп, мәдәниәт йорто, фельдшерлыҡ-акушерлыҡ пункты, йәсле баҡща эшләсә, шуңан да матурлыҡ, шуңан да йәм табып йәшәүе рәхәт.

– Ауылығыҙҙың исеменең ҡайҙан килеп сыҡҡанын беләһегеҙме?

– Төнгүкме? Төнгүк – төн гүк, төн күүк тип әйткәннәр инде алар, йылғаға әйткәннәрме шунда, нищегерәктер әйтәләр инде шунда, йылғадан аҡкан сыуы төн кеүек тип, шуңан булып щыға микән, белмейм, шулайыраҡ тип әйтәләр, мин бик шәп төшөнөп житмәдем инде анысын. Анысын килгәндә сөйләделәр ий безгә ТНВ канал килгән щаҡта.

– Ауылығыҙ эргәһендә ниндәй шишмә-йылғалар аға?

– Безнеке бар үзебезнең изге Төнгүк шишмәсе, анда менеп ҡарасағыз, былтыр шушы изге шишмәне ауылыбызныҡы активислары белән бигерәк матур йәмләп ясадылар, шушы шишмәгә бөтөн район халҡы сыу алырға килә. Анан соң ауылыбызның уртасынан Төнгүк йылғасы аға, ә инде Төнгүк йылғасы Тол йылғасына ҡоя. Тол таулары, Тол йылғасы. Ә Тол йылғасы Камаға ҡоя инде.

– Ә ни өсөн шишмәне изге тип һанайҙар?

– Изге тип төптән килә инде у, былтыр инде шушы шишмәне матурлағаннан суң аны изге шишмә тип түгел, хәзер Төнгүк шишмәсе тип язып матур иттереп элделәр инде, Төнгүк шишмәсе тип. Изге тип, изгеләр йөрөгән тип баралар инде анда, ней, кемдер йыуынған да, йыуынғанда ауырыған кешеләр дә булған, значит, анда изгеләр йөрей, изгелек шишмәсе, шуңа шишмә тота тип әйткән сүз была ҡай щаҡта. Анан соң аяғын йыуғанда, аяғы ауырта башлағанмы, шуңан ҡушҡаннардыр, тип уйлыйбыз инде без аны.

– Ә Тол исеме ҡайҙан барлыҡҡа килгән, Тол йылғаһы, Тол тауҙары бар бит һеҙҙә?

– Анысы, Тол, күптән килә инде у, Толбаш тигән ауылдан башлана уы. Бездән башланмый. Ә бу Төнгүк йылғасы ҡайсы ауылдан ие әле у, теге Казанка, безнең яҡта хәзер мынан китеп ун биш километр Чад, Яңы Казанка, Эщлекбаш ауыллары бар, шу яҡтан ағып килгән йылға инде у, Төнгүк йылға тип атап ҡуйдыҡ инде без анысын. Төнгүк тейләр һәр уахыты, бөтөн жирдә язылған инде, река Тюньгук, тип.

– Ниндәй дарыу үләндәре үҫә?

– Һәммәсе дә бардыр инде, тибез инде без, бер дә алый ниткәнебез юҡ. Дарыу үләннәр дә күп инде. Һәммәсе бар, зверобой тибез инде щиркей пищен, тип, нищегерәк әйтәсез сез, сарысы да бар, ҡызылы да бар щирке пищеннеке. Лечебный үгәй-инә яфраҡлары бар, барсы, һәммәсе дә бар, тысячелистник тибез инде, һәммәсе бар, һәммәсе, жыя-жыя китсәң, бөтен аптека инде безнең баҡщаларда, урманнарда. Ҡурай жиләкләр, шартлама тибез без, сез нищек әйтәсез икә шартламаны, шартлама, шарт-шорт өзеп алабыз да урманда. Ҡайын жиләге әйтәбез, эме, жир жиләген, ҡайын жиләге тибез без, еще шартлама тигәне дә бар бит әле аның, тауларда жыябыз инде анысын.

– Мәтрүшкә йыяһығыҙмы?

– Мәтрүшкә шу щирке пищен была, ҡызылы.

– Баҡсала нимә үҫтерәһегеҙ?

– Без инде хәзер остардыҡ та, теплицалар хәзер зор-зор теплицаларда хәзер ҡауын, арбуз, ҡыяр, помидор, перец, ә баҡщада бәрәңге, картоп ултыртабыз, малларға щөгендер күп итеп ултыртабыз инде, мал ашатырға, кәбестә, жиләк-жимещләр, ҡарлығаннар – һәммәсе дә бар, суғаннар. Барысын да. Донъяны үзебез шулый ашар өщен үстерәбез инде.

– Ҡарлыған нимә була ул?

– Ҡарлыған у сезнеңщәме, нищек, смородина былый. Аның ағы да бар смородинаның, сездә дә бардыр инде, ҡызылы да и ҡарасы да бар.

– Ниндәй мәҡәл-әйтемдәр, тапҡыр һүҙҙәр, фразеологизмдар ҡулланаһығыҙ? Мәҫәлән, аяҡ араһында буталып йөрөмә, тип әйтәләр?

– Без әйтәбез инде, щуалып жөрөмә, ээ, щуалып жөрөмәле аяҡ аста, тип әйтәбез, шулый әйтәбез инде. Менә без в основном теге матур жырлар беләбез инде, жырлар, теге, частушкалар жырлыйбыз, эме, шул төрле темаларға. Шу экиәтләр, тип әйтәсең, экиәтләр сөйлейбез ҡай щаҡта темасына ҡарата инде. Ансы анекдот тип әйтәбез инде хәзер, ну пыщыраҡ түгел, нейне инде.

– Таҡмаҡ йырлап йә анекдот һөйләп китә алмайһығыҙмы?

– Әйдәң был темаңа сөйлейм. Өщ щебен мәктәпне бөткәннәр дә утыз йылдан осращҡаннар, өщәү генә ҡалғаннар. Былар ресторанға китеп барғаннар, берсе щебен үтә йыуан, ти, икенще щебен уртаща, ә берсе щебен саҡ ҡына үлмей тора, тей, мескен. Инде былар ултырғаннар, ресторанда өстәл алғаннар щебеннәр. Оло щебен әйтә: «Әйдә, бер-беребезнең хәлләрне белешейек әле», – тип әйтә, тей. Оло щебен әйтә, тей: «Мин ресторанда эшлейем. Ресторанда эшлейем, кешенең ашына килеп төшәм дә миңә тарелкасы белә ҡуялар, шуңа мин йоп-йоуан», – тип әйтә, тей инде. – «Миңә тормошта бик яҡшы былды», – әйтә икән. Ә инде уртадағысы әйтә, тей: «Мин эщщеләрнең столовайында эшлейем, ашларына килеп тә төшәм, алар мине бер ҡалаҡ тутырып алып ҡуялар щиткә, шуңа бик тә нормальный ғына мин», – тип әйтә, тей. Ә теге үлмәгә торған щебен инде, бик ябыҡ щебен: «Әйтейем микән, әйтмейем микән, мин студентларның столовайында эшлейем», – тип әйтә, тей, эме. –

«Ашларына килеп төшәм студентларның, мине алалар да, ам-ам тип суралар да оралар», – тип әйтә, тей.

– Оралар нисек була ул?

– Ырғыталар, ээ, сездә оралар булмыйдыр инде, әме? Сездә ырғыталармы? Без орабыз, тейбез.

– Үҙегеҙ шиғырҙар яҙмайһығыҙмы?

– Язып элек ҡыйыштым, хәзер юҡ, онотолдо донъя мәшәҡәте белә. Бик активный инде мин, өүдә дә, оноҡлар белә, шуңа мике уже уахыт юҡ, мәшәҡәт күп, эме.

– Ҡыйыштым нимә була ул?

– Значит, занималась. Сезгә барыбер икенще төрлерәк без, эме, без әнә ҡый ғәйнә башҡортлары тип аталабыз ҡый, шуның өщөн, эме. Үзебезщә икенще төрлерәк. Ну сезгә яҡын итәбез инде, сезне яҡын итәбез.

– Оноҡтарығыҙҙы нисек тәрбиәләйһегеҙ?

– Алар инде хәзер, Бардада рус теле уҡытыла бит инде хәзер, алар Бардада йәшейләр, алар рущща сүләшәләр инде, ә уже үсә төшкәщ, алар башҡорт телен дә кәрәк тип беләләр, башҡортща, безнеңщә сүләшә башлыйлар инде. Әле хәзер кещкенә алты йәшлек оноғом сүләшмей инде, рущща ғына сүләшә инде, өйрәнер инде анысы, аңлый ул әйткәнне барысын да, ә сүләшмей әле. Матур тәрбиәлейбез инде, тәртипкә өйрәтәбез барысын да, эшләргә өйрәтәбез ... анда ун биш йәшлеге дә бар, ун дүрт йәшлеге, малларны ҡарарға булыша, бәрәңгене утыйбыз, тибез, сез нимә тисез? Ээ, шулый, утарға булышалар, утын кертәләр. Но хәзер инде безнең шатлығыбыз шул – газ керде ауылыбызға, инде хә биш йыл була газ кереүгә, әле без газсыз йәшәдек, утын яғып, урманнар да бөтеп бара инде, утын яға башласаң. Үәт шундый хәлләр, ҡызлар.

– Утынға бараһығыҙмы, урманға бараһығыҙмы?

– Хәзер инде, йәш тә барғас, эме, утынны сатып ҡына алабыз, ә элек бардыҡ, үзебез әзерләдек, утын билетлары алып, күпме әзерләргә кәрәк икәнен яғарға, ә хәзер безгә инде мунщаға ғына кәрәк, мунщаға ғына сатып алабыз, ээ. Бер машина алсаҡ, нормально ғына. Ә утын әзерләүщеләр бар ауылда, сатыущылар бар, алабыз. Пещән әзерлейбез инде үзебез, хәзер пещән эшләре жиңеләйде, рулоннарда аунатабыз, рулоннар үзләре абзар түбәгә менеп китәләр хәр, хәзерге заманда.

– Һөт аҙыҡтарынан нимәләр яһайһығыҙ?

– Сөт инде безнеке, без ҡартайғащ, сыйыр ҡарамыйбыз без, иткә үгез генә ҡарыйбыз да без и сарыҡлар безнеке, ҡарыйбыз. Щөттән без, элек ҡарадыҡ, сөттән эрек ясыйбыз, ҡаймаҡ, тибез без, сливки, сез ҡаймаҡ тип әйтәсезме, айыртылған, сепарат белә айыртабыз да, эме. Төрлө ҡатыҡлар, сөзмәләр, әйрәннәр һәммәсен дә ясадыҡ, һәммәсен дә тәмне. Сыйырлы көнең – сыйлы табының, тип әйтәбез ий элек һәр уахытта да, щөнки өстәлдә уже эрекләр утыра, ҡаймаҡлар, майлар утыра, эме, менә инде сыйырлы көнең – сыйлы табының, тип әйтәбез ий, эме.

– Эрек русса творог буламы?

– Ээ, творог, аның ащысын да, төщөсөн дә, сыйыр бызаулағащ, уыз пирог ясыйбыз инде без, сездә дә бармы, юҡмы? Сыйыр бызаулады бөгөн, бер ике-өщ көн сауабыз да, уыз эретәбез, эрек, уыз эретәбез дә, туғаннарны жыябыз бер өстәл, шушы уыздан пирог ясап, без аны бүкмә тип сүләшәбез инде, бүкмә безнеңщә, шушы бүкмәне угощать итәбез инде. Күпме күршене ней, күпме күршене ашатсаң, сыйырың шу хәтле сөтле була, тибез.

– Туй йолалары нисек атҡарыла?

– Туйда нимә, йолалар безнең туйда, нищек әйтейм инде, иң башта бит егет төшә, ҡызның өйенә төшә бездә, әме. Ҡызның өйенә төшкәндә, гармунщы алып килеп утыртабыз, сездә дә шулай микән, гармунщы хәзер, халыҡ жыйыла, күршеләр, туғаннар жыйыла. Хәзер иң башта ҡода-ҡодағый килеп төшә, егетнең әтей-әнейсе. Мин, ҡызның әтей-әнейсе, хәзер аларны ҡаршы алабыз матур иттереп, баллы щәк-щәкләр утыртып подносҡа, подносҡа жәйәбез, әнә тегендә сөлге күрдегезме, шу сөлгене, әме. Аларны, машинадан төшкәщ, сразу ҡаптырабыз баллы щәк-щәкләрне, анан соң алар төшкәннән соң, бийеп китәләр хәзер, бийеп китәләр. Бу ҡодағыйның булырға тейеш уже яулыҡ или сөлге. Бийеп китә матур иттереп, теге гармунщыға бәйлей. Анан соң, эме, шу бер йола тием мин аны, хәзер алар дуслар уже. Анан соң өйгә керетеп щәйләр эщерәбез ҡода-ҡодағыйларға, эщерәбез дә хәзер бу, әнән китәбез нейгә, егетнең өйенә. Инде анда мин төшәм, эме. Алар мине ишектән тоже ҡаршы алмаға тейешләр шулый уҡ, ҡодағыйны. Ә йәшләрне ҡаршы алғанны сүләмәдем бит әле: хә кейәү төшә инде бу йортҡа, кийәүне ҡаршы алабыз, хәзер кийәүнең әтей-әнейсе, ҡызның әтей-әнейсе дүртебез торабыз, машина килеп туҡтады, әме. Мендәрне тотоп торабыз, мендәр өстенә сөлге тотоп торабыз, алар сөлгегә килеп басалар, егет хәзер бу йортҡа төшкәщ, яулыҡ бүләк итергә тейеш ҡызның әнейсенә. Анан соң бал белә ҡаптырабыз, май ҡаптырабыз, май кебек йылғыр былығыҙ, бал кебек баллы-татлы былып, бер-берегезне ябышып тороғоз, тип, төшөрәбез дә, анан соң тегенән машина эщенән мендәрләрне алабыз да терәп алып керәбез, чтоб араларына бер кем дә кермәсен, мендәрне. Егет беле ҡыз бара, без мендәрне терәп, эттереп алып барабыз.шулый иттереп өйгә кертәбез мендәрләр белә, араларына кеше кереп, ней былмасын, андый хәл, тип. Ә анан соң хә егеткә киленне алып киләбез инде, ҡызны, тоже шулый уҡ төшәбез анда, анда уже ҡыз бирергә тейеш егетнең әнейсенә яулыҡ, тоже биреп, тоже шулый уҡ алып керәбез, мендәр тағын тегендә китә, ээ. И теге щигеүле щелтәр, сөртеүләр белә бийейбез инде без мында тағып, сездә дә шулыймы, теге гармунщыға, гармунщыға тегендә, бездә бәйлейбез, бында да бәйлейбез, мында килен дә бәйлей, кийәү дә бәйлей гармунщыға шулый. Ә хәзер у традиция бөтте инде. Элек шушылый үткәрәбез ий. Элек өйләрдә була ие, нейләрдә түгел, кафеларда, бер көн өйдә йәшләр көне генә, икенще көн ҡартлар көне генә була ие, бүләк белә киләләр кешеләр, шулый сыйлап гөрләтеп. Ә ҡодағыйларны ҡайтҡан щаҡларында инде хәзер, ике көн былалар бездә, аяҡларына себерткеләр бәйләп, аларға «бишле»ләр тағып ҡайтарабыз. Ике көн яткащ алар, тәртипле былғаннармы, тип, медалләр ясап, ҡодаға да эләбез, ҡодағыйға да эләбез дә, аларға артларына себерткеләр тағып, машиналарының, ҡызыҡ итеп шулый ҡайтып китәләр, как будто ощоп ҡайтып киткән кебек инде. Шулый үткәбез ий туйларны. Хәзер инде кафеларда, жырщыларны, бийеүщеләрне щаҡырып, ҡарап ҡына утырабыз концерт, ҡул щабып. Элек үзебез жырладыҡ барысын да, эй икегез, икегез, тип ҡаршы алабыз ий матур жырлар белә йәшләрне, «Килен төшә ауылға бер өйгә» тигән жырларны жырлап, хәзер андый ғәләмәт юҡ инде. Әле генә бу егерме өщөндә генә туйда булып ҡайттым әле, кафеда тоже ана ҡый, икенще төрле барыбер инде. Безнеңщә түгел.

– Балаларға күҙ теймәһен өсөн нимә эшләй инегеҙ?

– Балаларға күз теймәсен өщен элеккеее-элекке заманның тәңкәләре была ие, ул элекке бер тин аҡщаны хәтерлейсез микән кещкенә, шуның көмөшө была ие тишелгән была ие у, өйдән-өйгә йөрей у бала туғаннан соң, анан лента была ие, баланы алып та ҡайталар, лента белә мында шуны бәйләп ҡуябыз ий, шайтан да эйәләмәсен, күз дә теймәсен, тип. Ә если бигерәк шәп күп кеше килсә, мында күмер белә буяйбыз ий, хәзер йәшләр помада буяй, ээ. Өшкөрәләр ие әвейләр, белгән әвейләр.

– Һеҙҙең ауылда әле өшкөрә белгән әбей бармы?

– У уҡымышлы әвейләр бар алый, өшкөрөүләре турында сөйләмейләр инде алар, уҡымышлы әвейләр бар инде, дин юлында. Без үзебез дә мында ислам дин нигезләрен уҡыйбыз инде. Безнең анда оло апа бар иеме, әнә ул безгә ислам дине нигезләрен уҡыта ие. Шушы без ун жите кеше, ветераннар ойошмасының, шушы дин дәресләрен уҡыйбыз инде. У матур итеп безгә уҡыта.

– Һабантуйҙар һеҙҙә нисек үтә?

– Сабантуйлар үтә, бездә «Барда жыен» тигән дә бар күптән ҡалған инде, ишеткәнсездер, бер көн «Барда жыен» була, бөтөн ауыллар Барданың район, кем ҡунаҡлар анда төрлө жирләрдән килеп, анда зур бәйрәм была, ә иртәгесен һәр бер ауылда үзенең сабантуйы была. Нормально, матур итеп ащып жибәрәбез әнә ҡый, бийейбез, жырлыйбыз, анан артислар килеүе мөмкин, үзебезнең үзещщәннәр, жырщыларыбыз бар, бийеүщеләребез бар, балалар матур ҡатнашалар сәхнә алдында матур күмәк бийеүләр бийейләр, матур иттереп. Шулай матур бара. Шул уҡ көрәш бездә дә, шул уҡ ҡапщыҡ белән суғышу, шул уҡ бағанаға менеү, шул уҡ ҡул көрәш – һәммәсе дә бар, һәммәсе дә.

– Ат сабышы бармы?

– Бөтте инде, хәзер юҡ, элегерәк булды атлар кеше тотҡан щаҡта инде. Хәр берсе күрешә дә, әйдә щабышабыз, әйдә щабышабыз, тип. Ә хәзер инде ат тотоущы юҡ. Но берәү ғаилә бар бездә, алар «Барда жыен»да ғына ҡатнашалар. Мында ауылда юҡ. Ә быйыл бездә мотоблоклар ярышы былды, мотоблоклар ярышты. Кемнең мотоблогы бар, төшеп, өщ заезд ярышып, шулый менә бүләкләр алдылар. Щүлмәк суғабыз, сездәге кебек инде, төрлещә инде, уатабыз.

– Щүлмәк нимә ул?

– Элек бәрәңгеләр пешергәннәр дә былый тотоп щығалар, кинолардан беләсез дә инде, искещә щүлмәк тибез инде шуны, шуны былыйтып әйләндереп ҡуялар, ә нищәдер кешене алып барып, күзен бәйлейләр, теге кеше зууууур таяҡ белә килә хәзер, күзе йомоҡ килеш, аңлағансыздыр, эме, ә жә эләгә, жә юҡ. Эләккән кешегә зур бүләк инде, эләкмәсә, жә ергә суғалар, жә үтеп китәләр щүлмәкне, аңлағансыздыр щүлмәкне. Шуны уйныйбыз ий, ээ. Анан шушы щүлмәкне үк ухват белә жөгөртә ике кеше, төшөрмей генә, расстояниеға жөгөртәләр ие. Шундый ғәләмәтләр. Көйәнтәле сыу ташыулар бар. Сабантуйлар матур үтә, күңелле. Үзебезнең туғаннар белә ощрашабыз, йыраҡлардан ҡайта туған-тумащалар.

– Көрәштә еңеүсегә нимә бирәләр?

– Көрәштә жиңеүщегә обязательно тәкә хәр йылны, ә ҡалғаннарға – бытовая техника икенще, өщөнщө урыннарға. Спонсорлар бар, ауылыбызның активислары бар әнә ҡый. Без сөрән дә суғабыз, бу инде бүләк жыйыуны әйтә.

– Нимә ул сөрән суғыу?

– Хәзер сабантуй алдан бер этнә – ун көн элек сөрән суғабыз без. Хәзер шушы мәдәниәт йорто хезмәткәрләре матур итеп күлмәкләр, башҡортща, татарща күлмәкләр кийеп, эме, икене егет алалар и өй сайын китәләр бүләк-жыйым жыярға. Бездә шул да бар. Алар щиләкләр белә, йомортҡа бирәбез, эме, бүләк – сөлгеләр матур, зурны, ниндей матур әйберләр бар, футболкалар бирәләр, ирләр күлмәкләре бирәләр, матур яулыҡлар бирәләр и аҡща да бирәбез хәзер, эме, бүләкләр алырға инде. Тәкә алырға да кәрәк бит инде хәзер. Шушылый ауылның бөтөн халыҡтың жыйып, мында ҡайтып, алып ҡайтып, шулый распределять итәләр бүләкләрне, аҡщаларны. Сөрән суғыу тип атала.

– Ә бына һеҙҙә генә әйтелгән һүҙҙәр ниндәй бар?

– Ҡый тибез инде без, ээ, бардым ҡый әле шунда әле, шунда барып ҡайттым да, аптыратмале, тип шулый сүләшеп жибәрәбез. Башны исәнгерәтмәле, тип, йөрөмәле аяҡ аста, тип, шулый сүләшәбез.

– Урманда ниндәй ҡоштар бар?

– Бар, сандуғащлар, һәммәсе дә, әйтеп тә бөтә торған түгел, һәммәсе, сездә нищек бар. Әле сандуғащлар язғыда, май айларда бик шәп сайрыйлар, сайрадылар, киттеләр, шикелле, хәзер. Теге балкон-тәрәзәләрне ащсаҡ, сразу ишетелеп тора ие матур итеп. Бар, бар ҡошлар, күгәрщеннәр, щыйырщыҡлар ҡайталар, щыйырщыҡларға умарталар ҡуябыз без, мәсәлән, без дүртне ҡуйдыҡ, дүртесенә дә ҡайттылар щыйырщыҡлар, эй балалар щығарып, ощоп киттеләр щырҡылдашып.

– Сыйырсыҡтарға умарта ҡуябыҙ, тинегеҙме?

– Щыйырщыҡ умарта, тип сүләшәбез без. Матур итеп менә былый итеп түбә ясыйбыз, анан квадрат, тишеге, анан соң мында басып торорға ней, анан соң матурны ней ҡуябыз, щыбыҡ, мына мындыйны, басып сайрарға.

– Бал ҡортон ҡайҙа тоталар?

– Бал ҡортон йорт янына тоталар, хәзер күбесе ҡайсы урманға алып китә жәйен, анан алып ҡайталар. Ә күбесенең йорт янында. Бал ҡортлары сирәгәйде инде, юҡ, үләләр, ээ, шунысы. Ней, Башкирия да переживать итә шулый, ишетәбез барыбер, ҡарыйбыз, телевизорлардан, интернетлардан. Ҡарт булсаҡ та, интернетта утырабыз инде без.

– Шиғыр яҙаһығыҙ, тип ишеткәйнек, нимә тураһында яҙаһығыҙ?

– Минең в основном шу туған яҡка язам да, анан соң мин шушы группаның характерларына язам, мәсәлән, үземнеке ҡызларға, аларға сигезенще мартларда, утырабыз ҡый инде без щәй эщеп өстәл артында, уйыннар уйныйбыз, ээ, аларға ҡарата язам инде мин, дүрт кенә юллыҡлар ҡызларға ҡарата. Анан соң туған көнгә барғанда язып алам тиз генә, теге кещенең ниенә ҡарап, характерына, бик егәрле син, тип, шулый иттереп язып китәм дә, бөтен кеше сиңә ҡарап соҡлана, ник кенә соҡланмасҡа, синең бит бөгөн туған көнең бит, тип, шушылый тиз генә язып алам инде мин.Ә эзләнеп ҡыйышмыйым ҡайдандыр, ээ, тиз генә иттереп, үземщә.

– Берәй шиғырығыҙҙы укып ишеттермәҫһегеҙме?

– Шиғерләр тип ни, шиғерләр истә ҡалмай ҡый бер шәп тә, язам да, онотам да, әнә открытка бирәм дә ҡуям уже мин язғащ аларға былай тип инде. Ә тегендә әнә, нейдә, бүлмәлә бар ие, ҡызларға бағышлап, ҡызлар, тип сүләшәм, үземнең ойошмаға бағышлап язғаннарны, бары исемләп. Мәсәлән, «кулымдағы балдағымның исемнәре Нәфисә», тип әйтәбез бит инде, шундый иттереп. Язып жыйдым инде мин аларға тегендә.

– Характерлар, тип әйттегеҙ, ә ниндәй характер хас ауыл халҡына?

– Характер тип ней, мин бик шәп, тип әйтмейм мин, без, теге, бик ҡызыу түгел, тиргәшмейбез, бик әйбәт мөғәләмәдә, тип уйлыйм мин, кеше белә. Мин үзем шундый кеше булғанғадыр шулый уйлыйм, потому что медицина хезмәткәре мин, бер кемгә дә ауыр әйтмәгә тийеш түгел, мин һәр уахыт яҡты йөз белә ҡаршы алмаға, мике хәзер шулай уҡ ҡалды, мин кешегә бер ҡащан да әйтәлмейм, мин кеше дә, үзем дә шулыйдыр, тип уйлыйммы, эме, мин бик шәп тә уртаҡ тел табам кеше белән, бик шәп тә сүләштерәм, һәр бер кешене, белмейм дә ҡый, бездә алый нащар ҡызлар күргәнем юҡ. Ну нащар кешеләр бар инде алар, андыйлар булып китә алар, күргәнегез бардыр инде. Бөтен жирдә бардыр алар, но былый без күршеләр белә бик татыу торабыз, урам бәйрәмнәр ойошторабыз инде без күршеләр белә, жыйылып алып, матур иттереп, щәйләр ҡайнатып, болонға төшөп утырып.

Инде хәзер хәр беребезнең беседкалары бар инде, әме, матур-матур төзөп жыйдыҡ бит инде, утырып щәйләр эщәргә. Шунда утырабыз сайрашып урамны, ҡайсы ҡоймаҡ пешереп апкерәбез, ҡайсы блин, ҡайсы пироглар пешереп, ээ, эй гөрләшеп, особенно ғәйет көннәрдә инде. Ураза ғәйете, Ҡорбан ғәйете, хәзер Ҡорбан ғәйете житә, иртәгә уже ҡорбанға әзерләнә башлыйлар, ауылларда ҡорбан суя башлыйлар, этейләренә, әнейләренә, үзләренә, балаларына, оноҡларына, ээ.

– Болон тинегеҙ, ул яланмы?

– Түгел, у хәзер Тол буйында туғай, туға була бит Тол буйында, мына хәзер Төнгүк йылғасы ағып төшә, мынан Тол китеп бара, алар икесе кисешкән жирдә туғайлыҡлар була бит инде, шунда матур итеп щәй эщәбез төшөп. Хәзер әйтәм бит инде, беседкаға кереп китәбез дә, әйдә, бөгөн синең беседкаңдамы, иртәгә синекендәме, тип.

– Һеҙ бәләкәй саҡтан медицина юлынан барырға уйланығыҙмы?

– Юҡ, мин бләкәй щаҡта бик яҡшы уҡыдым мин, мин әдәбиәт, татар телен әйбәт үзләштердем, уҡытущы хәр уаҡыт инде мине нитә ие, теге пьесалардан өзөкләрне, диалог, бер-берең белә уйныйсың бит әле, диалог, тел байлыҡ минеке шунан барлыҡҡа килде, уҡытущы булырға теләдем ий, эме, ну педагогическийға барып ҡарадым, эме, без элек татарща уҡыйбыз ий, гел татарща уҡыдыҡ, безгә татар әдәби ие, Татарстанныҡы килде гел китап, гел Татарстан китап нәшриәтенән алып уҡыдыҡ без китапларны. Шуңа татарща уҡығащ гел дә, кереүе ауыр булды безгә, эме, анан киттем мин медицинскийға, но анда рус телен бирдем дә и химия бирдем, аларны нищектер биреп щығалып, колледж бөттем инде мин Чайковскийда, Чайковский шәхәрен беләсездер. Шунан эшләп башланым фельдшер булып, фельдшер булып эшләдем инде. Скорыйда эшләдем Перимдә, шәхәрендә эшләдем, Бардада.

– Һеҙ йәштәргә нимә теләр инегеҙ?

– Мин йәшләргә иң главное тәртип, үз телләрен онотмыйща, ата-аналарына, туғаннарына бик йәрдәмщел булып, аларны ҡайғыртып йәшәсеннәр ие, уҡып, эме, үз хөнәрләрен алып, шушы хөнәр белән матур, туры, яҡты юлда китсеннәр ие, тип әйтәм. Дуслашмасыннар ие теге йәшел йыланнар белән, йәшел йылан тип әйтәбез без, сез дә шулый әйтәсездер, кәрәкмәс, кәрәкмәс ий, тип тағын да әйтейем мин, ғаиләдә бер-берсен ҡыйырсытып тороу, йәш ғаиләләр ҡушылғаннар икән, татыу, бәхетле, пар ҡанатлы булып йәшәсеннәр, балалар нищек матур йәшей, ата-ананың бәхетле йәшәүенән килә, баладан шундый тәмне, йәрдәмнәр ишеттең исә, иң бәхетле көнөң шу сиңке. Кәрәкмей анда аҡщасы да, кәрәкмей у аларның бүләге дә, кәрәк только иң матур сүз – әнейем-алтыным и нищек йәрдәм итәйем тигәне. Мин шуны теләйем йәшләргә. Уҡысыннар ий, уҡып шулый эшләсеннәр ий, тип әйтәм. Ана ҡый без эшләдек, верный булып үзебезнең эшкә, утыз биш йыл эшләдем, маҡталып әйтмейем, мин уже ҡырҡ ике йәштә үзем нейгә щыҡтым, за выслугу лет пенсияға, потому что без медицинада за выслугу лет бар безнеке. Егерме биш йыл хезмәт итәсең икә, сразу щығаралар сине за выслугу лет и дальше эшләп китәсең инде. Ә мин скорыйда эшләгәщ, минең бер дә алты барды, мин шуға ҡырҡ ике йәштә уже за выслугу лет щыҡтым пенсияға.

Бер шиғыр уҡып үтейем әле:
Тоҡонда сыйыр буғын ҡырып,
Жигелеп, баҡщаларға ташыдыҡ,
Обедны анан-мынан ҡапҡылап,
Жыйылышҡа китәбез ашығып.

Жыйылышлар күв ий заманында,
Бик күп мәсьәләләр щищтек без,
Уланнарыбызға уаҡыт бик аз ҡала ие,
Хөкүмәткә хезмәт иттек без.
Икмәген дә пешерәбез ий,
Үзебезнеке ап-аҡ мищләрдә,
Бразилия сериалын ҡарап,
Рәхәтләндердек тә сал кищләрдә.
Уфтанма, туған, бер бөртөк тә,
Йәш булғанбыз, таза булғанбыз,
Ышаныщ ызур киләщәккә,
Шул щаҡларны имәнещ сағынабыз.

Мыны безнеке жирле шағирәбез Күщтәнтей ауылынан Әлфиә апасы Таразова язған. Ул ғөмере буйы мәктәп директоры булып эшләде. Шул безнең телдә инде. Без шулый сүләшәбез, күәнтә, бидрә, картуп, тип.

Бик шатбыз инде ощрашыуыбызға, бик теләп килдек инде, күбевез киләлмәде. Без ветераннар обществосы, ойошмасы «Сердәш». Ун йыл эшләп киләбез инде. Районыбызда беренще, икенще урыннарны алабыз хәр уаҡытта да, үзебез хорыбыз бар безнең, фольклор группабыз бар, бийеүщеләребез бар, без шушы мәдәниәт йортонда, шушында йәшейбез. Ощрашабыз дүшәмбе көнне һәм шаршамбы көнне. Безнең үзебезнең айырым бүлмәбез бар, үзебез ащып кереп йөрөйбез, бөтөн условие белән безгә бүлмә бүләк иттеләр мәдәниәт йорто хезмәткәрләре. Үзебезнең матур күлмәкләр безнең, бийеүгә айырым, жырға айырым, бик татыу йәшейбез, бик әйвәт ҡызларыбыз, безнең ҡызлар, тип сүләшәм инде, без үзебезщә ҡызлар инде. Шушындый мәдәниәт ущағы сүнмей бездә, гел балҡып тора, татар, башҡорт жырларын өйрәнәбез, төрлө суғыш йылы жырларын жырлыйбыз инде без, гармунщыбыз беле бергә. Инде соңғы сүземне шуны әйтәсем килә, сезгә хәммәгезгә дә тазалыҡ, озон ғөмер телейбез, уҡыуығызда зур уңышлар, алда теләгән хөнәрләрегезне ийәләштереп, үзегез матур эшләр табып, эшләргә насип былсын. Бәхетле, ащыҡ, йәшел юллар сезгә, балалар.

Төңгөк ауылында Мукаева Фирзә
Мәхмүт ҡыҙынан (1958 йылғы) яҙып алынды

Надырова Нәфисә Мәғәфүр ҡыҙы, 1952 йылғы

Исем-фамилиям – Надырова Нәфисә Мәғәфүр ҡызы. Мең туғыз йөз илле икенче йылның. Шушы ауылда тыумағаным мин, күрше ауылда тыудым – Усть-Шлыҡ. Мында торам ғына мин. Район больницасында эшләдем, илле йәштән пенсияға щыҡтым шушынан, пенсияға шыҡҡандан суң, шушында килдем, торорға ауылға. Унда безнең ауыл бы яҡҡа кешкенә ие ауыл, автобус да йөримей анда таба и ул автобуслар йөрөмәгәс, бы яҡҡа таба килдем. Ҡызларға, ансамблға килеүгә минең хәзер ун өщ йыл.

Шушы «Сердәш» ансамбле безнең, шушында йөрөйбез инде. Иң беренще йәшлек уаҡытта бызау ҡарадыҡ без колхозларда, утау утадыҡ, әремләрне берсен дә ҡалдырмый, әрим, пищен, ботаҡ-сатаҡ, фәлән шундыйнарны эшләдек без колхозда. Шуларны ҡуштылар безгә. Мин дүртенще кластан уже колхозда эшләдем. Дүртенще класта уже безнең рус теле белән татар теле айырым барый, уҡытыущылар безне, беренще класны артҡа ҡуялар, икенще класны мында ултырталар. Без беребезгә шушы шулый иттертеп дәрестәрне ҡарап эшләй алмадыҡ, былар бы яҡта булса, уҡытыущы бер генә булды. Колхозларда эшләгән ваҡытта колхозға щығабыз, обедтан суң, уҡыудан ҡайтҡандан суң без колхозларда эшләдек, анан кищкә житкәс, ойдә эшләдек. Ҡыш көнө ҡар көрәйбезей. Өйдә ниндәй бар эшләр тисәң. Өйдә без кер йыудыҡ ҡул белән, көйәнтә белән сыу ташыдыҡ. И анан суң ниндей эщ ҡуша әнейебез, барсын да эшләдек. Шулый булғас, без ҡарышып торманыҡ әнейләргә, ҡаршы торған суз юҡ ул. Уҡыуны сәғәт унда уҡыйбызый, унға ҡәдәр безнең әле өй эшләре күвей, изба эшләре. Өй эшләре тип сезнең яҡта әйтәләр, бездә изба эшләре тип әйтәләр. Без башыбызға жаулыҡсыз йөрөмәдек, яулыҡ тип әйтмәйбез, жаулыҡ, ж аша. Киестек кейәбез ҡыш көнө, ә көзөн инде безнең аяҡтан төшмәне итекләр.

Әний үзе текте, әтейгә лә күлдәк үзе текте, но кещкенәдән искергәне безгә ҡала инде, ә улар матурыраҡ йөрөсөн тип, безгә ҡала аларның искеләре. Жиденще ҡыз булғас, ҡайсы ере икенще төрлөрәк, шуларны кейдек инде. Күлмәктәренең итәге бала итәкле, сездә бала итәк тип әйтәләрме, шундай.

Мин кещкенәдә бик өтөк булдым, ҡайда кәрәк, шунда ҡысылдым, әтейнең материал, инструментлары ятып ҡалса, юғалды исә, минән күрәләр. Әтейемнең ҡырында мин булдым, абый үзе эше белән булды, минән зурыраҡ абый бар ие.

ЙЫР

Бардым күлгә, салдым ҡармаҡ,
Безгә балыҡ эләкмәй шул,
Безгә балыҡ эләкмәй.
Эләгер инде балыҡлар,
Без тота белмәй безей.

Безгә балыҡ әләгерий,
Эләктералмайбезей.

Сандуғащым, киләсеңме,
Киләсең, сайрыйсыңмы?
Сайрасаң да, сайрамасаң,
Йөрәгем басылмаймы.

Аҡлы күлмәк кейдеңме шул,
Аҡлы күлмәк кейдеңме?
Аҡлы күлдәк кейсәм дә мин,

Йөрәгем яралы ий, – тигән әнейләр шундый йырлыйлар ие. Ә инде хәзер шушы башҡортща үзебезнең безнең ғәйнәнең бейеүен беләм. Ғәйнинский бейеү инде у безнең. Мотивы безнең сүз белән дә әйтмәгә була. Әнә хәзер ғәйнинский бейеү тиеп әйтеп атала инде, ғәйнә яҡларыныҡы бейеүе. Гәри-гәри итейем, гәри-гәри итейем, тәри-тәри итейем, тәри-тәри итейем, гәри-гәри итейем дә, гәри-гәри итейем. Күңелле бейеү. Бейеүгә бер дә ҡалыша торған түгел. Мында Башҡортостанныҡылар килделәр, мин у уаҡытта өүдә булмадым, соңынан ғына ҡайтып життем. Соңынан килеп життем, барып ятала ие инде мында, килгәннәр ие, ҡызлар да бик шәв ий, матур-матур итеп алый бейемәгә, ҡызлар, үрәнеп ҡалалдым суңынан. Шулый.

Төңгөк ауылында Надырова Нәфисә
Мәғәфүр ҡыҙынан (1952 йылғы) яҙып алынды

Нурсубина Мәсҡүдә Әхмәтсәй ҡыҙы, 1953 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып китегеҙ әле?

– Нурсубина Мәсҡүдә.

– Нисәнсе йылғыһығыҙ?

– Илле өщнөкө.

– Үҙегеҙ тураһында һөйләп китегеҙ әле, бала сағығыҙ, көнкүрешегеҙ тураһында.

– Көнкүреш әйвәт кенә. Икәү балалар үстерзем ий, ҡызым утыз алты йәшендә үлеп китте. Ҡайғылар күрдек. Анан малайым житмеш туғызынщы йылның, Перимдә йәшей, анының өщ баласы бар, әйвәт кенә йәшейләр. Миңке бавайым бар, беренще группа инвалид инде. Тормошобоз әйвәт кенә. Бал ҡортлары ҡарыйбыз, щибещләр, сыйырны бетердек, саттыҡ. Тормош иптәшемнең хәле ауыр булғащ, маллар ҡарамыйбыз, элек ҡарадыҡ. Миә егерме икенще июлдә жетмеш йәш була, бавайыма житмеш биш йәш була. Мында йөрөйбез ҡызлар белән, татыу ҡызлар белән, концертлар ҡуябыз, бийейбез, жырлыйбыз.

– Был ауылда тыуғанһығыҙмы?

– Мин бу ауылныҡы түгел, мында кийеүгә генә килдем, илле йыл йәшейм мында. Үзем Әржәннән килдем, Әржән тигән ауылдан.

– Башкортостанда булғанығыҙ бармы?

– Юҡ, барғаным юҡ. Перимдә уҡыдым мин, Перимдә уҡыған щаҡта бер класташым бар ий, Гүзәлиә тигән ҡыз, хәзер исәндерме ул, юҡмы, районын да оноттом.

– Бала сағығыҙ нисек үтте, ниндәй уйындар уйнап үҫтегеҙ?

– Мин бала щаҡта уйнамаға яратмадым, гел әней белән әтейгә булыштым, кещкенәдән үк эшләдем. Ну рәсем ясарға яратам. Щигендем элек.

– Атай-әсәйегеҙ тураһында һөйләгеҙ әле?

– Әтей Әхмәтсәй исемле ие, әней Жәбидә ие, Кииковлар – фамилия. Бу фамилия да безнеке башҡортноҡо – Кииковлар. Әтей-әнейләр әллә ҡащан үлделәр миңке. Илле йыл торам мында. Йәш щаҡта матурыраҡ ием, ҡартайдым хәзер. Әле миңә житмеш йәшне бирмейләр әле. Эш күп, әнә ҡый бал ҡортларын иртә белән, уже мында килгәнще, ҡарап ҡуйдым мин. Бавайның күзе күрмей, ҡолағы ишетмей.

– Ҡайҙа уҡынығыҙ, эшләнегеҙ?

– Мин Перимдә технологҡа уҡыдым, технолог, столовыйда, анан мында кафеда эшләдем. Повар да булдым мин, технолог та булдым, заведующий да булдым. Анан мында заведующий оформлениеға жибәрде дә Бөтөлөк тигән ауылға, шунда кийеүгә щыҡтым.

– Һеҙҙең якта үҫкән еләктәр, үләндәр, ағастар ниндәй атамалар менән йөрөй икән?

– Жиләкләрдән нимә, виктория бар, ҡура жиләк бар, ҡарағат бар, аларны мин үзем үстерәм инде. Урманда балан бар, шоморотлар. Үләннәрдән нимә, оноттом да әле, мята жыябыз, мелисса – менә үләннәр алар. Мелисса – мятаның бер төре инде уы, шуны щәйгә салып эщәбез.

– Шоморот нимә була ул?

– Шоморот та жимеш, аны пирожкиға салабыз, мясорубкадан щығарабыз да, шунан пирожки ясыйбыз.

– Ғаиләлә нисә бала үҫтегеҙ?

– Без сигез бала үстек, уаҡтан-уаҡ, ҡайсыбыз өщ йәш ара, ҡайсыбыз бер йәш, ҡайсыбыз ике йәш. Әтей-әнейләр безнеке бай ғына булдылар, ашар нимә күв ий, нимә ашасаҡ та бар ие. Әтей бригадир булды, әней доярка булып эшләде, анан садикка күщте, шунда эшләде. Без сигез балалар ий, икәү генә ҡалдыҡ хәзер, үлеп беттеләр. Миңке үземнең ҡыз да үлде утыз алты йәшендә, Гөлфинә исемле ҡыз ий. Малайым бар, Перимдә тора, семьялары әйвәт, өщәү балалары бар.

– Ауыл эргәһендә ниндәй шишмәләр, йылғалар, тауҙар бар?

– Шишмә бар, Раҡы шишмә тибез. Тол тау тибез был яҡны, тол тау, шунда жиләкләр жыябыз.

– Ә ни өсөн Тол ул уның исеме?

– Бийек у, бийеү өщөн шулый әйткәннәр.

– Йәш сакта шунда менеп, бейегәнегеҙ булдымы?

– Былды. Сыуға төшмәгә баравыз ий.

– Йәштәр элек тауға менеп, йыйылыштылармы?

– Шулый булды, ээ.

– Ниндәй ауылдарҙан килә торғайнылар?

– Мин мында жөрөмәдем, без Әржән тигән ауылныҡы. Мин мында кийеүгә генә щыҡтым. Үзебездә, мин Ҡызылъяр тигән ауылныҡы, әнә хәзер бу Төнгүк, Аҡлыш, анан Әржән, Әржәндән тағы былый китеп, Ҡызылъяр тигән ауыл.

– *Бына ауыл апайҙары менән йыйылышып, концерттар ойоштораһығыҙ бит инде, ниндәй йолалар күрһәтәһегеҙ?*

– Хәзер әнә ҡый «Сердәш» төркөменә йөрөйбез, инде күптәнән башлап йөрөйбез без, концертлар ҡуябыз, ҡунаҡлар килеп торалар мында безгә, аларны ҡаршы алабыз, бийейбез, жырлыйбыз.

– *Нисек кейәүгә сыктығыҙ?*

– Мин Перимдә технологҡа уҡыдым, мине мында заведующий апа столовыйға живәрде, мында төштә столовый бар ие элек, хәзер әле ана Данис утыра. шунда мине эшкә живәрде, син йәш, тип, семьяң юҡ, син йәш, әйдә, мында кил, мында эшләмәгә, тей. шунан әнә ҡый дустым белән без ҡауышып киттек. Шулый булды.

– *Бында ҡыҙ урламайҙармы?*

– Урлыйлар. Элекке заманда да урлыйлар ий, хәзер йырлашып ҡына баралар. Мине дә бавай урлап алып ҡайтып китте.

– *Нисә йәштә урланылар?*

– Егерме бердә. Оло ҡыз ием мин, егерме бер йәштә.

– *Бына егет урланы бит инде, егет нимә эшләргә тейеш артабан?*

– Хәбәргә барырға тейеш. Бүләкләр алавыз, шулый бүләкләп сүләшәбез ий.

– *Аҙаҡ никах укытаһығыҙмы?*

– Ээ, кәбен ҡунаҡ тивез без аны, шунда кәбен уҡытавыз, мулла бавай килә, аны мулла уҡымаға тейеш.

– *Шунан кейәү яғы мәһәр-калым тураһында һөйләшәме?*

– Ҡалым да, мәһәр дә юғый элекке заманда. Аҡща бирделәр безгә ызба эшләмәгә, аңҡы этейләре. Минекеләр дә бирделәр инде, ҡайсы берсе артып жыйғаны инде.

– *Һуңынан туйға әҙерләнә башлайҙармы инде?*

– Ээ, туйға әзерләнәләр, мынан соң бер ике-өщ ай былғащ. Хәлдән нищек килә. Мында ҡызның этей-әнейенә ауырлыҡ төшә инде.

– *Нимәгә?*

– Шулый булып ҡалған инде у электән. Тегеләр дә бирәләр у алый. Мин үземә фаталар алдым, күлмәк үзем алдым мин, туфли үзем алдым, этей белән әней миңке у щаҡта щирләделәр, щирле булдылар, аңҡы яҡлар бирмәделәр. ну өй нитмәгә бирделәр инде, ясамаға.

– *Һыйыр менән оҙаталармы киленде? Атай-әсәй киленгә һыйыр бирәләрме?*

– Юҡ, яулыҡ бирәләр шунда, щәйлекме, оноттом инде.

– *Ызба эшләнегеҙ инде аҙаҡтан?*

– Ызба эшләдек, ээ. Хәзер дә шунда торабыз әле.

– *Ызбаларҙың шуныһына иғтибар иттек, улар бейек итеп эшләнә, иҙән ас тигән әйьер бар икән, шулаймы? Һеҙҙеке булдымы?*

– Булды, хәзер дә бар. Мында ауылда бөтөнесендә дә идән ас бар.

– *Хәҙер унда нимә эшләйҙәр? Элек, ярар, кап һуккандар.*

– Элек ҡап суҡҡаннар, хәзер бәрәңге салабыз, фрукт-нейләрне, йәшелщәләрне шунда салабыз, шунда ҡуябыз, варенье, заготовкаларны, компотларны, бөтен нимәне дә.

– *Баҙ, погреб бармы? Нимә тип атап йөрөтәһегеҙ уны?*

– Бар, базға әнә шушы бәрәңге салабыз.

– *Уныһы икенсе яктарак буламы инде?*

– Мында ызба икә, тей, бы яғын бүлеп аласың да шунда баз. Идән ас тип сүләшәбез без.

– Ул идән ас менән ҡыш көнө һыуыҡ булмаймы ул? Метр ярым буламы ул?

– Була.

– Иҙән һыуыҡ булалыр инде?

– Ээ. Ну бездә хәзер бөтөн жирдә газ кереттеләр, газ булғащ, сыуыҡ түгел, отопление – газ.

– Балаҫты нимә тип әйтәһегеҙ?

– Элек палащ жәйдек, хәзер ковер, палашларны апщығып ташладыҡ.

– Ҡортсолоҡ атамаларын барлайыҡ әле. Умартала нимә була?

– Умарта эщтә ҡорт бал була. Бал ҡортлар утыралар, бал жыялар. Мына йүкә щищкә юғ әле, йүкә щищкә булмаса, бал булмый. Без одуванчиктан алдыҡ. Ҡайтышлый миә кереп ҡайтырсыз әле, күщтәнәщкә бал биререм.

– Рәхмәт йылы һүҙегеҙгә! Бына умартаның эсен асабыҙ, анда балды ошолайтып сығара торған нимәләре бар, нимә тип атала ул?

– Рама тип атала ул, шуның эщенә алар бал жыялар, кәрәзледән.

– Уның өҫтөнә сепрәк ябалармы әле, нисек атала ул?

– Исемен оноттом инде хәзер.

– Уны билгә лә урап ҡуялар, шулаймы, мунсала?

– Ээ, мына хәзер оноттом.

– Ястыҡ була, эйеме, ҡалынырак, нимә тип әйтәләр уны?

– Танышта.

– Умартаның крышкаһы, ҡапҡасы нисек атала?

– Аны яваыз да ҡуявыз, аның исеме дә юҡ. Грубо әйткән щаҡта палага тивез без аны.

– Ҡорттарҙы нимә менән тотаһығыҙ, һауыты?

– Рамаға алар шулый ҡуналар да без аларны шунан тотов алып медогонға ҡуйыв айыртавыз балны.

– Юҡ, ҡорт бына хәҙер айырырға етә бит инде, уже яҙ еткәс, күсә башлай, барып ҡунды бит инде ағасҡа, шунан уларҙы нимә менән тотаһығыҙ?

– Барып ҡунды да без аларны барып тотов алавыз да...

– Нимәгә һалаһығыҙ?

– Шундый күнәк тип атала уы, күнәккә ҡуявыз да өстенән яулыҡны явавыз, ҡорт щығып китмәскә.

– Уны нимә тиһегеҙ?

– Ҡортыуыс тивез.

– Уның инструменты була...

– Инструменты була, аның шушындый ғына ней у, тимерне и шуны ҡырып алабыз, шул балны айыртҡащ, инде ҡырыв алавыз.

– Шул тимере нимә тип атала? Беҙҙә стамеска тиҙәр.

– Шу стамеска, ээ.

– Рәхмәт, булды, бал айырттыҡ. Китаптар уҡыйһығыҙмы? Ниндәй китаптар уҡыйһығыҙ?

– Хәзер оноттом да инде, ниндей китап нищщан уҡыдым мин.

– Гәзит-журнал уҡымайһығыҙмы?

– Гәзит-журнал... «Таң» гәзит, «Йәсминә», журнал «Йәсминә».

– Нимә тураһында уҡыу оҡшай?

– «Таң»ны уҡыйым, анда бөтен яңылыҡлар бар, бөтен районның яңылыҡлары бар. «Йәсминә»не инде яратып уҡыйым, уаҡыт булғанда. Хәзер ҡортларны ҡарағащ, уаҡыт юҡ. Гел алар белә заниматься итәбез. Хатын-ҡызның өүдә эше күп, ашарына пешерәсең, ызба арщыйсың.

– Ниндәй яҙыусыларҙы беләһегеҙ?

– Ғабдулла Туҡай... Тағын кемдәр икән? Онотҡаным да инде ҡый, ҡызлар, мин житмеш йәшлек әвей ҡый инде.

– Ауылда ҡурҡыныс нимәләр тураһында һөйләү бармы? Төрлө легендалар-фәлән?

– Алый безгә зыян иткәннәре юҡ.

– Ә былай теге, балаларҙы ҡурҡыталар бит, бабай килә, бапаҡ йөрөй, унда барма, шайтан бар унда, тип, шулай итеү бармы?

– Шайтаннар алый күзгә күренмей, белмейем. Эщкән кешенең күзенә генә күренә ул шайтан. Алар эщәләр дә, эщкән кеше бөгөн эщә, иртәгә эщмәде исә, шайтан күренә аның күзенә. Запойға китеп эщеүщеләр дә бар, алый безгә зыян ясағаннары юҡ.

– Эргәләге шишмәнең исемен Раҡы тинегеҙме? Ни өсөн улай атағандар?

– Белмейем шул. Араҡы эщкәннәрдер анда яланда, шуңа Раҡы шишмә тигәннәрдер. Аның сыуы тәмле, шуның сыуын эщәвез без. Өүдә сыу яматай. Тәме икенще, ап-аҡ ул, щәйниккә утырмый. Малай ҡайтҡанда, бишәр фляга алып ҡуя да.

– Алыҫмы, йыраҡмы ул шишмә һеҙҙән?

– Нищщан йыраҡ ҡына. Сезне Рәфис алып менәм, ти ие, алып менмәдеме?

– Бында клубта гәҙәттә нимә эшләйһегеҙ?

– Мында киләвез, щәй эщәбез, репетицийә ясыйбыз, ауылда донъя хәлләрне белешәвез, кем нимә сүлей, кем нимә күргән. Алый ҡызлар безнеке әйвәт бөтенесе дә. Әнә ҡый Фирүзә безнеке ойоштороущы, у миңке бавайның туғаннары, сеңлекәш. Ул әйвәт. Анан Гүзәлиә апа дингә уҡыта безне. Хә жәйгедә уҡымыйвыз инде, эш күп ҡый. Жәйгә туҡтыйвыз, сез килгәнгә генә щаҡырдылар безне. Әле күпщелекләре килмәде, юҡтыр, яртысы юҡ.

– Ә бына репетиция яһайбыҙ, тинегеҙ? Нимә эшләйһегеҙ, йырлайһығыҙ, бейейһегеҙ?

– Жырлыйбыз да, бийейбез дә. Гармунщы бар үзебезнең Рәшит тигән авый.

– Ниндәй бейеүҙәр бейейһегеҙ?

– Татар бийеүләр, башҡорт бийеүләр, બездә ана бер Нәфисә тигән апа башҡорт бийеүен бийей.

– Бейеүҙәрҙең исемдәрен белмәйһегеҙме?

– Ғәйнә бийеү тиме, башҡорт бийеү тиме.

– Ә ул бейеүҙәре нимә тураһында?

– Тыпыр-тыпыр щығып бийей дә, матур бийей ул. Мин үзем дә йәш щаҡта бийедем дә соң, хәзер ҡартайдым ҡый. Былый хорда жырлыйбыз, бийейбез, общий.

Төңгөк ауылында Нурсубина Мәсҡүдә
Әхмәтсәй кызынан (1953 йылғы) яҙып алынды

Нурсубин Рәүхәт Рәфкәтулла улы, 1949 йылғы

– Нимә тип, кәрәк тип сүләшәвез.

– *Ғәйнә башкорттары, тимәк, һеҙ?*

– Эйе, ғәйнә башҡортлары.

– *Ыспай ҡызлар кәрәкмәйме?*

– Кәрәкмей, үземнекеләр күп.

– *Исем-шәрифтәрегеҙ әйтеп ебәрһәгеҙ ине?*

– Минме? Рәүхәт Рәфҡәтулла улы Нурсубин.

– *Ҡайҙа, касан тыуғанһығыҙ?*

– Шушы ауылда тудым. Мына без сүләшәбез, кисәк, тип, теге ощ кисәктә. Бер мең туғыз йөз ҡырҡ туғыз.

– *Шунан бирле ошонда йәшәп ятаһығыҙ инде, шулаймы?*

– Юҡ, мин йәшәдем Пермдә, мында ҡайтыуыма унынсы йыл.

– *Ярар, ҙур рәхмәт! Бик матур йәшәп ятаһығыҙ, ауылығыҙ ҙур, урап сығып бөтөп булмай.*

– Хәзер менә шушы йылға буйы ике урам ғына ие, ну анда тыҡрыҡлар, ансы бар ие, ә хәзер бит инде Төнгүк өщәүгә әйләнде, мына бу основной, элекке, тегендә Ҡараҡлы таш тип сүләшәбез, Дамирә урамы, ансы икенще, ана, мынан күренә, өщөнщө Төнгүк, теге юл буйы урынлашҡан.

– *Ул яғы яңымы?*

– Яңы. Мин мында ҡайтҡащ, шул уаҡытта ғына төзей башладылар. Ун йыл юҡ әле.

– *Ярар, һәйбәт, ҙур рәхмәт!*

Төңгөк ауылында Нурсубин Рәүхәт
Рәфкәтулла улынан (1949 йылғы) яҙып алынды

Савинова Тәғәзимә Назип ҡыҙы, 1949 йылғы

Савинова Тәғәзимә Назип ҡыҙы булам мин, Төнгүк ауылынан, ҡырҡ туғызныҡы мин, житмеш дүрт йәш була. Биш бала үстердем мин. Бишесе дә армияда хезмәт иттеләр инде, биш малай. Оло малайыма илле дүрт булды уже. Соңғысы барды, тыуған көнөндә китте, егерме өщөнщө июндә, ун сигез йәше тулған көнне, армияға озаттым, үлде ун өщөнщө январда, Чечняда. Алып ҡайттыҡ мында, жыйдыҡ инде. Бейергә оста ие,жырлый ие һәр уаҡыт у, гел музыкальный нейдә инде, шустрый, жигәрле малай булды инде авыйлары арасынан. Хәзер ана ҡый бер малайым тоже үлде инде, аныңа ҡырҡ жите йәш ий. Мынысын сөйләп бөтөрейм инде. Сиренгә әнә хәзер егерме өщөнщө июндә ҡырҡ ике йәш булған булыр ие, ҡырҡ ике йәшлек малайым булған булыр ие. Юҡ инде хәзер. Нишлейсең.Өщөсө, Аллаға шөкөр, таза, исән, икесе юғ инде, малайларым.

Үземнең бабайым да үлде инде, малайдан соң ярты йыл щыдый алмады инде. Хә егерме өщ йыл үзем генә торам инде. Балаларым бар ауылда, ике малайым, алар килеп йәрдәм итәләр. Берсе Стрижевода йәшей семьясы белән. Балаларымның балалары хәзер күп, хә минем ун оноғом бар, жиде правнучкаларым бар. Бай ҡартәней. Киләләр, щығалар, бөтен ауыр эшемне алар эшлейләр. Мин үзем шушында клубҡа йөрөйөм инде, үземә рәхәт ней табам. Үземнеке хоббийым бар минем: буш ваҡытым булды исә, йылға буйда, мин балыҡҡа йөрейем. Лещлар эләгә, алар күп түгел инде, ташбашлар, щабаҡлар. Икенще хоббийым – алмазная мозаика щигеү, уже алтынщысын башладым быйыл. Алмазная мозаика былый яздырып аласың да, телефон аша килен язып бирә инде. Алар да иллегә ҡырҡлысы була, төрлесе була инде, атлар щигәм, щищәкләр щигәм, мәщет щигәм, мәщет ана өщ малайға да подарить иттем уже. Биш көн утырам инде берсендә, берсендә, һәр берсендә.

– Балыкты нимәгә тотаһығыҙ?

– Балыҡ ҡармаҡ белән тотам мин. Сөгөзлингә дә, ҡортҡа да тотам. Урындыҡҡа утырам, ҡай щаҡта, күберәк эләксә, ике тапҡыр төщәм даже. Быйыл юҡ инде балыҡлар, аз, аз эләгә.

– Һеҙҙең якта һыуҙар тәрәнме?

– Ну нишшан тирән жирләр бар алый. Ну йылғалар хәзер сайығайды, сайыҡланды инде.

– Һеҙҙең якта ниндәй йылғалар бар?

– Иптәш йылғасы бар анда, Таулы йылғалар, Төнгүк йылғасы. Күв инде андый, исемнәрен барлап бөтәлмейем дә мин. Шишмә бар. Мына сезнең Рафис авыйығыз матур итеп күпләделәр шишмәне, Аллаға шөкөр.

– Күлдәр бармы?

– Күлләр, мин белмейем күлләрне, мында йәшейем-йәшейем. Бардыр да бит, күлгә жөрөмәгәщ. Күлләр күргәнем юҡ мин.

– Клубта нисә йыл эшләйһегеҙ?

– Клубта хәзер ун йыл йөрейбез. Элек мәщеткә йөрөдөм инде, хәзер клубҡа йөрөп киттек. Мәщетләргә дә менәбез былый, ҡорбан ашларға, Мәүлет байрамнарға менәбез,

йөрейбез алый. Клубта хәзер ун йыл була безнең көзгедә, Алла бирсә, шушы команда була, ун алтылап башладыҡ ий, хәзер ун биш, ун дүртләп ҡалдыҡ. Бөгөн барысы да килмәгәннәр инде. Тыуған көннәр үткәрәбез, жырлар жырлыйбыз хорлап, бензең кейемнәребез бар. Безнеке ней әйвәт, жыр, ғөрөф-ғәдәт, үзебезнеке өйгә килгән кевек киләбез, ҡаршылыйлар безне клуб хезмәткәрләре. Үзебезнеке ветераннар ойошмасының директоры инде Фирза Мукаева, бик әйвәт, беребезне дә ҡаҡмый-суҡмый, әйвәт шундый, веселая хатын. Элек медик булып эшләде ул, массажист, физкабинетта эшләде инде күп йыллар, хә пенсияда уже. Ансамбль «Серҙәш» безнеке. Нейләрдә ҡатнашабыз, Бардаларға барабыз, икенще урыннар алабыз. Иптәшләребез әйвәт алый барысы да. Ана ҡый күбесе, иң ҡарты мин – житмеш дүрт йәш, минән кещерәкләр житмеш өщ, житмеш ике, шул тирә барыбыз да инде, алтмыш биш, ана шундыйлар йөрөйбез. Күңелле, киләсе килеп тора мында, мында щаҡырып торған кебек. Ә шунан ҡый мин балыҡҡа төшеп китәм инде, ҡайтам да. Ҡайтам да хә балыҡҡа төшәм мин, погода әйвәт булды исә, яуын яумаса, ямғыр юҡ, телейбез дә соң, юҡ бит, Ходай тәғәлә бирмей, нимәгә бирмейдер.

– Пенсияға тиклем ҡайҙа эшләнегеҙ?

– Мин ун сигез йыл, элек садикта тәрбиәсе булып эшләдем ун йыл, анан соң заправкала запчастьта эшләдем сигез йыл, шунан пенсийәгә щығып киттем инде. Мин пенсияға биш бала булғащ, илледән щыҡтым инде. Хәзер егерме дүрт йыл почти пенсийәдә инде.

– Клубҡа йөрөргә нисек ҡарар иттегеҙ?

– Элек садикларда эшләгәндә без концертлар-спектаклләр ҡуйып йөрөдөк гел буйы белә. Бавайым көнләшә ие. Ҡащып-босоп китәм ие шунан. Хәзер воля инде, ҡайда щаҡыралар, шунда барам. Мин жыр жырламаға яратам инде, жырлыйым гел. Мике иң яратҡан жырым бар, Илсөйә Бәдретдинова жырлый ул жырны. Оноттом хәзер, искә төшөрәлмейем, музыкасыз төшермей дә соң. күв алый жырлар. Ришат Төхфәтуллинныҡын жырлыйым мин. Клубта да былый айырым жырлыйым мин, хор белән дә жырлыйбыз инде.

– Ә үҙегеҙ яҙмайһығыҙмы йыр, шиғыр?

– Юҡ, андый талантым булмады. Только жырларға ғына яраттым. Элек лыжаға йөрөдөм, йүгерәм ий, әле быйыл сабантуйда йүгермәдем. Элегерәк йүгерәм ий, икенще, беренще урыннар алам ий. Йәшерәкләрен узып китәм мин шунда. Мин гел сәпиттә йөрөйөм инде, хәрәкәттә – бәрәкәт, тейләр бит инде. Балыҡҡа төшәр өщен, иртәнге сәғәт биштә тороп, баҡщаны уже эшкәртеп ҡуям, сыулар салып, утап-нитеп. Үзем генә торғащмы, барсын да утыртам, йәшелщәләр утыртам, ҡыярлар все уже, үземнекен ашыйм хәзер.

– Клуб алыҫмы өйөгөҙҙән?

– Бер километрмы, ике километрмы, жәйәү йөрөйөм. Былый у асфальт, әйвәт. Хә мәктәпләр салалар. Ауылыбыз зурая, матур. Пункт төзей башладылар инде ҡый. Клубны быйыл әйбәтләделәр ана, ремонт ясалды. Мике уҡущыларым бөттө кевек мында, ә юҡ, внучкалар уҡый әле. Городҡа әйләнә безнеке ауыл, скоро-скоро, Алла бирсә. йәшәсе килеп тора, но ҡартайдыҡ инде. Район башлығы әйбәт инде, Хәлил Алапанов, аңа рәхмәт, ауылларны ҡарай, асфальт төзелә, мәктәпләр төзелә, пунктлар төзелә хәзер, бик әйвәт алып бара эшне, аңа рәхмәт.

– Тағы ниндәй ҡыҙыҡлы хәлдәр тураһында һөйләрһегеҙ беҙгә, ауылға бәйле, үҙегеҙгә бәйле берәй ҡыҙыҡлы ваҡиғалар булғандыр?

– Ауылда менә төрле хәлләр була инде, алый мәғәнәсез хәлләр юҡ инде, әйвәт, барсы да яҡшыға, яҡшы. Теген эшләрдә эшләдем элек, штукатурларда эшләдем элек, пекарняда да эшләп алдым.

– Сәйәхәт итергә яратаһығыҙмы?

– Путешествиемы? Юҡ, йылға буйы – минеке путешествие. Иң яраткан жир шул путешествие. Курортҡа йөрөр ием, но былый госпитальға йөрөйөм мин, йыл да барам. Малай өщөн бирәләр инде аны, бесплатный инде. Әле Яңауылға барып ҡайттым әле, ҡащан ғына. Йөрөйөм йылғалыҡ. Алый әйвәт обслуживать итәләр инде.

– Һыуҙа йөҙә беләһегеҙме?

– Беләм, йөзмәй нищек, сыу буйда йөрөгән кеше нищек йөзмәскә. Йылға сай бит бездә, алый бар тәрән жирләр, йөзәргә була.

– Емеш-еләк йыйырға йөрөйһөгөҙмө?

– Йөрөйем, только мин шикәр белә нимә ашамыйым инде, жыям-жыям жимешләрне, мәшкә жыйырға яратам мин, вениклар бәйлейем, веник безнеңщә инде япраҡ, сезнеңщә нищек, яфраҡмы? Миннекме? Бездә япраҡ. Рущща әйтсәң, веник була инде, бәйлейем аларны. Мәтрүшкәләр жыям, ҡоротам аларны, ҡышын тавын өщөн әйвәт инде.

– Ниндәй мәшкәләр йыяһығыҙ?

– Груздь, белянка, юҡ хәзер алар, элек без кещкенә щаҡларда, әме, әтейләр белә щавыуға барабыз ий, щавып-щавып жибәрәсең, мәшкәне жыйып ҡына аласың да заготовителгә сдавать итәсең, тоз, лучка алып баравыз да, сөртәвез дә шунда, лучкаға тозлыйвыз да уже шунда ларек бар ие, шунда сдавать итеп ҡайтавыз ий бер юлы, мәшкәне. Хәзер юҡ бит алар. Былтыр бөтенләй булмады, мәшкә жыялмадыҡ, быйыл белмейем, тағы ҡоролоҡ бит, ул да яңғырны ярата бит, яңғыр булса, була. Ә шартламаларға, жиләкләргә быйыл йөрөйәлмәдек, өйдәгесен әле викторияны жыйып ҡуйдым, аларны да ҡош ашап тәк тора, сетка буйы ҡарауыллап соңынан, ашамаға покой бирмейләр безгә, явып ҡына үстерәбез.

– Баҡсағыҙҙа нимә үҫтерәһегеҙ?

– Баҡщада бәрәңге, кишер, щөгөндер, барысы да бар анда, сурымщыҡтыр анда, помидорлар...

– Бәрәңге тип әйтәһегеҙме?

– Бәрәңге инде, кәртүк, без бәрәңге сүләшәбез, кәртүк тип тә әйтәләр, бәрәңге тивез инде без. Кәртүк тип сүләшәбез ий элек, кещкенә щаҡта, хә бәрәңгегә әйләндек. Бөтен нимә үсә анда, жиләк-жимешләр дә, ҡарағатлар, төрле жиләк, быйыл өмөжө дә юҡ инде, ҡурып киткән, сыу булмағащ, дым кәрәк.

– Яҡында берәй тауҙар бармы?

– Мин балыҡҡа төшкән жирдә тау әләндей зур, тау анда, инде бер биш-алты йыл менән юғ ул тау башҡа. Мендермей уланнар, имән япраҡлар үсә анда, мунщаға ней бәйләйсең шунан, әйвәт була, шифалы.

– Ниндәй милли йолалар, байрамдар үткәрәһегеҙ? Ҡаҙ өмәләре үтәме?

– Була, була. Мин ҡаз ҡарағаным юҡ инде, миңке азбарлар юҡ хәзер.

– Тотош байрам итеп үткәрәләрме?

– Бездә юҡ, шикелле, у хәтле, күренмей, сизелмей, Барда тирәләр күп ҡаз ҡараған, безнең ауылда бер-ике семьяда ғына ҡарыйлар, мин аларны белмейем инде, бу яҡныҡылар, шикелле. Ә телевизордан күрсәтәләр, үткәрәләр, бәйрәм итеп.

– Ә һеҙ йәш саҡта туй нисек үтә торғайны? Туй йолаһы нисек?

– Туй безнеке йәш щаҡта ат белән булды. Балдаҡлар кейеп булмады инде. Мындый күлмәкне мин үзем генә тегеп кейдем мин. Тормошҡа щыҡтым, армияға киткәнще, малай үстереп тордом, йәш тә ун айлыҡлыҡ тордо, уже малайыма илле биш була инде скоро.

– Килен нисек төшөрәләр? Һыу юлы күрһәтәләрме? Борон булғанмы?

– Юҡ, боронғода булғандыр у. Ҡоймаҡ ҡойдоралар ие элек, килен булып барып төшкәщ.

– Тормош иптәшегеҙ менән нисек таныштығыҙ?

– Иптәшем менән, клубта индийский кино бара, мин туғыздамы, нищәлә, әллә житедә уҡыйым, экзамен бирәбез ий, арттан ҡарый шунда, танышып киттек инде шунда. Бер мәктәптә, бер класта уҡыдыҡ инде без, запискалар бирештек башта. Жиденще кластан танышып, шуңа барып, кийәүгә щығып, әнә ҡый бишне малайлар үстердем инде.

– Үҫкәс, клубҡа сығып йөрөгәнһегеҙҙер бит инде? Нindәй уйындар уйнай торғайныгыҙ?

– Клубҡа щығабыз ий. «Йөзөк салыш»лар була ие анда тоже. Утырып жыясың да барысын да тезелешеп, нейдә, өйдә утыравыз инде, тезелешеп шулый. Балдаҡмы, йөзөкме саласың, кемдә йөзөк, йүгереп щыҡ, йүгереп щығасың, йүгерешәсең, тотсалар, жаза бирәләр шунда. Лыжада йөрөмәгә яраттым инде мин, урыннар алам ий лыжада. Лыжа – щаңғы. Уҡығанда йөрөдөм инде мин спортларға, ҡатнаштым инде андый эшләргә.

– Ҡымыҙ эсеп ҡарағаныгыҙ бармы?

– Юҡ, бездә ҡымыз юҡ вообще. Ат асрамыйлар.

– Беҙҙә кәзә һөтөнән дә ҡымыҙ яһайҙар.

– Кәзә ҡарыйлар бездә, бер ике-өщ семья ғына, шикелле, кәзә сауалар. Мин ис яратмыйм у кәзә сөтнө, дауаға әйвәт, тейләр дә бит. Кәзә сауып ҡараған бар да у. Бер әвейнекен алып ҡалдым ҡый, сеңлекәшнеке инде. Төртә дә төртә кәжә, ипи тыҡҡайным кесәгә, шу ипи бирмәгә ҡуша икә, шу ипине сорап төртә, имеш. Кәзә төртеп үтерә, мәйтәм, булмас, саумайым, тип әйтәм. Тик тормый бит кәзә, пещтек кәзә тивәйтәләр, пещтек, тейләр, жигәрле, тик торалмаған кешегә, миңә пещтек тейләр ий. Урында торалмыйым мин, әле бөгөн менә дүрттә тороп, уже алмазный мозаиканы эшләп бөттөм. Дүрттә тороп утырам, ун икедә ятсам да.

– Нимә бешерәһегеҙ, гәҙәттә?

– Мин аш, бутҡа. Иртән бутҡа ашыйым инде күпщелек. Овсяной. Аҡлар ярамый миңә, картуп бутҡалар миңә ярамый уже. Бәрәңгене иртән үк ашҡа уже ҡажап ҡуям мин, крахмалы-ние бөтсен, тип.

– Бәрәңге ултырттығыҙмы?

– Бәрәңге утырттым, ун ике щиләк. Бидрә, тейбез. Щиләк тип сүләшәбез инде күпщелекне. Ҡорт басты, ҡортлый. Шуны утап, лечить итәвез шунда. Дарыу сиптермәгә кәрәк инде скоро.

– Бал ҡорттары был яҡта торалармы?

– Бал ҡортлар күп тә бездә. Ә безнеке күршедә генә бар ул. Щығып булмый баҡщаға, ялан баш щыҡтың исә, уже күмеп алырлар, кереп китәсең ҡащып, уу, быз-быз-быз. Мында щищкә араға керәләр дә.

– Тешләнгәнегеҙ бармы?

– Тешләсәләр дә, мин нитмейем, ике малайға аллергия ие. Аллергия була, аның белән үлә дә кеше. Миңә алый юҡ. Әле мин бил ауыртҡанда да, перчатка кийәм дә, сыуға жыйып жыйылалар, тотоп щаҡтырам билне, щағып китәләр. Лечение әйвәт бит, лечебный ҡый у. Әнә ҡый килеп щыҡты, визитный ҡый. Шулый, уланнар, уҡып щығың, тырышың, ҡызлар, тырышҡан – ташҡа ҡадаҡ ҡаҡҡан, тейләр бит. Уҡымаға кәрәк. Уҡырға, уҡырға һәм уҡырға, ленин бавай әйткәнщә.

– Һауа торошона бәйле нindәй һүҙҙәр әйтелә?

– Ямғыр, яу, яу, майлы бутҡа бирермен, тип элек кещкенә щаҡта шулый әйтәбез ий. Элек сарыҡлар да суябыз ий, йылға буйларға төшөп, яуын яусын, тип. Быйыл суйылмады әле ул.

– Һеҙ ҡайҙа укынығыҙ?

– Мин мында бетердем ун берне. Иске мәктәп ие инде безнеке, аны аҡтарып ордолар инде. Фотосы ғына ҡалды.

– Колледж-училищела укыманығыҙмы?

– Юҡ, уҡымадым. Кейәүгә щығып киттем дә шул да булды. Урладылар, башҡа ауылға китәр, тивәйттеләр, шикелле.

– Урлау йолалары булғандыр һеҙҙә лә?

– Элек бар ий. Әпкерәләр дә шул, бикләп ҡуялар да щығып китәләр. Ә мин ищекне типтем уже, йозаҡ, щығалмадым. Хәзер урлау юҡ, юҡ хәзер, андый йолалар бөтте инде. Сүләшеп-нитеп кенә хә.

Төңгөк ауылында Савинова Тәғәзимә
Нәжип ҡызынан (1949 йылғы) яҙып алынды

Сәлимова Рәмисә Шәриф ҡыҙы, 1955 йылғы

Сәлимова Рәсимә булам. Мин ошо ауылда тыуғаным. Минең ҡартәтей шушында килеп урынлашҡан, Лениндың бер йәшле. Аларның биш ҡызы, бер малайлары булған. Бер малай минең әтей. Маматов фамилийәдә йөрөп, анын происхождениесын әйтеп бөтәлмейем нищек икәнен. Мамонт сүзенән килеп щыҡҡан инде, ниндейдер историяда застрять итеп ҡалған анысы. Әтейләр-әнейләр юҡ инде хәзер. Беҙ аларның төп йортларына ҡайттыҡ. Элек без щиттә эшләдек. Әтей үлгән щаҡта әйтеп ҡуйды, ҡайтың, мине ташламаң, утны сүндермәң. Шулый итеп йәшәп ятабыз хәзер, ун өщ йыл хәзер ҡайтыуға да.

– Ҡайҙа эшләнегеҙ?

– Ун класты бөткәщ үк щығып киттем Перимгә. Перимдә уҡыдым иң беренще, анан милицийәдә эшләдем. Анан соң кийәүгә щыҡтым, анан ул да военный булды, ул ревизор, бөтөн область буйынца йөрөй ие, анан күщеп киттек колонияға Себер яҡҡа.Анан соң егерме дүрт йыл буйы Себер яҡта Перим крайының төрмәдә эшләнек икебез дә, пенсийәгә щыҡтыҡ.

Тағын биш йыл эшләп тордоҡ та, әтей үлеп киткәщ, әней янына ҡайттыҡ, шулый ун ике йыл торабыз инде. Ауылны ташламый шулый йәшәп ятабыз. Балалар ҡайта, алар да щиттәләр, алар тоже тоже военныйға уҡыдылар инде. Ике малайлар үстердек. Алар икесе дә военныйда уҡыдылар. Кещесе Мәскәү яғында Липецкида тороп, эшләде, анан соң ҡайтып, Перимгә ҡайттылар да, но килен азыраҡ рак белән щирләп китеп, анан соң военный эшләре өзөлөп тордо, өщ бала белән эшләп булмый. Төрле йәрдәм итеп. Шулый йәшәдек. Хәзер

Аллаға шөкөр, алар да терелеп китте. Иң кещкенәсе, әнә, звонить иткәне, беренче класҡа бара Перимнең. Зурысы туғызынщы класҡа бара. Ә зур малай да Перимдә тордо, военныйда эшләде, анан Щаллыға күщенеп киттеләр, киленнәр Щаллыдан. Киленнәр икесе дә кещкенә малайда – апасы, зур малайда сеңлесе кейәүдә. Шулый булып китте дә. Шулый йәшәп яталар. Щаллыдан озаҡлап киләлмей торалар инде, эшләре тоже анда военныйда, килен дә военный госпиталдә эшлей.

– Ауылда нимә менән шөғөлләнәһегеҙ?

– Баҡщаны ташламыйбыз, ҡырыҡ сотый жер, үстерәбез бәрәңгесен, ҡыярын, суғанын, барыбызға да, бөтөн семьяларға житәрлек итеп тырышабыз.

– Бал ҡорто ҡарамайһығыҙмы?

– Ҡортлар тотмайбыз, безгә хәтле авый тотто ие, былый да мәшәҡәт күп инде. Ҡартайғащ, безгә ҡалғаны да житә. Ҡайсы жирен төзөкләндерә торабыз, ҡайсын зурайтабыз, ҡайсын ҡаралтыларны ҡутарып ясыйбыз. Әнейнең үлеп китеүенә дүрт йыл буллы. Аңа хәтле әнейне тәрбиәләдек, бергә тордоҡ, туҡсан өщ йәшендә үлде әней. Әтей житмеш дүрт йәшендә үлде, озаҡ йәшәй алмады ул. Әнейдән алты йәшкә олораҡ ий ул, ащлыҡ йылларында, егерме беренче йылларда, ащлыҡтан ҡалып, ашап, бик ҡаты үле жирдән ҡалып, аның ашҡазаны ауыртып торған булды и армияға да бармый, берсе ҡулы шулый ҡысҡа тора ие, имгәнгән яурыны булды. Суғыш уахытында әней белән фермада эшләгәннәр. Ул завфермой инде, әней ун дүрт йәшендә дояркалар булып эшләп, шунан суғыш бөткәщ ҡушылып. Үзебезнең ауыл әней дә, әтейләр дә. Шулый итеп йәшәп ятабыз аҡрын. Шу жайлап эшләсәң, ашарға ризыҡ бар, житә, күршегә дә, туғанға да, тумащаға да.

– Ауылда ниндәй йолалар бар?

– Ауылда элек тын тыңнау, алтынщы апрелдә йөрөйбез ий бала-щағалар щағында. Мунща, элек сөрөмлөк тип әйтәләр ие, тишек ҡуялар шулый ҡул сыя торған ғына, шул тишектән нитеп, ҡызлар мунщаға кереп, егетләр кем ҡулын ҡуя, кем ҡулын тота, шуңа кейәүгә щыға, тайный кем икәнен, шундый нейләр бар ие. Анан утынлыҡтан алып утыннарны ташлыйлар да алып щығалар инде. Анда ҡараңғыда күренмәй, төннә эшлейләр, бөгәрләнгән шундый, нащар утын булса инде, ҡарт кешегә кейәүгә щығасың, тигез генә, шыма утын булса, эләксә, значит, йәшкә кейәүгә щығасың. Анан щабата ҡапҡа аша оралар ие ишек алдынан, элек щабаталар була ие, шу щабатаны ороп жибәргәщ, ырғытабыз да урамға барып төшә, щабатаны ишек алдан урам яҡҡа бәрәләр дә щығып ҡарыйлар, бауы ҡайсы яҡҡа йүнәлгән, шу яҡҡа кейәүгә щығасың була. Шундыйларны ҡызлар, на самом деле ороу вообще күп ҡызларның сбываться итте. У теге яҡта ниндей ауыл бар, вот фәҡәт шулый булып, шунда щыға кейәүгә.

– Ниндәй уйындар уйнай торғайнығыҙ?

– Лапта суғабыз ий без. Лапта тиеп, нейләрне, кусочек нейләрне ике яҡҡа веса кебек ҡуйып, шуңа суғып, ощортоп жибәреп, шундый лапталар уйныйбыз ий. Озон таяҡ белән суғып. Ҡызығы була иедер бала щағында. Йөзөк салып уйныйбыз ий, ул бик мындый кещкенә ҡызлар арасында бик, йөзөк салыу, йөзөк булмаса, хоть любой әйберне анда, ташмы. Тағын ана язғы сыу эрегәндә сыулар алып ҡайтып, шуның ниндейдер уйыннарын мәктәптә булғанда нитәбез ий, уйнаталар ий уҡытущылар безне. Мин дә щиттә йөрөгәщ, унны бөтеп, анда щиттә андый уйындар турында уйлап торасы булмады. Щиттә йәшәдек, ҡайда да мосолманнар күп, ҡайда да бар, тем более Башкирия яҡтан анда без туған кебек булып йәшәдек Борай районынан апа белән, авыйлар белән танышып, аларны да жирләп ҡайттыҡ инде. Алар бездән ололар ие, балаларны ҡарашырға йәрдәмләштеләр, бик татыу

тордоҡ шундыйлар. Ә мин уйыннарға килгәндә, ашларны инде Борайдан булған Фәймә апалар, мәсәлән, аш өстәле әзерлейләр ие, безнеке белән бер нищек тә айырыла тип әтәлмейм инде мин. Шунсы ғына айырыла ие, иң беренще буш өстәлне ҡуялар ҡорван ашына, сауыт-саваларны тоже, ипиләрне кисеп, өстәл әзерләйләр ие. Ә бездә электән үк бөтен әйберне тутырып ҡуялар ие, соңынан йөрөмәщ өщөн, ә унда шунсы айырмалы ие, ашны щығарып, табаҡлар шунда тора, ҡунаҡларның алдына обязательно салып щығарасың. Шулый ие. У Борайдан килгән аның Фәймә апаның, ул нищек әйтә, мин шулый эшлейием инде.

– Фәймә апа кем ул?

– Фәймә апа шул Борай районнан, шул шунда бергә танышҡан башҡорт апалар ий. Ә Әхфән авый эшләргә киткән шахта, бу яҡларда анда төрмә булған шахтада, анан Фәймә апаны ҡайтып алған да, таныш булып, алар шунда ҡартайып, балалар үстереп, шунда үлеп ҡалдылар инде.

– Әхфән авый тинегезме?

– Әхфән тив атала ий, ул да шул Борай районныҡы уҡ түгел, күрше районынан ий. Бик матур тордолар. Татарлар бөтен жирдә, бөтен жирдә, күп, ҡайларға ғына барма. Безнең областа, Кизилына барма, башҡортмо, татармы, барын да... Безнең колонияда да тавыла ие, ощрашавыз ий.

– Колония тиһегеҙме?

– Төрмә, иң беренще политическая колония ие, еще Советлар Союзы щағында, госпреступниклар, кемнәр, кемнәр, кемнәр, алар иллеләп кенә ие, аларға сложно ие у щағында.

– Һеҙ унда кем булып эшләнегеҙ?

– Мин иң беренще магазинда эшләдем, магазиннан әйдә, киттек, тип, алып киттеләр, бардым мин завстоловой булып эшләдем ярты ставкада, полный ставка складта, аларны обеспечивать итә торған, ашар ризыҡлар, меню язып аларға, бер айлыҡ язасың менюны, и повторяется с понедельника до воскресенья. И завоз үзем ясыйм, продуктларны точь-в-точь грамлап щутлап, анан соң инде пещкәщ инде ашар ризыҡны кереп пробовать итеп, өстәлгә ниндей щығыр... Политиклар алар очень щепетильный народ булдылар инде, алар по имени-отчеству берсенә-берсе нитәләр ие. Но күп сөйләшергә ярамый инде. Лишний сүз щығармыйсың.

– Унда эшләргә ҡурҡманығыҙмы?

– Ҡурҡыуға ҡурҡмадыҡ.Өщ төрмә булды инде у Себер яғында Пермдең. Өщөсөндән берсен япҡащ та, безгә күщерделәр. Бездә центральный больница ие. Честно булсаң, эшләп була ие.

– Һеҙ унда бөтәһе нисә йыл эшләнегеҙ?

– Минең иптәш алдан уҡ китеп, сразу эшлей башлады, ул военный в погонах, мин декретта ие, мин суңыраҡ килеп, еще аның подчинениесына у колонияға алмадылар, магазинда эшләп тордым промтоварныйда мин заведующий булып ике йыл, егерме ике йыл мин эшләдем, ул – егерме дүрт.

– Унан ауылға ҡайттығыҙмы?

– Анан ауылға ҡайттыҡ туп-турыға. Әтей ҡайтың, тороң шушында, тигәщ, инде әтейнең сүзенән щыҡмадыҡ. Урыннар, ауыллар, безнең инде элекке урыннар булғащ, искереп бара, ололар үлгән сайын йортлары да ҡала, бөтен кешеләр дә ҡайтып шулый тормыйлар, но безнең урамда күршеләр дә ҡайттылар, әтей-әнейләре үлгәщ, күпләр ҡайта. Ҡайсылары ҡайта да уже соң була, өйләре жимерелеп бөткәщ, восстанавливать итеп булмый.

Без әней исән щағында уҡ ҡайттыҡ, өйләрне жимермәдек, Алланың рәхмәте, шулый итеп ҡайттыҡ. Әтей-әнейләр... энә шундый ырым был булғандыр инде, вот, например, эме, без ҡайттыҡ, без щиттә йөрөгәщ инде, ырым-фәлән нитеп тормыйбыз, ҡайттыҡ инде, безнең эш күп була, ашарға әзерлейем, иң беренще әнейне щаҡырам өстәлгә, әней, әйдә, ашыйбыз, кейәү керсен, ҡайда кейәү, щығыв әйтәм, кер, әней, син утырмый, ашамый, йүгереп кер, мәйтәм, суына, әле эшен бөтөрмей, әней һаман утырмый, өстәлгә утырмый, ни за что бармый ашны өстәүгә. Мәйтәм, әней, ҡайдан уйлап щығардың син аны, ғүмергә шулый булды инде, ир кеше утырмый, нищек өстәлгә утырасың.

– Һеҙ ғаиләлә нисә бала үҫтегеҙ?

– Без үстек дүрт балалар, ике ҡыз, ике малай, инде сеңлекәш минең мында клубта эшлей, Фәғилә исемне. Үзем ҡайтҡащ уҡ, мында йөрөй башладым, әле Гөлзәмиә апа бар безнең пионервожатый, дин дәресләренә генә йөрөй башлады яңы башта, әле клубҡа түгел щағында, мәктәпкә йөрөйбез ий, безнең кещкенә мәктәп бар ий, шунда ҡайсы класс бушап китә, шунда бер сәғәт, бер сәғәт, Ҡөръән дәресләрен уҡый башларға килдем дә шунан, шунан, шунан, йыл да йөрөп торабыз. Тормош иптәшем дә килә, алар шахмат уйныйлар, мында клуб гөрләп тора ҡыш көнө, тем более эшләр бөткәщ, туҡталмый, икенще ауыллардағы кевек түгел, тисәң дә ярый. Мәүлижан да үзенә, миңке иптәшем, шахмат уйнарға уже коллектив нитте, алар егерме өщөнщө февралгә узышалар, бүләкләр бирәләр, икенще ауылларға баралар еще. Гел йөрөп өйрәнгәщ инде, барыбер активный ҡайтҡан, ауылныҡыларға ҡарағанда. Ауыллары алар нищегерәк, аа, ладно, тип йөрөмейләр. Сайлауларда күп ҡатнаштым ҡайтҡащтын, барысында.

– Ике малай, ике ҡыҙ тигәйнегеҙ? Ә малайлар нисек?

– Ике, авый, энекәшем дә үлде, мин ҡайтҡащ, авый безнең зәғиф ий, ал авый белен әней тороп ҡалды, әтей үлгәщтен, авый безнең зәғиф булды. Тыуғанда зәғиф булмаған инде, күкрәге, арҡасы щығып тороп, шулый илле-нищә йәшенә тиклем шулый йәшәде, без аны Перимгә алып китеп больницаға областнойға салдығий, ҡайтып шу Чусовой яғынан, анда терелеп китәлмәде, шунда үлеп ҡалды да, алып ҡайтып, үзебезнең машина белен алып ҡайтып, мында жирләдек, әтейдән соң үлде инде. Аннары соң тора-тора кещкенә брат та үлеп китте, ансын да жирләдек. Берәр ней белен генә шулый ҡалып тороп тордоҡ инде. Әнейнең дә сеңлекәшләре дә, между прочим, теге өйләрне, әнейләрнең торған өйөнә ҡайтып, яңыдан өй төзөп йәшейләр, алар да щиттә ие, шул уҡ безнең урамда яңы өй салдылар. Аралашып торабыз. Сеңлекәш инде мында кейәүгә щыҡты да шушында эшләде ул, почтада эшләде ул нищә йыл буйына-буйына, инде почтадан пенсияға щыҡҡащ, мында щаҡырдылар ий, әндә эшләп йөрей.

– Балаларығыҙҙы тәрбиәләүҙә ниндәй үҙенсәлектәр бар?

– Үзенщә үҙенщәлекләр бар тиеп инде, без урыс телендә садикка йөрөгәщ, урыс мәктәвендә уҡығащ, урысщараҡ булды инде шулый. Булса да инде башҡортщаны алар белеп үстеләр, барысын да аңлыйлар. Зур малай хәзер Щаллыда торғащ инде, у щығып китте ие Кунгурға уҡырға, временно ғына барып торам, тип, анда бөтенләй урыслашып бөтте. Но хәзер яңыдан башҡортщаны нитә инде. Кещкенә малайы да садикка йөрөп, башҡортща-татарщаны өйрәнгәщ, беләләр. Ә кещкенәсе малай инде у әйвәт белә, гел үзебезгә ҡайтывыраҡ торғащ та. Младший, тегендә тора. Өщ балалары бар. Икесе дә яңы квартира алдылар, тегеләре – Щаллыда, былары яңы новостройда алып, йәрдәмләштек, шулый. Һеҙ үҙегеҙ Өфөнәнме? Ҡайҙа уҡыйһығыҙ?

– Өфө фән һәм технологиялар университетында, элекке Башҡорт дәүләт университеты ул.

– Әәә, минең иптәш ҡыз кергән ауылда, бергә колонияда эшләдек, ул без барғанда уҡ эшлей ие анда, медицинада. Анан соң чеченский суғыш булғащ, суғышҡа китте, туғыз йыл Чечняда эшләде реанимацияда, эшләп ҡайтып, анан квартир бирделәр ий Перимдә, случайно Перим сабантуйында утырып, шулый утырған жирдән, ир кеше утырған, Башкирийәнең, Яңауылның Хәләс исемне авый булып щыҡҡан, авый тип, алар минән йәшерәкләр инде, Фәнзиә исемне, шунан аралашып, анда иң беренще смелость булмый ғына, аныңа кейәүгә щығып, хәзер инде биш йыл, алты йылға яҡын тороп яталар Яңауылда. Без дә анда баравыз, алар да безгә киләләр. Шулый, күпләр, дуслар да күп бөтен ауылларда.

– Тормош иптәшегеҙ Һеҙҙән олораҡмы?

– Оло, оло, алты йәш күверәк, алты йәш күверәк, мин кейәүгә щыҡ... мин апа белән тордом Перимдә, мин кейәүгә щығам тип тә... гел йәшәдек тә йәшәдек, үз өйөндә ие, апа да бер туған да түгел әле уы, әнейнең әнейсенең оло апасының ҡызы ие. Аның балалары булмаған, ул да суғыш щаҡта төрмәдә утырған да, ун жите йәшендә утыртҡаннар инде, теге колхоз заманында ашлыҡ йәшергәннәр дә бу весовщик булған, аны, аңа явып инде, защитасы булмаған, авыйлары суғышта булған, шуны утыртып ҡуйғаннар, суғыштан соң шунда Перимдә төпләнеп ҡалып, балалары юғ ий, мин аның белән тордом. Шу Мәүлижанға кийәүгә щыҡҡащ, ул да үлеп китте, аны да мында алып ҡайтып жирләдек, үзебезнең ауылға. шулый итеп, мин кейәүгә щығам тип уйламыйм да ий, апа да риза түгел ий, нищек мин бер үзем торам, тип. Уйладым-уйладым да, Мәүлижан килде ий алырға, апа, ҡызым, ҡайда шулый кийәүгә щығаң, мин бер үзем нищек шулый торам, тип әйтә. Соң син үлеп китсәң, мин ҡайда ҡалам инде, бу өй миңә принадлежать итәме, тип уйладым да, квартира булғащ, щыҡтым-киттем шулый. Ул ревизорда эшләгәщ, йөрөп тора ие, аннары күщеп, колонияға щаҡыралар, тигәщ, урманлы жир, балаларға да әйвәт булыр, тип китеп бардыҡ шунда.

– Мәүлижан тинегеҙме исемен?

– Мәүлижан исемне, ул безнең районның түгел, ул Октябрьский районның, аның төпләре әтейсенең ҡартәтейләре Ҡазан яҡларынан булған төпләре белен, аларның в общем династиялары язылған, бөтен тарихлары бар, мулла булып килеп урынлашып элекке замандан. Аннары, Совет власы щыға башлағащ, итекләр тегеп, шундый семьядан әтейләре туып үскән, күп балалы булғаннар. Һәм Мәүлижан инде, әнейсе уҡытущы булып, әнейсе булған аның икенще нациядан, уҡытущы булып килгән дә ауылларына, әтейләренә, әтейләре өйләнгән дә шулый йәшәгәннәр инде. Но аннары Мәрйәм әней үзенә Мәрйәм, Марья Ивановна ие, исемне алып, дингә күщеп, шулый анда. Без дә мында алып килеп тәрбиәләдек әле әней янында, ҡайтҡащ, Кунгүрдә кещкенә ҡызында ие. Аннары Кунгүрдә әтейсе белен бергә жыябыз, тиеп, Кунгүргә күщенделәр ие соңғо йылларында. Анда Октябрьскийда үзләренә генә йыраҡ, анда асфальтлар юҡ, юл пыщыраҡ. Алып ҡайтып Кунгүрдә жирләдек, әтейсе белен әнейсе аның анда, үзе инде мында төпләнеп ҡалды.

– Дин тураһында һөйләп киткәйнегеҙ, ауылығыҙҙа дин көслөмө ул?

– Динле кеше ауылда күп, но мәщеткә, намазға тигәндә инде, күп түгел. Ҡорбан ашы... андый щаҡларда киләләр, жыйылалар, былый кешеләр дөрән, помогать итергә, вот, например, берәр төрлө мәщеттә эш булса, без ҡайтҡащ, безнең кещкенә брат шушы мәщетне төзөкләндереп, эшләп ятҡан щаҡлары ий без ҡайтыр алдан. Ул да эшләп шулый ниткәщ, инде Мәүлижан мәщеткә йөрөй башлады ҡайтҡащ. Мин дә йөрөйөм әле, тиеп, гел урыс арада йөрөп, урыслашып ятҡанщы, тиеп. Шунан мәщеттә ниндей эшләр бар, тартылып китте

у анда эшкә, анан мин дә ҡушылып, төзөштөк мәщетләрне инде. Хәзергә хәтле әле дә шунда щищкәләрен дә утыртып, убираться да итеп йөрөйбез.

– Мәсеттең төҙөлөүенә нисә йыл булды.

– Мәщетне без ҡайтыр алдан салғаннар ий, бездә элек вообще мәщет шушы урында булған элек, аның манарасын коммунислар өстерәп төшөргәннәр, минең әтейнең әнейсе әйтә ие, мин алтынщы класларда уҡығанда, аның камзолы бар ие, ҡып-ҡызыл бордовый да, мында золотой шундый кейем шулый нителгән, и щитеге бар ие. Спектакль ҡуйырға жыйындыҡ та шунан инде кереп сорадым, бирәле, ҡартәней, мәйтәм, шулый-шулый ие, ҡайдан щыҡҡан, шу клубҡа барып, коммунислар тартып манараны төшөрделәр, жирләр селкенде, бирмейем, бирмейем, тив әйтте. Инде минең аласы килә, әнейгә әйттем дә, әней әйтә, ярар, тей, хәзер сүзе үзебезгә булыр, син кереп сөйләшеп тор ҡартәнейең белен, аның сандығы щоланда, сандығынан мин алып торам да, син кейерсең дә тағын шулый кертеп ҡуярбыз, тип шулый алып торавыз ий. У ҡартәнейләр безнең бик динле кеше булған, ул үлгәнще бөтөн намазларын, мин беләм әле, кещкенә генә щағымда, без керәбез ие аның белен йоҡларға, ҡартәтейдән ул оло булды. Ҡартәтей ҡырҡ бер йәшендә ун ете йәшлегә өйләнгән безнең.

– Ун ете йәшлеккә?

– Нуу, аның элек хатыны булған, балалары булмаған, щирле булған. Аннары беренще хатыны инде, мин хәлем нащар, вот өйләнсәң дә әле, тип разрешение биргән дә шушы йәш ҡызны барып алған инде, утыз туғыз йәшлек никах уҡыҡкан, ҡырҡ бер уже оло, и биш балалар тыудырғаннар инде анан суң да и безгә ҡартәней, утны сүндергәщ, ятавыз, йоҡламыйвыз әле, ҡаватлаң минең арттан, доға өйрәтәм, тив әйтә, әлеф, бей, тей, сей, жим, инде ғәрәп алфавиты бит у, анан уҡый башладым ий, оказывается, у, доға да инде у былый, ә алфавитны әйттерә икә, без аның артынан ҡаватлыйбыз шулый. Шулыйтып безне өйрәтә ий ҡартәней, ҡаватлата ий. Шундый заманалар булып...

– Мәсет Һеҙ алтынсы класта уҡығанда булғанмы?

– Мәщет, алтынщы класта уҡығанда анда клув ий, элекке мәщетне клубҡа әйләндергәннәр ий, манарасын ташлап.

– Ә дөрөҫмө ул клубты мәсеткә әйләндерергә?

– Без кем дә, элекке советлар заманында барывыз да йөрөдөк инде, киноға да бардыҡ анда, танцыға да баралар ий ололар, ҡайтҡан-киткән щағында тоже баравыз ий инде, анда артислар килә ие, Илһам Шакировлар килә ие, зур ие клуб. Мищ белен яғалар ий, анан соң инде яңыдан инде клуб искергәщ, аны ҡутарып ташлап, щаҡ ҡына былайға күщереверәк, икенще жиргәрәк, шушы мәщетне салып ҡуйғаннар.

– Нисәнсе йылда һала башлағандар?

– Нищәнще йылда, ансын мин тощносын әйтеп бирәлмейем, без ҡайтҡанда уже бүрәнәләре, алар уже эшлей ие, только грубый формадараҡ, но бөтөн жире отделать итеп бөтөлмәгән ий. Анан соң инде эщләрен рәтләп, хәзерге көнгә инде у пеноблоктан еще пристрой ясав анда, өстәлләр ҡуйып, ашлар үткәрергә ярарлыҡ, дровяниклар эшләп анда өстәрәк.

– Һеҙҙә ниндәй йылғалар бар?

– Бездә Төнгүк йылғасы, Тол йылғасы. Безнең ана таулар бармы, шунда, аның буйынан Тол йылғасы аға. Ул Тол йылға килә теге яҡлардан, шул Башкирия, Чернушка яҡлардан ағып, Камаға барып тоташа ул.

– Нимәгә Тол йылға тип әйткәндәр?

– Нищек әйтмәгә дә белмейем. Төнгүк мына нищек килеп щыҡҡан, аны төннә килеп урынлашҡаннар да Нурсыбай бавай белен әвей килгәннәр, тей, шушы урынға төнгә, төнгө күккә ҡарап йоҡлағаннар как бы, Төнгүк шуңынан ҡалған, тип тә. Инде ҡайсылары язалар языуда Төнгәк, төнгәкле-төнгәкле булған жирләр, йәнәсе, шулый тип тә әйтәләр. Но вот төнгө айға, күккә ҡарап йоҡлағащ, Төнгүк, тип, былый иң беренще килеп урынлашҡан нейләр...

– Нурсыбай?

– Нурсыбай – безнең әнейләрнең фамилиясы Нурсубиннар, шу фамилия ҡалған, Нурсыбай килеп урынлашҡаннар шулый.

Төңгөк ауылында Сәлимова Рәмисә Шәриф ҡыҙынан (1955 йылғы) яҙып алынды

«Серҙәш» фольклор төркөмөнөң йырҙары

Ащытаудан көтеп алдым
Сызылып таңнар атҡанын.
Күңел йылый, өзөлә үзәк,
Талмасын ҡанатларың.
Зәңгәр шишмә щелтерейдер
Щаҡматаш асларында.
Бер йотом сыу житәр иде
Сағынған щаҡларымда.
Йөгөрәм дә менеп китәм
Ащытау башларына.
Истәлеккә язасым бар
Шул тауның башларына *(Халык йыры)*.

Таҡмаҡтар:

Алма булса, булсын иде,
Берсен бишкә бүләрлек.
Дуслар булса, шулый булсын,
Үзең өщен үләрлек.

Жәй дә йәшел, ҡыш та йәшел,

Шыршы тигән бер ағащ,
Нигә йәшел булмасын соң,
Бер ҡайғысы булмағащ.

Кукуруздар арларынан
Ощоп щыҡты бер щыпщыҡ.
Люблю тебя, не забуду,
Тигән була щуҡынщыҡ.

Алый иттек, былый иттек,
Арпа ҡуштыҡ бодайға.
Инде шөкөрләр Ходайға,
Эшләр китсен уңайға.

Сары ҡайыш дилбегәләр
Безнең атларда ғына,
Иртән торсам, ике күзем
Уфа яҡларда ғына.

Басмыйм, тисәң дә басасың,
Басҡыщларың сырлағащ.
Эщмейм, тисәң дә эщәрсең,
Яҡын дуслар жырлағащ.

Эй эщкән бул, эщкән бул,
Ғәйнә күлен кищкән бул.
Йә син жырла, йә мин жырла,
Йә күтәреп эщкән бул.

Уймуж ауылы

Имайкина Гөлмәрйәм апай, 1971 йылғы,
Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы, 1962 йылғы

– Гөлмәрйәм Имайкина мин. Мында бары да Имайкиннар. Элек Имай бабай йәшәгән, тип әйтәләрме соң.

– Нисәнсе йылғыһығыҙ?

– Житмеш бернең. Мәшет элек, әней эшләде, пекарня ие. Пекарня ябылғаш, мәшет иттек.

- *Ниндәй дини байрамдар үткәрәһегеҙ?*

- Әле бер көн генә була. Ҡорбан ғәйете үткәрдек. Өщ кешенеке щалымы булды. Шундый бәйрәмнәрне үткәреп торабыз алый. Ҡәберлекләрне яңыртыу буйынша. Өщ ҡәберлек безнең. Яңыбашныҡын Мәлиә апа белән Рәшәт абый организовать итеп, аҡша переводить итеп, ясадылар. Анан Шүнкәдә бар. Ул кисәктәген Рәдинә апа тоже. Занны баш, Төшөнкә, анан Ферма кисәк, тивез, эме.

- *Кисәк нимә була ул?*

- Кисәк – ул урам щатлар шулый, исемләп түгел инде у урам щатлар. Гәрни щат тип әйтәләрме – алар Аса яҡларынан килеп урынлашҡаннар, Нәжибә әбей, үлде инде ул, килеп сөйләп ҡалдырды. Шунан руслар ҡуғаннар да безнекеләрне, шунан урман аша килеп шунда урынлашҡандар. Анан Ҡөрьән китаплары онтолоп ҡалған безнең шунда инде, русларда тип әйтәләр инде. Шул Ҡөрьән китапны алыр өщөн икене ҡызлар жибәргәннәр – Миңзада да Миңсафа ҡызлар, ти. Аларның мында икәү нарат бар, шунда күмелгәннәр тип әйтәләр. Шул ҡызларны, урманда рус малайлар артларынан килеп, мәсхәрәләп үлтергәннәр тип әйтәләр. Шундай ние бар, сөйләме бар.

- *Шоҡор нимә була ул?*

- Щәй табағы.

- *Сәйҙе нимәлә ҡайнатаһығыҙ?*

- Щәйнүктә. Элек щурнай. Чайник теге плитә өстәге. Самауырны хәзер дә сөрән суҡҡанда мин йыл да самауыр ҡайнатып, ҡоймаҡ ҡойоп нитеп алам.

- *Сөрән суғыу тиһегеҙме? Нимә була ул?*

- Сөрән суғыу – сабантуй алдынан әйбер жыйу. Сөрән суғу тип атала бездә.

- *Мал торған урын нисек атала?*

- Азбар.

- *Ҡапҡа алдарын?*

- Ишек ал. Үкәртә тип әйтәбез. Күтәрмә, үкәртә. Үкәртә – подворье. Күп сүзләр шул руслардан алынған бит инде. Бидра – ведро тип. Ызба. Бидрә тип әйтәбез. Щиләк юҡ. Аның арасында әйтеп ҡуялар, городтан килгәннәр, мәсәлән, шулый әйтеп ҡуялар йомортҡа, тип. Ҡайсы йомортҡа, ҡайсы күкәй.

- *Тәҙрәнеӊ ситтәре нимә тип атала?*

- Щелтәрле типме...Бездә ясаушы юҡ. Түбән ауылында бар ие. Щырлыйбыз тип әйтәбез инде – красить.

- *Ҡул эштәре менән шөғөлләнәһегеҙме?*

- Мин түбәтәй щигәм инде. Иләсә бәйлейбез тип әйтәбез. Щүлкәне лә шулый тивез. Ҡышларда кружоклар да алып бардыҡ. Түбәтәйләр щиктем, ҡалфаҡлар. Хә инде ҡартайған сайын ҡул эшләр дә ҡалып бара.

- *Борондан ҡалған ниндәй ризыктар бешерәһегеҙ? Һөт ризыктары?*

- Сыйыр бызауласа, ыуыз бүкмә пешерәләр. Сыуда пешерәләр. Вареники була. Ҡатыҡ. Сөзмә.

- *Сөзмә менән ҡатыктыӊ айырмаһы нимәлә?*

Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы: Ҡатығы анысы простой кефир. Ә сөзмә – шул ҡатыҡны яңыдан сөзәләр дә суын нитеп, анысы ҡуйыраҡ була инде.

Имайкина Гөлмәрйәм апай: Тәмле сөттән эшләнә. Айыртылған, айыртылмаған сөт. Тәмле сөт – айыртылмаған.

- *Творог нимә?*

- Эрек. Бер генә сыйыр ҡалды. Маллар бөтте. Ауыл кещерәйеп бара. Миңке күрше, мин аста торам, Мәлиә апа – миңке уң яҡ күрше. Сул яҡ күрше аста.

- *Иҙәнде нимә менән йыуаһығыҙ?*

- Идән шүпрек.

- *Мунсала нимә менән йыуынаһығыҙ?*

- Шырамта. Элегерәк йүкә була ие. Йүкә шырамта.

- *Нимә менән сабынаһығыҙ?*

- Яфраҡ. Ҡайын яфраҡ. Имән яфраҡ.

- *Черемуха?*

- Шомрот.

- *Калина?*

- Палан.

- *Рябина?*

- Миләш.

- *Боярышник?*

- Боярышник бар, утырталар, но башҡортщасын белмейм дә аның. Боярышник тип кенә әйтәбез.

- *Шиповник?*

- Этборон.

- *Өйгә ингәндә нимәнән күтәреләһегеҙ?*

- Күтәрмә. Күтәрмә сандыҡ тибезме бу аяҡ сауыты салған ерне.

- *Ә өйҙөң мөйөшө? Угол?*

- Пощмаҡ. Мөгөш тип тә әйтәвез.

- *Өйгә нимә аша инәһегеҙ?*

- Щолан.

- *Бәләкәй өйөгөҙ бармы?*

- Бала йорт. Ҡайсы бер кешеләрдә бар. Бала йорт.

- *Скамейка?*

- Скамья. Эскәмиә. Сыҡтама тип әйтәбез. Сыҡтый тип сүләшәбез. Сыҡтаҡ – илаҡ. Әләндей матур, тивез. Ҡайсы ауыл имәнещ матур тив әйтә.

- *Имәнещ ыспайы тип әйтмәйһегеҙме?*

- Әләндей ыспайы была.

- **Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы:** Бу ҡыз әләндей ыспайы, тивез... Федорки тигән ауылды башҡортща сүләшәбез Өщмөщө тип.

- *Өщмөщө? Ниңә?*

- Өщмөщөнө өщ мищще йәшәгән, тейләр.

- *Әәә, өс мейессе?*

- Ээ, берсе Федор исемне булған, тип шулый сүләйләр. Безнең Уймужны бавайлар ауылға ниндей исем ҡуйыҡ икән, тип, межа буйда, шушы жирдә уйланып утырғаннар, шунан Уймуж ҡалған, тип.

- *Әәә, межа буйындағы уймы?*

- **Имайкина Гөлмәрйәм апай:** Анда күп ауыллар теге яҡларныҡы переводлары бар инде, Байауыл – Куземьярово, Ҡайынауыл – Березники, Чалковолар бар, эме, Баҡщауыл.

- **Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы:** Барданы Ҡазмаҡты тип әйткәннәр элек, ансын сүләделәрме? Барданы элегерәк Ҡазмаҡты тигәннәр. Берәү, бер хозяйканың ҡазлары ағып киткән, тей. Ҡыщҡырып бара, тей, ҡазым аҡты, ҡазым аҡты, тип. Сорыйлар, тей, нищәсе аҡты, бар да, бар да, тив әйтә, тей. Татар-бащҡортщасы – Ҡазмаҡты, рущщасы – Барда, тейләр.

- *Тағы шулай ҡыҙыҡлы көләмәстәр йөрөмәйме ауылда?*

- Озаҡ уйласаң, килеп щығадыр да бик шәп итеп.

- **Имайкина Гөлмәрйәм апай:** Сүлейләр ие әнейләр, Кәләм исемне әвей булған, тип әйтәләр, эме. Әлфиә апалар белә, шикелле, аны. Анан соң бездән соң ней бар ҡый инде, Пещенкәне барывер урыс ауыл тив әйтәләр, шунда ауылға кергән щаҡта, был уланнар уйнап йөрөйләр, тей инде, татар әвейе икәнен белгәщ, урыс малайлар каля-маля, каля-маля, тив әйтеп нитәләр, тей инде, әвей, эй, тәүфиҡ затлары, минеке исем, ҡайда мында щыҡтың, тив әйтә, тей.

Уймуж ауылында Имайкина Гөлмәрйәм апанан (1971 йылғы)
һәм Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙынан (1962 йылғы) яҙып алынды

Имайкина Миңзилә Рәшит ҡыҙы, 1969 йылғы

– Имайкина Минзилә Рәшит ҡызы булам, Барда районының Уймуж ауылында бер мең туғыз йөз алтмыш туғызынщы йылда туғанмын, шушы ауылда сигез йыллыҡ мәктәпне бетергәщ, Бардаға уҡымаға килдем инде. Бардада ике йыл уҡығащ, Оса педагогик училищесын бетереп, Бардада эшлей башладым. Башта Дом пионеровта эшләдем инде, аннары декретҡа щығып, бала тапҡащ, Барда мәктәвендә уҡытущы булып эшлей башладым, ә ике мең өщөнщө йылдан инде коррекция мәктәвендә директор урынбасары булып эшлей башладым инде, мына егерме йыл инде шушында эшлейем.

Уймуж ауылы ҡаян килеп щыҡҡан: минең тыуған ауылым, Уй межасы, уй, межа сүзе значит буразна, бүленгән жирдә инде абзыйлар жыйылған, нищек итеп атарға бу ауылның исемен. Уйлағащ, уйлағаннар инде уй межасы, шунан килеп щыҡҡан инде Уймуж ауылы, Барда районының Уймуж ауылы.

Бездә инде, Уймуж ауылында, шундый Ҡалмастау тип әйткән тау бар, анда әле бер әвей шунда жуғалған, әйләнгән дә әйләнгән, әйләнгән, әйләнә торғащ, әйткән, бу тау инде минән ҡалмас инде, тип әйткән. Шунан Ҡалмастау булған инде. Анан Бийектау тип бар инде, Маяҡтау тип бар, элек анда элекке заманда маяҡ утырған инде. Маяҡ – теге ҡарый торған инде, шуңа Маяҡтау булған инде. Йылға, Уймуж йылғасы бездә аға инде, ауыл исеменән щыҡҡан Уймуж йылғасы бар. Менә инде халҡы күп түгел инде бездә, где-то ике йөз – өщ йөз генә тора хәзерге уаҡытта инде совсем аз, тип әйтейек, йәшләр китәләр, ололар ҡалалар, ауыл бөтә, без үзебез дә ауылда ҡалмадыҡ, менә сигезне бөтеп мин сиксән бишенще йылны щығып киттем и шунан башлап инде ауылға ҡайтҡаным да юҡ инде, тип әйтсәм дә инде. Әтей-әнейләрем жуҡ хәзерге уаҡытта, шуңа аз ҡайтавыз инде ауылға. Шушы жәй, язғыда, яздан жәйгә күщкән щаҡта зыяратҡа, ҡәбергә индеҡәберләргә, ҡәберләрне чистартырға ҡайтавыз. Нищек тип әйтейем, бездә, шушы Барда районында, инде төрлө сүләшеүләр бар инде. Без сүләшәвез инде, сөйләшмейбез, сүләшәвез, күтәрмә тип әйтәвез басҡыщларны, шулаймы. Басҡыщ, менә без мыны күтәрмә тип сүләшәбез. Картуп, бәрәңгене картуп тип сүләшәбез, тағын да бозу – бызауны, бозу тип сүләшәләр инде. Кийеү, кейәү тип әйтмейләр, ә кийеү, мына шундый сүзләр бар инде. Тағын ниндей сүзләр бар ие бездә, ҡызыҡ сүзләр? Ну в основном без инде хәзер нищек тип әйтейем, обрусевшие, тип әйтейекме инде, бөтә рус телдән кергән сүзләрне белә ҡатнаштырып сүләшәбез без. Бездә чиста башҡорт теле бөтөп бара, тип әйтейек инде. Без ғәйнә башҡортлары аталабыз, башҡорт теленеке ҡай бер сүзләре бездә бар, шуңа без үзебезне башҡортлар тип саныйбыз инде, безнең ҡанда шушы әтей-бабаларыбыз, ҡартәтейләребез, ҡартәтей тип әйтәвез без, ҡартәтейләр, ҡартәнейләр безнеке алар башҡорт булғаннар. Мына без дә инде шуңа башҡорт булып ҡалабыз. Тағын нимәләр сүлейм икән? Сурың әле, әйдәң.

– Бала саҡта ниндәй уйындар уйнай торғайнығыҙ?

– Йәш щаҡта без бик, кещкенә щаҡларда без вообще уйыннар, менә шушы ҡар эреп, бераз ғына жирләр ащылса, без анда ҡызыллар-аҡлар тип уйнамаға щығавыз ий инде, стрелка тип уйныйвызый, стрелка язып китәвез дә стеналарға ауылда, ауыл буйлап шулый уйныйвызый кещкенә щаҡта. Аннары үсә башлағащ инде ауыл клуб нейләрендә, ишек алларында, мәктәп ишек алларында волейбол уйныйбызый менә шулый, майский жук тотавызый. Без майский жукны просто тотавыз ий дә уйнатавыз ий, по секрету уҡытущыларныҡы итәкләренә, безнең уҡытущы авый бар ие инде, историядан уҡыта торған, әләндей костюм, элек костюм кейеп йөрөйләр ие, костюм итәгенә менгезәвез ие дә, ул шулый сүләшә ие, эй менә, менә, менә, эй менә, менә, менә, ана шулый сүләшә ие уы. Шулый уҡыйбыз ие. Без бик яҡшы, нищек тип әйтейм, бик күңелле йәшәдек инде, хәзерге кевек, телефон йоҡ, уйнамаға щығавыз ий, телевизор йоҡ, телевизорда соңынан үсә башлағащ, бер генә программа булды инде, бер программаны аны, и то әле у телевизордың бер программасын аны күрсәткәндә күрсәтә ие, күрсәтмәгәндә йоҡ, телевизорның өстенә суғыв алсаң, күрсәтә ие, телевизорның өстенә. Яңы башта, кещерәк щаҡта вообще ауылда бер ике-өщ ердә генә бар ие телевизор. Но в основном без ҡышҡыда ҡардан, түвәләрдән йөрөп, ҡарға сикереп, шулый уйныйвызый. Мынан ҡар була ие, у щитәнбаш белә тигез була ие щитәннәрнең, щитән белә ҡар бергә тигез була, анда окоплар ясап, ҡарға сикереп, ул ҡул-аяҡ, ыштаннар безнең, иләсәләр гел ҡарда булып керә иек безнеке. Шулый сыуланып ҡайтавыз ий, берне ороп ҡуявыз да тағы щығып китәвез ий әнә шулый. И эшләв үстек инде без. Әтей-әнейләр безнең иртәдән кищкә ҡәдәр эштә булды, колхозда эшләделәр, алар эштә булғащ, без өүдә бөтөн нәрсәне үзебез тормошно, маллар ҡарап, сыйыр ҡарыйлар ие әнейләр, бозулар ҡарыйлар ий, аларны ҡарав утыравыз инде, баҡща утыйвызый без. И аннары обязательно мәктәптә практика була ие безнеке. Вот уҡыған щаҡта практика, шунда баҡщаға, мәктәп баҡщасына утамаға жөрөйбез ий, шулый. Но мындый лагерьларға мин жөрөгәнем былмады, без үзебезнең ауылда ғына булдыҡ инде лагерны. Мындый «Колос»тарын да, «Колос»ка мин бер башлап килдем Осада педагогик училищеда уҡығанда практикаға сиксән сигезенще йылны килдем, практикада эшләдем. У щаҡта әле бу яңы корпус юҡ ий, мында икәү иске корпуслар утыралармы, шул корпусларда эшләдек и тегендә хәзер ана садик булып тора, шул корпуста эшлейбезей. Аннары бу яңы корпусларны төзөдөләр. Хә мин мында уже унынщы йыл эшлейем лагерь начальнигы булып. Унынщы йыл, икешәр смена эшлейем ий, соңғы йылларда уже бер сменаға эшлейем. Шулый безнең тормош. Төрлөщә була инде. Вот, нищек тив әйтейем, балалар үзгәрәләр, уланнар үзгәрәләр, әме. Вот ун йыл элек килгән уланнар хәзер уже икенще төрлө алар, ун йыл килгәннәр, нищек тив әйтейм, психология буйынща бар ҡый, әме, дети икс, дети игрик, бына хәзер икенще уланнар китте уж, икенще уланнар алар уже, аларныҡы, алар икенще төрлө уйлыйлар, икенще төрлө сүләшәләр, икенще төрлө тормошҡа ҡарашлары. Без дә шуларға ҡарап приспосабливаться итәбез инде.

– Ниндәй мәҡәлдәр, әйтемдәр әйтелә һеҙҙә?

– Мир яратам әйтергә, кем эшләмей – шул ашамый, тип әйтәм, мин уланнарға мәктәптә уҡығанда да, кем эшләмей – шул ашамый, тип әйтәм, алар сразу беләләр, аһа, эшләмәгә кәрәк, тейләр. Шундый мәҡәлләрне яратам мин әйтмәгә, гел дә. Нимә тим мин аларға тағын да, любишь кататься, люби и саночки возить, тигән. Ниндей әле тағын? Кисәк кенә искә төшөрөп булмый аларны, менә шундый нейләрне. Но ҡый безнеке үзебезнеке, конечно, нейләр бар, ризыҡлар, тив әйтәвез инде, азыҡлары, вот гөлбәдийәләр, гөлбәдийәләр элек туйларда, әнә ҡый гөлбәдийә өщ ҡатлы булған, әме, бездә. Гөлбәдийә, хәзер гөбәдийә тив

әйтәләр, ҡатлы-ҡатлы, ҡатламлы икмәк була уы. Туйға өщ ҡатлы итеп ясыйлар ие аны. Безнең туй сиксән туғызда булды, өщ ҡатлы ясыйлар ие, өщ ҡат, жимешләр була ие, бер ҡатында өмөжө, өмөжө тиев әйтәвез инде малинаны, аны былай башҡортща ҡурай жиләге тив әйтәләрме, ә былый өмөжө тив әйтәвез аны, ҡарағат тив әйтәвез ҡарлығанны, эме, смородинаны ҡарағат тив әйтәвез, шартлама – клубника, жиләк, жиләге бар бездә, шартлама тив әйтәвез, шартламасы ансы клубника, бу пещенлесе эресе була инде, клубникасы, эме, шуларны ҡоротоп жыя ие дә әней вот шуның белә гөлбәдийә пешерәләр ие. Шуны нищә ҡат пешерелгән, ҡунаҡка элек шу ҡәдәр киләләр ие ҡода-ҡодағыйлар, өщ ҡат былса, өщ көнгә киләләр ие алар. Шушы өмөжө, ҡарағат, шартламаны салалар ие слоями, ҡатлап. Татар гөбәдийәсе бөтөнләй икенще, анда дөгө, күкәй, ҡорт – ҡорот, ҡорт тив әйтәләр, но бездә аны ҡорот тив әйтәләр ие, аны пешерәләр ие әнейләр, яратавыз ие без, ҡорот, тив әйтәләр. Ҡамырны йоҡа итеп ясыйлар, ә элек ҡалын итеп ясыйлар ие, щөщө ҡамырдан эшлейләр ие. Элек мына тортлар пешереүще булмаған, туйларда торт булмый, шушы гөлбәдийә була ие и щәк-щәк, зуyур итеп щәк-щәк пешерәләр ий. Туйлар әйвәт үтә ий, мәсәлән, мин сиксән туғызда туй ясадыҡ ҡышҡыда, мин үземнең егерме йәшем тулған көнө ясадыҡ инде, минеке өщөнщө декабрдә, атта үткәрдек без, прямо ат белә щанада, матур щаналарда үткәрдек. Хәзер безнең мында тоже бар, атта үткәрәләр, жәйгедә дә үткәрәләр, шундый авзый бар, именно атта йөрөтә торған авзый, аның каретасы бар, каретаға салған шунда может йөрөтмәгә.

– Яңы тыуған сабыйҙарға исем ататыу йолаhы бармы?

– Исем ататыу обязательно, эйе. Балаға исем ататалар, мулла килә, исем атата. Шушы уҡ кийеүгә щыҡҡащ, тоже шушылый уҡ нейләр, никах уҡытыу, бар ул бездә дә никах уҡытыулар.

– Ә бына ҡайhы бер кешеләр ике исемле була? Ни өсөн икән?

– Ике исем нимәнән килә, мәсәлән, рус исеме бирергә итәләр әтей-әней, ә мулла ул рус исемен атамайым, тей, шуға ике исемле була бала. Йәки шунысы тағы бар: улан сыҡтый-сыҡтый, эме, аңҡы исемен яратмаған, тейләр, исемен яратмаған, тип, аңа яңыдан исем ататалар. Свидетельствода ҡала бер исем, ә мулла абзыйның була икенсе исеме. Миңке үземнең малай тоже, малайға без ататтыҡ, свидетельствосында тора Денис, тип, ә мулла бавай атады безгә Динислам, тип, Динислам – безнеке малай.

Барҙа ауылында Имайкина Минзилә
Рәшит ҡыҙынан (1969 йылғы) яҙып алынды

Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы, 1962 йылғы,
Имайкин Рәшәт Рәшит улы, 1962 йылғы

– Мин – Имайкина Мәлиә Әхмәтдиевна. Мең туғыз йөз алтмыш икенце йылның. Уймуж ауылында торабыз.

- *Ошо ауылда тыуҙығыҙмы?*

- Юҡ. Үдик тигән... Искир тигән ауылда тудым.

- *Был ауылда нисә йыл тораһығыҙ?*

- Мында инде ҡырҡ йылдан күберәк.

- *Ҡырҡ йылдан күберәк торғас, ауылдың тарихын, тирә-яғындағы ер-һыу атамаларын беләһегеҙҙер инде. Беҙгә берәй, ошо ауылдың урмандарының атамаларын, таумы, йылғамы, шул атамалар ҡайҙан килеп сыҡҡан? Берәй тарихын һөйләһәгеҙ ине.*

- Мин үзем ауыл фельдшер-акушер пунктында эшлейем, фельдшер.

- *Ауылдың исеме ҡайҙан килеп сыҡҡан?*

Имайкин Рәшәт Рәшит улы: Атамасын бер кем дә белмәй шикелле инде. Крылово тип әйткән урыс ауыл бар. Урыслар ҡыуғаннар татарларны. Татарлар шунда урманға ғына килеп урынлашҡаннар. Шушыны арщып-нитеп, ерләрне арщығаннар. Шунда тормош итә башлағаннар инде.

–*Үҙегеҙ менән таныштырығыҙ әле?*

–Мин – Имайкин Рәшәт Рәшит улы. Алтмыш икенце йылның.

- *Кем булып эшләнегеҙ?*

- Мин пожарный машинаның шоферы булып эшләйем. Пожаркада.

- *Ошо ауылда тыуҙығыҙмы?*

- Шушы ауылда тыудым.

- *Бала саҡта берәй ҡыҙыҡлы ваҡиғалар булдымы? Шуларҙы һөйләп китерһегеҙ, бәлки?*

- Кем белгән инде бала шаҡныҡын.

- *Ниндәй тауҙар бар? Был яҡта ғына таралған йырҙар юҡмы?*

- Ҡалмас тау тигән тау бар ана ҡый ауылның теге яғында. Бер бабай адашҡан ти ҙә йөрөй ҙә йөрөй, тей, әйләнеп килә лә шыға, килә дә щыға бер ергә, тей. Ҡалмас та тау икән тип әйткән, тей. Шуга Ҡалмастау тип атағаннар икән, тип сөйлейләр инде.

- *Ниндәй йылға аға?*

- Бездә Уймуж йылға тигән йылға аға инде.

- *Атамаһы ҡайҙан килеп сыҡҡан?*

- Анысын без әйтәлмейбез инде.

- *Ж менән әйтелгән микән?*

- Уймуж.

- *Уймуж йылғаһынданиндәй балыктар бар? Балыкка йөрөй торғайнығыҙмы?*

- Йөрөйбез ий, хәзер дә йөрөйбез ҡай шаҡта.

- *Ниндәй балыктар эләгә?*

- Бездә аны нимә тип әйтәләр... Ҡызылканат тип әйтәләр. Өнщөр тигәне эләгә.

- *Өнщөр нимә ул?*

- Русшасын белмим дә у нимә икәнен. Уаҡ балыҡ. Пәрде тип әйтәбез без – хариус. Сез оло әбейләрдән сорарсыз инде. Бездән сорашмаң. Без нимә?

- *Берәй тыйыуҙар, ырымдар юҡмы? Бына балаларҙы, һеҙҙе бәләкәй сакта берәй нимә тип ҡурҡыта тормағайнылармы?*

- Хәтерләмейем инде анысын. Хатын беләҙер.

- *Бәпес тыуғас, исем ҡуштырыу бармы?*

Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы: Мулла шаҡырып, исем ҡуштыралар инде.

- *Ниндәй исемдәр?*

Имайкин Рәшәт Рәшит улы: Хатынның кебек исемне мин ошраҡкан юҡ бер ҡайда да. Нимәгә атағаннардыр Мәлиә тип. Мал эйәсе булғандырмы?

- *Ҡушаматтар бармы ауылда?*

- Бар.

- *Ниндәйерәк ҡушаматтар? Ни өсөн шулай атағандар?*

Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы: Колхоз Рәшитнең малайы тип әйтәләр Рәшәтне, мәсәлән. Әтейе колхоз... Колхоз ҡарап үстергән инде сау щағында әтей-әнейләре ниткән дә нищектер. Колхоз ҡарап үстергән. Шуңа Колхоз Рәшит тип әйткәннәр. Хәзер малайын колхоз Рәшәте тип әйтәләр. Бөтөн кешенең ҡушаматы бар инде үҙеншә. Ғарип бабайны бөтөн кеше Ғарип бажа тиләр. Бер кеше генә түгел, ауылда бөтөн кеше Ғарип бажа ти. Ҡушаматы шулый.

- *Ниндәй үҫемлектәр үҫә һеҙҙең якта?*

Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы:

- Картуп. Өмөжө – малина. Шартлама тибез. Тағы ниндей нейләр, нәрсәсе бар әле?

- *Ошо үләнде нимә тип атайһығыҙ? Тажлы.*

- Шөкмит. Кәжә саҡал тип тә әйтәбез.

Имайкин Рәшәт Рәшит улы: Сыйыр көпшә тип әйтәләр.

- *Пикан нимә була ул?*

- Пикан ни була ул... Көпшә тип әйтәләр.

Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы: Русщасы ни була... Жыябыз без пиканны.

Имайкин Рәшәт Рәшит улы: Үскәщ, көпшәгә әйләнә пикан. Боршевик түгел. Көпшә. Быңдай жөннө түгел.

- *Йылға буйында үҫәме?*

- Йылға буйы тип, басыуларда үсә инде.

- *Лопух нимә була?*

- Шөкмит. Крапива – кещерткән була.

Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы: Кещирткин тип тә әйтәләр.

- *Ошо уратманы ни тип әйтәһегеҙ?*

Имайкин Рәшәт Рәшит улы: Кәртә тип тә әйтәләр. Шитән тип тә әйтәләр. Щитән тотабыз тип әйтәләр.

- *Бесәнде нимә менән сабаһығыҙ?*

- Щалғы анысы.

- *Картупты нимә менән утайһығыҙ? Күмәһегеҙ?*

- Күмгещ.

- *Грабли нимә була?*

- Тырнауыщ.

- *Варежкины нимә тип әйтәһегеҙ?*

- Иләсә.

- *Ә аякка?*

- Кейез итек.

- *Ялан аяк киймәйһегеҙ бит. Нимәнең өҫтөнә кейез итек кейәһегеҙ?*

Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы: Щүлкә баш. Йөндән ясалған носки. Ҡалын.

Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы: Тубыҡбаш – колени. Балтыр. Үкщә. Терсәк.

- *Бармаҡтарҙың атамалары бармы?*

- Бар. Баш бармаҡ, имән бармаҡ. Урта бармаҡ, кещкенә бармаҡ. Точносын белмәйем дә ул.

- *Биҙәүестәрҙән нимә тағаһығыҙ?*

- Сырға.

- *Башҡа нимә ябынаһығыҙ?*

- Яулыҡ.

- *Ир-аттар ҡышкыһын нимә кейә башына?*

- Тибитий.

- *Ҡышҡыһын, һыуыкта?*

- Бүрек.

- *Кольцо?*

- Палдаҡ.

- *Ниндәй аҙыктар бешерәһегеҙ?*

- Бөкмә бешерәбез.

- *Туй йолалары?*

Имайкин Рәшәт Рәшит улы: Суға йөрөмейләр. Телевизордан күрсәтәләр. Су барып алалар бидрә белән. Андый йола юҡ бездә.

Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы: Бал ҡаптыралар да икмәк бездә.

- *Рәхмәт!*

Уймуж ауылында Имайкина Мәлиә Әхмәтди ҡыҙы (1962 йылғы)
һәм Имайкин Рәшәт Рәшит улынан (1962 йылғы) яҙып алынды

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы, 1953 йылғы,
Камакаева Әлфиә Сәлим ҡыҙы, 1956 йылғы,

Имайкина Гөлмәрйәм апай, 1971 йылғы

– Кәримова Резеда Мәсәғүтовна, Мәсәғүт ҡызы. Мең туғыз йөз илле өщ. Әвей. Хәр уахыт ҡызлар кевек. Кәрәксә бийийбез, кәрәксә жырлыйбыз.

– Бәлки, берәй таҡмаҡ йырларһығыҙ, улайһа?

– Хәтер жуҡ инде. Үзебезгә кәрәкне ҡарап алып ҡына нитәбез. Үрәнеп кенә.

– Үмен менән ызбаның айырмаһы нимәлә? Ү нимә ул?

Имайкина Гөлмәрйәм апай: Ызба – өй, йорт. Өү тивез. Ызба барыбер. Икесен дә әйтәбез. Ызба тип тә әйтәбез, эү тип тә әйтәбез.

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Ҡайбер кеше йорт ти. Культурныйы. Без үзебезщә сүләшәбез.

– Һеҙ ошо ауылдыҡымы?

–Эээ.

– Туғанлыҡ атамаларын нисек атайһығыҙ?

Имайкина Гөлмәрйәм апай: Абыйныҡы жингә.

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Абыйның бисәше – жиңгә.

Имайкина Гөлмәрйәм апай: Апаның бабайы – жизнә.

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Сезнең яҡта жизний тиләрдер инде. Бездә жизнә. Балдыз бар.

– Свекровь, свекор?

– Ҡәйнә. Берсе ҡәйнә тей, берсе ҡәйнәней. Ҡәйнә тип кенә дә әйтәләр. Ҡәйнәтей. Килен кеше әней, этей тив әйтә. Мин иремнеке әнейен әней, этей тип әйтәм. Аның кебег үк. Ирем кебег үк. Ирем жуҡ ҡына бары. Жә арыураҡ кейнеп щығыр ием.

– Ошо тирәгә генә хас йырҙар бармы?

– Теге Мөғөтей әбей жырлый ие. Килен белән, малай белән син дә тороп ҡарале, тигән жыр бармы икән уы? Мин мында ауылда ғына ишеттем, шуңа әйтәм. Башы... Әлфиә белә. Килен белән, ҡәйнә белән син дә тороп ҡарале. Менә башын оноттом.

– Таҡмаҡтар, әкиәттәр...

– Элегерәк уйласаҡ ҡый, хәбәр булса әнә, табарбыз ий инде. Икенщеләй хәбәр итеп килең. Ҡәдриә әвей булса, Ҡәдриә әвей, шиғырлар сүләтербез ие, эме? Туксан йәшенә тиң шиғерләрне шу килеш ятлый, жырлый ие. Рәбиғә апа да әйбәт ийе, айме?

Имайкина Гөлмәрйәм апай: Оло әбейләр үлеп бөттө.

– Пикан нимә ул?

– Аның нейе бардыр инде, пикан ғына тивез без.

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Газеталарда да әле пикан тип яздым әле мин, пикан ашап ҡалдыҡ, исән ҡалдыҡ, тип, суғыш щығып балаларны, тип яздым. Балтырған тигәне бар, эме? Себерткәй күкәй. Анысы айырым. Шундый күкәйе була. Кеше кейенеп шыҡты, мине тоттолар да алдылар. Себерткәй күкәй – нишек аңлатабыз инде хәзер. Мында булса, тотоп күрсәтербез ий аны. Шуны ашағаннар электән. Ашап исән ҡалғаннар суғыш уаҡытларында.

– Нимәләр бешерәһегеҙ? Һөт аҙыҡтары, ит аҙыҡтарынан?

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Шул өщпощмаҡ, шәңгә, пәрәмәщ.

Имайкина Гөлмәрйәм апай: Шәңгәне шул пикан белән пешерәбеҙ. Мәшкә белән, бәшмәкне мәшкә тив әйтәвез инде.

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Пикан шәнгә тип тә әйтәбез анысын.

– Яҙ еткәс, урманға, тауға берәй байрамға сыҡмайһығыҙмы? Ҡарға буткаһына?

– Ҡарға бутҡасына элегерәк алып шығабыз ий инде. Мин үзем эшләгән шаҡта. Мин хәзер былый эшләмәйем, булышам ғына клубҡа. Уланнар да азайзы. Ауыл кещерәйзе инде безнең. Буш ызбалар күп. Ҡарға бутҡаға без мартта щығавыз ий. Шунда, тегендә Бийектауға щығабыз да тауға. Ботҡа, иң беренше жыйып алабыз да жармалар...

– Бейектау ни өсөн шулай аталған? Бейек булғанғамы?

– Ээ, бейик булғанға.

Имайкина Гөлмәрйәм апай: Ҡалмастау бар. Ҡалмастауныҡы ана нейе бар, сүләме. Бер әвей адашҡан да, әвейме-баваймы, эме, өйрөлгән-өйрөлгән, тағы шул жиргә килеп щыҡҡан. Ҡалмас та икән тау ҡый инде, тив әйткән.

Камакаева Әлфиә Сәлим ҡыҙы: Ана ҡый себерке күкәй була инде бу. Бу йомшаҡ жирләрдә үсә. Безнең ҡаты жирдә үскән. Жыуан булып үсә уы. Мынысы – пикан. Сездә йыуа тип әйткән нимә була.

– Юк. Йыуа – дикий лук.

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Сездә йыуа тив әйткән нимә була? Шуны белмәгә кәрәк ие. Аны башҡортлар сүлейләр-сүлейләр йыуа тип, раклардан-нейләрдән, тип.

– Ул прямо һуғанға оҡшап тора, тик ҡырҙа үҫә. Һуғандың бер төрө.

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Әле мынсын да ашыйлар. Бу жыуан булып үсә. Мыны ҡажап алалар да.

Камакаева Әлфиә Сәлим ҡыҙы: Мин быйыл ашадым да ашадым. Нәзекләре генә ҡалып киткән. Тәмне була бу. Бу – пикан, без анан шәңгәләр пешерәбез.

– Ҡажап нимә була ул?

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Ҡажап – чистартып була. Картупны да ҡажыйбыз.

– Үҙегеҙ менән таныштырып үтегеҙ әле?

– **Мин – Камакаева Әлфиә Сәлим ҡызы**. Шушы Уймуш ауылында тыуып үстем. Шу Уймуш ауылында ҡартайдым. Мең туғыз йөз илле алтыншы йылда житенще мартта туғанмын. Колхозда эшләдем.

Бездә киндербаш бар. Рущщасы – болиголов. Анан дару ясыйлар. Онкологиядан бик файдалы, тив әйтәләр. Раковые болезни иң беренще урында тора.

Имайкина Гөлмәрйәм апай:

– Исеме дә болям голова.

Камакаева Әлфиә Сәлим ҡызы: Кәжәсаҡал тигән бар. Жөннөрәк, щәнещкелерәк. Кәжәсаҡаллар ҡайдалыр былмаға тейеш. Ботошта булмасмы? Бу төштә инде, бу урында. Хәзер ҡарап алам. Гөлсимәнеке үкәртәсендә бар. Үкәртә ишег ал була.

Имайкина Гөлмәрйәм апай:

– Сөгөзлин – червяк. Балщыҡныҡы. Ҡояшҡорт – божья коровка. Ҡырмысҡа – муравей. Сағызаҡ – оса. Дөңгөш – шмель. Әме – эйеме. Мөржә – труба. Мищ – печь.

– Һабантуйҙар үтәме?

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Сабантуй үтте. Иң матур уйыны – мишек кейеп йүгерәбез. Ҡапщыҡ. Щүлмәк суғабыз. Щөгөн – шүлмәк.

Имайкина Гөлмәрйәм апай: Щүлмәктә щибещләргә азыҡ пешерәбез.

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Мищкә ултырткан кеше дә бар, мищле кеше. Хәзер мищ тә юҡ кешедә. Мищне мин специально ҡуйдым йылға бер ҡават ащы ҡоймаҡ ашамаға.

Камакаева Әлфиә Сәлим ҡыҙы: Шөкмит – дегәнәк. Был кәжәсаҡал түгел, был – ҡуянҡолаҡ, сездә балтырған. Бездә ҡуянҡолаҡ тип әйтәләр.

– Апа, ҡайҙа эшләнегеҙ?

– Мин колхозда эшләдем егерме йыл. Аннары егерме өщ йыл клубта эшләдем. Колхоз бөттө.

Имайкина Гөлмәрйәм апай: Клуб алардан башҡа эшләмей.

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Житмеш йәш тип әйтмейләр, сиксәнгә етеп килгән әвей, тип.

Камакаева Әлфиә Сәлим ҡыҙы: Хәзер дә йөрөйбөз, әбейләр булсаҡ та.

Мынсын дәржин тип әйтәбез. Сездә бар микән дәржин? (Билсән). Энәле, ҡадала торған. Кещирткин – крапива. Тузғанаҡ – одуванчик. Бездә әтейбаш тип тә әйтәләр. Әтейнең башын желлейбез, тив әйтәвез ие аны. Уланнар щаҡта өрәбез ий аны. Жөннәнгәщ.

– Һеҙ матур йырҙар күп беләһегеҙ, тигәйнеләр.

– Жырламаға кәрәкме ни?

Ҡаралы күлмәк, ҡаралы,
Тузса, тағын бар әле.
Ҡаралы күлмәк, ҡаралы,
Тузса, тағын бар әле.
Килен белән, малай белән,
Син дә тороп ҡарале.
Килен белән, малай белән,
Син дә тороп ҡарале.

Салиха әбейнең жыры бу. Алданыраҡ әзерләнмәгә ҡушсағыз әле. Онотола. Әвейләр дә без хәзер, оноттоҡ ҡый.

– Уймуш тураһында һөйләһәгеҙ ине, тарихын?

– Теге яҡтан күшенеп килгәннәр, эме? Бер маржа хатыны булған инде. Сыҡтап ултыра тей инде. Шунда шишмә буйда ултыра, тей. Ире үлгән икән. Бу нейгә кешеләр килеп ултырғаннар, исем уйламаға белмәгәннәр. Нимә ҡушыйыҡ икән, нимә ҡушыйыҡ икән, тигәннәр инде бу ауылға, тип. Мәржә сыҡтап ултыра, ти: “Ой, муж, ой, муж, ой, муж”, тип сыҡтый, тей. Тегеләр “Әйдәң, бу Уймуш булсын. Уймуш тип әйтә, шикелле ҡый” тип. Шунан ҡалған, тив әйтәләр инде.

Имайкина Гөлмәрйәм апай: Межа тип әйткән нийе дә бар. Ҡызыллар, аҡлар уаҡытта ана ҡый шушы тауға, күпергә тезеп атҡаннар. Туғаннарға сәләм әйтең, тип кыщҡырғаннар. Мөнжөйә әвейнең щағы булған ҡый, ҡапҡа яғынан ҡарап торған. Аннары төннә безнекеләр аппарып шунда бер шоҡорға күмгәннәр.

Камакаева Әлфиә Сәлим ҡыҙы: Ун сигез йәшлек жигетләр булғаннар. Башҡортлар. Күбесе башҡортлар булғаннар.

Кәримова Резеда Мәсәғүт кыҙы: Щишендергәннәр. Ҡышмы, язмы булған. Ҡар булған. Сууҡ булған. Щищендергәннәр дә, щищендереп, күпергә төзөп-төзөп атҡаннар. Жылға ҡып-кызыл ҡан булған. Ауылдан бер кешене дә жибәрмәгәннәр алар янына. Соңыдан ғына аҡлар шигенгәш кенә...

Камакаева Әлфиә Сәлим ҡыҙы: Матур жигетләр булған. Әвейләр, ҡарап торған әвейләр сүләйләр ие. Аларның ҡәбере шушында. Уйладым әле, Резеда, сырлап ҡуймаға кәрәк.

Имайкина Гөлмәрйәм апай: Пещин басты әләндей, әме? Элек без уҡущылар шаҡта, шунда апаралар ие.

Камакаева Әлфиә Сәлим ҡыҙы: Кемнәр икәнен белмейләр микән. Бу яҡҡа кемнәр килгәнен. У Салауат Юлаев уаҡытында булғанмы соң. Ҡайсы йыл булған. Пугачев заманындамы ни? Ҡызыллар, аҡлар тип. Алар, кажется, запискалар ғына төшөргән. Менә шу запискалар юҡ аны. Мөнжөйә әвей заманында саҡласалар. Ҡурҡып, күрше-тирәдәгеләр андағылар базда ғына утырғаннар, былардан ҡурҡып.

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Жәлләгәннәр дә инде быларны. Может, йәрдәм итмәгә щығыущылар булыр тип, щығып китәрбез тип үзләре, ҡурҡып базда ултырғаннар, базларына төшөп. Берсе ҡащҡан. Тегендә менеп, теге тауға менә, шунда юлы бар аңҡы. Менеп ҡащҡан. Аннары ҡыш ҡая бара яланаяҡ? Ялан өс. Кире боролоп төшкән тағын мында. Атҡаннар. Йөз ҡырҡ кеше.

– *Улар хөрмәтенә берәй нимә үткәрмәйҙәрме?*

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Хәзер жуҡ. Элегерәк уҡушылар да баралар ие. Мәктәп тә юҡ инде хәзер, мәктәп теге Өщмөщө тив әйтәвез.

Камакаева Әлфиә Сәлим ҡыҙы: Уже исемнәрен белмейләр инде, исемнәрен белсәләр,может, язып шунда ҡый мемориал ясап ҡуйырлар ие. Без щығавыз ий, уҡығанда алып щығалар ие уҡытушылар. Анда әләндей зур митинг була ие. Мәктәп белән баравыз ий дә. Шүшендәген тапты Илһам авый исемнәрен языв алып килеп даже. Ошо нейгә нитсеннәр ие, ҡәвердә кемнәр ятҡанын барывер була ҡый.

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Суғыштан суң аңғайына эзләмәгәщ-нитмәгәщ. Ул щаҡта эзләсәләр, табырлар ие.

Имайкина Гөлмәрйәм апай:

– Мәйет арыулаущы без. Мәрхүмне көтәбез. Иң беренше таң суы алабыз. Иртәнге намаз алданыраҡ, таң нейе беленер-белмәстән төшмәгә тейешләр инде. Өстәлгә саласың. Ҡулаша тип атала. Өстәл тип кенә әйтәвез в основном. Кәфеннекне ҡабыҡҡа күләп ҡуябыз алдан.

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Ҡабыҡҡа нейде рәтләп салабыз инде. Беренше ҡаты, икенше ҡаты, өшөншө ҡаты, күлмәге, яулығы, истинжәсе, тип.

Имайкина Гөлмәрйәм апай:

– Китапта изар, лифафа, күлмәк кенә бара тигән. Без анда ыштан өстейбез. Истинжа.

– *Истинжа нимә була ул?*

– Прокладка, прокладкасы була инде. Жите ҡат итеп салабыз.

– *Кәфенлекте тегәһегеҙме?*

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Хәзер ике ней инде. Двойной. Элек односкатный ғына ие. Аларын тегәбез ий.

Имайкина Гөлмәрйәм апай:

– Хәзер аларын да уҡыҡкан щаҡта хәзрәтләр текмәсәң дә ярай тейләр. Шушылай ғына салып ҡуймаға кәрәк, тив әйтәләр. Тегелмәгә тейеш түгел, тип баралар.

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Төйөнләмәскә тейеш. Ҡортлар йөрөмәгә тейеш тип инде. Анда, аста, озаҡ ятмасын, ашасыннар ғына тизерәк. Исләнеп ятмасын була инде.

Имайкина Гөлмәрйәм апай:

– Хатын-ҡызлар йортта, тәбәрә уҡытавыз инде, мәйетне алып киткәщ, тышта уҡыйвыз.

– Ҡәберлеккә ҡатын-ҡыҙ барамы?

Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙы: Барабыз. Арщыйбыз. Күмгәндә юҡ. Күмгәндә керетмейләр. Яҡшы ниәтләр белән, тәһәрәтләнеп, ясиннар уҡып, арщымаға, чистартмаға баравыз. Йәшерәкләр баралар инде. Щитән аша ғына ҡарап торалар.

– Щитән забормы? Арҡыры торһа ла щитән, буй торһа ла щитәнме?

– Арҡыры тотола ҡый кәртә, мынсы – щитән.

– Бигерәк ҡызык бездә. Шырамта тибез.

Уймуж ауылында Кәримова Резеда Мәсәғүт ҡыҙынан (1953 йылғы),
Камакаева Әлфиә Сәлим ҡыҙынан (1956 йылғы),
Имайкина Гөлмәрйәм апайҙан (1971 йылғы) яҙып алынды

Усть-Ашап (Башап-Түз) ауылы

Ижғузин Илдар Мәүлет улы, 1963 йылғы,
Ижғузина Гөлнур Шәйхинур ҡыҙы, 1966 йылғы

– Ошонда мәктәптә уҡыдым инде, ун алты йәштән Себергә щығып киттем инде, шунан армияға киттем, армиянан ҡайтҡащ, Нижневартовскиға ҡайттым тағын, шу хатын тоже шушы бушап кигәней инде. Мең дә нищәнще йылны ҡушылдыҡ, мең дә туғыз йөз сиксән дүртенще йылны ҡушылдыҡ декабрдә, алдағы йылға ҡырҡ йыл была, Алла бирсә. Анан икәүләп киттек Нижневартовскиға, зур ҡыз тыуды Гөлназ, Нижневартовскида сиксән алтынщы йылны, и туҡсан беренще йылны ауылға ҡайттыҡ кире Себер яҡларынан.

Үәт шул уаҡытта мында ҡайтҡащ, тағы ике уланнар тыуды, ҡыҙ Алсыу, туҡсан өщөнщө йылны, ике мең бердә малай тыуды Салауат. Шулый йәшәп ятабыз инде, мин вахтаға йөрөдөм, хатын ауылда булды инде, мал ҡарадыҡ, пещен щаптыҡ, утын кистек. Ике мең сигезенще йыл ғына газ керде, шунан утын кисмейбез инде, мунщаға ғына.

– Ҡайҙа уҡынығыҙ?

– Мин – нефтяник. Уҡыдым училищеда, Нижневартовскидә, мең дә туғыҙ йөз житмеш туғызынцы йылдан сиксәненце йылға хәдәр бер йыл уҡыдым, оператор по исследованию газовых нефтяных скважин, тип, анан армиянан ҡайтҡащ, эшләдем инде подземный ремонт скважинда ғүмер буйы. Ауылға ҡайтҡащ, вахта белә йөрөп эшләдем тоже Северға пенсияға щыҡҡанцы. Илле йәштән пенсияға щыҡтым, ун икенще йылны. Пенсияға шыҡҡаш, охранник булып эшләдем, и все, хәзер эшләмейм, пенсионер, заслуженный. Быйыл алтмыш йәш тулды, ун йыл пенсияда инде. Хатын быйыл пенсияға щығадыр инде, илле жиде йәш ишшеү анар беле, щығарсалар, стажы житсә.

– Ауылдың тарихын беләһегеҙме?

– Ауылның историясы примерно менә инде өщ йөз йылдан күберәк, миңке мында бөтөн нәсел, шушы ауылға килгәннәр инде нейдән, Удмуртия яғынан килгәннәр, Ижгузя, Алеша, Тухуст тигән кеше, Тухузя тигән кешеләр, и безнең ауылда в основном шу фамилиялар инде, Ижгузиннар, Алешкиннар, Тухузиннар. Шулый өщ йөз йыл ауылға, өщ йөз йылдан күберәк, миңке бөтен нәсел-нәсәп әней яҡтан да, әтей яҡтан бары да шушы Башап-түздән щыҡҡаннар инде, коренной самый инде, мында килгәннәр, башҡа ауылдан килгәннәр дә күп инде, без мындыйлар, коренནойлар, күп ҡалмадыҡ булды.

– Мал, кош-корт тотаһығыҙмы?

– Мал – берәү үгез бар, башҡа юҡ. Ҡартайдыҡ инде, йәшләр, йәшләр ҡарасын.

– Был яктарҙа мал бик тотмайҙар, ахыры, шулай бит?

– Колхозлар бөткәщ, кеше ялҡауға әйләнде һә йәшләр дә, бар алый племянниклар, ҡарыйлар мында, но сыйыр ҡараущы юҡ инде, в основном шу суя торған иткә, үгездерме, кәжә ҡарыйлар, сарыҡ, щебещ, беззә щебещ тейләр тауыҡны.

– Күркә нисек була?

– Күркәне бездә индюк тип кенә әйтәләр инде бездә хәзер, урыслашып бөтеп баралар инде бары да, бу кещкенәләр мында ауылда вообще русща ғына сүләшәләр, минеке, например, кейәү – үзбәк, бу күрше ауылының инде, поселениеның нейе, зур ауыл инде, Сараш, булманығызмы анда, Сараштa, белмейсезме, бармадығызмы?

– Барҙык, булдык.

– Шунда торалар, кейәү – үзбәк, ҡыз – безнең ҡыз инде, уланнары – рус, русща сүләшәләр, шуның кебек.

– Һеҙҙең ауыл ҙурмы?

– Безнең ауыл кещкенә, мында туҡсан, нищә кеше йәшей соң мында, йөзләп, в общем йөзләп кеше йәшей, иң күп йәшәгән щаҡта биш йөз кеше йәшәгән элек, колхозлар бар щаҡта. Ә в основном эш, әнә ҡый, бында нефтяниклэр бар, промысел бар, вахта белә йөрөтәләр, племянник берсе шунда эшлей, берсе мында Чернушкада эшлей тоже, нефтяниклар, барыбыз да нефтяниклар, бөтен племянниклар, апа, жизнә, кийәү – барыбыз да нефтяниклар.

– Ауылда мәктәп бармы?

Ауылда мәктәп бөтте, мәщет төзөдөк, мәщет бар, жомға көннө мәщеткә жөрөйбез, намаз уҡыйбыз, мин азан әйтәм.

– Ғәрәп телен беләһегеҙме?

– Ғәрәп телен белмейем, чисто ҡатыржа хәрефләр белә язылғанны ятлап ҡына нейтәм инде, ә былый ғәрәпщә уҡып былмады.

– Ауылға бәйле, бәлки, легендалар беләһегеҙҙер?

– Ниндәй легендалар былсын инде. Бер дә андый нейләр юҡ, шикелле.

– Ниндәй йолалар бар?

– Йолалармы? В основном сабантуй инде бездә, мосолманда. Мәщеткә йөрөгәннәр ураза бәйрәмнәрен, ҡорбан ғәйет бәйрәмнәрен үткәрәбез инде, мәщеткә жыйылып, бәйрәм намазларын уҡып, ҡорбанлыҡлар салып, жыйылышып, анда субботниклар ясап, зыяратларны арщып, шу уаҡытта ҡорбан ашлар пешереп, бергә жыйылып, мына шундай йолалар ғына инде. Үзебезнең именно ауылныҡы ғына юҡ. Хәзер ауылда инде ике йыл сабантуй да үткәрмейләр, мында күрше ауыл безгә яҡын, Солтанай беле ике бер колхоз былдыҡ элек, хәзер шу бергә ҡушылған кебек инде, шунда ике ауылның бергә үтә сабантуй, анда зурыраҡ, өщ йөзләп кеше йәшей, ул яҡта булмадығызмы әле, Солтанай тигән ауылда?

– Барманыҡ әле. Берәй йыр-таҡмаҡтар белмәйһегеҙме?

– Мин вообще жырламаға белмейем, жырлар, таҡмаҡлар, андый вообще белмейм. Безнең ауылның китаплары бар ие, ҡайда икән у китаплары, белмейм.

Усть-Ашап (Башап-Түз) ауылында Ижгузин Илдар Мәүлет улынан (1963 йылғы) һәм Ижгузина Гөлнур Шәйхинур ҡыҙынан (1966 йылғы) яҙып алынды

Усть-Тунтор (Тау) ауылы

Ибраһимова Әлфиә Мөхәммәтзәки ҡыҙы, 1965 йылғы, Мүкминова Тәскирә Мулланур ҡыҙы, 1946 йылғы

Мин – Әлфиә Мөхәммәтзәки ҡызы Ибраһимова. Мең туғыз йөз алтмыш биштә, ун туғызынщы сентябрдә тыуғанмын, шушы ауылда. Зур семьяда өщөнщө бала булып, биш баладан мин бер ҡыз, дүртесе малай. Абыйлар үлеп бетеп баралар инде, бер энекәш белән мин генә ҡалдым.

Мин егерме йыл уланнар ҡарадым, приемный уланнар, егерме йыл уланнар ҡарадыҡ без, сеззенщә балалар, бездә уланнар. Мең туғыз йөз туҡсан туғыздан башлап, ун туғызға хәтлем ҡарадым була, ун туғызынщы йылға хәтле. Иң беренще өщнө алдығый уланнар детдомнан, аннар соң алтыны бер семьядан алдыҡ. Барысы егерме жидене бала үстереп щығардыҡ, үзебезнекенән башҡа. Берсе усыновленный бар әле, и берсе, инвалид, үзебездә ҡалды, ҡая итәсең инде, этей-әнейе юҡ, барыр жире юҡ.

Әле квартира да бирмейләр әле, уже аңа егерме дүрт йәш була быйыл. Балалар безнеке бик әйбәт булдылар, килеп йөрейләр, бер ҡунаҡларынан ҡуймыйлар, этей, әней тип йүгерешеп киләләр безгә ҡунаҡҡа. Шул сәғәттә шунда тип кенә торалар. Ул яҡтан бер дә

үкенещле түгел, туйлар ясап щығарзыҡ ҡызларны. Хәзер инде маллар ҡарыйбыз, кәжәләр ҡарыйбыз, сыйырлар ҡарыйбыз, бызаулар, шундый эш белән шөғөлләнәбез.

– Ниндәй уйындар уйнай торғайнығыҙ?

– Элек без уйныйбызый, ҡызыллар, аҡлар тип уйныйбызыйыҡ, лапта суғабызый, хәзер уланнар аларны белмейләр, уйнамыйлар андый уйыннарны. Аларға лишь бы велосипедта гонять, но еще хәзер спортплощадкалар ясадылар, шунда йүгерәләр кищен. Оноҡлар инде уже. Берсе малай бар әле, ун өщ йәшлек, бик шәп баштаҡ булды инде анысы безнең

– Баштаҡ нимә була ул?

– Жигәрле, тыңлаусыз, хулиганистый, тип әйтеймме, русща әйтсәң, шундый инде. Шаян ғына түгел у, артығы белән. Әле бүген Ислам килеп әрләшеп китте, аңҡы малайын суҡҡан, короче, Динис, тип, Динисты тотоп алып әрләп ҡуйды.

– Ниндәй ризыҡтар бешерәһегеҙ?

– Без палан бәлеш яратабыз бешермәгә, шуның пирогын бешерәбез бөтөн бәйрәмнәргә, тип әйтеймме. Ҡаймаҡ, ойоған сөт салам, шикәр, тоз, содасын салып, он белән болғатам, ҡаты итмәй генә ҡамырын. салып ҡаты итмей генә болғатам. Шуға эщлек ясыйбыз. Ниндей балан була ул жиңгә, щөщләндерәбез инде без аны, мийещтә жыйғаш уҡ без аны щөщләндерәбез , тип сүләшәбез, мийещтә тотабыз. Төщөн үзгәрткәнще тотабыз, ҡып-ҡызылдан безнең ул коричневыйға әйләнә инде ул көрән төщкә, шуны торғозоп алабыз да аннары банкаларға салып, убирать итәбез, бер нимәкәй дә булмай аңарға, шикәр дә салмыйсың, бер нимә лә салмыйсың. Шуны алам да суынан нитеп, сөзөп, шуңа шикәр салам күберәк итеп, манка салып жибәрәм инде, манный крупа, штобы ағып китмәсен. Шунан пируг ясыйбыз да и бешерәм. Онуҡлар да бик шәп яраталар шуны. Күщтәнәщкә йөрөтәбез шу пиругны.

Мүкминова Тәскирә Мулланур ҡыҙы: Пешереү өщөн газдағы листокка ике ҡашыҡ ойоған сөт, бер ҡашыҡ сауған сөт, икене күкәй сытабыз, азыраҡ май салып жибәрәбез ҡамырына...Аннан соң ҡамырны жәйәбез дә, листокка салғащ, өстөнә манный салып жибәрәбез, азыраҡ шикәр сибеп, теге анан баланны салып барабыз, шикәр салып барабыз, тағы өстенә манный салабыз да өстен ҡаплыйбыз икенще ҡамыр белән, щитен бөгөп щығабыз. Сездә, башҡортларда, Ҡазанда бәлеш күберәк дан тота инде, ә бездә ана шул палан бәлеш. Щәк-щәк анан. Әлфиәнең пло(ф)вы үзбәкләрнеке кебек бешә, анындағы плов беребез дә бешерәлмибез аның кебек.

Аның бер дә секреты юҡ тип әйтеймме. Озаҡ итеп майны ҡайнатам салыр алдынан, аннары берне суған салып майдағы бөтөн исне ҡом эсенә алсын тип алып йыуындырып алам да алып орам. Аннары ит, ит жарить иткәщ, суғанын салам, аннары кишерен. Бер аздан специяларны салып, чесноклар салып пешереп алам, аннан соң уже кишер бещә төщкәщ, дөгөнө салам. Дөгөнө озаҡ итеп йыуам, чтобы суы үтә күренмәле былсын, прозрачный, бер биш-алты мәртәбә жыуам. Аннары газны зурайтып, кубәйтеп, суын выпаривать итәм, тишеп-тишеп, штобы суы щығып бетсен. Суын нейгә хәтле салам, азыраҡ дөгө өстән где-то вот шулай бер иле булсын инде суы. И аннары пешеп етмәс борон, суы беткәщ тау иттереп үүп ҡуям да и ябып ҡуям. Өстәлгә щығарғанда ғына болғатып алабыз. Ике туған әнинең апасы үзбәктә торҙо ие, у үрәтеп ҡуйды, шуннан соң шулый итеп пешерәм.

Мүкминова Тәскирә Мулланур ҡыҙы: Ә без дә пешереп ҡарыйбыз, безнеке андый щыҡмый, барыбер андый щыҡмый.

– Әле у ҡунаҡлар килгәндә пешерсәң килеп щыҡмый әле, былый просто так ороп-бәреп кенә пешерсәң, әйвәт була.

Мүкминова Тәскирә Мулланур ҡыҙы: Шулпаны тәмле пешерә у, шулпа анығы тәмле щыға тоже, без гел пешермейбез шулпаны, ул шурпа, рассольниклар, ну вообще бөтен салатлар анында, аңа өйрәнгәнбез.

– Хәзер иренәм инде, бик шәп салат та кисеп ултырмыйм.

Мүкминова Тәскирә Мулланур ҡыҙы: Мин гранатовый браслет салатны анан өйрәндем, башлап анында күреп, аңан үрәндем.

– Ну хәзер интернетны ащып ҡарыйбыз да шуны ясыйбыз да алабыз тиз генә

Шулпаны почти шундый уҡ плов кевек пешерәм, майын озаҡ ҡайнатып алам да. Эре-эре кисәкләп нейне салабыз, сарыҡмы, или кәжә итме. Обычно нейен, ребра салабыз инде, ҡабырғасын. Шуны жарить итеп алам да и дальше пошла. Суны салып тушить итеп алам. Аннары шу бәрәңгесе белән кишерен, перец сладкий, борощ салам инде, суған күп итеп салабыз бөтөн жиргә. Шунда тушить итеп алам.

– Тимәк, шулпа беҙҙәге һурпа түгел, үҙе айырым блюдомы?

– Эйе, айырым блюдо. Ә бу шулпа тип ашны аш тип әйтәбез инде, туҡмащ аш пешерәбез постоянно, күберәге. Бөтен ашларны пешерәбез, солянкасы да ҡалмый, рассольнигы да, барысы да, борщ... Төрләндереп торабыз ашларны. Шурпа шулый тоже ныҡ ҡунаҡларға пешерәбез инде, былый көн дә пешермейбез без аны, барыбер мәшәкәтле, и озағырак пешә анын. Ә бындый ашны кищтән үк ҡайнатып ҡуям да мин анын итен. Иртән торғащ аннары обедҡа хәтле пешереп алабыз. Хәзер инде ҡорбанлыҡ ит биреп жыйзылар, ҡорбанлыҡ ит ашыйбыз, көн дә почти аш пешерәбез, шул туҡмащлы аш.

–Бешереүгә һәләтегеҙ бәләкәйҙән булдымы?

– Юҡ, кещкенәдән әней пешергәнне генә ашыйбызейе, щығып китеп, общежитие буйда йөрөгәндә үрәнәсең әкрен-әкрен, әнейдән ҡайтып сорыймейе, нищек-нищек тип. Яратам алый пешерергә.

Мүкминова Тәскирә Мулланур ҡыҙы: Теге, уланнар да күп ҡарағащтыр инде, гел пешеренеп...

–Аларны башта, аларны яулар өщөн иң башта өстәлең әйвәт былсын, тәмле былсын, мул былсын, әнә шунан киткәндерме...

–Уларҙы төрлө йәштә ала инегеҙме?

– Семьялап-семьялап булды бездә ана ҡый, башта өщәү ий, зуры ун өщ йәш ий, туғыз йәш и битикейе өщ кенә йәш ий, бер семьяныҡылар. Ун сигезгә хәтле үстерәбез, ну барыбер килеп йөрөйләр инде. Безгә хөкүмәтенеке ҡый булыша, ун сигезгә хәтле инде пособиесын түлей, безгә зарплатасын түлей ие элек, хәзер зарплата да бөткән, вознаграждение ғына тейләр. Аннары алтысын алып килдек приюттан, пилмән пешереп жыйдыҡ инде, мин пешерәм, мин билдә ҡырда торам, пешерәм дә салам, пешерәм дә салам, алар ашап ултыралар. И аннары берсе малай сыҡ, ти башлады. Нимә булды, тейем, мин бүтән ашый алмыйм, тей. Ну ашама, туҡта, тим, ул теге мин пешергәщ, салғащ, ашамаға кәрәк, тип, ашаған да ашаған. Аннары төнө буйы ҡосоп щыҡтыҡ и шуңан соң уннан артыҡ ашамыййе. Хәзер дә көләбез әле без аны, Айгизне. Хәзер үзенең биш баласы.

– Һеҙҙең бөтәһе нисә бала булды?

– Егерме жите.

Мүкминова Тәскирә Мулланур ҡыҙы: Алар мында эшләп үстеләр, малына да щығалар, баҡщаға да, берсе аның ней, ҡараҡалпаҡмы аның әтейе, мында ҡайыш буаэйе дә шунда балта ҡыстырып ҡуйған булаэйе. Нейтеп тормадылар инде, бик шәп, аҡыллы, нейгә,

техникаға ҡарап үстеләр алар, техникалар былғащ, техникум бөтөрдөләр, шулый, бөтөнөсө дә, нищәсе техникум бөтөп сыҡтымы...

– Улар ата-әсәһеҙҙәрме әллә бөтөнләй йыйын балалармы?

– Юҡ, без алғащ үлделәр, әле Умирбеклардың әле әтейләре исән, һаман да исән, әнейләре үлде, без алганда, әнейе дә бар ие, әтейе дә бар ие. Аларның исемнәре дә ҡызыҡ: ҡыз, зуры, Камшат, малайы – Эмирбек, кещкенә ҡыз Садрый. Шул Үзбәктән ҡайтҡаннар ий. Хәзер зур ҡызы юҡ инде, үлде, Эмирбек килеп тора постоянно, бында Чернушкада ғына торалар. Камшатты тотоп жиңә алмадыҡ инде, ун өщ йәштә алдығый ҡый, уже испорченный ий, СПИД эләктергән ий, ҡыз ҡалды, ҡызы үсә, ҡызлар ун өщ йәшкә хәтле нащарлансалар, уларны тотоп жиңеп булмый. Алена да безнеке үлде, но аныҡы ней, пневмониядан, үзен-үзе ҡарамый.

– Барыһына бергә нисек ашарға бешереп өлгөрҙөгөҙ?

– Но улар бер юлы бергә килеп кермәделәр, постепенно, иң күбе ун дүрт булғандыр.

Мүкминова Тәскирә Мулланур ҡыҙы: Ун сигез ий, дөрөс сананыммы мин, өстәлдә ун сигез ултыралар ий столовыйда, кердем дә шаҡ ҡатып ҡарап торам инде, ашап ултыралар.

– Уланнар ун дүрт былды иң күбе.

– Көнөнә нисә тапҡыр бешерә инегеҙ?

– Көнөнә өщ рәт бешерәм, обязательно өщ рәт.

– Ә ҙур ҡазан алаһығыҙмы, шунда вис һалаһығыҙмы?

– Минеке ҡазан ий, ҡазандар хәзер дә шулай ҡалды алар, ҡазансыз булмый.

–Балалар үҙ-ара аралашалармы?

– Уланнар үз-ара общаться итәләр. Зур семьялар алты бала, алар вообще татыу, бер-берсен нейтеп торалар алар, татыу йәшейләр. Бәйрәм сайын алар рәхмәт уҡып, бүләкләр күтәреп киләләр.

Мүкминова Тәскирә Мулланур ҡыҙы: Туйларында даже сыҡтатырлыҡ итеп әйттеләр. Тәрбиәләмәсәгеҙ, сез ҡарамасағыз, без бындый былып үсмәбез ий, тип.

– Төрлө милләт балалары булған, шулай бит?

– Үзбәк, ҡараҡалпаҡ, чуаш та бар ий безнең Вася, урыслар да бар ий, Алена рус ий, Марк белә Артур – улар урыс, Гриша белә Артем алары наполовину, әтейләре – татар, әнейләре – рус.

– Ә үзбәк менән ҡараҡалпаҡ балаларының холҡонда көнсығыш халыҡтары холҡо сағыламы?

– Бар, бар, малайда күренә күберәге, нейерәк шундый, властныйыраҡ, аны хатын-ҡыз тыңламаға тийеш, уыт шундый ниейе бар аңҡы, холҡо бар аның андый. Но ней, хатыннан уңды инде у, нейнән алды у, Нижнебалтачеводан алды, бик әйвәт хатыны, өщ баласы бар.

Мүкминова Тәскирә Мулланур ҡыҙы: Түземле, сабырлы, әйттем ҡый, иң беренще түземлек кәрәк, тип.

– Ул балалар менән ниндәй ҡыйынлыҡтар булды?

– Иң беренщене алтыны алып ҡайтҡащ, минеке күзгә ней юғый, ҡая ҡарасаң да уланнар, ҡая ҡарасаң да уланнар, арыдым мин, и улар да мине күзләренән юғалтмыйлар ий, эзләп табалар, ҡая китсәм дә, потому что аларның әнейләре эщә икә дә щығып ҡаща, әтейе суғыша, тиеп. Вот гел шул ҡащҡан, алар гел ауыл буйда әнейләрен эзләгәннәр и шуңа мине бер дә күзләреннән юғалтмыйлар ий. Мунщаға йыуынмаға да ней юғый, килеп шаҡыйлар ий, әней, син ҡайда, тип. Аннары иремә ике атна үткәщ мин аңа, әйдә, сдавать итәбез, мин не могу уже, тим, арыдым мин, минән былмый, тием мин, и ашап туймыйлар ий, приютта бик

шәп, әйвәт былмаған инде анда, ашап туймағаннар. Юҡ, түз, түз, ти ирем, түз, тип, хәзер инде алардан да яҡшылары юҡ, алар бик яҡшылар, сүз әйтерлек түгел. Аннар соң нейгә кереп киттек, все, эшне дә бүлеп эшлей башладыҡ, уже мин генә түгел, азыҡ бешергәндә дә ҡызлар ҡабырғада гел дә.

Усть-Тунтор (Тау) ауылында Ибраһимова Әлфиә
Мөхәмәтзәки кызынан (1965 йылғы) һәм
Мүкминова Тәскирә Мулланур ҡыҙынан(1946 йылғы) яҙып алынды.

Мүкминова Тәскирә Мулланур ҡыҙы, 1946 йылғы

– *Мәйет йыуыу тәртибен аңлатып ебәрегеҙ әле?*

– Күлмәген кейдерәбез, бөркәнщеген ябындырабыз, ыштаннарын, хатын-ҡызның озонораҡ була инде, күлмәге дә йөзлөгө өснө ҡаплый, былый, йөзлөк өстән булмаға тейеш инде. Шулый щырмыйбыз инде. Щырмағащ, йуабыз, боронон өщ мәртәбә алабыз, күзен өщ мәртәбә жуабыз, ҡолаҡларын өщәр мәртәбә йуабыз, бармаҡҡа щүпрәк урыйбыз да ауыз эщләрен алабыз инде. Өщәр мәртәбә алып, беренще, иң беренще тәхәрәт алдырабыз ҡомған белән инде, анан соң ғына йуа башлыйбыз, уң яҡтан башлана, өщәр мәртәбә йуып, анан йуып бөткәщ, бөтөн жирен, бармаҡ араларны, бөтөн-бөтөн жирен сусыз ҡуймыйсың инде.Йуа торған өстәлне ҡалаша тип атыйбыз, ҡалашадан былый бер кеше күтәреп тора инде әйләндереп, ҡалашаларын жуып жибәреп, арҡаларын жуабыз. Анан соң ғөсөл ҡойондорабыз, ғөсөл ҡойондорғанда, башынан ахырына хәтле суны салып ҡына щығабыз, ҡулны тейдермейбез үзебез. Анан соң күтәреп торалар да ике кеше, кәфенлекне астына тығып төрәбез инде.

Усть-Тунтор (Тау) ауылында Мүкминова Тәскирә
Мулланур ҡыҙынан(1946 йылғы) яҙып алынды

Учкул ауылы

Хәлилов Әсфәр Зөфәр улы, 1964 йылғы

Хәлилов Әсфәр Зөфәр улы, бер меӊ туғыз йөз алтмыш дүртенще йыл, икенще февраль, Нараҡты ауылынан, Барда районында туғаным. Әней Бөрөжлөдән безнеӊ, шуӊа, зур ауыл булғас, мында торорға килгәнбез инде, етмеш дүртенше йылны. Һуӊыдан армия. Ун йыл мәктәпне бөттөм дә армияға киттем. Армиядан ҡайтҡащ, милицийәгә

эшләргә кердем. Милицийәнән ике меӊ алтынщы йылны пенсийәгә щыҡтым. Аннан мында ҡайттыҡ.

– Бәләкәй саҡта ниндәй уйындар уйнанығыҙ?

– «Партизан», «Чапай», «Индейеслар», «Краснокожий» уйнап үстек. Урманнан ҡайтманыҡ без уйнап. Фашистларны партизан, кино ҡарап жыясыӊ да. Гарбит шартлатабыз ий.

– Нимә була ул гарбит?

– Сваркада принимать итәләр аны, варить иткән щаҡта. Урлыйбыз да колхоздан, шарлатабыз, бутылкаға тутырып. Баштаҡ булғанбыз.

– Баштаҡ нимә була ул?

– Капризный, какой капризный, хулиган.

– Милицияла эшләгән саҡта ул турала уйланғанһығыҙҙыр инде, үҙебеҙ хулиган булдыҡ, хәҙер тәртип урынлаштырып йөрөйөм, тип?

– Күрәбез, эйе, йәшләрне, городта, шәһәрдә. Ызбалардан, чердаклардан эзләв алавыз ий уланнарны. Төрлөсе була. Үзебез кевек, үзебез дә шундый булғас, ныҡ нитмейбез ий, ата-әнәсенә тапшырып ҡуявыз да ий шуның белә бөтте.

– Ҡайҙа уҡынығыҙ?

– Ауылда, мәктәптә, суӊынан техникумға кердем армиянан суӊ. Техникумны ташлап ҡуйдым да, оҡшамый башлады. Агрономға кергән идем.

– Ниңә оҡшаманы?

– Колхозлар бөтә башлады, ул профессия менән ҡайда барам мин, щищкә үстерергә барманым былай. Аннан милицийәгә керҙем сразу.

– Милиция эшендә иң ауыры нимә?

– Бары да ауыр. Анда ауыр сағы да булды, еӊел сағы да булды, ответственный эшләре. Теләсә нищек йөрөсәӊ, конечно инде, башыӊны исәргә салып, ҡайсы була андый кешеләр, мин щирлийм, больничный, жиӊел эш эзләп йөрөгәннәре. Андыйларны вообще яратып жибәрмейләр ие.

– Ҡатынығыҙ менән нисек таныштығыҙ?

– Хатыным менән күптән без, кескенә ваҡыттан уҡ без таныш, ҡоҙа-ҡоҙаща, элек бергә. Апалар яҡтан. Шунан үщкәс инде ҡушылдыҡ. Утыз йыл йәшейбез. Дүртәү безнең оноҡлар. Балаларыбыз икәү. Малай тоже Перимдә служить итә безнеӊ, военный тип, нейдән, теге исполнение наказаний, УФСИН, подполковник. Зонада түгел, теге контроль, судимыйларны

инде, ну учетта тота торған. Бынысы ҡызның инде кескенәсе. Икешәр аларның, берәү кыз, өщ малай. Әле пенсийәдә мин, хатын да пенсийәдә.

– Бында йәйен дә, ҡышын да тораһығыҙмы?

– Круглый год.

– Ә ниңә кеше юк бында?

– Перспективасы юҡ, ташлап ҡуйдылар, басуларны күрәсездер, ҡайын үсә бөтен жирдә.

– Нисәнсе йылдарҙа китә башланы халыҡ?

– Перестройка башлангас, бөтә башлады. Ельцин уахытта бөтә башлады.

– Һеҙҙең ауылда ғына торған ниндәй һүҙҙәр бар?

– Ай белмейм, бары да бер төрле, Барда районда.

– Балыҡҡа йөрөйһөгөҙмө?

– Юҡ, балыҡны, охотаны яратмыйм. Машина юк. Уыт оноҡ миңке. Уланнар менән күп ултырзым уйнап. Хатыным – повар, повар булып щыкты инде, тәмне пешерә.

– Тормошоғоҙҙа ниндәй ҡыҙыҡлы хәлдәр булғаны бар?

– Ә бөтөн тормош миңке ҡызык. Хә йәшләр компьютерзә бары да, ҡая керәсең, телефон белән ултыралар, кеше белән сөйләшмей дә. Мына кещкенә, алардан башлап, уже белеп туалар, телефонға йәбешеп, кеше белән сөйләшмейләр Ҡызыҡсынмыйлар, китап уҡымыйлар хәзер. Мин фантастика уҡыйым, боевикларны яратмыйм. Шиғерләрне мәктәптән яратмыйм, ятларға да, былый тыңнарға яратам, ә үзем юҡ. Языущылар тыңлыйм. Фантастика щит илнеке генә, үзебезнекеләрне белмейм, онотоп бөттем инде.

– Нисек уйлайһығыҙ, был ауылдың киләсәге ун йылдан нисек булыр?

– Бер ике-өщ йорт ҡалыр микән, юғала. Техника юҡ, утын кисәргә кәрәк мында. Газ юҡ. Хәзер техника булмағас, аны кем китереп бирә. Хәзер балалар да ҡайтмыйлар, оноҡлар да, интернет юҡ тип. Магазин да юҡ. Бер айға щығып керәбез дә. Ауылдан машина яллап щығабыз, ауылдашларны, такси, щаҡыртып алсаң, килә. Озон Яланға йөрөйбез, магазинға. Бардадан ҡыйват. Скорыйны шаҡыртсаң, килә. Әле күптән түгел оноҡка щаҡырттыҡ. Ҡышҡыда юлларны чистартып торалар, безнең предприниматель мында, юлны үзенә алды инде, чистартырға, чистарта, техникасы бар.

Учкул ауылында Хәлилов Әсфәр
Зөфәр улынан (1964 йылғы) яҙып алынды

Үрге Ашап ауылы

Надыров Рәйес Зарип улы, 1960 йылғы,
Надырова Миләүшә Назмөхәмәт кыҙы, 1960 йылғы

Надыров Рәйес Зарип улы: Мин, Надыров Рәйес Зарип улы, Яңауылда тууп үҫтем. Башланғыщ сигез класс белемне Яңауылда алдым. Анан суң урта белемне ҙур ауылда, күрше ауылда – Сараш ауылында алдым. Урта белем алғащ, ауыл хужалығы институтына укырға кердем. Укып ҡайтҡащ биш йылдан суң, үзебезнең тыуған колхозда эшләргә туры килде күп кенә йыллар. Институттан суң әле армияға барып ҡайттым.

Сиксән дүртенще йылдан сиксән сигез бөткәнще колхозда эшләнем. Анан ауыл советына депутат итеп сайланылар инде. Депутаттан сельсоветҡа, ауыл советына спицәлис итеп сайлап ҡуйдылар. Ун йыллап шунда эшләргә туры килде. Соңыдан администрацийәдә глава сельсовета булып эшләдем егерме бер жилдан артыҡ.Үҙебеҙҙең ауыл советында барлығы утыҙ ике йыл эшләргә туры килде, и шунан лайыҡлы ялға щығып киттем инде. Бала щаҡ шушы ауылда уҙды. Конечно, һәр кемнең бала щағы була, беҙҙең дә иҫкәрмәле түгел, уйнап, төрлө уйыннар уйнап үҫкәнбеҙҙер инде. Нищек итеп әйтеп дөрөҫ булыр. Ҡышларын да, жәйләрен дә гел урамда үҫтек. Әнейләр, әтейләр кәртә ҡуймадылар беҙгә. Мәктәптән уҡып щыҡҡащ, дәресләрне әзерләп ҡуябыз за сразы уйнарға щығып китәбез. Ул щағында ауыл ҙур иде, һәр семьяда дүрт-биш бала, ә безнең семья инде ун бала үстек. Бик татыу үстек. Ауыр щаҡлар да булғандыр, алтмыщынщы йылғы бала булғащ, төрлөсөн күрергә туры килгәндер инде. Институтта укыған щаҡта уҡ өйләнештек бес, мәктәптә бергә уҡыдыҡ, бер класта уҡыдыҡ. Егерме йәш булды беҙгә икебезгә дә. Хәзерге көнгә беҙ биш бала үстерзек. Берще, ҡызғанып, бала щағында уҡ безне ташлап китте инде. Хәҙерге көнгә беҙнең дүрт ҡызларыбыз. Һәр берсе семьялы, айырым торалар. Шундый традиция түгел инде у, но соңғы йылларда, кем ауылда эш бөтөүгә, колхоз бөтөүгә бәйледер, йәшләр ауылда ҡалмыйлар. И ауыл кещерәйҙе, халыҡ саны аҙайҙы, буш йортлар күп ауылда. Әйткәнемщә, ҡызларыбыз үз семьялары белән тора. Хәзерге көнгә безнең биш онофобыз бар. Өщ ҡыз, ике малай. Инде ҙурлар тип әйтсәк тә ярый. Ҙурысына ун туғыҙ йәш булды уже. Ике егеткә ун дүртәр йәш. Берсе ҡызға өщ йәш була скоро, ә иң кещкенәсенә өщ айлыҡ. Һәр щаҡ ваҡыт булған сайын беҙ аларны барып навещать итмәгә тырышабыҙ инде. Алар ҙа ҡайтып тора. Ике ҡызыбыс Пермь шәхәрендә, берсе Ҡазан янында, ауылда, Зеленодолск районы Оло Ширдан ауылында торалар. Берсе инде Новосибирскийҙа кийәүдә. Традиция буйынща, бес обычно йылға ике рәт мында жыйелырға тырышабыз. Алар ҡайталмағанда, үҙебеҙ бармаға тырышабыз инде. Безнең сөйләшеү, уже аңлағансыздыр, үзебезнең жирле тел – гәйнә теле. Конечно, официально ғәйнә теле тип юҡтыр инде у, но всё равно беҙнең тел күберәге башҡорт теленә ошаған. Но уҡыуын татар телен беҙдә уҡыталар инде. Шуңа татар белән башҡорттан уртаҡ бер нация килеп щыҡҡанбыҫ. Әнийем башҡортноҡо, Асҡын районынан, но күптән мәрхүм инде. Әтейем ауылныҡы. Алар нищектер яҙмышлары буйынща Щиләбедә ощращҡаннар да ҡушылып анда нищәлер йыл торғащ (һуғыштан соң өйләнешкәндәр алар,

этей суғыштан ҡайтҡащ) илле житенще йылны ҡайтҡаннар, вот шунан башлап мында ауылда торҙолар инде. Щиләбенән ҡайтҡанцы, дүрт бала тыуған, ҡалған алты бала ауылда тыуҙы. Ну, конечно, ун баланың бишесе генә ауылда үстек. Бишесе тип, үҫкән сайын щиткә щығып китеп пардылар инде. Ике апалар Ҡазанда, хәзер зә Ҡазанда, персе апа Екатеринбургта, персе Төнгүктә, эйеме, ансы, ҡызғаныщ, китеп парды инде. Алтыбыҫ был ауылда үҫкәнбеҙ.

– Ауылығыҙ өсөн хас фольклор өлгөләре, йырҙар, таҡсаҡтар, мәҡәлдә-әйтемдәр, лаҡап, төртмә һүҙҙәр барҙыр, моғайын?

Надыров Рәйес Зарип улы: Конечно, ауылда в основном ирләрнең каждыйының ҡушаматы бар. Электән килгән у. Аны кем уйлап щығарғандыр, белмейем, но, видимо, ауыл элек беҫ уланнар щаҡта халыҡ ҙур иде, где-то алты йөзләп кеше бар иде. Хәҙерге моментта беҙнең ике йөҙгә лә етмәй халыҡ. Бер төрлө исемдәр күп булғанға, может ҡушҡандарҙыр тип уйлыйбыз инде. Безнең этейләрнең исеме дүртәү, әллә бишәү булғаннар, Зариплар. Шуңа ҡушаматсыз булмағандыр инде. Район пуйынща бездә генә түгел у, башҡа ауылдарҙа ла шулай ҡушамат пелән сөйләшәләр.

– Балалар тәрбиәләгәндә ҡулланыла торған, бәлки, тыйыуҙар, юрауҙар барҙыр?

Надыров Рәйес Зарип улы: Баллар тәрбиәләгәндә, анысын бик әйтәлмейм, но безне үзебезне үҙләренең примерында этей-әнеййләр үҫтерҙе. Эшләп, үҙләре белән эшкә йөрөтөп инде. Хеҙмәт, да. И беҫ шулай уҡ тәрбиәләргә тырыштыҡ үҙебеҙнең балаларны. И, Аллаға шөкөр, бары да тырыш тип әйтәсе килә, үҙҙәренеке тормошларын бик яҡшы апаралар. Беҙне сөйөндөрөп кенә торалар. Традициялар буйынща может син әйтәсендер? Электән килгән традициялар, конечно, бар у. Допустим, йәшләр өйләнешкәщ килен төшөрөүләр, кийәүне ҡаршы алыулар хәҙерге көнгә ҡәҙәр саҡланып килә. Сабантуй ваҡытлары житә башлағащ, сөрән суғыуҙар – тоже традиция. Обычно сабантуй белән генә щикләнеп ҡалмыйлар, халыҡ обычно яҙғы эшләрдән суң, баҡща эшләрен тамамлағаннан суң айырым-айырым бер нищә семья жыйелып природаға ял итергә яраталар. Ансы тоже традиция була инде.

– Ҡайһы бер башҡорт ауылдарында Кәкүк сәйе, Ҡарға буткаһына сығыу йолалары бар. Һеҙҙә бармы ул?

Надыров Рәйес Зарип улы: Элегерәк булған у, хәҙер шул халыҡ та кәмигәнгәме, бар ие, бар. Хәҙер мин уланнар щаҡта беләм, но хәҙерге көнгә, к сожалению, аны алып китеүще булмады. Но сез башҡа ауылларҙа уже белешкәнсездер, может, бардыр районда.

– Ниндәй уйындар уйнай торғайнығыҙ бала саҡта?

Надыров Рәйес Зарип улы: Бала щаҡта уйный торған уйыннар инде у. Конечно, прятки да уйнадыҡ, элек ажаған тип сөйләшәләр инде, ажаған – зарница рущща. Бик теләп уйныйбыҙ ие ансын. Үҙебеҫ ағащтан ҡораллар ясап, вот иҫтә әле у. Беҙ мәктәптә уҡыған жилларда өлкәннәргә булышу постоянныйы. У как традиция тоже. Допустим, ҡыш життеме, юлларын көрәштерәбеҙ, түбәләрен көрәштерәбеҙ ие ҡарҙан, вот шулый. Башта мәктәптә унаталар, и аның даже әйтү кәрәкмей, үҙең белеп йөрөйсең инде. Ҡыҙлар ҡыҙлар эшен эшлейләр, егетләр – егетләр эшен. Йәш, үҫмер щаҡта иҫтә тоже кищкедә жырлашып йөрөүләр бар ие инде, халыҡ жырларын иҫкә төшөрөп, урам буйлап. Хәҙер йәшләр бик аҙ ауылда. Йәш щаҡта тоже гармунда да уйныйбыз ий. Анан, ниндәй сәбәпләр арҡасыдыр, ташлағанмын, хәзер уйнамыйм. Онотолған. Көтөү көтөп үстек инде. Мал күп асрыйлар ие. Бездә үзебеҙнең ауылға хас, шул эш әйтсәк була, мунщала салыу бар ие. Аны суға күлгә салалар, шунда житешә у, и ҡабығынан айырасың да у, короче, элекке дә бында китер жире бар ие, килер тә алалар ие, и арҡан, бау эшләнә торған әйбер була инде у. И аны у ваҡыттарҙа

тотҡаннар виноград бәйләмәгә. И бөтөн халыҡ, ирләр инде, даже хатын-ҡызлар да йөрей ий, безгә дә эләкте инде у. И даже үҙебеҙдә ҡап суғу тип әйтәләр, анысы белмийем, тоже күп ауылларда юҡтыр у, мунщаларҙан, әҙер мунщаларҙан уже үҙенең станоклары бар ие, ҡап суғып ҡапщыҡлар әҙерлейләр ие. Ансының да осталары тоже инде, Хөрмәт ағай аны ҙур йылғаларда күперләр эшләгәндә ҡулланғаннар тиеп, дөрөстер инде у, теге песокмы, нимә тутырып төшөргәннәр буладыр инде.

– Барҙала музей директоры Әнисә апа һеҙҙең ауылдыҡы тип ишетеп ҡалғайныҡ, ахыры, ул да мунсала һалыу, ҡап һуғыу тураһында һөйләгәйне.

Надыров Рәйес Зарип улы: Әнисә апа пенсияда. Официально ней түге микән, йәшерәкләр түге микән, мин белмейм. Юҡ, у беҙнең ауыл түге у. Беләм мин аны, но беҙнең ауылның түге у. Видимо, күрше ҡай бер ауылларда тоже булған у, мунщала салыулар.

Безнең яҡ районда ну тайга формасы булған. Мында кругом урман, щәщеүлекләр аз ғына булған. Әле щәщеүлекнәрне беҫ кещкенә щаҡта арщып киңәйтеп басыу ясап жыйдылар. Ә ҡырҡ туғыҙынщы йылны шу тайганы киҫер өщөн, өщ участок образовать иткәннәр и төрлө жирдән халыҡ килеп, бер ауыл появляться иткән инде. Хәҙерге көннә юҡ у, у бөттө, потому что урман бөткәщ, таралып киттеләр где-то сиксәненще йыллар башында. Анан ещё районда промкомбинат бар ие. Тоже мында как бы филиал формасы, алар тоже урман белән заниматься иттеләр инде. И кругом урманны кисеп бөттөләр. Но былый халыҡҡа утынға житәрлек, ремонтларға житәрлек бар инде у, табалар.

– Лексик материалды анализлап йөрөйбөҙ ҙә, бөтөн ерҙә лә бер тирә һымаҡ, шулаймы икән? Яңылышмайбыҙмы?

Надыров Рәйес Зарип улы: Безнең районда күбесе бер төрлө инде. Бар, ҡай берселәрен аңламыйбыз да. Допустим, ҙур ҡыҙ беҙнең кийәүгә щыҡты. Зеленодольский районы тип әйттек инде, әме. И башта вот ҡода-ҡодағыйлар белән ощрашҡащ, аңламыйбыҙ ий ҡай бер сүзләрне. Татарстанда тоже диалектлар төрлөщә, бер генә төрле сөйләшмейләр. Башҡортостанда да шулай. Допустим, Тәтешле, Борай яҡлары беҙнекенә оҡшашыраҡ. А вот южный яҡлар, Уфанан да дальше вообще анда, Сибай яҡлар, икенще төрлө сөйләшәләр инде. Диалектлар төрлөщә. Бездә дә бардыр инде. Уинский районнар беребездән тоже айырыла, Октябрьский районнар.

– Лопух һүҙе төрлөсә ишетеп ҡалдыҡ. Шайтан таяғы тип ишеттек.

Надыров Рәйес Зарип улы: Шохмит бездә.

Миләүшә Назмөхәмәт ҡыҙы: Шайтан таяғы теге энәлесе була түгеме ни?

– Дегәнәк ул теге сәскә ата ла, сәкәһе дегәнәккә әйләнмәйме ул?

Надыров Рәйес Зарип улы: Юҡ, ул шохмите аның дегәнәкле булмый.

– Аштарҙан умас ашы, кесерткән ашы, шуларҙыр һеҙҙә лә?

Миләүшә Назмөхәмәт ҡыҙы: Пикан шәңгәсе. Шәңгә.

– Беҙҙең якта шәңгә бик юҡ.

Надыров Рәйес Зарип улы: Вообще пешермейләрме шәңгә? Беҙҙә алый часто пешерәләр хатыннар.

– Бишбармаҡ бешерәләрме?

Миләүшә Назмөхәмәт ҡыҙы: Бишбармаҡ пешергәнебез юҡ без.

Надыров Рәйес Зарип улы: Щәк-щәк, була инде ансы.

– Беҙҙә, Башҡортостанда уны бауырһаҡ тип тә атайҙар. Кемдер ваҡ итеп эшләй, кемдер, киреһенсә, эре итеп бешерә. Тағы ноҡом тигәне бар, уныһы шәкәрле булмай, сәк-сәкте бит инде баллап эшләйҙәр?

Надыров Рәйес Зарип улы: Юҡ, необязательно. Аны суңыдан ғына төрле туйларғамы или төрле бәйрәмләргә баллап бирәләр инде. Ә обычно үҙебеҙ өщөн баллап ашамыйбыҙ. Тоже шул килеш тәмле була.

Үрге Ашап ауылында Надыров Рәйес Зарип улы (1960 йылғы) һәм Надырова Миләүшә Назмөхәмәт ҡыҙынан (1960 йылғы) яҙып алынды

Федорки (Өщмөщтө) ауылы

Әбүләйев Рәйес Әзмик улы, 1953 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып үтегеҙ әле?

– Абуляев Рәйес Әзмик улы, мең туғыз йөз илле өщнөң.

– Кем булып эшләнегеҙ, ошо ауылдыҡымы Һеҙ?

– Шушы ауылныҡы, шофер булып та эшләдем, тракторист булып та эшләдем, завклуб булып та эшләдем, мәктәп машинада данный момент, әле отпускаға щыҡтым.

– Ауылығыҙҙың атамаһының тарихын беләһегеҙме?

– Төшөнөп бөтмейм. Аны сүлей иске, элекке бавайлар сүлейләр инде, Федор исемне ней булған, тип, урыслар торғаннар мында, шу татарлар әйтә, ти, Фидыр ҡый, Фидыр ҡый, тив әйтәләр, тей, инде, Фидыр килә, тегенән килә була рус бавай. Шунан ҡалған тип тә әйтәләр у атама.

– Ә икенсе атамаһы бар бит уның?

– Өщмөщтө тив атала анысы. Кемдер өщ мөщлө булған имеш, тив әйтәләр бер йортта, өщ мөщ булған, зур йорт булған була инде у.

– Мөщ – мөйөшмө?

– Мищ, мищ тив атала инде бездә печь, печка түгел, печь.

– Ауылға бәйле берәй тарихи легендалар беләһегеҙме? Ауылдың, бәлки, берәй күренекле кешеһе барҙыр, батырымы?

– Батырлар булғандыр да, бик шәп тә булмаған, шикелле, батырлар. Бик шәп батырлар юҡ.

– Был ауылда, ғөмүмән, нимә менән шөғөлләнәләр?

– Колхоз бөттө инде. Хәзерме кем утын кисә, кем хәзер ҡайын яфраҡ бәйлей, тоже саталар, городҡа, Перимгә ташыйлар.

– Колхоз бар саҡта нимә менән шөғөлләнә инегеҙ?

– Игенщелек, малщылыҡ.

– Нимә сәсә инегеҙ?

– Культура, ниндей культура бар, барын да щәщәбез ий. Арыш, бодай, соло, арпа, кукуруза, көмбағыш. Пещин клеверлар, овсяница, борщаҡ.

– Гречиха щәщә инегеҙме? Уны нисек атайһығыҙ?

– Гәрәчүкә тив әйтәвез.

– Иттән нимәләр бешерәһегеҙ? Ҡатынығыҙмы унда, килендәрме, нимә бешерәләр?

– Киленнәрме, основной аш, итле аш, пелмин, пилмән тип әйтәләрме сездә?

– Билмән.

– Манты ясыйвыз, бәлешләр пешерәләр, пешерәвез инде. Мищкә яғып, мищтә пешерәвез, пока безнең мищ бар. Һәр беребездә хәзер юҡ, яңы йортлар щығармыйлар.

– Ә ниңә һеҙҙә йорттар ныҡ бейек ул?

– Асҡы яҡта ана картуп саҡлыйбыз анда. Шуның өщөн бийек.

– Өйҙөң түбәһе нимә тип атала?

– Ҡатмар тив атала, элек мунща инмәгә яфраҡ саҡлағаннар анда алып менеп элеп.

– Ә йорттарҙың бейеклеге тағы нимәнәндер торалыр ул.

– Мында ҡар күп яуғанға да шуңа бийек инде у, штоб ҡар күмеп китмәскә.

– Был ызбамы, өүме?

– Ызба тип тә әйтәвез, өү тип тә әйтәвез.

– Тәҙрә төптәре, ситтәре матур итеп эшләнгән, улар нимә тип атала?

– Наличник тив әйтәвез инде аларны.

– Ә биҙәктәре берәй төрлө бер нимә аңлатамы?

– Аңлатмыйдыр, матурлыҡ өщөн ясалған инде у. Матурлыҡ өщөн, төрлөщәрәк. Кем нищек ясый алған, осталар.

– Баҡсағыҙҙа нимәләр сәсәһегеҙ?

– Картуп, кишер, щөгөндөр, ҡыяр, помидор.

– Ә емеш-еләк ағастарынан нимәләр үстерәһегеҙ?

– Виктория азыраҡ утыртавыз да.

– Ҡыуаҡлыҡтар?

– Ҡыуаҡлыҡлар – ҡарағат, крыжовник.

– Урманда ниндәй ағастар үҫә?

– Ҡайын, щыршы, йүкә, тал ағащлары саз буйларда, ҡарағай тив әйтәвез инде, ҡарый сосна, ҡарағай ағащлар, саған ағащлар, элмә тип атала, ағащлар бар, ҡыуаҡлыҡларның палан, милеш.

– Тауҙар нисек атала?

– Бийектау, бийек булғанға инде бу.

– Урманда ҡыр хайуандар бармы?

– Бар, ҡырғый хайуаннар бар, айыулар килеп щыға, рущща лось была, пышыйлар – ҡыр сыйырлары.

– Ниндәй йылғалар бар?

– Мынысы Әмже тип атала бу йылға. Әмже тегендә дә бар, Әмже, анда Йөкшөргә житкәнще, щыҡҡанщы, Аҡбаш яҡтан килә.

– Рысь бармы, ул һеҙҙә нисек атала?

– Урман песей. Бар тив әйтәләр, мин йөрөгәнем юҡ.

– Ҡоштарҙың ниндәйҙәре бар?

– Сыйырсыҡтар, ҡарлығащлар оща аны азыраҡ, ала ҡарғалар, ҡара ҡарғалар, явалаҡлар төрлө бар, бер ике-өщ төрлө бардыр ул.

– Шул төрҙәренең исемдәрен беләһегеҙме? Аталамы улар берәй нисек?

– Аталадыр, аны кем белсен.

– Сорока нисек була?

– Ҫайыҫҡан.

– Ата-бабаларығыҙ ошо уҡ ауылда йәшәгәнме?

– Шушы ауылда, шунда.

– Бала саҡта ниндәй уйындар уйнап үҫтегеҙ?

– Прятки тив әйткән ҡащымыщ уйныйбыз ий. Туп ороп уйныйбыз ий таҡтаға, лапта тив атала ие. Ну элек былый ташлы юл түгел ие. Күләсә тив әйтәвез ий, суғавыз ий кещкенә жомро ғына кольцолар була вит, шуны аунатавыз ий, тотавыз ий аннары, теге яҡта берәү тора да йырағыраҡ, без мынан оравыз. Алар алса, тағын да мында оралар.

– Йылғала ниндәй балыҡтар тотаһығыҙ, тота торғайнығыҙ?

– Балыҡ аз хәзер. Пәрде, ҡызылҡанат тив әйтәвез, өнщөрө тив әйтәвез уаҡ балыҡлар, уаҡ ҡыналарын, ташбаш балыҡ тив әйтәвез ий, мәгә алый атағанды белмейем. Элек, элеклә мында тегермин булған да, шу тегермин бар ие, шамбылар, щуртан бар ие, хәзер юҡ алар.

– Ауылығыҙҙа ҡушаматтар бармы?

– Ҡушаматлар бар алар. Кещкенә мында әнә күршедә Сәйет исемне авый бар ие, кещкенә генә инде, буйға ҡысҡа, битикий Сәйет тив әйтәләр ие.

– Беҙ әле ҡайҙа торабыҙ, ошо торған урын нисек атала? Ишек алды?

– Үкәртә.

– Өйҙөң мөйөштәрен нимә тип әйтәһегеҙ?

– Мөгөш тив әйтәвез. Китапща ғына пощмаҡ.

– Бәшмәк нисек атала?

– Мәшкә.

– Ниндәй төрҙәре бар?

– Бөрөзнөшкә тив атала, хәзер шушы уаҡытта булмаға тейеш инде ул мәшкә, быйыл юғ инде, ҡоролоҡ. Рыжиклар бар, төрлө-төрлө, өщ төр микән. Уҫаҡ мәшкә тивез инде, уҫаҡ аҫта була.

– Туғанлыҡ терминдарына туҡталғанда, тормош иптәшегеҙгә Һеҙ кем тип өндәшәһегеҙ?

– Бищә тив әйтәвез, ҡортҡа тив әйтеп ҡуям башҡортща. Ҡортҡа тип Борай яҡта әйтәләр. Әнейнең әнейе Борай районынан булған.

– Ҡатынығыҙҙың һеңлеһенә Һеҙ кем тип әйтәһегеҙ?

– Балдыҙ.

– Ә ҡустыһына?

– Тоже балдыҙ.

– Ә ҡатынығыҙ Һеҙҙең оло авыйығыҙ булһа, уға кем тип өндәшә?

– Авый булса, авый тив әйтә.

– Ә кесе булһа?

– Кеще булса, исеме белән әйтә.

– Ә Һеҙҙең әтей-әнейгә катыныгыҙ кем тип әйтә ине?

– Әней, әтей тив әйтә, минекенә әнкәй тив әйтә.

– Ә Һеҙ катыныгыҙҙы әтейенә-әнейенә кем тип өндәштегеҙ?

– Ҡайнәней, ҡайнәтей.

– Внуктарға нисек әйтәһегеҙ?

– Исеме белән әйтәвез. Ҡара, ҡызым, ҡара, улым, тип, ҡызым, улым тив әйтәвез инде.

– Балаларға кем тип өндәшәһегеҙ?

– Балалар тив инде, уаҡ балалар. Уланнар тип тә әйтәвез инде.

– Ир балаға ла, ҡыҙ балаға ла?

– Ээ.

– Ауылда фамилияларҙы, нәҫелде айырып тороусы аралар юҡмы?

– Юҡ. Урамны әйтәвез инде. Мәсәлән, теге яҡны теге урам тив әйтәвез, тегеләрен ощ кисәк, Пелүшкәр ощ тив әйтәвез, Плюшкари теге яҡта, йыраҡ, ете-сигез саҡрым, рус ауыл бар, шулый әйтәвез. Бы яҡныҡын басуларны, майдан басыу, майдан яҡ тив әйтәвез, күв инде атамалар.

Федорки (Өщмөщтө) ауылында Әбүләйев Рәйес
Әзмик улынан (1953 йылғы) яҙып алынды

Миннәхмәтова Роза Сафа ҡыҙы, 1953 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып үтегеҙ әле?

– Шушы ауылда тудым. Мең туғыз йөз илле өщөнщө йылны. Миннәхмәтова Роза Сафиевна. Мин егерме алты йыл бухгалтерияда эшләдем, бухгалтер булып эшләдем. Анан соң, колхозлар таралғащ, библиотекада эшләдем, пенсияға щыҡҡанцы.

– Библиотекала эшләгәс, ауылығыҙҙың тарихын якшы өйрәнгәнһегеҙҙер инде?

– Тарихын яздыҡ, конечно. Аны хәзер яңыдан бер ҡызым Барданыҡы йөз йыллығына әзерлей бу безнең Федорки буйынща да. Алар төптән, архивтан алып барысын да. Мин йөрөдөм инде ауылдағы оло кешеләрдән сорашып. Архивта да булдым, анда безнең ауыл турында күп материал юҡ.

– Ололар нимә тип һөйләй торғайны?

– Сезгә лучше библиотекадан ауыл тарихынан алып уҡысағыз, әйвәтерәк булыр ие, инде мин оноттом инде аларны. Ауылның Федор тип рус кеше яңы башта килеп урынлашҡан, тип бара инде.

– Ә был Федорки атамаһы күптәнме? Әллә уға тиклем икенсе исеме бар ине түгелме һуң ул?

– Юҡ. Өщмөщө тип йөрөтәләр, өщ мищще тигәндән алынған инде. Мин хәзер инде күвесен оноттом аларны, нищә йыл вуйы эшләмәгәщ. Анда районный центральный библиотекада данныйлар биреп без, алар брошюра щығармаға тийеш, тей, щығарғаннардыр инде, но мин белмейем.

– Һеҙҙә ауылда лаҡап һүҙҙәр, ҡушаматтар юҡмы?

– Бездә ләҡәп юҡ. Бездә кешене ата исеме белән йөрөтәләр. Соңыдан, конечно, йәшләр таҡтылар инде кемнәргәдер.

– Ауылға ғына хас йырҙар, таҡмаҡтар юҡмы?

– Халыҡ жырларын ғына жырлыйвыз, үзебездән щығарған юҡ. Белгән күп кешеләр алар үлделәр инде, күпне белгәне, жыр язған, жырлаған. Хәзер йәшләр, йәшләр типме, йәш тә түгел дә соң, юҡ бездә андый кешеләр.

– Туйҙар нисек үтә һеҙҙә? Ҡаҙ өмәһе бармы?

– Ҡаз өмәсе былый зурлап юҡ. Элегерәк тә ҡаз өмәсенең үткәнен хәтерләмейм мин. Бездә ҡаз ҡарыйлар, но нищәдер семья жыйылышып, бергә эш итәләр. Былый зур итеп, өмә итеп, жырлап-бейеп йөрөмейләр.

– Ә һуғым һуйыу тигән йола бармы?

– Андыйы да юҡ бездә күптән инде. Элек булған, конечно.

– Нисек үткән икән, ишеткәнһегеҙҙер бит олатай-өләсәйҙәрегеҙҙән?

– Эй, кем белеп бөтсен инде аны хәзер.

– Ҡыҙ урлау кеүек йолалар ҡалмағанмы?

– Юҡ. Но урлаулар булды инде, элегерәк. Урлап анда, иптәшләре белән жыйылышып, шулый урлаущылар бар, тороп киткән кешеләр дә күп булған.

– Килен сәйе, килен яулығы тигән йолалар бармы һеҙҙә?

– Юҡ. Бездә килен ҡоймаҡ ҡоя. Мына алып ҡайтҡащ, иртәгесен, башта әтей-әнейләре белән таныштыра инде, алып ҡайтҡащ, бездә әтей-әней үзләрен генә ҡуялар. Анан соң, иртән торғащ, мищкә яғып, мищтә ҡоймаҡ пешерергә, килен белән, сездә нищек әйтәләрдер, ҡәйнәнә, икесе ҡоймаҡ ҡоялар, икәүләп.

– Кемделер саҡыраламы?

– Күршеләре керә, былый щаҡырмыйлар, но күршеләре керә, килен ҡарамаға керәләр.

– Килен нимәлер таратамы-юҡмы?

– Алған көнө юҡ, таратмый бер нимә дә, туйда ғына. Туйда тип, бездә бер-берсенә щаҡырышалар ҡода-ҡодағыйлар, ҡунаҡҡа, бүләк бирешәләр.

– Нимәләр бирәләр?

– Әйвер бирәләр. Кемгәдер күлмәк, күлмәктерме, кофтадырмы, шундый.

– Әле шундай, ә элек нисек ине?

– Элек материал биргәннәр, күлмәклекме анда, нищек.

– Ә килен килеп төшкәс, иренең ваҡ туғандарына бүләк таратыу бармы?

– Бар, килен төшөрәвез, тип, ЗАГС-ка керәләр дә бездә, шу киленне төшөрәләр.

– Килен төшөргәндә, ниндәй йолалар аткарыла, нисек ҡаршылайҙар?

– Ҡаршы алалар, семьялары белен кеше күп жыйыла бездә, жыйын кевек була, шулый ике яҡлап та, егеттең туғандары яғынан да әтей-әнейсе, ҡызныҡы да шулый. Бейеп, жырлап, әйверләр шулый таратып, аҡща щәщеү бар.

– Ниндәй әйберҙәр тараталар?

– Бездә күверәк сабын, щәй, ҡульяулыҡ, яулыҡ, шундыйыраҡ, тастамал әйверләр тараталар.

– Киленде мендәргә баҫтыралармы?

– Бастыралар, обязательно мендәргә бастыралар, бал ҡаптырып.

– Нимә тив әйтәләр?

– Төклө аяғың белән, бал кевек татлы бул, май кевек жылғыр бул, тив әйтәләр.

– *Киленгә берәйһе бүләк бирәме? Кем бүләк бирә?*

– Киленгә әнейсе бирә малайныҡы, бүләк.

– *Малайҙың әнейсе кем ул киленгә, кем тип әйтә?*

– Малайның әнейсе, әнкәй тив әйтәләр бездә, эней тив әйтәләр хәзер йәшләр, элек әнкәй тип йөрөткәннәр, әнкәй-эткәй, тип, ә хәзер этей-эней.

– *Ҡәйнәней, ҡәйнәтей тип әйтеү бармы?*

– Юҡ, әйтәләр хәзер олораҡлар, ну где-то ҡырыҡ йәштән узғаннар әйтәләр, ә йәшләр этей-эней тейләр ир яҡтан да, ҡыз яҡтан да.

– *Ә урамдан үтеп барған оло кешеләргә нимә тип өндәшәләр һеҙҙә?*

– Исәнмесез, авый, исәнмесез, апа. Кемдер, бәлки, бавай тип тә әйтәдер шәп олораҡларға.

– *Шәп олораҡ?*

– Йәше күп, йәше зурыраҡ.

– *Ә бына өйҙөң өҫ яҡ тирәләре нимә тив атала? Унда тәҙрәләр ҡалдырылған, нимә өсөн?*

– Тәрәзәме, анда нитер өщөн, өстә анда уаҡ, кәрәкмәгән әйберләрне ҡуябыз, шуларны шунда урынлаштырыр өщөн. Ызба түвә тип атала уы.

– *Бына был йәшел төҫкә нимә эшләттегеҙ Һеҙ уны?*

– Сырладыҡ, мында щыҡҡанда ғына сырладыҡ, туҡсан бердән башлаптыр әле ул. Быйыл сырламаға тийеш ие без, нищектер житешмәдек соңғы арада әле. Мин үзем генә ҡалдым потому что, үзем генә торам.

– *Баҡсағыҙҙа ниндәй емеш-еләк, ҡыуаҡлыҡтар, ағастар үҫә?*

– Ҡыуаҡлар, алма ағащ үсә, щейәләр артыҡ булмый алар, аларын да утыртавыз.

– *Бында нимә үҫеп ултыра?*

– Мында лилиялар...

– *Дөйөм атамаһы нисек?*

– Щищкәләр, без щищкә тивез.

– *Шиповникты нимә тиһегеҙ?*

– Этборон тив әйтәвез.

– *Ә ошо ағастар нисек атала?*

– Тал, шоморот.

– *Ә бына был кәртәнең теге яғы нисек атала?*

– Ызба алды буладыр инде, ишег ал тивез дальше.

– *Өйгә нимәнән күтәреләһегеҙ?*

– Басҡыщ аша.

– *Шунан бит инде баҫҡыстан тура өйгә үтеп китмәйһегеҙ, ул территория нисек атала?*

– Щолан була, соңынан өйгә керәвез.

– *Аш бешеп сыҡкас, ашты тәрилкәләргә нимә менән һалаһығыҙ?*

– Ҡашыҡ беләән.

– *Нимә менән ашайһығыҙ?*

– Аш ҡашығы беләән ашыйбыз, ҡалаҡ, тивез, ә щәйнекен бал ҡашығы тивез.

– *Сәйҙе нимәнән эсәһегеҙ?*

– Щынаяҡ, астында – щынаяҡ тавағы, щоҡор тивез өстөндәгесен, щоҡор, а астағысын – щынаяҡ тавағы.

– *Тукмасты нимә менән йәйәһегез?*

– Уклау белән. Уклау ике төрле була.

– *Имәнещ ыспайы тип әйтмәйзәрме һеззә ауылда?*

– Юк, бездә имәнещ юк, бик матур, йә шәп матур.

– *Насарзы, нык насарзы нимә тиһегез?*

– Йәмсез, тивез, нащар, тивез. Яматайы да бар.

– *Аяғы сатанлап йөрөгән кешеләрзе нимә тип әйтәһегез?*

– Щатан аяк.

– *Инвалидты нисек атайзар? Зәғиф, ғәрип-гөрәбә һүззәре кулланыламы?*

– Инвалид тип кенә әйтәвез, инвалид тип рущща ғына әйтеп әйтәвез.

– *Баксағыззза бынауы эшләп куйылған әйвер нисек атала?*

– Пугало. Безнеңщә шайтан таяк.

Федорки (Өщмөщтө) ауылында Миннәхмәтова Роза Сафа кызынан (1953 йылғы) язып алынды

Чалково (Бакса) ауылы

Аптукова Әминә Закир кызы, 1953 йылғы

– Мин – Әминә Закир кызы Аптукова. Беренще сентябрь мең туғыз йөз илле туғызынщы йылда туғанмын. Мин Түбән ауылдан. Бында күрще ауылдан бер генә километр йыракта. Мында эщкә килдем, аннан кейәүгә щыктым инде шонда эшләгәщ. Ике балаларым бар – үстердем, укыттым. Мәктәптә укытыущы булып эшләдем, малокомплектный мәктәптә.

– *Бәләкәй сакта ниндәй уйындар уйнай инегез, ниндәйзер такмактар беләһегеззер, моғайын?*

– Инде аларны беләбезме инде без... Без кайщыщлу уйныйбыз ие инде.

Анда бер ниндей фольклор да юк. Кырк таяк тип уйныйбыз ие. Таякларны куйып басабыз да щәщәбез, берәү щүплей тип әйтәбез инде без, жыя, ә калғаннар каща. Аннан жыйған кеше эзлей кащканнарны. Каща тип сүләшәбез инде без.

– *Ауылға хас ниндәй йолалар бар? Туй йолалары нисек үтә?*

– Мендәр инде бездә, щигеүле мендәр. Обязательно кызға щигеүле мендәр бирәләр. Осандык бирәләр ие элек. Безгә сандык бирделәр, мендәрләр, юрғаннар, щаршаулар бирәләрейе. Элек бит бүлмәләр булмаған, кроватьны щаршау белән әйләндереп алалар ие. Миңке хәзер зә саклана әле алар. Сандыклар бар, мендәрләр бар. Ну хәзер мендәре бар, сандык бирмейләр инде. Сандыкны күбесе щығарып аттылар. Кәбен укыталар. Бездә дә бар ул татарлардағы, башкортлардағы кебек, кийәүгә щыккащ. Никах тип әйтәләр хәзер. Без

элек кәбен тип әйтәбез ие. Кәбен укытабыз тип инде шунда мулла щаҡыртып, ҡунаҡлар жыйып, шуларны уҡытабыз ие. Аннан туй ясыйбыз ие. Туйлар элек өщ көн буладыр ие. Безнеке бер генә көн булды. Өщ көнгә киләләр ҡоҙағыйлар. Бер көн ололар жыйыла ҡунаҡҡа, семьялылар инде, икенще көннө йәшләр жыйыла. Ҡоҙағыйлар өщ көн буйына ҡунып яталар тип әйтәбез инде без, йоҡлыйлар ие инде. Йоҡлап, мунщалар кереп. Мунща яғалар иртән, анда кейәү мунщасы тип атала. Бездә дә бар барыбер кейәү мунщасы. Аҡща салалар инде, кейәү аҡща сала мунща яҡҡан кешегә. Элек салалар ие өщ сум, бищ сум кейәү мунщасына. Ҡызны алып ҡайтҡащ, иртәгесен ирнең әтей-әнейсе хәбәргә китәләр инде. Эщемлек алалар инде анда и күщтәнәщ алалар. Барып, ҡунаклап, сыйланып ҡайталар инде. Аннан сүләшеп кайталар, шунда кәбен укытабызмы, нищек, туй ясыйбызмы тип. Туй да булды. Туй безнең инде, без ниткәндә, миңке апа әле ике йәш кенә озон, зор, алар ике көн туй ясадылар. Ну уже без ниткәндә бер генә көн. Сухой закон щыкты инде ул ваҡытта, без өйләнгәндә. Озатып киләләр тағын нейне, ҡызны. Тоже сандыҡларны китерәләр, сатып алалар инде мында килеп төщкәщ. Анда нәрсәдер бирәләр инде. Ҡайсы әйтә сарыҡ тип әйтә, ҡайсы инде араҡыға озатып ала да, йә аҡщаға сатып алалар инде. Биреп, керетәләр инде киленне, ҡызны өйгә алып кергәндә. Шундый йолалар булды.

– Һыу юлын күрһәтеү йолаһы бармы?

– Бездә андый нәрсә юҡ, бездә сыу өйдә өщөндөр инде хәзер, бездә күптән инде сыулар өйдә. Үзебездә ҡойо ҡағабыз, электән үк ҡағабыз ие без качать итә торғанны. Хәзер инде насос белән. Бездә андый сыу юлы юҡ. Ҡоймаҡ ҡойдоралар иртән невестаға, инде киленгә. Ҡоймак ҡойа, шунсы бар. Кийем бирәләр инде, хәзер инде как обычно невестаға әтей-әней егетнеке, эщке кейемнәр-нейләр инде... Шундый йолалар ғына инде хәзер. Элекке йолалар барыбер шулар саҡлана бездә. Сыу йолалары юҡ.

– Егеттәрҙе армияға оҙатыу йолаһы нисек атҡарыла? Мәҫәлән, Искер ауылында ишеткәйнек, егеттәр, армияға китер алдынан, ағасҡа тимер ун һум ҡағып ҡуялар. Һеҙҙә ундай йола юҡмы?

– Бездә андый юҡ. Армияға озатабыз без дә. Күбесенщә киткәндә, безнең ауыл беренсе яғынан икенще яғына жийәү баралар ие, бөтөн ауыл озатып, аҡщалар бирәләр инде, ҡулъяулыҡ болғап, ҡульяулыҡны ташлап ҡуялар инде, ауылны щыҡканда. Шундый йола. Малайны да озаттым инде. Ипи щәйнәтеп щығарабыз инде, өйдән щыҡканда арты менән щыға. Ипи щәйнәтәбез, арты белән щыға, ипине өй түбәсенә менгезеп элеп ҡуябыз. Ул ипине, ҡайтҡанщы малай, саҡлыйбыз инде. Кире ҡайтщын өщөн, ипине щәйнәткәщ, арты белән алып щығып китәләр тыщҡа өйдән. Ансын ишетмәдегезме әле?

– Ауылдың исеме ҡайҙан барлыҡҡа килгән?

– Мин китаплардан ғына уҡыдым инде, бу ауылныҡы булмағащ, нығытып белмейм. Екатерина вторая уаҡытында инде мында тимер рудасы щығарырға килгәннәр бит инде. Шушы тауның өскө яғынан киткәннәр. Бәлки шул ваҡытта барлыҡҡа килгәндер инде. Чалыҡлы тип аталған тип язылған инде китапларда. Чалково түгел, Чалыҡлы тип аталған тип әйтәләр. Мин эзләп-эзләп ҡарадым, ниндей сүздән алынғандыр, тапмадым инде мин ансын, аңлатмасын. Безнең ауылда Гражданнар суғышынан соң, Гражданнар суғышы уаҡытында инде ҡызылларны да, аҡларны да китереп жыйған ҡәберлек бар, памятник бар бездә. Безнең ауылдан щиттә ул. Мында тимер руда ҡазыған окоплар бар ие. Суғыш ваҡытында да суғышканнармы или тимер рудасы щығарғаннармы, окоплар бар ие – тау ҡуышлар. Хәзер анда кермейләр инде, ҡурҡалар. Безнең малайлар баралар ие, керәләр ие.

Тағын.... нимә ҡызыҡсындыра...

– Ниндәй аш-һыуҙар бешерәһегеҙ? Ашау тигәнде нисек әйтәһегеҙ?

– Туйынабыз тип әйтәбез без, туйынабыз, ашыйбыз тип әйтәбез инде хәзер күбесенщә, туйынабыз.

– Милли аш-һыуҙар бешерәһегеҙме?

Пешерәбез. Безнең инде традицион уғыз пирог тип әйтәбез. Ул бөгөп ясалған. Ул бөкмә тигән сүздән алынған. Бөгөлә ул, аның щитен матур итеп бөгөп ясыйсың. Аны булса, жыйылып ашыйбыз. Хәзер барыбер инде, шәңгә бездә обычно, ҡоймаҡ ҡоябыз инде. Шәңгә пешерәләр бездә, пикан белән пешерәбез. Пикан сездә икенще төрлөрәк шикелле у, әйтелә, бездә пикан тип әйтәбез.

– Ҡаҡы түгелме?

– Түгел, түгел, бездә ҡаҡы юҡ, тощно беләм, миңке әней Башкириянықы булғащ, бында ҡаҡы юҡ тип әйтә ие инде, бездә андый. Балтырған бар, ҡымызлыҡ сезнеңщә нимә икән, без ҡымыз тибез.

– Һеҙҙәге ҡымыҙ ҡаҡы була.

Ҡымыз ҡаҡы микән у? Ҡымыз үсә инде.

– Һөт ризыҡтары әҙерләйһегеҙме? Мал тотамы бында халыҡ?

– Тота. Әле без мал дә тоттоҡ әле мыңа ҡәзәр. Быйыл ғына юҡ инде безнең сыйыр. Сөт ашлары ясыйбыз инде без. Ҡатыҡ ясыйбыз, сөзмә тип әйтәбез без. Ҡатығы аны пешерәбез, ойотабыз. Ә сөзмә булғащ инде, ҡатыҡны салып, сөзөп, ҡуйысын ҡала, ҡуйысын алабыз. Аннан соң аны сөт белән ҡаймаҡ белән шикәрләп ашыйбыз инде.

– Айран шулай уҡ барҙыр, эйеме?

– Әйрән юҡ бездә. Ул әйрәнне әйтәләр: ҡаймаҡны майға әйләндерәбез дә, ҡала әйрәне. Бездә шуны ғына әйрән тип әйтәләр. Әйрән, ҡаймаҡны туҡығащ ҡаламы анда остатогы, ҡаймаҡны туҡыйбыз, шул, әйрән. Ә бездә болый сездәге кебек әйрән ясамыйлар. Ҡымызлар тоже юҡ. Бер уаҡытны бездә Түбән ауылда атлар ҡарап, ҡымыз ясадылар ана, ҡиммәткә төштө шикелле анда, аз булып сөтө.

– Һабантуйлар үтеп торамы?

– Сабантуйлар үтеп тора. Бездә ауылда күпер салалар йыл да – шундый традиция бар инде. Күпер түгел ул, басма. Безнең бында Тол йылғасы аға. Тол йылғасынан арҡылы щығыу өщөн, аръяҡка тип әйтәбез инде без, аръяҡка щығыу өщөн басма салалар бездә йыл да. Ауыл жыйыла, аҡща кирәк булса инде, кирәк-яраҡлар кирәк булса, аҡща жыябыз бергәләп. Аҡща жийып, шуны тотоп, ирләр барып салалар, ҡатын-ҡызлар өстәл әзерлейләр. Уйыннар ойошторалар, сабантуй кебек итеп. Сабантуй бездә үзебездә булмый, күрше Сүжде тигән ауылда була и Түбән ауылда була инде, шунда щығабыз.

– Һабантуйҙа ниндәй уйындар, ярыштар ойоштороладa?

– Сабантуйда бағанаға менеүләр бар инде, ауыш бағана бар инде, ҡыйыҡ бағана тип әйтәбез без аны. Анан соң туры бағана бар, ансы туры бағана барыбер. Ҡашыҡ белән йоморҡа йүгертеү, күкәй йүгертәбез тип әйтәләр инде бездә. Ҡапщыҡ кейеп йүгереү, ну сабантуйда була торған уйыннар бездә дә бар барыбер, шундый уҡ уйыннар бар.

Керпе – терпе. Ҡуян, төлкө, бүре – хайуаннарның исеме әҙәбищә беззә. Дуңғызны щущҡа тип әйтәбез инде без. Сыйыр, сарыҡ, кәжә. Тауыҡны щебещ тип әйтәбез. Әтәщ, үрдәк, ҡазлар – алар барсы да әҙәбищә инде. Тауыҡ ите – щебещ ите. Ҡошларның да исемнәре шундый инде барыбер. Үзгәрещ юҡ шикелле анда.

Чалково (Бакса) ауылында Аптукова Әминә
Закир ҡыҙынан (1959 йылғы) яҙып алынды

Балтаева Әнисә Камил ҡыҙы, 1965 йылғы

– Үҙегеҙ менән таныштырып китһәгеҙ?

– Хәзер мин берне шиғыр әзерләп ҡуям сразу, йәме? Шушы безнең ауыл турындағы әкиәтен апаныкын. Минеке апа шиғерлр язды, хәзер шуныҡын ниен китап итеп щығарам. Һә редакцияға барып, әйтеп ҡуйырға кирәк ҡайсыларын, нищәләрен уже әзер була. Безнең клуб быйыл ащыла, шуңа презентацияға әзерләнәбез ие. Мына «Баҡща ауылы әкиәте» сүләрем мин сезгә. Ул как раз безнеңщә язылған у. И без аны Башкирияға жибәрдек әй, анда нитмәгә тип инде. Был – Баҡща ауыл, ә русса – Чалково.

– Исем-шәрифтәрегеҙҙе әйтеп ебәрегеҙ әле, тыуған көнөгөҙҙө.

– Мин – Балтаева Әнисә Камил ҡызы. Беренще сентябрь мең туғыз йөз алтмыш бишенще йылның. Мин шушы ызбада туып үстем. Бу минеке туып үскән ызба. Әтейем, әнейем ие анда. Просто алардан соң уже ремонт ясадым. Бу мищне үземнеке бер туған абыйым щығарды. Ул да инде үлде, мәрхүм булды. Мин мында ун бишенще йылны ҡайттым бөтөнләйгә. Аңа хәдәр Новый Уренгойда эшләдем, экономист тип әйтеймме, бухгалтер тип әйтеймме – главный бухгалтер. Офисный. Офиста эшләдем. Промышленная безопасность, экспертная организацияда.

Мин жиденще улан был семьяда, безнеке жиде ие – минеке өщ апам, өщ авыйым бар ие. Әтей-әнейләрем мәрхүм инде. Ирем тоже үлеп китте минеке дә. Коронавирус алып китте. Шушы шиғыр язған апам – Факия апа – ул әнейемнеке ике туған апасы ие, әй, сеңеле була, сеңеле. Ул да мына коронавирустан үлеп китте. Ул шиғерләр яза ие, үзебезнеке тел буйынща, үзебезнеке телдәге буйынща, матур итеп яза ие. Мин аңа күпме әйттем: «Әйдә шиғерләреңне щығарыйыҡ әле, – тип. «Жуҡ, жуҡ», – тине. Һәр үзе үлгәщ, бастырасы килә әләндей дә.

– Апағыҙҙың исемен әйтеп китһәгеҙ?

Уразова Факия Рәхим ҡызы, ун дүртенще декабрь ҡырҡ жиде. Именно шушы «Баҡща ауылы әкиәте» тип әйткән шиғерен уҡып жибәрәм:

Безнең ауыл – Баҡща ауыл,
Зур да түгел, кещкенә.
Урамнары да тап-таҡыр,
Күп тә түгел, өщ кенә.
Ауыл кещкенә булса да,
Ул төшөп тә ҡалмаған.
Батырлары щитәннәре белән
Халыҡ телен яулаған.

Борон-борон заманда
Булған бер житез жигет,
Көщлө булған айу кебек,
Исеме булған Әйүп.
Жыйыннарда сер бирмәгән,
Даны киткән батыр тип.
Ҡазан батыры килеп төшкән:
«Щыҡсын мында Әйүп, – тип».
Әйүп күтәреп тә алған,
Сораған, ти, халыҡтан:
«Ҡая орыймм батырны», – тип,
Халык араға очорҭкан.
Кешеләр тату йәшәгән,
Ярты ауыл урлашҡан.
Ярты ауыл, бор щаҡсысы
Шулай итеп дуслашкан.
Эзләре ҡалмасын тиеп,
Атка щаватай кейерткән.
Әюп батыр сыйырны да
Күтәреп алып киткән.
Менә шундый әкиәтләр
Бабайлар сүйләгәне.
Әле дә халыҡ телендә
Баҡща ауылының щитәне.

Именно безнеке ауыл, действительно, Баҡща ауыл читәне тип әйтәләр. Ҡайсы әйткән була инде, теге щитәннәре шылдыр булған да ауып төшөп жыйган, шуңа әйткәннәр, тип, ә ҡайы берләр әйтәләр инде, теге элеккерәк, теге, талдан үреп салған матур щитәннәре булған тип, ҡайсысы дөрөстөр, ансын әйтә алмыйм. Берсе шулый сөйлей, берсе шулый сөйлей. Но Баҡща ауылының щитәннәре тип ҡалды инде безнеке барыбер. Баҡща ауылдай матур үрелгән, шуға әйткәндәр. Ә ҡайсы әйтә, аларныҡы щитәннәре ана ҡый щылдыр булған, ауып төшкән, шуңа Баҡща ауылының щитәннәре тип әйткән булалар, тей. Ҡайсысы дөрөстөр, әйтә алмыйм инде. Но безнең районда шул тел инде.

– Шиғырҙа Әйүп батыр ҡараҡтарҙы еңгәнме?

– Ээ, жиңгән була уы, аныҡы, действительно, Әйүп булған уы. Ул безнеке ауылныҡы ней ул, действительно, шулый тип әйткәннәр. Элек безнең, действительно, ауылда, теге, урлашҡаннар тип әйтәләр инде. Ә икенще нейләре ана ҡый шул урлашҡаннарны теге башҡа килгән нейләрне саҡлағаннар булған иде. Шундай легендасы бар инде безнең ауыл турында.

– Апағыҙҙың тағы ниндәй шиғырҙары бар?

– Аның шиғерләре иллеләп. Ул заводта эшләде. Унны бөттө дә. Аңа күпме әйткәннәр, журналистикаға кит, тип. Элек аҡща эшләмәгә кәрәк иде, сразу Пермгә киткән дә. Заводта эшләде. Анан соң шунда шиғерләр язып. Ул ней тип әйтә ие: «Мәктәптә дә теге элек запискалар язышабыз ий ҡый. Жигетләр язалар, ти, мин барысына шиғер белән язып жибәрәм ий», – ти. Ул бөтөн туғаннарына ана ҡый юбилейларына, бөтөнөсөнә шиғерләр язып жыйа ул. Аңа әйтеп кенә ҡуясың: «Факия апа, шундый темаға шиғер кәрәк». Ун минут үтмей, килеп житә уже ие миңә: «Миңә булды».

Анан соң берсе шиғере тағын безнеке. Мынсы безнең таулар турында.

– Апағыҙ нисә йәшенән шиғыр яҙа башланы?

– Әйтеп торам бит, уланнар щағынан башлап. Ул записка язғанда да, жигетләргә әйтеп торған, ана ҡый. Анан соң, ҡайсы шиғерендер тағын уҡып китәсе ие. Ней алдыҡ без, конкурста, «Бардымская картошка» тип әйткән нейдә, урын, беренще урын алдыҡ.

Безнең ауыл – Баҡща ауыл,
Исеменә килешә.
Баҡща булғащ, баҡщаларда
Картуп та гөрләп үсә.
(Сездә бәрәңге тиләр, ә бездә – картуп).
Картуп – ул икенще икмәк,
Анан башҡа тормош юҡ.
Картуп үсә баҡщаларда,
Хайуаннар да бездә туҡ.
Кемнәрдер безгә жибәргән,
Колорадо тоңғозно.
Көрәшәбез, жиңеп булмый,
Шул щуҡынған дуңғызны.
Фри картошка, Лэйс чипсы.
Ярата ҡызлар, уллар.
Төрлө-төрлө картуптан
Аш бешерә оста ҡуллар.
Бездә картуп әйбәт уңа,
Уңа ул Бардада.
Үзебездән артып ҡалса,
Сатабыз базарларда.
Сатущылар да үрәнде,
Халыҡны алдаталар.
Йыраҡлардан картуп ташып,
Бардадан тип саталар.
Картупсыз ашның тәме юк,
Картуп – өстәл патшасы.
Бөтөн крайда дан тота,
Барданың картошкасы.

Ғәйнә турында укып китәм:

Ҡазлары, картубы белән
Танылды Барда жире.
Барда түгел,
Барда – туған туфрағыбыз,
Барда – ул ғәйнә иле.

Татар түгел, башҡорт түгел,
Без кемнәрнең затлары?
Барда жирендә йәшийбез,
Без – ғәйнә башҡортлары!

Яман щир басты донъяны,
Коронавирус тигән.
Ҡащып та ҡотолоп булмас,
Исән ҡаларбыз микән?
Ҡағыйдәләрне үтейбез,
Йөрейбез битлек ҡаплап.
Ҡулға перчаткалар кейеп,
Дистанцияны саҡлап.
Сабынлап ҡуллар йыуабыз,
Рәхмәтлебез ҡомғанға.
Бер ниндей зараза тоҡмас,
Тәннәр чиста булғанда.
Безнең быуын кешеләре
Күрмәдек ащлык, суғыш.
Коронавирус күрсәтә,
Алабыз соңғы сулыш.
Халыҡ азып бөттө хәзер,
Оноттолар Ходайны.
Бәлки, безгә бирәләрдер,
Күктән был сынауларны.
Баш эйәбез медикларға,
Бозмыйлар үәғдәләрен.
Үзләрен жәлләмей саҡлый
Бар кеше ғөмөрләрен.
Ҡотолорбозмо бу щирдән?
Бу чума булды яман.
Халыҡ саны көн дә кәмей,
Әллә был ахыр заман.

Ул шундый истәлекле итеп жыйа ие һәр темаға ана. Берәй нәмәкәй килеп щығамы. Единственное, сез күргәнсегездер «Бәхет ҡапҡасы», тип әме? Ауылда кергән жирдә безең «Бәхет ҡапҡасы» бар. Бы яҡтан, сез бы яғынан килдегез. Хәзер щығып киткәндә, Баҡща ауылға кергән жирендә, анда «Бәхет ҡапҡасы» тигән бар, шунда төшөп, фотоға төшөгөз. Ул районда безнеке бер генә. Хәзер Россияда сигез ҡапҡа булған, тей, шулый. Но а былай Россия буйынща ул бездә беренще ҡуйылды был ҡапҡа Баҡща ауылда. Аны ҡуйды Нәсир Юрышбаев. Әле генә килеп киткәйне. Ул Германияда эшлей. Ул – режиссер. Ну ул бу ауылныҡы. Шундый ҡапҡа ясатып ҡуйды. Щыҡҡанда обязательно фотоға төшөгөз. Анда килгән ҡунаҡлар да килеп фотоға төшәләр. Анан соң безнеке тағын мында памятник бар Граждандар суғышына арналған. Аны ла арщып ҡуйдыҡ әнә анда, буяп ҡуйдыҡ. Анда тоже барып фотоға төшмәгә була. Анда истәлекле жир, матур жир. Урман арада, тип әйтейм инде. Мынан щығып китәсең дә, ну аны белмәгә кәрәк, күрсәтмәгә кәрәк инде. Тоже истәлекле,

матур урын анда. Аны инде быйыл без арщып ҡуйдыҡ, пещәннәрен щабып, яңыртып сырладыҡ, краскалар алып, бик матур жир булды анда. Анда барып төшәләсез тоже.

Безнең ана шул Баҡща ауыл турында ҡыщҡаща шул.

Бездә тәгәнәкте шөкмит тип тә, шайтан таяғы тип тә әйтәләр. Бездә ауылда күберәк шайтан таяҡ тип әйтәбез тәгәнәкне. Бездә ана ҡый матрасны әйтәләр эщмәк тип. Анан соң без зур мендәрне ястык тип әйтәләр. Бүкәнне әйткәннәрдер инде, урындыҡ – бүкән. Безнең ауылда тағын ниндейне әйтәләр ие әле, анысы сезнең генә ауылда андый у, тип, имәнещ күп тигән сүз, анысын беләсездер. Тағы ниндей сүз бар ие соң, сездә генә у, тип, лестница бездә күтәрмә, сездә дә шулыйдыр, да? Лесенка, анысын баслыҡ тип әйтәбез без.

– Шаршау эләләрме?

– Щаршау эләләр ие без өйләнгән щаҡта да. Әнейләр сразу шаршау эләләр ие. Кещкенә, ызба тип әйтәбез, кещкенә ызбадан бүлмәләр жоҡ безнекенә, килен-кейәү булдылар исә, әнейләр сразу щаршау ҡавалар ие, йәшләр шунда в основном инде.

– Бәләкәй саҡта ниндәй уйындар уйнай торғайнығыҙ?

– Хәзер хәтер булса, әйтеп жыйырбыз да ий соң. Без аҡлар белен ҡызылларны уйныйбыз ие инде обязательно, атаманнар булып-нитеп. Скакалка сикерәбез ий. Тағын да анда нимә орасың ие әле, хәзер вообще оноттом әле нищек әйтелгәнен. Минеке хәтер вообще нащарланды, шуңа мин күп нимәне онотам. Пальчики, русща пальчики, шикелле, нищектер у. Башҡортщасы нищек әле ий анда, шуны күп уйныйбыз ий. Исемен оноттом мин аныҡын. Икене таяҡ итәсең, берсе озон шундый, берсе ҡысҡараҡ, шуның белен щиреттереп, орзороп, исемен оноттом, анысын Әминә апа беләдер, уҡытущы, ана, хәзер, может, әйтер уы. Аңҡы хәтере әйбәт. Туп белен күп уйныйбыз ие инде, пионербол тип әйтәбез ий. Салда йөрейбез ие, сез аны тоже дә әйтәсездер барыбер. Мында безнеке еүл була ие элек, безнеке Тол тегедән китә ие, мында былый сал ясыйбыз да ие, шул салда йөзәбез ий. Сал «плот» була рущща. Кещкерәк бүрәнәләр, таҡталар итәләр дә. Ҡайщаҡта әтейләр йәрдәм итәләр, ҡай щаҡта малайлар үзләре төзөп алалар ине. И шунда йөзәбез ий әле без, таяҡ бирә лә – шуның белен этеп. Вот салда әйвәт язын.

Безнең тегендә Щуҡай күл бар ие. Щуҡай күл тип атала ие у. Ул ҡоромый ий. Безнеке бында баҡща башта весь сазлыҡ ий. Анан соң нищәнще йылдан ясадылар икән ни уны, житмещ нищәнсе йылдан ясадылар анда, мелиорация килеп, сазны ҡороттолар. Канва, канау жибәрделәр дә, шунан ағып, Щуҡай шушынан соң, әкренләп бездән иттек, хәзер жоҡ. Шунда йөзәбез ий, шунда уйныйбыз ий. Ҡышын ҡый шунда хоккей уйныйбыз ий. Бездә анда кемнеке бар нейләре, кемнер киезтек белән, киезтек, сездә дә әйтәләрме киезтек тип, быйма тип әйтәләрме Башкирияда? Ә бездә киезтек. Бейәләй – иләсә.

– Сана нисек була һеҙҙә?

– Балащана, анан соң ағащтан ясалғаны бар ие, аны тәкә тип әйтәбез ий. Ағащтан ясап бирәләр әтейләр. Астына ҡалай кебегерәкне ҡағып, шоңкы шыуа торған жиренә берәз ҡалай итәләр ие, шу ҡалай булмыйынща шу ағащҡа су ағызалар да, теге бозланып ҡала, шуны тәкә тип әйтәбез. Типа как балащана инде у, тоже бейекле, аяҡлы, ну аны без тәкә тип әйтәбез ий. Тәкә белен шыуабыз ий, күвебездә тәкә ий, балащана редко ий. Балащана тимердән ий, магазинский инде, аны балащана тип әйтәбез ий.

– Саңғыны нисек әйтәһегеҙ?

– Щаңғы тип тә әйтмейбез ий, лыжа тип кенә дә әйтәбез ий, лыжа бармы, лыжа. Щаңғы тип бер дә әйтмейбез ий мәктәпкә барғанда. Лыжа бармы, лыжа белән йөрейбез ий, тип әйтәбез ий.

– Көйәнтәне нисек әйтәһегеҙ?

– Көйәнтә – кеүәнтә. Щиләк – бидрә, тоже сездә шулыйдыр, бидрә, бездә бидрә.

– Ауылығыҙ Бакса ауыл бит инде. Исеме ҡайҙан килеп сыҡҡан, баҡсалар күп булғанмы, әллә бак һүҙенән килеп сыҡҡанмы?

– Аны әйттеләр инде ней тиеп. Теге ҡазны беләсездер? Барданыҡы Ҡазмаҡты тигән жылғасыныҡын, беләсездер ҡый. Шунда әнә ҡый әбейнең ҡазы щығып киткән дә, ҡайда китте, шулый-былый тип, ҡая китте, баҡщаға таба китте, вот шунан соң килеп щыҡты Баҡща ауылы тип әйткән булалар инде. Дөрөсөн, без шулый итеп беләбез инде уланнар щаҡтан башлап. Ҡая таба китте икән минең ҡазларым, тип, Баҡщаға таба китте, значит Баҡщауылға. Ҡая киттеләр, ҡайынлыҡҡа, Ҡайынауыл, ҡая китте, түбәнлеккә, Түбәнауыл, шулый, шулыйыраҡ килеп щыҡҡан, тип әйтәләр инде, без шуны ғына беләбез.

Чалково (Баҡса) ауылында Балтаева Әнисә
Камил ҡыҙынан (1965 йылға) яҙып алынды

Яңы Чад (Төңгөк Чат) ауылы

Илькаева Сәриә Суфый ҡыҙы, 1960 йылғы

Мин – Сәриә Суфый ҡызы, шушы ауылда туғаным, мең дә туғыз йөз алтмышынщы йылның егерме бишенше октяберендә. Шушы ауылда кийәүгә щыҡтым инде, ике уланнар, ҡыз, малай. Ҡызның икәү уланнары бар, берсе – малай, берсе – ҡыз, уҡыйлар икесе дә.

Малай әле өйләнмәгән, малайға утыз өщ йәш була инде бер аздан, ноябрдә. Үзебез беләйәшей. Маллар ҡарыйбыз, ҡортлар ҡарап, шулый йәшәп ятабыз инде ауылда. Ауыл зур түгел, кешеләр дә күп түгел инде. Булғаны аз ғына инде. Жәйдә күбәйәләр, ҡайталар, жәй тормаға ғына. Аннан тағы китәләр, көзгөдә. Жәй тиз генә үтеп китә инде, бәрәңгеләр ҡарап.Үзебезнең күл дә бар кещкенә генә, балыҡҡа йөрейләр.

– Ниндәй милли йолалар бар ауылда?

– Сабантуйлар житкәндә, сөрән суғыулар була инде анда, Төнгүктән киләләр дә, сельсовет, күрше ауылдан, сөрән суғып нитәләр. Элек клублар бар ие, Яңы йыллар үткәрәбез ий, хәзер клубны бөтөрделәр. Клуб та юҡ, магазин да юҡ – бер нимә дә юҡ. Мәктәп тә юҡ, уҡыущы да берәү генә, Эщликбашта. Сарашҡа йөрөтөп уҡыталар аны. Элек Төнгүктә уҡымаға тейеш ий. Шул бер генә уҡыущы өщ ауылға, силсәүиттән бүтән юҡ. Магазин булмағащ, ауыр инде, Бардадан барып алабыз азыҡларны.

– Ҡыҙығыҙ ҡайҙа тора, ҡайҙа эшләй.

– Ҡыз Әржәндә тора, Беренще Әржән дә, әле килде ие, нейгә китте, яфраҡ алмаға, йүкә щәщкәләре жыям тиеп, иптәш ҡызын апкилгән дә. Уланнарын ҡуя да, эштә үзе, ял щағында ғына килеп китә. Үзе элек военкоматта эшләде ие, хәзер магазинда инде эшлей, мал-фәлән ҡарамыйлар.

– Һеҙҙә ауылда ниндәй легендалар бар, ер-һыу атамаларының килеп сығышына бәйле барҙыр, моғайын?

– Андый нейләр юктыр бездә. Әле сабантуй үткәрдек ауылда, ауылдашлар жыйылдылар инде шунда, бик утырдыҡ жырлашып, элеккеләрне искә алып, үткәннәрне. Күп килделәр. Шунда, ике тау арада, ике зыярат арада үткәрделәр. Инде өщөнщө йыл йыл да үткәреп баралар. Безгә килә ие Гөлназ Шакирзянова, Гөлназ быйыл булмады, Турцияға китеп барды. Сез аны беләсездер? Барданыҡы у, инвалидлар нейендә эшләде ий.

– Ауылда ниндәй таҡмаҡтар, йырҙар йырлайҙар?

– Таҡмаҡлар нимә, бар инде ул, ниндей таҡмаҡ әйтмәгә кәрәк икән, белмейм. Без ауылда өщәү идек, тип тә жырлап жыя ие Фәнис авый, ай алмағащлары, сайрый сандуғащлары, тип, жырлап-нитеп элекке сабантуй уаҡытта нейгә китәбез ий, Озон яланға, мынан туры ғына, шулый жырлап йөрөгән булалар ий.

– Лаҡап һүҙҙәр барҙыр, бәлки?

– Кешенең үзенең ләҡәбеме? Әйтәләр улый да ҡызыҡ сүзләр. Әнә Радмирларны ҡарғалар, тип әйтәләр, Наил авыйларны сайысҡан, тип әйтәләр шулый.

– Ул ҡушаматтар нимәгә бәйле икән?

– Анысын әйтәлмейем, безнекеләрне, минеке бабайныҡыларны бүре зат тип әйтәләр, бүреләр, тип. Айыу тигәннәре дә бар ие инде, алар хәзер Ҡазанда торалар.

Көйөк тауға барабыз инде, шунда яфраҡлар алабыз, жиләкләр жыябыз, щеркиләр, яҡын ғына, йыраҡ түгел. Шишмәләр бар, Хәсийә шишмә, күргәнсездер килгәндә. Аны Хәсийә әби шоҡоп шығарғандыр. Анан бездә Радик исемле абый ие, шу Радмирның энекәйе, шулый күләде инде, түбәләр белән, түбә ағащларға-нейләргә ҡуйып нейләр ҡуйып, урындыҡ-өстәлләр ясап. Быйыл без аны жирләдек, суғышҡа барды да шунда, исән ҡайтты ие, ҡайтҡащ, операцияға тип әйттеләр дә, Перимдә үлде. Кеше күп булды. Илле жите генә йәш ие. Украинаға барды, икенще тапҡыр барғанында, үлмәде дә, ней, башына опухоль булған да, ҡайтҡащ үлде. Операция ясағанщы, үлеп киткән, щыдамаған.

– Бала саҡта ниндәй уйындар уйнап үҫтегеҙ?

– Кешкенә щаҡта йөзөк салып уйныйлар ие, шилтәр элдем шитәнгә, тип. Былый басалар да икешәрләп-нитеп, мынан берәйсе былый кереп китсен, тип.

Щилтәр элдем шитәнгә,
Жилфер-жилфер итәргә,
Без килмәдек буш китәргә,
Килдек алып китәргә.
Алын алырсыз микән,
Гөлөн алырсыз микән,
Урталарға кереп сайлап,
Ҡайсын алырсыз икән.

– Тағы ниндәй йырҙар бар һеҙҙең ауылда?

– Жырлыйлар инде, жырлар бар шундый, жырлыйбыз, жырлашып утырабыз. «Күвәләк»не жырлаған булалар ий, ауылның гимны, тиеп жырлыйлар. Күвәләк гөлләргә ҡунса, тип.

– Ни өсөн ауылдың гимны ул?

– Шуны инде, гел дә инде, ҡунаҡларда-нейләрдә, бергә жыйылған щаҡта жырлашабыз да, шу жырлашып утырабыз. Гимн тип атап ҡуйдылар аны.

– Иптәшегеҙ менән нисә йыл тораһығыҙ? Нисек таныштығыҙ?

– Әйтәлмейем, утызны үтте инде. Ҡызға уже утыз сигез йәш, ҡырҡ булып киләдер. Бабайым да бу ауылныҡы, армиядан ҡайтҡащ, ҡушылдыҡ. Аңҡы әнейе дә, этейе дә юҡ ий, үлделәр. Кәбен уҡыттыҡ инде, никах уҡыттыҡ, уланнарны үстердек. Бабайым минән йәшерәк, ул алтмыш дүртнеке ие, мин алтмышныҡы. Ҡызымның ике уланнары, бер ҡыз, бер малай. Ҡызы бишкә генә уҡый, беренче кластан башлап. Хәзер үстеләр инде алар, берсе ун өщ йәш була, малайға, егерме өщөнщө июлдә, ҡызы ун икегә китте, аралары аз ғына ий, йәш тә күпме генә ий. Ҡызның тапҡанын белмәдек тә, икесе бергә үстеләр. Кейәү суғышта булып ҡайтты инде, контракт белән, ике ҡат барды. Хәзер инде бүтән бармыйым, тип әйтә.

Мин колхозда эшләдем, суңынан ҡый мин үземнең күршедәге абыйым ҡарадым, жиде йыл, семьясы абыйның. Пенсияға шулый нитеп киттем, профессия-фәлән юҡ ие. Уҡымадым да инде, уҡымаға кәрәк ие дә соң, уҡымаға уйламадым. Бик шәп тә уҡымадым, өщкә, дүрткә, әйвәт уҡымадым да. Шушы ауылныҡы үзем, иптәш тә шушы ауылныҡы. Аңҡы апасы беле бер класта уҡыдым, у алтмышынщы йылныҡы ие, Рәфилә исемле, ал уафат булды. Шулый.

– Айырым һүҙҙәр нисек әйтелә икән һеҙҙә, барлап китәйек әле.

– Ҡалаҡ ҡалаҡ инде чайник – щәйник, бысаҡ – пыщаҡ, вилка – щәнщке, балғалаҡ – бал ҡалаҡ инде барыбер, шикәр, тоз. Печка – мищ.

– Ҡайһы бер ауылдарҙа яманды имәнещ тиҙәрме? Яман матур тигәнебез һеҙҙә имәнещ ыспайы була, шулай уҡмы һеҙҙә лә?

– Ээ, шулый әйтәләр, имәнещ шул яман тигән сүз, ыспайы тип тә әйтәләр, матур тип тә әйтәләр.

– Кольцо нисек була?

– Балдаҡ. Алҡа – ҡолаҡ сырға.

– Эш ҡоралдарынан кәрәк, балта шулай уҡмы? Тырма нисек?

– Тырмауыщ, балта. Тәрилкә, щынаяғы – щынаяҡ, анан щоҡор.

– Щоҡор – ул кәсә, шулай бит?

– Шулыйдыр, сезнеңщә кәсәдер инде, без алый сүләшмейбез.

– Щоҡор пиалушка, тимәк?

– Анысы ташалдыр була.

– Щоҡор русса нисек була икән, улайһа? Уның менән нимә эшләйһегеҙ?

– Щәй эщәбез, щынаяҡ, щоҡор, щынаяҡ астында шундый щоҡор була бездә, астындағы – щынаяҡ, өстендәге щоҡор була.

– Скамейка нисек була?

– Урындыҡ, өстәл нейсе бүкән була инде. Шкаф, ковер, ишек, тәрәзә.

– Ағастарҙың исемдәре шулай уҡтыр инде, имән, саған, ҡайын, уҫаҡ, тал...

– Ээ, уланнар мәктәптә уҡыған уаҡытта имән апҡайтып утырттылар ий, зуур үсте хәзер баҡщада.

Салғы – щалғы

Кесерткән – кещерткин

Сыйыр, сарыҡ, айыу, бүре, төлкө.

– Мунса инәһегеҙме, төшәһегеҙме?

– Мунща инәбез, тибез. Яңғыр тип тә әйтәвез, яуын тип тә әйтәвез. Кәртүк тивез, бәрәңге тиеп тә сүләшәвез, щөгөндер тивез, кишер, петрушка, укроп.

– Бал ҡорто тотҡоҡ, тип әйткәйнегеҙ, нисә йыл ҡаранығыҙ?

– Ҡортларны былай озаҡ ҡына тотҡоҡ уы, нищә йыл икәнен әйтәлмейем алый, булса, әйтер ием дә соң. Ҡортлар бездә күп кеше ҡарыйлар.

– Корттан сағылаһығызмы, куркмайһығызмы?

– Щыкмыйым да мин шунда, өүдә генә утырам, щыкмыйым. Щакалар, күп щағалар, күзләрне дә щағалар, ауырттыра, кай щакта аллергия да була.

– Һаулыкка файҙаһы һиҙеләме?

– Ээ, әйвәт була, ээ. Аллергия булмады исә, әйвәт була. Үрәнгән инде без хәзер аларға.

– Ауырмы бал корто карауы?

– Ауыр түгел, бер үрәнгәщ. Һә аның белән малай заниматься итә инде.

– Балын аҙак һатаһығызмы?

– Балын сатабыз, ээ. Алалар, әйвәт алалар, клиентлар да бар, ауылда да, башка ауылда да, эшләгән жирләрендә дә нитә анда кыз, апарып, ашатып, күрсәтеп.

Яңы Чад (Төңгөк Чат) ауылында Илькаева Сәриә
Суфый кыҙынан (1960 йылғы) яҙып алынды

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы, 1962 йылғы, Көсөкбаева Миләүшә Әмир кыҙы, 1964 йылғы

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Көсөкбаев Ратмир Мирза улы, Барда районы, Бардыбаш ауылында мең туғыз йөз алтмыш икенще йыл, егерме алтынщы ноябрдә туғаным.

– Ошонда тыуҙығыҙ, ошонда үҫтегеҙме?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Юк, мында өщ айдан соң мында щыктык.

– Кайҙа укынығыҙ?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Сигез класны Казанка, мәктәптә.

– Шунан һуң бында килдегеҙ инде?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Юк, безнең сельсовет у, Казанка сельсоветы, хәзер Төнгүк.

– Бала сакта ниндәй уйындар уйнанығыҙ?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Урамда уйнадык, төрлө уйыннар инде, велосипедларда йөрөдөк, йылға буйда балык тотток, сеззенщә бәшмәк, беззенщә бәшкә, жиләк жыйдык.

– Ниндәй бәшмәктәр бар һеҙҙә?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Гөлөщ, «рыжик» тив әйтәвез, волнушкалар, белянка.

– Хайуандар ҙа барҙыр инде урман тирәһендә. Ниндәйҙәр бар?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Һә тәрәзәнән карасаң, куян, торналар бында килеп щыға. Тәрәзәгә генә карарға кирәк. Кыш көнө хайуаннар урам буйларында йөрейләр.

– Йәш сағығыҙ нисек үтте?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Йәш щакта, ун жиде йәштә мин уже Пермдә эшләдем, заводта, Свердлов заводта, моторостроительный. Сиксән өщөнщө йылда өйләнгәщ, Себергә щығып киттек, аның апасы, мике ике туған ағай. Шунда туғыз йыл тордокмо. Өщ кыззар алып кайттык. Кеше машиналар алып кайтты, ә мин өщнө кызларны алып кайттым шунан. Өщ кызлар, алты бөртөк онoклар – өщкә өщ.

– Бер-берегеҙ менән нисек таныштығыҙ?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Без туғаннар булғащ, абый, ағай безгә килде.

Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙы: Миңке ике туған апаны алды аңҡы ике туған абыйы, ҡода-ҡодащалар. Бергә уйнап үстек, аннары алам тип төштө үзенә, ошатып йөрөдө.

– Нисә йыл бергә йәшәйһегеҙ?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Ҡырҡ булды, ҡырҡ беренще йылға китте январдә.

– Татыу, матур йәшәүҙең сере нимәлә? Йәштәргә ниндәй кәңәштәр бирер инегеҙ үҙегеҙҙең тормош тәжрибәгеҙҙән сығып?

Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙы: Беребез ҡыщҡырғанда, беребез тынып торорға кәрәк. Көн дә ҡыщҡырсаң, булмый улай йәшәп.

– Бал ҡортон ҡарау менән шөғөлләнәһегеҙ, шулай бит? Нисә йәштә башланығыҙ был эште?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Бик кещкенә щаҡта ие әле у. Наказание у щаҡта. Ун йәштә уже, эштә булғащ әтей-әнейләр, корт айыра башланым.

– Балды һатаһығыҙмы? Файҙаһы бармы?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Балды реализовать итеүе ауыр. Кеше күп мында. Хәзер ауылда бер унлап кеше ҡарый. Ун биш кеше булсаҡ. Ун алты кеше торабыз. Почти унлап кеше. Еще мында килеп торалар ул. Как дача кеүек.

Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙы: Ҡызлар Казанкада укыды. Биш километрға йөрөп укыдылар. Өщ класс ҡына мына мендә ауылда.

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Хәзер иң йәше малай Айрат. Аңа уже ҡырҡ туғыз йәшлек. Олоғайып бөттөк инде. Бабайлар. Ике ҡызлар Пермдә, берсе районда.

– Башкортостанда булғанығыҙ бармы? Оҡшанымы? Нимәһе менән?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Өфөлә булдыҡ аквапаркта, Сибайда булдыҡ. Чисталығы, матурлығы.

– Башкортостанға күсергә теләгегеҙ булманымы?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Бар ие дә соң, но ҡартайып киттек. Башта аңламыйбыз ий, әле ҡыз шунда уҡымаға барғащ, уй тыңлыйым, йоҡ, как будто иностранкалар кебек анда, бармыйым, тип. Былый аңлап була икән. Хотя мин йәш щаҡта Пермдә эшләгәндә, Иске Собханғолдан Бөрйәннән Илдар бар ие иптәш. Аның белән сөйләшәбез ие. Хәзер иптәш Сибайда тора.

Тауыҡ – щибеш. Әтәс – әтәщ. Быҙау – бозау. Ҡазны ҡаз тивез. Индюк – күркә. Үрҙәк – үрдәк.

– Емеш-еләк атамаларын ишеткәйнек, өмөжө, этборон, карағат...

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Шулай уҡ барыбер, ээ.

– Миләш. Баланмы, паланмы?

Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙы: Балан, б белән.

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Палан тип тә әйтәләр, ээ. Урман еләге – шартлама. Муйыл – шоморот.

– Үләндәр, ҡуҙғалаҡ?

Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙы: Ҡузғалаҡ тивез. Ҡымыз.

– Йорт-кура атамалары? Кәртә, һарай, баҙ?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Шулай уҡ.

Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙы: Кәртә дә тивез, щитән дә тивез. Хотя кәртәсе ятҡаны була, щитән – басып торғаны.

– Ишек келәһе нисек? Ишекте бикләй торған?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Бикләмещ.

– Иҙән, түшәмме, түбәме? Ихата, ишек алды?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Идән шулай уҡ, түшәмне потолок тивез. Ишек алды шулай уҡ.

– Скатерть нисек? Ашъяулыҡ?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Өстәл япҡыщ түгелме ни?

– Байрамдар уңайынан яҡындарға ниндәй теләктәр теләйһегеҙ?

Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙы: Тазалыҡ, донъялар тыныщ булсын.

– Ниндәй байрамдарҙы яратаһығыҙ?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Яңы йыл, сабантуй, туған көннәр.

– Фольклор өлгөләре ҡыҙыҡһындыра беҙҙе шулай уҡ, мәҡәл-әйтемдәр, таҡмаҡтар, нимәләр әйтә алаһығыҙ? Бала саҡта ниндәй уйындар уйнай инегеҙ?

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы: Лапта уйныйбыз ий.

Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙы: Ал кирәк, гөл кирәк.

– Беҙҙә ул «Аҡ тирәк, күк тирәк». Тағы ниндәй? Һәпәләк, йәшенмәк?

Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙы: Ҡащымыш уйыны.

– Күҙ бәйләп баҫтырыуымы ул? Әллә ябай баҫтырышмы?

Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙы: Ансы бастырыштыр у. Күз бәйләбе белмейм дә нищек икәнен.

– Йәшенмәк нисек?

Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙы: Прятки.

– Һеҙҙә ат тоталармы, ҡымыҙ эшләйҙәрме?

Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙы: Юҡ, ҡымыз эщеп тә ҡараганыбыз жуҡ әле.

– Һеҙҙең йорттарҙа тәҙрәләр бейек, шулай бит? Фундаменты ҙурмы?

Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙы: Идән ас бар бездә.

Көсөкбаев Ратмир Мирза улы:

Картуф – кәртүк. Кәртүкте утыйбыз.

Ҡолон – көлөки.

Йәймә – жәйгещ.

Ҡоймаҡ – ащы ҡоймаҡ, щөщө ҡоймаҡ.

Ут ҡабызыу, ут сүндереү.

Шаршау – пәрдә, щелтәр, щаршау.

Болғауыс – тәртешкә.

Толкушка – туҡуущ.

Яңы Чад (Төңгөк Чат) ауылында Көсөкбаев Ратмир Мирза улы (1962 йылғы) һәм Көсөкбаева Миләүшә Әмир ҡыҙынан (1964 йылғы) яҙып алынды

Экспедиция материалдарын анализлау һөҙөмтәһендә әҙерләп донъя күргән һәм баҫмаға бирелгән мәҡәләләр

Мәҡәләләр исемлеге

1. Абдуллина Г.Р., Абдуллина Л.Б. Лингвистические особенности живого разговорного языка жителей Бардымского района Пермского края (некоторые фонетические и грамматические отличия от литературного языка) // Oriental Studies, Т. 16. № 4. С. 957– 970. (год публикации - 2023) https://doi.org/10.22162/2619-0990-2023-68-4-957-970

2. Алимбаева Г.Г., Абдуллина Г.Р., Султанова З.А. Фонетические особенности гайнинского говора северо-западного диалекта башкирского языка (на материале Бардымского округа Пермского края) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2023. Т. 16. № 10. С. 3471-3477. https://doi.org/10.30853/phil20230534

3. Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Султанова З.А. Ғәйнә башҡорттарының тел үҙенсәлектәре (2023 йылғы экспедиция материалдары нигеҙендә) = Языковые особенности гайнинских башкир (на материалах экспедиции 2023 года) // Проблемы востоковедения. 2023. № 4 (102). С. 43-50. https://doi.org/10.24412/2223-0564-2023-4-43-50

4. Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Султанова З.А. Современное бытование фольклора гайнинских башкир Бардымского района Пермского края (в сравнении с материалами предыдущих экспедиций) // Новые исследования Тувы. 2024. № 3. (В печати).

5. Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Султанова З.А. Особенности языка и фольклора гайнинских башкир Бардымского района Пермского края // Oriental Studies. 2024. № 21(5). (В печати).

6. Абдуллина ГР., Әлимбаева Г.Ғ., Солтанова З.А. Ғәйнә башҡорттарының фольклоры (Пермь крайының Барҙа районына 2023 йылғы экспедиция материалдары буйынса) = Фольклор гайнинских башкир (на основе материалов экспедиции 2023 года в Бардымский район Пермского края) // Проблемы востоковедения. 2024. № 3. (В печати)

7. Абдуллина Г.Р.Язык гайнинских башкир: актуальное состояние // Хәҙерге төрки филологияһының көнүҙәк мәсьәләләре. Күренекле башҡорт ғалимдары Ғ.Ғ. Сәйетбатталов һәм Н.Х. Ишбулатовтың тыуыуына 95 йыл тулыуға арналған II халыҡ-ара фәнни ғәмәли конференцияның материалдар йыйынтығы. Өфө: 2023. 17-21-се биттәр.

8. Абдуллина Г.Р., Әлимбаева Г.Ғ., Солтанова З.А. Пермь өлкәһе Барҙа районына диалектологик экспедиция һөҙөмтәләре // Хәҙерге төрки филологияһының көнүҙәк мәсьәләләре. Күренекле башҡорт ғалимдары Ғ.Ғ. Сәйетбатталов һәм Н.Х. Ишбулатовтың тыуыуына 95 йыл тулыуға арналған II халыҡ-ара фәнни ғәмәли конференцияның материалдар йыйынтығы. Өфө: 2023. 22-29-сы биттәр.

9. Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Аблаева Я.А. Особенности бытовых обрядов гайнинских башкир Бардымского района Пермского края (по материалам экспедиции 2023 года) // Рәсәй Федерацияһы субъекттарының полилингваль белем биреү арауығында башҡорт теле: Филология фәндәре докторы, профессор, БАССР мәктәптәренең атҡаҙанған уҡытыусыһы Мөхтәр Хөснөлхаҡ улы Әхтәмовтың тыуыуына 95 йыл тулыуға арналған IX халыҡ-ара фәнни-методик конференцияның материалдар йыйынтығы / Яуаплы мөхәррире Г.Р. Абдуллина. – Өфө: Өфө университеты, 2024. – С. 7–10.

10. Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Гильманова Л.Р. Легенды, бытующие в среде гайнинских башкир (по материалам экспедиции в Бардымский район Пермского края летом 2023 года) // Рәсәй Федерацияһы субъекттарының полилингваль белем биреү арауығында башҡорт теле: Филология фәндәре докторы, профессор, БАССР мәктәптәренең атҡаҙанған уҡытыусыһы Мөхтәр Хөснөлхаҡ улы Әхтәмовтың тыуыуына 95 йыл тулыуға арналған IX халыҡ-ара фәнни-методик конференцияның материалдар йыйынтығы / Яуаплы мөхәррире Г.Р. Абдуллина. – Өфө: Өфө университеты, 2024. – С. 10–13.

УДК / UDC 811.512.141
DOI: 10.22162/2619-0990-2023-68-4-957-970

Абдуллина Г.Р., Абдуллина Л.Б. Лингвистические особенности живого разговорного языка жителей Бардымского района Пермского края (некоторые фонетические и грамматические отличия от литературного языка) // Oriental Studies

Гульфира Рифовна Абдуллина[1], *Лилия Баиковна Абдуллина*[2]

[1] Уфимский университет науки и технологий (д. 32, ул. Заки Валиди, 450076 Уфа, Российская Федерация)

доктор филологических наук, профессор, декан

0000-0002-3597-007X. E-mail: abguri[at]yandex.ru

[2] Уфимский университет науки и технологий (д. 32, ул. Заки Валиди, 450076 Уфа, Российская Федерация)

кандидат филологических наук, доцент

0000-0002-7131-7019. E-mail: abdullina_lb[at]mail.ru

© КалмНЦ РАН, 2023

© Абдуллина Г. Р., Абдуллина Л. Б., 2023

Аннотация. *Введение.* Северо-западный диалект башкирского языка представляет собой на- родно-разговорный язык башкир, проживающих на северо-западе Башкортостана, а также – в южной части Пермского края в бассейне реки Тулвы и ее левого притока реки Барды. Что касается пермских башкир, то они компактно расселены в Бардымском, Пермском, Осинском, Куединском, Чернушинском и ряде других районов. В сельской местности Пермского края до настоящего времени сохранился гайнинский говор северо-западного диалекта башкирско- го языка (говор представителей башкирского рода *гайна* (башк. *ғәйнә*)). *Цель.* Данная статья посвящена исследованию некоторых лингвистических особенностей живого разговорного языка жителей Бардымского района Пермского края. Исследование гайнинского говора имеет историческую значимость, и его до настоящего времени нельзя считать полностью изученной. Проблема изучения данного говора являлась объектом неоднократных научных дискуссий и продолжает оставаться одной из наиболее спорных проблем, представляя интерес для исследователей. В научном мире до сих пор не было однозначного мнения в определении национальных особенностей языка жителей данной зоны. *Материалы и методы.* Исследование материала с позиций межкультурной коммуникации в эпоху растущего интереса к иным культурам поможет осознать самобытность равноправного диалогического взаимодействия представителей различных лингвокультур, позволяющего познать иную культурную реальность в сравнении с собственной. В работе применялись следующие методы: аналитический и структурно-типологический. Использовались приемы лингвистического наблюдения, экспедиционного сбора и систематизации. *Результаты.* Формированию своеобразного и уникального говора гайнинских башкир способстовало их длительное нахождение на относительном удалении от соплеменников в связи с территориальным расположением региона в отрыве от основной массы башкирского населения. Гайнинский говор жителей Бардымского района богат фонетическими и грамматическими особенностями, характерными для северо-западного

диалекта башкирского языка, в том числе смежных говоров. Вместе с тем выяснилось, что есть фактические материалы, свойственные лишь для данного района.

Ключевые слова: башкирский язык, северо-западный диалект, говор, гайнинский говор, разговорный язык, Бардымский район, Пермский край

Благодарность. Исследование выполнено при финансовой поддержке РНФ в рамках проекта «Язык и фольклор гайнинских башкир (экспедиция в Бардымский район Пермского края») (№ 23-28-01247, https://rscf.ru/project/23-28-01247/).

Для цитирования: Абдуллина Г. Р., Абдуллина Л. Б. Лингвистические особенности живого разговорного языка жителей Бардымского района Пермского края (некоторые фонетические и грамматические отличия от литературного языка) // Oriental Studies. 2023. Т. 16. № 4. С. 957– 970. DOI: 10.22162/2619-0990-2023-68-4-957-970

Linguistic Features of Bashkir Spoken by Natives of Bardymsky District (Perm Krai, Russia): Some Phonetic and Grammatical Differences from the Standard Language

Gulfira R. Abdullina[1], *Liliya B. Abdullina*[2]

[1] Ufa University of Science and Technology (32, Zaki Validi St., 450076 Ufa, Russian Federation) Dr. Sc. (Philology), Professor, Faculty Dean

0000-0002-3597-007X. E-mail: abguri[at]yandex.ru

[2] Ufa University of Science and Technology (32, Zaki Validi St., 450076 Ufa, Russian Federation) Cand. Sc. (Philology), Associate Professor

0000-0002-7131-7019. E-mail: abdullina_lb[at]mail.ru

© KalmSC RAS, 2023

© Abdullina G. R., Abdullina L. B., 2023

Abstract. *Introduction.* Northwestern Bashkir is a vernacular language spoken by Bashkirs inhabiting the northwestern parts of Bashkortostan and – the southern parts of Perm Krai in the valleys of the Tulva and the Barda (latter's left tributary). As for Perm Bashkirs, they form communities in Bardymsky, Permsky, Osinsky, Kuyedinsky, Chernushinsky and a number of other districts. The rural inhabitants still speak the Gaina dialect (a dialect of the Bashkir clan *Gaina*, Bash. *ғәynә*) of northwestern Bashkir. *Goals*. The article examines some ethnolinguistic features of the living colloquial language spoken by inhabitants of Bardymsky District (Perm Krai, Russia). The study of the Gaina dialect is of historical significance, and the latter cannot be considered fully articulated to date. The former has been subject to repeated scientific discussions and is still a most controversial scientific issue that is of utmost interest to researchers. There is no unequivocal opinion in scientific discourse as to ethnic characteristics of the language spoken by the inhabitants of the delineated area. *Materials and methods*. Our insight into the material from the perspective of cross-cultural communication in the era of growing interest towards other cultures may prove instrumental in learning the originality of equal dialogic interaction between representatives of different linguocultures, which makes it possible to cognize a different cultural reality in comparison with one's own. The work employs the analytical and structural-typological methods, techniques of linguistic observation, expeditionary collection and systematization. *Results*. The shaping of a peculiar and unique dialect of Gaina Bashkirs was facilitated by that the latter had been

geographically somewhat separated from the bulk of their fellow tribesmen. The Gaina dialect spoken in Bardymsky District is rich in phonetic and grammatical features characteristic of northwestern Bashkir, including related dialects (and subdialects). At the same time, the paper's insight into the available material reveals some certain features inherent to the region only.

Keywords: Bashkir language, northwestern dialect, Gaina dialect, colloquial, Bardymsky District; Perm Krai

Acknowledgements. The reported study was funded by Russian Science Foundation, grant no. 23- 28-01247 'Language and Folklore of Gaina Bashkirs (Expedition to Bardymsky District of Perm Krai, Russia)' (https://rscf.ru/project/23-28-01247/).

For citation: Abdullina G. R., Abdullina L. B. Linguistic Features of Bashkir Spoken by Natives of Bardymsky District (Perm Krai, Russia): Some Phonetic and Grammatical Differences from the Standard Language. *Oriental Studies*. 2023; 16(4): 957–970. (In Russ.). DOI: 10.22162/2619-0990- 2023-68-4-957-970

1. Введение

Выбранный для исследования регион отличается многонациональным составом населения. Важность изучения диалектной картины мира конкретного региона определяется и тем, что эти языковые факты содержат ценные сведения об истории, традициях, обрядах, материальном укладе жизни и духовном мире гайнинских башкир.

«Известно, что пермские (бардымские) башкиры – потомки башкир крупного и древнего племени Гайна. По их преданиям, гайнинцы, выходцы из булгар, в конце XII века „поселились в Уральских горах… по всем местам“» [Мурзабулатов 2010: 65].

В прошлом они занимали обширную территорию в междуречье Камы, Сыл- вы, Быстрого Таныпа. Тулва была их внутренней рекой, отчего иногда их называют «тулвинскими башкирами» [Мурзабулатов 2010: 65].

С конца XVI в. гайнинцы вместе с уран- скими, енейскими и гарейскими башкира- ми начали продавать, сдавать в аренду свои вотчинные земли переселенцам из Среднего Поволжья: мишарам, казанским татарам, тептярам-бобылям, русским крестьянам. Вскоре случилось то, чего не ожидали гайнинцы: бывших хозяев стали сгонять со своих вотчинных земель. Вытеснение башкир с особым размахом производилось при подавлении башкирских восстаний XVII–XVIII вв. и строительстве горных заводов [Мурзабулатов 2010: 66].

«Многовековые контакты с мишарами, татарами, тептярами, перекрестные браки, общность языков, верований и, наконец, единая природная среда обитания и пребывание в одной административной единице (Осинская дорога, Осинская волость) привели к тому, что часть гайнинских башкир стала идентифицировать себя с татарской диаспорой, обитающей по реке Тулве и в Сылвенско-Иренском поречье» [Нуретдинов 2016].

Действительно, проблема родного языка данного региона была вызвана сложным этносоциальным составом населения. Длительное время коренные башкиры северо-западных районов Башкортостана, а также южной части Пермского края в бассейне реки Тулвы и ее левого притока реки Барды жили в тесном контакте с татарами, чувашами, а также с финно-угорскими народами. В результате тесного взаимодействия, сотрудничества и общения указанных народов Среднего Поволжья с башкирами на северо-западе Башкирии формируется самостоятельный башкирский диалектный народно-разговорный язык со своими региональными особенностями, вобравший в себя некоторые особенности языков

татар, мишарей и финно-угорских народов, который впервые квалифицируется Т.Г. Баишевым как северо-западный диалект башкирского языка [Баишев 2016: 9].

Сам северо-западный диалект различается по нескольким говорам. Так, известный башкирский диалектолог С. Ф. Миржанова на основе родоплеменного принципа выделяет следующие 4 говора: караидельский, таныпский, нижнебельско-ыкский, гайнинский [Миржанова 2006: 206–287], а диалектолог Р. З. Шакуров – 5 говоров: караидельский, среднеуральский, таныпский, гайнинский и нижнебельский (нижнебельско-ыкский) [Шакуров 2012: 206–287].

Местный говор жителей Бардымского района Пермского края относится по своимпризнакам к гайнинскому говору. Данный говор является самой северной областью территориального расселения башкирских этнических групп, распространен не только среди башкир Альшеевского, Аскинского, Миякинского, Татышлинского районов Республики Башкортостан, но и на территории Бардымского, Куединского, Осинского, Пермского и Чернушинского районов нынешнего Пермского края [СБГ, III 1987: 8].

Согласно мнению этнографов, эта огромная территория традиционно является местом проживания представителей башкирской этногруппы *гайна* (башк. *гәйнә*) [Янгузин 1998: 17].

Проблема изучения гайнинского говора Пермского края являлась объектом неоднократных научных дискуссий и продолжает оставаться одной из наиболее спорных проблем, представляя интерес для исследователей-языковедов, этнографов, историков, так как сами жители этого региона, считающие себя коренными башкирами, по-разному определяют свой язык. Так, «старшее поколение не признавало свой язык ни башкирским, ни татарским, а своеобразным (*үзебезнеңчә тел* ‘свойский язык’, *тик урындағы сөйләш(е)ү телде ни татарса, ни башҡортса итте* ‘местный говор не относится ни к татарскому, ни к башкирскому’), т. е. сугубо диалектным, что наиболее верно отражает языковую действительность [Миржанова 2006: 3].

Одни исследователи рассматривают разговорный язык жителей данного региона как «гайнинский говор северо-западного диалекта башкирского языка, на котором разговаривают пермские башкиры» [Миржанова 2006: 210–288], другие относят его к пермскому говору среднего диалекта та- тарского языка, к бардымскому подговору [Махмудов 2016; Рамазанова 1996: 36–38].

Тем не менее следует отметить, что самые первые научные сведения о данном говоре были описаны в работе А. Г. Бессонова, где русский языковед выделяет ряд некоторых фонетических и лексических особенностей говора, отмечает черты, сбли- жающие его с речью башкир Оренбургской губернии [Бессонов 1881: 233–234].

С 1928 г. в Башкирской АССР начинаются диалектологические экспедиции, сначала под руководством Н. К. Дмитриева в Тамъян-Катайский кантон. Такие диалектологические выезды организовывались лингвистами вплоть до середины XX в. с целью изучения территориальных вариантов башкирского языка в пределах Башкир- ской АССР, Оренбургской, Челябинской, Свердловской, Курганской, Самарской и Пермской областей. Результаты этих экспедиций нашли отражение в различных словарях и учебных пособиях. Необходимо отметить то, что уже к началу 40-х гг. XX в. в науке сложилось достаточно полное и близкое к современному представление о трех диалектах башкирского языка в территориальных вариантах башкирского языка (южный, северо-восточный и северо-западный) [БДС 1959: 3–4].

Необходимо отметить, что в 1936 г. специальная экспедиция Областного комитета нового алфавита при Облисполкоме побывала в Бардымском районе «с целью изучения местных особенностей в реализации родного языка и внедрения нового алфавита среди татарского населения района, в связи с подготовкой материалов в лингви- стической конференции, созываемой в октябре 1936 года в Казани» [Реализация 2021]. Комиссия экспедиции пришла к выводу, что «коренное население Бардымского рай- она состоит преимущественно из башкир северо-западной группы… Татарский язык, внедрившийся на практике, более доступен массе коренного башкирского населения района, чем современный башкирский ли-тературный язык, основанный на отдельных диалектах… Язык современных башкир Бардымского района представляет собой так называемый тептярский диалект…» [Ре- ализация 2021].

В 1963 г. состоялась комплексная экспедиция башкирских ученых к гайнинским (пермским) башкирам, которая была организована Институтом истории, языка и литературы Башкирского филиала Академии наук СССР под руководством А.Н. Киреева. Участниками экспедиции стали С.А. Галин, Ф.А. Надршина, А. Вахитов и Н.Д. Шункаров [Хакимьянова, Юлдыбаева 2018: 156].

2. Материалы и методы

Материалом исследования послужили изданные на башкирском, русском и та- тарском языках: 1) экспедиционные материалы по исследованию народно-разговорного говора жителей Бардымского района Пермского края; 2) научные труды по ди- алектологии, в частности по гайнинскому говору северо-западного диалекта башкир- ского языка; 3) диалектологические словари и т. д.

В соответствии с целью и поставленными задачами в данной работе использова- лись следующие методы: аналитический – для анализа научной и научно-методической литературы по теме исследования и структурно-типологический – для научного описания исследования, который включает в себя наблюдение, экспедиционный сбор, обобщение, научную интерпретацию языковых фактов диалектного происхождения.

В ходе исследования в качестве теоретико-методологической основы использо вались труды следующих исследователей: Т.Г. Баишева [Баишев 1955], Н.Х. Ишбулатова [Ишбулатов 2000], Н.Х. Максютовой [Максютова 1996], С.Ф. Миржановой [Миржанова 2006], М.В. Мурзабулатова [Мурзабулатов 2010], С. Нуретдинова [Ну- ретдинов 2016], Д.Б. Рамазановой [Рамазанова 1996], В.Ю. Хотинец [Хотинец 1999], Р.З. Шакурова [Шакуров 2012] и др.

3. Описание географии экспедиции в Бардымский район Пермского края

В рамках реализации проекта «Язык и фольклор гайнинских башкир» (грант РНФ № 23-28-01247) представителями Уфимского университета науки и технологий организовываются экспедиционные выезды в населенные пункты Бардымского района Пермского края по сбору языковых и фольклорных материалов, образцов устного народного творчества. Языковому и фольклорному анализу подвергаются материалы, собираемые в 32 населенных пунктах: 1) Акбаш (*Әмзебаш*); 2) Аклуши (*Аҡлыш*); 3) Батырбай (Батырбай); 4) Барда (*Ҡажмаҡты*); 5) Бардабаш (Бардабаш); 6) Березники (*Каин аул*); 7) Бичурино (*Озон ялан*); 8) Брюзли (*Бөрөжлө*); 9) Верхний Ашап (Верхний Ашап); 10) Верх-Шлык (*Эшлекбаш*); 11) Елпачиха (*Удик*); 12) Ишимово (*Түбәнауыл*); 13) Искирь (*Искер*); 14)

Конюково (*Әрәмауыл*); 15) Краснояр Первый (*Арзянаул*); 16) Краснояр Второй (Краснояр Второй); 17) Кудаш (Кудаш); 18) Куземьярово (*Байаул*); 19) Мостовая (*Сүзде / Чүжде*); 20) Нижняя Искильда (*Түбән Искилде*); 21) Новый Чад (*Төңгөк чат*), 22) Старый Ашап (*Иске Ашап*); 23) Старый Чад (*Ҡажмаҡты Чат / Верхний Казмакты*), 24) Султанай (*Солтанай*); 25) Сюзянь (*Сөжән*); 26) Тюндюк (*Төңгөк*); 27) Уймуж (Уймуж); 28) Усть-Тунтор (*Тауауыл*), 29) Учкул (Учкул); 30) Федорки (*Өчмөчтө*); 31) Чалково (*Бакчауыл*), 32) Юкшур (*Йөкшөр*).

Местный говор жителей Бардымского района Пермского края в целом относится по своим признакам к гайнинскому говору северо-западного диалекта башкирского языка. По справедливому замечанию профессора В.Ю. Хотинец, «гайнинские башкиры владеют собственным уникальным языком, схожим по диалекту с татарским, а по словарному составу – и с башкирским языками» [Хотинец 1999: 15].

Необходимо отметить, что местные жители этого региона через века с достоин- ством пронесли свою самобытную культуру, свой уникальный язык. Действительно, язык пермских башкир необычайно своеобразен, он отличается от диалектов башкирского и татарского языков сохранением древних языковых черт. Это явление в первую очередь отчетливо проявляется в области грамматики и фонетики.

Далее более детально рассмотрим фонетические особенности живого разговор- ного языка жителей Бардымского района с опорой на материалы, собранные во время экспедиции в 2023 г. сотрудниками Уфимского университета науки и технологий [ПМА 2023].

4. Диалектные различия гласных

Из диалектных признаков, наблюдаемых в системе гласных, видно нарушение закона сингармонизма литературного языка. Губная гармония по литературному звуку *ө* сохраняется в начальном слоге слова, а во втором слоге пропадает, гармония сохраняется по мягкости:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
бөйек	*бөйөк*	‘великий’
бөтен	*бөтөн*	‘целый’
Дүртөйле	*Дүртөйлө*	‘Дюртюли – название города и района в Республике Башкортостан’
йөрей	*йөрөй*	‘ходит’
бөгенге	*бөгөнгө*	‘сегодняшний’
бөтте	*бөттө*	‘закончился’
бөтерер	*бөтөрөр*	‘закончит’
йөрөйем	*йөрөйөм*	‘хожу’
көне	*көнө*	‘день’
көтеп	*көтөп*	‘ожидая’
сөлекле	*һөлөклө*	‘с пиявками’
өсте	*өҫтө*	‘(его/ее) поверхность’
төштем	*төштөм*	‘спустился’
шөкер	*(Аллаға) шөкөр*	‘слава (Богу)’
сөрентө	*һөрөнтө (ер)*	‘вспаханная (земля)’

Имеются случаи нарушения гармонии гласных заднего ряда: диал. *йәрдәм* – лит. башк. *ярҙам*, диал. *китапхәнә* – лит. башк. *китапхана.* В говоре встречаются наруше- ния губной гармонии по звуку [о]: диал. *онотыл* – лит. башк. *онотол*.

Иногда наблюдаемая в слове гармония заднего ряда в говоре переходит на гармонию переднего ряда: диал. *бәйрәм* – лит. башк. *байрам*, диал. *әйрән* – лит. башк. *ай- ран*. В отдельных случаях наблюдается опущение гласного звука в последнем слоге: диал. *тергезү* – лит. башк. *тергеҙеү*. Это же явление можно наблюдать в середине слова: диал. *укуч/щ/ылар* – лит. башк. *уҡыусылар*.

В литературном языке в словах, где нарушен закон сингармонизма, в говоре наблюдается гармония переднего ряда гласных: диал. *шиғерләр* – лит. башк. *шиғырҙар*. Губная гармония башкирского литературного языка нарушается при добавлении окончаний: диал. *өстен* – лит. башк. *өҫтөн*, диал. *өске* – лит. башк. *өҫкө*, диал. *сөте* – лит. башк. *һөтө,* диал. *озын* – лит. башк. *оҙон*.

С.Ф. Миржанова отмечает в качестве одной из важных диалектных особенностей гайнинского говора сужение широких гласных в басовом закрытом слоге, т. е. использование в слове звуков [ы], [е], [и] вместо [а], [ә]: диал. *алый* – лит. башк. *алай*, диал. *шулый* – лит. башк. *шулай*, диал. *береү* – лит. башк. *бераү*, диал. *икеү* – лит. башк. *икәү*, диал. *жейеү* – лит. башк. *йәйәү* [Миржанова 2006: 4].

В области гласных звуков можно выделить следующие диалектные признаки.

у – а. В начале слова вместо литературного звука [у] в говоре используется звук [а]: диал. *анта* – лит. башк. *унда*, диал. *аннан* – лит. башк. *унан*, диал. *алар* – лит. башк. *улар,* диал. *аны* – лит. башк. *уны.*

ө – ү. В первом слоге литературная фонема [ө] в говоре передается звуком [ү]: диал. *сүлә* – лит. башк. *һөйлә.*

у, ү – о, ө. вместо менее огубленных кратких [о], [ө] в отдельных словах употребляются сильные губные [у], [ү]: диал. *сура* – лит. башк. *һора*, диал. *йумуш* – лит. башк. *йомош*, диал. *йумарт* – лит. башк. *йомарт*, диал. *мүгеш* – лит. башк. *мөйөш*, диал. *ҡурбан* – лит. башк. *ҡорбан*, диал. *бүжәк* – лит. башк. *бөжәк*, диал. *күпшә* – лит. башк. *көпшә*, диал. *бүген* – лит. башк. *бөгөн*, диал. *сүлек* – лит. башк. *һөлөк.*

э – е, и. Башкирский диалектолог Р. З. Шакуров отмечает, что в гайнинском говоре в некоторых словах вместо узких гласных [э], [и] следует гласный переднего ряда [ә]: диал. *әнәй* – лит. башк. *инәй*, диал. *дәгәнәк* – лит. башк. *дегәнәк*, диал. *тәңкәгә тейеү* – лит. башк. *теңкәгә тейеү*. В ударных слогах после узких гласных, наоборот, звук [ә] переходит на звук [э]: диал. *белен – белән* – лит. башк. *менән*, диал. *мәктеп* – лит. башк. *мәктәп*, диал. *ч/щ/ибер* – лит. башк. *сибәр* и т. д. [Шакуров 2012: 191].

В конце слова, как и в литературном башкирском языке, применяются дифтонги *ай/әй, -май/-мәй* с широкими гласными [а], [ә]: *алмай, бармай, килмәйбез, бармайбыз, әзәмгә санамайлар, атай, әтәй, түтәй, йеңгәй.*

Диалектные различия согласных

В системе согласных звуков признаки говора нашли большее отражение.

h – с. В словах, относящихся к башкирскому литературному языку, во всех позициях, где идет звук [h], в говоре используется фонема [с]. Эта фонетическая особенность является одним из главных показателей общего северо-западного диалекта:

– в начале слова:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
сары	*һары*	‘желтый’
сиксән	*һикһән*	‘восемьдесят’
сирәк	*һирәк*	‘редко’
сыйлау	*һыйлау*	‘угощать’
сөлек	*һөлөк*	‘пиявка’
сөнәр	*һөнәр*	‘ремесло’
сөт	*һөт*	‘молоко’
сәнәк	*һәнәк*	‘вилы’
буткасы	*бутҡаһы*	‘(его/ее) каша’
салкын	*һалҡын*	‘холодно’
сауытта	*һауытта*	‘в посуде’
суу	*һыу*	‘вода’
сыйырыбыз	*һыйырыбыҙ*	‘(наша) корова’
сүзенән	*һүҙенән*	‘от (его/ее) слов’
сарык	*һарыҡ*	‘овца’
сөзмә	*һөҙмә*	‘национальное молочное блюдо’
сары	*һары*	‘желтый’
суған	*һуған*	‘лук’
сүрәт	*һүрәт*	‘рисунок’

– в середине слова:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
бурсук	*бурһыҡ*	‘барсук’
кайсы	*ҡайһы*	‘который’
сиксән	*һикһән*	‘восемьдесят’
туксан	*туҡһан*	‘девяносто’
ясак	*яһаҡ*	‘дань, налог’
яса	*яһа*	‘сделай’
булсын	*булһын*	‘пусть будет’
яусын	*яуһын*	‘пусть идет (снег, дождь)’
йылғасы	*йылғаһы*	‘(его/ее) река’
күбесе	*күбеһе*	‘большинство’
бауырсак	*бауырһаҡ*	‘баурсак’

– наблюдается чередование при образовании форм слова:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
баласы	*балаһы*	‘(его/ее) ребенок’
быуасы	*быуаһы*	‘(его/ее) пруд’
өмәсе	*өмәһе*	‘(его/ее) общее дело’
шишмәсе	*шишмәһе*	‘(его/ее) родник’
булсын	*булһын*	‘пусть будет’

күрәсең	*күрәһең*	‘видимо’
өндәмәсе	*өндәмәһе*	‘(его/ее) призыв’

– в процессе образования слов также имеет место переход данных звуков:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
йәмсез	*йәмһеҙ*	‘некрасивый’
аяксыз	*аяҡһыҙ*	‘безногий’
ташсарай	*ташһарай*	‘каменный сарай’

ç – с. Звук [ç] литературного башкирского языка в местном говоре переходит на звук [с]. Данное фонетическое явление встречается во всех позициях, где употребляется звук [ç]:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
иске	*иçке*	‘старый’
исән	*иçән*	‘живой’
өстәл	*өçтәл*	‘стол’
сайыскан	*һайыçкан*	‘сорока’
тастамал	*таçтамал*	‘полотенце’
урынбасар	*урынбаçар*	‘заместитель’
тустаҡ	*туçтаҡ*	‘деревянная чаша’
нәсел	*нәçел*	‘потомство’
дусларым	*дуçтарым*	‘друзья (мои)’
кисәге	*киçәге*	‘(его/ее) часть’
өскә	*өçкә*	‘наверх’
оста	*оçта*	‘мастер’
бас	*баç*	‘наступай’
урыс	*урыç*	‘русский’
быйма пасыущы	*быйма баçыусы*	‘мастер валенок’
үс	*үç*	‘расти’
асра	*аçра (ат)*	‘развести (лошадь)’
өстәлә	*өçтәлә*	‘добавляется’
ис	*иç*	‘память’

с – ч/щ. В первую очередь бросается в глаза переход литературного звука [с] на мягкую аффрикату [ч/щ]*:*

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
балч/щ/ыҡ	*балсыҡ*	‘глина’
ч/щ/аҡыралар	*саҡыралар*	‘зовут’
өч/щ/	*өс*	‘три’
кач/щ/ып	*касып*	‘убегая’
буйынч/щ/а	*(эш) буйынса*	‘по (делу)’
куркыныч/щ/	*куркыныс*	‘страшно’
языуч/щ/ыбыз	*яҙыусыбыҙ*	‘(наш) писатель’
торғач/щ/	*торғас*	‘когда встали’

ч/щ/итенә	*ситенә*	‘на край’
ч/щ/әч/щ/кә	*сәскә*	‘цветок’
ч/щ/ыға	*сыға*	‘выходит’
ч/щ/ир	*сир*	‘болезнь’
әтәч/щ/	*әтәс*	‘петух’
ч/щ/ыктым	*сыктым*	‘вышел’
икенч/щ/е	*икенсе*	‘второй’
укыуч/щ/ылар	*укыусылар*	‘ученики’
сатыуч/щ/ы	*һатыусы*	‘продавец’
уч/щ/ак	*усак*	‘костер’
эремч/щ/ек	*эремсек*	‘творог’
ач/щ/тылар	*астылар*	‘открыли’
алмағач/щ/	*алмағас*	‘яблоня’

В процессе образования новых слов сохраняется переход звуков *щ → с:*

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
башланғыщ	*башланғыс*	‘начало`
Башкорточ/щ/тан	*Башкортостан*	‘Башкортостан`
укытуч/щ/ы	*укытыусы*	‘учитель`
көтөүч/щ/е	*көтөүсе*	‘пастух`
ч/щ/елтәрләп	*селтәрләп*	‘узорчато`
төрлөч/щ/ә	*төрлөсә*	‘по-разному`
эшләүч/щ/е	*эшләүсе*	‘делающий`
үзебезщә	*үзебеҙсә*	‘по-нашему`

ҙ – з. Также в различных позициях слова вместо литературного звука [ҙ] в говоре следует фонема [з]:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
ауыз	*ауыҙ*	‘рот’
бизә	*биҙә*	‘украшай’
башлы-күзле	*башлы-күҙле (булыу)*	‘обзавестись семьей’
зур	*ҙур*	‘большой’
каз	*каҙ*	‘копай’
кызыбыз	*кыҙыбыҙ*	‘(наша) дочь’
кондоз	*кондоҙ*	‘ондатра’
үзебез	*үҙебеҙ*	‘мы сами’
зур базар	*ҙур баҙар*	‘большой базар’
намаз	*намаҙ*	‘молитва’
хәзер	*хәҙер*	‘сейчас’
утыз туғыз	*утыҙ туғыҙ*	‘тридцать девять’
йөз	*йөҙ*	‘сто’

кыз	*кыҙ*	‘дочь/девочка/девушка’
кейезлек	*кейеҙлек*	‘войлок’
кабыз	*кабыҙ*	‘включай’
йөретәбез	*йөрөтәбеҙ*	‘водим’

ҙ – д. В отдельных словах литературный звук [ҙ] в говоре заменяется звуком [д]:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
әдәби	*әҙәби*	‘литературный’
бардыр	*барҙыр*	‘наверно, есть’
ярдам	*ярҙам*	‘помощь’

В формах местно-временного и исходного падежей имен существительных в говоре вместо фонемы [ҙ] используется [д]:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
мәч/щ/етләрдә	*мәсеттәрҙә*	‘в мечетях’
бакч/щ/ада	*баксала*	‘в саду’
шишмәдә	*шишмәлә*	‘у родника’
башкортлардан	*башкорттарҙан*	‘у башкир’
камырдан	*камырҙан*	‘из теста’
бабайдан	*бабайҙан*	‘у дедушки’
теге якларда	*теге яктарҙа*	‘в тех краях’
йылларда	*(ул) йылдарҙа*	‘в те годы’
шул арада	*шул арала*	‘за это время’
шәжәрәдән	*шәжәрәнән*	‘из родословной’
ғаиләдән	*ғаиләнән*	‘из семьи’
музейда	*музейҙа*	‘в музее’

й, ж – з. Отличительной особенностью данного говора является употребление в начале слова вместо литературного [й] и диалектного [ж] фонемы [з] (*з – й/ж*):

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
зыябыз – жыйабыз	*йыябыҙ*	‘собираем’
зәмғиәт– жәмғийәт	*йәмғиәт*	‘общество’
зигәрле – жигәрле	*егәрле*	‘энергичный’
зиңгә – жиңгә	*еңгә*	‘жена старшего брата’
зебеү – жебеү	*ебеү*	‘скисать’

й – ж. В отдельных словах вместо звука [й] в говоре используется мягкая фонема [ж]:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
жыр	*йыр*	‘песня’
жомош	*йомош*	‘услуга’

жәлләп	*йәлләп*	‘сжалившись’
Шәрипжан	*Шәрипйән*	‘Шарипьян (мужское имя)’
жөн	*йөн*	‘шерсть’
жүгер	*йүгер*	‘беги’
жыйын	*йыйын*	‘сход’

е, ю – ж. Фонемы [йэ] и [йу] башкирского литературного языка в говоре переходят в звук [ж]:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
жиләк	*йе(э)ләк*	‘ягода’
жир	*йе(э)р*	‘земля’
жин	*йе(э)н*	‘черт’
жул	*йу(ю)л*	‘дорога’
жип	*йе(э)п*	‘нить’
гөлжимеш	*гөлйе(э)меш*	‘шиповник’

ң – н. В некоторых словах иногда вместо специфического звука [ң] башкирского языка в говоре используется фонема [н]. Чередование этих звуков идет в разных позициях слов:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
тәнкәләр	*тәңкәләр*	‘монеты’
аның	*уның*	‘его/ее’

Установленный фонетический переход – не столь широко распространенное явление.

б – п. В большинстве случаев в начале слова наблюдается употребление вместо звонкого [б] глухого [п]:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
палас	*балаҫ*	‘палас’
патша	*батша*	‘царь’
пешер	*(ашарға) бешер*	‘готовь (еду)’
пыйма	*быйма*	‘валенки’
песәй	*бесәй*	‘кошка’
печ/щ/ән	*бесән*	‘сено’
пәке	*бәке*	‘перочинный нож’
пешкән	*бешкән*	‘сваренный’
палауз	*балауыҙ*	‘воск’
палан	*балан*	‘калина’

Также встречается оглушение звонкого [б] после глухого согласного, что характерно в целом для башкирского языка:

Диалектизм	Литературный башкирский	Русский перевод
сарык-пәрән	*һарык-бәрән*	‘овцы и ягнята’
пытпылдык	*бытбылдаҡ*	‘перепелка’

к, ҡ – ғ, г. В сложных словах и словосочетаниях начальные звуки второго компонента [к], [ҡ] регулярно озвончаются, что не допускается в татарском языке:

Диалектизм	Литературный башкирский	Русский перевод
алағарға	*ала ғарға*	‘ворона’
маллар ғайтты	*малдар ғайтты*	‘скот вернулся’
ҡызлар гитте	*ҡыҙҙар гитте*	‘девушки ушли’

Как показывают фактические материалы, фонетические признаки разговорной речи жителей Бардымского района отражают общий северо-западный диалект.

Некоторые грамматические отличия

В форме прошедшего определенного времени изъявительного наклонения глагола встречается фонема [д]. Вместо литературных звуков [ҙ] и [н] в говоре появляется фонема [д]:

Диалектизм	Литературный башкирский	Русский перевод
башладылар	*башланылар*	‘начинали’
бөтердем	*бөтөрҙөм*	‘закончили’
салдырды	*һалдырҙы*	‘(заставил) положить’
эшләдем	*эшләнем*	‘работал’

При образовании формы прошедшего неопределенного времени изъявительного наклонения глагола фонема [д] в говоре чередуется с [н]:

Диалектизм	Литературный башкирский	Русский перевод
жибәргәннәр	*ебәргәндәр*	‘отправили’
йөреткәннәр	*йөрөткәндәр*	‘водили’
ҡалдырғаннар	*ҡалдырғандар*	‘оставили’
атағаннар	*атағандар*	‘назвали’
булғаннар	*булғандар*	‘были’
күмгәннәр	*күмгәндәр*	‘похоронили’

В форме настоящего времени глагола и имен существительных окончание множественного числа начинается на фонему [л]:

Диалектизм	Литературный башкирский	Русский перевод
сөйләйләр	*һөйләйҙәр*	‘рассказывают’
эшләйләр	*эшләйҙәр*	‘работают’

укыйлар	*укыйҙар*	‘учатся’
аптрайлар	*аптырайҙар*	‘удивляются’
башлағанлар	*башлағандар*	‘начинали’
башлайлар	*башлайҙар*	‘начинают’
төзейләр	*төҙөйҙәр*	‘строят’
кисмәйләр	*киҫмәйҙәр*	‘не срубают’
урманнар	*урмандар*	‘леса’
жәйләр	*йәйҙәр*	‘лето’
кышлар	*кыштар*	‘зимы’
башкортлар	*башкорттар*	‘башкиры’
казаклар	*каҙактар*	‘казахи’
әбийләр	*әбейҙәр*	‘старухи’
кызлар	*кыҙҙар*	‘девушки’
егетләр	*егеттәр*	‘парни’

Если слово заканчивается на звук [н], значение прошедшего времени глагола и имен существительных во множественном числе передается с помощью окончания -*нар*/-*нәр*:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
эшләгәннәр	*эшләгәндәр*	‘работали’
барғаннар	*барғандар*	‘сходили’
аптрағаннар	*аптырағандар*	‘удивились’
уйыннар	*уйындар*	‘игры’
суйыннар	*суйындар*	‘чугуны’

При образовании формы определенного прошедшего времени изъявительного наклонения глагола наблюдаются случаи наличия звука [д]:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
үстердем	*үҫтерҙем*	‘вырастил’
куйды	*куйҙы*	‘поставил’
эшләдем	*эшләнем*	‘работал’

В живом разговорном языке притяжательный падеж имен существительных и местоимений передается с помощью аффикса, который начинается на фонему [н]:

Диалектизм	**Литературный башкирский**	**Русский перевод**
ауылның	*ауылдың (кешеһе)*	‘(житель) деревни’
безнең	*беҙҙең (өй)*	‘наш (дом)’
инәйнең	*инәйҙең (һыйыры)*	‘(корова) тети’
кешеләрнең	*кешеләрҙең (һүҙе)*	‘(молва) людей’
мәщетнең	*мәсеттең (түбәһе)*	‘(крыша) мечети’
районның	*райондың (даны)*	‘(слава) района’
үзебезнең	*үҙебеҙҙең (эш)*	‘своя (работа)’

В местном говоре форма винительного падежа имени существительного передается с помощью аффикса, начинающегося на [н]:

Диалектизм	Литературный башкирский	Русский перевод
ағасларны	*ағастарҙы (һелкетә)*	‘(качает) деревья’
арышларны	*арыштарҙы (сәстеләр)*	‘(засеяли) рожь’
йәшлегемне	*йәшлегемде (һағынам)*	‘(скучаю) по молодости’
киленне	*киленде (алып ҡайтты)*	‘(привел) невесту’
музейны	*музейҙы (астыҡ)*	‘(открыли) музей’
мәщетне	*мәсетте (төҙөнөк)*	‘(построили) мечеть’
төбәкне	*төбәкте (тергеҙә)*	‘(восстанавливает) регион’
шишмәләрне	*шишмәләрҙе (һаҡлай)*	‘(охраняет) родники’

5. Заключение

Наше исследование в очередной раз показало, что на формирование своеобразного и уникального говора гайнинских башкир повлияло длительное нахождение на относительном удалении от соплеменников в связи с территориальным расположением региона в отрыве от основной массы башкирского населения. Анализ живого общенародного разговорного языка Бардымского района показал, что имеются фонетические особенности, характерные для северо-западного диалекта башкирского языка, в том числе смежных говоров. Вместе с этим выяснилось, что есть фактические материалы, свойственные лишь для данного района. Имеют место фонетические свойства, характерные для татарского литературного языка; это, скорее всего, результат преподавания в образовательных учреждениях Бардымского района татарского языка как родного. Дальнейшее более углубленное изучение диалектов и говоров башкирского языка в фонетическом, морфологическом, лексическом и стилистическом аспектах остается актуальной задачей диалектологической науки.

Сокращения

башк. – башкирский

диал. – диалектное слово

лит. башк. – литературный башкирский

Полевые материалы авторов

ПМА 2023 – Материалы экспедиции 2023 г. в рамках проекта «Язык и фольклор гайнин- ских башкир» (грант РНФ № 23-28-01247).

Authors’ Field Data

Materials of the 2023 expedition funded by Russian Science Foundation, grant no. 23-28-01247 ‘Language and Folklore of Gaina Bashkirs’.

Литература

Баишев 1955 – *Баишев Т. Г.* Башкирские диалекты в их отношении к литературному языку / под ред. Н. К. Дмитриева. М.: МГУ, 1955. 112 с.

Баишев 2016 – *Баишев Т. Г.* Башкирские диалекты в их отношении к литературному язы ку. 2-е изд., стереотип. Уфа: Гилем, 2006. 132 с.

БДС 1959 – Башкирский диалектологический сборник / под ред. Т. М. Гарипова и др. Уфа: АН СССР, Башкирский филиал, Ин-т истории, языка и литературы, 1959. 222 с.

Бессонов 1881 – *Бессонов А. Г.* О говорах казан ского татарского наречия и об отношении его к ближайшим к нему наречиям и языкам // Журнал Министерства народного просвеще- ния. Ч. CCXVI. СПб.: Тип. В. С. Балашева и К°, 1881. С. 200–242.

Реализация 2021 – Реализация родного языка в Бардымском национальном районе Свердловской области [электронный ресурс] // Гайнинский край. VK.ru. 23 окт. 2021. URL: https://vk.com/wall-114620260_13003 (дата обращения 13.01.2023).

Ишбулатов 2000 – *Ишбулатов Н. Х.* Башкирский язык и его диалекты. Уфа: Китап, 2000. 212 с. (На башк. яз.).

Максютова 1996 – *Максютова Н. Х.* Башкирские говоры, находящиеся в иноязычном окружении. Уфа: Китап, 1996. 285 с.

Махмудов 2016 – *Махмудов А.* Гайнинский говор – шаг 1, 2, 3 [электронный ресурс] // VK.ru. Тюркский народ. 9 июня 2016 г. URL: https://vk.com/wall-21242429_864160 (дата обращения: 13.01.2023).

Миржанова 2006 – *Миржанова С. Ф.* Северо-западный диалект башкирского языка (формирование и современное состояние). Уфа: Гилем, 2006. 296 с.

Мурзабулатов 2010 – *Мурзабулатов М. В.* Башкиры Пермского края // Проблемы востоковедения. 2010. № 1 (47). С. 65–67.

Нуретдинов 2016 – *Нуретдинов С.* Башкиры в Пермском крае [электронный ресурс] // Посреди России: люди, традиции, взгляды, идеалы и символы. 27.01.2016. URL: https://posredi.ru/bashkiry-v-permskom-krae. html?ysclid=ldmm17ynry943590460 (дата обращения: 02.02.2023).

Рамазанова 1996 — *Рамазанова Д. Б.* К истории формирования говора пермских татар. Ка- зань: ИЯЛИ, 1996. 239 с.

СБГ, III 1987 – Башҡорт һөйләштәренең һүҙлеге = Словарь башкирских говоров: в 3 тт. Т. III: Западный диалект / сост.: Н. Х. Максютова, С. Ф. Миржанова и др.; отв. ред. Н. Х. Мак- сютова. Уфа: Башкнигоиздат, 1987. 232 с. (На башк. яз.).

Хакимьянова, Юлдыбаева 2018 — *Хакимьянова А.М., Юлдыбаева Г.В.* Фольклорные традиции пермских (гайнинских) башкир (по материалам экспедиций) // Oriental Studies. 2018. Т. 38. № 4. С. 156–164. DOI 10.22162/2619-0990-2018-38-4-156-164

Хотинец 1999 – *Хотинец В. Ю.* Этнопсихологический анализ особенностей разви- тия гайнинских башкир. Барда: Бардымский газетно-книжн. изд. комплекс, 1999. 36 с.

Шакуров 2012 — *Шакуров Р. З.* Башкирская диалектология. Уфа: Китап, 2012. 240 с. (На башк. яз).

Янгузин 1998 — *Янгузин Р. З.* Башкирские племена. Уфа: Китап, 1995. 96 с. (На башк.яз.)

References

Baishev T. G. Bashkir Dialects in Their Relation to the Standard Language. N. Dmitriev (ed.). Moscow: Lomonosov Moscow State Universi ty, 1955. 112 p. (In Russ.)

Baishev T. G. Bashkir Dialects in Their Relation to the Standard Language. Second edition. Re- print. Ufa: Gilem, 2006. 132 p. (In Russ.)

Bessonov A.G. About dialects of Kazan Tatar in the latter's relation to nearest dialects and languag- es. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya*. 1881. Pt. CCXVI. Pp. 200–242. (In Russ.)

Garipov T. M. et al. (eds.) Collected Studies in Bashkir Dialectology. Ufa: Institute of History, Language and Literature, 1959. 222 p. (In Russ.)

Ishbulatov N. Kh. Bashkir and Its Dialects. Ufa: Ki- tap, 2000. 212 p.(In Bash.)

Khakimyanova A. M., Yuldybaeva G. V. Folklore traditions of Perm (Gaina) Bashkirs (A case study of expeditionary materials). *Oriental Studies*. 2018. Vol. 11. No. 4. Pp. 156–164. DOI 10.22162/2619-0990-2018-38-4-156-164. (In Russ.)

Khotinets V. Yu. The Shaping of Gaina Bashkirs: An Ethnopsychological Analysis. Barda: Barda Press, 1999. 36 p. (In Russ.)

Makhmudov A. Gaina Bashkir – Steps 1, 2, 3. On: VK (service). Tyurksky Narod (Turkic People community). Posted on 9 June 2016.Available at: https://vk.com/wall-21242429_864160 (accessed: 13 January 2023). (In Russ.)

Maksyutova N. Kh. Bashkir Dialects in Non-Bashkir Environment. Ufa: Kitap, 1996. 285 p. (In Russ.)

Maksyutova N. Kh., Mirzhanova S. F. et al. (comps.) Western Bashkir (Dictionary of Bashkir Dia- lects 3). N. Maksyutova (ed.). Ufa: Bashkortostan Book Publ., 1987. 232 p. (In Bash.)

Mirzhanova S. F. Northwestern Bashkir: Its Shap- ing and Present-Day Conditions. Ufa: Gilem, 2006. 296 p. (In Russ.)

Mother-tongue practice in Bardymsky [Ethnic] Dis trict of Sverdlovsk Oblast. On: VK (service). Gaininsky Krai (Gaina Land community). Posted on 23 October 2021. Available at: https:// vk.com/wall-114620260_13003 (accessed 13 January 2023). (In Russ.)

Murzabulatov M. V. The Bashkirs from Perm territory. *The Problems of Oriental Studies*. 2010. No. 1(47). Pp. 65–67. (In Russ.)

Nuretdinov S. Bashkirs in Perm Krai. On: Posredi Rossii (In the Heart of Russia). People, Traditions, Views, Ideals and Symbols. Posted on 27 January 2016. Available at: https://posredi.ru/bashkiry-v-permskom-krae.html?ysclid=ld- mm17ynry943590460 (accessed: 2 February 2023). (In Russ.)

Ramazanova D. B. Revisiting the Shaping of Perm Tatar. Kazan: Institute of Language, Literature and History, 1996. 239 p. (In Russ.)

Shakurov R. Z. Bashkir Dialect Studies. Ufa: Kitap, 2012. 240 p. (In Bash.)

Yanguzin R. Z. Bashkir Tribes. Ufa: Kitap, 1995.96 p. (In Bash.)

5.9.5 Русский язык. Языки народов России

Раздел: Языки народов России

Алимбаева Г.Г., Абдуллина Г.Р., Султанова З.А. Фонетические особенности гайнинского говора северо-западного диалекта башкирского языка (на материале Бардымского округа Пермского края) // Филологические науки. Вопросы теории и практики

Алимбаева Гульшаян Габсалямовна
Alimbayeva Gulshayan Gabsalyamovna
к. филол. н.
PhD
Уфимский университет науки и технологий
Ufa University of Science and Technology
alimbaewa5@mail.ru
AuthorID: 258291
ORCID: 0000-0001-5344-1561

Абдуллина Гульфира Рифовна
Abdullina Gulfira Rifovna
д. филол. н., проф.
Dr
Уфимский университет науки и технологий
Ufa University of Science and Technology
abguri@yandex.ru
AuthorID: 252991
ORCID: 0000-0002-3597-007X

Султанова Зиля Азатовна
Sultanova Zilya Azatovna
Уфимский университет науки и технологий
Ufa University of Science and Technology

zilya_sultanova_96@mail.ru
AuthorID: 1153068

Информация об источниках финансирования или грантах (при наличии):
Публикация подготовлена в рамках поддержанного РНФ научного проекта № 23-28-01247 «Язык и фольклор гайнинских башкир (экспедиция в Бардымский район Пермского края)».

The reported study was funded by the RSF, research project No. 23-28-01247 “Language and folklore of the Gaina Bashkirs (an expedition to the Bardymsky district of Perm Krai)”.

Аннотация:
Цель исследования – описать актуальное лингвистическое состояние фонетических особенностей гайнинского говора северо-западного диалекта башкирского языка на материале Бардымского округа Пермского края. Научная новизна исследования состоит в том, что особенности гайнинского говора на примере Бардымского округа Пермского края в башкирском языкознании впервые рассматриваются в комплексном плане, а также с учетом воздействия на духовную культуру вышеназванного субъекта Российской Федерации социально-экономических и общественно-политических перемен. В результате анализа языкового материала, собранного из уст жителей свыше трех десятков населенных пунктов Бардымского округа Пермского края, было установлено, что язык гайнинцев очень самобытен и в значительной мере отличается от диалектов башкирского и татарского языков сохранением древних языковых черт, в особенности фонетических и морфологических. К фонетико-орфоэпическим особенностям говора можно отнести такие явления, как сужение широких гласных в позициях ударного закрытого, реже и открытого слога, переходы звуков, как гласных, так и согласных, редукция, протеза, эпентеза, лабиализация, нарушение небной гармонии (при присоединении к словам определенных аффиксов и в процессе элизии), выпадение звуков, позиционная долгота гласных.

The study aims to describe the current linguistic state of the phonetic features characterising the Gaina subdialect of the northwestern dialect of the Bashkir language involving the material collected in the Bardymsky district of Perm Krai. The study is novel in that it is the first in Bashkir linguistics to consider the features of the Gaina subdialect in a comprehensive manner using the example of the Bardymsky district of Perm Krai, as well as taking into account the impact of socio-economic and socio-political changes on the spiritual culture of the above-mentioned subject of the Russian Federation. As a result of analysing the oral linguistic material collected from residents of more than thirty settlements in the Bardymsky district of Perm Krai, it has been found that the language of the Gaina people is very distinctive and differs significantly from dialects of the Bashkir and Tatar languages in terms of preservation of ancient linguistic features, especially phonetic and morphological ones. The phonetic and orthoepic features of the subdialect include such phenomena as the narrowing of wide vowels in the positions of a stressed checked syllable, less often also in a free syllable, sounds alternations, both of vowels and consonants, reduction, prothesis, epenthesis, labialisation, palatal harmony loss (when certain affixes are attached to words and in the process of elision), dropping of sounds, positional length of vowels.

Ключевые слова и фразы:
башкирская диалектология; северо-западные башкиры; говор; гайнинский говор; фонетика; Bashkir dialect studies; northwestern Bashkirs; subdialect; Gaina subdialect; phonetics.

Фонетические особенности гайнинского говора северо-западного диалекта башкирского языка (на материале Бардымского округа Пермского края)

Phonetic features of the Gaina subdialect of the northwestern dialect of the Bashkir language (based on the material collected in the Bardymsky district of Perm Krai)

Введение

Актуальность темы исследования определяется необходимостью изучения актуального состояния гайнинского говора северо-западного диалекта башкирского языка на материале Бардымского округа Пермского края с учетом воздействия на духовную культуру вышеназванного субъекта Российской Федерации социально-экономических и общественно-политических перемен. Гайнинский говор, название которого восходит к наименованию одного из древних башкирских племен – рода гайна (ғәйнә), – это говор башкир, проживающих на территории Бардымского, Куединского, Чернушкинского, Уинского, Пермского и других округов Пермского края.

В соответствии с поставленной целью в работе решаются следующие задачи: провести анализ собранного языкового материала с точки зрения фонетико-орфоэпических особенностей, определить степень воздействия социально-культурных и общественно-политических перемен в обществе на языковую культуру рассматриваемого региона.

Выбор методов исследования обусловлен целью и совокупностью поставленных задач. Прежде всего в подготовке работы использовался метод перцептивного анализа, основанный на восприятии речи и анализе воспринимаемых звуков. Был применен сравнительный анализ, так как языковые факты рассматривались в плане сравнения с башкирским литературным языком. Использовался метод контекстуального анализа при употреблении лексических единиц. Кроме этого, в работе был применен метод компонентного анализа, основанный на выделении минимального набора признаков у определенной совокупности языковых единиц и категорий языка, посредством которых они различаются между собой или некоторые, напротив, объединяются в различные группировки.

Материалы исследования: работа была написана на основе анализа полевых материалов авторов, собранных летом 2023 года из уст информаторов свыше тридцати населенных пунктов Бардымского округа Пермского края с компактным расселением гайнинских башкир. Источниками для проведения сравнительного анализа полевых материалов послужили следующие лексикографические издания:

–Словарь башкирских говоров: в 3-х т. Уфа: Китап, 1987. Т. 3. Западный диалект / ред. Н. Х. Максютова.

–Диалектологический словарь башкирского языка / ред. М. И. Дильмухаметов. Уфа: Китап, 2002.

–Словарник гайнинских башкир / ред. М. Музафаров. Чернушки: ИП Зимерев А. В., 2020.

Теоретической базой исследования послужили труды по диалектологии башкирского языка Н. Х. Ишбулатова (1980; 2000), Р. З. Шакурова (2012), Т. Г. Баишева (2006), Н. Х. Максютовой (1976), С. Ф. Миржановой (1979; 2006). Особое внимание было уделено научным трудам С. Ф. Миржановой и Р. З. Шакурова, посвященным непосредственно северо-западному диалекту башкирского языка.

Практическая значимость исследования состоит в том, что отдельные положения относительно фонетических особенностей гайнинского говора северо-западного диалекта башкирского языка могут послужить ценным материалом для углубленных разработок в области диалектологии, для развития фонетико-грамматической и лексико-семантической систем говоров, для изучения языка во взаимосвязи с историей народа, а также будут способствовать разработке вопросов диалектологии, лингвокультурологии, лингвистической географии.

Обсуждение и результаты

Неминуемые постоянные социально-экономические и общественно-политические перемены в обществе, непосредственно воздействующие на духовную культуру народа, в том числе и на языковую, обусловили необходимость изучения актуального состояния фонетической системы гайнинского говора северо-западного диалекта башкирского языка. Гайнинский говор – это говор башкир-гайнинцев, «самой северной группы башкирского народа, расселенной в центре Евразийского континента, на склонах Среднего Урала», «с утвердившимся самоназванием по этнониму одного из древнейших башкирских племен (или “тулвинских башкир” по месту расселения в Тулвинском поречье), наиболее плотно освоивших бассейн р. Тулвы и проживающих в 53 населенных пунктах Бардымского района» (Юсупов, 2010, с. 28). Следует отметить, что в научной литературе встречаются убеждения относительно того, что гайнинский говор – это говор среднеуральских татар (Сарманаева, 1948, с. 4), или того, что он «относится к бардымскому подговору среднего диалекта татарского языка» (Рамазанова, 1996, с. 11). Однако в противовес вышеназванным точкам зрения нельзя не учесть и обнаруживаемые в научных трудах утверждения о том, что язык гайнинских башкир подвергся «татаризации» вследствие «обучения в начальных и средних классах, издания средств массовой информации и периодики, а также радиовещания на татарском языке», «обеспечения башкир этого края Казанью» (Башкиры-гайнинцы..., 2012, с. 5, 13). В этом плане в какой-то мере противоречит самой себе и Д. М. Сарманаева (1948, с. 13), причисляя рассматриваемый нами говор к языку среднеуральских татар, но не исключая процесс «татаризации», которой был подвержен и башкирский язык.

Следует отметить, что диалектные особенности гайнинского говора нашли отражение в ряде монографических работ (Миржанова, 2006; Шакуров, 2012). Башкирская лексикография также располагает фактами по лексике данного говора: в третий том издания «Словарь башкирских говоров. Западный диалект» (1987), «Диалектологический словарь башкирского языка» (2002) были включены отдельные лексические единицы, выявленные на основе материалов диалектологической экспедиции Института истории, языка и литературы Башкирского филиала Академии наук СССР 1973 года в восьми населенных пунктах Пермской области (Хакимьянова, Юлдыбаева, 2018, с. 158). В связи со всем вышесказанным

анализ языковых фактов, собранных из уст современных носителей говора – жителей практически всех населенных пунктов Бардымского округа Пермского края с компактным проживанием башкирского народа, целесообразнее было бы провести в сравнительном плане с материалами ранее выполненных трудов.

Сравнительный анализ зафиксированных в лингвистической литературе прошлого столетия и собранных современных языковых фактов позволил выявить следующее.

Являющееся, по наблюдениям С. Ф. Миржановой, одной из основных диалектных особенностей гайнинского говора в области фонетики, «сужение широких гласных в позициях ударного закрытого слога, т. е. употребление узких гласных ***ы, е, и*** вместо ***а, ә***» (2006, с. 209) в современном разговорном языке гайнинских башкир активно отражается на примере дифтонгических сочетаний ***[ый, ей]***, используемых в речи вместо ***[ай/әй]*** в конце слов, в частности у местоимений-прилагательных, местоимений-наречий, а также и у личных форм глаголов настоящего времени: ***алый*** ‘*вон такой*’, ***былый*** ‘*вот такой*’, ***шулый*** ‘*такой*’: /*Мин беренще мәртәбә күрдем* ***андый*** *йоланы*/ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). / ‘*Я впервые увидела такой обряд*’; /***Шундый*** *йолалар булды*/ (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / ‘*Вот такие были обычаи*’; /***Шулый*** *утыз сигез йыл стажым бар*/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / ‘*Таким образом, у меня есть тридцать восемь лет стажа*’; /*Анан тағы* ***ниндей*** *уйыннар уйнадык?*/ (Аптукова Рамиля Габдулловна, д. Батырбай). / ‘*Еще в какие игры играли потом?*’; /*Мин бында анан соң кайттым, щөнки минең әней, атай инде постелдә,* ***щирлей***/ (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). / ‘*После этого я вернулась сюда, потому что у меня и мать, и отец уже болели и не вставали с постели*’; /*Хәйбулла районын өщ көн көттөк,* ***килмейләр*** *дә* ***килмейләр***, ***килмейләр*** *дә* ***килмейләр***/ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). / ‘*Три дня ждали жителей Хайбуллинского района, а они не едут да и не едут, не едут и не едут*’; /*Урманда пещән щаба торған урыннарны гел шулый* ***атыйбызый***/ (Аптукова Рамиля Габдулловна, д. Батырбай). / ‘*Мы всегда так называли местность в лесу, где сено косили*’; /*У щакларда баян бит әй бөтә ердә, бөтә ердә баян, үзем* ***уйныйым***, *үзем* ***жырлыйым***/ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). / ‘*В те времена ведь везде баян был, сама играю, сама пою*’ (здесь и далее перевод выполнен авторами статьи. – *Г. А., Г. А., З. С.*).

Сужение дифтонгических сочетаний ***[ау/әү]***, или замена их дифтонгами ***[ыу/еү], [оу/өү]***, наблюдается намного реже: /*Барданыкылар* ***кийеүләр***/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / ‘*Зятья из Барды*’; /*Кайынауылға һәр көн* ***жейәү*** *йөрөп укыдык*/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / ‘*Каждый день мы ходили пешком учиться в Березники*’; /***Мыныу*** *бейеклек булып үсә инде пикан*/ (Аптукова Рамиля Габдулловна, д. Батырбай). / ‘*Вот такой высоты вырастает обычно пикан*’.

Замена широкого ***[а]*** узким ***[ы]*** наблюдается, хотя и намного реже, в позициях также и открытого слога: /*Шу уакытларға* ***туры*** *кил инде*/ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). / ‘*Относится к тем временам*’.

Интересен и следующий переход дифтонга ***[өй]*** в ***[өү]*** // ***[ү]***: /*Кызлар* ***өүгә*** *килеп кермей тороп, аларның хәлен белмейбезейе, телефон булмағащ*/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / ‘*Телефонов в то время не было, поэтому пока дочери не возвращались домой, мы не могли узнать, как у них дела*’; /*Әтейне дә, әнейне дә карап, шушы* ***өүдә*** *соңғы юлға озаттым*/ (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). / ‘*Я ухаживала за матерью, за отцом и в этом доме проводила их в последний путь*’; /*Мин әйтәм, кая,* ***үрәт***, *нищек итеп эшлейсең,* ***үрәтеп*** *бирде*/ (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). / ‘*Прошу его: «Ну-ка, учи, как*

делать». Он и научил'; /***Үрәндек*** *инде үзебезгә кирәкне*/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*Мы выучились всему, что нам было необходимо*'; /*Безнең телебез үзенщәлекле – гәйнә башкортлары теле, үзебезщә* ***сүләшәбез***/ (Балтачева Рамия Хузяновна, д. Аклуши). / '*Своеобразен наш язык – язык гайнинских башкир, по-своему мы разговариваем*'; /*Бик* ***сөүенеп*** *йәшәйем балаларыма*/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*Не нарадуюсь я на своих детей*'.

При анализе языкового материала нами был зафиксирована также замена конечного дифтонга ***[өй]*** в глагольном аффиксе на ***[ә]***: /*Шул кобаны* ***төзә*** *ул, шу хатын*/ (Шарипова Найля Нурсаяповна, д. Брюзли). / '*Эта женщина строит тот дом*'.

Фонетические особенности в системе гласных характеризуются переходом следующих звуков:

[у] → [о]: /*Иң* ***соңгысы*** *шушы букет булды инде*/ (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). / '*Этот букет был самым последним*'; /*Хәҙерге* ***тойларны*** *кызыл* ***той*** *тиләр бит*/ (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / '*Современную свадьбу называют ведь также красной свадьбой*'; /*Быйыл алтмыш йәш* ***болды*** *ал*/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*В этом году исполнилось шестьдесят лет*'; /*Житен йолкабыз, житен* ***отыйбызейе***/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*Мы теребирали лен, собирали лен*'; /*Безнең* ***согыштан соң*** *тормош ауыр булды*/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*Наша жизнь была тяжелой после войны*'; /*Сараш ауыл –* ***зор*** *ауыл*/ (Айтакова Алсу Фаритовна, д. Сараши). / '*Деревня Сараши – большая деревня*'.

[а] → [ә]: /*Сезнекеләр безгә нищә мәртәбә килделәр инде,* ***хәттә*** *фотографияләр дә бар*/ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). / '*Ваши знакомые приезжали к нам уже сколько раз, даже фотографии есть*'; /***Әйрән*** *юк биздә*/ (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / '*Нет у нас айрана*'; /*Уланнарым* ***йәрдәм*** *итә, кызларым жәрдәм итә, кейеүләрем бик әйвәт*/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*Дети мне помогают, дочери помогают, зятья у меня очень хорошие*'; /*Уразаларза ауыз ащтырабыз,* ***бәйрәмне*** *алга күрәбез*/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*Мы проводим разговение во время уразы, почитаем праздник*'.

[ә] → [а]: /*Икмәк* ***ащытып*** *куйган [кәйнә], әйдә икмәк пешерәбез, ти*/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*Свекровь тесто поставила и говорит: «Давай, будем печь хлеб»*'.

[ә] → [и]: /*Мин* ***битикей*** *щакта хыялым укытыущы булыргайе*/ (Айтакова Алсу Фаритовна, д. Сараши). / '*В детстве я мечтала стать учителем*'.

[у] → [а] (в частности, в указательных местоимениях): /*Тапмадым инде мин* ***ансын****, аңлатмасын*/ (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / '*Я не нашла толкования*'; /*Без* ***андайларны*** *күргәнебез юк*/ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). / '*Мы не видели таких*'.

[у] → [ы]: /*Методист, худрук, директор* ***былып*** *озак жылдар эшләдем*/ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). / '*Работала методистом, худруком, директором долгие годы*'.

[ы] → [и]: /*Кеше* ***ишанмый*** *безгә*/ (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). / '*Люди не верят нам*'; /***Ишангащ****, мин дә йүгергән булам инде, кещкенә улан кебек*/ (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). / '*Я верю и бегу, как маленький ребенок*'.

Встречаются в гайнинском говоре и редуцированные формы слов: /*Жәйен уже эшкә* ***йөрдөк*** *без*/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*Летом мы ходили на работу*'; /*У*

ике төрлө андый пещен, ***берсе*** *аның без йөрөтәбез зәрәтә тип, рущща белмейем, но* ***берсе*** *пикан тип йөрөтәбез инде/* (Аптукова Рамиля Габдулловна, д. Батырбай). / '*Растение это бывает двух видов. Один вид мы называем «зәрәтә», хотя перевода на русский язык этого слова я не знаю. Второй вид мы называем пикан*'.

Имеет место в рассматриваемом говоре также явление протезы и эпентезы: /***Осандыҡ*** *бирәләрейе элек/* (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / '*На свадьбу мы дарили раньше сундук*'; /***Ыскладларда*** *эшләдек жәйге ваҡытларда/* (Балтачева Ханифа Ханифовна, д. Бардабашка). / '*В летний период мы работали на складах*'; /***Шоморот*** *сәскә атмады, сирень дә атмады – королоҡ/* (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*Не цвела ни черемуха, ни сирень, так как была засуха*'; /***Ҡырыҡ*** *беренще йылның ун бишенще январендә тыудым/* (Искандарова Хажира Ахметсафовна, д. Елпачиха). / '*Я родилась пятнадцатого января сорок первого года*'.

Лабиализация, свойственная гайнинскому говору, выражается через легкое огубление узких кратких звуков ***[е]***, ***[ы]***, а также и широких ***[а]***, ***[ә]***, подвергшихся сужению: /*Безнеке сугышҡа киткәнще әтей* ***бөрөзө*** *генә ҡалган/* (Балтачева Ханифа Ханифовна, д. Бардабашка). / '*Наш отец остался сиротой еще до войны*'; /*Әлегә* ***гөмөрнө*** *озайтып киләләр [балалар]/* (Искандарова Хажира Ахметсафовна, д. Елпачиха). / '*Дети продлевают нашу жизнь*'; /*Вот ул миңә гел әйтәэйе: «Ҡызым, көнләшмә, иптәшләрең әйбер алса да, көнләшеп ҡарама, сөйөн алар өщөн, алар өщөн сөйөнсәң, ходай тәгәлә сиңә* ***соңонан*** *тагын да күберәк бирер», – тип, вот аның өйрәткән сүзләре/* (Гусева Муршида Галимзяновна, д. Батырбай). / '*Вот она мне раньше всегда говорила: «Не завидуй, дочка, если друзья купят вещи, не завидуй, радуйся за них. Если будешь радоваться за них, тебе потом воздастся еще больше», – вот ее назидания*'; /*Мин щыгып* ***жөгөрдөм****/* (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*Я выбежала*'; /*Элек йәшәгән щаҡта сыйыр, мал ҡарап, икешәр сыйыр булды, икешәр* ***бозу****. Бозау.* ***Бозу*** *тип бездә Барданың теге яҡта әйтәләр/* (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). / '*Раньше у нас была корова, держали скот, даже по две коровы, по два теленка. Мы называем теленка «Бозау». Форма «бозу» используется по другую сторону реки Барды*'.

В некоторых случаях в результате присоединения к словам определенных аффиксов, а также вследствие фонетического явления элизии наблюдается нарушение небной гармонии: /*Ҡолмаҡ булган щаҡта эшлейек, дрожжи югейе/* (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*Когда хмель был, мы делали на хмелю, дрожжей тогда не было*'; /*Элек бит бүлмәләр булмаган, кроватны щаршау менән әйләндереп* ***алаларейе****/* (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / '*Раньше комнаты не разделялись и мы отгораживали кровать занавесом*'; /*Бер ҡая да* ***китәлмәдем****/* (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*Не смогла никуда уйти*'; /*Мин ҡызлар кейгәнне* ***кейәлмәдем****, даже әнейнең кейеп үлгән күлмәген дә теген кейәргә туры килде әле үскән щаҡта/* (Гусева Муршида Галимзяновна, д. Батырбай). / '*Я не могла одеваться, как другие девочки. Мне даже пришлось носить перешитое платье, в котором умерла мама*'.

В области согласных также наблюдаются своеобразные явления. Прежде всего следует отметить переходы звуков, наиболее частыми среди которых являются:

[с] → [щ]: /***Өщ*** *көнгә киләләр ҡоҙагыйлар/* (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / '*Сваты приезжают на три дня*'; /*Мин* ***башлангыщ*** *класта* ***укытыущы*** *булып эшләдем/* (Шарипова Найля Нурсаяповна, д. Брюзли). / '*Я работала учительницей в начальных классах*'; /*Элек беззең бала* ***щаҡ*** *күберәк ҡаз ҡарауыллап,* ***щебещ*** *ҡарауыллап үтте инде/* (Аптукова Рамиля Габдулловна, д. Батырбай). / '*В детстве нам приходилось ухаживать за*

гусями, цыплятами'; /*Балалар менә, алга таба* ***ышаныщ*** *аларга инде*/ (Искандарова Хажира Ахметсафовна, д. Елпачиха). / '*Вот наши дети, в будущем вся наша надежда на них*'.

Бытуют в говоре и формы со звуком ***[с]***, особенно у глаголов деепричастной формы на -*гас*/-*гәс* и в других случаях. Эта особенность говора отмечена и в лингвистической литературе (Миржанова, 2006, с. 225; Шакуров, 2012, с. 180): /*Безнең герой Шәриф Казанбаев музейы* ***ащылгас,*** *без как бы первый экскурсоводлар булдык*/ (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). / '*Когда открылся музей героя Шарифа Казанбаева, мы были первыми экскурсоводами*'; /*Но шулай да* ***сәләмәт*** *щикле*/ (Искандарова Хажира Ахметсафовна, д. Елпачиха). / '*Но все же состояние моего здоровья под сомнением*'; /*Жигетләр күләсә менән уйнайларейе веласапетныкы*/ (Балтачева Ханифа Ханифовна, д. Бардабашка). / '*Мальчики играли с колесом от велосипеда*'.

[й] → [ж]: /*Бер көн ололар* ***жыйыла*** *кунакка, семьялылар инде, икенще көннө йәшләр* ***жыйыла***/ (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / '*В гости мы приглашаем один день взрослых, семейных, а на второй день – молодых*'; /*Мында* ***жирләр*** *күберәге теге элекке кешеләрнең исемнәре белә аталып* ***жөрөтә*** *инде*/ (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / '*Именами известных людей называют места*'; /*Аны белеүщеләр хәзер* ***жук*** *инде*/ (Шарипова Найля Нурсаяповна, д. Брюзли). / '*Нет уже в живых людей, знающих об этом*'; /***Жырлар жырлап*** *утырганын хәтерләмейм, но кунаклашаларейе*/ (Гусева Муршида Галимзяновна, д. Батырбай). / '*Я не помню, чтобы мы сидели и пели, но мы ходили в гости*'; /*Ул – Батырбай ощ, щөнки Батырбайга бара торган* ***жул*** *шунда*/ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). / '*Это улица Батырбая, так как там проходит дорога, идущая в Батырбай*'; /*Кещкенәдән үк* ***житен*** *бәйләргә йөрөдөк*/ (Аптукова Рамиля Габдулловна, д. Батырбай). / '*Мы ходили вязать веники с малых лет*'; /*Колхозга пещән* ***жыймага жөрөдөк*** *тырнауыщ белән*/ (Балтачева Ханифа Ханифовна, д. Бардабашка). / '*Мы ходили собирать сено с граблями для колхоза*'. Следует отметить, что многие слова в говоре употребляются параллельно с вариантом этого же слова на ***[й]*** (Миржанова, 2006, с. 223).

[б] → [п]: /*Ите булса,* ***пешерәбез пилмәнен*** *дә, ашын да, боткасын да*/ (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). / '*Если есть мясо, мы готовим и пельмени, и суп, и кашу*'; /*Шәңгә* ***пешерәләр*** *бездә, пикан белән пешерәбез*/ (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / '*Мы готовим шаньгу (ватрушку), мы готовим ее из пикана*'; /***Пещәнен*** *әзерләдек үзебез, ә инде хәзер ологайгащ, берсе дә кәрәкмей*/ (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). / '*Мы сами заготавливали сено, а сейчас постарели, и нам ничего уже не надо*'; /*Ике апалар Казанда,* ***персе*** *апа Екатеринбургта,* ***персе*** *Төнгүктә, эйеме, ансы, кызганыщ, китеп* ***парды*** *инде*/ (Надыров Раис Зарипович, д. Верхний Ашап). / '*Две сестры живут в Казани, одна сестра – в Екатеринбурге, другая – в Тюньгуке, она, к сожалению, умерла уже*'; /*Район* ***пуйынща*** *беззә генә түгел ул, башка ауылда ла шулай кушамат* ***пелән*** *сөйләшәләр икән*/ (Надыров Раис Зарипович, д. Верхний Ашап). / '*Не только у нас, но и в других деревнях по району, оказывается, люди используют прозвища*'.

[h] → [с]: /*Элек салалар ие өщ* ***сум,*** *бищ* ***сум*** *кейәү* ***мунщасына***/ (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / '*Мы раньше оставляли в подарок зятю в бане три рубля, пять рублей*'; /*Быйыл гына юк инде безнең* ***сыйыр***/ (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / '*Лишь в этом году у нас коровы нет*'; /*Аннан иләк аша* ***сөзәбез,*** *марля өстөнә* ***салып***/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / '*После мы пропускаем через сито и марлю*'.

Относительно использования звука ***[м]*** вместо ***[б]*** в начале слова следует отметить следующее: во вновь собранных материалах звук ***[м]*** заменяет ***[б]*** лишь в указательных

местоимениях, образованных от «*был*», например *мындай, мына*/*менә*: /*Тоже сандыкларны китерәләр, сатып алалар инде мында килеп төшкәщ*/ (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / ‘*Также привозили сундуки и выкупали их по приезду*’; /*Ул* ***мында*** *изба төзә, әнә* ***мында*** *түбәсе күренә*/ (Шарипова Найля Нурсаяповна, д. Брюзли). / ‘*Она здесь дом строит, вон ее крыша видна*’; /***Менә*** *безнең ауылның бизәге булып шушы тау тора инде, без аны Дүрткелтау тип әйтәбез*/ (Аптукова Рамиля Габдулловна, д. Батырбай). / ‘*Украшением нашей деревни является эта гора, мы называем ее Дүрткелтау*’. Подобных упомянутым в труде С. Ф. Миржановой (2006, с. 222) форм нами не было зафиксировано. Слово ***мәшкә*** ‘*гриб*’, включенное в Словарник гайнинских башкир (2020, с. 50), наблюдалось в речи информаторов в форме ***бәшкә***: /*Йылға буйында балык тотток, сеззеңщә бәшмәк, беззеңщә* ***бәшкә****, жиләк жыйдык*/ (Кучукбаев Ратмир Мирзиевич, д. Новый Чад). / ‘*Мы рыбачили на берегу реки, мы собирали ягоды, грибы (по-вашему – «бәшмәк», по-нашему – «бәшкә»)*’.

Упоминание С. Ф. Миржановой о том, что «в говоре интердентальный **ҙ** выступает в интервокальном положении и в сочетании с сонорным в словах» (Миржанова, 2006, с. 223), подтверждается некоторыми единичными примерами: /***Хәҙерге*** *көнгә беҙ биш бала* ***үстерҙек***/ (Надыров Раис Зарипович, д. Верхний Ашап). / ‘*На данный момент мы вырастили пятерых детей*’; /*Әйткәнемщә,* ***кыҙларыбыҙ*** *үҙ семьялары белән тора*/ (Надыров Раис Зарипович, д. Верхний Ашап). / ‘*Как я уже говорил, дочери наши живут со своей семьей*’.

В единичных случаях наблюдается переход звука ***[ш]*** в ***[с]***: /*Шунан сөт белән* ***сыйыклыйбыз***/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / ‘*Затем мы перемешиваем с молоком*’.

Следует отметить, что как в области согласных, так и в области гласных наблюдается выпадение звуков (Миржанова, 2006, с. 227; Шакуров, 2012, с. 181): гласные звуки выпадают в начале слова, в нашем случае это звуки ***[о]*** и ***[ы]***: /*Күптән түгел генә бер биш йыл* ***щоронда*** *үземә үзем генә йорт эщләп щыктым*/ (Киндяшева Зимфира Миниимулловна, д. Брюзли). / ‘*Я одна построила дом за пять лет*’; /*Мактаныу түгел,* ***щынны*** *сүйлейем*/ (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). / ‘*Я не хвалюсь, правду говорю*’.

Согласные звуки выпадают как в начальной позиции, так и из середины слова: /*Пенсия бирәләр, пенсиябез бик* ***әйвәт***/ (Искандарова Хажира Ахметсафовна, д. Елпачиха). / ‘*Я получаю пенсию, пенсия у нас очень хорошая*’; /*Кашык белән* ***йоморка*** *йүгертеү бар*/ (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / ‘*Одна из традиций – это пробежаться с яйцом в ложке*’; /*Безнең ауылда Гражданнар сугышы вакытында инде кызылларны да, акларны да* ***китереп*** *жыйган кәберлек бар, памятник бар бездә*/ (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / ‘*В нашей деревне есть могила красногвардейцев и белогвардейцев, погибших в годы Гражданской войны*’; /*Тик* ***утырмага*** *тырышмыйбыз*/ (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). / ‘*Мы стараемся не сидеть просто так*’; /*Аның яфрагы* ***ошаган*** *бына шуңа, токо борщевик зур була инде у*/ (Аптукова Рамиля Габдулловна, д. Батырбай). / ‘*Это растение похоже листьями на борщевик, только борщевик намного больше*’; /*Сезнекенә дә* ***ошамаган*** *[тел], татарларныкына да* ***ошамаган*** *– үзебезщә*/ (Балтачева Рамия Хузяновна, д. Аклуши). / ‘*Наш язык не похож ни на ваш язык, ни на татарский – мы говорим по-нашему, по-своему*’; /*Сиксән өщөнщө йылда өйләнгәщ, Себергә щыгып киттек, аның апасы,* ***мике*** *ике туган агай*/ (Кучукбаев Ратмир Мирзиевич, д. Новый Чад). / ‘*Мы поженились в восемьдесят третьем году, потом уехали на Север, ее сестра и мой двоюродный брат тоже уехали*’.

Вариативным употреблением отличается послелог ***белән***, претерпевая изменения как в области гласных, так и согласных. Характерно для этого слова и выпадение последнего

звука, а также и сужение *[ә]* с переходом в *[е]*: /*Иске Собханғолдан, Бөрйәндән, Илдар барейе, иптәш, аның* ***беләп*** *сөйләшәбезей*/ (Кучукбаев Ратмир Мирзиевич, д. Новый Чад). / ‘*У меня был друг из Старосубхангулово, Бурзяна, Ильдар, мы с ним общались*’; /*У уаҡытта без бөтөн ауыл* ***белә*** *эшләдек, йүгерештек кенә*/ (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). / ‘*В то время мы всей деревней работали, только так бегали*’; /*Шулай ғүмер буйына ана гел фольклор, фольклор, фольклор* ***беле*** *заниматься иттем*/ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). / ‘*Таким образом, я всю жизнь занималась только фольклором*’.

Выпадение конечного звука наблюдается и у указательных местоимений ***ул***, ***шул***, ***был***, послелога ***табан***, а также частицы ***икән***: /*Утыз ике йәштә мин ҡызымны таптым, утыз ике йәштә, шу уаҡытта мине комсомолға алдылар*/ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). / ‘*В тридцать два года я дочку родила, и в тридцать два года меня приняли в комсомол*’; /*Без аны Дүрткелтау тип әйтәбез.* ***У*** *теге яҡҡа да төшә* ***у****, квадратный, дүрткел, дүрт – дүрткел, дүрт пощмаҡ тигән сүззән алынғандыр* ***у****, дүрт-дүрткел тип әйтеп ҡуйғандар инде аны. Бөтөн яҡҡа төшә* ***у****,* ***бы*** *яҡҡа ла төшә,* ***бы*** *яҡҡа ла төшә, теге яҡҡа ла төшә, квадратный кебегерәк*/ (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). / ‘*Мы эту гору называем Дүрткелтау. Она уходит в ту сторону. По форме она – квадратная. Возможно, название произошло от выражения «четыре угла»*’; /*Тегендә Оренбург яктары бар, ҡайда* ***икә****...*/ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). / ‘*На той стороне простираются оренбургские края, где, интересно...*’; /*Бына шул Сараштан килеп утырғаннар бирегә, бында* ***таба*** *йылға буйлап кешеләр, балыҡ инде үрщетергәме, маллар ҡарарғамы*/ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). / ‘*Из Сарашей вверх по реке переселились люди, чтобы там или рыб разводить, или разводить скот*’.

Использование в исследуемом нами говоре слова ***һә*** вместо ***хәҙер*** ‘сейчас’ С.Ф. Миржанова (2006, с. 220) рассматривает в разделе, посвященном системе гласных, и связывает это явление с позиционной долготой гласных, возникающей вследствие выпадения звуков. Действительно, в речи выпадает целый слог, а оставшийся гласный *[ә]* произносится долго: /***Һә*** *бына оноҡларым [ҡурай] сызғырталар, но башҡа уже тауышлары тейә башласа исә, бында ҡыуып щығарам инде аларны*/ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). / ‘*Сейчас вот внуки играют на курае, но если они начинают шуметь, я их выгоняю сюда*’; /***Һә*** *тәрәзәнән ҡарасаң, ҡуян, торналар бында килеп щыға*/ (Кучукбаев Ратмир Мирзиевич, д. Новый Чад). / ‘*Сейчас в окно можно увидеть, как сюда прибегают иногда зайцы, журавли*’; /***Һә*** *үзе [апасы] үлгәщ, бастырасы килә [шиғырларын]*/ (Балтаева Аниса Камиловна, д. Чалково). / ‘*Сейчас, когда сестры уже нет, мне хочется опубликовать эти стихи*’.

Таким образом, как показывают языковые факты, фонетические явления в области как гласных, так и согласных звуков гайнинского говора весьма своеобразны.

Заключение

Исследование позволяет сделать следующие выводы о фонетической системе гайнинского говора северо-западного диалекта башкирского языка. Язык башкир Бардымского округа Пермского края является самобытным, что отчетливо отражается и в фонетико-орфоэпическом аспекте. Так, следует выделить такие особенности, как сужение широких гласных в позициях ударного закрытого слога, переходы звуков ([у] → [о], [а] → [ә], [ә] → [а], [ә] → [и], [у] → [а], [у] → [ы], [ы] → [и], [с] → [щ], [й] → [ж′], [б] → [п], [һ] →

[с]). В говоре также отмечается проявление таких фонетических явлений, как редукция, протеза, эпентеза, лабиализация, нарушение небной гармонии (при присоединении к словам определенных аффиксов и в процессе элизии), выпадение звуков, позиционная долгота гласных. Сравнение полученных данных с выводами С. Ф. Миржановой, Р. З. Шакурова по северо-западному диалекту башкирского языка позволяет заключить, что степень воздействия на данный говор социально-культурных и общественно-политических перемен в обществе невелика.

Перспективы дальнейшего исследования проблемы мы видим в более детальном, системно-комплексном изучении фонетических особенностей гайнинского говора в сравнении с башкирским литературным языком с целью введения полученного диалектного материала в платформу ЛингвоДок.

Список источников

1. Баишев Т. Г. Башкирские диалекты в их отношении к литературному языку. Изд-е 2-е, стер. Уфа: Гилем, 2006.
2. Башкиры-гайнинцы: история и современность / отв. ред. Ф. Г. Хисамитдинова. Уфа: Китап, 2012.
3. Ишбулатов Н. Х. Башкирская диалектология. Уфа: Башкнигоиздат, 1980.
4. Ишбулатов Н. Х. Башкирский язык и его диалекты. Уфа: Китап, 2000.
5. Максютова Н. Х. Восточный диалект башкирского языка: в сравнительно-историческом освещении. М.: Наука, 1976.
6. Миржанова С. Ф. Северо-западный диалект башкирского языка. Уфа: Китап, 2006.
7. Миржанова С. Ф. Южный диалект башкирского языка. М.: Наука, 1979.
8. Рамазанова Д. Б. К истории формирования говора пермских татар. Казань: ИЯЛИ, 1996.
9. Сарманаева Д. М. Диалектные особенности языка среднеуральских татар: дисс. ... к. филол. н. Казань, 1948.
10. Хакимьянова А. М., Юлдыбаева Г. В. Фольклорные традиции пермских (гайнинских) башкир (по материалам экспедиций) // Вестник Калмыцкого института гуманитарных исследований РАН. 2018. № 4.
11. Шакуров Р. З. Башкирская диалектология: учеб. пособие. Уфа: Китап, 2012.
12. Юсупов Р. М. К вопросу об этно- и расогенезе башкир-гайнинцев Пермского края // Вестник Академии наук Республики Башкортостан. 2010. Т. 15. № 1.

УДК 811.512.141

Г. Р. Абдуллина, Г. Ғ. Әлимбаева, З. А. Солтанова

Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Султанова З.А. Ғәйнә башҡорттарының тел үҙенсәлектәре (2023 йылғы экспедиция материалдары нигеҙендә) = Языковые особенности гайнинских башкир (на материалах экспедиции 2023 года) // Проблемы востоковедения

Аннотация

Цель статьи – описание актуального лингвистического состояния языка гайнинских башкир на примере жителей Бардымского района Пермского края. Во время экспедиции было охвачено около тридцати населенных пунктов, более ста информаторов разных возрастов. Выбор методов исследования обусловлен целью и совокупностью поставленных задач. Прежде всего в подготовке работы использовался метод перцептивного анализа, основанный на восприятии речи и анализе воспринимаемых звуков. Был применен сравнительный анализ, так как языковые факты рассматривались в плане сравнения с башкирским литературным языком. Использовался метод контекстуального анализа при употреблении лексических единиц. Кроме этого, в работе был применен метод компонентного анализа, основанный на выделении минимального набора признаков у определенной совокупности языковых единиц и категорий языка, посредством которых они различаются между собой или некоторые, напротив, объединяются в различные группировки. Теоретической базой исследования послужили труды по диалектологии башкирского языка Н. Х. Ишбулатова (1980; 2000), Р. З. Шакурова (2012), Т. Г. Баишева (2006), Н. Х. Максютовой (1976), С. Ф. Миржановой (1979; 2006). Особое внимание было уделено научным трудам С. Ф. Миржановой и Р. З. Шакурова, посвященным непосредственно северо-западному диалекту башкирского языка. Результаты экспедиции подтверждают, что язык гайнинцев характеризуется уникальными чертами, свойственными для жителей данного региона. В этом исследовании нами сделан основной акцент на фонетических особенностях вышеназванного говора: сужении широких гласных в позициях ударного закрытого, реже и открытого слога, переходах гласных и согласных звуков, редукции, протезе, эпентезе, лабиализации, нарушении небной гармонии (при

присоединении к словам определенных аффиксов и в процессе элизии), выпадении звуков, позиционной долготе гласных.

Ключевые слова: башкирская диалектология; северо-западные башкиры; говор; гайнинский говор.

Мәҡәләнең маҡсаты Пермь өлкәһенең Барҙа районы миҫалында ғәйнә башҡорттары теленең хәҙерге лингвистик торошон һүрәтләүгә ҡайтып ҡала. Тикшеренеү материалы булып диалектологик экспедиция барышында утыҙға яҡын тораҡ пункттан төрлө йәштәге йөҙҙән ашыу информаторҙан алынған тел факттары хеҙмәт итте. Тикшеренеү методтары мәҡәләнең маҡсатына һәм бурыстарына ярашлы һайлап алынды. Эш барышында иң элек телмәрҙе ҡабул итеүгә һәм ишетелгән өндәрҙе анализлауға нигеҙләнгән перцептив анализ методына мөрәжәғәт ителде. Һөйләштең башҡорт әҙәби теленән айырмалыҡтары, шулай уҡ уртаҡлыҡтары ла, сағыштырма анализ методы нигеҙендә асыҡланды. Лексик берәмектәрҙең телмәрҙә ҡулланылыш үҙенсәлектәрен тикшереү контекстуаль анализ методы ярҙамында башҡарылды. Тикшеренеү барышында шулай уҡ билдәле тел берәмектәре һәм категорияларының билдәле бер йыйылмаһының үҙенсәлекле билдәләрен айырыуға нигеҙләнгән компонентлы анализ методы менән эш ителде. Тикшеренеү эшенең теоретик базаһын башҡорт диалектологияһы буйынса Н. Х. Ишбулатовтың (1980, 2000), , Р. З. Шәкүровтың (2012), Т. Ғ. Байышевтың (2006), Н. Х. Мәҡсүтованың (1976), С. Ф. Миржанованың (1979, 2006) хеҙмәттәре тәшкил итте. С.Ф. Миржанова менән Р.З. Шәкүровтың башҡорт теленең төньяҡ-көнбайыш диалектына арналған монографияларына айырым иғтибар бирелде. Экспедиция һөҙөмтәләре Барҙа районы ғәйнә башҡорттары һөйләшенең бик үҙенсәлекле булыуын күрһәтә. Был мәҡәләлә һөйләштең фонетик үҙенсәлектәренә баҫым яһалды: киң әйтелешле һуҙынҡыларҙың баҫымлы ябыҡ ижек позицияһында (һирәгерәк – асыҡ ижек позицияһында ла) тарайыуы, өндәрҙең күсеше, редукция, протеза, эпентеза, иренләшеү, аңҡау гармонияһының боҙолоуы (һүҙҙәргә билдәле ялғауҙарҙың ҡушылыуы һәм элизия күренеше һөҙөмтәһендә), өндәрҙең төшөп ҡалыуы, өндәрҙең позицион оҙайлылығы.

Асҡыс һүҙҙәр: башҡорт диалектологияһы; төньяҡ-көнбайыш башҡорттары; һөйләш; ғәйнә һөйләше.

Gulfira R. Abdullina, Gulshayan G. Alimbaeva, Zilya A. Sultanova

LANGUAGE FEATURES OF THE GAINI BASHKIRS
(BASED ON MATERIALS OF THE 2023 EXPEDITION)

Abstract

The purpose of the study is to describe the current linguistic state of the language of the Gainin Bashkirs based on the material of the Bardym region of the Perm region. During the expedition, about thirty settlements were covered, more than a hundred informants of different ages were covered. The results of the expedition confirm that the language of the Gainin people is characterized by unique features characteristic of the inhabitants of this region. We have placed the main emphasis on the phonetic features of the above-mentioned dialect: narrowing of wide vowels in the positions of stressed closed, less often and open syllables, transitions of vowels and consonants, reduction, prosthesis, epenthesis, labialization, violation of palatal harmony (when adding certain affixes to words and in the process elision), loss of sounds, positional longitude of vowels.

Keywords: Bashkir dialect studies; northwestern Bashkirs; subdialect; Gaina subdialect

Йәмғиәттәге өҙлөкһөҙ социаль-иҡтисади, ижтимағи-сәйәси үҙгәрештәр халыҡтарҙың рухи мәҙәниәтенә лә, теленә лә ҡағылмай ҡалмай. Тарих ҡуласаһында ҡайһы бер телдәр бөтөнләй юғалып ҡала, ҡайһылары иһә лексик-грамматик ҡоролошо йәһәтенән бөтөнләй үҙгәрергә мөмкин. Телдәрҙең асылын юғалтмаҫ өсөн, уларҙы һәр ваҡыт өйрәнеп, үҫтереп торорға кәрәк. Диалекттары күп булған телдәр айырыуса көслө иғтибар талап итә, әлеге осраҡта – башҡорт теле һәм бигерәк тә уның төньяҡ-көнбайыш диалекты эсендәге һөйләштәр. Әйтергә кәрәк, башҡорт теленең диалекттарына арналған хеҙмәттәр үткән быуаттың 70-80-се йылдарында ойошторолған экспедиция материалдарына нигеҙләнеп яҙылған. Ярты быуаттай дәүер эсендә диалекттарҙың етди үҙгәрештәр кисереү-кисермәүен тикшереү, уларҙың хәҙерге торошон асыҡлау башҡорт тел ғилеменең көнүҙәк мәсьәләләренең береһе булып тора. Был мәҡәләлә Пермь крайының Барҙа районында йәшәүсе ғәйнә башҡорттары теленең фонетик системаһы хәҙерге торошо йәһәтенән анализланды.

Тикшеренеү барышында шундай бурыстар хәл ителде: йыйылған тел материалын фонетик-орфоэпик үҙенсәлектәре йәһәтенән анализлау, йәмғиәттәге социаль-иҡтисади, ижтимағи-сәйәси үҙгәрештәрҙең Пермь төбәгенең телмәр мәҙәниәтенә ҡағылыу кимәлен асыҡлау.

Тикшеренеү методтары мәҡәләнең маҡсатына һәм бурыстарына ярашлы һайлап алынды. Эш барышында иң элек телмәрҙе ҡабул итеүгә һәм ишетелгән өндәрҙе анализлауға нигеҙләнгән перцептив анализ методына мөрәжәғәт ителде. Һөйләштең башҡорт әҙәби теленән айырмалыҡтары, шулай уҡ уртаҡлыҡтары ла, сағыштырма анализ методы нигеҙендә асыҡланды. Лексик берәмектәрҙең телмәрҙә ҡулланылыш үҙенсәлектәрен тикшереү контекстуаль анализ методы ярҙамында башҡарылды. Тикшеренеү барышында шулай уҡ билдәле тел берәмектәре һәм категорияларының билдәле бер йыйылмаһының үҙенсәлекле билдәләрен айырыуға нигеҙләнгән компонентлы анализ методы менән эш ителде.

Тикшеренеү материалдары: эш барышында 2023 йылдың йәйендә Пермь крайының Барҙа районында ғәйнә ырыуы башҡорттары йәшәгән утыҙҙан ашыу ауылдың информаторҙарынан йыйылған фактик материалдар анализланды һәм ошоға тиклем баҫылып сыҡҡан лексикографик хеҙмәттәрҙәге положениелар менән сағыштырылды: «Башҡорт һөйләштәре һүҙлеге. Т. 3. Көнбайыш диалект / ред. Н. Х. Мәҡсүтова» (Өфө, 1987), «Башҡорт теленең диалектологик атласы / ред. М. И. Дилмөхәмәтов» (Өфө, 2002), «Ғәйнә башҡорттары һүҙлеге / ред. М. Мозафаров» (Чернушки, 2020).

Тикшеренеү эшенең теоретик базаһын башҡорт диалектологияһы буйынса Н. Х. Ишбулатовтың [3; 4], Р. З. Шәкүровтың [11], Т. Ғ. Байышевтың [1], Н. Х. Мәҡсүтованың [5], С. Ф. Миржанованың [6; 7] хеҙмәттәре тәшкил итте. С.Ф. Миржанова менән Р.З. Шәкүровтың башҡорт теленең төньяҡ-көнбайыш диалектына арналған монографияларына айырым иғтибар бирелде.

Тикшеренеүҙең ғәмәли әһәмиәте: башҡорт теленең төньяҡ-көнбайыш диалектына ҡараған ғәйнә һөйләшенең фонетик үҙенсәлектәренә ҡағылышлы айырым положениелар диалектология өлкәһендә тәрәнерәк тикшеренеүҙәр үткәреү, һөйләштәрҙең фонетик-грамматик һәм лексик-семантик системаһын үҫтереү, телде халыҡтың тарихы менән тығыҙ бәйләнештә өйрәнеү өсөн хеҙмәт итәсәк, шулай уҡ диалектология, лингвокультурология, лингвистик география мәсьәләләрен өйрәнеүгә булышлыҡ итәсәк.

Йәмғиәттә бер туҡтауһыҙ барған һәм халыҡтың рухи мәҙәниәтенә, шул иҫәптән, теленә лә туранан-тура йоғонто яһаған социаль-иҡтисади һәм ижтимағи-сәйәси үҙгәрештәр урындағы ерле халыҡтың, ә беҙҙең осраҡта башҡорт теленең төньяҡ-көнбайыш диалекты ғәйнә һөйләше фонетик системаһының әлеге торошон өйрәнеүҙе талап итә. Ғәйнә һөйләше – ул ғәйнә ырыуы башҡорттарының, йәғни «исеме иң боронғо ырыуҙарҙың береһенә барып тоташҡан этнонимлы, Тулва йылғаһы бассейны буйлап таралып (шуға ла икенсе исеме – “Тулва башҡорттары”), Барҙа районының 53 тораҡ пунктында йәшәгән», «Евразия континентының үҙәгендә, Урта Уралдың итәгендә урынлашҡан башҡорт халҡының иң төньяҡ төркөмөнөң» һөйләше [12, 28-се б.]. Әйтергә кәрәк, фәнни әҙәбиәттә ғәйнә һөйләшен «Урта Урал татарҙарының теле» [9, 4-се б.] тип атау, шулай уҡ уның «татар теленең урта диалекты барҙа һөйләшсәһенә» ҡаратылыу факты [8, 11-се б.] күҙәтелә. Был фекерҙәрҙе инҡар иткән ҡараштар ҙа юҡ түгел. Мәҫәлән, төбәктә «башланғыс һәм урта кластарҙа татар телендә уҡытыу, киң мәғлүмәт сараларын татар телендә сығарыу, радионың да татар телендә һөйләүе» арҡаһында ғәйнә башҡорттары теле татарлашыуға дусар булған, тигән раҫлауҙар осрай [2, 5, 13-сө бб.]. Был йәһәттән Д.М. Сарманаева ла ниндәйҙер кимәлдә үҙенә-үҙе ҡаршы сыҡҡан кеүек: бер яҡлап, ул һөйләште Урта Урал татарҙарының теле тип атай, шул уҡ ваҡытта татарлаштырыу процесына дусар ителгән башҡорт теле лә икәнлеген инҡар итмәй [9, 13-сө б.].

Әйтергә кәрәк, ғәйнә һөйләшенең диалект үҙенсәлектәре монографик хеҙмәттәрҙә киң сағылыш алған [6; 11]. Лексикография өлкәһендә лә һөйләш тейешле кимәлдә ҡаралған: «Башҡорт һөйләштәре һүҙлеге. Т. 3. Көнбайыш диалект / ред. Н. Х. Мәҡсүтова» (Өфө, 1987), «Башҡорт теленең диалектологик атласы / ред. М. И. Дилмөхәмәтов» (Өфө, 2002) – ошо хеҙмәттәргә 1973 йылда СССР Фәндәр академияһы Тарих, тел һәм әҙәбиәт институты тарафынан Пермь өлкәһенең 8 ауылына ойошторолған диалектологик экспедиция материалдары араһынан алынған лексик берәмектәр индерелгән [10, 158-се б.]. Ғәйнә һөйләшенең актуаль торошон билдәләү өсөн Пермь өлкәһе Барҙа округының бөтә башҡорт ауылдарынан тиерлек алынған фактик материалды юғарыла әйтелгән хеҙмәттәр менән сағыштырып ҡарау маҡсатҡа ярашлы булыр, тип һанайбыҙ.

Үткән быуаттың башҡорт лингвистик әҙәбиәтендә теркәлгән һәм яңы йыйылған тел факттарын анализлау барышында түбәндәгеләр асыҡланды.

С.Ф. Миржанованың күҙәтеүҙәре буйынса, ғәйнә һөйләшенең төп фонетик үҙенсәлеге булып «баҫымлы ябыҡ ижек позицияһында киң әйтелешле һуҙынҡыларҙың тарайыуы, йәғни киң әйтелешле ***а***, ***ә*** өндәре урынына тар әйтелешле ***ы***, ***е***, ***и*** өндәренең ҡулланылыуы» тора [6, 209-сы б.]. Был күренеш хәҙерге ғәйнә башҡорттарының телендә лә күҙәтелә һәм һүҙҙәрҙең аҙағында ***[ай*** / ***әй]*** дифтонгылары урынына ***[ый, ей]*** ҡушылмаларын ҡулланыу миҫалында күренә, бигерәк тә алмаш-сифаттарҙа, алмаш-рәүештәрҙә, шулай уҡ хәҙерге заман ҡылымдарының зат формаларында, мәҫәлән: ***алый*** (*әҙәби* ‘*улай*’), ***былый*** (*әҙәби* ‘*былай*’), ***шулый*** (*әҙәби* ‘шулай’): *Мин беренще мәртәбә күрдем* ***андый*** *йоланы* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); ***Шундый*** *йолалар булды* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); ***Шулый*** *утыз сигез йыл стажым бар* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Анан тағы* ***ниндей*** *уйыннар уйнадыҡ?* (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы); *Мин бында анан соң ҡайттым, щөнки минең әней, атай инде постелдә,* ***щирлей*** (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); *Хәйбулла районын өщ көн көттөк,* ***килмейләр*** *дә* ***килмейләр***, ***килмейләр*** *дә* ***килмейләр*** (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); *Урманда пещән щаба торған урыннарны гел шулый* ***атыйбызый***

(Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы); *У щакларда баян бит әй бөтә ердә, бөтә ердә баян, үзем* ***уйныйым****, үзем* ***жырлыйым*** (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы).

[ау/әү] дифтонгыларының тарайыуы, йәғни уларҙы ***[ыу/еү]***, ***[оу/өү]*** ҡушылмалары менән алмаштырыу күренеше күпкә һирәгерәк күҙәтелә: *Барданыҡылар* ***кийеүләр*** (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Ҡайынауылга һәр көн* ***жейәү*** *йөрөп уҡыдыҡ* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); ***Мыныу*** *бейеклек булып үсә инде пикан* (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы).

Киң әйтелешле ***[а]*** өнөн тар әйтелешле ***[ы]*** өнө менән алыштырыу, һирәгерәк булһа ла, асыҡ ижек позицияһында күҙәтелә: *Шу уаҡытларга* ***туры*** *килә инде* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы).

[өй] дифтонгыһының ***[өү]*** // ***[ү]*** өнөнә һәм өн ҡушылмаһына күсеше шулай уҡ ҡыҙыҡһыныу уята: *Ҡызлар* ***өүгә*** *килеп кермей тороп, аларның хәлен белмейбезейе, телефон булмагащ* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Әтейне дә, әнейне дә ҡарап, шушы* ***өүдә*** *соңгы юлга озаттым* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); *Мин әйтәм, ҡая,* ***үрәт****, нищек итеп эшлейсең,* ***үрәтеп*** *бирде* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); ***Үрәндек*** *инде үзебезгә кирәкне* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Безнең телебез үзенщәлекле – гәйнә башҡортлары теле, үзебезщә* ***сүләшәбез*** (Балтачева Рәмиә Хүжән ҡыҙы, Аҡлыш ауылы); *Бик* ***сөүенеп*** *йәшәйем балаларыма* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы).

Тел материалын анализлау барышында шулай уҡ һүҙ аҙағындағы, ҡылым ялғауындағы ***[өй]*** дифтонгы урынына ***[ә]*** өнөн ҡулланыуға иғтибар ителде: *Шул кобаны* ***төзә*** *ул, шу хатын* (Шәрипова Нәилә Нурсаяп ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы).

Һуҙынҡылар системаһы өлкәһендәге фонетик үҙенсәлектәр түбәндәге күсештәр менән ҡылыҡһырлана:

[у] → [о]: *Иң* ***соңгысы*** *шушы букет булды инде* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); *Хәҙерге* ***тойларны*** *кыҙыл* ***той*** *тиләр бит* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Быйыл алтмыш йәш* ***болды*** *ал* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Житен йолкабыз, житен* ***отыйбызейе*** (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Безнең* ***согыштан соң*** *тормош ауыр булды* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Сараш ауыл –* ***зор*** *ауыл* (Айтаҡова Алһыу Фәрит ҡыҙы, Сараш ауылы).

[а] → [ә]: *Сезнекеләр безгә нищә мәртәбә килделәр инде,* ***хәттә*** *фотографияләр дә бар* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); ***Әйрән*** *юҡ бездә* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Уланнарым* ***йәрдәм*** *итә, кызларым жәрдәм итә, кейеүләрем бик әйвәт* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Уразаларза ауыз ащтырабыз,* ***бәйрәмне*** *алга күрәбез* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы).

[ә] → [а]: *Икмәк* ***ащытып*** *ҡуйган [ҡәйнә], әйдә икмәк пешерәбез, ти* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы).

[ә] → [и]: *Мин* ***битикей*** *щаҡта хыялым уҡытыущы булыргайе* (Айтаҡова Алһыу Фәрит ҡыҙы, Сараш ауылы).

[у] → [а] (ғәҙәттә, күрһәтеү алмаштарында): *Тапмадым инде мин* ***ансын****, аңлатмасын* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Без* ***андайларны*** *күргәнебез юҡ* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы).

[у] → [ы]: *Методист, худрук, директор* ***былып*** *озаҡ жылдар эшләдем* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы).

[ы] → [и]: *Кеше **ишанмый** безгә* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); ***Ишангащ**, мин дә йүгергән булам инде, кещкенә улан кебек* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы).

Ғәйнә һөйләшендә һүҙҙәрҙең редукцияланған формалары ла осрай: *Жәйен уже эшкә **йөрдөк** без* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *У ике төрлө андый пещен, **берсе** аның без йөрөтәбез зәрәтә тип, рущща белмейем, но **берсе** пикан тип йөрөтәбез инде* (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы).

Һүҙ барған һөйләштә протеза менән эпентеза күренештәренә лә миҫалдар осрай: ***Осандыҡ** бирәләрейе элек* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); ***Ыскладларда** эшләдек жәйге ваҡытларда* (Балтачева Хәнифә Хәниф ҡыҙы, Барҙыбаш ауылы); ***Шоморот** сәскә атмады, сирень дә атмады – королоҡ* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); ***Ҡырыҡ** беренще йылның ун бишенще январендә тыудым* (Искәндәрова Хәжирә Әхмәтсафа ҡыҙы, Үҙик ауылы).

Ғәйнә һөйләшенә хас булған иренләшеү күренеше ҡыҫҡа тар әйтелешле ***[е]***, ***[ы]*** өндәренең, шулай уҡ киң әйтелешле, ләкин тарайыуға дусар ителгән ***[а]***, ***[ә]*** өндәренең еңелсә иренләшеүенән ғибарәт: *Безнеке суғышҡа киткәнще әтей **бөрөзө** генә ҡалған* (Балтачева Хәнифә Хәниф ҡыҙы, Барҙыбаш ауылы); *Әлегә **гөмөрнө** озайтып киләләр [балалар]* (Искәндәрова Хәжирә Әхмәтсафа ҡыҙы, Үҙик ауылы); *Вот ул миңә гел әйтәэйе: «Ҡызым, көнләшмә, иптәшләрең әйбер алса да, көнләшеп ҡарама, сөйөн алар өщөн, алар өщөн сөйөнсәң, ходай тәғәлә сиңә **соңонан** тағын да күберәк бирер», – тип, вот аның өйрәткән сүзләре* (Гусева Мөршиҙә Ғәлимйән ҡыҙы, Батырбай ауылы); *Мин щығып **жөгөрдөм*** (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Элек йәшәгән щаҡта сыйыр, мал ҡарап, икешәр сыйыр булды, икешәр **бозу**. Бозау. **Бозу** тип бездә Барданың теге яҡта әйтәләр* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы).

Ҡайһы бер осраҡтарҙа һүҙҙәргә билдәле ялғауҙар ҡушылыу һөҙөмтәһендә, шулай уҡ элизия күренеше арҡаһында аңҡау гармонияһының боҙолоуы күҙәтелә: *Ҡолмаҡ булған щаҡта эшлейек, дрожжи югейе* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Элек бит бүлмәләр булмаған, кроватны щаршау менән әйләндереп **алаларейе*** (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Бер ҡая да **китәлмәдем*** (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Мин ҡызлар кейгәнне **кейәлмәдем**, даже әнейнең кейеп үлгән күлмәген дә теге кейәргә туры килде әле үскән щаҡта* (Гусева Мөршиҙә Ғәлимйән ҡыҙы, Батырбай ауылы).

Тартынҡы өндәр системаһында ла үҙенсәлекле күренештәр теркәлде. Иң элек өндәрҙең күсешен билдәләп үтергә кәрәк, уларҙың араһында иң йыш осрағаны түбәндәгеләр:

[с] → [щ]: ***Өщ** көнгә киләләр ҡоҙағыйлар* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Мин **башлангыщ** класта **уҡытыущы** булып эшләдем* (Шәрипова Нәилә Нурсаяп ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); *Элек беззең бала **щаҡ** күберәк ҡаз ҡарауыллап, **щебещ** ҡарауыллап үтте инде* (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы); *Балалар менә, алга таба **ышаныщ** аларға инде* (Искәндәрова Хәжирә Әхмәтсафа ҡыҙы, Үҙик ауылы).

Һөйләштә ***[с]*** өнө ҡулланылған формалар ҙа ҡулланыла, бигерәк тә *-гас* / *-гәс* ялғаулы хәл ҡылымдарҙа. Был үҙенсәлек лингвистик әҙәбиәттә лә күрһәтелә [6, 225-се б.; 11, 180-се б.]: *Безнең герой Шәриф Ҡазанбаев музейы **ащылгас**, без как бы первый экскурсоводлар булдыҡ* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); *Но шулай да **сәләмәт** щикле* (Искәндәрова Хәжирә Әхмәтсафа ҡыҙы, Үҙик ауылы); *Жигетләр күләсә менән уйнайларейе веласапетныҡы* (Балтачева Хәнифә Хәниф ҡыҙы, Барҙыбаш ауылы).

[й] → [ж]: *Бер көн ололар* ***жыйыла*** *ҡунаҡҡа, семьялылар инде, икенце көннө йәшләр* ***жыйыла*** (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Мында* ***жирләр*** *күберәге теге элекке кешеләрнең исемнәре белә аталып* ***жөрөтә*** *инде* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Аны белеүщеләр хәзер* ***жук*** *инде* (Шәрипова Нәилә Нурсаяп ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); ***Жырлар жырлап*** *утырғанын хәтерләмейм, но ҡунаҡлашаларейе* (Гусева Мөршиҙә Ғәлимйән ҡыҙы, Батырбай ауылы); *Ул – Батырбай ощ, щөнки Батырбайға бара торған* ***жул*** *шунда* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); *Кещкенәдән үк* ***житен*** *бәйләргә йөрөдөк* (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы); *Колхозға пещән* ***жыймаға йөрөдөк*** *тырнауыщ белән* (Балтачева Хәнифә Хәниф ҡыҙы, Барҙыбаш ауылы). Әйтергә кәрәк, һөйләш эсендә был һүҙҙәр ***[й]*** өнө менән дә ҡулланыла [6, 223-сө б.].

[б] → [п]: *Ите булса,* ***пешерәбез пилмәнен*** *дә, ашын да, боткасын да* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); *Шәңгә* ***пешерәләр*** *бездә, пикан белән пешерәбез* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); ***Пещәнен*** *әзерләдек үзебез, ә инде хәзер ологайғащ, берсе дә кәрәкмей* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); *Ике апалар Ҡазанда,* ***персе*** *апа Екатеринбургта,* ***персе*** *Төнгүктә, эйеме, ансы, ҡызғаныщ, китеп* ***парды*** *инде* (Надыров Рәйес Зарип улы, Үрге Ашап ауылы); *Район* ***пуйынща*** *беззә генә түгел ул, башҡа ауылда ла шулай ҡушамат* ***пелән*** *сөйләшәләр икән* (Надыров Рәйес Зарип улы, Үрге Ашап ауылы).

[һ] → [с]: *Элек салалар ие өщ* ***сум****, бищ* ***сум*** *кейәү* ***мунщасына*** (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Быйыл ғына юк инде безнең* ***сыйыр*** (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Аннан иләк аша* ***сөзәбез****, марля өстөнә* ***салып*** (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы).

Һүҙ башында ***[б]*** өнө урынына ***[м]*** өнөн ҡулланыу буйынса шуны билдәләргә кәрәк: яңы йыйылған материалдарҙа был күренеш тик «*был*» нигеҙенән яһалған күрһәтеү алмаштарында ғына күҙәтелә, мәҫәлән, *мындай, мына/менә*: *Тоже сандыкларны китерәләр, сатып алалар инде мында килеп төшкәщ* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Ул* ***мында*** *ызба төзә, әнә* ***мында*** *түбәсе күренә* (Шәрипова Нәилә Нурсаяп ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); ***Менә*** *безнең ауылның бизәге булып шушы тау тора инде, без аны Дүрткелтау тип әйтәбез* (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы). С.Ф. Миржанованың хеҙмәтендә осраған [6, 222-се б.] формалар яңы йыйған материалдарҙа теркәлмәне. «Ғәйнә башҡорттары һүҙлеге»нә ингән ***мәшкә*** (әҙәби ‘*бәшмәк*)’ һүҙе информаторҙарҙың телмәрендә ***бәшкә*** формаһында осраны: *Йылға буйында балык тотток, сеззеңщә бәшмәк, беззеңщә* ***бәшкә****, жиләк жыйдык* (Көсөкбаев Ратмир Мирза улы, Яңы Чад ауылы).

С. Ф. Миржанованың «һөйләштә интерденталь ҙ өнөнөң һуҙынҡылар араһында һәм сонор өн эргәһендә ҡулланыла» тигән фекере [6, 223-сө б.] һирәк осрай торған миҫалдар менән нығытыла: ***Хәҙерге*** *көнгә беҙ биш бала* ***үстерҙек*** (Надыров Рәйес Зарип улы, Үрге Ашап ауылы); *Әйткәнемщә,* ***кыҙларыбыҙ*** *үҙ семьялары белән тора* (Надыров Рәйес Зарип улы, Үрге Ашап ауылы).

Айырым осраҡтарҙа ***[ш]*** өнө ***[с]*** өнөнә күсә: /*Шунан сөт белән* ***сыйыклыйбыз***/ (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы).

Әйтергә кәрәк, тартынҡылар өлкәһендә лә, һуҙынҡылар өлкәһендә лә өндәрҙең төшөп ҡалыу күренеше күҙәтелә [6, 227-се б.; 11, 181-се б.]. Һуҙынҡы өндәр һүҙ башынан төшөп ҡала, беҙҙең осраҡта – ***[о]*** һәм ***[ы]*** өндәре: *Күптән түгел генә бер биш йыл* ***щоронда*** *үземә*

үзем генә йорт эщләп щыктым (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); *Маҡтаныу түгел, **щынны** сүйлейем* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы).

Тартынҡы өндәр иһә һүҙ башынан да, һүҙ уртаһынан да төшөп ҡалыусан: *Пенсия бирәләр, пенсиябез бик **әйвәт*** (Искәндәрова Хәжирә Әхмәтсафа ҡыҙы, Үҙик ауылы); *Ҡашыҡ белән **йоморҡа** йүгертеү бар* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Безнең ауылда Гражданнар суғышы ваҡытында инде ҡызылларны да, аҡларны да **китереп** жыйған ҡәберлек бар, памятник бар бездә* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Тик **утырмаға** тырышмыйбыз* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); *Аның яфрағы **ошаған** бына шуңа, токо борщевик зур була инде у* (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы); *Сезнекенә дә **ошамаған** [тел], татарларныҡына да **ошамаған** – үзебезщә* (Балтачева Рәмиә Хүжән ҡыҙы, Аҡлыш ауылы); *Сиксән өщөнщө йылда өйләнгәщ, Себергә щығып киттек, аның апасы, **мике** ике туған ағай* (Көсөкбаев Ратмир Мирза улы, Яңы Чад ауылы).

Ғәйнә һөйләшендә әҙәби телдә ***менән*** бәйләүесенә тура килгән ***белән*** һүҙе һуҙынҡы өндәр өлкәһендә лә, тартынҡылар өлкәһендә лә үҙгәрештәргә дусар булып, төрлө вариантта ҡулланыла: һуңғы өнө төшөп ҡалып та, киң әйтелешле ***[ә]*** өнөнөң тарайып ***[е]*** өнөнә күскән килеш тә: *Иске Собханғолдан, Бөрйәндән, Илдар барейе, иптәш, аның **белән** сөйләшәбезей* (Көсөкбаев Ратмир Мирза улы, Яңы Чад ауылы); *У уаҡытта без бөтөн ауыл **белә** эшләдек, йүгерештек кенә* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); *Шулай ғүмер буйына ана гел фольклор, фольклор, фольклор **беле** заниматься иттем* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы).

Һүҙҙәрҙә һуңғы өндәрҙең төшөп ҡалыуы ***ул***, ***шул***, ***был*** күрһәтеү алмаштарында, ***табан*** бәйләүесендә, шулай уҡ ***икән*** киҫәксәһендә күҙәтелә: *Утыз ике йәштә мин ҡызымны таптым, утыз ике йәштә, шу уаҡытта мине комсомолға алдылар* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); *Без аны Дүрткелтау тип әйтәбез. **У** теге яҡҡа да төшә **у**, квадратный, дүрткел, дүрт – дүрткел, дүрт пощмаҡ тигән сүззән алынғандыр **у**, дүрт-дүрткел тип әйтеп ҡуйғандар инде аны. Бөтөн яҡҡа төшә **у**, **бы** яҡҡа ла төшә, **бы** яҡҡа ла төшә, теге яҡҡа ла төшә, квадратный кебегерәк* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Тегендә Оренбург яктары бар, ҡайда **икә**...* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); *Бына шул Сараштан килеп утырғаннар бирегә, бында **таба** йылға буйлап кешеләр, балыҡ инде үрщетергәме, маллар ҡарарғамы* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы).

Һөйләштә ***хәҙер*** һүҙе урынына ***һә*** формаһын ҡулланыу күренеше бар. С. Ф. Миржанованың хеҙмәтендә [6, 220-се б.] һуҙынҡыларға бәйле бүлектә ҡаралған был үҙенсәлек автор тарафынан өндәрҙең төшөп ҡалыуына бәйле булған һуҙынҡыларҙың позицион оҙайлығы менән аңлатыла. Ысынлап та, телмәрҙән тотош бер ижек төшөп ҡала, ҡалған ***[ә]*** өнө һуҙып әйтелә: ***Һә** бына оноҡларым [ҡурай] сызғырталар, но башка уже тауышлары тейә башласа исә, бында ҡыуып щығарам инде аларны* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); ***Һә** тәрәзәнән ҡарасаң, ҡуян, торналар бында килеп щыға* (Көсөкбаев Ратмир Мирза улы, Яңы Чад ауылы); ***Һә** үзе [апасы] үлгәщ, бастырасы килә [шиғырларын]* (Балтаева Әнисә Камил ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы).

Шулай итеп, тел факттарынан күренеүенсә, ғәйнә һөйләшенең һуҙынҡы өндәре өлкәһендә лә, тартынҡы өндәре өлкәһендә лә күҙәтелгән фонетик күренештәр үҙенсәлекле.

Үрҙә әйтелгәндәрҙән сығып, башҡорт теленең төньяҡ-көнбайыш диалекты ғәйнә һөйләшенең фонетик системаһы буйынса шундай һығымталар эшләргә була. Пермь өлкәһе

Барҙа районы башҡорттарының теле бик үҙенсәлекле, фонетик-орфоэпик аспектта ул бигерәк тә асыҡ күренә. Һөйләштең фонетик системаһындағы шундай үҙенсәлектәр иғтибарҙы йәлеп итә: киң әйтелешле һуҙынҡыларҙың баҫымлы ябыҡ ижек позицияһында тарайыуы, өндәрҙең күсеше ([у] → [о], [а] → [ә], [ә] → [а], [ә] → [и], [у] → [а], [у] → [ы], [ы] → [и], [с] → [щ], [й] → [ж´], [б] → [п], [һ] → [с]). Һөйләштә шулай уҡ редукция, протеза, эпентеза, иренләшеү, аңҡау гармонияһының боҙолоуы (һүҙҙәргә билдәле ялғауҙарҙың ҡушылыуы һәм элизия күренеше һөҙөмтәһендә), өндәрҙең төшөп ҡалыуы, өндәрҙең позицион оҙайлылығы кеүек фонетик күренештәр күҙәтелә. Яңы йыйылған материалдар буйынса алынған һөҙөмтәләрҙе С. Ф. Миржанова менән Р.З. Шәкүровтың хеҙмәттәрендәге күҙәтеүҙәр менән сағыштырыу йәмғиәттәге социаль-мәҙәни һәм ижтимағи-сәйәси үҙгәрештәрҙең мәҡәләлә ҡаралған һөйләшкә йоғонтоһоноң бик ҙур булмауын билдәләргә мөмкинселек бирә.

Использованная литература:

1. Баишев Т. Г. Башкирские диалекты в их отношении к литературному языку. – Изд-е 2-е, стер. – Уфа: Гилем, 2006. – 131 с.

2. Башкиры-гайнинцы: история и современность / отв. ред. Ф. Г. Хисамитдинова. – Уфа: Китап, 2012. – 264 с.

3. Ишбулатов Н. Х. Башкирская диалектология. – Уфа: Башкнигоиздат, 1980. – 200 с.

4. Ишбулатов Н. Х. Башкирский язык и его диалекты. – Уфа: Китап, 2000. – 212 с.

5. Максютова Н. Х. Восточный диалект башкирского языка: в сравнительно-историческом освещении. – М.: Наука, 1976. – 292 с.

6. Миржанова С. Ф. Северо-западный диалект башкирского языка. – Уфа: Китап, 2006. – 298 с.

7. Миржанова С. Ф. Южный диалект башкирского языка. – М.: Наука, 1979. – 272 с.

8. Рамазанова Д. Б. К истории формирования говора пермских татар. – Казань: ИЯЛИ, 1996. – 236 с.

9. Сарманаева Д. М. Диалектальные особенности языка среднеуральских татар: Автореферат работы представленной в качестве дисс. на соискание ученой степени канд. филологич. наук в Моск. отд-ние Ин-та языка и мышления им. Н. Я. Марра АН СССР / Мин-во просвещ. РСФСР. Казанский гос. пед. и учительский ин-т, 1950. – 13 с.

10. Хакимьянова А. М., Юлдыбаева Г. В. Фольклорные традиции пермских (гайнинских) башкир (по материалам экспедиций) // Вестник Калмыцкого института гуманитарных исследований РАН, 2018. – № 4. – 156-164.

11. Шакуров Р. З. Башкирская диалектология: учеб. пособие. – Уфа: Китап, 2012. – 220 с.

12. Юсупов Р. М. К вопросу об этно- и расогенезе башкир-гайнинцев Пермского края // Вестник Академии наук Республики Башкортостан. 2010. Т. 15. № 1. – С. 28-38.

REFERENCES

1. Baishev T. G. Bashkir dialects in relation to the literary language. - Izd-e 2, ster. - Ufa: Gilem, 2006. - 131 p.

2. Bashkir-Gainin people: history and modernity / отв. ed. F. G. Khisamitdinova. - Ufa: Book, 2012. - 264 p.

3. Ishbulatov N. Kh. Bashkir dialectology. - Ufa: Bashknigoizdat, 1980. - 200 p.

4. Ishbulatov N. Kh. Bashkir language and its dialect. - Ufa: Kitap, 2000. - 212 p.
5. Maksyutova N. Kh. Eastern dialect of the Bashkir language: in comparative-historical education. - M.: Nauka, 1976. - 292 p.
6. Mirzhanova S. F. Northwest dialect of the Bashkir language. - Ufa: Kitap, 2006. - 298 p.
7. Mirzhanova S. F. Southern dialect of the Bashkir language. - M.: Nauka, 1979. - 272 p.
8. Ramazanova D. B. The story of the formation of the Permian Tatars. - Kazan: IYALI, 1996. - 236 p.
9. Sarmanaeva D. M. Dialectal peculiarities of the Middle Ural Tatar language: Abstract of the work presented as a diss. на соискание ученой сдела канд. philologist Science in Moscow. otd-nie In-ta language and thinking im. N. Ya. Marra AN USSR / Min-vo education. RSFSR. Kazansky Gos. ped. and teacher's institute, 1950. - 13 p.
10. Khakimyanova A. M., Yuldibaeva G. V. Folklore traditions of the Permian (Gaynin) Bashkirs (based on the materials of the expeditions) // Journal of the Kalmyk Institute of Humanitarian Studies RAS, 2018. - No. 4. - 156-164.
11. Shakurov R. Z. Bashkir dialectology: учеб. allowance - Ufa: Kitap, 2012. - 220 p.
12. Yusupov R. M. Question about the ethno- and racial origin of the Bashkir-Gaynintsev of the Perm region // Vestnik of the Academy of Sciences of the Republic of Bashkortostan. 2010. T. 15. No. 1. – S. 28-38.

Сведения об авторах:

Абдуллина Гульфира Рифовна, *доктор филологических наук, профессор, декан факультета башкирской филологии, востоковедения и журналистики Уфимского университета науки и технологий (Уфа), e-mail: abguri@yandex.ru*

Алимбаева Гульшаян Габсалямовна, *кандидат филологических наук, старший преподаватель факультета башкирской филологии, востоковедения и журналистики Уфимского университета науки и технологий (Уфа), e-mail: alimbaewa5@mail.ru*

Султанова Зиля Азатовна, *ассистент Уфимского университета науки и технологий (Уфа), e-mail: zilya_sultanova_96@mail.ru*

Абдуллина Гөлфирә Риф кыҙы, *филология фәндәре докторы, профессор, Өфө фән һәм технологиялар университетының башҡорт филологияһы, шәркиәт һәм журналистика факультеты деканы (Өфө), e-mail: abguri@yandex.ru*

Әлимбаева Гөлшаян Ғәбсәләм кыҙы, *филология фәндәре кандидаты, Өфө фән һәм технологиялар университеты башҡорт филологияһы, шәркиәт һәм журналистика факультетының өлкән укытыусыһы (Өфө), e-mail: alimbaewa5@mail.ru*

Солтанова Зилә Азат кыҙы, *Өфө фән һәм технологиялар университетының башҡорт филологияһы, шәркиәт һәм журналистика факультеты ассистенты (Өфө), e-mail: zilya_sultanova_96@mail.ru*

Gulfira R. Abdullina, *Doctor of Philology, Professor, Dean of the Faculty of Bashkir Philology, Oriental Studies and Journalism of Ufa University of Science and Technology (Ufa), e-mail: abguri@yandex.ru*

Gulshayan G. Alimbaeva, *Candidate of Philological Sciences, senior lecturer at the Faculty of Bashkir Philology, Oriental Studies and Journalism, Ufa University of Science and Technology (Ufa), e-mail: alimbaewa5@mail.ru*

Zilya A. Sultanova*, assistant of Ufa Science and Technology (Ufa), e-mail:* zilya_sultanova_96@mail.ru

Мәҡәлә Рәсәй ғилми фондының № 23-28-01247 «Ғәйнә башҡорттарының теле һәм фольклоры (Пермь крайы Барҙа районына экспедиция)» проекты сиктәрендә баҫыла

Публикация подготовлена в рамках поддержанного РНФ научного проекта № 23-28-01247 «Язык и фольклор гайнинских башкир (экспедиция в Бардымский район Пермского края)».

The publication was prepared within the framework of scientific project No. 23-28-01247, supported by the Russian Science Foundation, "Language and folklore of the Gainin Bashkirs (expedition to the Bardymsky district of the Perm Territory)."

Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Султанова З.А. Современное бытование фольклора гайнинских башкир Бардымского района Пермского края (в сравнении с материалами предыдущих экспедиций)[1] // Новые исследования Тувы

Гульфира Р. Абдуллина, Гульшаян Г. Алимбаева, Зиля А. Султанова
Уфимский университет науки и технологий, Российская Федерация

В статье представлен анализ современного состояния жанров фольклора гайнинских башкир Бардымского района Пермского края. Авторы опирались на материалы проведенной экспедиции в данный район в 2023 г., а выявление степени сохранности местного фольклорного материала осуществляли путем сравнения с результатами экспедиций ученых-предшественников в 1963, 2006, 2013 гг.

В ходе анализа установлено, что крупные эпические произведения исчезли из обихода уже к началу текущего столетия. Было записано единственное эпическое предание о родоначальниках гайнинцев – братьях Айна и Гайна. Оно является, по мнению авторов, частью древнего башкирского эпоса. Его варианты были ранее записаны и включены в научные сборники, предположение о котором уже имеется в научной литературе.

Песенный фольклор, также доминировавший в прошлом веке, характеризуется угасанием жанров протяжной песни оҙон көй и баитов. В настоящее время фиксируются в основном только короткие песни и частушки. Широкое распространение в нынешней гайнинской среде имеют мунажаты – религиозные песнопения. Самыми

[1] Публикация подготовлена в рамках поддержанного РНФ научного проекта № 23-28-01247 «Язык и фольклор гайнинских башкир (экспедиция в Бардымский район Пермского края)».
The publication was prepared within the framework of the scientific project No. 23-28-01247 supported by the Russian National Science Foundation «The language and Folklore of the Gainin Bashkirs (expedition to the Bardymsky district of the Perm Territory)».

распространенными остаются малые жанры фольклора (пословицы, поговорки, приметы, благопожелания).

Ключевые слова: *башкиры; гайнинские башкиры; башкирский фольклор; эпический жанр; такмак; мунажат; сохранность фольклора*

The modern existence of folklore of the Gayninsky Bashkirs of the Bardymsky district of the Perm Krai

Gulfira R. Abdullina, Gulshaian G. Alimbaeva, Zilia A. Sultanova
Ufa University of Science and Technology, Russian Federation

The article presents an analysis of the current state of folkloric genres among the Gayninsky Bashkirs in the Bardymsky district of the Perm Krai. The authors based their research on materials from an expedition to the region in 2023 and compared them with the results of previous expeditions conducted by scientists in 1963, 2006 and 2013 to assess the degree of preservation of local folkloric material.

During the analysis, it was discovered that large epic works had ceased to be used in everyday life by the beginning of the current century. The only surviving epic legend about the ancestors of the Gainin people, the brothers Aina and Gaina, has been recorded. According to experts, this is part of an ancient Bashkir epic that has previously been recorded and included in scholarly collections, as mentioned in the available scientific literature.

Folklore songs, which also dominated the last century, are characterized by the disappearance of the genres of long-drawn-out songs of the Ozon Koy and Baits. Currently, only short songs and chants are recorded. Religious chants, known as Munajats, are widely used in the current Gainin culture. The most common genres of folklore are small ones, such as proverbs, sayings, omens and benevolence.

Keywords: *Bashkirs; Gaininsky Bashkirs; Bashkir folklore; epic genre; takmak; Munazhat; preservation of folklore*

Введение

В данной работе современное состояние фольклора гайнинских башкир Бардымского района Пермского края анализируется на основе сравнения материалов экспедиции 2023 г. с результатами предыдущих исследований по итогам выездов 1963, 2006 и 2013 гг. В вышеназванном регионе проживают представители самого древнего башкирского рода Гайна, проблема сохранения духовно-культурного наследия которых, в том числе и фольклора, является одной из острых, как, впрочем, и для многих тюркоязычных народов.

Как показывает анализ тюркологических исследований последних лет, изучение современного облика регионального фольклора осуществляется через активную экспедиционную деятельность. Заслуживают внимания при этом научные статьи по местному фольклору тувинского, якутского, хакасского, бурятского народов (Баранмаа, 2018; Даржа, Сувандии, Кужугет, 2022; Самдан, 2023; Юша, 2013; Илларионова, Павлова, 2017, 2018; Мухоплева, Павлова, 2019; Чаптыкова, Челтыгмашева, 2016; Чистобаева, Майнагашева, 2017; Гымпилова, 2011 и др.).

Что касается гайнинского рода, научная литература располагает немалыми источниками по истории и этнографии этого крупного башкирского племени. Особо следует

отметить труды Р. Г. Кузеева по историческому этногенезу и межродовым атрибутам (Кузеев, 1992), Н.М. Кулбахтина, А.З. Асфандиярова, содержащие результаты исследований по истории, хозяйственно-бытовому укладу жизни гайнинских башкир (Кулбахтин, 2002; Асфандияров, Асфандиярова, 1999). Ценные сведения по истории, этнографии гайнинского рода содержит 11-й том научного издания, посвященного истории башкирских племен с включением фактоустанавливающих архивных документов, материалов родословных, ревизских данных (История башкирских родов. Гайна, 2015). Культурно-языковые особенности гайнинских башкир также изучены, систематизированы на материалах экспедиций 1963, 1973, 2006 и 2013 гг., организованных Институтом истории, языка и литературы УФИЦ РАН. Результатом этой работы является включение фольклора гайнинского племени в ряд сборников по башкирскому народному творчеству, издание коллективного труда «Башкиры-гайнинцы Пермского края. История, этнография, антропология, этногеномика» (Башкиры-гайнинцы, 2012), сборника «Ғәйнә башҡорттары фольклоры» (Ғәйнә башҡорттары … , 2012), подготовка и издание отдельных исследовательских статей (Хакимьянова, Юлдыбаева, 2018; Хуббитдинова, Юлдыбаева, 2020), а также отражение диалектизмов региона в лексикографических изданиях[2].

Несмотря на это, вопросы, связанные с изучением современного состояния фольклора рассматриваемой этнической группы на актуальном на сегодняшний день полевом материале и выявлением степени сохранности либо исчезновения тех или иных жанров фольклора, остаются пока открытыми. В связи с этим целью данного исследования является анализ современного состояния фольклора гайнинских башкир на материалах экспедиции 2023 г. в сравнении с результатами предыдущих выездов 1963, 2006 и 2013 гг. В соответствии с поставленной целью следует решить следующие задачи: выявление степени сохранности эпических жанров фольклора гайнинцев; описание изменений в жанровом составе песенного фольклора; определение уровня современного бытования малых жанров фольклора.

Материалом для исследования послужили сведения по местному фольклору, полученные от информаторов свыше тридцати населенных пунктов Бардымского района Пермского края с компактным расселением гайнинских башкир.

Основным методом исследования явился сравнительно-исторический анализ, с помощью которого на основе сравнения полевого материала экспедиции 2023 г. с результатами исследований по итогам предыдущих выездов был установлен уровень сохранности эпических, песенных и малых жанров фольклора в среде современных гайнинских башкир.

Сохранность эпического фольклора гайнинских башкир

Анализ материалов экспедиции 2023 г. невольно наталкивает на мысль об угасании фольклорного наследия в регионе. Первое, что насторожило участников данного выезда – это то, что ими не было выявлено ни одного крупного эпического произведения, которые когда-то составляли «значительное место в фольклорном наследии башкирского народа» (Зарипов, Сагитов, 1987: 8). В отличие от экспедиции 1963 г., организованной чуть более полувека назад, когда фольклористы имели возможность говорить об устойчивости эпических традиций, записав из уст гайнинских башкир несколько несколько легенд и

[2] Словарь башкирских говоров / ред. Н. Х. Максютова. Уфа: Китап, 1987. Т. 3: Западный диалект; Диалектологический словарь башкирского языка / ред. М. И. Дильмухаметов и др. Уфа: Китап, 2002.

преданий о происхождении башкир-гайнинцев, множество топонимических и исторических легенд, а также 16 сказок (в большинстве случаев на бытовую тематику), материалы выездов XXI в., указывающие на «прекращение существования эпических жанров, постепенное угасание устной традиции бытования сказки», возможность записи эпических текстов лишь «во фрагментарном виде, в форме пересказа» (Хакимьянова, Юлдыбаева, 2018: 159), вовсе не радуют.

В ходе экспедиции 2023 г. удалось записать лишь одно предание о родоначальниках башкир-гайнинцев, братьях Гайна и Айна, из уст главного специалиста Башкирского историко-культурного центра в Пермском крае Рафиса Рамисовича Мукаева (1974 г.р.). Оно, как оказалось, явилось одной из версий этногенетических легенд о происхождении гайнинских башкир, записанных фольклористом А.Н. Киреевым в 1963 г. и включенных во II том свода «Башкирское народное творчество: Предания, легенды» под названиями «Әйнә менән Ғәйнә», «Толбуйҙар» и «Ғәйнә ырыуы»[3]. Русскоязычный вариант данных легенд представлен и в книге «История башкирских родов. Гайна»[4].

Записанный во время нынешней экспедиции вариант легенды довольно сильно отличается от вышеобозначенных версий: он повествует об освобождении братьями Солнца, которое было украдено и проглочено злым Ярынтыком от чувства зависти к тому, что Айна и Гайна жили между собой очень хорошо и дружно. В отличие от варианта под названием «Әйнә менән Ғәйнә», записанного А. Н. Киреевым, отрицательным героем в котором является злая ведьма, а верным спутником джигитов – священный олень, Айна не выживает, а, закрывая грудью своего брата Гайну, погибает от ядовитой стрелы Ярынтыка. Как гласит легенда, кровью Айны заливается все вокруг, природа плачет, реки стонут. Тогда Гайна обращается к реке: *«– Әй син, синсез йылға, минем туғаным, Әйнә мәрхүм булған жирим, үз күзләрем белән күрдем, нищек ҡатыны, балалары йауыз Ярынтыҡтан тол ҡалғанын, тол иткәнен. Былсын инде исемең Тол, ә син – кещкенә йылға – сыҡтадың да сыҡтадың. Әйдә, синең күз йәщләрен төн гүүк, Төнгүк йылғасы тип атыйыҡ сине абыйым Әйнә истәлегенә»* ‘Была ты, река, свидетелем того, как жена Айны осталась вдовой, а дети его – сиротами. Так пусть имя твое будет Тол (в переводе ‘вдова, вдовец’. – *Авт.*). А ты, маленькая, все плакала, все стонала, слезы твои как ночка», – говорит он маленькой речушке, – назовем тебя Тюньгук (Төнгүк ‘как ночь’)[5]. Вонзив насмерть злого Ярынтыка стрелой, пронизанной чувствами дружбы, любви, возвращает он таким образом на землю Солнце, а вместе с ним и свет, мир и согласие. В знак благодарности царь Урал батыр даровал ему, отцу семи сыновей, землю, долину реки Тол (Тулва), на которой от рук злодея погиб Айна. Впоследствии и сыновья Гайны защищали родину от врагов, боролись за счастливое будущее своего народа’ (Мукаев Рафис Рамисович, 1974 г.р., с. Барда).

Записанную во время нынешней экспедиции легенду с предыдущими – «Әйнә менән Ғәйнә» и «Ғәйнә ырыуы» – связывает мотив освобождения Солнца, в первом случае из заточения злой ведьмы, во втором – дракона. Присутствие самого образа Солнца, которому как матери, как женскому божеству поклонялись древние тюрки (Хисамитдинова, 2016: 117;

---

[3] Башҡорт халыҡ ижады. Легенда һәм риүәйәттәр [Легенды и предания] (1997) / Төҙ., башһүҙ һәм аңлатмалар авт. Ф. А. Нәҙершина; яуаплы ред. К. Мәргән һәм Ә. М. Сөләймәнов. Өфө: Китап. 439 б. (На башк. яз.). С. 114–115.

[4] История башкирских родов. Гайна. / С. И. Хамидуллин и др. Уфа : ГУП РБ Уфимский полиграфкомбинат, 2015. Т. 11. С. 444–445.

[5] Здесь и далее переводы выполнены авторами статьи.

Монгуш, 2022: 125; Кенин-Лопсан, 2002: 17), указывает на то, что все варианты этого предания восходят к далекому прошлому. В этом плане нельзя не согласиться и с тем предположением, что вышерассмотренные варианты об Айне и Гайне могли быть «частью некогда известного древнего эпоса башкирского народа» (Хуббитдинова, Юлдыбаева, 2020: 455).

Угасание эпического наследия, как нам кажется, характерно в современном мировом сообществе для многих народов, в том числе и тюркоязычных. Причиной этому, возможно, является «возрастание роли телевидения и иных средств культурного досуга (просмотр художественных, научно-популярных, документальных фильмов, мультфильмов, передач для детей на других языках)» (Юша, 2020: 35), в буквальном смысле затеняющих то, что веками служило народу и составляло основу народной педагогики.

Сохранность жанров песенного фольклора

Анализ бытования песенного фольклора в среде гайнинских башкир показал, что, как и во время экспедиции 2006 г. (Ғәйнә башҡорттары ... , 2012: 5), так и на настоящий момент записей и народных песен *оҙон көй* ‘протяжные песни’ и баитов[6] не удалось сделать. Беседа о современном бытовании народных песен в среде гайнинских башкир ограничивалась лишь перечислением широкоизвестных песен и баитов, таких, как «Шахта көйө», «Сарман буйҙары», «Түңәрәк күл», «Ете ҡыҙ», «Сыбай ҡашҡа», «Мәһисәрүәр», «Сыңрау торна», «Суҡ муйыл», «Хәтирә», «Саҡ менән Суҡ бәйете», «Урал бәйете», «Һуғыш бәйете», «Аҡмулла бәйете». Доминировавший некогда (по данным экспедиции 1963 г.) жанр песни ‘йыр’ в настоящее время представлен в основном короткими песнями и частушками, которые прозвучали в устах информаторов лишь в форме единичных куплетов, по воспоминаниям из детства, молодости:

«Бик күңелле үстек, ащлы-туклы булсаҡ та, шуға жырлап евәрәм: “Без йәш саҡта болондарза Сикреп мендек атларға, Сикреп мендек, Сикреп төштөк, Сер бирмәдек ятларға”» ‘Очень весело росли, хотя и в голоде, поэтому спою-ка: “Мы в юности на лугах Вскочили на коней, Вскочили, Соскочили, Виду не подали чужакам”’ (Уразова Гульсира Магруфовна, 1952 г.р., д. Сюзянь);

«Әнейем кещкенә уаҡытта бер жыр өйрәткәнейе: “Ҡояшҡа ҡаршы ялтырый Ленинның карточкасы. Алға китсен, алға барсын Коммунист партиясы”, – тип. Шушы ғына ҡалған исемдә. Анан үзенщә генә йырлап йөрөйдерейе у: “Ағизелгә басма салсаң, Ҡайындин салма икән, Утларға ян, суларға бат, Ярыңнан ҡалма икән”, – тип йырлыйдырейе» ‘Мама моя еще в детстве научила одну песню: “Навстречу солнцу блестит фотокарточка Ленина. Пусть движется вперед Коммунистическая партия”. Это только помню. И еще она частенько пела про себя: “Если прокладываешь мостик через Агидель, Не прокладывай из березы, Гори в огне, тони в воде, Но не отставай от любимого”’(Тубилова Таслима Галимзяновна, д. 1939 г.р., д. 2-й Краснояр).

Некоторые информанты и сами любят импровизировать:

«Үзебез генә көләп кенә щығардыҡ әй, щын Бөрөжлө ҡайда, тип сорыйлар ие, Бөрөжлө ҡайда, тип: “Чернушкаға барған щаҡта Бөрөжлө уңға ҡала, Чернушкадан ҡайтҡан щаҡта Бөрөжлө сулда ҡала”. Шуны онотманың өсөн, уң беле сулны» ‘Сами придумали шуточный ответ на вопрос, где находится настоящий Брюзли: “Когда едешь в Чернушки, Брюзли

[6] Баит – эпический, лиро-эпический и лирический жанр башкирской народной и национальной поэзии.

остается справа, Когда возвращаешься из Чернушки, Брюзли остается слева”. Чтобы не забыть, где правое, а где левое’ (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, 1958 г.р., д. Брюзли).

Во время экспедиции также было обращено внимание на то, что гайнинцы особое внимание уделяют мунажатам (религиозным песнопениям). Из уст Тубиловой Таслимы Галимзяновны (1939 г.р.) из д. 2-й Краснояр было записано два мунажата – «Уҡы намаз, уҡы Ҡөрьән» и «Йә Хәбибем», в первом из которых, к примеру, есть такие строки:

Иртән тороп, ал тәһәрәт,
Иртә намазыңны уҡы,
Хафаланма, төш күрдем, тип,
Ниләр күрсәтмәй йоҡо...
... Ғазраил укны алғанцы,
Элең-телең тотолғанцы,
Әджәл уғың ҡазалғанцы,
Уҡы Ҡөрьән, уҡы намаз.
‘Проводи омовение по утрам,
Читай намаз по утрам,
Не беспокойся из-за сна,
Что не покажет он...
...До того, как газраил возьмет свой лук,
До того, как поймает тебя смерть,
До того, как заденет тебя стрела смерти,
Читай Коран, читай намаз’.

Не менее поучительного содержания является мунажат «Кил син тәүбәгә» (‘Исповедуйся, раскайся’) под авторством Ильяса Халикова, записанный в исполнении Галиевой Сатиры Шаймухаметовны (1950 г.р.) из д. Сюзянь:

«Уза ғөмерләр, ащыла киңлекләр,
Гөнаһларың тәүбә, тәүбә көтәләр.
Күңелләр сыҡрый хаталарға,
Әджәлең килгәнще кил син тәүбәгә.
Нәф(е)сең әйтә, синең ваҡытың күп, ди,
Бер кем ҡулында да ышаныс юҡ, ди.
Валлаһи-билләһи, хисабың зурдыр,
Соң сулыш килгәнще тәүбәгә кил, әйдә».
‘Проходит жизнь, открываются широты,
Грехи твои ждут покаяния.
Души плачут из-за ошибок,
До прихода смерти раскайся.
Душа говорит тебе, у тебя времени много,
Доверяй же только себе,
Клянусь Аллахом, расчет твой велик,
До последнего вздоха раскайся’.

Таким образом, современный песенный фольклор гайнинских башкир представлен в основном короткими песнями и частушками. Широкое распространение получают также мунажаты – песни религиозного содержания. Народные протяжные песни и баиты, еще в

прошлом столетии прочно бытовавшие в народной среде, в настоящее время практически не исполняются.

Современное бытование малых жанров фольклора

Анализ материалов экспедиций разных лет показывает, что среди малых жанров фольклора значительное место в гайнинской среде отводится пословицам и поговоркам. Наибольший пласт составляют пословицы о труде: *«Жүнщел кеше ауызы беле ҡош тота»* ‘Толковый человек ртом птицу ловит’*; «Жүнне кешенеке арбасында бастырығы былыр»* ‘В телеге у толкового всегда лежит слега’; *«Өнәрленең бәхете ҡулында»* ‘Кто с ремеслом, у того и счастье’; *«Өнәрсез кеше – көнкүрмәс кеше»* ‘Человек без ремесла – человек без проку и радости’; *«Белгәнгә – белек, белмәгәнгә ҡулыңны селек»* ‘Умеющему – честь, на неумеющего рукой махни’.

Широкое распространение имеют пословицы на основе лексемы *сүз ‘слово’* или синонимичного к ней выражения: *«Ушаҡ кеше үтертә»* досл. ‘Неправда людей убивает / Слово не обух, а от него люди гибнут’; *«Сүз бозау имезә»* досл. ‘Пустое слово заставляет сосать молоко теленка / Где много говорят, там машины стоят’; *«Телеңә байытлап эшеңне онотма»* ‘За словами не забывай о деле’; *«Ағас башын ел ботай, әдәм башын сүз ботай»* досл. ‘Ветер раскачивает крону деревьев, неправда путает человеческие мысли / От одного слова – да навек ссора’; *«Әтей сүзен тотмаған, әней сүзе йоҡмаған – яуға сабыр ир былмас»* ‘Неверный завету отца, непослушный словам матери – вовеки воином-защитником не станет’.

Родственные отношения также находят широкое отражение в пословицах: *«Әтейен баҡ та улын баҡ, әнейен баҡ та ҡызын баҡ»* ‘Суди о сыне по отцу, о дочери – по матери’; *«Әтей уланы хата булмай»* ‘У доброго батьки добры и дитятки’; *«Әтейзән күргән – уҡ юнған, әнейзән күргән – тун бескән»* ‘У матери учатся шубы шить, у отца – лук точить’.

Особый интерес у участников экспедиции вызвала пословица *«Сейгәнще ҡалсаң, тыщканщы жүгерәсең»*. Объяснили ее так: «*Бынауы теге бер аз ғына туктап ҡалсаң да уже артҡа, ҡуып житеүе әләндей ауыр була»* ‘Чуть остановишься, догнать бывает очень тяжело’(Абдулова Нагима Хуснулловна, 1934 г.р., д. Бардабашка). По значению данное выражение соотносится с общеизвестной башкирской пословицей *«Бер көн артта ҡалһаң, биш көн йүгерерһең»* (аналогично русской *«На час отстанешь – за день не догонишь»).*

Особое внимание гайнинцы уделяют также и приметам:

«Ҡалаҡ төшсә, хатын-ҡыз килә, щәнещке төшсә, ир кеше килә» ‘Если упадет ложка, женщина придет, если вилка упадет – мужчина придет’(Абдулова Нагима Хуснулловна, 1934 г.р., д. Бардабашка);

«Пыщаҡ төшсә, жауыз кеше килә, тейләр. Безнең үзебезнеке бында тау бар, Әбен тау, Әбен тауның ҡары эреде исә, бер айдан щәщеүгә щығабыз, тип әйтәбез. Ҡозғоннар ҡаңҡылдадылар исә, мәйет обязательно була инде, или берәй ҡаян кеше үлгән хәбәр килә. Ҡозғон ҡыщҡырды исә, мәйетләргә (үлемнәргә) сабырлыҡ, ғүмерләргә бәрәкәт, тип әйтергә ҡушалар. Сайысҡан шыҡырыҡласа исә – ҡунаҡ килә. Щыпщыҡ килеп ҡунды исә тәзрәгә, анысы нащар хәбәр, үлем хәбәр. Ҡара төслене яратмыйлар обычно, буш бидрәне яратмыйлар; кем нищек щыға инде, кешесенә ҡарап инде» ‘Если нож упадет, говорят, злой человек придет. Здесь у нас есть гора, Әбен тау, как на ней снег полностью растает, через месяц выходим на посев. Если ворон гогочет, обязательно покойник будет, или весть о смерти получаешь. Если ворон прокричит, нужно сказать: “Покойнику – терпение, живым –

благодать". Если сорока застрекочет – к гостю. Если воробей сядет к окну, жди плохих вестей, вести о смерти. Черные цвета у нас не любят обычно, пустые ведра; конечно, кто выйдет, от человека зависит' (Балтаева Гульнара Мусевна, 1970 г.р., д. Бардабашка).

Наибольший интерес у участников экспедиции вызвал обряд «Плаушинья кищ», по мнению Р. А. Султангареевой, имеющий много общего с весенними игрищами у русского, марийского и удмуртского народов и воспринимаемый как своеобразное воздействие на состояние погоды, на дальнейшую судьбу путем предсказания (Ғәйнә башҡорттары … , 2012: 13). В среде гайнинских башкир он бытует под названием *тын тыңлау*, а по данным экспедиции 2013 года, *тын тыңлаған кис* букв. 'вечер прослушивания дыхания' (Хакимьянова, Юлдыбаева, 2018: 160).

Информация по дате проведения данного обряда несколько разнится: по данным экспедиции 2006 г., его отмечают вечером 14 апреля, в более поздней информации эта дата приходится на вечер 6 апреля:

«Азбарға кереп сарык тотабызый, шибеш тотабызый. Щибещ тотҡанда әтәщ эләксә, мулла бабайға барабызый, кийеүгә. Сарыҡ тотабызый. Сарыҡ, ҡарт сарык эләксә, ҡарт бабайға барабыз, йәш сарык эләксә, жигетләргә – йәшкә барабыз. Щитән саныйбызей, ниндәй бабайға барабыз тип анысын да. Лар беле ҡалсаҡ соңғы щитәндә, бай бабайға барабызей, ҡапщыҡ булса, ҡапщыҡ бабайға, ярлы бабайға барабызей. Анан соң утын да алғаннар, шыма утын эләксә, бите-фәлән чиста булған, шыма булған, щадра утын эләксә, шу бите щадра кеше була, тип әйткәннәр» 'Заходили в сарай, ловили овец, кур. Если попадется петух, мужем будет мулла. Если старый баран попадется, муж будет старый, молодой попадется – муж будет молодой. Изгородь считали, если с ларью остаться в конце плетня – муж будет богатым, если с мешком остаться – муж будет бедным. На дровах гадали: если гладкое полено попадется, муж будет красивый, с гладким лицом, если полено шершавое попадется – муж рябой будет'(Абдулова Нагима Хуснулловна, 1934 г.р., д. Бардабашка).

Приметы и поверья имеют место и в свадебном обряде гайнинцев. На второй день свадьбы невестку испытывали на то, как она умеет месить тесто или печь блины: Если хлеб или блины удавались, считалось, что невестка трудолюбива, жизнь ее будет счастлива: *«Килендән иң беренще иртән икмәк туҡыталар. Икмәгең килештеме – син бәхетле буласың, әйбәт килен буласын»* 'Утром невесте первым делом поручают замесить тесто. Если хлеб удается, значит, невеста будет счастлива, хорошей снохой будет'(Ягафарова Тагзима Барыевна, 1945 г.р., д. Ишимово). Занятие невесты мукой связывали также с финансовым благополучием новой семьи в будущем: *«Иртәгесен инде ҡулны онға тығырға ҡушалар. Чтоб өйөгөздә аҡща күп булсын дип. Ҡамыр басырға ҡущтылар миңә, икмәк – ипей* 'На следующий день дают поработать с мукой. Чтоб в доме денег было много. Мне велели замесить тесто для хлеба'(Айтакова Алсу Фаритовна, 1967 г.р., д. Сараши).

Еще одна примета важна для гайнинцев: *«Ҡыз киткәннә боролоп ҡарарға тиеш түгел. Боролоп ҡараса, кирегә ҡайта дигән сүз була инде»* 'При проводах невеста не должна оглядываться назад, в обратном случае это может привести к разладу в семейной жизни' (Айтакова Алсу Фаритовна, 1967 г.р., д. Сараши).

Со свадебным обрядом связан еще один фольклорный жанр – это благопожелание. Повсеместно используемым пожеланием для невесты со стороны ее родственников является выражение *«Төшкән ереңдә таш булып ҡат»* 'Застынь камнем там, куда пришла' (Уразбаева Сария Шархатовна, 1952 г.р., с. Барда).

Следующее пожелание для невесты – обязательное со стороны свекрови: она должна угостить невесту медом и маслом, проговорить следующие слова: *«Телең балдай татлы, майзай йом(о)шак былсын!»* ‘Пусть твой язык будет сладким как мед, мягким как масло!’

Настоящей находкой для участников полевой экспедиции стали следующие слова, призывающие к регулярным благопожеланиям:

«Мин кызларға шулый теләдем теләкне: баш бәхетләрегезне бирсен, эш бәхетләрегезне бирсен, тип. Балаларыңыздан шәфкәт күрең, тормошоғоздан игелегең күрең, тиң күрең, рәхәт йәшәң тип, доға кылған сайын намаз артынан шулый кылыйым, кызларым шуңа бәхетледер, тип уйлыйым, Аллаға шөкөр. Баш бәхетең булмаса, бәхет булмый, булмыйащак – безнең әней шулый теләне. Баш бәхетегезне бирсен, эш бәхетегезне бирсен, тип. Баш бәхет – Аллаһы Тәғәлә сиңа атап биргән бәхет була. Безнең әней шулый тип теләде. Бәхетегезгә ғарык былың, тейе (ғарык – күп), күп, күп былсын, артыклары белән була, бәхетең житкелек була, шулый тип теләде безгә әней. Бәхетте теләсәң генә, Аллаһы тәғәләнән сорасаң ғына була. Бушка жөрөмәң, бәхетегезне теләп жөрөң, Аллаһы тәғәләнән сураң, бәлә-каза бирмәсен, тип, шулый, теләмәгә кәрәк, теләмәсәң, буш каласың, Аллаһы тәғәлә теләгәнгә бирә» ‘Дочерям своим я такое желала: чтобы было основное счастье (баш бәхет), было счастье в работе. Чтобы их дети к ним были благосклонны, чтобы они от жизни получали только хорошее, чтобы жилось легко – вот так во время каждого намаза я желаю, поэтому и дочери у меня счастливые, я думаю, слава Аллаху. Если не будет основного счастья (баш бәхет), не будет счастья – мама нам этого желала. Основное счастье (баш бәхет) – это счастье, дарованное тебе Аллахом. Наша мама так желала нам. Чтобы счастья было много, в излишке – так желала нам мама. Счастье будет, если только у Аллаха попросишь. Не ходите попусту, желайте себе счастья, просите у Аллаха, чтобы не было беды, желать надо, если не будешь просить, останешься ни с чем, Аллах дает только тому, кто просит’ (Ягафарова Тагзима Барыевна, 1945 г.р., д. Ишимово).

К фольклорным особенностям гайнинских башкир можно отнести также отдельные выражения: к примеру, детей пугали выражениями *«бабай килә», «бөкәй килә», «шайтан килә»* (‘бабай идет’, ‘бука идет’, ‘черт идет’).

К наименованиям некоторых видов заболеваний народ также относился особенным образом: *«Элек парализовать иткән кешене теге нимә суккан тип әйтәләрейе, аны парализовать иткән тип әйтмәгә ярамый тиләрейе нигәлер, саламаяк суккан тейләрейе»* ‘Раньше про парализованного человека говорили, что его то-то ударило, почему-то нельзя было говорить, что парализовало, говорили, что *саламаяк* (досл. ‘соломенная нога’) ударил’ (Абдулова Нагима Хуснулловна, 1934 г.р., д. Бардабашка).

Мы видим, что местное население как более полувека назад, так и в настоящее время наибольшее значение придает пословицам, приметам и благопожеланиям.

Заключение

Сделаем следующие выводы. Говоря об эпическом фольклоре, следует сказать, что за исключением эпического предания о родоначальниках гайнинцев – братьях Айна и Гайна, варианты которого были записаны уже в период первой экспедиции и включены в научные сборники, других эпических произведений, тем более крупных, выявлено не было. Смеем утверждать, что постепенное исчезновение эпических жанров фольклора напрямую было связано поначалу с возрастанием роли телевидения и иных средств культурного досуга, а позже – с появлением интернета. Среди жанров песенного фольклора практически

полностью утеряны народные протяжные песни (*оҙон көй*). Если во время фольклорной экспедиции 1963 г. было обращено внимание на доминирующее положение песен, в том числе и народных, то в ходе данного выезда удалось зафиксировать только названия некоторых общеизвестных песен.

В современной среде гайнинских башкир бытуют в основном короткие песни и частушки, также широкое распространение получают мунажаты – религиозные песнопения. Широко используются у гайнинцев малые жанры фольклора, особенно пословицы и поговорки, приметы и благопожелания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

Асфандияров, А. З., Асфандиярова, К. М. (1999) История башкирских сел Пермской и Свердловской областей : в 10-ти кн. Уфа : Китап. Кн. 8. 256 с.

Баранмаа, А. Д.-Б. (2018) Новые методы исследования песенной традиции тувинцев // Новые исследования Тувы. № 4. С. 279–287. DOI: https://doi.org/10.25178/nit.2018.4.15

Башкиры-гайнинцы: история и современность (2012) / Р. М. Юсупов и др. Уфа : Китап. 264 с.

Ғәйнә башҡорттары фольклоры [Фольклор гайнинских башкир] (2012) / авт.-төҙ. Р. Ә. Солтангәрәева, төҙ. Ф. Ф. Ғайсина; баш һүҙ авт. Р.Ә. Солтангәрәева. Өфө : БР ФА, «Ғилем» нәшриәте. 172 б. (На башк. яз.).

Гымпилова, С. Д. (2011) Современное бытование фольклора бурят Китая (по материалам экспедиций) // Вестник Челябинского государственного университета. № 3. С. 34–37.

Даржа, У. А-О., Сувандии, Н. Д., Кужугет, М. А-О. (2022) Народные приметы тувинцев: типология и особенности // Новые исследования Тувы. № 4. С. 213–224. DOI: https://doi.org/10.25178/nit.2022.4.16

Зарипов, Н. Т., Сагитов, М. М. (1987) Башкирский народный эпос / Башкирское народное творчество : в 12 т. Уфа : Башкирское книжное издательство. Т. I. Эпос. 558 с. С. 7–34.

Илларионова, Т. В., Павлова, О. К. (2017) Момская эпическая традиция якутов: олонхосуты, система образов (по материалам фольклорной экспедиции 2017 г.) // Вестник Северо-Восточного федерального университета имени М. К. Аммосова: Эпосоведение. № 4 (8). С. 99–104.

Илларионова, Т. В., Павлова, О. К. (2018) Эпическая традиция абыйского улуса: система образов и сюжетная структура (по материалам фольклорной экспедиции 2018 г.) // Вестник Северо-Восточного федерального университета имени М. К. Аммосова: Эпосоведение. № 4 (12). С. 83–89. DOI: https://doi.org/10.25587/SVFU.2018.12.22345

История башкирских родов. Гайна (2015) : в 36 т. / С. И. Хамидуллин и др. Уфа : ГУП РБ Уфимский полиграфкомбинат. Т. 11. 696 с.

Кенин-Лопсан, М. Б. (2002) Мифы тувинских шаманов. Кызыл : Новости Тувы. 544 с.

Кузеев, Р. Г. (1992) Народы Среднего Поволжья и Южного Урала. М. : Наука. 347 с.

Кулбахтин, Н. М. (2002) Башкиры племени Гайна. Уфа : РИО РУНМЦ МО РБ. 102 с.

Монгуш, Ч. А.-С. (2022) Культ солнца в мировоззрении тувинцев // Ермолаевские чтения. № 6. С. 84–87. DOI: https://doi.org/10.24412/2686-9624-2021-121-131

Мухоплева, С. Д., Павлова, Н. В. (2019) Личные песни в традиционной культуре саха (на материале фольклорной экспедиции 2002 г.) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. №3. С. 418–422. DOI: https://doi.org/10.30853/filnauki.2019.3.87

Самдан, З. Б. (2023) Синкретический тип исполнительской традиции в повествовательном фольклоре тувинцев // Азиатские исследования: история и современность. № 5. С. 105–117.

Хакимьянова, А. М., Юлдыбаева, Г. В. (2018) Фольклорные традиции пермских (гайнинских) башкир (по материалам экспедиций) // Oriental Studies. № 4 (38). С. 156–164. DOI: https://doi.org/10.22162/2619-0990-2018-38-4-156-164

Хисамитдинова, Ф. Г. (2016) Отражение мифологических воззрений в антропонимической системе башкир (на материале «Формулярного списка о службе чиновников и урядников 9-го башкирского кантона за 1837 год») // Вопросы ономастики. Т. 13. № 2. С. 112–125. DOI: https://doi.org/10.15826/vopr_onom.2016.13.2.020

Хуббитдинова, Н. А., Юлдыбаева, Г. В. (2020) Художественно-эпическая трансформация древнего эпоса об Айне и Гайне в этногенетическую легенду гайнинских башкир // Oriental Studies. № 2. С. 455–464. DOI: https://doi.org/10.22162/2619-0990-2020-48-2-455-464

Чаптыкова, Ю. И., Челтыгмашева, Л. В. (2016) Семейно-бытовой обрядовый фольклор хакасов (по материалам фольклорной экспедиции 2016 г.) // Мир науки, культуры и образования. № 6 (61). С. 383–386.

Чистобаева, Н. С., Майнагашева, Н. С. (2017) Фольклорные традиции этнических групп хакасов (сагайцев, хакасских шорцев) (по материалам фольклорной экспедиции 2016 г.) // Мир науки, культуры и образования. № 1 (62). С. 325–327.

Юша, Ж. М. (2013) Современное бытование фольклорной традиции у тувинцев Китая // Сибирский филологический журнал. № 2. С. 56–62.

Юша, Ж. М. (2020) Героические сказания в фольклорной традиции тувинцев Китая // Вестник Северо-Восточного федерального университета имени М. К. Аммосова: Эпосоведение. № 4 (20). С. 29–39. DOI: https://doi.org/10.25587/u5980-8726-6533-m

Дата поступления: 09.12.2023 г.

Дата принятия: 12.02.2024 г.

REFERENCES

Asfandiiarov, A. Z. and Asfandiiarova, K. M. (1999) *The history of Bashkir villages in Perm and Sverdlovsk regions*: in 10 books. Ufa, Kitap. Book 8. 256 p. (In Russ.).

Baranmaa, A. D.-B. (2018) New methods for studying the Tuvan song tradition. *New Research of Tuva*, no. 4, pp. 279–287. (In Russ.). DOI: https://doi.org/10.25178/nit.2018.4.15

Bashkirs-Gainintsy: history and modernity (2012) / R. M. Yusupov et al. Ufa, Kitap. 264 p. (In Russ.).

Folklore of the Gainin Bashkirs (2012) / comp. by R. G. Soltangereeva. Ufa, BR FA, «Ғilem» nəshriəte. 172 p. (In Bashk.).

Gympilova, S. D. (2011) The modern existence of the folklore of the Buryats of China (based on the materials of the expeditions). *Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, no. 3, pp. 34–37. (In Russ.).

Darzha, U. A-O., Suvandii, N. D. and Kuzhuget, M. A-O. (2022) Popular su-perstitious beliefs of the Tuvans: Typology and features. *New Research of Tuva*, no. 4, pp. 213–224 (In Russ.). DOI: https://doi.org/10.25178/nit.2022.4.16

Zaripov, N. T. and Sagitov, M. M. (1987) *Bashkir folk epic / Bashkir folk art*: in 12 vol. Ufa, Bashkir Book Publishing House. Vol. 1. Epos. 558 p. Pp. 7–34. (In Russ.).

Illarionova, T. V. and Pavlova, O. K. (2017) The Moma epic tradition of the Yakuts: Olonkhosuts, a system of images (based on the materials of the folklore expedition of 2017). *Vestnik Severo-Vostochnogo federal'nogo universiteta imeni M. K. Ammosova: Eposovedenie*, no. 4 (8), pp. 99–104. (In Russ.).

Illarionova, T. V. and Pavlova, O. K. (2018) Epic tradition of Abyisky District: image system and plot structure (based on the folklore expedition of 2018). *Vestnik Severo-Vostochnogo federal'nogo universiteta imeni M. K. Ammosova: Eposovedenie*, no. 4 (12), pp. 83–89. (In Russ.). DOI: https://doi.org/10.25587/SVFU.2018.12.22345

The history of Bashkir tribes. Gaina (2015) : in 36 vol. / S. I. Khamidullin et al. Ufa, GUP RB Ufimskii poligrafkombinat. Vol. 11. 696 p. (In Russ.).

Kenin-Lopsan, M. B. (2002) *Myths of Tuvan shamans*. Kyzyl, Novosti Tuvy. 544 p. (In Russ.).

Kuzeev, R. G. (1992) *The peoples of the Middle Volga region and the Southern Urals*. Moscow, Nauka. 347 p. (In Russ.).

Kulbakhtin, N. M. (2002) *Bashkirs of the Gaina tribe*. Ufa, RIO RUNMTs MO RB. 102 p. (In Russ.).

Mongush, Ch. A.-S. (2022) The cult of the sun in the worldview of Tuvans. *Ermolaevskie chteniia*, no. 6, pp. 84–87. (In Russ.). DOI: https://doi.org/10.24412/2686-9624-2021-121-131

Mukhopleva, S. D. and Pavlova, N. V. (2019) Personal songs in the Saha traditional culture (by the material of 2002 folklore expedition). *Philology. Theory & Practice*, no. 3, pp. 418–422. (In Russ.). DOI: https://doi.org/10.30853/filnauki.2019.3.87

Samdan, Z. B. (2023) Syncretic type of performing tradition in the narrative folklore of Tuvans. *Aziatskie issledovaniia: istoriia i sovremennost'*, no. 5, pp. 105–117. (In Russ.).

Khakim'ianova, A. M. and Yuldybaeva, G. V. (2018) Folklore Traditions of Perm (Gaina) Bashkirs (a Case Study of Expeditionary Materials). *Oriental Studies*, no. 4 (38), pp. 156–164. (In Russ.). DOI: https://doi.org/10.22162/2619-0990-2018-38-4-156-164

Khisamitdinova, F. G. (2016) On the Reflection of Mythological Beliefs in the Anthroponymic System of Bashkirs (Based on Service records of the officers and clerks of the 9th Bashkir Canton as of 1837). *Voprosy onomastiki*, vol. 13, no. 2, pp. 112–125. (In Russ.). DOI: https://doi.org/10.15826/vopr_onom.2016.13.2.020

Khubbitdinova, N. A. and Yuldybaeva, G. V. (2020) Epic of Aina and Gaina – and the Gaina Bashkirs: Transformation of the Ancient Narrative into a Local Ethnogenetic Legend Revisited. *Oriental Studies*, no. 2, pp. 455–464. (In Russ.). DOI: https://doi.org/10.22162/2619-0990-2020-48-2-455-464

Chaptykova, Yu. I. and Cheltygmasheva, L. V. (2016) Family and household ritual folklore of the Khakas (based on the materials of the folklore expedition of 2016). *Mir nauki, kul'tury i obrazovaniia*, no. 6 (61), pp. 383–386. (In Russ.).

Chistobaeva, N. S. and Mainagasheva, N. S. (2017) Folklore traditions of the ethnic groups of the Khakas (Sagaites, Khakass Shors) (based on the materials of the folklore expedition in 2016). *Mir nauki, kul'tury i obrazovaniia*, no. 1 (62), pp. 325–327. (In Russ.).

Yusha, Zh. M. (2013) The modern existence of the folklore tradition among the Tuvans of China. *Sibirskii filologicheskii zhurnal*, no. 2, pp. 56–62. (In Russ.).

Yusha, Zh. M. (2020) Heroic tales in the folklore tradition of the Chinese Tuvans. *Vestnik Severo-Vostochnogo federal'nogo universiteta imeni M. K. Ammosova: Eposovedenie*, no. 4 (20), pp. 29–39. (In Russ.). DOI: https://doi.org/10.25587/u5980-8726-6533-m

Submission date: 09.12.2023.
Acceptance date: 12.02.2024.

Абдуллина Гульфира Рифовна – доктор филологических наук, профессор, декан факультета башкирской филологии, востоковедения и журналистики Уфимского университета науки и технологий. Адрес: 450076, Россия, г. Уфа, ул. Заки Валиди, д. 32. Эл. адрес: abguri@yandex.ru

Алимбаева Гульшаян Габсалямовна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры востоковедения и башкирского языкознания Уфимского университета науки и технологий. Адрес: 450076, Россия, г. Уфа, ул. Заки Валиди, д. 32. Эл. адрес: alimbaewa5@mail.ru

Султанова Зиля Азатовна – ассистент кафедры востоковедения и башкирского языкознания Уфимского университета науки и технологий. Адрес: 450076, Россия, г. Уфа, ул. Заки Валиди, д. 32. Эл. адрес: zilya_sultanova_96@mail.ru

Abdullina, Gulfira Rifovna, Doctor of Philology, Professor, Dean, Faculty of Bashkir Philology, Oriental Studies and Journalism, Ufa University of Science and Technology. Postal address: 32 Zaki Validi St., 450076, Ufa, Russia. E-mail: abguri@yandex.ru

ORCID ID: 0000-0002-3597-007X

Gulshayan, Gabsalyamovna Alimbayeva, Candidate of Philology, Senior Lecturer, Department of Oriental Studies and Bashkir Linguistics, Ufa University of Science and Technology. Postal address: 32 Zaki Validi St., 450076, Ufa, Russia. E-mail: alimbaewa5@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5344-1561

Sultanova, Zilya Azatovna, Assistant, Department of Oriental Studies and Bashkir Linguistic, Ufa University of Science and Technology. Postal address: 32 Zaki Validi St., 450076, Ufa, Russia. E-mail: zilya_sultanova_96@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2554-9342

УДК 811.512.141'42

Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Султанова З.А. Особенности языка и фольклора гайнинских башкир Бардымского района Пермского края // Oriental Studies

Гульфира Рифовна Абдуллина

Уфимский университет науки и технологий (д. 32, ул. Заки Валиди, 450076 Уфа, Российская Федерация)

доктор филологических наук, профессор, декан факультета башкирской филологии, востоковедения и журналистики

ORCID: 0000-0002-3597-007X. E-mail: abguri@yandex.ru

Гульшаян Габсалямовна Алимбаева

Уфимский университет науки и технологий (д. 32, ул. Заки Валиди, 450076 Уфа, Российская Федерация)

кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры востоковедения и башкирского языкознания

ORCID: 0000-0001-5344-1561. E-mail: kaf.vbya@yandex.ru

Зиля Азатовна Султанова

Уфимский университет науки и технологий (д. 32, ул. Заки Валиди, 450076 Уфа, Российская Федерация)

ассистент кафедры востоковедения и башкирского языкознания

ORCID: 0000-0003-2554-9342. E-mail: kaf.vbya@yandex.ru

Аннотация. *Введение.* Как в мировой, так и отечественной науке особое внимание уделяется изучению историко-культурного наследия тех или иных этнических групп или родоплеменных структур. Проведение исследований различного плана позволяет ученым либо открыть новое относительно того или иного этноса, либо подтвердить или опровергнуть уже имеющиеся точки зрения. Не менее интересные выводы можно сделать по результатам изучения современного состояния культурно-языкового своеобразия гайнинских башкир – представителей самого древнего башкирского племени гайна (ғәйнә), исторической родиной для многих из которых является территория современного Бардымского района Пермского края. *Цель.* Статья посвящена анализу особенностей языка и фольклора гайнинских башкир Бардымского района Пермского края на основе полевых материалов экспедиции, организованной летом 2023 года. Новизна статьи заключается в том, что особенности языка и фольклора гайнинских башкир данного региона исследуются в ней с точки зрения воздействия на них социально-культурных и общественно-политических перемен, а также выявления их специфических черт. *Материалы и методы.* Языковой и фольклорный материал, собранный из уст информаторов свыше тридцати населенных пунктов вышеназванного региона, был подвержен сравнительному, перцептивному, контекстуальному и компонентному анализу. *Результаты.* Установлено, что язык гайнинцев очень самобытен и в существенной мере отличается от диалектов башкирского и татарского языков сохранением древних языковых черт, в особенности фонетических и морфологических. В области фольклора гайнинских башкир также обнаруживаются специфические черты, как в плане отдельных обрядов («Плаушинья кищ», основанный на девичьих гаданиях, а также обычай угощения варениками из творога на основе молозива в честь отела коровы), так и в плане некоторых элементов традиционных башкирских обычаев и праздников. В настоящее время в районе развернута активная деятельность сельских домов культуры совместно с местной администрацией по возрождению в среде гайнинских башкир угасших в какой-то степени башкирских национальных праздников, обычаев, а также по восстановлению утерянных образцов народного фольклора.

Ключевые слова: диалект, говор, диалектизм, фонема, фонетический переход, изафет, глагол, фольклор, легенда, обрядовый фольклор, игровой фольклор, афористические жанры, песенный фольклор.

Благодарность. Публикация подготовлена в рамках поддержанного РНФ научного проекта № 23-28-01247 «Язык и фольклор гайнинских башкир (экспедиция в Бардымский район Пермского края)».

Для цитирования: Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Султанова З.А. Особенности языка и фольклора гайнинских башкир Бардымского района Пермского края. Oriental Studies, 2024.

UDC 811.512.141’42

Features of the language and folklore of the Gayninsky Bashkirs of the Bardymsky district of the Perm Territory

Gulfira R. Abdullina

Ufa University of Science and Technology (32, st. Zaki Validi, 450076 Ufa, Russian Federation)

Doctor of Philological Sc., Professor, Dean of the Faculty of Bashkir Philology, Oriental Studies and Journalism

ORCID: 0000-0002-3597-007X. E-mail: abguri@yandex.ru

Gulshayan G. Alimbayeva

Ufa University of Science and Technology (32, st. Zaki Validi, 450076 Ufa, Russian Federation)

Doctor of Philological Sc., Professor, Dean of the Faculty of Bashkir Philology, Oriental Studies and Journalism

ORCID: 0000-0001-5344-1561 E-mail: alimbaewa5@mail.ru

Zilya A. Sultanova

Ufa University of Science and Technology (32, st. Zaki Validi, 450076 Ufa, Russian Federation)

Assistant of the Department of Oriental Studies and Bashkir Linguistics

ORCID: 0000-0003-2554-9342 E-mail: zilya_sultanova_96@mail.ru

Abstract. Introduction. Both in world and domestic science, special attention is paid to the study of the historical and cultural heritage of certain ethnic groups or tribal structures. Conducting research of various types allows scientists to either discover new things about a particular ethnic group, or confirm or refute existing points of view. No less interesting conclusions can be drawn from the results of studying the current state of the cultural and linguistic identity of the Gainin Bashkirs – representatives of the most ancient Bashkir tribe Gaina (gaina), the historical homeland for many of whom is the territory of the modern Bardymsky district of the Perm Territory. Goal. The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the language and folklore of the Gainin Bashkirs of the Bardym district of the Perm Territory on the basis of field materials of the expedition organized in the summer of 2023. The novelty of the article lies in the fact that the peculiarities of the language and folklore of the Gainin Bashkirs of this region are studied in it from the point of view of impact.

Keywords: dialect, dialect, dialecticism, sound, transition of sounds, isafet, verb, folklore, legend, ritual folklore, game folklore, aphoristic genres, song folklore.

Acknowledgments. The publication was prepared within the framework of the scientific project No. 23-28-01247 supported by the Russian National Science Foundation «The language and Folklore of the Gainin Bashkirs (expedition to the Bardymsky district of the Perm Territory)».

For citation: Abdullina G.R., Alimbayeva G.G., Sultanova Z.A. Features of the language and folklore of the Gainin Bashkirs of the Bardym district of the Perm Territory. Oriental Studies, 2024.

Введение

Неминуемые постоянные социально-экономические и общественно-политические преобразования, происходящие в мире, оказывают непосредственное влияние на всю

духовную культуру народа, в том числе и на язык. Этим обусловлена острая необходимость исследования современного состояния языка и фольклора одного из самых древних башкирских племен – Гайна, представители которого проживают на территории Бардымского района Пермского края. Следует отметить, что в научной литературе имеется ряд исследований, посвященных изучению истории, этнографии, фольклора, а также диалектных особенностей языка гайнинских башкир. В этом плане следует выделить труды Р.Г. Кузеева по историческому этногенезу и межродовым атрибутам [Кузеев 1992], Н.М. Кулбахтина, А.З. Асфандиярова, отражащих результаты исследований по истории, хозяйственно-бытовому укладу жизни гайнинских башкир [Кулбахтин 2002; Асфандияров 1999]. Ценнейшими материалами по истории, этнографии гайнинского рода располагает 11 том научного свода по истории башкирских племен, где теоретические сведения подкреплены конкретными фактоустанавливающими архивными документами, материалами родословных, ревизских данных [ИБР. Гайна 2015]. Особенности языка и культуры башкир племени гайна также изучены, систематизированы на основе материалов экспедиций Института истории, языка и литературы УФИЦ РАН 1963, 1973 и 2006 годов. Результатом этой работы является включение фольклора гайнинского племени в свод «Башкирское народное творчество», издание коллективного труда «Башкиры-гайнинцы Пермского края. История, этнография, антропология, этногеномика» [Башкиры-гайнинцы 2008], сборника «Ғәйнә башҡорттары фольклоры» [ФГБ 2012], трудов, посвященных изучению северо-западного диалекта башкирского языка [Ишбулатов 2000; Миржанова 2006; Шакур 2012; Баишев 2016], лексикографических источников [СБГ 1987; ДСБЯ 2002], выпуск отдельных исследовательских статей [Абдуллина 2023]. Несмотря на имеющуюся литературу, проблема изучения языка и фольклора гайнинских башкир с точки зрения современного состояния остается актуальной.

Материалы и методы

Теоретико-методологической базой исследования послужили труды по диалектологии башкирского языка, истории, этнографии и фольклору гайнинских башкир.

Материалом для исследования послужили сведения по языку и местному фольклору, полученные от информаторов свыше тридцати населенных пунктов Бардымского округа Пермского края с компактным расселением гайнинских башкир.

Основным методом исследования явился сравнительный анализ, на основе которого собранный языковой и фольклорный материал рассматривался в плане сравнения с литературным языком и традиционным фольклором башкирского народа. Также использовались методы перцептивного, контекстуального и компонентного анализа.

Результаты

Лексические особенности языка гайнинских башкир

Гайнинский говор отличается богатством и оригинальностью словарного состава диалектизмов. Одной из особенностей данного говора является то, что разговорная лексика гайнинцев наиболее приближена к башкирскому литературному языку, нежели другие говоры северо-западного диалекта, то есть основной фонд говора представлен лексическими единицами башкирского литературного языка: ***мал*** *‘скот’,* ***ҡош-ҡорт*** *‘птица, живность’,* ***йәшелсә*** *‘овощ’,* ***сыйыр*** *‘корова’,* ***сөт*** *‘молоко’,* ***май*** *‘масло’,* ***ҡаймаҡ*** *‘сметана’,* ***ауыл*** *‘село,*

*деревня', **нигез** 'фундамент, основа', **урман** 'лес', **жир** 'земля', **иген** 'хлеб, зерно', **жиләк-жимеш** 'ягоды и плоды, фрукты', **һауа** 'воздух', **шишмә** 'родник', **йылға** 'река'* и др.

Среди диалектизмов в говоре встречаются понятия из разных областей – наименования природных явлений, объектов растительного и животного мира, предметов быта, кухни, названия блюд, термины родства и др.: диал. ***яуын*** – лит. *ямғыр 'дождь',* диал. ***сәли*** – лит. *сәңгелдәк 'колыбель',* диал. ***печин*** – лит. *үлән 'трава',* диал. ***баҡа яфраҡ*** – лит. *юл япрағы 'подорожник',* диал. ***пумалабаш*** – лит. *бәпембә 'одуванчик',* диал. ***өмөжө*** – лит. *ҡурай еләге 'малина',* диал. ***шартлама*** – лит. *ер еләге 'земляника',* диал. ***шөкмит*** – лит. *дегәнәк 'лопух',* диал. ***ҡызартҡы*** – лит. *талпан 'клещ',* диал. ***көлөки, көлки*** – лит. *ҡолон 'жеребенок',* диал. ***ҡояш ҡорт*** – лит. *ҡояш апай 'божья коровка',* диал. ***тырнауыщ*** – лит. *тырма 'грабли',* диал. ***бикләмещ*** – лит. *келә 'задвижка, затвор',* диал. ***созго*** – лит. *һоҫҡо 'совок',* диал. ***сыулыҡ*** – лит. *йылға буйы 'берег реки',* диал. ***түний*** – лит. *ҡыҫҡа быйма 'короткие валенки',* диал. ***иләсә*** – лит. *бейәләй 'варежки',* диал. ***тасҡаҡ*** – лит. *лапаҫ, утынлыҡ 'дровник',* диал. ***сөртеү*** – лит. *таҫтамал 'полотенце',* диал. ***эщмәк*** – лит. *түшәк 'матрац',* диал. ***щурнай*** – лит. *сәйнүк 'чайник',* диал. ***щоҡор*** – лит. *сынаяҡ 'чашка',* диал. ***щоҡор табаҡ*** – лит. *сынаяҡ аҫты 'блюдце',* диал. ***ташалдыр*** – лит. *кәсә 'пиала',* диал. ***бүкмә*** – лит. *бөккән 'пирожок',* диал. ***эрек*** – лит. *эремсек 'творог',* диал. ***уыз эрек*** – лит. *ыуыҙ эремсеге 'творог из молозива',* диал. ***улан*** – лит. *бала 'ребенок, дитя',* диал. ***балдыҙ*** *'золовка'* – лит. ***ҡайнаға*** *'деверь'.*

В лексике имеют место и заимствования из русского языка, практически адаптированные под фонетику башкирского языка: диал. ***ахута*** – лит. *теләк, дәрт* (рус. *охота*), диал. ***әңгел*** – лит. *фәрештә* (рус. *ангел*), диал. ***бидерә*** – лит. *күнәк, силәк* (рус. ведро), диал. ***ботта*** – лит. *имеш* (рус. *будто*), диал. ***боттобы*** – лит. *имештер* (рус. *будто бы*), диал. ***гәрәчүкә*** – лит. *ҡарабойҙай* (рус. *гречиха*), диал. ***ызба*** – лит. *йорт (*рус. *изба),* диал. ***дарым*** – лит. *буш, бушлай* (рус. *даром*), диал. ***дасук*** – лит. *буш ваҡыт* (рус. *досуг*), диал. ***күләсә*** – лит. *тәгәрмәс* (рус. *колесо*) и др.

Лексико-семантические особенности говора находят отражение также в устойчивых словосочетаниях, фразеологических оборотах, пословицах и поговорках: диал. ***күз ҡайтыу*** (досл. *'возвращение глаза')* – лит. *насар күрә башлау 'ухудшение зрения',* диал. ***бишҡойроҡ*** (досл. *'пять хвостов')* – лит. *елбәҙәк, еңел аҡыллы 'легкомысленный',* диал. ***боз тотоу*** (досл. *'держать лед')* – лит. *туңыу, ҡатыу, һыуыныу 'замерзнуть, отвердеть, остыть',* диал. ***астан өткән*** (досл. *'палящий снизу')* – лит. *аҫтыртын кеше 'скрытный человек',* диал. ***яҡты күз*** (досл. *'светлый глаз')* – лит. *яҡты ваҡыт 'светлое время суток'* и т.д.

Фонетические особенности языка гайнинских башкир

Для фонетики гайнинского говора характерны следующие явления:

1) сужение широких гласных ***а, ә*** в позиции ударного закрытого слога, что особенно наблюдается в дифтонгических сочетаниях ***ай / әй*** в конце слов, в частности, у местоимений-прилагательных, местоимений-наречий, также и у личных форм глаголов настоящего времени: *Инде ҙурлар тип әйтсәк тә* ***ярый*** (лит. ***ярай***) (Надыров Раис Зарипович, д. Старый Ашап). *'Можно сказать, что они уже взрослые'.* ***Шундый*** (лит. ***шундай***) *уйынлар уйнаныҡ* (Балтачева Ханифа Ханифовна, д. Бардабашка). *'Вот в такие игры играли'. Картупны* ***утыйбыз****, аламасын* ***утыйбыз*** (лит. ***утайбыҙ***) *инде* (Юсупов Ильгизар Фасихович, д. Верх-Шлык). *'Картошку пололи, сорняки пололи'. Иптәш кызларым белән шулый* ***уйныйбызый*** (лит. ***уйнайбыҙ ине***) (Акбашева Рашида Шамсемунировна, д. Мостовая). *'С подружками вот так играли';*

2) переход дифтонга ***өй*** в ***өү // ү***: *Менә хәзер мин сүләшсәм* (лит. ***һөйләшһәм***), *сез аны аңламассыз да, бәлки* (Акбашева Рашида Шамсемунировна, д. Мостовая). *'Вот если я сейчас буду говорить, вы, наверное, и не поймете меня'. Мәктәптә укыганда бездә* ***үрәтәләрейе*** (лит. ***өйрәтәләр ине***) *баянда уйнарга* (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). *'Во время учебы в школе обучали нас игре на баяне'. Йәшләр дә дингә тартылалар. Ул да* ***сөүенещ*** (лит. ***һөйөнөс***) (Мансурова Гульсира Миннегалимовна, д. Сюзянь). *'И молодежь к религии приобщается. Это тоже радует'. Әле бүгенгә хәтле безнең* ***өүләрдә*** *газ белә кыздырыла* (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). *'До сегодняшнего дня дома наши газом отапливаются';*

3) замена дифтонга ***ыу*** монофтонгом ***у***: ***Суы*** *салкын,* ***суык****. Анда* ***су*** *койонмыйлар* (Айтакова Алсу Фаритовна, д. Сараши). *'Вода в ней холодная. В ней не купаются'. Мин* ***укытущы*** *булам тип уйламадым, әней мине заставить итте* (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). *'Я не думала, что стану учителем, меня мама заставила';*

4) замена (в очень редких случаях) конечного дифтонга ***өй*** в глагольном аффиксе на ***ә:*** *Юлыбыз гына да юк, асфальт* ***төзәбез****, тинеләр* (Исмагилова Факира Тавафетдиновна, д. Старый Ашап). *'Даже дороги у нас нет, асфальт обещали проложить';*

5) фонетические переходы:

а) *ә → а, а → ә* (как в корне слова, так и в аффиксах): *Хәттә мин үзем комсомолда эшләгәщ, утыз ике йәштә мине яңыдан комсомолга алдылар* (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). *'Даже из-за того, что я в комсомоле работала, в тридцать два года меня обратно в комсомолы взяли'* (Назаргулова Земфира Сафуановна, д. 2-й Краснояр). *Сөт ашларынан бездә эрек бар, анан суң май, каймак, сыр,* ***әйрән*** (Назаргулова Земфира Сафуановна, д. 2-й Краснояр). *'Из молочных продуктов у нас есть творог, масло, сметана, сыр, айран'. Шул ипи кебек* ***ащытасың*** (Исмагилова Факира Тавафетдиновна, д. Старый Ашап). *'Как хлеб заквашиваешь';*

б) *ә → и* (в корне слова)*: Без кещкенә,* ***битикей*** *щакта, "класс" сикереп уйный иек* (Акбашева Рашида Шамсемунировна, д. Мостовая). *'В детстве мы играли в "класс", прыгали';*

в) *ә → е* (в корне слова)*: Без хәзер өщөбез исән, апа калды, һеңлекәш калды, мин калдым, ауылда икәү* ***йәшейбез*** (Балтачева Ханифа Ханифовна, д. Бардабашка). *'Нас теперь трое осталось, сестра старшая осталась, младшая сестра осталась, я осталась, вдвоем в деревне живем';*

г) *е → и* (в корне слова)*: Мин* ***биергә*** *яраттым, беззен дә әний матур жирлаган, матур* ***биегән*** *башкорт* ***биеүен****, матур* ***биегән*** (Балтачева Ханифа Ханифовна, д. Бардабашка). *'Я танцевать любила, наша мама тоже красиво пела, красиво танцевала башкирские танцы, красиво танцевала';*

д) *у → а* (в частности, в корне слова в указательных местоимениях): ***Аннан*** *инде* ***анда*** *торган халык киткәннәр бу якка жир эзләп* (Акбашева Рашида Шамсемунировна, д. Мостовая). *'После этого народ, живший там, пошел в эту сторону в поисках земли'.* ***Аларның*** *мында нәселләре калган, рыжий щәщле, бар* ***андыйлар*** (Савалеева Шагида Габдельваровна, д. 1-й Краснояр). *'Их потомки, рыжеволосые, здесь поныне есть';*

е) *у → о* (в корне слова)*: Әле хәзер зә* ***зор*** *түгел ауылыбыз,* ***зор*** *булмаса да, йәшел, матур* (Акбашева Рашида Шамсемунировна, д. Мостовая). *'И сейчас деревня наша небольшая, несмотря на это зеленая, красивая'. Ыспае курщаклар, ыспае мебель кеүек шундый уйынщыктар* ***йоок*** (Акбашева Рашида Шамсемунировна, д. Мостовая). *'Нет таких*

игрушек, как красивые куклы, красивая мебель'. Комбаеннар ***соңонан*** *ғына килеп щыкты, суғыштан* ***соң*** *ғына* (Исмагилова Факира Тавафетдиновна, д. Старый Ашап). *'Комбайны лишь потом появились, после войны только'. Хәзерге* ***тойларны*** *кызыл* ***той*** *тиләр бит* (Шарипова Найля Нурсаяповна, д. Брюзли). *'Современную свадьбу ведь красной свадьбой называют';*

ё) у → ы (в корне слова): *Әгәр кищәге көннө әйтеп куйған* ***былсағыз****, мин аларны эзләп тә куйырейем сезгә* (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). *'Предупредили бы вы меня вчера, я бы приготовилась';*

ж) *с → щ* (в позиции абсолютного начала слова): *Шундый* ***щакларны*** *хәтерлейм* (Гусева Муршида Галимзяновна, д. Батырбай). *'Такие моменты вспоминаю'. Төрлө милли ризыктар бешерәм: кыстыбый,* ***өщпощмак, эщле*** *бәлеш бешерәм* (Назаргулова Земфира Сафуановна, д. 2-й Краснояр). *'Разные национальные блюда готовлю: кыстыбый, учпочмак, белиш с начинкой'.* ***Щынаякты щокор*** *тип әйтәләр* (Назаргулова Земфира Сафуановна, д. 2-й Краснояр). *'Чашку называют щокор';*

з) *й → ж'* (в позиции абсолютного начала слова): *Бөтөн* ***жирдә*** *шулый* (Акбашева Фануза Мирзаевна, д. Елпачиха). *'Везде так'. Инде хәзергә хәтле клубта* ***житәкще*** *булып эшлейем* (Назаргулова Земфира Сафуановна, д. 2-й Краснояр). *'До сих пор руковожу клубом'. Мин* ***жиденще*** *булам был семьяда, безнеке* ***жиде*** *ие – минеке өч апам, өч абыйым бар иде* (Балтаева Аниса Камиловна, д. Чалково). *'Я седьмая в семье, нас семеро было, у меня было три сестры, три брата';*

и) *h → с* (в позиции абсолютного начала слова и на стыке морфем): *Кийез итек ултыртабыз да, бер* ***сыңарын****, икенще* ***сыңарын*** *кеше йыраклыкка ора. Йырак барып* ***төшсә*** *– приз була,* ***төшмәсә*** *приз булмай* (Назаргулова Земфира Сафуановна, д. 2-й Краснояр). *'Проводим соревнование на метание сапога. Если далеко упадет, игроку полагается приз';*

й) *б → п* (в позиции абсолютного начала слова): ***Пилминнәр*** *ясап ашыйбызейек, ит тапсак, ит булса. Пирәшкеләр* ***пешереп*** *ашайбыз бәрәңгедән, кыстыбыйлар* ***пешереп*** *ашыйбыз* (Абдулова Нагима Хуснулловна, д. Бардабашка). *'При наличии мяса пельмени лепим, готовим. Картофельные пирожки, кыстыбый готовим'.* ***Палан*** *бәлеште без* ***палан*** *бутка тибез аны* (Абдулова Нагима Хуснулловна, д. Бардабашка). *'Пирог из калины мы называем кашей из калины';*

к) *б → м* (в позиции абсолютного начала слова): ***Менә*** *шундый уйын уйный иек* (Акбашева Рашида Шамсемунировна, д. Мостовая). *'Вот в такую игру играли'.*

7) явление протезы и эпентезы: ***Осандыкны*** *күбесе щығарып аттылар* (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). *'Сундуки многие повыкидывали'. Без алты бала бер семьяда, бына әле бер* ***сеңелем*** *калды* (Айтакова Алсу Фаритовна, д. Сараши). *'В нашей семье шесть детей, сейчас вот одна сестренка осталась'. Бакща тотабыз, мал-тыуар* ***асырыйбыз****, кортлар* ***асырыйбыз*** (Юсупова Фаиля Рашитовна, д. Верх-Шлык). *'В саду работаем, скот держим, за пчелами ухаживаем';*

8) редукция гласных: ***Берсе*** *кызыбыз Уфада тора* (Абдулова Нагима Хуснулловна, д. Бардабашка). *'Одна дочь в Уфе живет';*

9) редукция согласных: *Конечно, ауылда в основном ирләрнең каждыйының кушаматы бар. Электән килгән* ***у*** (Надыров Раис Зарипович, д. Верхний Ашап). *'Конечно, в деревне у каждого мужчины есть прозвище. Издавна идет это'. Бу такталарны этеп тороу ишеү ауырырак* ***икә у*** *аны* (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). *'Подталкивать эти доски, оказывается, еще тяжелее'. Сездә* ***йоморка*** *тиләрме?* (Гусева Муршида Галимзяновна, д.

Батырбай). *'Ййца у вас как называют: йоморҡа?' Тик **утыра** башласаҡ, анан соң плохо* (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). *'Если сидеть просто так, то тяжело от этого'.*

Лексемой, бытующей в гайнинском говоре в нескольких вариантах вследствие воздействия на нее фонетических явлений, является послелог ***бeлән***. Во-первых, это форма ***белә***, видоизменившаяся по причине выпадения конечного звука, о чем речь шла в предыдущем абзаце. Помимо этого, данный послелог используется и в форме ***беле***, образованной вследствие фонетического перехода *ә → е*: *Жирғанлар элек уны ДТ **белә**, трактор **белә*** (Муксинов Ильдар Аухатович, д. Искирь). *'Прорыли ее раньше ДТ, трактором'. Короще, шулар **беле** бер общежитие тордоҡ* (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). *'Короче, мы жили с ними в одном общежитии'.*

Морфологические особенности гайнинского говора

Основными морфологическими особенностями гайнинского говора являются:

1) безаффиксное использование второстепенного слова в изафетах II типа, к примеру, бытующие в литературном языке формы ***ишек алды, ишән аҫты*** гайнинцы употребляют в форме ***ишек ал, изән ас.*** Следует отметить, что такие конструкции не меняют своей формы даже при присоединении к ним падежных аффиксов***:*** *Безнең мында **ишек алда** да үсә [пикан], баҡщада да күберәк. **Юл буйдағы** теге нейдер инде у, борщевик түгелме икән хәзер* (Аптукова Рамиля Абдулловна, д. Батырбай). *'У нас здесь и во дворе растет, больше в саду. Наверное, это то, что по краям дороги растет, не борщевик ли'. Әней әйтә торғанейе, **жыен числала** тудың, тип, жыен шул **июнь айда** була бит, сабантуйлар* (Уразова Гульсира Маграфовна, д. Сюзянь). *'Мама моя говорила, что я в день проведения йыйын (национального праздника) родилась, йыйын в июне месяце ведь проводят, сабантуи'. Ауыр ваҡытлар, **ащлыҡ ваҡытлар** безгә тиде инде* (Исмагилова Факира Тавафетдиновна, д. Старый Ашап). *'Тяжелые, голодные времена пришлось нам пережить'. **Әней жанда** сауғас, үзем рабочийға кергәс, **үзем исемгә** саумаға керештем аннары сыйыр* (Абдулова Нагима Хуснулловна, д. Бардабашка). *'Сначала рядом с мамой ходила, помогала, после сама устроилась коров доить'. Кесәл пешердек **соло ондан*** (Абдулова Нагима Хуснулловна, д. Бардабашка). *'Кисель варили из овсяной муки'. **Ауыл жигеткә** кийеүгә бардым* (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). *'За деревенского парня замуж вышла';*

2) замена традиционно принятых в башкирском литературном языке аффиксов родительного падежа ***-ның / -нең*** формами ***-ныҡы / -неке*** в препозиции к определяемому слову: ***Үземнеке*** *нindей **һөнәрләрем** бар, барысын да балаларға, ололарға жеткерергә тырыштым инде* (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). *'Что умею, всему старалась научить и взрослых, и детей'. Бу **минеке** тыуып үскән ызба* (Балтаева Аниса Камиловна, д. Чалково). *'Это изба, в которой я родилась и выросла'. Яңы йылда, Ҡуян йылын ҡаршы алғанда, мин шушы **ҡуяннарныҡы** докторы булдым инде* (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). *'На Новый год, при встрече года Зайца, я была доктором этих зайцев'. Сердәш дигән группа бар, шулар беле **клубныҡы** эшен алып барабыз* (Балтаева Гульнара Мусевна, д. Бардабашка). *'Есть группа Сердәш ("Наперсница"), с ее участниками ведем работу клуба';*

3) повсеместность использования гайнинскими башкирами неопределенных форм глагола с аффиксами ***-маға / -мәгә*** вместо литературного ***-ырға / -ергә***: *Хәзер инде культурный нейләр **үстермәгә** өйрәнеп бөттөк* (Аптукова Рамиля Абдулловна, д. Батырбай). *'Научились сейчас выращивать культурные растения'. Каждый яңалыҡ-нимәне язып ҡуйып*

***бармаға** кәрәк әле* (Аптукова Рамиля Абдулловна, д. Батырбай). *'Каждую новость нужно записывать'. Беззең әнейнең **жырламаға** вакыты булмады* (Шарипова Найля Нурсаяповна, д. Брюзли). *'У нашей мамы не было времени для пения';*

4) специфика использования глагола давнопрошедшего определенного времени со вспомогательным глаголом ***ине*** в форме на ***-ей/-ый < -ейе/ -ыйы***, в большинстве случаев при этом показатели категорий лица и числа присоединяются к основному глаголу, тогда как в литературном языке эти аффиксы присоединяются к вспомогательному глаголу: *Щокор туплар **уйныйбызый*** (Абдулова Нагима Хуснулловна, д. Бардабашка). *'В "Ямный мяч" играли'. Без дә йәш щакта сезнең кебек **йөрейейек**. Кәнишне, без былый өйдә **ултырмыйбызыйы**, безне **ебәрәләрейе** басуларға агитбригада белән* (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). *'Мы тоже в юном возрасте так ходили. Конечно, мы так дома не сидели, нас отправляли на поля с агитбригадой'. Туйлар элек өщ көн **буладырыйы*** (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). *'Свадьбу раньше три дня гуляли';*

5) употребление глагола повелительного наклонения II лица множественного числа в форме ***-ың / -ең*** (в утвердительном значении), ***-маң / -мәң*** (в отрицательном значении): *Главное кеше арада тауыш **щығармаң**, өүегезгә кайткащ икегез генә разбираться итеп **алың**, но кеше арада бер-берегезгә үпкәләгәнне, ащыуланғанны күрсәтмәскә **тырышың** и, главное, безгә кайтканда разборка **ясамаң**, ауызығызны жырып килеп **керәң**, ауызығызны жырып кайтып **китәң**. Шулый тип әйттем инде* (Илькаева Индира Габдельмаликовна, д. Аклуши). *'Главное, не ссорьтесь перед людьми, разбирайтесь между собой дома, старайтесь не показывать другим свою обиду друг на друга и , главное, не делайте разборку у нас, с улыбкой приходите, с улыбкой уходите. Так сказала я своим'. Бушка **жөрөмәң**, бәхетегезне теләп **жөрөң**, Аллаһы тәгәләнән **сураң*** (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). *'Не ходите попусту, себе счастья желайте, у Аллаха просите'. Сез миңә берәй номер **биреп куйың**, иренмей генә фотографияға төшөрөп жибәрермен* (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). *'Вы дайте мне какой-нибудь номер, фотографию отправлю';*

6) специфика использования имен числительных: а) сочетание их с формой множественного числа имен существительных, что не свойственно для литературного башкирского языка: *У щакта без **жиде специалислар** эшлибез иек сельсоветта, администрацияда* (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). *'В то время нас семь специалистов было в сельсовете, администрации'. Ике балам бар, **алты онокларым** бар* (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). *'У меня двое детей, шестеро внуков'. Без алты **балалар** ие бер семьяла* (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). *'Нас семеро детей было в семье';* б) употребление собирательных числительных в препозиции по отношению к именам существительным, что также недопустимо в башкирском литературном языке: ***Өщәү балаларыбыз** булды* (Юсупова Фаиля Рашитовна, д. Верх-Шлык). *'Трое детей у нас было'. Анда бар **берәү хатын**, у да тоже ауылға бағышланған шиғерләр-нейләр яза кебек* (Шарипова Найля Нурсаяповна, д. Брюзли). *'Есть там одна женщина, она тоже, кажется, стихотворения пишет, посвященные родноцй деревне';*

7) использование притяжательного местоимения ***минеке*** в усеченных формах ***миңке, мике: Миңке** әткәй мулла* (Акбашева Разифа Имаматдиновна, д. Конюковка). *'Мой отец – мулла'. **Мике** профиль организаторскийырак бара* (Балтаева Гульнара Мусевна, д. Бардабашка). *'Мой профиль в форме организатора';*

8) использование форм дательно-направительного падежа именных частей речи в некоторых случаях в безаффиксальном виде: ***Берсе*** *утыз дөрт,* ***берсе*** *егерме дөрт,* ***берсе*** *ун дөрт* (Балтаева Гульнара Мусевна, д. Бардабашка). *'Одному – тридцать четыре, другому – двадцать четыре, третьему – четырнадцать'.* ***Мин*** *ун алты йәш кенә ие* (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). *'Мне было всего шестнадцать лет'. Әней ауырыу булғащ,* ***мин*** *ҡайтырға туры килде дә сигезенще класта бында уҡып бетереп ҡуйдым* (Киндяшева Зимфира Миннимулловна, д. Брюзли). *'Из-за болезни матери мне пришлось вернуться, восьмой класс я закончила тут';*

9) употребление безаффиксальной формы местно-временного падежа: *Мин үзем* ***сиксән биш йәш*** *булдым инде* (Акбашева Разифа Имаматдиновна, д. Конюковка). *'Мне самой уже восемьдесят пять лет исполнилось'. Әтейҙән* ***жиде йәш*** *ҡалдым инде мин, әтей армияға китте* (Абдулова Нагима Хуснулловна, д. Бардабашка). *'Без отца я осталась в семь лет, отца забрали в армию';*

10) использование форм местно-временного падежа имен прилагательных, образованных от наименований времен года с помощью производящих аффиксов *-ҡы / -ке* при обозначении времени какого-либо явления, происходящего в тот или иной сезон года: *Кәртүк жыймаға жибәрәләрейе басуларға, колхозларға* ***көзгөдә,*** *быщраҡта* (Мустаева Рамиля Раифовна, д. Сараши). *'Осенью, в грязь, отправляли нас собирать картошку на поля, в колхозы'. Клуб безнеке агащ ине, ҡый, былтыр. Уны ҡутарып алдылар* ***ҡышҡыда*** (Балтаева Гульнара Мусевна, д. Бардабашка). *'Клуб наш деревянный был в прошлом году. Его разобрали зимой';*

11) активное использование усилительной частицы ***ҡый***, соответствующей литературному ***ла баһа*** *'ведь, же'* [Миржанова 2006: 259]: *Безнең сөйләшеү йәмсез,* ***ҡый,*** *жирле халыҡның, Барда халыҡның, үзегез беләсез* (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). *'Некрасиво разговариваем ведь мы, местное население, народ Барды, сами знаете'. "****Ҡый****" беләң күп сүләшәбез без* (Балтаева Гульнара Мусевна, д. Бардабашка). *'Много используем мы частицу* ***ҡый*** *при разговоре'. Сеңлем ана,* ***ҡый,*** *илле алтынщы йылныҡы* (Уразова Гульсира Маграфовна, д. Сюзянь). *'Сестра моя младшая ведь пятьдесят шестого года'. Мин колхозда эшләдем, суңынан,* ***ҡый,*** *мин үземнең күршедәге абыйны ҡарадым, жиде йыл* (Илькаева Сария Суфиевна, д. Новый Чад). *'Я в колхозе работала, затем же ухаживала за соседом, семь лет'.*

Особенности фольклора гайнинских башкир Бардымского района

1. Эпические жанры фольклора гайнинских башкир. В ходе анализа собранного материала было обращено внимание на тенденцию угасания фольклора в регионе, заключающегося в практической утере эпических образцов, народно-песенных жанров, которые не удалось зафиксировать в ходе беседы ни с одним информатором, за исключением работников культуры, специализирующихся в деле активного возрождения местного башкирского фольклора. Так, из эпических образцов была записана лишь легенда о родоначальниках племени Гайна и Айна, в некоторой мере отличающаяся от варианта, записанного ранее А.Н. Киреевым и вошедшего в свод «Башкирское народное творчество» [БНТ 1997: 114-115], в русскоязычной версии представленного в издании по истории рода Гайна [ИБР. Гайна 2015: 444-445]. По рассказу главного специалиста Башкирского историко-культурного центра в Пермском крае Рафиса Рамисовича Мукаева, Гайна и Айна по просьбе

царя Урал батыра вступают в поединок со злым Ярынтыком, проглотившим Солнце. Прикрывая грудью своего брата от ядовитой стрелы Ярынтыка, Айна погибает. Гайне удается побороть врага и вернуть на землю Солнце. В знак благодарности царь дарует ему землю на территории проживания современных гайнинских башкир.

Из уст информаторов были записаны легенды о происхождении названий таких деревень, как Брюзли, Елпачиха, Сюзянь, Искирь, Мостовая (Сюжде). К примеру, Музафаровой Фаридой Рафиковной была предоставлена информация относительно происхождения названия деревни Елпачиха, в простонародье бытующего в виде Үдик. Первую версию по наименованию Елпачиха информатор связывает с понятием *ялпаҡ*, указывая на расположение населенного пункта на плоской поверхности. Согласно второй версии, название образовано из двух слов: *ель* и *пасека*, жители деревни издревле активно занимались пчеловодством. Простонародное название Удик, как отметила Фарида Рафиковна, дано деревне проживавшими здесь арами (удмуртами) и обозначает *«бер дигән, беренце»* *‘один, первый’,* возможно, «народ здесь был трудолюбивый, передовой, усердный». Эта же версия по отношению к наименованию Удик подтверждена речью информантов в книге Р. Султангареевой [ФГБ 2012: 6].

От информаторов также была записана легенда «Семь святых». По поверьям местного населения, семь святых, семь богатырей – Султан, Хасан Машаех, Султангали, Мурат Хажи, Хасан Басарый, Султансаит Салим, Миннимагасум, духу которых и поныне поклоняется пожилое поколение региона, охраняли родной край от врагов. По рассказу Акбашевой Рашиды Шамсемунировны из д. Мостовая (Сүжде), жили они на горах близ деревень, а местное население о надвигающейся опасности извещали с помощью костров. Интересными наблюдениями над местом захоронения одного из святых – Саитсалима – поделилась Уразбаева Сария Шархатовна из с. Барда, акцентируя внимание на необычайных явлениях, связанных с этой могилой. В знак почитания святых на пруду Барда установлено 7 деревянных скульптур. Помимо семи святых, поклоняется также местное население одиннадцати духам – Ахмади-Мурсаль, Ахмади-Хамбал, Саит Ахмат Кабир, Ахмади Ясауи, Ахмади Жиржани, Ахмади Рауиндах, Ахмади Хайрел Фаттах, Ахмади Равинах, Ахмади-Жамый, Ахмади Асхафаный, Ахмади Альхам Аснади. Следует отметить, что представленный материал нашел отражение и в статье А.М. Хакимьяновой и Г.В. Юлдыбаевой, но с некоторыми отличиями в плане имен святых и духов, а также мест их обитания [Хакимьянова 2018: 159-160].

2. Особенности обрядового фольклора гайнинских башкир. В плане обрядового фольклора в регионе следует отметить некоторые своеобразные черты проведения свадеб. Традиционный для районов современного Башкортостана обряд сватовства ***«һоратыу»*** во всем Бардымском районе называется ***«хәбәргә барыу»***, дословно обозначающий ***‘идти за вестью’***: *«Беззә хәбәргә барабыз дип сөйләшәбез, килен килгәщ, хәбәргә барабыз»* (Илькаева Индира Габдельмаликовна, д. Аклуши). *‘Идем за вестью (так говорим мы), после прихода невестки идем за вестью’.*

«Никах уҡытыу» ‘чтение никаха (молитвы)’ здесь звучит в форме «кәбен уҡытыу»: *«Кәбен уҡыталар. Никах тип әйтәләр хәзер. Без элек кәбен тип әйтәбезейе»* (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). *‘Кэбен читают. Сейчас его называют никах. Раньше называли кәбен’.*

В числе понятий, отражающих специфику гайнинских свадеб, следует назвать такие, как *«килендән ҡоймаҡ ҡойҙороу, икмәк туҡытыу»* *‘запекание блинов, хлеба невесткой’,*

«кейәү мунцасы» ‘баня для зятя’ и т.п. Широко распространенный обряд показа невесте дороги к водному источнику отсутствует.

Одним из основных бытовых обрядов является зазывание гостей в честь отела коровы, главным угощением на котором является пирог из творога на основе молозива «уыз бүкмә»: *«Бүкмәне бигерәк сыйыр бозаулағащ пешерәбезейе инде. Уғыз пирүк тиеп атайбыз инде. Сыйыр бозаулағащ, ыуыз була, ыуыздан инде беренщесе, шуңынан әзерләп бараларейе инде аны, матур иттереп мәжлес жияларейе, туған-тумащаны. Беренще бәйрәм ие инде сыйырның»* (Исмагилова Факира Тавафетдиновна, д. Старый Ашап). *‘Пирог особенный готовили, когда корова телилась. Называем его пирог с молозивом. Когда корова телилась, из первого молозива гоовили пирог, гостей зазывали, родственников. Первый праздник был, коровий’*.

Популярным среди молодежи был обряд «Плаушинья кищ» (‘тын тыңлау’), основанный на девичьем гадании с помощью ловли кур, овец, счета плетня на изгороди, выбора полена. Проводили его вечером 6 апреля.

Что касается национальных праздников, следует отметить, что в регионе повсеместно проводится сабантуй. Одним из главных элементов приготовления к празднеству является сохранившийся издревле обычай ***сөрән суғыу*** (досл. ‘бросание клича’), бытующий в некоторых районах современного Башкортостана под названием ***һеба йыйыу***. Накануне праздника молодые люди ходили по дворам с песнями, прибаутками, зазывая односельчан на сабантуй и собирая подарки для праздника (платки, полотенца, рубашки, продукты и т.п.): *«Сабантуй алдынан сөрән суғалар, балаларға бүләк бирәбез. Аларға конфет әзерлейбез, кулъяулыклар әзерлейбез. Һәр йылны шулый була»* (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). *‘Перед сабантуем клич бросают, детям конфеты готовим, носовые платки готовим. Ежегодно так делаем’*.

Игры, проводимые во время праздника, самые разнообразные, по характеру своему практически не отличающиеся от игр, организуемых на сабантуях на территории современного Башкортостана: *«Сездәге кебек сабантуйлар: ат щабыщтары үткәреләә. Күкәй йөгөртү, щүлмәк сугыу, күзләрен бәйләп, мешоклар белән сугышыу, столбаға – бағанаға менеү, кәкре бағанаға менеү, көйәнтә белән йүгереү, тизлеккә йүгереү уйынлар уйнайлар. Бағанаға менгәндә төрлө бүләкләр, көрәщщеләргә тәкә обязательно»* (Акбулякова Сабиля Нажмухаметовна, д. Старый Ашап). *‘Сабантуи как у вас: конные скачки проводятся. Проводят игры – бег с яйцом, разбивание горшков с закрытыми глазами, бой с мешками, взбирание на столб, по наклонному столбу, бег с коромыслом, бег на скорость. При взбирании на столб – различные призы, борцам – обязательно барана’*.

Одним из значимых мероприятий является «Барда жыены». Йыйын – самый древний башкирский праздник, традиционно состоявший из двух частей. Первая часть их представляла собой общенародное собрание, сход, совет. Вторая часть йыйынов представляла собой яркое общенародное празднество, смотрины, состязания на меткость, ловкость наездника, выносливость того или иного представителя рода или племени [Янгузин 2018: 291].

По сведениям информаторов, из национальных праздников в Бардымском районе проводятся «Ҡаҙ өмәһе» (‘гусиные помочи’), Науруз (проводы зимы): *«Милли йолалардан каз өмәсе үткәрәбез, сабантуй, кышны озату – навруз»* (Балтаева Гульнара Мусевна, д. Бардабашка). *‘Из национальных праздников гусиные помочи, сабантуй, навруз – проводы зимы отмечаем’*.

3. Афористические жанры фольклора. Афористический жанр башкирского фольклора в регионе представлен своеобразными приметами, пословицами. Одну из последних, соответствующую русской пословице *«На час отстанешь – за день не догонишь»*, озвучили и объяснили следующим образом: *«Сейгәнще ҡалсаң, тыщканцы жүгерәсең. Бынауы теге бер аз ғына туҡтап ҡалсаң да уже артҡа, ҡуып житеүе әләндей ауыр була»* (Абдулова Нагима Хуснулловна, д. Бардабашка). *'Чуть остановишься, догнать бывает очень тяжело'*. В башкирском литературном языке вариант этой пословицы звучит в форме *«Бер көн артта ҡалһаң, биш көн йүгерерһең»*.

4. Песенный фольклор гайнинцев. Народно-песенный фольклор в регионе представлен скудно, среди протяжных народных песен были названы лишь баит «Сак-Сук» и песня «Шахта». Информаторами были представлены в основном такмаки 'частушки', например: *«Ағизелгә басма салсаң, Ҡайындин салма икән, Утларға ян, суларға бат, Ярыңнан ҡалма икән»* (Тубилова Таслима Галимзяновна, д. 2-й Краснояр). *'Если прокладываешь мост через Агидель, Оказывается, не надо из березы, Гори в огне, тони в воде, Не расставайся с любимым'*.

Пристальное внимание, как было выявлено, уделяется мунажатам религиозного содержания. Их удалось зафиксировать в исполнении Галиевой Сатиры Шаймухаметовны из д. Сюзянь и Тубиловой Таслимы Галимзяновны из деревни 2-й Краснояр. Здесь же следует отметить то, что в регионе большое внимание уделяется организации мусульманских праздников.

Организация национальных праздников в регионе осуществляется благодаря действиям Курултая (собрания) башкир Бардымского района Пермского края (председатель – Музафаров Марат Нашатович) совместно с Домами культуры деревень района при участии фольклорных ансамблей, активно пропагандирующих и возрождающих башкирский народный фольклор. *«Барысын да үткәреп бөттек, үткәрмәгән әйбер ҡалмады, язны «Кәкүк щәйе» менән йыл да ҡаршылыйбыз, 1984 йылдан алып эшлейбез был фольклор белән»* (Уразбаева Сария Шархатовна, с. Барда). *'Все мероприятия провели мы, не осталось того, что бы мы не провели, весну ежегодно встречаем обрядом «Кәкүк щәйе» ('Кукушкин чай'), с 1984 года работаем мы с фольклором'*. Этим же информатором был упомянут такой обряд, как «Өбен байрамы», праздник осеннего урожая.

Заключение

Анализ материалов экспедиции в Бардымский район Пермского края позволил выявить определенные специфические черты языка и фольклора гайнинских башкир. В числе особенностей лексики следует отметить бытование в современной среде гайнинцев большого числа диалектизмов. К фонетическим особенностям языка гайнинских башкир следует отнести такие явления, как сужение широких гласных а, ә в позиции ударного закрытого слога, фонетические переходы как в области гласных, так и в области согласных, протеза и эпентеза, редукция гласных и согласных. В плане морфологии специфичными для данного говора являются: безаффиксное использование второстепенного слова в изафетах II типа, особенности образования и использования глагольных форм, имен числительных, местоимений, а также форм дательно-направительного и местно-временного падежей именных частей речи. Сравнительный анализ полученных данных в области лингвистики с ранее зафиксированными в научной литературе результатами показал, что в течение полувека особых изменений в состоянии говора не произошло. При изучении фольклора

было обращено внимание на два момента: во-первых, то, что даже среди взрослого поколения очень мало людей, располагающих местным фольклорным материалом, во-вторых, в регионе функционирует большое число фольклорных ансамблей, специализирующихся в возрождении и пропаганде башкирского фольклора. В ходе анализа собранного фольклорного материала удалось также выявить определенные специфические черты обрядового фольклора.

Литература

Абдуллина 2023 – *Абдуллина Г.Р., Абдуллина Л.Б.* Лингвистические особенности живого разговорного языка жителей Бардымского района Пермского края (некоторые фонетические и грамматические отличия от литературного языка) // Oriental Studies. 2023. Т. 16. № 4. С. 795–808.

Асфандияров 1999 – *Асфандияров А. З., Асфандиярова К. М.* История башкирских сел Пермской и Свердловской областей. Книга 8. Уфа: Китап, 1999. 256 с.

Баишев 2016 – *Баишев Т. Г.* Башкирские диалекты в их отношении к литературному языку. 2-е изд., стереотип. Уфа: Гилем, 2006. 132 с.

БНТ 1997 – Башкирское народное творчество. Легенды и предания / Отв. ред. К. Мэргэн и А.М. Сулейманов. Уфа, 1997. 439 с.

Башкиры-гайнинцы 2012 – Башкиры-гайнинцы: история и современность / Р.М. Юсупов и др. Уфа: Китап, 2012. 264 с.

ДСБЯ 2002 – Диалектологический словарь башкирского языка / ред. М.И. Дильмухаметов и др. Уфа: Китап, 2002. 432 с.

ИБР. Гайна 2015 – История башкирских родов. Гайна. Том 11 / С. И. Хамидуллин, Ю. М. Юсупов, Р. Р. Асылгужин, Р. Р. Шайхеев, И. Р. Саитбатталов, В. Г. Волков, А. А. Каримов, А. М. Зайнуллин, А. Р. Махмудов, Р. М. Рыскулов, А. Р. Асылгужин, А. Я. Гумерова, Г. Ю. Галеева, Г. Д. Султанова. Уфа: ГУП РБ Уфимский полиграфкомбинат, 2015. 696 с.

Ишбулатов 2000 – *Ишбулатов Н. Х.* Башкирский язык и его диалекты. Уфа: Китап, 2000. 212 с. (На башк. яз.)

Кузеев 1992 – *Кузеев Р. Г.* Народы Среднего Поволжья и Южного Урала. М.: Наука, 1992. 347 с.

Кулбахтин 2002 – *Кулбахтин Н. М.* Башкиры племени гайна. Уфа: Китап, 2002. 101 с.

Миржанова 2006 – *Миржанова С. Ф.* Северо-западный диалект башкирского языка. Уфа: Китап, 2006. 298 с.

СБГ 1987 – Словарь башкирских говоров. Т. 3: Западный диалект / ред. Н.Х. Максютова. Уфа: Китап, 1987. 232 с.

ФГБ 2012 – Фольклор гайнинских башкир / Авт.-сост. Р. А. Султангареева, сост. Ф. Ф. Гайсина. Уфа: АН РБ, изд-во «Наука», 2012. 172 с.

Хакимьянова 2018 – *Хакимьянова А. М., Юлдыбаева Г. В.* Фольклорные традиции пермских (гайнинских) башкир (по материалам экспедиций) // Oriental Studies. 2018. Т. 38. No 4. С. 156–164. DOI 10.22162/2619-0990-2018-38-4-156-164

Шакуров 2012 – *Шакуров Р. З.* Башкирская диалектология: учебное пособие. Уфа: Китап, 2012. 219 с.

Янгузин 2018 – *Янгузин Р. З., Хисамитдинова Ф. Г.* Коренные народы России. Башкиры. Уфа: Китап, 2018. 352 с.

References

Abdullina G.R., Abdullina L.B. Lingvisticheskiye osobennosti zhivogo razgovornogo yazyka zhiteley Bardymskogo rayona Permskogo kraya (nekotoryye foneticheskiye i grammaticheskiye otlichiya ot literaturnogo yazyka) // Oriental Studies. 2023. T. 16. № 4. S. 795–808. (In Russ.)

Asfandiyarov A. Z., Asfandiyarova K. M. The history of Bashkir villages in Perm and Sverdlovsk regions. Book 8. Ufa: Kitap, 1999. 256 s. (In Russ.)

Baishev T. G. Bashkir Dialects in Their Relation to the Standard Language. Second edition. Reprint. Ufa: Gilem, 2006. 132 p. (In Russ.)

Bashkir folk art. Legends and legends / Edited by K. Mergen and A.M. Suleymanov. Ufa, 1997. 439 s. (In Bash.)

Bashkirs-gainintsy: history and modernity / R.M. Yusupov et al. Ufa: Kitap, 2012. 264 p. (In Russ.)

Dialectological dictionary of the Bashkir language / ed. by M.I. Dilmukhametov et al. Ufa: Kitap, 2002. 432 p. (In Bash.)

Dictionary of Bashkir Dialects. Vol. 3: Western dialect / Ed. by N.H. Maksyutova. Ufa: Kitap, 1987. 232 p. (In Bash.)

Folklore of the Gainin Bashkirs / Author-comp. R. A. Sultangareeva, comp. F. F. Gaisin. Ufa: Academy of Sciences of the Republic of Bashkortostan, Nauka Publishing House, 2012. 172 p. (In Bash.)

Khakimyanova A. M., Yuldybaeva G. V. Folklore traditions of the Perm (Gainin) Bashkirs (based on the materials of the expeditions). Oriental Studies. 2018. Vol. 11. No. 4. Pp. 156–164. DOI 10.22162/2619-0990-2018-38-4-156-164. (In Russ.)

Kuzeyev R. G. Peoples of the Middle Volga region and the Southern Urals. M.: Nauka, 1992. 347 p. (In Russ.)

Kulbakhtin N. M. Bashkirs of the Gayna tribe. Ufa: Kitap, 2002. 101 p. (In Russ.)

Mirzhanova S. F. The Northwestern dialect of the Bashkir language. Ufa: Kitap, 2006. 298 p. (In Russ.)

Shakurov R. Z. Bashkir dialectology: a textbook. Ufa: Kitap, 2012. 219 p. (In Bash.)

The history of Bashkir families. Gaina. Volume 11 / S. I. Khamidullin, Yu. M. Yusupov, R. R. Asylguzhin, R. R. Shaikheev, I. R. Saitbattalov, V. G. Volkov, A. A. Karimov, A.M. Zainullin, A. R. Mahmudov, R. M. Ryskulov, A. R. Asylguzhin, A. Ya. Gumerova, G. Yu. Galeeva, G. D. Sultanova. Ufa: GUP RB Ufa Polygraph Plant, 2015. 696 p. (In Russ.)

Yanguzin R. 3., Khisamitdinova F. G. Indigenous peoples of Russia. Bashkirs. Ufa: Kitap, 2018. 352 p. (In Russ.)

УДК 811.512.141

Абдуллина Г.Р., Әлимбаева Г.Ғ., Солтанова З.А. Ғәйнә башҡорттарының фольклоры (Пермь крайының Барҙа районына 2023 йылғы экспедиция материалдары буйынса) = Фольклор гайнинских башкир (на основе материалов экспедиции 2023 года в Бардымский район Пермского края) // Проблемы востоковедения

Аннотация. В статье проводится анализ современного состояния фольклора в среде гайнинских башкир Бардымского района Пермского края на материалах экспедиции, организованной в июле 2023 года. Целью исследования является определение степени сохранности фольклорного наследия в регионе на основе сравнения с результатами предыдущих научных экспедиций 1963, 2006, 2013, 2019 годов. *Новизна* данной исследовательской статьи заключается в сравнительном анализе фольклорных материалов экспедиций разных лет. В ходе анализа установлено, что крупные эпические произведения в регионе полностью отсутствуют. По поводу записанной в ходе последней экспедиции единственной легенды о родоначальниках гайнинцев – братьях Айна и Гайна следует отметить, что ее варианты были зафиксированы в период первой экспедиции и включены в III том научного свода «Башкирское народное творчество», в сборник «Башкирские предания и легенды», а намного позднее и в XI том фундаментального труда «История башкирских родов», посвященный роду Гайна [4, с. 114–115; 2, с. 77–79; 11, с. 444-445]. Немалый интерес представляют легенды, связанные с традицией поклонения местного населения семи святым и 11 духам, а также легенды о происхождении наименований населенных пунктов Бардымского района. Песенный фольклор, представленный ранее протяжными песнями (‘оҙон көй’) и баитами, в настоящее время состоит, в основном, из коротких песен и частушек. Широкое распространение в нынешней гайнинской среде получают мунажаты – религиозные песнопения. Самыми распространенными считаются малые жанры фольклора, среди которых активное употребление имеют пословицы и поговорки, приметы и благопожелания.

Ключевые слова: фольклор; эпический жанр; предание; легенда; песенный фольклор; такмак; мунажат; пословица; примета; благопожелание

Gulfira R. Abdullina, Gulshayan G. Alimbaeva, Zilya A. Sultanova

FOLKLORE OF THE GAININ BASHKIRS

(BASED ON THE MATERIALS OF THE 2023 EXPEDITION TO THE BARDYMSKY DISTRICT OF THE PERM TERRITORY)

Abstract

The article analyzes the current state of folklore among the Gainin Bashkirs of the Bardym district of the Perm Territory based on the materials of an expedition organized in July 2023. The aim of the study is to determine the degree of preservation of folklore heritage in the region based on comparison with the results of previous scientific expeditions in 1963, 2006, 2013, 2019. The novelty of this research article lies in the comparative analysis of folklore materials from expeditions of different years. During the analysis, it was found that large epic works are completely absent in the region. Regarding the only legend recorded during the last expedition about the founders of the Gainin people – the brothers Aina and Gaina, it should be noted that its variants were recorded during the first expedition and included in the III volume of the scientific code "Bashkir folk Art", in the collection "Bashkir legends and Legends", and much later in the XI volume of the fundamental work "The history of the Bashkir clans", dedicated to the Gayna family

[4, pp. 114-115; 2, pp. 77-79; 11, pp. 444-445]. Of considerable interest are the legends associated with the tradition of worship of the local population to the seven saints and 11 spirits, as well as legends about the origin of the names of settlements in the Bardym district. Song folklore, previously represented by long-drawn-out songs (‘oҙon koy’) and baits, currently consists mainly of short songs and ditties. Munajats, religious chants, are widely used in the current Gainin environment. The most common are considered to be small genres of folklore, among which the active use of

Keywords: folklore; epic genre; legend; legend; song folklore; takmak; munajat; proverb; omen; benevolence

Мәҡәләлә Пермь крайы Барҙа районында йәшәгән Ғәйнә ырыуы башҡорттарының фольклоры бөгөнгө көн күҙлегенән өйрәнелә. Фәнни әҙәбиәттә, әйтергә кәрәк, иң боронғоларҙан һаналған был ҙур башҡорт ырыуының тарихы һәм этнографияһы тураһында хеҙмәттәр байтаҡ осрай. Был йәһәттән Р.Ғ. Кузеевтың тарихи этногенез менән ырыу-ара атрибутика мәсьәләләренә арналған [12], шулай уҡ Н.М. Ҡолбахтин менән Ә.З. Әсфәндийәровтарҙың ғәйнә башҡорттарының тарихы һәм хужалыҡ-көнкүреш тормош рәүешен сағылдырған [13; 1] тикшеренеүҙәрен айырым билдәләргә мөмкин. Ғәйнә ырыуының тарихы һәм этнографияһына ҡағылышлы әһәмиәтле мәғлүмәттәр шулай уҡ башҡорт ырыуҙарының тарихын архив сығанаҡтарға, шәжәрә материалдарына, ревизия яҙмаларына нигеҙләнеп ентекле өйрәнгән фәнни баҫмаҙың XI томында тупланған [11]. Ғәйнә башҡорттарының мәҙәни-тел үҙенсәлектәре Рәсәй Фәндәр Академияһының Өфө федераль тикшеренеү үҙәге Тарих, тел һәм әҙәбиәт институты ғалимдары тарафынан 1963, 1973, 2006, 2013, 2019 йылдарҙа ойошторолған диалектологик һәм фольклор экспедициялар материалында өйрәнелгән. Был эштәрҙең һөҙөмтәләре булып урындағы фольклорҙың “Башҡорт халыҡ ижады” күп томлы фәнни баҫманың китаптарына, ғәйнә башҡорттарының тарихы, этнографияһы, антропологияһы, этногеномикаһы буйынса коллектив хеҙмәттең [3], фольклор материалдары йыйынтығының [6], көнбайыш диалекттың лексикаһын сағылдырған “Башҡорт һөйләштәре һүҙлеге”нең, “Башҡорт теленең диалектологик һүҙлеге”нең [14; 9] нәшер ителеүе, айырым ғилми мәҡәләләрҙең донъя күреүе һанала.

Ғәйнә ырыуының тарихы, этнографияһы, тел үҙенсәлектәре буйынса фәнни сығанаҡтарҙың байтаҡ булыуына ҡарамаҫтан, иң боронғоларҙан һаналған был ҡәбилә башҡорттарының фольклоры бөгөнгө көн күҙлегенән ғилми яҡтан өйрәнелеүҙе талап итә һәм тикшеренеүҙең актуаллеген билдәләй. Шуға ярашлы тикшеренеүҙең маҡсаты 2023 йылдың йәйендә Өфө фән һәм технологиялар университеты ғалимдары ойошторған экспедиция материалдары нигеҙендә ғәйнә башҡорттары фольклорының хәҙерге торошон 1963, 2006, 2013, 2019 йылдарҙа йыйылған мәғлүмәттәр менән сағыштырып ҡарауҙан ғибәрәт. Был маҡсатҡа ирешеү өсөн түбәндәге бурыстарҙы хәл итеү мөһим: ғәйнә башҡорттары фольклорында легенда, риүәйәт һәм әкиәттәрҙең һаҡланыу кимәлен билдәләү; йыр фольклоры жанрҙары составындағы үҙгәрештәрҙе асыҡлау; фольклорҙың бәләкәй жанрҙарының хәҙерге заманда ҡулланылыу кимәлен тикшереү.

Пермь крайының Барҙа районында йәшәүсе ғәйнә башҡорттары фольклорының хәҙерге торошон 2023 йылдың йәйендә йыйылған фактик материалды алдағы йылдарҙағы экспедицияларҙың һөҙөмтәләре менән сағыштырыу нигеҙендә өйрәнеү тикшеренеүҙең яңылығы булып тора. Фәнни мәҡәлә өсөн материал булып Пермь крайы Барҙа районының

утыҙҙан ашыу ауылында йәшәгән ғәйнә башҡорттарынан 2023 йылдың июль айында йыйылған ауыҙ-тел өлгөләре хеҙмәт итте.

Тикшеренеү барышында сағыштырма-тарихи методҡа таянып эш ителде, уның нигеҙендә 2023 йылғы экспедиция материалдары бығаса тиклем йыйылып, әҙәбиәттә донъя күргән һөҙөмтәләр менән сағыштырылды, хәҙерге ғәйнә башҡорттары мөхитендә ауыҙ-тел ижадының тарихи проза, йыр һәм бәләкәй жанрҙарының һаҡланыу кимәле асыҡланды.

Пермь крайының Барҙа районына 2023 йылдың июль айында ойошторолған экспедиция материалдарын анализлау барышында төбәктә фольклорҙың сағыштырмаса ярлы булыуы күҙгә ташлана. Был бигерәк тә эпик фольклор жанрҙарына ҡағыла, сөнки ҡасандыр ғына «башҡорт халҡының фольклор ҡомартҡылары араһында ҙур урын алып торған» [10, 8-се бит] ҙур эпик әҫәрҙәр яҙып алыу мөмкинлеге сыҡманы. Ғәйнә ырыуына нигеҙ һалыусы бер туған ағалы-ҡустылы Ғәйнә менән Әйнә тураһындағы риүәйәт иһә был экспедицияла ҡатнашыусылар өсөн бер табыш булды, сөнки Пермь крайындағы Башҡорт тарихи-мәҙәни үҙәгенең төп белгесе Рәфис Рәмис улы Моҡаевтан яҙып алынған был әҫәр, асыҡланыуынса, 1963 йылда Ә.Н. Кирәев тарафынан табылып, «Башҡорт халыҡ ижады» фәнни йыйынтығының легендалар һәм риүәйәттәр тупланған III томына, шулай уҡ рус теленә тәржемә ителеп, «Башҡорт риүәйәттәре һәм легендалары» йыйынтығына, ғәйнә ырыуының тарихына арналған хеҙмәткә лә индерелгән [3, 114–115-се биттәр; 2, 77–79-се биттәр; 8, 444-445-се биттәр] ғәйнә башҡорттарының килеп сығышы тураһындағы этногенетик легендаларҙың бер версияһы булып тора. Был риүәйәт, әлбиттә, алдағы варианттарҙан күпмелер айырыла: мәҫәлән, Ҡояшты тотҡонлоҡта тотоусы убырлы ҡарсыҡ урынында яуыз, көнсөл Ярынтыҡ образы булыуы менән. Айырма шулай уҡ Әйнәнең һәләк булып, ҡатыны тол ҡалыу сәбәпле, Ғәйнәнең шунда ағып ятҡан йылғаға Тол тип исем биреүендә күренә.

Экспедиция барышында ғәйнә башҡорттарынан шулай уҡ Сүжде, Үдик, Күҙемйәр, Бөрөжлө, Сөжән ауылдары атамаларының барлыҡҡа килеү тарихын билдәләгән топонимик легендалар, ерле халыҡ табынған ете ғәзиз менән ун бер әхмәткә бәйле мәғлүмәттәр яҙып алынды.

Йыр фольклоры жанрҙарына килгәндә, ерле халыҡта оҙон башҡорт көйҙәренең бөтөнләй тиерлек ҡулланылыштан сығыуын күҙәтергә була, был рәүешле һығымта 2019 йылғы экспедиция материалдары буйынса яҙылған мәҡәләлә лә осрай [15]. 1963 йылғы экспедиция һөҙөмтәләре буйынса өҫтөнлөк иткән, 2013 йылғы материалдар буйынса ниндәйҙер кимәлдә халыҡ араһында башҡарылған [16, 158–159-сы биттәр] оҙон йырҙарҙы яҙып алыу мөмкинлеге сыҡманы, информаторҙарҙың күпселек ҡыҫҡа йыр менән таҡмаҡтар башҡарыуы күҙәтелде: *«Бик күңелле үстек, ащлы-туклы булсаҡ та, шуға жырлап ебәрәм: «Без йәш сакта болондарза Сикреп мендек атларға, Сикреп мендек, Сикреп төштөк, Сер бирмәдек ятларға»* (Уразова Гөлсирә Мәғрүф ҡыҙы, 1952 йылғы, Сөжән ауылы).

«Әнейем кещкенә уаҡытта бер жыр өйрәткәнейе: “Кояшка каршы ялтырый Ленинның карточкасы. Алға китсен, алға барсын Коммунист партиясы”, – тип. Шушы ғына калған исемдә. Анан үзенщә генә йырлап йөрөйдерейе у: “Ағизелгә басма салсаң, Ҡайындин салма икән, Утларға ян, суларға бат, Ярыңнан калма икән”, – тип йырлыйдырейе (Тубилова Тәслимә Ғәлимйән ҡыҙы, 1939 йылғы, 2-се Ҡыҙылъяр ауылы).

Ҡайһы бер информаторҙар үҙҙәре лә импровизацияға һәләтле: *«Үзебез генә көлөп кенә щығардыҡ әй, щын Бөрөжлө ҡайда, тип сорыйлар ие, Бөрөжлө ҡайда, тип: “Чернушкаға барған щакта Бөрөжлө уңға кала, Чернушкадан ҡайтҡан щакта Бөрөжлө сулда кала”.*

Шуны онотманың өщөн, уң беле сулны» (Киндәшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, 1958 йылғы, Бөрөжлө ауылы).

Экспедиция ваҡытында шулай уҡ ғәйнә башҡорттарының дини йөкмәткеле йыр жанрына – мөнәжәттәргә айырым иғтибар бүлеүе күҙгә салынды. Тубилова Тәслимә Ғәлимйән ҡыҙынан, мәҫәлән, ике мөнәжәт яҙып алынды – «Уҡы намаз, уҡы Ҡөрьән» һәм «Йә Хәбибем». Тәүгеһендә, мәҫәлән, ошондай юлдар бар:

Иртә тороп, тәһәрәт алыу
Безгә фарыз булған ул.
Уҡы Ҡөръән, әйт салауат,
Ҡөръән безгә ингән ул.
Барып кергәщ тә ҡәбергә
Жан телләр хәзер анда.
Ни китерден, ни гәмәлләр,
Тип сорарлар бездән анда.
Бу хәлләр бит, мөсөлманнар,
Башыбызға киләщәктәр,
Ҡылдан нещкә щират күперен
Барыбыз да үтәсәкбез.

Йәштәргә, киләһе быуындарға фәһемле, һабаҡ бирерлек тағы бер мөнәжәт Сөжән ауылынан Ғәлиева Сатирә Шаймөхәмәт ҡыҙынан яҙып алынды. «Кил син тәүбәгә» исемле был мөнәжәтте Ильяс Халиҡов исемле ағай яҙған икәне асыҡланды:

«Йөрәк тибешеңне тыңла, нейләр әйтә,
Дөрөс йәшәргә, дип, Раббым безгә әйтә.
Гөнаһнарыңны барла, ярлыкауны син сора
Тәннән жән киткәнще тәүбәгә кил, әйдә.
Нәф(е)сең әйтә, синең ваҡытың күп, ди,
Бер кем ҡулында да ышаныс юҡ, ди.
Валлаһи-билләһи, хисабың зурдыр,
Соң сулыш килгәнще тәүбәгә кил, әйдә.
Аллаһның рәхмәте киң, жаннарның асылы –
Күкләр күкрәүе дә ҡабатлый аны.
Гөнаһлы гәфләтнең ярасы сауыҡсын,
Жәһәннәмгә юлыкканщы кил син тәүбәгә.
Нәф(е)сең әйтә, синең ваҡытың күп, ди,
Бер кем ҡулында да ышаныс юҡ, ди.
Валлаһи-билләһи, хисабың зурдыр,
Соң сулыш килгәнще тәүбәгә кил, әйдә. Амин».

Фольклорҙың бәләкәй жанрҙарына килгәндә, ғәйнә башҡорттары араһында мәҡәл һәм әйтемдәргә ҙур иғтибар бүленеүен [7; 8] һыҙыҡ өҫтөнә алырға кәрәк: *«Жүнщел кеше ауызы беле ҡош тота», «Өнәрленең бәхете ҡулында», «Ушаҡ кеше үтертә», «Сүз бозау имезә», «Телеңә байытлап эшеңне онотма», «Әтей уланы хата булмай», «Әтейзән күргән – уҡ юнған, әнейзән күргән – тун бескән».*

Ғәйнә башҡорттары һынамыш менән юрауҙарға ла айырым иғтибар бүлә: *«Ҡалаҡ төшсә, хатын-ҡыз килә, щәнещке төшсә, ир кеше килә»* (Абдулова Нәғимә Хөснулла ҡыҙы, 1934 йылғы, Бардабашка ауылы). *«Пыщаҡ төшсә, жауыз кеше килә, тейләр. Безнең*

үзебезнеке бында тау бар, Әбен тау. Әбен тауның ҡары эреде исә, бер айдан щәщеүгә щығабыз, тип әйтәбез. Ҡозгоннар ҡаңҡылдадылар исә, мәйет обязательно була инде, или берәй ҡаян кеше үлгән хәбәр килә. Ҡозгон кыщкырды исә, мәйетләргә (үлемнәргә) сабырлыҡ, ғүмерләргә бәрәкәт, тип әйтергә ҡушалар. Сайысҡан шыҡырыҡласа исә – ҡунаҡ килә. Щыпщыҡ килеп ҡунды исә тәзрәгә, анысы нащар хәбәр, үлем хәбәр. Ҡара төслене яратмыйлар обычно, буш бидрәне яратмыйлар; кем нищек щыға инде, кешесенә ҡарап инде» (Балтаева Гөлнара Муса ҡыҙы, 1970 йылғы, Бардабашка ауылы).

Ғәйнә башҡорттарының һынамыш менән юрауҙарға ҡоролған бер күренеш ҙур ҡыҙыҡһыныу уятты, ул – «Плаушинья кищ» йолаһы. Р.Ә. Солтангәрәеваның фекеренсә, ул «рус, мари, удмурт халҡында булған яҙғы уйындар менән уртаҡ һәм тәбиғәт, көн торошон яҡшыға «бороуға», юрауға бәйле тылсымлы сара булараҡ ҡыҙыҡлы» [6,13-сө бит]. Ҡайһы берәүҙәр уны «Тын тыңлау» тип атай, ә 2013 йылғы экспедиция материалдары буйынса ул «Тын тыңлаған кис» формаһында теркәлгән [16, 160-сы бит]. Үткәреү ваҡыты буйынса мәғлүмәттә лә айырма бар, 2006 йылғы материалдар буйынса, ул 14 апрелдең кисендә билдәләнә, һуңыраҡ үткән 2 экспедиция барышында уның 6 апрелдән 7 апрелгә ҡараған төндә үткәрелеүе теркәлгән. Һуңғы мәғлүмәтте Барҙа район гәзитенең интернет-сайтындағы мәҡәлә лә раҫлай, бында әйтелгән датаның рус халҡында 7 апрель билдәләнә торған “Благовещение” йолаһына тура килеүе һыҙыҡ өҫтөнә алына [5]. Йоланың үҙенсәлеге, оло быуын вәкилдәре биргән мәғлүмәт буйынса, бына нимәлә: *«Азбарға кереп сарыҡ тотабызый, шибеш тотабызый. Щибещ тотҡанда әтәщ эләксә, мулла бабайға барабызый, кийеүгә. Сарыҡ тотабызый. Сарыҡ, ҡарт сарыҡ эләксә, ҡарт бабайға барабыз, йәш сарыҡ эләксә, жигетләргә – йәшкә барабыз. Щитән саныйбызей, ниндәй бабайға барабыз тип анысын да. Лар беле ҡалсаҡ соңғы щитәндә, бай бабайға барабызей, ҡапщыҡ булса, ҡапщыҡ бабайға, ярлы бабайға барабызей. Анан соң утын да алғаннар, шыма утын эләксә, бите-фәлән чиста булған, шыма булған, щадра утын эләксә, шу бите щадра кеше була, тип әйткәннәр»* (Абдулова Нәғимә Хөснулла ҡыҙы, 1934 йылғы, Бардабашка ауылы).

Туй йолаһында ла һынамыш-юрауҙар үҙенсәлекле урын алып тора. Мәҫәлән: *«Килендән иң беренще иртән икмәк туҡыталар. Икмәгең килештеме – син бәхетле буласың, әйбәт килен буласың»* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, 1945 йылғы, Ишем ауылы). *«Иртәгесен инде ҡулны онға тығырға ҡушалар. Чтоб өйөгөздә аҡща күп булсын дип. Ҡамыр басырға ҡущтылар миңә, икмәк – ипей* (Айтакова Алһыу Фәрит ҡыҙы, 1967 йылғы, Сараш ауылы). *«Кыз киткәннә боролоп ҡарарға тиеш түгел. Боролоп ҡараса, кирегә ҡайта диган сүз була инде»* (Айтакова Алһыу Фәрит ҡыҙы, 1967 йылғы, Сараш ауылы).

Туй йолаһы менән бәйле фольклор жанрҙарының береһе – ул теләк теләү: *«Төшкән ереңдә таш булып ҡат»* (Ураҙбаева Сәриә Шәрхәт ҡыҙы, 1952 йылғы, Барҙа ауылы). *«Телең балдай татлы, майдай йомошаҡ былсын!»* (Айтакова Алһыу Фәрит ҡыҙы, 1967 йылғы, Сараш ауылы).

Һәр ваҡыт теләк теләп йөрөү кәрәклегенә өндәү һүҙҙәре экспедицияла ҡатнашыусылар өсөн ҙур табыш булды: *«Мин ҡызларға шулый теләдем теләкне: баш бәхетләрегезне бирсен, эш бәхетләрегезне бирсен тип. Балаларыңыздан шәфкәт күрең, тормошоғоздан игелегең күрең, тиң күрең, рәхәт йәшәң тип, доға ҡылған сайын намаз артынан шулый ҡылыйым, ҡызларым шуңа бәхетледер, тип уйлыйым, Аллаға шөкөр. Баш бәхетең булмаса, бәхет булмый, булмыйащаҡ – безнең әней шулый теләне. Баш бәхетегезне бирсен, эш бәхетегезне бирсен, тип. Баш бәхет – Аллаһы Тәғәлә сиңа атап биргән бәхет була. Безнең әней шулый тип теләде. Бәхетегезгә ғарыҡ былың тейе, ғарыҡ – күп, күп былсын, артыҡлары белән*

була, бәхетең житкелек була, шулый тип теләде безгә әней. Бәхетте теләсәң генә, Аллаһы тәғәләнән сорасаң ғына була. Бушка жөрөмәң, бәхетегезне теләп жөрөң, Аллаһы тәғәләнән сураң, бәлә-каза бирмәсен, тип, шулый, теләмәгә кәрәк, теләмәсәң, буш каласың, Аллаһы тәғәлә теләгәнгә бирә» (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, 1945 йылғы, Ишем ауылы).

Ғәйнә башҡорттарының фольклорҙың бәләкәй жанрҙарын билдәләүсе үҙенсәлектәренә шулай уҡ халыҡ телендә ҡулланылып килгән айырым һүҙҙәрҙе индерергә була, мәҫәлән, балаларҙы теге йәки был ҡылығынан туҡтатыу өсөн ололар *«Бабай килә», «Бөкәй килә», «Шайтан килә»* тигән һөйләмдәрҙе ҡуллана. Теге йәки был ауырыуҙарҙың атамаларына ла халыҡтың үҙенең ҡарашы бар: *«Элек парализовать иткән кешене, теге нимә суҡкан, тип әйтәләрейе, аны парализовать иткән тип әйтмәгә ярамый тиләрейе нигәлер, саламаяҡ суҡкан тейләрейе»* (Абдулова Нагима Хуснулловна, 1934 г.р., д. Бардабашка).

Шулай итеп, экспедиция барышында тупланған материалдарҙы анализлау һөҙөмтәһендә ғәйнә башҡорттары араһында фольклор мираҫының байтаҡ юғала барыуы асыҡ күҙгә ташлана. Әкиәттәр, оҙон йырҙар, бәйеттәрҙең бөтөнләй тиерлек ҡулланылыштан сыҡҡанлығы асыҡланды. Әйнә менән Ғәйнә тураһындағы риүәйәттең быға тиклем әҙерләнгән баҫмаларға ингән легендаларҙың бер варианты булыуы билдәләнде. Бер нисә ауылдың атамаларына бәйле топонимик легендалар, ерле халыҡ табынған ете ғәзиз менән ун бер әхмәт тураһында мәғлүмәттең булыуы иғтибарға алынды. Информаторҙарҙың йыр жанрынан ҡыҫҡа йырҙарға, таҡмаҡтарға, дини йөкмәткеле йырҙар – мөнәжәттәргә, фольклорҙың бәләкәй жанрҙарынан мәҡәл һәм әйтемдәргә, һынамыш-ырауҙарға, теләктәргә өҫтөнлөк биреүе күҙәтелде. Алдағы йылдарҙағы экспедициялар менән сағыштырыу нигеҙендә шул асыҡланды: үткән быуатта йыйылған фольклор материалдарында легенда-риүәйәттәр, әкиәттәр, оҙон йырҙар, бәйеттәр ҙур урын алып торған булһа, һуңғы егерме йыл арауыҡтағы экспедициялар барышындағы фольклор материалдары күпкә ярлыраҡ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асфандияров А.З., Асфандиярова К. М. История башкирских сел Пермской и Свердловской областей. Кн. 8. Уфа: Китап, 1999. С. 6–9.

2. Башкирские предания и легенды / Сост., вступ. статья, комм. Ф.Надршиной: Уфа: Башкирское книжное издательство, 1985. 288 с.

3. Башкиры-гайнинцы: история и современность / [Р.М. Юсупов и др.]. РАН, УНЦ, ИИЯЛ. Уфа: Китап, 2012. 264 с.

4. Башҡорт халыҡ ижады. Легенда һәм риүәйәттәр / Төҙ., башһүҙ һәм аңлатмалар авт. Ф.А. Нәҙершина. Яуаплы ред. К. Мәргән һәм Ә.М. Сөләймәнов. Өфө, 1997. 439 б.

5. Гиззатуллина Р. Народный обычай Плаушинья // Тан («Рассвет»). 06.04.2021. URL: https://tan-barda.ru/narodnyiy-obyichay-plaushinya/ (дата обращения: 15.03.2024).

6. Ғәйнә башҡорттары фольклоры / Авт.-төҙ. Р.Ә. Солтангәрәева, төҙ. Ф.Ф. Ғайсина. Баш һүҙ авт. Р.Ә. Солтангәрәева. Өфө: БР ФА, «Ғилем» нәшриәте, 2012. 172 б.

7. Даутова Р.А. Сравнительное изучение пословиц и поговорок башкир Пермского края (по материалам экспедиций 1963 и 2019 г.) // Проблемы востоковедения. 2022. № 3 (97). С. 72–78. DOI: https://doi.org/10.24412/2223-0564-2022-3-72-78

8. Даутова Р.А. Идейно-тематическое содержание пословиц и поговорок башкир Свердловской и Пермской области // Культурное наследие и народное искусство: сохранение и актуализация в целях устойчивого развития общества: материалы Международной научно-

практической конференции. Уфа, 2022. С. 83-87. DOI: https://doi.org/10.33184/knini-2022-04-22.9

9. Диалектологический словарь башкирского языка / ред. М.И. Дильмухаметов и др. Уфа: Китап, 2002. 432 с.

10. Зарипов Н.Т., Сагитов М.М. Башкирский народный эпос / Башкирское народное творчество. Том I. Эпос. Уфа: Башкирское книжное издательство, 1987. С. 7-34.

11. История башкирских родов. Гайна. Том 11 / С.И. Хамидуллин, Ю.М. Юсупов, Р.Р. Асылгужин, Р.Р. Шайхеев, И.Р. Саитбатталов, В.Г. Волков, А.А. Каримов, А.М. Зайнуллин, А.Р. Махмудов, Р.М. Рыскулов, А.Р. Асылгужин, А.Я. Гумерова, Г.Ю. Галеева, Г.Д. Султанова. Уфа: ГУП РБ Уфимский полиграфкомбинат, 2015. 696 с.

12. Кузеев Р. Г. Народы Среднего Поволжья и Южного Урала. М.: Наука, 1992. 347 с.

13. Кулбахтин Н.М. Башкиры племени Гайна. Уфа: РИО РУНМЦ МО РБ, 2002. 102 с.

14. Словарь башкирских говоров Т. 3: Западный диалект / ред. Н.Х. Максютова. Уфа: Китап, 1987. 232 с.

15. Хакимьянова А.М. Современное состояние музыкального фольклора пермских башкир (по экспедиционным материалам XXI в.) // Сохранение и развитие языков и культур коренных народов Сибири. Материалы V Международной научной конференции, посвящённой 160-летию со дня рождения выдающегося востоковеда, тюрколога Н.Ф. Катанова. Абакан, 2022. С. 260-263. URL: https://khsu.ru/files/science/igisat/conf/conf_2022.pdf (дата обращения: 15.03.2024).

16. Хакимьянова А.М., Юлдыбаева Г.В. Фольклорные традиции пермских (гайнинских) башкир (по материалам экспедиций) // Вестник КИГИ РАН. 2018. № 4 (38). С. 156-164. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/folklornye-traditsii-permskih-gayninskih-bashkir-po-materialam-ekspeditsiy (дата обращения: 12.01.2024). DOI: https://doi.org/10.22162/2619-0990-2018-38-4-156-164

REFERENCES

Asfandiiarov, A.Z., Asfandiiarova, K.M. *Istoriia bashkirskikh sel Permskoi i Sverdlovskoi oblastei* [The history of Bashkir villages in Perm and Sverdlovsk regions]. Kn. 8. Ufa, Kitap, 1999. Pp. 6–9. (In Russ.).

Bashkirskie predaniya i legendy [Bashkir legends] / Sost., vstup. stat'ya, komm. F.Nadrshinoj: Ufa: Bashkirskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1985. 288 p.

Bashkiry-gainintsy: istoriia i sovremennost' [Bashkirs-gainintsy: history and modernity] / [R.M. Iusupov i dr.]. RAN, UNTs, IIIaL. Ufa, Kitap, 2012. 264 p. (In Russ.).

Bashkirskoe narodnoe tvorchestvo. Legendy i predaniya [Bashkir folk art. Legends and legends] / Sost. F.A. Nadyrshina; otv. red. K. Mergen həm A.M. Sulejmanov. Ufa, 1997. 439 p. (In Bash.).

Gizzatullina, R. *Narodnyj obychaj Plaushin'ya* [The folk custom of Plaushinja] // Tan («Rassvet»). 06.04.2021. URL: https://tan-barda.ru/narodnyiy-obyichay-plaushinya/ (date of acces: 15.03.2024).

Fol'klor gajninskih bashkir [Folklore of the Gainin Bashkirs] / Avt.-sost. R.A. Sultangareeva, sosost. F.F. Gajsina, avt. vstup. stat'i R.A. Sultangareeva. Ufa: AN RB, Gilem, 2012. 172 p. (In Bash.).

Dautova, R.A. *Sravnitel'noe izuchenie poslovic i pogovorok bashkir Permskogo kraya (po materialam ekspedicij 1963 i 2019 g.)* [Comparative study of proverbs and sayings of Bashkirs of the Perm Region (based on the materials of the expeditions of 1963 and 2019)] // Problemy vostokovedeniya. 2022. № 3 (97). Pp. 72–78. DOI: https://doi.org/10.24412/2223-0564-2022-3-72-78

Dautova, R.A. *Idejno-tematicheskoe soderzhanie poslovic i pogovorok bashkir Sverdlovskoj i Permskoj oblasti* [Ideological and thematic content of proverbs and sayings of Bashkirs of Sverdlovsk and Perm region] // Kul'turnoe nasledie i narodnoe iskusstvo: sohranenie i aktualizaciya v celyah ustojchivogo razvitiya obshchestva: materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. Ufa, 2022. Pp. 83-87. DOI: https://doi.org/10.33184/knini-2022-04-22.9

Dialektologicheskii slovar' bashkirskogo iazyka [Dialectological dictionary of the Bashkir language] / red. M.I. Dil'mukhametov i dr. Ufa, Kitap, 2002. 432 p. (In Bash.).

Zaripov, N.T., Sagitov, M.M. *Bashkirskij narodnyj epos* [Bashkir Folk epic] / *Bashkirskoe narodnoe tvorchestvo. Tom I. Epos* [Bashkir folk art. Volume I. Epic]. Ufa: Bashkirskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1987. P. 7-34. (In Bash.).

Istoriia bashkirskikh rodov. Gaina. Tom 11 [The history of Bashkir families. Gaina. Volume 11] / S. I. Khamidullin, Iu. M. Iusupov, R. R. Asylguzhin, R. R. Shaikheev, I. R. Saitbattalov, V. G. Volkov, A. A. Karimov, A. M. Zainullin, A. R. Makhmudov, R. M. Ryskulov, A. R. Asylguzhin, A. Ia. Gumerova, G. Iu. Galeeva, G. D. Sultanova. Ufa: GUP RB Ufimskii poligrafkombinat, 2015. 696 p. (In Russ.).

Kuzeev, R. G. *Narody Srednego Povolzh'ia i Iuzhnogo Urala* [The peoples of the Middle Volga region and the Southern Urals]. Moscow, Nauka, 1992. 347 p. (In Russ.).

Kulbakhtin, N.M. *Bashkiry plemeni gaina* [Bashkirs of the Gaina tribe]. Ufa, Kitap. 2002. Pp. 4–10. (In Russ.).

Slovar' bashkirskikh govorov T. 3: Zapadnyi dialekt [Dictionary of Bashkir dialects Vol. 3: Western dialect] / red. N.Kh. Maksiutova. Ufa, Kitap, 1987. 232 p. (In Bash.).

Hakim'yanova. A.M. *Sovremennoe sostoyanie muzykal'nogo fol'klora permskih bashkir (po ekspedicionnym materialam XXI v.)* [The current state of musical folklore of the Perm Bashkirs (based on expedition materials of the XXI century)] // Sohranenie i razvitie yazykov i kul'tur korennyh narodov Sibiri. Materialy V Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, posvyashchyonnoj 160-letiyu so dnya rozhdeniya vydayushchegosya vostokoveda, tyurkologa N.F. Katanova. Abakan, 2022. Pp. 260-263. URL: https://khsu.ru/files/science/igisat/conf/conf_2022.pdf (data obrashcheniya: 15.03.2024).

Khakim'ianova, A.M., Iuldybaeva, G.V. Fol'klornye traditsii permskikh (gaininskikh) bashkir (po materialam ekspeditsii) [Folklore traditions of the Perm (Gainin) Bashkirs (based on the materials of the expeditions)]. // Vestnik KIGI RAN *[Bulletin of the KIH of the RAS]*. 2018. No. 4 (38). Pp. 156-164 URL: https://cyberleninka.ru/article/n/folklornye-traditsii-permskih-gayninskih-bashkir-po-materialam-ekspeditsiy (access data: 12.01.2024). DOI: https://doi.org/10.22162/2619-0990-2018-38-4-156-164 (In Russ.).

Сведения об авторах:

Абдуллина Гульфира Рифовна, *доктор филологических наук, профессор, декан факультета башкирской филологии, востоковедения и журналистики Уфимского университета науки и технологий (Уфа), e-mail: abguri@yandex.ru*

Алимбаева Гульшаян Габсалямовна, *кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры востоковедения и башкирского языкознания факультета башкирской филологии, востоковедения и журналистики Уфимского университета науки и технологий (Уфа), e-mail: alimbaewa5@mail.ru*

Султанова Зиля Азатовна, *ассистент кафедры востоковедения и башкирского языкознания Уфимского университета науки и технологий (Уфа), e-mail: zilya_sultanova_96@mail.ru*

Абдуллина Гөлфирә Риф кызы, *филология фәндәре докторы, профессор, Өфө фән һәм технологиялар университетының башкорт филологияһы, шәркиәт һәм журналистика факультеты деканы (Өфө), e-mail: abguri@yandex.ru*

Әлимбаева Гөлшаян Ғәбсәләм кызы, *филология фәндәре кандидаты, Өфө фән һәм технологиялар университетының башкорт филологияһы, шәркиәт һәм журналистика факультеты шәркиәт һәм башкорт тел ғилеме кафедраһының өлкән укытыусыһы (Өфө), e-mail: alimbaewa5@mail.ru*

Солтанова Зилә Азат кызы, *Өфө фән һәм технологиялар университетының башкорт филологияһы, шәркиәт һәм журналистика факультеты шәркиәт һәм башкорт тел ғилеме кафедраһының ассистенты (Өфө), e-mail: zilya_sultanova_96@mail.ru*

Gulfira R. Abdullina, *Doctor of Philology, Professor, Dean of the Faculty of Bashkir Philology, Oriental Studies and Journalism of Ufa University of Science and Technology (Ufa), e-mail: abguri@yandex.ru*

Gulshayan G. Alimbaeva, *Candidate of Philological Sciences, senior lecturer at the Faculty of Bashkir Philology, Oriental Studies and Journalism, Ufa University of Science and Technology (Ufa), e-mail: alimbaewa5@mail.ru*

Zilya A. Sultanova, *assistant of Ufa Science and Technology (Ufa), e-mail: zilya_sultanova_96@mail.ru*

Мәкәлә Рәсәй ғилми фондының № 23-28-01247 «Ғәйнә башҡорттарының теле һәм фольклоры (Пермь крайы Барҙа районына экспедиция)» проекты сиктәрендә баҫыла

Публикация подготовлена в рамках поддержанного РНФ научного проекта № 23-28-01247 «Язык и фольклор гайнинских башкир (экспедиция в Бардымский район Пермского края)».

The publication was prepared within the framework of scientific project No. 23-28-01247, supported by the Russian Science Foundation, “Language and folklore of the Gainin Bashkirs (expedition to the Bardymsky district of the Perm Territory).”

УДК 811.512.141

Абдуллина Г.Р.Язык гайнинских башкир: актуальное состояние // Хәҙерге төрки филологияһының көнүҙәк мәсьәләләре. Күренекле башкорт ғалимдары Ғ.Ғ. Сәйетбатталов һәм Н.Х. Ишбулатовтың тыуыуына 95 йыл тулыуға арналған II халыҡ-ара фәнни ғәмәли конференцияның материалдар йыйынтығы

Абдуллина Гульфира Рифовна,
д-р. филол. наук, проф. УУНиТ,
г. Уфа, Российская Федерация

**Статья выполнена при финансовой поддержке РНФ в рамках проекта «Язык и фольклор гайнинских башкир (экспедиция в Бардымский район Пермского края») (№ 23-28-01247)*

Пермские (гайнинские) башкиры в Пермском крае проживают в Бардымском, Пермском, Осинском, Куединском, Чернушинском и ряде других районов. Исследование гайнинского говора имеет историческую значимость, и его до настоящего времени нельзя считать полностью изученной.

Выбранный для исследования регион отличается многонациональным составом населения. Длительное время коренные башкиры северо-западных районов Башкортостана, а также южной части Пермского края в бассейне реки Тулвы и ее левого притока реки Барды жили в тесном контакте с татарами, чувашами, а также с финно-угорскими народами. В результате тесного взаимодействия, сотрудничества и общения указанных народов Среднего Поволжья с башкирами на северо-западе Башкирии формируется самостоятельный башкирский диалектный народно-разговорный язык со своими региональными особенностями, вобравший в себя некоторые особенности языков татар, мишарей и финно-угорских народов, который впервые квалифицируется Т. Г. Баишевым как северо-западный диалект башкирского языка [Баишев 2016: 9].

Проблема изучения гайнинского говора Пермского края являлась объектом неоднократных научных дискуссий и продолжает оставаться одной из наиболее спорных проблем, представляя интерес для исследователей-языковедов, этнографов, историков, так как сами жители этого региона, считающие себя коренными башкирами, по-разному

определяют свой язык. Так, «старшее поколение не признавало свой язык ни башкирским, ни татарским, а своеобразным (үҙебеҙнеңчә тел ‘свойский язык’, тик урындағы сөйләш(е)ү телде ни татарса, ни башҡортса итте ‘местный говор не относится ни к татарскому, ни к башкирскому’), т.е. сугубо диалектным, что наиболее верно отражает языковую действительность» [Миржанова 2006: 3].

Одни исследователи рассматривают разговорный язык жителей данного региона как «гайнинский говор северо-западного диалекта башкирского языка, на котором разговаривают пермские башкиры» [Миржанова 2006: 210–288], другие относят его к пермскому говору среднего диалекта татарского языка, к бардымскому подговору [Махмудов 2016; Рамазанова 1996: 36–38].

Формированию своеобразного и уникального говора гайнинских башкир способствовало их длительное нахождение на относительном удалении от соплеменников в связи с территориальным расположением региона в отрыве от основной массы башкирского населения. Гайнинский говор жителей Бардымского района богат фонетическими и грамматическими особенностями, характерными для северо-западного диалекта башкирского языка, в том числе смежных говоров. Вместе с тем выяснилось, что имеются фактические материалы, свойственные лишь для данного района.

Самые первые научные сведения о данном говоре были описаны в работе А. Г. Бессонова, где русский языковед выделяет ряд некоторых фонетических и лексических особенностей говора, отмечает черты, сближающие его с речью башкир Оренбургской губернии [Бессонов 1881: 233–234].

С 1928 г. в Башкирской АССР начинаются диалектологические экспедиции, сначала под руководством Н. К. Дмитриева в Тамъян-Катайский кантон. Такие диалектологические выезды организовывались лингвистами вплоть до середины XX в. с целью изучения территориальных вариантов башкирского языка в пределах Башкирской АССР, Оренбургской, Челябинской, Свердловской, Курганской, Самарской и Пермской областей. Результаты этих экспедиций нашли отражение в различных словарях и учебных пособиях. Необходимо отметить то, что уже к началу 40-х гг. XX в. в науке сложилось достаточно полное и близкое к современному представление о трех диалектах башкирского языка в территориальных вариантах башкирского языка (южный, северо-восточный и северо-западный) [БДС 1959: 3–4].

В 1963 г. состоялась комплексная экспедиция башкирских ученых к гайнинским (пермским) башкирам, которая была организована Институтом истории, языка и литературы Башкирского филиала Академии наук СССР под руководством А. Н. Киреева. Участниками экспедиции стали С. А. Галин, Ф. А.Надршина, А.Вахитов и Н. Д. Шункаров [Хакимьянова, Юлдыбаева 2018: 156].

В рамках реализации проекта «Язык и фольклор гайнинских башкир» (грант РНФ № 23-28-01247) представителями Уфимского университета науки и технологий организовываются экспедиционные выезды в населенные пункты Бардымского района Пермского края по сбору языковых и фольклорных материалов, образцов устного народного творчества. Языковому и фольклорному анализу подвергаются материалы, собираемые в 32 населенных пунктах: 1) Акбаш (Әмзебаш); 2) Аклуши (Аҡлыш); 3) Батырбай; 4) Барда (Ҡажмаҡты); 5) Бардабаш; 6) Березники (Каин аул); 7) Бичурино (Озон ялан); 8) Брюзли (Бөрөжлө); 9) Верхний Ашап; 10) Верх-Шлык (Эшлекбаш); 11) Елпачиха (Удик); 12) Ишимово (Түбәнауыл); 13) Искирь (Искер); 14) Конюково (Әрәмауыл); 15) Краснояр Первый

(Арзянаул); 16) Краснояр Второй; 17) Кудаш; 18) Куземьярово (Байаул); 19) Мостовая (Сүзде / Чүжде); 20) Нижняя Искильда (Түбән Искилде); 21) Новый Чад (Төңгөк чат), 22) Старый Ашап (Иске Ашап); 23) Старый Чад (Ҡажмаҡты Чат / Верхний Казмакты), 24) Султанай (Солтанай); 25) Сюзянь (Сөжән); 26) Тюндюк (Төңгөк); 27) Уймуж; 28) Усть-Тунтор (Тауауыл), 29) Учкул; 30) Федорки (Өчмөчтө); 31) Чалково (Баҡчауыл), 32) Юкшур (Йөкшөр).

Из диалектных признаков, наблюдаемых в системе гласных, видно нарушение закона сингармонизма литературного языка. Губная гармония по литературному звуку *ө* сохраняется в начальном слоге слова, а во втором слоге пропадает, гармония сохраняется по мягкости: диал. бөтен – лит. башк. бөтөн, диал. йөрөйем – лит. башк. йөрөйөм, диал. көне – лит. башк. көнө, диал. көтеп – лит. башк. көтөп и т.д.

Также зафиксированы случаи нарушения гармонии гласных заднего ряда, в говоре встречаются нарушения губной гармонии по звуку [о]: диал. китапхәнә – лит. башк. китапхана, диал. онотыл – лит. башк. онотол.

В литературном языке в словах, где нарушен закон сингармонизма, в говоре наблюдается гармония переднего ряда гласных: диал. шиғерләр – лит. башк. шиғырҙар. Губная гармония башкирского литературного языка нарушается при добавлении окончаний: диал. өске – лит. башк. өҫкө, диал. сөте – лит. башк. һөтө, диал. озын – лит. башк. оҙон.

В области гласных звуков можно выделить следующие диалектные признаки:

у – а. В начале слова вместо литературного звука [у] в говоре используется звук [а]: диал. анта – лит. башк. унда, диал. аннан – лит. башк. унан, диал. алар – лит. башк. улар, диал. аны – лит. башк. уны.

ө – ү. В первом слоге литературная фонема [ө] в говоре передается звуком [ү]: диал. сүлә – лит. башк. һөйлә.

у, ү – о, ө. Вместо менее огубленных кратких [о], [ө] в отдельных словах употребляются сильные губные [у], [ү]: диал. йумуш – лит. башк. йомош, диал. йумарт – лит. башк. йомарт, диал. мүгеш – лит. башк. мөйөш.

ә – е, и. В некоторых словах вместо узких гласных [э], [и] следует гласный перед- него ряда [ә]: диал. дәгәнәк – лит. башк. дегәнәк, диал. тәңкәгә тейеү – лит. башк. теңкәгә тейеү. В ударных слогах после узких гласных, наоборот, звук [ә] переходит на звук [э]: диал. белен – белән – лит. башк. менән, диал. мәктеп – лит. башк. мәктәп.

В системе согласных звуков признаки говора нашли большее отражение.

һ – с. В словах, относящихся к башкирскому литературному языку, во всех позициях, где идет звук [һ], в говоре используется фонема [с]. Эта фонетическая особенность является одним из главных показателей общего северо-западного диалекта:

– в начале слова: диал. сарыҡ – лит. башк. һарыҡ, диал. сөләк – лит. башк. һөләк, диал. сөзмә – лит. башк. һөҙмә;

– в середине слова: диал. туҡсан – лит. башк. туҡһан, диал. ясаҡ – лит. башк. яһаҡ, диал. яса – лит. башк. яһа;

– наблюдается чередование при образовании форм слова: диал. булсын – лит. башк. булһын, диал. күрәсең – лит. башк. күрәһең, диал. өндәмәсе – лит. башк. өндәмәһе;

– в процессе образования слов также имеет место переход данных звуков: диал. йәмсез – лит. башк. йәмһеҙ, диал. аяҡсыз – лит. башк. аяҡһыҙ, диал. ташсарай – лит. башк. ташһарай.

ҫ – с. Звук [ҫ] литературного башкирского языка в местном говоре переходит на звук [с]. Данное фонетическое явление встречается во всех позициях, где употребляется звук [ҫ]:

диал. дусларым – лит. башк. дуҫтарым, диал. кисәге – лит. башк. киҫәге, диал. өскә – лит. башк. өҫкә, диал. нәсел – лит. башк. нәҫел.

с – ч/щ. В первую очередь бросается в глаза переход литературного звука [с] на мягкую аффрикату [ч/щ]: диал. ҡурҡыныч/щ/ – лит. башк. ҡурҡыныс, диал. язычуч/щ/ыбыз – лит. башк. яҙыусыбыҙ, диал. торғач/щ/ – лит. башк. торғас.

В процессе образования новых слов сохраняется переход звуков щ → с: диал. көтөүч/щ/е – лит. башк. көтөүсе, диал. ч/щ/елтәрләп –лит. башк. селтәрләп.

ҙ – з. Также в различных позициях слова вместо литературного звука [ҙ] в говоре следует фонема [з]: диал. зур – лит. башк. ҙур, диал. ҡаз – лит. башк. ҡаҙ, диал. ҡызыбыз – лит. башк. ҡыҙыбыҙ.

ҙ – д. В отдельных словах литературный звук [ҙ] в говоре заменяется звуком [д]: диал. әдәби – лит. башк. әҙәби, диал. бардыр – лит. башк. барҙыр, диал. ярдам – лит. башк. ярҙам.

й, ж – з. Отличительной особенностью данного говора является употребление в начале слова вместо литературного [й] и диалектного [ж] фонемы [з] (з – й/ж): диал. зәмғиәт – жәмғийәт – лит. башк. йәмғиәт, диал. зигәрле – жигәрле – лит. башк. егәрле, диал. зиңгә – жиңгә – лит. башк. еңгә.

й – ж. В отдельных словах вместо звука [й] в говоре используется мягкая фонема [ж]: диал. жәлләп – лит. башк. йәлләп, диал. жөн – лит. башк. йөн, диал. жүгер – лит. башк. йүгер.

е, ю – ж. Фонемы [йэ] и [йу] башкирского литературного языка в говоре переходят в звук [ж]: диал. жиләк – лит. башк. йе(э) ләк, диал. жир – лит. башк. йе(э)р, диал. жул – лит. башк. йу(ю)л.

ң – н. В некоторых словах иногда вместо специфического звука [ң] башкирского языка в говоре используется фонема [н]. Чередование этих звуков идет в разных позициях слов: диал. тәнкәләр – лит. башк. тәңкәләр, диал. анын – лит. башк. уның. Установленный фонетический переход – не столь широко распространенное явление.

б – п. В большинстве случаев в начале слова наблюдается употребление вместо звонкого [б] глухого [п]: диал. пәке – лит. башк. бәке, диал. пешкән – лит. башк. бешкән, диал. палауыз – лит. башк. балауыҙ. Также встречается оглушение звонкого [б] после глухого согласного, что характерно в целом для башкирского языка: диал. сарыҡ-пәрән – лит. башк. һарыҡ-бәрән, диал. пытпылдыҡ – лит. башк. бытбылдаҡ.

к, ҡ – ғ, г. В сложных словах и словосочетаниях начальные звуки второго компонента [к], [ҡ] регулярно озвончаются: диал. алағарға – лит. башк. ала ҡарға, диал. маллар ғайтты – лит. башк. малдар ҡайтты, диал. ҡызлар гитте – лит. башк. ҡыҙҙар китте.

Как показывают фактические материалы, фонетические признаки разговорной речи жителей Бардымского района отражают общий северо-западный диалект.

Необходимо отметить, что местные жители этого региона через века с достоинством пронесли свою самобытную культуру, свой уникальный язык. Действительно, язык пермских башкир необычайно своеобразен, он отличается от диалектов башкирского и татарского языков сохранением древних языковых черт. Это явление в первую очередь отчетливо проявляется в области грамматики и фонетики. Наше исследование в очередной раз показало, что на формирование своеобразного и уникального говора гайнинских башкир повлияло длительное нахождение на относительном удалении от соплеменников в связи с территориальным расположением региона в отрыве от основной массы башкирского населения.

Литература:

1. Алимбаева Г. Г., Абдуллина Г. Р., Султанова З. А. Фонетические особенности гайнинского говора северо-западного диалекта башкирского языка (на материале Бардымского округа Пермского края) // Филологические науки. Вопросы теории и практики, 2023. Том 16. № 10. С. 3471-3477.

2. Баишев Т. Г. Башкирские диалекты в их отношении к литературному языку. 2-е изд., стереотип. Уфа: Гилем, 2016. 132 с.

3. Башкирский диалектологический сборник / под ред. Т. М. Гарипова и др. Уфа: АН СССР, Башкирский филиал, Ин-т истории, языка и литературы, 1959. 222 с.

4. Бессонов А. Г. О говорах казанского татарского наречия и об отношении его к ближайшим к нему наречиям и языкам // Журнал Министерства народного просвещения. Ч. CCXVI. СПб.: Тип. В. С. Балашева и К°, 1881. С. 200–242.

5. Максютова Н. Х. Башкирские говоры, находящиеся в иноязычном окружении. Уфа: Китап, 1996. 285 с.

6. Миржанова С. Ф. Северо-западный диалект башкирского языка (формирование и современное состояние). Уфа: Гилем, 2006. 296 с.

7. Рамазанова Д. Б. К истории формирования говора пермских татар. Казань: ИЯЛИ, 1996. 239 с.

8. Хакимьянова А. М., Юлдыбаева Г. В. Фольклорные традиции пермских (гайнинских) башкир (по материалам экспедиций) // Oriental Studies. 2018. Т. 38. № 4. С. 156–164.

УДК 811.512.141

Абдуллина Г.Р., Әлимбаева Г.Ғ., Солтанова З.А. Пермь өлкәһе Барҙа районына диалектологик экспедиция һөҙөмтәләре // Хәҙерге төрки филологияһының көнүҙәк мәсьәләләре. Күренекле башҡорт ғалимдары Ғ.Ғ. Сәйетбатталов һәм Н.Х. Ишбулатовтың тыуыуына 95 йыл тулыуға арналған II халыҡ-ара фәнни ғәмәли конференцияның материалдар йыйынтығы

Абдуллина Гөлфирә Риф ҡыҙы,
филол. фәнд. д-ры, проф.,
Әлимбаева Гөлшаян Ғәбсәләм ҡыҙы,
филол. фәнд. канд.,
Солтанова Зилә Азат ҡыҙы,
ассистент, Өфө университеты,
Өфө ҡ., Рәсәй Федерацияһы

**Мәҡәлә Рәсәй ғилми фондының № 23-28-01247 «Ғәйнә башҡорттарының теле һәм фольклоры (Пермь крайы Барҙа районына экспедиция)» проекты сиктәрендә баҫыла*

Йәмғиәттә бер туктауһыҙ барған һәм халыҡтың рухи мәҙәниәтенә, шул иҫәптән, теленә лә туранан-тура йоғонто яһаған социаль-иҡтисади һәм ижтимағи-сәйәси үҙгәрештәр урындағы ерле халыҡтың, ә беҙҙең осраҡта башҡорт теленең төньяҡ-көнбайыш диалекты ғәйнә һөйләшенең хәҙерге торошон өйрәнеүҙе талап итә.

Әйтергә кәрәк, ғәйнә һөйләшенең диалект үҙенсәлектәре монографик хеҙмәттәрҙә киң сағылыш алған [3; 7]. Лексикография өлкәһендә лә һөйләш тейешле кимәлдә ҡаралған:

«Башҡорт һөйләштәре һүҙлеге. Т. 3. Көнбайыш диалект / ред. Н. Х. Мәҡсүтова» (Өфө, 1987), «Башҡорт теленең диалектологик атласы / ред. М. И. Дилмөхәмәтов» (Өфө, 2002) – ошо хеҙмәттәргә 1973 йылда СССР Фәндәр академияһы Тарих, тел һәм әҙәбиәт институты тарафынан Пермь өлкәһенең 8 ауылына ойошторолған диалектологик экспедиция материалдары араһынан алынған лексик берәмектәр индерелгән [1, 3472-се б.].

Тикшеренеү материалы булып диалектологик экспедиция барышында утыҙға яҡын тораҡ пункттан төрлө йәштәге йөҙҙән ашыу информаторҙан алынған тел факттары хеҙмәт итте. Экспедиция һөҙөмтәләре Барҙа районы ғәйнә башҡорттары һөйләшенең бик үҙенсәлекле булыуын күрһәтә.

Был мәҡәләлә һөйләштең фонетик үҙенсәлектәренә ныҡыраҡ баҫым яһалды: киң әйтелешле һуҙынҡыларҙың баҫымлы ябыҡ ижек позицияһында (һирәгерәк – асыҡ ижек позицияһында ла) тарайыуы, өндәрҙең күсеше, редукция, протеза, эпентеза, иренләшеү, аңҡау гармонияһының боҙолоуы (һүҙҙәргә билдәле ялғауҙарҙың ҡушылыуы һәм элизия күренеше һөҙөмтәһендә), өндәрҙең төшөп ҡалыуы, өндәрҙең позицион оҙайлылығы.

С.Ф. Миржанованың күҙәтеүҙәре буйынса, ғәйнә һөйләшенең төп фонетик үҙенсәлеге булып «баҫымлы ябыҡ ижек позицияһында киң әйтелешле һуҙынҡыларҙың тарайыуы, йәғни киң әйтелешле ***а, ә*** өндәре урынына тар әйтелешле ***ы, е, и*** өндәренең ҡулланылыуы» тора [7, 209-сы б.]. Был күренеш хәҙерге ғәйнә башҡорттарының телендә лә күҙәтелә һәм һүҙҙәрҙең аҙағында ***[ай*** / ***әй]*** дифтонгылары урынына ***[ый, ей]*** ҡушылмаларын ҡулланыу миҫалында күренә, бигерәк тә алмаш-сифаттарҙа, алмаш-рәүештәрҙә, шулай уҡ хәҙерге заман ҡылымдарының зат формаларында, мәҫәлән: ***алый*** *(әҙәби 'улай')*, ***былый*** *(әҙәби 'былай')*, ***шулый*** *(әҙәби* 'шулай'): ***Шулый*** *утыз сигез йыл стажым бар* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Анан тағы* ***ниндей*** *уйыннар уйнадыҡ?* (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы); *Мин бында анан соң ҡайттым, щөнки минең әней, атай инде постелдә,* ***щирлей*** (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); *Хәйбулла районын өщ көн көттөк,* ***килмейләр*** *дә* ***килмейләр, килмейләр*** *дә* ***килмейләр*** (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); *Урманда пещән щаба торған урыннарны гел шулый* ***атыйбызый*** (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы); *У щаҡларда баян бит әй бөтә ердә, бөтә ердә баян, үзем* ***уйныйым****, үзем* ***жырлыйым*** (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы).

[ау/әү] дифтонгыларының тарайыуы, йәғни уларҙы ***[ыу/еү]***, ***[оу/өү]*** ҡушылмалары менән алмаштырыу күренеше күпкә һирәгерәк күҙәтелә: *Барданыҡылар* ***кийеүләр*** (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); ***Мыныу*** *бейеклек булып үсә инде пикан* (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы).

Киң әйтелешле ***[а]*** өнөн тар әйтелешле ***[ы]*** өнө менән алмаштырыу, һирәгерәк булһа ла, асыҡ ижек позицияһында күҙәтелә: *Шу уаҡытларға* ***туры*** *килә инде* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы).

[өй] дифтонгыһының ***[өү]*** // ***[ү]*** өнөнә һәм өн ҡушылмаһына күсеше шулай уҡ ҡыҙыҡһыныу уята: *Безнең телебез үзенщәлекле – ғәйнә башҡортлары теле, үзебезщә* ***сүләшәбез*** (Балтачева Рәмиә Хүжән ҡыҙы, Аҡлыш ауылы); *Әтейне дә, әнейне дә ҡарап, шушы* ***өүдә*** *соңғы юлға озаттым* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); *Мин әйтәм, ҡая,* ***үрәт****, нищек итеп эшлейсең,* ***үрәтеп*** *бирде* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); ***Үрәндек*** *инде үзебезгә кирәкне* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Бик* ***сөүенеп*** *йәшәйем балаларыма* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы).

Һуҙынҡылар системаһы өлкәһендәге фонетик үҙенсәлектәр түбәндәге күсештәр менән ҡылыҡһырлана:

[у] → [о]: *Житен йолҡабыз, житен* ***отыйбызейе*** (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Безнең* ***согыштан соң*** *тормош ауыр булды* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Сараш ауыл –* ***зор*** *ауыл* (Айтаҡова Алһыу Фәрит ҡыҙы, Сараш ауылы).

[а] → [ә]: ***Әйрән*** *юҡ бездә* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Уланнарым* ***йәрдәм*** *итә, ҡызларым жәрдәм итә, кейеүләрем бик әйвәт* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Уразаларза ауыз ащтырабыз,* ***бәйрәмне*** *алға күрәбез* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы).

[ә] → [а]: *Икмәк* ***ащытып*** *ҡуйған [ҡәйнә], әйдә икмәк пешерәбез, ти* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы).

[ә] → [и]: *Мин* ***битикей*** *щаҡта хыялым уҡытыущы булырғайе* (Айтаҡова Алһыу Фәрит ҡыҙы, Сараш ауылы).

[у] → [а] (ғәҙәттә, күрһәтеү алмаштарында): *Тапмадым инде мин* ***ансын****, аңлатмасын* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Без* ***андайларны*** *күргәнебез юҡ* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы).

[у] → [ы]: *Методист, худрук, директор* ***былып*** *озаҡ жылдар эшләдем* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы).

[ы] → [и]: *Кеше* ***ишанмый*** *безгә* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); ***Ишанғащ****, мин дә йүгергән булам инде, кещкенә улан кебек* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы).

Ғәйнә һөйләшендә һүҙҙәрҙең редукцияланған формалары ла осрай: *Жәйен уже эшкә* ***йөрдөк*** *без* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *У ике төрлө андый пещен,* ***берсе*** *аның без йөрөтәбез зәрәтә тип, рущща белмейем, но* ***берсе*** *пикан тип йөрөтәбез инде* (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы).

Һүҙ барған һөйләштә протеза менән эпентеза күренештәренә лә миҫалдар осрай: ***Осандыҡ*** *бирәләрейе элек* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); ***Ыскладларда*** *эшләдек жәйге ваҡытларда* (Балтачева Хәнифә Хәниф ҡыҙы, Барҙыбаш ауылы); ***Шоморот*** *сәскә атмады, сирень дә атмады – ҡоролоҡ* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); ***Ҡырыҡ*** *беренще йылның ун бишенще январендә тыудым* (Искәндәрова Хәжирә Әхмәтсафа ҡыҙы, Үҙик ауылы).

Ғәйнә һөйләшенә хас булған иренләшеү күренеше ҡыҫҡа тар әйтелешле ***[е]***, ***[ы]*** өндәренең, шулай уҡ киң әйтелешле, ләкин тарайыуға дусар ителгән ***[а]***, ***[ә]*** өндәренең еңелсә иренләшеүенән ғибәрәт: *Әлегә* ***гөмөрнө*** *озайтып киләләр [балалар]* (Искәндәрова Хәжирә Әхмәтсафа ҡыҙы, Үҙик ауылы); *Вот ул миңә гел әйтәэйе: «Ҡызым, көнләшмә, иптәшләрең әйбер алса да, көнләшеп ҡарама, сөйөн алар өщөн, алар өщөн сөйөнсәң, ходай тәғәлә сиңә* ***соңонан*** *тағын да күберәк бирер», – тип, вот аның өйрәткән сүзләре* (Гусева Мөршиҙә Ғәлимйән ҡыҙы, Батырбай ауылы); *Мин щығып* ***жөгөрдөм*** (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы); *Элек йәшәгән щаҡта сыйыр, мал ҡарап, икешәр сыйыр булды, икешәр* ***бозу****. Бозау.* ***Бозу*** *тип бездә Барданың теге якта әйтәләр* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы).

Ҡайһы бер осраҡтарҙа һүҙҙәргә билдәле ялғауҙар ҡушылыу һөҙөмтәһендә, шулай уҡ элизия күренеше арҡаһында аңҡау гармонияһының боҙолоуы күҙәтелә: *Элек бит бүлмәләр булмаған, кроватны щаршау менән әйләндереп* ***алаларейе*** (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Бер ҡая да* ***китәлмәдем*** (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы);

Мин ҡызлар кейгәнне ***кейәлмәдем****, даже әнейнең кейеп үлгән күлмәген дә теегеп кейәргә туры килде әле үскән щаҡта* (Гусева Мөршиҙә Ғәлимйән ҡыҙы, Батырбай ауылы).

Тартынҡы өндәр системаһында ла үҙенсәлекле күренештәр теркәлде. Иң элек өндәрҙең күсешен билдәләп үтергә кәрәк, уларҙың араһында иң йыш осраҒаны түбәндәгеләр:

[с] → [щ]: ***Өщ*** *көнгә киләләр ҡоҙағыйлар* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Мин* ***башлангыщ*** *класта* ***укытыущы*** *булып эшләдем* (Шәрипова Нәилә Нурсаяп ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); *Элек беззең бала* ***щаҡ*** *күберәк ҡаз ҡарауыллап,* ***щебещ*** *ҡарауыллап үтте инде* (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы); *Балалар менә, алга таба* ***ышаныщ*** *аларга инде* (Искәндәрова Хәжирә Әхмәтсафа ҡыҙы, Үҙик ауылы).

Һөйләштә ***[с]*** өнө ҡулланылған формалар ҙа ҡулланыла, бигерәк тә *-гас* / *-гәс* ялғаулы хәл ҡылымдарҙа. Был үҙенсәлек лингвистик әҙәбиәттә лә күрһәтелә [7, 225-се б.; 11, 180-се б.]: *Безнең герой Шәриф Ҡазанбаев музейы* ***ащылгас****, без как бы первый экскурсоводлар булдыҡ* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); *Но шулай да* ***сәләмәт*** *щикле* (Искәндәрова Хәжирә Әхмәтсафа ҡыҙы, Үҙик ауылы); *Жигетләр күләсә менән уйнайларейе веласапетныҡы* (Балтачева Хәнифә Хәниф ҡыҙы, Барҙыбаш ауылы).

[й] → [ж]: *Мында* ***жирләр*** *күберәге теге элекке кешеләрнең исемнәре белә аталып* ***жөрөтә*** *инде* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Аны белеүщеләр хәзер* ***жук*** *инде* (Шәрипова Нәилә Нурсаяп ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); ***Жырлар жырлап*** *утырганын хәтерләмейм, но ҡунаҡлашаларейе* (Гусева Мөршиҙә Ғәлимйән ҡыҙы, Батырбай ауылы); *Ул – Батырбай ощ, щөнки Батырбайга бара торган* ***жул*** *шунда* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); *Кещкенәдән үк* ***житен*** *бәйләргә йөрөдөк* (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы); *Колхозга пещән* ***жыймага йөрөдөк*** *тырнауыщ белән* (Балтачева Хәнифә Хәниф ҡыҙы, Барҙыбаш ауылы). Әйтергә кәрәк, һөйләш эсендә был һүҙҙәр ***[й]*** өнө менән дә ҡулланыла [7, 223-сө б.].

[б] → [п]: *Ите булса,* ***пешерәбез пилмәнен*** *дә, ашын да, ботҡасын да* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы); *Шәңгә* ***пешерәләр*** *бездә, пикан белән пешерәбез* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Ике апалар Ҡазанда,* ***персе*** *апа Екатеринбургта,* ***персе*** *Төнгүктә, эйеме, ансы, ҡызганыщ, китеп* ***парды*** *инде* (Надыров Рәйес Зарип улы, Үрге Ашап ауылы); *Район* ***пуйынща*** *беззә генә түгел ул, башка ауылда ла шулай ҡушамат* ***пелән*** *сөйләшәләр икән* (Надыров Рәйес Зарип улы, Үрге Ашап ауылы).

[һ] → [с]: *Элек салалар ие өщ* ***сум****, бищ* ***сум*** *кейәү* ***мунщасына*** (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Быйыл гына юк инде безнең* ***сыйыр*** (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Аннан иләк аша* ***сөзәбез****, марля өстөнә* ***салып*** (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы).

Һүҙ башында ***[б]*** өнө урынына ***[м]*** өнөн ҡулланыу буйынса шуны билдәләргә кәрәк: яңы йыйылған материалдарҙа был күренеш тик «*был*» нигеҙенән яһалған күрһәтеү алмаштарында ғына күҙәтелә, мәҫәлән, *мындай, мына/менә*: *Тоже сандыкларны китерәләр, сатып алалар инде мында килеп төшкәщ* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Ул* ***мында*** *ызба төзә, әнә* ***мында*** *түбәсе күренә* (Шәрипова Нәилә Нурсаяп ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); ***Менә*** *безнең ауылның бизәге булып шушы тау тора инде, без аны Дүрткелтау тип әйтәбез* (Аптукова Рәмилә Ғабдулла ҡыҙы, Батырбай ауылы).

С. Ф. Миржанованың «һөйләштә интердентал ҙ өнөнөң һуҙынҡылар араһында һәм сонор өн эргәһендә ҡулланыла» тигән фекере [7, 223-сө б.] һирәк осрай торған миҫалдар менән нығытыла: ***Хәҙерге*** *көнгә беҙ биш бала* ***үстерҙек*** (Надыров Рәйес Зарип улы, Үрге

Ашап ауылы); *Әйткәнемщә, **ҡыҙларыбыҙ** үҙ семьялары беләң тора* (Надыров Рәйес Зарип улы, Үрге Ашап ауылы).

Айырым осраҡтарҙа ***[ш]*** өнө ***[с]*** өнөнә күсә: /*Шунан сөт беләң **сыйыклыйбыз***/ (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы).

Әйтергә кәрәк, тартынҡылар өлкәһендә лә, һуҙынҡылар өлкәһендә лә өндәрҙең төшөп ҡалыу күренеше күҙәтелә [7, 227-се б.; 11, 181-се б.]. Һуҙынҡы өндәр һүҙ башынан төшөп ҡала, беҙҙең осраҡта – ***[о]*** һәм ***[ы]*** өндәре: *Күптән түгел генә бер биш йыл **щоронда** үземә үзем генә йорт эщләп щыктым* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); *Маҡтаныу түгел, **щынны** сүйлейем* (Йәғәфәрова Тәғзимә Барый ҡыҙы, Ишем ауылы).

Тартынҡы өндәр иһә һүҙ башынан да, һүҙ уртаһынан да төшөп ҡалыусан: *Ҡашык беләң **йоморҡа** йүгертеү бар* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Безнең ауылда Гражданнар сугышы ваҡытында инде ҡызылларны да, акларны да **китереп** жыйган ҡәберлек бар, памятник бар бездә* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Сезнекенә дә **ошамаган** [тел], татарларныкына да **ошамаган** – үзебезщә* (Балтачева Рәмиә Хүжән ҡыҙы, Аҡлыш ауылы); *Сиксән өщөнщө йылда өйләнгәщ, Себергә щыгып киттек, аның апасы, **мике** ике туган агай* (Көсөкбаев Ратмир Мирза улы, Яңы Чад ауылы).

Ғәйнә һөйләшендә әҙәби телдә ***менән*** бәйләүесенә тура килгән ***беләң*** һүҙе, һуҙынҡы өндәр өлкәһендә лә, тартынҡылар өлкәһендә лә үҙгәрештәргә дусар булып, төрлө вариантта ҡулланыла: һуңғы өнө төшөп ҡалып та, киң әйтелешле ***[ә]*** өнөнөң тарайып ***[е]*** өнөнә күскән килеш тә: *Иске Собханголдан, Бөрйәндән, Илдар барейе, иптәш, аның **белән** сөйләшәбезей* (Көсөкбаев Ратмир Мирза улы, Яңы Чад ауылы); *У уаҡытта без бөтөн ауыл **белә** эшләдек, йүгерештек кенә* (Мостаева Рәмилә Рәйеф ҡыҙы, Сараш ауылы).

Һүҙҙәрҙә һуңғы өндәрҙең төшөп ҡалыуы ***ул, шул, был*** күрһәтеү алмаштарында, ***табан*** бәйләүесендә, шулай уҡ ***икән*** киҫәксәһендә күҙәтелә: ***У** теге яҡка да төшә **у**, квадратный, дүрткел, дүрт – дүрткел, дүрт пощмаҡ тигән сүззән алынгандыр **у**, дүрт-дүрткел тип әйтеп ҡуйгандар инде аны. Бөтөн яҡка төшә **у**, **бы** яҡка ла төшә, **бы** яҡка ла төшә, теге яҡка ла төшә, квадратный кебегерәк* (Аптукова Әминә Закир ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы); *Тегендә Оренбург яҡтары бар, ҡайда **икә**...* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); *Бына шул Сараштан килеп утырганнар бирегә, бында **таба** йылга буйлап кешеләр, балыҡ инде үрщетергәме, маллар ҡарарга мы* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы).

Һөйләштә ***хәҙер*** һүҙе урынына ***һә*** формаһын ҡулланыу күренеше бар. С. Ф. Миржанованың хеҙмәтендә [7, 220-се б.] һуҙынҡыларға бәйле бүлектә ҡаралған был үҙенсәлек автор тарафынан өндәрҙең төшөп ҡалыуына бәйле булған һуҙынҡыларҙың позицион оҙайлығы менән аңлатыла. Ысынлап та, телмәрҙән тотош бер ижек төшөп ҡала, ҡалған ***[ә]*** өнө һуҙып әйтелә: ***Һә** бына оноҡларым [курай] сызгырталар, но башҡа уже тауышлары тейә башласа исә, бында ҡыуып щыгарам инде аларны* (Киндяшева Зимфира Миннимулла ҡыҙы, Бөрөжлө ауылы); ***Һә** тәрәзәнән ҡарасаң, ҡуян, торналар бында килеп щыга* (Көсөкбаев Ратмир Мирза улы, Яңы Чад ауылы); ***Һә** үзе [апасы] үлгәщ, бастырасы килә [шигырларын]* (Балтаева Әнисә Камил ҡыҙы, Баҡсауыл ауылы).

Шулай итеп, тел факттарынан күренеүенсә, ғәйнә һөйләшенең һуҙынҡы өндәре өлкәһендә лә, тартынҡы өндәре өлкәһендә лә күҙәтелгән фонетик күренештәр үҙенсәлекле.

Башҡорт теленең төньяҡ-көнбайыш диалектына ҡараған ғәйнә һөйләшенең үҙенсәлектәренә ҡағылышлы айырым положениелар диалектология өлкәһендә тәрәнерәк тикшеренеүҙәр үткәреү, һөйләштәрҙең фонетик-грамматик һәм лексик-семантик системаһын

үҫтереү, телде халыҡтың тарихы менән тығыҙ бәйләнештә өйрәнеү өсөн хеҙмәт итәсәк, шулай уҡ диалектология, лингвокультурология, лингвистик география мәсьәләләрен өйрәнеүгә булышлыҡ итәсәк.

Әҙәбиәт:

1. Алимбаева Г. Г., Абдуллина Г. Р., Султанова З. А. Фонетические особенности гайнинского говора северо-западного диалекта башкирского языка (на материале Бардымского округа Пермского края) // Филологические науки. Вопросы теории и практики, 2023. Том 16. № 10. С. 3471-3477.

2. Баишев Т.Г. Башкирские диалекты в их отношении к литературному языку. – Изд-е 2-е, стер. – Уфа: Гилем, 2006. – 131 с.

3. Башкиры-гайнинцы: история и современность / отв. ред. Ф. Г. Хисамитдинова. – Уфа: Китап, 2012. – 264 с.

4. Ишбулатов Н. Х. Башкирская диалектология. – Уфа: Башкнигоиздат, 1980. – 200 с.

5. Ишбулатов Н. Х. Башкирский язык и его диалекты. – Уфа: Китап, 2000. – 212 с.

6. Максютова Н. Х. Восточный диалект башкирского языка: в сравнительно-историческом освещении. – М.: Наука, 1976. – 292 с.

7. Миржанова С. Ф. Северо-западный диалект башкирского языка. – Уфа: Китап, 2006. – 298 с.

8. Миржанова С. Ф. Южный диалект башкирского языка. – М.: Наука, 1979. – 272 с.

9. Юсупов Р. М. К вопросу об этно- и расогенезе башкир-гайнинцев Пермского края // Вестник Академии наук Республики Башкортостан. 2010. Т. 15. № 1. – С. 28-38.

Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Аблаева Я.А. Особенности бытовых обрядов гайнинских башкир Бардымского района Пермского края (по материалам экспедиции 2023 года) // Рәсәй Федерацияһы субъекттарының полилингваль белем биреү арауығында башҡорт теле: Филология фәндәре докторы, профессор, БАССР мәктәптәренең атҡаҙанған уҡытыусыһы Мөхтәр Хөснөлхаҡ улы Әхтәмовтың тыуыуына 95 йыл тулыуға арналған IX халыҡ-ара фәнни-методик конференцияның материалдар йыйынтығы

Абдуллина Гульфира Рифовна,
докт. филол. наук, профессор,
Алимбаева Гульшаян Габсалямовна,
канд. филол. наук, старший преподаватель
Аблаева Язгуль Айбулатовна,
аспирант, УУНиТ, г. Уфа, РБ

В отношении бытовых обрялов региона можно отметить некоторые своеобразные черты организации свадеб. Традиционный для районов современного Башкортостана обряд сватовства *«һоратыу»* во всем Бардымском районе называется *«хәбәргә барыу»,* дословно обозначающий *‘идти за вестью’*: *«Хәбәргә барабыз. Күщтәнәщләр алып ҡодағыйларға»* (Балтаева Гульнара Мусевна, д. Бардабашка). *‘Идем свататься. С гостинцами сватьям’*.

«Никах укытыу» ‘чтение никаха (молитвы)’ звучит в форме «кәбен укытыу»: *«Кәбен укыталар. Беззә лә бар ул татарлардагы, башкортлардагы кебек, кейеүгә щыккащ. Никах тип әйтәләр хәзер. Без элек кәбен тип әйтәбезейе* (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). *‘Никах читают. И у нас есть этот обряд, как у татар, башкир, при выходе замуж. Сейчас его называют никах. Раньше называли кәбен’*.

Ключевыми понятиями свадебного обряда являются наименования древних по происхождению свадебных атрибутов *«килен сандыгы, килен яулыгы, күлмәге, кийәү түбәтәе, щигелгән махсус тастымал» ‘сундук невесты, платок, платье невесты, тюбетейка жениха, специально вышитое полотенце’*. К ним также относятся названия элементов обряда, совершаемого в момент приезда жениха за невестой, также широко распространенного по настоящее время: *«кийәүгә төрлө-төрлө сынаулар: юл буу, ишек буу, кийәү күщтәнәще, бүләк тарату, ишек алдында акща щәщеү, тастымал белән бийеүләр»* (Туйгильдина Васима Васиховна, д. Танып, Уразбаева Сария Шархатовна, с. Барда). *‘Разные испытания для жениха: обряд перекрытия дороги, дверей для задержания жениха на пути к невесте с требованием выкупа, преподношение гостинцев и подарков жениха, бросание монет женихом во время проводов невесты, пляски с полотенцами’*.

В плане приданого невесты была зафиксирована следующая информация: *«Мендәр инде бездә, щигеүле мендәр. Обязательно кызга щигеүле мендәр бирәләр. Осандык бирәләр ие элек. Безгә сандык бирделәр, мендәрләр, юрганнар, чаршаулар бирәләрейе. Элек бит бүлмәләр булмаган, кроватьны щаршау белән әйләндереп алаларейе. Мике хәзер дә саклана әле алар. Сандыклар бар, мендәрләр бар. Ну хәзер мендәре бар, сандык бирмейләр инде. Сандыкны күбесе щыгарып аттылар»* (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). *‘Подушка у нас, вышитая подушка. Девушке обязательно давали вышитую подушку. Сундук раньше давали. Нам сундук дали, подушки, одеяла, занавески. Раньше ведь отдельных комнат не было, кровать отделяли занавеской. Мои до сих пор хранятся. Сундуки есть, подушки есть. Сейчас подушки есть, сундуков нет. Многие повыкидывали сундуки’*.

Встреча невесты в доме жениха проходит в традиционном русле: под ноги ей кладут подушку, будущая свекровь обязательно дает ей с ложки мед с маслом с благопожеланиями, чтобы речь была сладкой и характер мягким, на голову завязывают новый платок: *«Мин ишектән оң аягыңды атлап кер, бисмилла итеп кер тип әйттем, мендәргә бастырзым, бал, май каптырзым, яулык бәйләдем (бездә яулык бәйләйдәр киленгә). Түргә апарып ултырттым икесен дә, урыныгыз түрдән булсын, рәттән булсын, тип әйттем, бергә торың, матур торың, тип шушый теләктәр теләнем»* (Илькаева Индира Габдельмаликовна, д. Аклуши). *‘Я сказала, чтобы невестка зашла в дом с правой ноги, положила под ноги ей подушку, угостила медом, маслом, платок завязала (у нас невестке платок завязывают). Усадила их обоих с сыном на почетное место, пожелала, чтобы их место было почетным, чтобы были всегда рядом, вместе жили, хорошо жили’*.

Следует отметить, что обряд показа невесте дорогу к водному источнику в селении жениха в данном регионе полностью отсутствует: *«Соу йолалары, бидрәләргә су тутырып ташыулар юк беззә»* (Балтаева Гульнара Мусевна, д. Бардабашка). *«Бездә соу юлы күрсәтеү юк. Бездә соу өйдә ие. Бездә күптән инде соулар өйдә. Бездә алый соу юлы юк»* (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково).

Своеобразным моментом в свадебном обряде является также то, что на второй день свадьбы невестку испытывали на то, как она умеет месить тесто или печь блины: Если хлеб или блины удавались, считалось, что невестка трудолюбива, жизнь ее будет счастлива:

«Килендән иң беренще иртән икмәк туҡыталар. Икмәгең килештеме – син бәхетле буласың, әйбәт килен буласын» (Ягафарова Тагзима Барыевна, д. Ишимово). *'Утром невесте первым делом поручают замесить тесто. Если хлеб удается, значит, невеста будет счастлива, хорошей снохой будет'.* Занятие невесты мукой связывали также с финансовым благополучием новой семьи в будущем: *«Иртәгесен инде ҡулны онға тығырға ҡушалар. Чтоб өйөгөздә аҡща күп булсын, дип. Ҡамыр басырға ҡуштылар миңә, икмәк – ипей* (Айтакова Алсу Фаритовна, д. Сараши). *'На следующий день дают поработать с мукой. Чтоб в доме денег было много. Мне велели замесить тесто для хдеба'.*

Свадебному обряду гайнинских башкир свойственно также понятие *«кейәү мунщасы» 'баня жениха',* которую топят на второй день свадьбы. Первым в баню идут жених с невестой, после которого жених в благодарность истопившему баню оставляет деньги, завернув их в мочалку – «мунсалаға урап ҡалдыра». После в баню направляются сваты, они также оставляют деньги, вырученные от помывки в бане средства идут в пользу молодоженов: *«Ҡозағыйлар өщ көн буйына ҡунып яталар. Йоҡлап, мунщалар кереп. Мунща яғалар иртән, анда кейәү мунщасы тип атала. Аҡща салалар инде, кейәү дә аҡща сала мунща яккан кешегә»* (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). *'Сватья три дня бывают у нас. Ночуют, в бане купаются. Утром баню топят, "баня жениха" – так называется. И у нас есть баня жениха. Деньги оставляют в бане, жених тоже оставляет деньги истопившему баню'.*

При проводах невеста не должна была оглядываться назад, верили, что в обратном случае это может привести к разладу в семейной жизни: *«Ҡыз киткәннә боролоп ҡарарға тиеш түгел. Боролоп ҡараса, кирегә ҡайта дигән сүз була инде»* (Айтакова Алсу Фаритовна, д. Сараши).

Организация похорон также имеет некоторые своеобразные черты: «Бездә мәйетте алып щыҡҡанда, мицкә яғып ҡоймаҡ пешерәләр. Ана шонсы бар беззә. Озатҡащ, ана шунда әще ҡоймаҡ ҡоялар. Ә жыялар беззә ҡырғына һәм йылына. Өщө, житесе дип үткәрмиләр беззә» (Балтаева Гульнара Мусевна, д. Бардабашка). 'После вынесения покойника из дома пекут блины из дрожжевого теста, справляют только сороковину и годовщину, третий и седьмой день кончины не отмечают'.

В отношении проводов парней на армейскую службу также имеются традиционно принятые каноны: *«Армияға озатабыз без дә. Күбесенщә киткәннә безнең ауыл беренсе яғынан икенще яғына жийеү бараларейе, бөтөн ауыл озатып, аҡщалар бирәләр инде, ҡулъяулыҡ болғап, ҡулъяулыҡны ташлап ҡуялар инде, ауылды щыкканда. Шундый йола. Малайны озаттым инде. Ипей щәйнәтеп щығарабыз инде, кире ҡайтщын өщөн, ипейне егет ҡайтҡанщы саҡлыйбыз инде. Ипейне щәйнәткәщ, арты белән алып щығып китәләр тышка өйдән»* (Аптукова Амина Закировна, д. Чалково). *'В армию тоже провожаем. В большинстве случаев всей деревней из одного конца села в другой конец идем пешком, призывнику деньги дают, платочком махают, платочки выкидывают при выходе из деревни. Призывнику дают откусить хлеб, оставшийся ломоть хранят до возвращения парня. Призванный на воинскую службу юноша должен выходить из дома задом'.*

Своеобразным обрядом региона является приглашение в гости в честь отела коровы, обязательным угощением при котором является *уыз бүкмә* (вареники из творога на основе молозивы): *«Сыйыр бозоулой инде, бозоулаған сыйырныҡы ыуыз сөтен алалар да эрек ясыйлар, эремщек ясыйлар инде. Анан соң ҡамыр менән ясап, пирог ясыйлар и шул пирогны сыуда пещерәләр. Сыуда пещергәщ, аласың да ҡамыры пещкәщ, ыуызлы май менән салып*

ашыйсың. Суған кыщырға кирәк, бик тәмле була. Йыл да сыйыр бозоулағащ, бер мәртәбә була инде, апрель айында, күршеләр ҡунаҡҡа щаҡыралареййе» (Нурсубин Фаиль Фатхырахманович, д. Аклуши). *'Когда корова телится, из ее молозива делают творог. После из теста делают пирог и этот пирог варят в воде. По окончании варки кушаешь, смазывая маслом с молозивом. Лук нужно добавлять, очень вкусно получается. Каждый год, как корова телится, в год раз бывает, в апреле месяце, соседи в гости приглашали'. «Бүкмәне бигерәк сыйыр бозаулағащ пешерәбезейе инде. Уғыз пирүк тиеп атайбыз инде. Сыйыр бозаулағащ, ыуыз була, ыуыздан инде беренщесе, шуңынан әзерләп бараларейе инде аны, матур иттереп мәжлес жиялареййе, туған-тумащаны. Беренще бәйрәм ие инде сыйырның»* (Исмагилова Факира Тавафетдиновна, д. Старый Ашап). *'Пирог особенно готовили, когда корова телилась. Называем его пирог с молозивом. Когда корова телилась, из первого молозива делали его, гостей зазывали, родственников. Первый праздник был, коровий'.*

Как видно из материалов экспедиции, бытовые обряды гайнинских башкир Бардымского района Пермского края отличаются некоторым своеобразием.

Литература:

1. Абдуллина Г.Р., Әлимбаева Г.Ғ., Солтанова З.А. Пермь өлкәһе Барҙа районына диалектологик экспедиция һөҙөмтәләре // Актуальные проблемы современной тюркской филологии. Сборник материалов II Международной научно-практической конференции, посвященной 95-летию со дня рождения известных башкирских ученых Г.Г. Саитбатталова и Н.Х. Ишбулатова. Уфа, 2023. С. 22-29.

Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Гильманова Л.Р. Легенды, бытующие в среде гайнинских башкир (по материалам экспедиции в Бардымский район Пермского края летом 2023 года) // Рәсәй Федерацияһы субъекттарының полилингваль белем биреү арауығында башҡорт теле: Филология фәндәре докторы, профессор, БАССР мәктәптәренең атҡаҙанған уҡытыусыһы Мөхтәр Хөснөлхаҡ улы Әхтәмовтың тыуыуына 95 йыл тулыуға арналған IX халыҡ-ара фәнни-методик конференцияның материалдар йыйынтығы

Абдуллина Гульфира Рифовна,
докт. филол. наук, профессор,
Алимбаева Гульшаян Габсалямовна,
канд. филол. наук, старший преподаватель
Гильманова Лилия Расулевна,
аспирант, УУНиТ, г. Уфа, РБ

Целью экспедиции в Бардымский район Пермского края являлся сбор не только языкового материала, но и местного фольклора. Так, из уст информаторов записаны топонимические легенды о происхождении названий некоторых деревень Бардымского района. Следует отметить, что практически все населенные пункты данного района имеют два названия: одно – простонародное, башкирское, второе, русское, – официальное. В деревне Куземьярово, к примеру, называемом в народе Байауылы (досл. 'деревня бая'), по сведениям жителя данного населенного пункта Галимьяновой Альфины Минулловны (1967

г.р.), жил очень богатый человек в очень большом доме с сорока окнами, разводил более сотни голов пчел. Имел он и слугу. Однажды, когда бай наблюдал за своими пчелами через окошко, увидел он входящего в его владения русского, за что побил своего холопа ремнем и, видимо, попал в глаз. Русский спросил: «Как называется деревня?». А слуга, закрыв глаз руками, сказал ему: «Күзем ярылды, күзем ярылды», что значит ‘глаз раскололся’. С тех пор и пошло название деревни Куземьярово.

По поводу происхождения простонародного названия деревни Сүжде (официальное название – Мостовая) во время экспедиции была записана следующая легенда: *«Наши предки проживали в деревне Мостовая по пути в Пермь, его название, говорят, было Мустафа. Природа там была очень богата: и на землю, и на лес, и на животный мир. Приглянулась эта земля русским. Пришли они к сельчанам и попросили дать им кусок земли размером шкуры одного быка. Подумали наши, решили, что не очень-то и много они просят, и согласились. Русские между тем за ночь зарезали одного быка, шкуру его порезали на тоненькие ленточки, соединив которые, связали огромный узел. В размере этого громадного узла с обхватом всей деревни они и начали требовать землю на утро следующего дня. Жители деревни вынуждены были сдаться и освободить территорию. Пошли они в поисках новой земли для обитания, дойдя до места нынешней деревни, где родники, речка, лес рядом, решили обосноваться здесь. А название Сүжде произошло от понятия сузды ‘растянул’ (шкуру растянули). Перенесенная оттуда деревня из Мустафы официально была также названа Мостовая. И там Мостовая, и здесь Мостовая* (Акбашева Рашида Шамсемунировна, 1953 г.р., д. Мостовая (Сүжде)).

Несколько версий было озвучено в плане происхождения названия деревни Брюзли (Бөрөжлө). Согласно первой версии, *«обосновалась вдоль реки одна семья из деревни Сараши, рыболовством ли, скотоводством ли заниматься. Мужа звали Ахмет, жену – Бибигайша, вроде. Было у них семеро детей. Держали трех-четырех лошадей, на водопой их спускали на речку. Здесь она как раз глубокая была. Раньше холодной зимой прорубали лунки специально оборудованным устройством с деревянной ручкой, называемым бөрөж (лит. бөрөз ‘пешня’). При постоянном ударе об железку дерево ведь гниет, вот так она сгнила, железка отцепилась и упала в реку. А железо в то время найти было нелегко. Мальчишки, при которых это произошло, побежали к матери со словами «Бөрөжөм акты, бөрөжөм акты!». Слово «бөрөжөм» постепенно перешло в Бөрөжлө – название деревни».* Следующую версию по поводу наименования населенного пункта информант Киндяшева Зимфира Миннимулловна (1958 г.р.) связывает с характером расположения деревни, ее как бы стесненностью, зажатостью меж гор: *«как будто безнең ауыл бөрөшөбөрәк утырған, бөрөшөп, таулар-ара бөрөшөп утырған».* Согласно третьей версии, какой-то звук, схожий с названием деревни, издала какая-то птичка.

Наименование деревни Сюзянь связывают с понятием сөзгән ‘ловил рыбу сетью’: *«Был матур нигә балыкщылар балык тотоп килеп щыккандар инде. Мында йорт-бер нәрсә дә булмаған. Аннан соң, берсе балыкны кармак белән тоткан тип, ә икенсе – сөзөп барған, ти инде. Барған да икесе туктаганнар. Мин каптырдым балыкнарны, шуға күп, тип әйткән берсе. Ә икенщесе: юк, син быны каптырмағаның, сөзгәнең, ти. Шулай Сөзгән, аннан соң Сөжөн, шунан щыккандыр әле, тибез. Әтием шулай сөйләй ине. Шундый кызык, улар йоклап калғаннар, аннары йорт төзөгәннәр»* (Мансурова Гульсира Миннегалимовна, 1952 г.р., д. Сюзянь). *‘На это красивое место, на речку, пришли рыбаки. Здесь домов, ничего не было. Один ловил рыбу удочкой, другой сетью вылавливал. В какое-то время решили*

посмотреть, у кого сколько рыбы выловлено. Рыбак с удочкой сказал: «У меня много, потому что я удочкой ловил». Другой вступил в спор: «Нет, ты сетью вылавливал (сөзгәнең)». Вот так Сөзгән, затем Сөжөн, от этого, наверное, и произошло, отцы нам так рассказывали. Так интересно, они тут переночевали, затем дом построили'.

Бытует в регионе легенда «Семь святых», согласно которой в древности семь великанов охраняли родную землю, жили они на горе, при приближении опасности информировали местное население путем разжигания костров: *«Башкириянан был якка килгәннә Толбаш дигән ауыл бар. Менә шонда торған берсе. Ә икенщесе – Солтан газизебез Солтанай дигән ауылда торған. Хәсән Мәшәйех дигәне торған Ҡызылъяр тигән Әржән ауылы янында, Султанғәле дигәне Тол ауылы ҡырыйза. Мурат Хажи – анысы рус ауылдарға таба, ә Хәсән Басарый Урал тауда, Султансаит Салим – Боза тау, Миңнемәғәсүм дә шунда»* (Акбашева Рашида Шамсемунировна, 1953 г.р., д. Мостовая (Сүжде)). *'На пути в Барду из Башкирии есть деревня Тулбаш. Вот там жил один из них. Второй, святой Султан, жил в деревне Султанай. Хасан Машаех жил в Кызылъяре около деревни Аржан. Султангали – около деревни Тол. Мурат Хажи – ближе к русским деревням, Хасан Басарый – на горе Урал, Султансаит Салим – на Боза тау, Миннимагасум тоже там'.* В народе и поныне, как отмечает информант, живет традиция ежедневного чтения молитвы в честь названных семи святых.

По месту захоронения святого Саитсалима зафиксированы следующие интересные наблюдения: *«7 гәзизнен берсе Сәетсәлим ҡәбере безнен Толбаш ауылынын Әтнәш тауына, икенще төрле Ачулы сыртҡа күмелгән. Көтү көткәндә әтей анын ҡәберен миңә күрсәткәне бар иде. Ҡәбер сөзәк, өстендә бер нимә дә үсмей, ағащлар ҡырында ғына үсә. Сыерлар шул ҡәбер ҡырда озаҡ, башларын күтәреп тик кенә торып алаларый. Үгез исә пошкырае, нейдер иснәп. Ҡәберҙән аста юл бар. Шул ҡәбер ҡырдан узғанда кемдер арттан ҡарап ҡалған кебек, ботаҡлар шартлап кала. Атлар туктап ала барған жирләреннән. Безнен скульпторыбыз әле генә 7 гәзизләрнен скульптурасын ағащтан ясап Барда пруд өстенә урнаштырды»* (Уразбаева Сария Шархатовна, 1952 г.р., с. Барда). *'Один из святых, Саитсалим, захоронен на горе Атнаш нашей деревни Тулбаш, на хребте Ачулы. Отец показывал мне это место, когда мы стадо пасли. Могила пологая, на ней ничего не растет, деревья растут лишь по краям. Коровы подолгу простаивали около моглы с поднятыми головами. Бык, что-то пронюхивая, фыркал. Внизу могилы есть дорога. Когда проходишь мимо могилы, чувствуется чей-то взгляд сзади, ветки шуршат. Лошади даже приостанавливаются, проходя мимо. Наш скульптор недавно изготовил и установил над прудом Барда деревянные скульптуры 7 святых'.*

Помимо почитания святых, бытует в регионе и традиция поклонения одиннадцати духам-хозяевам: *Ахмади-Мурсаль, Ахмади-Хамбал, Саит Ахмат Кабир, Ахмади Ясауи, Ахмади Жиржани, Ахмади Рауиндах, Ахмади Хайрел Фаттах, Ахмади Равинах, Ахмади-Жамый, Ахмади Асхафаный, Ахмади Альхам Аснади. «Ауыр щирне өшкөргәннә, зор эщ башкарғанна, йорт төзей башлаганна жиңеллек болсын дип, ум бер әхмәтләрнең хаҡы хөрмәтенә бағышлап салауаттар укырға язып ҡуйғаным»* (Акбашева Рашида Шамсемунировна, 1953 г.р., д. Мостовая (Сүжде)). *'У меня записаны молитвы салават для чтения в честь этих одиннадцати духов при заговорах серьезных заболеваний, выполнении серьезной работы, при строительстве, чтобы все протекало легко и без последствий'.*

Не менее интересная легенда о Хабибулле ишан-хазрете была поведана в деревне Сюзянь. *«Один старик по имени Фазылжан поехал в Мекку совершать паломничество. Это*

были 1800-е годы. Ему там сказали: «Ты почему сюда приехал? У вас ведь в деревне покоится Хабибулла ишан хазрет, над могилой его исходит луч, вы его не видите, а я вижу. Вот там вы должны совершать хадж». Действительно, выйдя вечером, сельчане увидели эти лучи, даже наши отцы видели. Недалеко от мечети место его захоронения. Сейчас его могилу огородили, облагородили» (Мансурова Гульсира Миннегалимовна, 1952 г.р., Галиева Сатира Шаймухаметовна, 1950 г.р., д. Сюзянь).

В заключение следует отметить, что практически весь материал по фольклорному наследию был записан лишь у представителей более старшего поколения. Проблема сохранности фольклорного, исторического наследия, к сожалению, остается одной из актуальных в условиях современности для многих народов нашей страны.

ЙӨКМӘТКЕҺЕ

БАШ ҺҮҘ ... 3
1-се Ҡыҙылъяр (Әржән) ауылы ... 5
2-се Ҡыҙылъяр ауылы ... 7
Аҡбаш (Әмзебаш) ауылы ... 15
Аҡлыш ауылы ... 19
Бардабаш ауылы ... 26
Барҙа (Ҡажмаҡты) ауылы ... 36
Батырбай ауылы ... 66
Березники (Ҡайын) ауылы ... 72
Бичурино (Оҙон Ялан) ауылы ... 100
Бөрөжлө ауылы ... 109
Верх-Шлык (Эщлекбаш) ауылы ... 116
Елпачиха (Үдик) ауылы ... 119
Искер ауылы ... 125
Иҫке Ашап ауылы ... 139
Иҫке Чат ауылы ... 145
Ишем (Түбән) ауылы ... 151
Йөкшөр ауылы ... 170
Конюковка ауылы ... 177
Куземьярово (Байауыл) ауылы ... 184
Ҡудаш ауылы ... 204
Мостовая (Сүждә) ауылы ... 210
Сараш ауылы ... 218
Солтанай ауылы ... 241
Сөжән ауылы ... 246
Төңгөк ауылы ... 260
Уймуж ауылы ... 294
Усть-Ашап (Башап-Түз) ауылы ... 308
Усть-Тунтор (Тау) ауылы ... 310
Учкул ауылы ... 314
Үрге Ашап ауылы ... 316
Федорки (Өщмөщтө) ауылы ... 320
Чалково (Баҡса) ауылы ... 326
Яңы Чад (Төңгөк Чат) ауылы ... 334
Экспедиция материалдарын анализлау һөҙөмтәһендә әҙерләп донъя күргән һәм баҫмаға бирелгән мәҡәләләр ... 339
Мәҡәләләр исемлеге ... 339
Абдуллина Г.Р., Абдуллина Л.Б. Лингвистические особенности живого разговорного языка жителей Бардымского района Пермского края (некоторые фонетические и грамматические отличия от литературного языка) // Oriental Studies ... 341

Алимбаева Г.Г., Абдуллина Г.Р., Султанова З.А. Фонетические особенности гайнинского говора северо-западного диалекта башкирского языка (на материале Бардымского округа Пермского края) // Филологические науки. Вопросы теории и практики 358
Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Султанова З.А. Ғәйнә башҡорттарының тел үҙенсәлектәре (2023 йылғы экспедиция материалдары нигеҙендә) = Языковые особенности гайнинских башкир (на материалах экспедиции 2023 года) // Проблемы востоковедения 369
Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Султанова З.А. Особенности языка и фольклора гайнинских башкир Бардымского района Пермского края // Oriental Studies 391
Абдуллина ГР., Әлимбаева Г.Ғ., Солтанова З.А. Ғәйнә башҡорттарының фольклоры (Пермь крайының Барҙа районына 2023 йылғы экспедиция материалдары буйынса) = Фольклор гайнинских башкир (на основе материалов экспедиции 2023 года в Бардымский район Пермского края) // Проблемы востоковедения 406

Абдуллина Г.Р.Язык гайнинских башкир: актуальное состояние // Хәҙерге төрки филологияһының көнүҙәк мәсьәләләре. Күренекле башҡорт ғалимдары Ғ.Ғ. Сәйетбатталов һәм Н.Х. Ишбулатовтың тыуыуына 95 йыл тулыуға арналған II халыҡ-ара фәнни ғәмәли конференцияның материалдар йыйынтығы 415
Абдуллина Г.Р., Әлимбаева Г.Ғ., Солтанова З.А. Пермь өлкәһе Барҙа районына диалектологик экспедиция һөҙөмтәләре // Хәҙерге төрки филологияһының көнүҙәк мәсьәләләре. Күренекле башҡорт ғалимдары Ғ.Ғ. Сәйетбатталов һәм Н.Х. Ишбулатовтың тыуыуына 95 йыл тулыуға арналған II халыҡ-ара фәнни ғәмәли конференцияның материалдар йыйынтығы 419
Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Аблаева Я.А. Особенности бытовых обрядов гайнинских башкир Бардымского района Пермского края (по материалам экспедиции 2023 года) // Рәсәй Федерацияһы субъекттарының полилингваль белем биреү арауығында башҡорт теле: Филология фәндәре докторы, профессор, БАССР мәктәптәренең атҡаҙанған уҡытыусыһы Мөхтәр Хөснөлхаҡ улы Әхтәмовтың тыуыуына 95 йыл тулыуға арналған IX халыҡ-ара фәнни-методик конференцияның материалдар йыйынтығы 424
Абдуллина Г.Р., Алимбаева Г.Г., Гильманова Л.Р. Легенды, бытующие в среде гайнинских башкир (по материалам экспедиции в Бардымский район Пермского края летом 2023 года) // Рәсәй Федерацияһы субъекттарының полилингваль белем биреү арауығында башҡорт теле: Филология фәндәре докторы, профессор, БАССР мәктәптәренең атҡаҙанған уҡытыусыһы Мөхтәр Хөснөлхаҡ улы Әхтәмовтың тыуыуына 95 йыл тулыуға арналған IX халыҡ-ара фәнни-методик конференцияның материалдар йыйынтығы 427

Научно-справочное издание

Г.Р. Абдуллина, Г.Г. Алимбаева

ЯЗЫК И ФОЛЬКЛОР ГАЙНИНСКИХ БАШКИР
(результаты экспедиции в Бардымский район Пермского края)

Печатается в авторской редакции.
Авторы несут ответственность за достоверность материалов, изложенных в книге

Компьютерный набор и верстка: Алимбаева Г.Г.

Подписано в печать 16.08.2024 г.
Подписано в свет 20.08.2024 г.
Гарнитура «Times Roman».
Бумага офсетная. Формат 60x84/8.
Печать оперативная. Усл. печ. л. 20 л.
Заказ №4 /24. Тираж 150 экз.

Отпечатано с готовых файлов в издательстве «Самрау»
450022, г. Уфа, ул. М.Губайдуллина 19/5
8(347)266-48-43